

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ
МИНИСТРЛІГІ
Қ.ЖҰБАНОВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ Өңірлік мемлекеттік
УНИВЕРСИТЕТІ**

**«ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ» атты
студенттер, магистранттар, PhD докторанттардың
XVI Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ
II ТОМ
2020 жылдың 9 сәуірі**

**МАТЕРИАЛЫ
XVI Республиканской научно-практической конференции
студентов, магистрантов, PhD докторантов
«МОЛОДЕЖЬ, НАУКА И ИННОВАЦИИ»
ТОМ II
9 апреля 2020 года**

**MATERIALS
of the XVI Republican scientific-practical conference of students,
postgraduates and PhD doctoral students
«YOUTH, SCIENCE AND INNOVATIONS»
TOM II
April 9, 2020**

Ақтөбе-Актобе-Aktobe

УДК 001(063)

ББК 72 Ж33

Редакция алқасы: **Ердембеков Б.А.** – Қ. Жұбанов атындағы АӨМУ ректоры, филолог.ғ.д., профессор, ұйымдастыру комитетінің төрағасы; **Шүңкеев К.Ш.** – Стратегиялық даму жөніндегі проректор, ф.-м.ғ.д., профессор; **Абенова Б.С.** – Оқу ісі жөніндегі проректор, тар.ғ.к., доцент; **Бекназаров Р.А.** – Ғылым және инновациялар жөніндегі проректор, тар.ғ.д., доцент; **Борамбаев Г.М.** – Ректор аппаратының басшысы; **Иісбек Б.** – Ғылыми-инновациялық бағдарламалар департаментінің директоры; **Бекбауова А.У.** – Физика-математика факультетінің деканы, ф.-м.ғ.к., доцент; **Балғынова А.М.** – Техникалық факультетінің деканы, т.ғ.к., доцент; **Мұхтаров С.С.** – Кәсіби-шығармашылық факультетінің деканы, филолог.ғ.к., доцент; **Таскарина Б.М.** – Экономика және құқық факультетінің деканы, э.ғ.к., доцент; **Жүсіпова Ж.А.** – Педагогика факультетінің деканы, пед.ғ.к., доцент; **Махамбетов М.Ж.** – Жаратылыстану факультетінің деканы, PhD докторы; **Купенова Г.Ы.** – Тарих факультетінің деканы, тар.ғ.к., доцент; **Садирова К.Қ.** – Филология факультетінің деканы, филолог.ғ.д., доцент; **Үйсінбаева Г.Н.** – Жоғары колледж директоры; **Талипова М.Ж.** – физика-математика факультетінің ғылымына жауапты оқытушы, ф.-м.ғ.к., доцент; **Жұмағазиев Ә.Х.** – жаратылыстану ғылымдарының магистрі.

Ж33. «ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ» атты студенттер, магистранттар, PhD докторанттардың XVI Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. 2020 жыл. = Материалы XVI Республиканской научно-практической конференции студентов, магистрантов, PhD докторантов «МОЛОДЕЖЬ, НАУКА И ИННОВАЦИИ». 2020 год. = Materials of the XVI Republican scientific-practical conference of students, postgraduates and PhD doctoral students «YOUTH, SCIENCE AND INNOVATIONS» – Ақтөбе: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, 2020.

ISBN 978-601-7959-12-8

Жинаққа «Жастар, ғылым және инновация» атты XVI Республикалық ғылыми-практикалық конференциясының қорытындысы бойынша философия, тарих, филология, педагогика, психология, экономика, құқық, музыка, спорт, математика, физика, информатика, жаратылыстану және техникалық ғылымдарының өзекті мәселелері бойынша студенттер, магистранттар, аспиранттар, докторанттар және жас ғалымдардың ең үздік ғылыми еңбектері енгізілген.

В сборнике по итогам XVI Республиканского научно -практического конференции «Молодежь, наука и инновации» представлены лучшие научные работы студентов, магистрантов, аспирантов, докторантов и молодых ученых, посвященные актуальным вопросам философии, истории, филологии, педагогики, психологии, экономики, правоведения, музыки, спорта, математики, физики, информатики, естественных и технических наук.

The best scientific works of students, graduates, postgraduate students, doctoral students and young scientists on the top issues of philosophy, history, philology, pedagogy, psychology, economics, law, music, sports, mathematics, physics, computer science, natural and technical sciences are presented in the collection following the results of the XVI Republican Scientific and Practical Conference «Youth, Science and Innovations».

УДК 001(063)

ББК 72

ISBN 978-601-7959-12-8

© Қ.Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті. 2020

**№5 СЕКЦИЯ
ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ
ЖӘНЕ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**СЕКЦИЯ №5
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ, ПСИХОЛОГИИ
И ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ**

**SECTION №5
ACTUAL PROBLEMS OF PEDAGOGY, PSYCHOLOGY
AND TEACHING TECHNOLOGY**

**МҰҒАЛІМДЕРДІҢ БІЛІКТІЛІГІН АРТТЫРУ:
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ
ОЛАРДЫ ШЕШУДІҢ ЖОЛДАРЫ**

Абдрахимова А.А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті .

XX ғасырдың 80 жылдарында бүкіл әлемдегі ұлттық білім беру жүйесі «әлемдегі жылдам өзгерістерге жылдам әрекет ету» атты жаңа парадигмаға көшті.

Білім беру жүйесінде болып жатқан серпінді өзгерістерге байланысты үздіксіз педагогикалық білім беру феномені одан әрі өзектілікке ие болды: әрбір мұғалім өз білімін өмір бойы жетілдіріп отыруға міндетті. Әлеуметтік зерттеулерге жүгінсек, жоғары оқу орнында білім алған мамандардың білімі тез ескіреді және әр 5 жыл сайын жаңартуды талап етеді. Бұл пайымдаулар бірінші кезекте мұғалімдерге, жалпы білім беру мекемелерінің басшыларына, барлық педагог кадрларға қатысты. Бұл орта, жалпы білім беру мекемелері түлектерінің және олардың ата-аналарының сұрыныстары мен бағдарының, оқу жоспарлары, мектеп бағдарламалары мен оқулықтарының, қоғам мен мемлекеттің әлеуметтік тапсырысының үнемі өзгеруіне тікелей байланысты.

Мұғалім мамандығы жан-жақтан үлкен қысымға тап болды (оқушылар, ата-ана, БАҚ және т.б. тарапынан). Қоғам тарапынан жоғары оқу орнының ескірген жүйесіне және мұғалімдердің біліктілігін арттыру жүйесіне де қысым жасалуда. Қазіргі қоғамның экономикалық және әлеуметтік - мәдени үдерістерінің ықпалында болып жатқан қазақстандық білім беру жүйесіндегі үрдістер кәсіби білім беру жүйесі, оның ішінде біліктілікті арттыру тұрғысынан сапалы түрлендірудің факторы болып табылады.

Соңғы жиырма жылда педагогикалық кадрлардың біліктілігін арттырудың әртүрлі аспектілерін зерттеулерде айтарлықтай белсенділік байқалады, олардың бір бөлігі педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алуға арналған диссертацияларда ұсынылған (Жайтапова А.А., Кибатаева Н. К., Алексеев С. В., Вершловский С.Г., Громова Т.В., Криулина А.А., Кричевский

В.Ю., Тонконогая Е.П., Чапоргина Н.А және т.б). Педагогтердің біліктілігін арттыру проблемаларының көптүрлілігіне байланысты оның көптеген аспектілері қазіргі уақытқа дейін «ашық» болып қалады.

Қазіргі қоғамда білім беру парадигмасын өмір бойы қабылдау педагогикалық қоғамдастықта "мұғалімдердің үздіксіз кәсіби дамуы" деп түсіндірілетін үздіксіз кәсіби білім берудің алдында тиісті міндеттер қойды. Осылайша, біліктілікті арттыру жүйесінің рөлі түбегейлі өзгереді. Оның негізгі міндеті мұғалімнің өзін-өзі дамыту үшін жағдай жасау. Педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру жүйесін жаңғырту бірқатар әдістемелік, ұйымдастырушылық-әдістемелік, дидактикалық-әдістемелік мәселелерді пысықтауды және шешуді талап етеді.

Қазақстандағы мұғалімдердің қосымша кәсіптік білім беруді жобалаудың әдіснамалық мәселелері байланысты:

- кәсіби дайындық идеяларын таңдаумен (көпжақты, кластерлік, бейіндеу, көп деңгейлі);

- мұғалімнің кәсіби біліктілігін арттыру моделін таңдаумен (жеке тұлғаға бағытталған логика-гносеологиялық аспектіде, гуманитарлық-аксиологиялық, әлеуметтік- мәдени аспектіде);

Мұғалімдердің біліктілігін арттыру үрдісінің әдіснамалық мәселелері келесі параметрлерді сипаттайды:

- терминологиялық қиындық (мұғалімдердің біліктілігін арттыру стратегияларын, мақсаттарын, функцияларын, бағыттарын түсіну және бөлу);

- ақпарат көлемінің қар көшкіні тәрізді өсуі;

- мұғалімнің кәсіби мәдениетін жетілдіру үшін біліктілікті арттырудың (оның ішінде аттестаттаудың) жарияланатын қажеттілігінің және практикада іске асыру тетігінің пысықталуының сәйкес келмеуі;

- мемлекеттік, өңірлік және жергілікті деңгейлерде педагог кадрлардың біліктілігін арттыру жөніндегі іс-қимылдарды үйлестірудің және жұмылдырудың жеткіліксіздігі [1].

Ұйымдастырушылық әдістемелік мәселелер үздіксіз кәсіби даму форматын одан әрі жетілдіруге қатысты: мұғалімдердің формальды, формальды емес және ақпараттық білімі.

- Формальды - оқытушылар құрамы: университеттердің оқытушылары, сарапшылар және фасилитаторлар, кейіннен дәреже, диплом немесе сертификат берілетін курстар.

- Формальды емес - оқыту процесіне, ізденуге, мектепке назар аударылады. Серіктестік мектеппен / университетпен. Жалпы қызығушылық, пәндер, инновациялар бойынша желілер. Практиктер қауымдастығы.

- Ақпараттық - жеке, индивидуалды түрде жүзеге асады. Мұғалімдер бөлмесіндегі әңгімелесулер, бір жолғы дәрістер, отбасында, достармен қарым-қатынас, арнайы журналдарды оқу, теледидар, бейне, жоспарланбаған кездейсоқ әңгімелер, хобби, қызығушылықтар.

Біліктілікті арттырудың формалды емес және формалды схемалары әдетте мұғалімдердің ұйымдастырылған қоғамдастықтары-қауымдастықтар, бірлестіктер, кәсіби виртуалды қауымдастықтар арқылы іске асырылады.

Ресми білімге келетін болсақ, қазіргі Қазақстанда педагогтердің біліктілігін арттыру нарығында таңдау пайда болды. Болып жатқан өзгерістер білім беру траекторияларының икемділігін және өзіндік таңдаудың рөлін арттыруға бағытталған. Мектептердің біліктілікті арттыруға бөлінген қаражатты алу тәжірибесі енгізілді. Олар өз міндеттеріне сәйкес кәсіби даму бойынша үздік қызмет көрсетушінің қажеттіліктері мен құралдарын таңдайды. Бұл, өз кезегінде, осы салада қызмет көрсетушілердің нақты нарығы мен бәсекелестігін құруға әкеледі.

Мұғалімдердің біліктілігін арттыру үдерісін ұйымдастыруға байланысты дидактикалық-әдістемелік мәселелер (формалары, әдістері, құралдары) және оның толықтырылуымен (мазмұны).

Қазақстандық мұғалімдердің біліктілігін арттыру процесі:

- кәсіптік-білім беру процесін ұйымдастырудың құрылымдық нысандарының вариативтілігі мен икемділігі;

- әлеуметтік-гуманитарлық, жаратылыстану-ғылыми, көркемдік-эстетикалық, валеологиялық, әлеуметтік-экономикалық бейіндегі мұғалімдердің дипломнан кейінгі білім берудің мазмұндық-технологиялық базисін саралау;

- мұғалімдердің біліктілігін арттырудың жеке-бағытталған технологияларын дербестендіру [2, 274б.].

Коучинг - мұғалім мен нұсқаушының өзара әрекеттесу үдерісі. Нұсқаушы мұғалімге біліктілікті арттыру курстарында алған біліктерін оқу үдерісінде пайдалана алуға көмектеседі. Коучинг қол жеткен нәтижелер туралы ақпарат беретін, шұғыл кері байланыс арқылы мұғалімнің сабағына бақылау циклімен сипатталады. "Коучингтің" ең көп тараған түрі-әңгімелесу немесе пікірталас, оның барысында мұғалім мен нұсқаушы бірге сабақты талдайды, біліктерді қолданудың және оның орындалу сапасын емес, оқыту техникасын пайдалану тұрғысынан барлық сабақтың тиімділігін бағалайды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Захарова И. М. Обоснование направлений совершенствования систем дополнительного образования в условиях экономики наний (Электрондью ресурс)
2. Фрумина Е. Л. Непрерывное образование для педагогов: модели и особенности // Непрерывное образование в политическом и экономическом контекстах / Под ред. Г. А. Ключарев. М.: ИС РАН, 2018. С.274-292.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к, доцент Жусупова Ж. А.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТІ БАСҚАРУ ФОРМАЛАРЫ

Абиляшева А.М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

П.В.Худоминский пайымдауынша, осы уақытқа дейін «басқару», «басшылық», «басқару қызмет», «басқару әдісі, «ұйымдастыру формасы»

сияқты түсініктердің бір қалыпқа түскен қолданысы болған емес. Олар басқару тәсілінің ерекшелігінсіз қолданылады. Педагогикалық әдебиеттерде басқару формасына байланысты түсініктер жеткіліксіз түрде жүйеленген, зерттелген мәселе. Бұл – басқарудың тағы бір қиын тұстары. Формалар да әдістер сияқты шынайы түрде қолданылады, бірақ, жалпы білім беретін мектептер мен басшылық деңгейлерінің объективті және субъективті факторларына байланысты анықталады.

Басқару формасының астарында мектептегі оқу-тәрбие үрдісінің мазмұны мен ұйымдастырылуын көрсететін басқару іс-әрекетінің өзіндік құрылымдық элементі жатыр.

Жалпы білім беретін мектепте басқару формасының келесідей: мектеп кеңесі, педагогикалық кеңес, әдістемелік комиссия, педагогикалық консилиум, жиналыс, оқушылар комитеті, т.б. түрлері бар. Бұлардан басқа мектепті басқарудың жаңа формасы – мектеп кеңесі мен білім беру кеңесі өзіне ерекше көңіл аударуды қажет етеді.

Басқару формасында кез-келген әлеуметтік жүйе (соның ішінде мектеп те) үш кезеңнен тұратын ақпараттарды қайта өңдеу: басқару объектісінің жағдайы туралы ақпараттар жинау, қайта өңдеу және басқару ақпараттарын кері қайтару үрдісін жинақтайды.

Мектептегі басқару формасы оқушының жеке тұлғасын қалыптастыруда жүргізілетін жұмыстардың тиімділігін арттыру мақсатында педагогикалық және оқушылар ұжымының интеграциялық үйлесімін күшейтуге бағытталған. Осыған байланысты мектепті басқару педагогикалық басқарудың объектісі мен субъектісі саналатын оқушы мінез-құлқының заңдылығы мен ерекшелігін айқындауы тиіс.

Әрине, мектеп басқарудың субъективті-объективті қарым-қатынасы, оны әртүрлі деңгейде ұйымдастыру, қоғамдағы әлеуметтік үрдістің дамуы, жалпы тұжырымдама арнасындағы субъективтік фактордың рөлінің артуы терең ғылыми бапты талап етеді [1].

Басқару іс-әрекетінің мақсатын дұрыс анықтау мектептің тұтас дамуы есебінен ғана емес, оның жеке элементтері: мұғалімдер ұжымының ерекшелігімен, оқушылар құрамымен, материалдық-техникалық базаларымен де маңызды. Істің түйіні бойынша басқару мақсатын анықтау – бұл мектеп іс-әрекеті мен оны басқару ұйымдарының стратегиясын жасау болып табылады. Дұрыс өңделген стратегия белгілі бір мөлшерде басқару үрдісінің тиімділігі мен сапасын анықтайды. Көптеген мамандардың «басқару аймақтарында стратегияны қалыптастыру – басшының бірінші міндеті» деуі тегін емес. Бұл теориялық ереже көптеген жалпы білім беретін мектеп басшыларының тәжірибесін толығымен растайды.

Басқару әдісін, формасын жетілдіру – басқау қызметін іске асыру бағытындағы адамдардың, адамдар ұжымының қарым-қатынасы. Бұл қарым-қатынаста мынандай ұйымдастырушылық аспектілерді (тәртіп, жауапкершілік, бағыныштылардың қарым-қатынасы) бөлуге болады:

- шығармашылық және ықыластылық қарым-қатынас (басқару қарым-қатынасының психологиялық-педагогикалық аспектісі мектепті басқарудағы субъективті фактордың дамуын айқындаушы ретінде);

- мектеп басшыларының, мұғалім мен оқушылардың даралық-психикалық ерекшеліктерін бейнелейтін өзіндік қатынас.

Бұдан мектеп басқарудағы субъекті мен объекті арасындағы қатынасты басқарудың жеке элементтері мен бөліктерінің арасындағы ішкі қатынас екенін байқаймыз.

Жалпы әлеуметтік талаптармен қамтамасыз ете отырып, мектеп директорлары мектеп ережелері және басқа да нормативтік құжаттарда көрсетілген міндетті қызметін атқарады. Мектеп директорларының рөлі: басшы ретінде педагогикалық және әкімшілік шаруашылыққа басшылық жасау бірлігінде, оқушылардың оқу-тәрбие үрдісін қйымдастыру мен оның сапасын арттыру үшін өзіне мемлекет алдында дербес жауапкершілік жүктеген алқалық және біркелкілік ұстаымдары негізінде мектепті басқару және сондай-ақ оған сеніп тапсырылған мектептің шаруашылық-әкімшілік жағдайы арқылы анықталады[2].

Сонымен қатар директордың негізгі міндеттерінің бірі – кадрларды таңдай білу, іріктеу және жас ұрпақты қазіргі қоғамға сай пайдалы азамат етіп тәрбиелеу. Ол үшін оқыту мен тәрбиелеу шараларына ашық та айқын арнайы тапсырмалар мен міндеттер қойып, оның орындалуын қатаң қадағалауды анықтайтын, мектеп әкімшілігінің міндетін анық бөліп және біркелкі іс-әрекетпен қамтамасыз ететін, мемлекеттік бағдарламаны орындау мақсатына және білім мен тәрбие деңгейінің жоғары сапаға жетуі үшін оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыратын педагогикалық ахуалының дұрыс болуына күш салады.

Оқу-тәрбие үрдісіне басшылық және бақылау жасай отырып, ол оқушының идеялық-теориялық ізгілік және еңбек тәрбиесінің бірлігіне қол жеткізеді, олардың белсенді азаматтық позициясының, бүкіләлемдік көзарасының сеніммен қалыптасуына ықпал етеді. Мұнымен бірге мектеп директоры: оқушылардың өзін-өзі басқару ұйымының қалыптасуына ат салысады: мектепте оқушылардың тәртіп сақтауына, жағымды дағдыларды игеруіне, білім сапасына, сабаққа қатысуына бақылау асайды; педагогикалық ұжыммен мен оқушылар бірлігін сақтауға мүмкіншілік береді, сондай-ақ мектеп іс-әрекетін үйлестіріп, мектептің оқу-материалдық базасын жақсартуға күш салады. Бұл айтылған міндетті қызметтері барлық мектеп директорларына ортақ. Кейбір мектептердің өзіндік ерекшелігі сол, олардың басшысынан қосымша қызметтер атқаруын талап етеді. Ал кешкі мектептің директоры жоғарыда көрсетілген міндеттермен қатар оқушылардың әлеуметтік құрамының есебін алады, жастарды көбірек оқуға тарту үшін трлі шаралар қабылдайды, келешектің даму жоспарын жасайды, оқыту формасы мен тізімін анықтайды, оқу-тәрбие үрдісіне бақылау жасауды жүзеге асырады.

Осылардың ішінде ең маңыздылары – басқару теориясы туралы білім, содан кейін білім мен тәрбиеге қазіргі жағдайдағы әлеуметтік талап, жоғары білім беретін мектептің келешектегі дамуына түсіністікпен қарау[3].

Мектепке басшылық жасаудың негізгі жетістігін психологиялық-педагогикалық білім мен біліктілік, оқу-тәрбие үрдісін басқару туралы білім негізі, мектеп басшысының мұғалімдер, оқушылар және басқа да объектілерді басқару шеберлігі құрайды.

Мектеп директорына басқару формасы мен әдісінің өте көп қоры керек. Ол қазіргі кездегі білім мен тәрбиеге қойылатын әлеуметтік міндеттерді ескере отырып, өз біліктілігін ұдайы арттыру, сондай-ақ, мақсат қоя біліп, тапсырманы бере отырып, оның дәл орындалуын қадағалауы, мектеп өмірінде болып жатқан түрлі іс-әрекеттердің өз орнымен әділ шешілуіне бағыт беріп, бұл іс-әрекеттердің бүкіл мектепте және оның бөлімшілерінде жобалауға және іске асуына себепші болуы қажет.

Мектеп директорының іс-әрекетіне арналған әдебиеттерге талдау жасау басқару циклының төмендегідей бөліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

1. Мақсатты анықтау – басқару жүйесінің жағдайына шолу жасау, жинақтау, талдау және ақпаратты өңдеу.

2. Шешім қабылдау – шешімді жүзеге асыру жолын жобалау.

3. Шешімді орындауды ұйымдастыру.

4. Бақылау – іс-әрекет нәтижесін талдау мен бағалау.

Жүйелілік тәсілдің көмегімен мектеп директорының іс-әрекетін талдау барысында оның іс-әрекетіне тұтастай сипаттама беріп, «мектеп» жүйесіндегі орнын анықтап, құрылымды жүйесін құрайтын элементтерді ашуға, жүйедегі «директор іс-әрекеті» қызметі басқару циклының аясында өтетінін айқындауға болады [4].

Басқару циклын қандай мақсаттар көздегеніне, басшының уақыт шеңберін қалай шектегеніне қарамастан, ол әрқашан объекті мен көлемге, дамыту мен жөнге салуға, ықпал жасауға бағытталған басқарудың бес түрлі дәстүрлі қызметінен тұрады: іс жағдайын талдау және зерттеу; жобалау мен шешім қабылдау; шешімді жүзеге асыру; реттеу; бақылау жасау.

Бұл қызметтер басқарылатын нысанға бағытталған, олармен өзара әрекеттікке түсе отырып, басқару мазмұнының байып, мәнінің артуы үшін үйлесімді керемет формаларды айқындайды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Айтмамбетов Б.А. «Жаңашыл педагогтар идеялары мен тәжірибелері» Алматы – 2005.
2. Шмырева Н.А. Педагогические системы: научные основы, управление, перспективы развития. М., 2005
3. Симонов В.П. Педагогический менеджмент. М., 2007
4. Каракулов К.Ж., Баймолдаев Т.М. Основы управления школой // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - 2014, №6

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Тоғайбаева А.К.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ПСИХИКАСЫНА ПСИХОТРОПТЫ ЗАТТАРДЫҢ ӘСЕРІ

Айтбаева Ж.А.

Марат Оспанов атындағы Бастыс Қазақстан медицина университеті

Бүгінгі таңда студент жастағы балалардың психотропты заттарды қабылдауы, олардың психикасына психотропты заттардың әсері өте ауқымды мәселеге айналып отыр.

Қоғам өмірінің түбегейлі өзгеріп жатқан қазіргі заманда, өмірлік тәжірибесі жоқ, әлі өмірге, ортаға толық көзқарас қалыптаспаған жастар үшін қалыпты тіршілік ағымынан ауытқуы жиі кездесетін құбылыс. Мұндай әрекеттерден белең алуынан бастап – ақ оларды алдын алмаса, қоғам үшін өте қауіп тудыруы ықтимал.

Қоғамда қалыптасқан нормалардан ауытқуға жол ашатын мінез-құлық жастардың психотропты заттарға әуестілігі деп аталады.

Студенттік шақтың басталуы бірнеше арнайы қасиеттер арқылы байқалады. Олардың ең маңыздысы жолдастарымен қарым-қатынасқа ұмтылу, өзбетімен болуға тырысу және тәуелсіз болуға ұмтылу болып табылады.

Психотропты заттарға құмарлық ең қауіпті және апатты аурулардың бірі. Соның ішіндегі ең қауіпті есірткі заттар. Есірткіні пайдаланудың кезеңі қоғамдық факторлармен байланысты болуы мүмкін.

Психотропты заттар жастардың көңіл-күйін, сана-сезімін, мінез-құлқын бұзатын қауіпті, тыйым салынған химиялық зат. Ол олардың есін алып, құмарлық желігіне ұшыратады, студент психотропты затсыз көңіл-күйі түсіп, бейшара халге түседі. Психотропты зат – бұл аса қауіпті, қоғамның жас тобының тағдырына зиянды әсер етеді. Жастар психотропты заттардың кеселінен өзін-өзі ұстай алмай, жағымсыз мінез-құлықты көрсетеді.

Студент жастағы балалардың психотропты заттарды қабылдауына әсер ететін факторлар өте көп. Психотропты заттарды қабылдауға әсер ететін факторлар ішкі және сыртқы факторлар болып екіге бөлінеді. Ішкі факторларға жастардың мінез ерекшеліктеріне; оның пубертантты кезеңінің көріну формасына; орталық жүйке жүйесінің микроағзалық және дисфункционалды аутқушылығына (перинаталды ауытқушылық кезінде, бас-сүйек зақымы болғанда, жүйке инфекцияға шалдыққанда) байланысты. Басқа сөзбен айтқанда, жоғары қатерлікті көрсететін жеке бас ерекшеліктерінің жиынтығынан психотропты заттарды қабылдауға бейім болады.

Зерттеу мақсаты – Психотропты заттардан студенттер әр түрлі улану қалпына келеді. Осы тұрғыдан ала отырып, олардың адам психикасына әсерін зерттеу.

Жастық кезең – бұл балалық шақтан жасөспірімдік шаққа ауысқан кезең. Ол 17 жастан басталады. Студенттік шақтың басталуы бірнеше арнайы қасиеттер арқылы байқалады. Олардың ең маңыздысы жолдастарымен қарым-қатынасқа ұмтылу, өз бетімен болуға тырысу және тәуелсіз болуға ұмтылу болып табылады.

Бұл жаста баланың аутизмі «өзіне кетуі» анық байқалады. Студент әр нәрсеге уайымшыл болады. Жастар жасайтын қылмыстар мен өзі-өзіне қол жұмсаулар олардың кезеңіндегі дағдарыспен түсіндіріледі. Студенттердің тұйықталу себептері, олардың физиологиялық өзгерісіне тәуелді емес. Оның ересектермен дұрыс қарым-қатынас құра алмағандықтан туады.

Студенттік жаста балалар өздерінің мінез-құлқын және қарым-қатынасқа түсуін қадағалап, өзіндік бағасы адекватты болады. Олармен қарым-қатынасқа түскенде ересектер жеке басын сыйлау керек. Жастар ересектер қатарына ену үшін, олардың мінез-құлықтарына еліктейді. Әсіресе, ұл балалар мықты, күшті ересектерге, тренерлеріне ұқсағылары келеді.

Студенттік шақ психотропы заттарды қабылдауға итермейлетейтін негізгі фактор болып табылады. Ағзаның құрылымдық және қызметтік жүйесінің нәтижесінде елікті өрісінің қысымы (жастық гиперсексуалдық, агрессивтілік және т.с.с.) пайда болады.

Психологиялық факторлар. Психотропты заттарды қабылдаудың себебі эмоционалды қозушылық, депрессия, өз көңіл-күйін жоғарылату себептері түрткі болады. Психотропты заттар үрейді жояды. Дәрігерлер депрессиядан емдеу үшін антидепрессанттарды ұсынады. Антидепрессанттардың құрамында психотропты заттар болады.

Биологиялық факторлар. Бүгінгі таңда психотропты заттарға тәуелділік адамдардың әлеуметтік және жекебас – психологиялық мәселелерінен туындайды.

Әлеуметтік фактор. Әр адамның өмірінде отбасы болады. әрбір адам отбасынан шығады. Отбасы ең бірінші әлеуметтік институт және баланың дұрыс өсіп жетілуіне әсер етуші әлеуметтік фактор болып табылады. Жақсылық та, жамандық та отбасынан шығады. Отбасында баланың қатынас құру дағдылары қалыптасады, отбасынан бастап бала әлемді тани бастайды. Отбасында ата-аналар мен балалар өзара рухани байланыста болады.

Студенттің психотропты заттарға немесе есірткіге құмарлығы тұқымқуалаушылықтан немесе тәрбиеден болады.

Психикалық күйі. Психотропты заттарды психикалық бұзылыстары бар жастар қабылдайды. Психикалық аурулар физиологиялық себептерден пайда болады. мысалы, бас миының эндогенді ауруы. Ондай ауруға шалдыққандар өте көп. Оған шизофрения, психоз бен психопатияның кейбір түрлері жатады.

Зерттеулер бойынша 84,1 % психотропты заттарды қабылдайтын жеткіншектердің тұқымында психикалық ауытқушылықтар бар. Адамның есірткі заттарға бейімделуінің психикалық және биологиялық автоматизмнің үш деңгейі бар.

1) Өзін-өзі реттеудің жалпы биологиялық деңгейі. Ағзаның ішкі ортасының тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

2) Неғұрлым жоғары. Жалпы биологиялық үрдістерді анықтайды.

3) Өте жоғары – гностикалық автоматизм. Индивидтің өмір бойы дамуын қамтамасыз етеді. жеке бастың қажеттіліктер мен еріктік белсенділігі ықпал етеді. Ол бас миының қыртысының іс-әрекетімен байланысты.

Психотропты заттардан жастар әр түрлі улану қалпына келеді. Бұл олардың физиологиялық және психологиялық ерекшелігіне байланысты. Сонымен қатар, ішімдіктен уланған студент артикуляциясы, сөздері анық естілмейді, қозғалыстары тепе-теңдікті ұстамайды, бет әлпеті бозарады, сөздері қайталанады. Мұндай күйде жастар қылмысқа баруы мүмкін.

Есірткі затты қабылдаған студенттің көз алдына әр түрлі елестер көрінеді. Жүйелі түрде психотропты заттарды қабылдаған кезде, студенттің соматикалық өзгерістері пайда болады. Олардың физиологиялық тәуелділігі пайда болады. Оның жұмысқа қабілеттілігі азаяды. Баланың интеллектуалды қабілеттілігі төмендейді, ұйқысыздық, мазасыздық пайда болады.

Студенттердің есірткіге құмарлығы – әлеуметтік ортаның ең қауіпті құбылысы. Ең бастысы, әлі толық жетілмеген жас ағзаның өмірі бұзылады. Жастардың ағзасына кез келген психотропты зат өте қауіпті.

Көптеген жастар қауіпті еліктеулердің адам ағзасына қаншалықты зиянды екенін білмегендіктен, оларды қабылдауға жол береді.

Жалпы оқу орындарында студенттердің психотропты заттар, есірткі заттар, психобелсенді заттар, шылым шегу және ішімдік туралы ақпараттану деңгейі әлі дұрыс артпаған деп айтуға болады. Қазіргі қоғамда көптеген жастар ішімдікке, шылым шегуге және психотропты заттарды қабылдауға жол береді. Солардың нәтижесінде жауапсыз және зиянды мінез-құлыққа барады.

Қорытындылай келе, психотропты заттардың студент жастағы балалардың психикасына әсері жағымсыз және өте қауіпті. Психотропты заттардың жас ағзаға зияны туралы толық суреттелді. Бұл жұмыста астар психикасына қауіпті еліктеулердің, әсіресе, психотропты заттардың қауіпті әсері жайлы жазылған. Бұл мәселелер тәжірибеде тұрғылықты орынға сүйеніп, теориялық және практикалық негізіне енгізілді.

Бұл жұмыстың алынған тақырыбы өз өміршеңдігін жоғалтқан жоқ. Қазіргі заманда өте ауқымды мәселеге айналып отыр. Студент психикасына психотропты заттардың әсері өте зиянды және психотропты заттар жеткіншекте химиялық тәуелділікті тудырады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ваисов С.Б.- Наркомания и алкогольная зависимость, практическое руководство по реабилитации детей и подростков. Изд: Спб. Наука и техника, 2008-272с.
2. Клейберг Психология девиантного (отклоняющегося) поведения//
3. Вопросы психологии. № 2, 1998. С.141-146.

*Ғылыми жетекшісі: Педагогика және психология
магистрі Ертуқешова Г.М.*

ИМИДЖ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ

Асауғалиева Г.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

«Имидж» ағылшынның image сөзінен аударғанда «образ» дегенді білдіреді. Қазіргі уақытта «имидж» сөзі бір нәрсеге, біреуге баға берудегі көзқарас, пікір дегенді білдірсе, «образ» - түр, бейне, көзқарас, жинақталған көркем образ, тип, тәртіп дегенді білдіреді. Осы мағынасында «имидж» терминін алғаш қолданған З.Фрейд болды, осындай атаумен ол 1930-шы жылдары журнал жариялап тұрды.

Алайда имидждендіру, имиджді қалыптастыру үдерісі ғылымның жеке саласы ретінде дүние жүзінде 1950-жылдардың аяғында ғана батыс елдерінде пайда болды. Имидж және оны қалыптастыру мәселесі бірнеше ғылыми пәндер саласында қарастырылды, атап айтқанда, коммуникативтік менеджмент, маркетинг, қоғаммен байланыс, жарнаматану. Ресей ғалымдары имидж қалыптастыру мәселесін 1990-жылдардан бастап белсенді зерттей бастады. Олар бұл саладағы зерттеулерді ғылыми зерттеудің жаңа саласы – имиджелогия деп танып, оны жағымды имидж жасаудың стратегиясы, тактикасы, технологиясы туралы ғылым ретінде қарастырады.

Алдымен «имидж» ұғымына әртүрлі ғалымдар тарапынан берілген анықтамаларға тоқталайық: «Имидж – тек жай образ ғана емес, ол кейбір құндылық сипаттамалардан тұратын және танымалдық немесе жарнамалық мақсатты көздеп белгілі бір аудиторияға эмоционалдық-әсер етуге мақсатты бағытталған біреу немесе бір нәрсе туралы қалыптасқан образ» [1, 47]. «Имидж – объектінің шынайы қасиеттеріне негізделмеген, бірақ объектіні қабылдаушы үшін әлеуметтік маңызға ие, ассоциация әдісімен объектіге қосымша құндылықтар беретін образ, ұсыныс», - деген пікір білдіреді» [2, 64]. «Имидж – субъектінің ішкі және сыртқы даралық, тұлғалық және индивидтік сапаларының сәйкестігі мен өзара кірігуімен шарттасқан, мақсатты қалыптастырылған, субъектінің табиғатпен, әлеуметпен және өз-өзімен гармониялық әрекеттестігін қамтамасыз етуге бағытталған интегралды, тұтас, динамикалық феномен» [3, 12]. «Имидж - адам туралы оны қоршаған белгілі бір адамдар тобының онымен тікелей қарым-қатынас нәтижесінде немесе ол туралы басқа адамдардан алынған ақпарат нәтижесінде адам психикасында қалыптасқан образ» [4. 25].

Сөйтіп, жоғарыда берілген анықтамаларды зерделей отырып, имиджді ішкі және сыртқы сипаттардан тұратын образ деуге болады. Имидж жеке дара өмір сүріп, жеке құндылық ретінде тиімді жағдайларда қолданылуы керек. Имидж – бұл адамның қоғамның бір мүшесіне немесе бір тобына тигізетін әсері, Ол – ұсақ детальдарына дейін құрастырылған бейне, сурет немесе калька емес, ол алдымен эмоционалдық әсер беретін бірнеше детальдар. Бұл детальдардың әрқайсысы адамның сыртқы келбеті, әдеті, сөйлеу мәнері, ділі, іс-қимылы, т.б. негізінде оның имиджін қалыптастырады.

Адамдар, фирмалар, тауарлар, мемлекеттер, мамандықтар және т.б. белгілі бір имиджді иеленеді. Осыған орай жеке адамның, фирманың, тауардың, мемлекеттің, мамандықтың, т.б. имиджі туралы айтуға болады, Алайда имидждің терең концептуалдық сипаттамасы кейбір нақтылауды қажет етеді:

1. Имидж – типтендірудің нәтижесі. Типтендіру – күрделі және

көпқырлы құбылыстар әрқашан қарапайымдылық ретінде түсіндірілетін күнделікті қарым-қатынас практикасының бөлінбес саласы. Имидж стихиялық немесе мақсатты түрде қалыптасатынына қарамастан, біреу немесе бір нәрсе туралы тежелген сипаттама, стереотип болып табылады. «Табысты компания», «заманауи фирма», «байыпты жарқын адам», «ұнамсыз тип», «фанатик», «романтик» сияқты ұғымдар - қоршаған ортаны қабылдау барысында қалыптасып, кең таралған типаждар. Стереотипке енген ақпараттар әдетте толық емес. Имидж типаж ретінде шынайы тасымалдаушыдан ерекшеленеді.

2. Имидж – типтендіру үдерісінің қажеттілігінен туындайтын

символдық әлемнің элементі. Символдау (шартты белгімен беру) және типтендіру – өзара тығыз байланысты үдерістер. Адамдар әлемді белгілі бір символдық жүйеде қабылдайды, белгілейді және сезінеді. Адамдар, заттар, табиғат құбылыстар, үдерістер мен оқиғалар санада символдар арқылы сақталып қалады. Имидж – соның бірі. Мысалы, кейбір адамдарды айналасындағылар «темірдей ханым», «ашықауыз», «мансапқұмар», «тақуа», «данышпан», «әйелжанды», «қарадүрсін», т.б. деп есептейді.

3. Имидж – қарым-қатынас факторы. Имидж оның иесі мен

қабылдаушы тұлға арасындағы әрекеттестікте делдал болып табылады. Имиджді саналы басқару әрқашан имидж қалыптастырушының кейбір мақсаттарын жүзеге асыруға бағытталады. Имиджді жасаушы өзіне қажет реакция қалыптастыруға тырысады.

4. Имидж – ақпаратты қабылдаушы қалыптастыратын бағалау мен

анықтаудың өзара күрделі күресінің нәтижесі, қабылдаушының санасындағы композиция. Оны өзі арқылы және басқа сыртқы дереккөздер арқылы алынатын ойлау интерпретациясының кешені деуге болады. Имиджді қалыптастыру үдерісі қабылдаудың, ұсынудың, ойлаудың, қиялдаудың күрделі комбинациясы болып табылады. Ойлауда қабылдау мен елестетудің күрделі қайта өңделуі жүзеге асады. Қабылдаушылардың қиялы ойлаудың шекарасын кеңейтеді.

5. Имидж – абстрактылы деңгейде берілетін әсер. Берілетін әсердің дәрежесін көрсететін абстракцияның кем дегенде үш деңгейін бөліп көрсетуге болады:

- имидж күрделі құрылымдық көріністердің желісі ретінде (әсердің толықтығының жоғары деңгейі);
- имидж бағалаушы құрылым ретінде (орта деңгей);
- имидж жалпы әсер ретінде (төменгі деңгей).

Имидж жалпыланған және нақтылаған бағалар мен әсерлердің жүйесінен тұрады. Олар имидж иесінің тұрақты көзге түсетін қасиеттеріне де, өткінші және құбылмалы қасиеттеріне де жатуы мүмкін.

6. Имидж барлық қызығушылық танытушы жақтардың әсерінен қалыптасатын көптеген және әртүрлі үдерістердің өнімі болып табылады. Оны имидждің иесі ғана емес, ішкі және сыртқы жағдайларға байланысты басқа тұлғалар да әдейілеп немесе әдейі емес түрде қалыптастырады. Әсер қалыптастыру - орнына келтірілетін және үздіксіз үдеріс. Қалыптасқан имидж қабылдаушы тұлғаның есінде сақталатын ішкі тұлғалық ақпарат көзіне айналады. Қазіргі уақытта имидж қалыптастыру мәселесіне корпоративті тұрғыдан да, жеке-дара деңгейде де ерекше назар аударылып келеді.

Имидж қалыптасу үшін адамның белгілі бір сипатын қабылдау және өз психикасында бұл адамның образын қалыптастыру жеткіліксіз, сонымен бірге осы образ туралы басқалар арасында белгілі бір көзқарас қалыптасып, баға берілуі және бұл образдың прототипі туралы пікір жинақталуы керек. Шынайы іспен бекітілмеген имидждің пайдасы жоқ. Кәсіби маман үшін қоршаған ортамен байланыстың маңызы зор, сондықтан оның имиджінің маңызды бөлігі мыналар болып табылады:

- Өзіне деген сенімділік, өзін жоғары бағалау;
- Өз басымдылығын дұрыс бағалай білу;
- Әлеуметтік және жеке жауапкершілік;
- Өзгере білуге және өзін-өзі жетілдіруге құлшыныс.

Жеке адамның имиджін қалыптастырудың практикалық маңызы оның ұнамдылыққа қол жеткізуге көмектесуінде, адамдар арасындағы қарым-қатынасты жайлы етуінде, басқа адамдарға тиімді әсер етуінде, оларды өз ісіне тарта білуі мен іскерлік мақсаттарды табысты жүзеге асыруында, сондай-ақ іскерлік мәселелерді шеше алуында болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Почепцов Г.Г. Имиджелогия: Теория и практика. Киев, 1998.
2. Шепель В.М. Имиджелогия: Секреты личного обаяния. Мн., 1997.
3. Черепанова В.Н. Педагогическая имиджелогия. - Тюмень: ТОГИРРО, 1998. - 296 с.
4. Панасюк А.Ю. Вам нужен имиджмейкер? Или о том, как создавать свой имидж. М., 2000.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Жазықова М.Қ.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Амангалиева Р.К.

Атырауский государственный университет имени Х.Досмухамедова

Очень важной задачей в современной школе нашей страны является развитие гуманистических направленностей образования, возобновление поликультурных функций языка. Языковое образование входит в систему гуманитарного образования, сутью которого является изучение человека и его

отношении к миру. Отношение человека к миру проявляется в его речи.

В современном Казахстане вводится новейшая форма общеобразовательной, программы надлежащая целям опережающего инновационного развития страны. В «Плане нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ» первый президент РК Нурсултан Назарбаев 76-м шагом выделил: «Повышение качества человеческого потенциала на основе стандартов стран ОЭСР. Поэтапное внедрение 12-летнего образования. Обновление стандартов школьного образования для повышения функциональной грамотности». Эта цель приобрело отражение в Приоритетных направлениях развития образования и науки, где на уровне среднего образования первостепенной задачей называется обновленное содержания среднего образования с учетом опыта АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы».

Деятельность по обновлению содержания среднего образования в целях реализации Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг. и первенствующих течений формирования образования ведётся Национальной академией образования имени Ы.Алтынсарина совместно с АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» в двух направлениях, первым из которых явилось создание нового ГОС начального образования, разработка типовых учебных планов и учебных программ для начальной школы, которые ориентированы на ценности «Мәңгілік ел»; подготовка инструктивно-методического письма «Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан.

Обновление типовых учебных планов и программ происходит с опорой на опыт «Назарбаев Интеллектуальных школ» и их особенностью явилось то, что они направлены на:

- развитие навыков поиска, анализа и интерпретации информации соответственно возрастным возможностям учащихся с целью эффективной организации индивидуальной и командной работы;
- формирование пропедевтических знаний о человеке, природе и обществе;
- формирование религиозно-моральных ценностей
- формирование функциональных навыков обучения: счёта, чтения, письма, логичного изложения своих мыслей, установления причинно-следственных связей.

Отличием содержания обновлённых учебных программ является:

- педагогическое целеполагание по уровням образования и на протяжении всего курса обучения, опирающееся на внутри предметные связи;
- реализация политики трехъязычия;
- принцип спиральности к проектированию содержания предмета;
- наличие «сквозных тем» между предметами как внутри одной образовательной области, так и реализация межпредметных связей;
- иерархия целей обучения по таксономии Блума, основанная на закономерностях познания и классифицируемая по наиболее важным видам

предметных операций;

-технологизация учебного процесса в форме долгосрочных, средне-срочных и краткосрочных планов;

-соответствие содержания разделов и тем предметов духу времени, с акцентом на формирование социальных навыков.

Данные программы направлены на формирование у школьников четырёх видов речевой деятельности (слушания, говорения, чтения и письма), навыков общения и сотрудничества, критического мышления, решения проблем, компьютерной грамотности, креативности.

Системно-деятельностный подход основывается на обеспечении соответствия учебной деятельности учащихся их возрасту и способностям. Ученики, получая знания не в готовом виде, а добывая их сами, осознают при этом содержание и формы своей учебной деятельности, что обеспечивает успешное формирование их общекультурных и деятельностных способностей, общеучебных умений.

Внутрипредметная интеграция – интеграция понятий, знаний, умений и т.п. внутри отдельных учебных предметов, характеризующаяся спиральной структурой на основе принципа концентричности.

Межпредметная интеграция на синтезе фактов, понятий, принципов и т. п. двух и более дисциплин. Проявляется она в использовании законов, теорий, методов одной учебной дисциплины при изучении другой. Систематизация содержания в данном случае приводит к формированию целостной картины мира в сознании учащихся, что ведет к появлению качественно нового типа знаний, находящего выражение в общенаучных понятиях, категориях, подходах. Осуществляется данная интеграция через сквозные темы (о которых было сказано выше).

При обучении по обновленной образовательной программе для оценки учебных достижений учащихся применяется не обычная стандартная система оценивания, а система критериального оценивания, позволяющая оценить степень развития навыков учащихся. Критериальное оценивание – это оценка учебных достижений учащихся в соответствии с заранее известными критериями, позволяющими корректировать индивидуальное обучение для достижения ожидаемых результатов в соответствии с целями обучения и оценить степень развития навыков учащихся.

Обучение на уроках русского языка должно строиться с учетом необходимости формирования у учащихся различных коммуникативных умений и навыков:

- умений понять тему сообщения, логику развития мысли,
- извлечь нужную информацию (полно или частично),
- проникнуть в смысл высказывания — слушание;
- навыков изучающего чтения;
- умений ведения диалога и построения монологического высказывания — говорение;
- строить высказывание в определенном стиле, отбирать языковые средства,

- совершенствовать высказывание — письмо, говорение.

В заключении хочется сказать, что использование на уроках русского языка различных методов и приемов позволяет научить учащихся искать закономерности, рассуждать по аналогии, что, несомненно, повышает мотивацию к обучению, дети больше читают, учатся более-менее контролировать свои результаты, учатся сотрудничать, самостоятельно находить ответы на вопросы путём логических рассуждений, чувствовать ответственность за поведение и действия себя и других, выслушивать собеседника и вести диалог. Такая система работы позволяет активизировать творческую деятельность учащихся, выработать активную жизненную позицию, сформировать творческую личность.

Использование на уроках стратегий активного обучения дает хорошие результаты: развивает творческие, исследовательские способности учащихся, повышает их активность.

Мы видим модель учителя 21 века. Модель предусматривает для учителя – педагогическое лидерство (критическое мышление, кооперативное обучение, проблемное обучение, оценивание обучения и для обучения), профессиональное лидерство (исследовательская деятельность, развитие школьного тематического планирования), организационное лидерство (организация обучения, системное мышление, тренерство, наставничество) личное лидерство (эмоциональный коэффициент, гибкость, личное мастерство). В модели учителя выделено четыре желаемых качества в 21 веке – компетентный профессионал, обучающийся в сотрудничестве, трансформационный лидер, активный участник развития сообщества.

Использованные источники:

1. План нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Нурсултана Назарбаева. - Май 2015 года.
2. Стратегический план Министерства образования и науки Республики Казахстан.
3. Инструктивно-методическое письмо «Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан – Астана, 2016.
4. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования - Народное образование, 2003 г.
5. Эльконин Д.Б. Как учить детей читать. – М.: Знание, 2000
6. Воителева Т.М. Теория и методика обучения русскому языку. - М.: Дрофа. 2006 г.

БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГ МАМАННЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ДАМЫТУ МӘСЕЛЕСІНІҢ НЕГІЗДЕРІ

Айдаман М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Ғылымда адамға субъективті түрде қарау алдыңғы орындарға қойыла бастады. Соңғы кездері баспаларда жеке тұлға психологиясының әр түрлі

аспектілеріне және оның қалыптасуына байланысты көптеген қызықты мәліметтер пайда бола бастады. Психолог, педагог, философтарды ең алдымен: «Адам өзін қалай қалыптастырады? Белсенділігін қалай арттырады? Өмірлік мақсатты таңдау немен байланысты? Дамыған қоғамдағы адамға не қымбат?» деген сұрақтар көбірек қызықтырды. Неге тұлға өмірге деген дұрыс көзқарасын жоғалтып, нашакорлық пен ішімдікті тандайды. Енді, бірінші оң көзқараста бастаған нотамызға қайта оралайық. Бұл дәлелді сезіну – психологияда үлкен өзгерістер жасады, бірқатар ерекше ізденістер туындады, іс жүзінде көрсетуге тікелей жол ашты. Еш нәрсе жоқтан пайда болмайды. Біздің атақты психологтарымыздың жаңа көзқарасқа байланысты бұрыннан дайындаған істері жеткілікті болатын. Субъективтілік идеясын С.Л.Рубинштейн, Б.Г.Ананьев [2], А.Н.Леонтьев және тағы басқалары қарастырған. Бұл идеяның негіздері қарапайым: егер адам белсенділік көрсетсе, өмірлік мақсаттарын айқындап, жоспарларын жүзеге асыруына мүмкіндігі мол. Л.С.Выготский 1926 жылы жазылған педагогикалық психологиясында мынаны атап көрсеткен: адамды тәрбиелеуге болмайды, ол – өзін-өзі тәрбиелейді, ал айналасындағылар, оған тек жеке тұлға ретінде қалыптасуына қажетті материал береді.

Шетелдік психолог Г.А.Цукерманның [1] сөзімен айтқанда: «Өзін-өзі дамыту мәселесі қазіргі педагогикалық санаға иесіне бағынбайтын, бөтелкеден шыққан жын тәрізді және де өзінің жаңа әміршісінің ойын одан әрі дамытып, бұрынғы иесінің тас-талқанын шығарғандай...». Бұл алғы шарттар сол үшін пісіп-жетілген болар. Ескі көзқараспен тұлғаны дамыту мен қалыптастыру – дамуды объективті үрдіс деп қарауға жеткіліксіз болуы мүмкін.

Бұл жерде, берілген қалыптан шығып, өзінің жасаған іс-әрекетіне қатысы көрінеді. Жеке-нәтижелі және нәтижелі-шығармашылық деңгей деген – ересек адамдарға тән, адам өзінің іс-әрекетімен қоғамға, әлеуметтік ортаға елеулі пайда әкеледі. Мысалы, жаңалық ойлап шығарады немесе ескіні жаңартады.

Мөлшерлі деңгей – бұл қайта жаңғырту деңгейі екені түсінікті, ал мөлшерлі тұлға деңгейі – өзін жеке тұлғаға ретінде толық көрсетуге мүмкіншілік береді. Сол себепті, жасөспірім кезінде бала өзінің тек өмірлік іс-әрекетінің субъектісі болып қана қоймай, өзін әрі қарай дамытуына да мүмкіншілігі бар. Алайда, жасөспірім шақта, өзін-өзі тәрбиелеуде белгілі бір ерекшеліктер мен қасиеттерді қалыптастырса, онда бозбала кезде тұлғаны толығымен қайта өзгертуге тура келеді. Әлеуметтік белсенділіктің ажырамас белгісі – сезімталдық пен дербестілік болып табылады, олар жеке тұлға ұстанымын өзін-өзі дамытудың субъектісі ретінде нығайтады.

Сонымен, өзіндік өсудің маңызды сипаттамасы – өзіндік сана-сезімнің өсуі, өзін-өзі тану қабілетінің деңгейі. Өзін-өзі тану қабілеті – өзінің механизмдері мен (идентификация, рефлексия) өркендеген деңгейі жүйелі түрде жеке тұлғаның қалыптасуына, болашағын анықтауына, өзіндік сана-сезімінің өсуінің құралдары мен әдістеріне ұласады.

Р.М. Жақыповтың айтуынша, өзіндік тану, өзіндік сана, рефлексия және әлеуметтік талаптарды еске алу арқылы өзін-өзі дамыту тұлғаның өзін-өзі танытуының алғы шарттары болып табылады [4].

Өзін-өзі танытанын тұлғаның негізгі қасиеттерінің бірі белсенділік. К.А. Абульханова көзқарасы бойынша, белсенділік - бұл тұлғаның қажеттіліктерді, қабілеттерді, өмірге қатынастарды және қоғамның тұлғаға қоятын талаптарын интеграциялау негізінде тұлғаға ғана тән, өмірді ұйымдастыру, реттеу және өзіндік реттелу тәсілі [5].

Сонымен қатар, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессоры Тасимова Айслу Ахмадиқызы ЖОО студенті өзін-өзі дамыту үшін өзіндік менін дамыту моделіне ерекше көңіл бөлу керек, бұл мәселеге өз зерттеулерінде отандық ғалымдар тоқталып, өткен. Мәселен, Тасимова А.А. Әлемдегі «МЕН» жүйесін былай деп сипаттайды.

Осыған орай, *Тасимова Айслу Ахмадиқызының* тұжырымдамалары бойынша студенттің бойында өзін-өзі дамыту қасиеті қаншалықты деңгейде екендігін анықтау үшін сауалнамалар жүргізіліп, нәтижелерін диаграммалар арқылы көрсетіп, мынадай тұжырымдамалар жасалды.[6]

Қорыта келгенде, өзін-өзі дамыту- тұлғаның құндылықтарын айқындау, барлық болашақ психологтың жеке қасиеттерін жүзеге асырылады. Қоғамның барлық талаптарын анықтау үшін, өзіндік реттелу мәселесі және өзін-өзі жүзеге асырудың жүйесін қалыптастыру болып табылады.

Болашақ психолог мамандарымыздың бойынан ерекше болмысын айқындайтын адамгершілік қасиетінің бір саты жоғары тұруы қажет болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития. – М., 1995.
2. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание человек и мир. Киев, 2003.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания.Л., 1969.
4. Жақыпов С.М. Жалпы психология негіздері. Алматы, 2008.
5. Абульханова К.А. Психология и сознание личности. Москва-Воронеж. – 1999.
6. Тасимова А.А. Т 22 библиографиялық көрсеткіш/ құрастырушылар Б.Д.Макарова, Ж.М.Есбосынова.-Ақтөбе, 2013 жыл.-100 бет

*Ғылыми жетекшісі: Педагогика ғылымдарының магистрі,
оқытушы Аманжол М.А.*

ТҮЛҒАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ ФАКТОРЛАРЫ

Аманжолова А., Наримова Қ., Алдаберген К.

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан Медицина Университеті

Біз қазіргі таңда үлкен қоғамда өмір сүріп жатырмыз. Қоғамның негізі байлығы, субъектісі - қашан да Адам болып саналады. Қоғамның өркендеп дамуы да, құлдырап құрып кетуі де тікелей қоғамда өмір сүріп жатқан, әлеуметтік ортасы арқылы қалыптасып жеке тұлға айналған адамдарға тікелей байланысты. Сол себепті біз адамдардың жеке тұлға болып қалыптасуын зерттеуді қолға алған болатынбыз. Тұлға болып қалыптасуына өз еліне адал,

халқын қастерлейтін, білімді, саналы, рухани құндылықтарды бойына толық қалыптастырған қоғамда өз орнын таба білетіндей бағыт берудің қажеттілігіне басты назар аударылуда.

Қазіргі таңда тұлға ұғымы бірнеше анықтама беруге болады. Тұлға - жеке адамның өзіндік адамгершілік, әлеуметтік, психологиялық қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жан-жақты сипаттайтын ұғым .

Психологиялық түсінік бойынша «тұлға» өзінің өмір жолын белгілей алатын, қайталанбас даралық ерекшелігін сезінетін субъект. Тұлға адам ұғымынан гөрі нақты мағынаға ие. Өйткені адам тұлғалық сипатты иелену үшін өз “менің” өзге “меннен” ажыратып, есейіп, өз бетінше дербес әрекет ету мүмкіндігін ашуы керек. Яғни, белгілі бір мәнді іспен айналысатын, азды-көпті білімі, өмірлік тәжірибесі, дүниетанымы мен сенімі бар адамды тұлға деп атайды .

Сонымен қатар, көктемгі семестр барысында «Психология» пәнін оқып жатырмыз. Өткізіп жатқан дәріс, практикалық сабақтардан алып жатқын білімдеріміз осы мәселе бойынша жаңа ой-пікір туындатқызды. Мысалы, тұлға дегенімізге «жеке адамның өзіндік адамгершілік, әлеуметтік, психологиялық қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жан-жақты сипаттайтын ұғым» деп анықтама берілді. Тұлға – ол психикасы белгілі бір деңгейде қалыптасқан, өзінің дамуына мүмкіндіктер жасайтын, өмір тіршілігін заңмен қорғайтын қоғамдық сананы алып жүруші қоғам мүшесі деген ойға бізде келісеміз.

Адамның жеке тұлға болып қалыптасуына әсер ететін факторларды анықтап зерттеуге - біздің негізі мақсатымыз болып келеді. Осы зерттеу тақырыбын алу себептерінің бірі:

- ол қазіргі жастардың өздерін жеке тұлға ретінде санамауы;
- өздеріне артылған отан алдындағы, ата-ана, халық алдындағы өз борыштары мен міндеттерін сезіне алмауынан, алдына мақсат қоймай, өзін дамытуға күш-жігерін жұмсамай өз өмірін құр босқа құртып жатуы;
- орта жастағы адамдардың өзінің жеке тұлға ретінде толыққанды сезінбеуінен, өз міндеттерін орындамауы салдарынан қоғамдағы отбасы мәселесінің өзектілігін жоғалтпауы себеп болды.

Біздің университетімізде бірнеше атақты, беделді, ерекше тұлға болып келетін оқытушылар көп. Осы мақсатта қаншалықты бұл жорамалымыз рас екенін көз жеткізуіміз үшін, әрі жастарға ой саларлықтай дүние жасау үшін «Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университетіміздің» ерекші тұлға болып келетін профессор, доктор, доцент, аға оқытушыларымыздан (м.ғ.д, профессор Шахимов Е.Ш., м.ғ.к., ғылыми орталығының жетекшісі Баспакова А.М., қазақ тілі магистрі Абдуллина Л.Н., социология ғылымдарың магистрі Молдин Б.А. және т.б.) сұхбат алдық (сурет 1). Сауалнама сұрақтарын өздеріміз құрастырдық: Сіз өзіңізді Тұлғамын деп айта аласыз ба?; Сіз «Тұлға» ұғымын қалай түсінесіз?; Сізге тұлға ретінде қалыптасуыңызға қандай факторлар әсер етті?

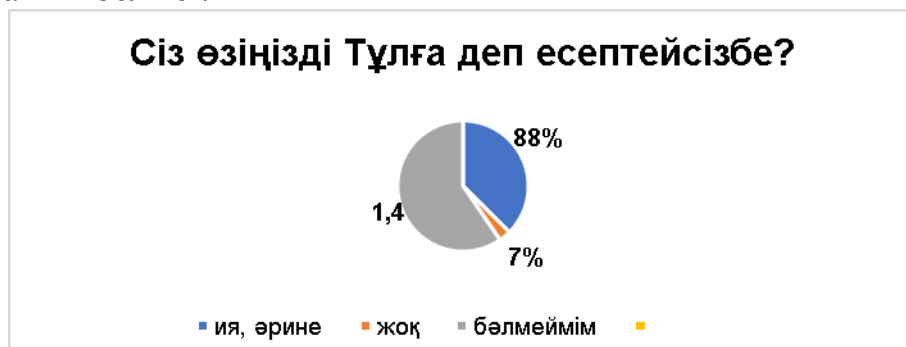

Сурет 1 – Сұхбат барысында профессор Е.Ш.Шайхимов пен ізденушілер

Сұхбатты бейнеролигіне түсіріп, оны 27.02.2020 ж. «Психологиядағы тұлға ұғымы. Тұлғаның психологиялық құрылымы» тақырыбындағы ашық сабақта «Тұлғаның қалыптасуы мен дамуы» сұрағының талқылау барысынды көрсетіп, жүргізілген зерттеу бойынша нәтижелерін баяндап бердік.

Сонымен қатар 15-25 жастан жоғары азаматтарымыздан «Телеграмма» желісі арқылы осы сауалнаманы жүргіздік. Себебі қазіргі қоғам дамуының жетекші рөлі ретінде жастар есептелінетіндіктен басты зерттеу нысанын - жастар деп есептеледі. Жүргізілген зерттеуге барлығы 90 жуық адам қатысты, оның ішінде 15-18 жас аралығында – 72 адам (83%), 20-25 жас аралығында – 10 адам (11%), 25-тен жоғары – 5 адам (6%).

Қатысушыларымыздың берген жауаптары айқын болды: 79 адам «ия, әрине» деп жауап берді, 7 адам «жоқ» деді, ал 3 адам «білмеймін» деп жауап берді (сурет 2). Жастардың өздерінің тұлға ретінде сезінгені өте маңызды, ол жоғары сананын белгісі.

Сурет 2 – Сауалнаманың бірінші сұрағының нәтижелері

Тұлға ұғымына анықтама берініз деген сұрағына көпшілігі мағынасына сай дұрыс анықтамаларын берді: 88% қатысушы адамдар «тұлға - жеке адамның өзіндік адамгершілік әлеуметтік, психологиялық қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жан-жақты сипаттайтын ұғым жауапты таңдаған»; 11% - «тұлға - адамның әлеуметтік қасиеттерінің жиынтығы, қоғамның даму жемісі және белсенді қызмет ету мен қарым-қатынас орнату арқылы жеке адамды әлеуметтік қатынастар жүйесіне енгізудің жемісі деген жауапты таңдаған»; текғана 1% жауап беруге қиналатындығын білдірді.

Ең маңызды сұрағымызға «Сіздің тұлға болып қалыптасуыңызға әсер еткен факторлар?» алынған нәтижелерін диаграммаға көрсеттік. 44 адам – отбасы әсер еткеніне келісті, 41 адам – әлеуметтік орта, 2 адам білмейді екен (сурет 3).

Сурет 3 – Сауалнамының үшінші сұрағының нәтижелері

Жастардың көпшілігі өзін толыққанды болмаса да жеке тұлға ретінде санайтынын көрсетті. Өйткені өздерін әлі даму үстінде екенін, өмірің соңына дейін толыққанды тұлға болып қалыптасатынын айтты.

Себебі, әр адам индивид болып дүниеге келеді, оның өмірінің әр кезеңіне сай әлеуметтік ортасы арқылы тұлға болып қалыптасады. Тұлға ретінде әлеуметтік қоғамда өзіндік орны бар, беделі бар ой пікірі, санасы бар адамды айтуға болады. Тұлға болып қалыптасуына ең әуелі ата-ана, мектептегі оқытушылар, достары, қазіргі таңда университет қабырғасындағы оқытушылар, группаластары, жоғары оқу орындары бойынша таңдаған бағыты әсер ететін көрсетті.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, VIII том.
2. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. — 344 бет. ISBN 9965-822-10-7.

Ғылыми жетекшісі: PhD Книсарина М.М.

ОТБАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ПСИХОЛОГИЯСЫ

Әбдібек С.

Қ.Жұбанов атындағы Аәтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қоғамның даму бағытының жаңа сипаты кейбір жетістіктерге алып келгенімен, отбасы қатынасына өз ықпалын тигізеді. Өсіп келе жатқан жас буын тәрбиесіндегі қоғамдық мемлекеттердің мәнін ескермеуге болмайды, алайда, отбасының ерекше орнын өмір өзі дәлелдеп отыр. Белгілі психолог ғалым С.Л.Рубинштейн қоғамдық мекемеде отбасына тән балаға болған

сезімталдық қарым-қатынас пен табиғи жылулықтың жетіспейтіндігін атап өз зерттеулерінде атап көрсеткен [1].

Отбасында ата-ана өзінің баласын қандай адам етіп тәрбиелеуді өздері алдын-ала белгілейді. Отбасы тәрбиесінде қолданатын әдістерде өзгеше екені белгілі. Онда баланың аз да болса өзіндік өмір тәжірибесі, әдет, дағдылары, құмарлығы мен қызығулары қалыптасады. И.Г.Песталоцци отбасы, баланы өмірге іс-әрекет арқылы тәрбиелейтінін белгілесе, А.В.Петровский әр отбасының өзіне ғана тән тәрбиелеу жүйесінің болатынын зерделеген [2]. Осыған, орай көптеген ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде қоғамдық мекемелердегі тәрбие қаншалықты ғылыми негізді болса да баланың дамып қалыптасуына отбасы тәрбиесінің ықпалының аса пәрменді болатынын атап көрсеткен. Бұлай болуының басты себебі – жанұя мүшелерінің арасындағы қарым-қатынас сипатының тікелей әсері.

АҚШ әлеуметтанушысы К.Киркпатрик ерлі-зайыптылар арасында жүргізген зерттеулерінде әйелдер дүниеге ұрпақ әкелу, оны тәрбиелеу отбасының басты міндеттерінің бірі ретінде белгіленген. Ерлер, отбасында үйлесімділіктің болуы шешенің өз балаларына беріле қызмет етуі, эмоционалдық ахуалды сақтауға ұмтылысы, өзін әрқашан ұқыпты ұстауы, өзінің әлеуметтік ортадағы абыройына нұқсан келтірмей, қайта оны арттыруға қмтылысы, оған және оның жолдастары үшін рухани әлемі бай, қызықты, мәмілесі сергек, жігерлі болуына мән берген. Осылардың барлығы тек қана ері мен әйелінің арасындағы нәрселер секілді болып көрінгенімен отбасы мүшелерінің қалғандарына көзбен көріп, қолмен ұстауға болмайтын ықпалы бар екені анық, «біздің тәрбиедегі арманымыз бен істеріміз құмға құйған судай жоғалуының себебі, балаларымыздың әке-шеше туралы кейде тіпті ескерген пікірлерімізге сәйкес келмеуінен» - дейді С.В.Ковалев. Отбасындағы қарым-қатынастың бала тәрбиесіне нұқсан келтірмеуін көздеуде мынадай мәміле түрлерін ұсынады психотерапевт А.Г.Добрович: бет әлпетінен жылы шырай танытуы, балаларға көңіл бөлу; олардың не айтып тұрғанын көңіл қойып тыңдау; балалардың ашуы, ызасын келтірмей, ренжітпей ғана «жоқ» болмайды дегенді айтып үйрену; отбасы мүшелерінің кейбірлері өзара керісіп қалса, оған араласпау; балалардың ой-пікірімен санасу [3].

Жалпы адам құндылықтарының икемділігімен, құнды бағыт - бағдарының құрылымымен талдамасын тануға ұмтылған адамға, өзінің іс - әрекетін балалық және ересек жаста анықтайтын, тарихи бекітілген нормативтермен құндылықтарды саналы түрде бұзуға, қабылдауға тура келеді. Ол өзінің бейімделген және бейімделмеген өмір позициясының жағдайы, сонымен қатар оның ойынша, бұл таңдаған позиция, ол үшін ең неізгі, ең қажетті, ең таңдаулы болуы тиіс. Ересек өмірге аяқ басқан бала қоршаған әлемдегі өз орнын табуға қандай күш салып бағытталса да, барлық өмір мәнділігін тануға интеллектуалды дайын болса да, ол көп нәрсені білмейді, өйткені ол өзін қоршаған адамдарды және рухани өмір тәжірибесін білмейді. Қоғамдық өмірге дұрыс бет алып, дайын болуда отбасының, ата-ана маңызды роль атқарады.

Халқымыз «ұядан не көрсен, ұшқанда соны аласың» - дейді. Бұл сөздің астарында балалардың ересектерге елікпейтіні, солардай болғысы келетіні,

солардың мінез-құлқы мен іс-әрекетін басшылыққа алатыны, өздерінің іс-әрекетін солар ұстанған бағытқа дәлдейтініне меңзейді. Себебі, әке-шешесінің қылық жорығы олардың көзін ашып көргені, солардың жүріс-тұрысы бала үшін жүріс тұрыс үлгісі (моделі) болып, есейе келе өз өмірінде ұстанатын бағыты да соған сәйкес болады. Әке-шешесімен қарым-қатынасқа кіру арқылы балалардың қоршаған ортаға мәмілесі қалаыптасады, десек те, балаларды ата-аналарының дәлме-дәл қайталануы деуге әрине келмейді. И.С.Кон, баланың ата-анаға ұқсауына тосқауыл келтіретін тетіктері қатарында қазымырлық пен еріксіздіктен баланың қоныр не болмаса шексіз еркіндіктен, тиымсыздықтан, алаңғасарлық, ата-ананың асқан беделінен ырықсыз, ынжық, не жағымпаз, сарандықты үнемі сезінеден «мал шашар» тағы сол сияқты мәлімелер салдарынан балалар ата-анасына ұқсамай, басқаша болуы заңды дейді. Кішкене бала үшін ата-ана не істесе де жақсы мұрат болса, өскен сайын олар бұл пікірден бас тартып, басқа эталон басқа мұрат іздейді. Сондықтан бала тәрбиесіндегі отбасының ерекше маңызын белгілей отырып, одан басқа факторлардың да бар екенін ескергеніміз жөн. Өйткені, отбасы тәрбиесіне баланың да ықпал ететін жайттар бар: мәселен баланың өз басының дамуы; оның ішкі жан дүниесі, мәміле және қарым-қатынас. Мәміле (отношение) – бір нәрсеге, тіпті қарым-қатынастың өзіне болған қарым-қатынаспен белгіленсе, общение – қарым-қатынас адамдар арасындағы не адамның басқа заттық әлем т.б. тікелей не жанама байланысын белгілейді. Сонымен тәрбиеге ықпал ететін басты нәрсе – ересектердің жұмысқа (еңбекке), отбасы мүшелеріне, балаларға, қоршаған ортаға (әлеуметтік, заттық т.б.) болған мәмілесімен, отбасына енуші басқа да, ересектердің балалармен болған қарым-қатынасымен де белгіленеді.

Ғалым Л.А.Абрамян тәрбиенің бірізділігінің болуы, оның нәтижесін алдын-ала болжаудың мүмкін еместігі, ата-аналардың айтқан сөзі мен істеген ісінің сәйкес келмеуі, талап қоюдың бірінғай болмауы, бір ғана ақыл-ой, тәрбиесіне мән беріп, адамгершілік қасиеттерді тасада қалдыру секілді тағы басқа қателіктердің жәбірленуінен кіші жастағы балалардың мінез-құлқында ешнәрсегі қанағаттанбау, қызғаншақ, ынжық, жігерсіздік секілді сезімдерінің өте басым болатынын эксперимент түрінде дәлелдеген. Бұдан басқа бір топ педагогтар мен психологтар қайырым, үйірсек, Өзін-өзі басқаруға қабілеттілік секілді аса маңызды қасиеттердің қалыптасуына отбасының қарым-қатынасы және оның қоршаған ортаға болған мәмілесінің ерекше орынға ие екенін дәлелдеген. Әсіресе, отбасы мүшелерінің адамды бәрінен жоғары санауы, өзара қарым-қатынастың психологиялық жағымы сипатта болуы, ата-ананың балаға болған мәмілесінің парасаттылығы, баланың психологиясына жүк түсірмеудің тәрбиедегі мәні өлшеусіз. Отбасы мүшелерінің қарым-қатынасына қарап отырып, тәрбиеленген баланың болашақта өзін қоршаған құрбылары, топтағы, сыныптағы жолдастарымен мәмілесінің қандай сипатта болатыны алдын-ала болжауыға болады. Өйткені, отбасындағы жағымды тыныс, ізгілікті мәміле тұрмыста ұстанатын үлгіге айналады. Міне, осыны отбасы мүшелерінің ата-ананың ықпалының нәтижесі деуге болады. Ата-ананың арасындағы, олардың балалармен болған қатынасы баланың рухани жан дүниесіне жылылық бермесе, осының өзі-ақ, оның дамуы және тәрбиесіне нұқсан келтіретіні белгілі.

Бұзақылық істеген жеткіншектердің отбасына қатысты мағлұматтарды талдағанда, олардың балаға мәмілесінің дұрыс болмағаны баланы адам қатарына қоспау, санаспау, немқұрайлық, рақымсыздық пен қатыгездік, қоршаған ортамен қарым-қатынасының бұзылуы, материалдық бай, бірақ рухани кедей, т.б. ауытқулар байқалған. Осылардың барлығы отбасындағы өзара қарым-қатынас пен мәміленің бала тағдырына, тәрбиесіне ықпалының қаншалықты зор екенін дәлелдейді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии. Издательство: Питер, 2002 г., - 720с.
2. Петровский А. В. Психология о каждом из нас. М., 1992 – 72 – 79 с.
3. Шерьязданова Х. Т. Балалармен қарым – қатынас. – Алматы: Рауан, 1992. – 108с.

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Абил А.С.

ПСИХОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ЖҮРГІЗІЛЕТІН ТРЕНИНГ ПЕН ЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Әліп Г.М.

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медициналық университеті

Тренинг - білімді дамыту немесе адамды оқытуда жоспарланған жағдайға жүйелі күш салу арқылы орындау. Жұмыс жағдайында тренинг адамның бір немесе бірнеше әрекет түрлерін нәтижелі орындауынан білім мен дағдыны меңгеру мүмкіншілігіне бағытталады.

Тренингтік жаттығулар кейбір жағдайларда тұлғалық өзгеруге түрткі қызметін атқарады. Тренинг барысында мынадай жағдайларға да дайын болуы тиіс, олар: ыза, қатты дауыс, дөрекілік, өзімшілдік, қатыспаушылық, қажетсіз күлкі, ынтасыздық, шыдамсыздық немесе «сөзге керісу», қажетсіз сөзге араласу, тыныштық, селсоқтық, қылжақтық және т.б.

Жетекші жаттықтырушы, ұйымдастырушы немесе жүргізушіге мына төмендегі мақсаттар негіз болады.

* жеке тұлғаны дамыту;

* қатысушылардың әлеуметтік – психологиялық компетентілігін, білімін көтеру;

* қатысушылардың белсенді әлеуметтік позициясын көтеру, қалыптастыру;

* өзінің және қоршаған адамдардың өмірінде маңызды өзгерістер жасау мүмкіндіктерін дамыту;

* өзін-өзі және басқаларды толық тану;

* жеке тұлға құндылықтарын ашу, білімдерін көтеру, бәсекелестікті жоюға әсер ету.

Психологтың қолайлы нәтиже алу мен ықпал ету қабілетін орнату үшін жүргізілетін тренингтің жалпы мақсаты төмендегі міндеттерді шешеді:

* білімдерді толық меңгеру;

*жаңаны үйрену мен тапсырманы орындау барысында және топтық қарым-қатынас өрісінде ептілік пен дағдыны қалыптастыру;

*табысты бірлескен іс-әрекет орнатуды дамыту;

*өзін-өзі және басқа адамдарды танудың толық және тепе-теңдік мүмкіндіктерін дамыту.

Психологиялық тренинг белгілері:

1. Топ аралықжұмыспринципінқадағалау

2. Топ аралықжұмысқабелсендіәдістерқолдану

3. Тұлғааралықәрекеттестіктің, қатысушылардыңөзарақарым-қатынастарынаназараудару

4. Қатысушылардың қарым-қатынастарының жағымды жақтарына шуға арналған ұйымдастырушаралары

5. Еркінжәнежағымды атмосфера құру

6. Тұрақтытоптыңболуынқамтамасызету

7. Қатысушыларға психологиялық көмек көрсетуге бағытталуы [1, 16-18 б].

И.В.Вачков және С.Д.Дерябо тренингтік 4 парадигманы бөліп қарастырады:

1. Тренинг жаттығу ретінде. Жүргізу үшін басқа адамдардың өздерін кез келген жағдайда қалай ұстау керектігін анықтайды. Жаттығу барысында осы іс-әрекеттерінқалыптастыру.

2. Тренинг дайындық ретінде. Жүргізуші қатысушыларға ең басты біліктілікті үйретуді, нығайтуды мақсат етеді.

3. Тренинг жетекші ретінде. Жұмыс барысында шарт қойылады, яғни ол арқылы қатысушылар тренингтік іс-әрекет жаттығуларын өздері орындайды.

4. Тренинг субъектінің дамуы ретінде. Басты мақсаты субъектінің қабілеттілігін дамыту, оларды рухани және физикалық күшке бөлу. Тренинг түрі қатысушының дүниетанымын өзгертуге, өмірлік бағдарын дамытуға арналған.

Гуманистік психологияда қалыптасқан кездесу тобы тренингі К.Роджерс қалыптастырған. Бұл топ тұлғалық ішкі өзгерістердің өсуіне алып келеді. Бұл топты жүргізушілерге ең басты міндет сенімді атмосфера құра білуі, шынайы және де сезімтал болуы, қазір және осында принципін қолдану қажет. Кездесу тобы тренингінде жоспар берілген материалдар бойынша құрастырылады. 1960-1970 жылдары Америкада топтық кездесу тренингтері танымал болды. Тренинг барысында арттерапиялық бағыттары бихеверизмдік, гештальттық, психодрамалық бағыттары қолданылады. Психологиялық бағыттарды таңдау тренингтің мақсаттарымен жұмысы барысында анықталады. Егер де сауда тренингі өткізілетін болса, онда оның мақсаты тауарларды нәтижелі сатуға арналған. Бұл тренингте бихеверистік бағыт жүзеге асады. Егер де басты мақсат өзіндік өсуге арналса онда басқа да бағыттарды қолдануға болады [2, 113 б].

Топаралық жұмыстың келесі формаларын анықтауға болады:

* топ қоғамның кіші түрі болып анықталады;

* кез келген тұлға топта жаңа біліктілікті меңгереді;

* топ ішіне ортақ мәселері бар қатысушылар бір-бірін қолдай алады;

*топаралық қарым-қатынас ортамен жақын қарым-қатынасқа түсуге мүмкіндік береді;

- * топ өзін-өзі тануға, ашылуға және дамуға мүмкіндік тудырады;
- * қатысушылардың психологиялық мәселелерін шешу барысында жұмыстың барысы айқындалады;
- * топаралық психологиялық жұмыс бірнеше клиенттермен жұмыс атқаруға мүмкіндіктудырады.

Кез келген тұлғаның жаңа ортаға бейімделуі, құрбылар арасында үйлесімді қарым-қатынас орнатуы, өзін дұрыс таныстыра білуі және т.б. жағдайлары кейде айналасындағылар тарапынан ұйымдастырылған әрекеттерге да байланысты әсер етеді. Сондықтан ең алғашқы кездесуде «Танысу» тренингін жүргізуге болады. Бұл тренингтерде қолданылатын ең бастапқы жаттығу болғандықтан қатысушыларды жұмысқа жауаптылықпен қарым-қатынас жасауға жұмылдыру қажет. Кейде жай ғана танысу мен кездесу адамды түсінуге үлкен маңыз береді. Адам туралы ақпаратты тек сыртқы келбетінен ғана емес, сөзі арқылы да есте сақтауға болады [3, 176 б].

«Комплимент» ойыны. Жаттығудың тапсырмасы – қатысушылардың бірін бірі түсінісуі арқылы эмпатия деңгейін көтеру, тіл табыса алу қасиетін, бірі бірін толық тануын дамыту. Тренингке қатысушылар шеңбер бойымен орналасады. Кез келген қатысушы жағымды комплимент айтады. Ал қалғандары ол кімге арналғанын табады. Комплимент алған қатысушы ойынды әрі қарай жалғастырады. Барлығы түгелдей жағымды эмоция алмайынша ойын аяқталмайды. Осы жаттығу тренингке қатысушылардың қаншалықты қызығушылықпен тапсырмаларды орындағандарын дәлелдеді.

Іскерлік ойын «Жағымсыз қасиеттер жәрмеңкесі».

Ойын ережесі: Шеңберде қатысушылар өздеріне жағымсыз деген қасиеттерін атайды. Олардың тізімі тақтаға жазылады. Осылайша жағымсыз қасиеттер тізімі құрылды. (жалқаулық, асығыстық, артық сөйлеу және т.б.). Топтың міндеті осы жағымсыз қасиеттерді қайта қарап, оның тиімді және жағымды жақтарын табу мен оны жағымсыз қабылдау себептерін анықтау болып табылады. Ал жағымды сипаттама жасап, сол қасиетті қорғап алған қатысушы оны өзіне алады. Жоғарыдағы жаттығудан кейін эмоциялық қысымды шығару үшін «Жағымсыз эмоциялық күйді шығару» арттерапиялық тапсырма орындалды. Тапсырма ережесі: Қатысушыларға А4 және А1/4 қағаз беріледі. Олар А1/4 қағазға жағымсыз көңіл күйін түсіреді. Сол қағазды үлкеннің үстіне жапсырып өзінің қалауы бойынша суретті жалғастырады. Кішкентай қағазды жапсырар алдында мына сөздерді айту маңызды «Өмірді ашық, жарық, көңілді жағдайлар өте көп». Сурет қатысушының қалауы бойынша, -өзі қалай өзгертерткісі келгенше салынады, боялады [4, 187 б].

Тапсырманы қорытындылау үшін талқылау сұрақтары берілді:

- * Суретте ненің бейнесі салынған?
- * Осы суретті салғанда қандай сезімде болдыңыз?
- * Бұл сурет сізге нені көруге әсер етті? т.б.

Тренингтер ақпарат ала отырып түсініксіз сәттерді талқылауға, сұрақ қоюға мүмкіндік алса, онда берілген ақпарат тез меңгеріледі және алынған білімдер студенттердің мінез – құлық дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Базарбаев К.Қ. Психологиялық тренинг: Ұйымдастыружолдары. – Астана, 2014 – 140б.
2. Бакли Р., Кейпл Д. Теория и практика тренинга. - Питер, 2013- 260с.
3. Алиева М., Трошихина Е. «Тренинг развития жизненных целей». СПб: «Речь», 2012 – 310с.
4. Берн Э. «Лидер и группа. О структуре и динамике организаций и групп». Екатеринбург,2012 – 260с.

Ғылыми жетекшісі: Педагогика ғылымдарының магистрі Дуйсенова А.А.

ТІРЕК-ҚИМЫЛ АППАРАТЫ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРҒА ОЙЫН ТЕРАПИЯСЫН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Байырханова А.О.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында тірек-қимылы бұзылған тұлғалар саны жыл санап көбейіп келеді. Оның үстіне тірек-қимылы бұзылған тұлғаларға арналған мекемелер, ұйымдар өте аз, жоқтың қасы десе де болады. Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалардың ауыр формалары нәресте өмірінің алғашқы айында-ақ белгілі болады, ал жеңіл формалары кейінірек шамамен баланың 5 – 6 айында айқындалады. Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалардың жеңіл және орташа деңгейін нәресте өмірінің алғашқы күндерінде анықтау қиын болады, өйткені церебралды сал ауруының кейбір симптомдары, спастикалық сал ауруындағы аяқ пен қолдың қайшығы ұқсас еріксіз атетоидты қимылдары 2 – 3 айлық баланың дамуындағы қалыпты рефлекторлы қимылдар болып табылады. Осыған байланысты ерте жаста сал ауруын диагностикалауда қателіктер де болуы мүмкін. Ойын терапиясы арқылы тірек-қимыл аппараты бұзылған балалардың дене кемшілігін қалыпқа келтіруге, түзетуге болады. Ойын терапиясы – күрделі жұмыс. Бала психикасын дәрісіз емдеу, психотерапиялық құралдардың көмегімен баланың көңіл-күйіне, өзіне, қоршаған ортаға қарым-қатынасын өзгерту, сондай-ақ ауру нышандарын жою мақсатында оның барлық мүшесіне әсер ету әдісі.

Адам ағзасының күш-қуаты мен жүйке жүйесінің сыртқы орта және тіршілік жағдайына бейімделуі, түрлі қиыншылықтарды жеңуге ыңғайлы тұруы табиғи нәрсе. Осы орайда неміс ғалымы В.Штерн: «Менің ағзама әсер етпеген нәрсе мені қуаттандырады да, оған қарсылықты күшейтеді, әлсіздіктен күш пайда болады, ал кемістікті толықтыруға қабілеттілік артады» деген тұжырым жасайды [1].

Ал белгілі орыс ғалымы В.С.Выготский адам ағзасындағы кемтарлықты зерттей келе: «Адам бойындағы кемістігін сезініп, өзінің қоғамда алатын орнын белгілеуге ұмтылады. Бұл оның психикалық дамуындағы қозғаушы күшін жандандырып, бойындағы кемістігін жеңуге итермелейді. Оның бойында жасырын жатқан қабілеттері жанданып, бойындағы кемістіктерін

мүмкіндігінше жетілдіруге ұмтылады. Сөйтіп, кемістік есесін толықтырып, мүгедектік деңгейін төмендетуге бағытталады» деген пікір айтқан [2].

Сонымен тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға жүргізілетін ойын терапиясының негізгі міндеттері:

- Бала бойындағы ішкі қысымды жеңуге үйретеді;
- «Мен» бейнесі ашылады;
- Есте сақтау қабілеті қалыпқа келеді;
- Қарым-қатынастың жоғары деңгейін меңгереді;
- Шығармашылық қабілеті дамиды;
- Таным үрдістері дамиды;
- Бала өзін-өзі басқаруды үйренеді;
- Салауатты өмір салтын жете түсінеді;
- Баланың жеке мүмкіншіліктері анықталады, шығармашылық қабілетін оятады;
- Қиындықтарды жеңе біледі;
- Тұрмыс-тіршілігіндегі шектелуді жоюға көмектеседі;
- Қоғамдық ортаға әлеуметтік бейімделеді;
- Балалардың қобалжу деңгейі төмендейді;
- Қоғамның тең құқылы мүшесі екенін сезінеді;
- Психологиялық-педагогикалық түзеу арқылы кәсіптік дағдыларды меңгеруде әлеуметтік мүмкіндігі кеңейді;
- Баланың соматикалық жай-күйі түзеледі;
- Тірек-қимыл аппаратының бұзылысының ауыр түрінен сақтайды.

Артикуляциялық жаттығуларды әр сабақ басында өткізген соң, бала жалығады. Бірақ ол жаттығулар артикуляция мүшелерінің қимыл-қозғалысын қалыптастыруға арналған соң, оны қызықты және ойын арқылы өткізген дұрыс. Мен сурет немесе тақпақтап айтып орындатамын. Ойындар: «Көңілді тіл», «Сағат», «Ат шауып келеді», «Ат тоқтат!»

Қол саусақтарының қозғалысы мен сөйлеу тілінің арасында өзара байланыстылық бар. Зерттеуші М.М.Колцова балалардың сөйлеу тілі қол саусақтарының импульсімен байланысты дамидығын көрсеткен. Түзету тапсырмалары балалардың игеру қиындығына қарай 3 кезеңге деңгейлеп бөлініп топтастырылды.

1 кезең. 1- деңгейлік жеңіл ойындарда басты назар тірек – қимыл аппараты бұзылған балалардың қол мен саусақ маторикасының қызметін жетілдіруге арналады .

2 кезең. 2- орта деңгейлік ойындар. Ойын мазмұны күрделеніп, халықтың өлең, жыр, ертегілермен дәріптелген балалардың ақыл – ойы мен сөйлеу тіліне, есте сақтауына арналады.

3 кезең. 3-жоғары деңгейлік ойындар. Қазақтың ұлттық ойындарымен қоса спорттық ойындар ұйымдастырылады. Бұл ойындар тірек-қимылдың қозғалысына пайдасы зор [3].

Түзету ойындары		
1 кезең. 1- деңгейлік жеңіл ойындарда	2 кезең. 2- орта деңгейлік ойындар	3 кезең. 3-жоғары деңгейлік ойындар
<p>Мақсаты-балалардың қол мен саусақ қызметтерін жетілдіру. Ұсақ саусақ моторикасын дамыту ойындары: 1 « Алма ұзу » 2 « Құрғақ бассейн » 3 « Саңырау құлақ » 4 « Пазл » 5 « Маталар тізбегі » 6 « Доп » 7 « Саусақ сақинасы » (қосымша 1,2,3,4,)</p>	<p>Мақсаты – сөйлеу тілін жетілдіру, ақыл-ойын , есте сақтау қабілетін арттыру . 1 « Пазл » 2 « Түр-түсті ажырат » 3 « Құрғақ бассейн» 4 « Нүктелер тобын көшіріп жазу» әдістемесі 5 « Он саусақ » 6 « Есте сақта » 7 « үлгіні көшір » 8 « Добым менің » ойындары</p>	<p>Мақсаты-дене және психикалық кемістігін қалпына келтіі одан әрі жалғастыру, қимыл-қозғалыс үйлесімділігін одан әрі дамыту . 1 « Бес тас » 2 « Хан талапай » 3 « Он саусақ » 4 домбыра тарту 5 спорттық тренажорда ойнау 6 « Төртінші артық» 7 « Есте сақта » әдістемелері</p>

Барлық сабақтарға саусақ жаттығулары мен саусақ массаждары алынады.

Шығыс медицинаға көңіл аударсақ - ұсақ моторикаға жасалған массаж адамның денесіндегі барлық жүйесі мен байланыстырады. Мысалы: бас бармақ – бас; ми жүйесін қызметтерін дұрыс атқаруға, ал «сұқ саусақ» - қарын, «ортан саусақ» - шек жүйесінің жұмысын, «аты жоқ саусақ» - бауыр және өкпе, «шынашақ» - жүрек жүйесінің қызметтерін дұрыс атқаруға көмектеседі. Суретті бояу, штриховқалау, сурет салу, қағаз қию, қағазды желін мен жапсыру, ермек сазбен жұмыс жасау балалардың ұсақ моторикасын дамытады.

Л.С.Выготский бала бойындағы кемістігін толықтырудың екі түрлі ерекшелігі бар, оның бірі – бала психикасының даму шамасына орай тәрбие талаптары, екіншісі – кемістікті қалпына келтірудегі өз бойындағы ерекшеліктері мен мүмкіндіктері деп атап көрсетеді.

Сондай-ақ, ол бала бойындағы кемістікті әлеуметтік жолмен толықтыруға болады деді, ол үшін кемтар балаларға үнемі қамқорлық көрсетіп, оқыту мен тәрбиелеу істерін жүйелі түрде жүргізіп отыру керектігіне ерекше мән берді.

Жоғарыда көрсетілген емдік жаттығуларды (ойын терапиясы, жылқы терапиясы және басқа да терапиялар қолданылады) тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға жүргізу арқылы біз оң көрсеткіш ала аламыз. Барлық ойындар арасында қимыл-қозғалысты дамытатын –қимыл ойындары. Бұл ойындарда баланың қимыл –қозғалыс қабілетін байқауға болады. Балалардың қимыл-қозғалысын дамытуға мүмкіндік береді. Қимыл ойындары баланың жүйке психикалық дамуына, жеке басының денсаулығының қалыптасуына да үлкен әсер етеді. Тірек қимыл аппараты бұзылған балалар үшін әр түрлі ойыншықтармен, ұсақ құрылыс материалдармен ойнаған жөн, себебі олар қимыл-қозғалысын дамыта түседі. Дидактикалық құрылыс ойыны- балалар

әрекетінің бір түрі. Егер ересектер ойынды ақылмен ұйымдастырса, ол балаларға ықпал жасауға мүмкіндік алады. Ойын ешқашан өзінің қызығушылығын жоғалтпайды. Баланың бір ерекше қасиеті сөйлеуден еш жалықпайды. Ойын бала тілінің дамуына ықпалын тигізіп, таным белсенділігінің дамуына жол ашады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Штерн В. Умственная одаренность: психологические испытания, умственной одаренности в их применении к детям школьного возраста. Пер.с нем. А.П.Болтукова /Под ред. В.А.Лукова- Спб: Союз, 1997. –Б.61-88.
2. 2.Выготский, Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М. : Эксмо- Пресс, 2000. –108с.
3. Сыздықова С.Ж. «Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар мектебіне арналған типтік оқу бағдарламалары»//2009.-5б.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Есенғұлова М.Н.

ПЕДАГОГИКАДАҒЫ ТОЛЕРАНТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Балғазиева Д.Ы.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтобе өңірлік мемлекеттік университеті

XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында толеранттылық тақырыбы ақуальдық мәнге ие болды. Толеранттылық тақырыбы әртүрлі деңгейлер мен аспектілерде, қаралып, қоғамдағы адамдар арасындағы қарым- қатынасты қозғап келеді. Дегенмен де толеранттылық тақырыбы кең түрде қолданылып келгенменде дәл ірі нақты анықтама берілмей келеді. Толеранттылықты қазақ қоғамында басқа ойлауға, басқа дінге, басқа елдің халқының мәдениетіне деген төзімділік , шыдамдылық сияқты қасиеттер арқылы көрінеді. Қазірдің өзінде қазақ қоғамында адамдар арасындағы қарым - қатынастарда толеранттылық мәселесі білім беру жүйесіне үлкен әсерін тигізуде. Толеранттық терминінің ғылыми айналдымға түсуі оған нақта анықтамалар мен түсініктерді беруді талап етіп отыр. Бұл бағытта Ресей ғалымдары көптеген пікірлер айтып, монографиялар шығарып, конференциялар өткізіп келеді. Атап айтқанда, С. К. Бондырева, А. П. Садахин, З. А. Кочергина , Н. А. Астапова және т. б. орыс ғалымдары толеранттылықты этникалық қарым – қатынастар негізінде , толеранттылық пен тұлға, толеранттылыққа тәрбиелеудегі педагогикалық жолдар және т.б. мәселелер жан – жақты қарастырады. Көптеген ғалымдардың еңбектерінде «толеранттылық» деген терминге қатысты әр түрлі анықтамалар мен түсініктемелер беріліп жүр. Мысалы жоғарыда аталған ғалымдардың еңбектерінде орыс тіліндегі «төзімділік» (терпимость) «толеранттылық» сөзімен алмастырып қолданып немесе екеуінде қатар қолданғандығын көреміз [1]. Негізінде бұл сөздің этимологиясы ағылшын тілінен алынған. Соныменен, толеранттылық пен төзімділік әртүрлі мәдениетте әртүрлі мағынада және ұлттың салт-дәстүрі, мәдениеті және тарихи тәжірибесіне байланысты екенін көреміз. «Төзімділік» ұғымы , В.М.Золотухиннің «жалпы адамзаттық» амалдардың жүзеге асуы

сәйкестігі құралы, жағымды немесе жағымсыз әсердің болуы сипаттамасында қарастырылады.[2]В.А. Петрицкий толеранттылық анықтамасын келесі иерархиялық түрде көрсетеді:

- толеранттылық субъектінің басқа бір субъектіге қатынасы, мәдинеті мен өмірі, мінез-құлық стилі, амал-әректі, талғамына бастапқы жағымсыз бағалауына қарамастан төзе білуі;

- толеранттылық менікінен басқада өте жақсы мәдинеті мен өмірі, мінез-құлық стилі, амал-әректі, талғамының бар екенін мойындау құқығы маңызды;

- толеранттылық ішкі саналы төзімділік, әлеуметтік-адамгершілік-позитивті элементтердің белгілі жағдаяттардағы толеранттылық мінез-құлық үрдіс ретінде.

А.В.Зимбули бойынша, төзімділік этикалық ұғыну пән ретінде –бұл жағдаятар кезінде субъектінің адамгершілік ұстамдылығы [3]. Жалпы тәрбие жүйесінде адам құндылықтар қатынасында толерантность фактор ретінде, жүйені(тұлға) ішкі жағынан тұрақтандыру, сонымен қатар тұлға аралық қатынаста қоғамда бейбіт өмірде бағыт-бағдарын және индивидтің дәстүрі, нормасы, мәдинетін байланыстырып қарастырады. Сондықтанда қазіргі таңда бұл фактордың әсерін зейінге алу қажет. Бірақта қазіргі біздің қарқынды даму кезеңде , өскелең ұрпақты өмірге және толеранттылық дұдамал, күрт өзгермелі жағдайға дайындау сонымен қатар тұлға аралық толеранттылық қатынасты қалыптастыру қажеттілігі туындап отыр. Қоғамда гуманизациялық білім берудің проблемасымен шұғылдана отырып, соның ішінде жастар ортасында толеранттылық тәрбие беру жұмыстарына параллельде жүргізу керек. Кезінде жарық көрген Үлкен Кеңестік энциклопедияда (БСЭ): « Толерантность – организмнің иммунологиялық күйі; келеңсіз әсерлермен және басқа да ортаның факторларына төзе білу; басқаның пікіріне, мінез-құлқына және нанымына шыдай білу» -, деп оның көпмағыналы үлгіде жұмсалатындығын айтады.[4]Орыс тілінің сөздігін жасауда үлкен қызмет еткен орыс ғалымы В.Даль «Түсіндірме сөздікте» ұлы орыс тілінде төзімділікке мынадай анықтама береді: « Төзімділік – көне білу, азап көру, мұқтаж болу, бекем болу, өзін – өзі ұстай білу, мұңға ,қайғыға шалдығу, мұңаймау , әлде бір жақсылықты күту, соған қарайлау, үміттену, момын болу, бойұсыну, асықпауды білдіреді» деген мағынада жұмсалады деп көрсетсе, ғалым.[5] Бұл келтірілген тұжырымдардан көретініміз, «толеранттылық»ұғымына қазақ тілінде бірнеше сөздерді қатар қолданып, оның біреуін доминант синоним деп қарауға болатындығын байқауға болады. Қазақстандық білім беру жүйесінде – толеранттылық арқылы тәрбие беру мақсаттары, қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрінің құндылықтарын игеру, жаһандану кеңістігіндегі жастарға білім мен тәрбие берудегі басты бағыттардың бірі болуы керек. Бұл үшін толеранттылыққа тәрбиелеуде ұстаздың біліктілігі білім беру ісі мен тәрбие ісі үздіксіз , сабақтастық принциптеріне сәйкес жүйелі, сатылы әрі кешенді түрде жалғасын табуы тиіс. Тәрбие беру ісімен педагогикалық қызметтегі басты мақсаттардың бірі- мұғалім мен оқушы, ата- ана мен мектеп арасындағы қарым- қатынастың ерекшелігі болып табылады. Бұл қарым – қатынас көп қырлы болып келеді. Себебі оның бойында уәждемелік- бағалауыштық, когнитивтік және

эмоционалдық компоненттер бар. Оның ішінде ерекше орында адамдардың біріне деген қарым- қатынасы, төзімділігі, сыйластығы сияқты мәселелер де бар. Сондықтан да халық педагогикасындағы «Сабыр түбі сары алтын», «Асықпаған арбамен қоянға жетеді» және т.б. мақалалар тұлғаның басқаға деген төзімділігін көрсетеді. Қазақ қоғамында да толеранттылықтың үлгілерін кездестіреміз. Әсіресе, өз замандағы қоғам дамуына баға берген хакім Абай: «Батыл, ер көзге айтудан қорықпайтын, алдына қойған биік мұратына қалай да жетпей тынбайтын талапты, күрескен адам болары тиіс деп, ол қорқақты шенейді, олар әдетте жалқау, дәрменсіз болады», - дейді. Абай сол қоғамдағы халық арасындағы төзімділік пен сабырлылықтың ара байланысын бір бірінен ажыратпай бір тұтас күйде қарайды. Мысалы, қайрат пен ақыл жол табар, қашқанға да, қуғанға, әділет шапқан кімде бар, сол жарасар туғанға, - дей келіп: «Ерліктен бәрі – тапқырлық та, батылдық та, сабыр да шығады, сабырлы, табанды болу – ер, мақсатшыл адамның сапасы», - деп баулиды. Абай қазақ жастарын қиын кезеңде, ғылым жолында кездескен алғашқы сәтсіздік үстінде күдер үзбе, талаптың сұңқарын мініп, тас қияға өрле, мұратына жетпей тынба. [6] Ендеше, Абай сөзіндегі «сабырлы, табанды болу», адамдар арасындағы қарым – қатынастың ерекше бір түрі – төзімділік екендігін көрсетеді. Екінші сөзбен айтқанда, адамдар қарым - қатынасындағы ішкі белсенділігі, басқа сөзбен айтқанда, жауапкершілік амалы ретінде әрекетке баруда ойы және сөзінің жүзеге асуы деп те бағалауға болады. Сондықтан қазақ жастарын, жалпы адамзатты толеранттыққа тәрбиелеуде адамзатқа тән құндылықтар басшылыққа алынуы тиіс. Атап айтқанда, ақиқат, парыз, бейбітшілік, сүйіспеншілік, қиянат жасамау, халықтар достығы, әр ұлттың мәдениетімен өнеріне және тілі мен дініне деген төзімділікті сақтау болып табылады. Дегенмен де толеранттылыққа заманның қазіргі даму жағдайындағы өзгерістер халықаралық интеграция, ақпараттық өркениет, мәдениеттің алмасуы мен диалогы, жаһандану үрдісі ықпалында қазақ қоғамындағы жастардың дайын ба деген сұрақтың туындайтыны рас. Осы жерде ұстаздың біліктілігі көрінуі тиіс деп ойлаймыз. Ол ең алдымен жастардың сана – сезімінің, толеранттылығының сапалық жағынан қалыптасуын, жаңа заманның дамуына лайықты санасы мен болмысын тәрбиелеп, оларды қалыптастыру мүмкіндігі бойынша жұмыс жасауы қажет және оларды жаңа бағытқа сілтейтін, бір сөзбен айтқанда, олардың рухани жетілуіне жол ашу, шығармашылықпен жұмыс істеуіне жол ашады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) Москва, 2003 г.
2. Золотухин В.М. Терпимость как общечеловеческая ценность / проблемы гуманитарных дисциплин. Ч. I М., - 1997. - С.7-9.
3. Зимбули А.Е. Почему терпимость и какая терпимость? // Вестник СПбГУ. 1996 №3 - С.23-27.
4. Үлкен Кеңестік энциклопедияда (БСЭ). Москва, 1982.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. М.: Гос. изд-во иностр. и национальных словарей, 1955.
6. Сыздық Р. Абайдың сөз өрнегі. - Алматы: Арыс, 2004. - 208 бет.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр Алдашева Г.Х.

ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ИМИДЖДІҢ РОЛІ

Боқатова Г.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Елімізде қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайларға байланысты қазақстандық білім беру жүйесі көптеген өзгерістерді бастан кешіруде. Осыған орай кәсіби икемділік, әлеуметтік өзгерістерге бейімделе білу, кәсіби мәселелерді табысты шешуге дайын болу қазіргі педагогтың маңызды кәсіби қасиеттерінің бірі ретінде мұғалім имиджін зерттеуде ерекше маңызды болып табылады. Сондықтан теориялық және қолданбалы педагогиканың жаңа саласы ретінде педагогикалық имиджелогияның өзектілігі артып отыр. Қазіргі қоғамда имиджелогияның өзектілігінің объективті шарты ретінде біріншіден, оның теориялық маңыздылығын айтсақ, екіншіден, адам қызметінің әртүрлі салаларында имиджелогияның танымалдылығын, кәсіби сұранысқа иелігі мен практикалық пайдасын айтуға болады. Педагогикалық имиджелогия соңғы жылдары бірте-бірте ғылым саласы ретінде дербестік пен байсалдылыққа ие болып отыр. Олай болса, педагогикалық имиджелогияның теориялық мәселелерін сөз етпестен бұрын, «педагог имиджі», «мұғалім имиджі» терминдеріне әртүрлі ғалымдар тарапынан берілген анықтамаларды талдап көрейік.

А.А.Калюжныйдың пікірінше, «Педагог имиджі – тәрбиеленушілер, әріптестер, әлеуметтік орта, бұқара санасында қалыптасқан мұғалім образын қабылдаудың эмоционалды боялған стереотипі. Мұғалім имиджін қалыптастыруда оның шынайы сапалары оған айналасындағылар берген қасиеттермен ұштасып отырады [1, 25]. Мұнан әрі ол мұғалім имиджінің негізгі төрт компонентін атап көрсетеді: сыртқы түрі, вербалды және вербалды емес қарым-қатынас құралдарын қолдануы, мұғалім образының оның ішкі «меніне» сәйкес келуі. Ал әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан педагог имиджіне төмендегідей анықтама беріледі: «Педагог имиджі – педагогтың біртұтас педагогикалық үдеріске қатысушылармен субъект-субъектілік өзара әрекеттесу үдерісінде жасақталатын субъектілік символдық образы» [2, 31].

Л.М.Митина мұғалім имиджінің құрылымында сыртқы, процессуалды және ішкі компоненттерді атап көрсетеді [3, 42]. Сыртқы компоненттерге ымдауды, ишаратты, дауыс тембрі мен күшін, костюмді, мінез-құлықты, жүріс-тұрысты жатқызады. Оған ұқыптылық, іскерлік стиль, мәнер, әдеп, күлкі жатады. Мұғалімнің сыртқы бейнесінің қалыптасуына сабақ үстіндегі жұмыс жағдайы мен жұмыстан тыс жағдай әсер етіп, өзара түсіністіктің дамуы немесе кедергі келтіруі, сөйтіп, бұл өз кезегінде педагогикалық қарым-қатынасты жеңілдетуі немесе қиындатуы мүмкін. Сыртқы образ – ойын техникасы мен ойынды бере білу, материалға деген мұғалімнің өз көзқарасын білдіруі, өзін өзі таныстыра білуі, оқушыларды ойын деңгейіне жеткізу, барлық сабақ барысына режиссерлық жасау, т.б. Сонымен қатар ойлау, іс-әрекет бейнесі, сөйлеу мәнері және тыңдай білуі де басты болып табылады. Ақпараттың басым бөлігі көру

арқылы беріледі, сондықтан оқушы үшін мұғалімнің тартымды бейнесі өте маңызды. Егер оқушы мұғалімнің жеке тұлғасына қызықпаса, пәнге деген қызығушылығы да болмауы мүмкін.

Ішкі компоненттер – бұл адамның ішкі әлемі, оның рухани және интеллектуалдық дамуы, қызығушылығы, құндылықтары, жалпы алғанда оның тұлғасы туралы көзқарастар. Ішкі образ – бұл алдымен мұғалімнің мәдениеті, еркіндігі мен табиғилығы, эмоционалдығы, нәзіктігі, мәселені шешу мен қоя білудегі кері байланыс, ассоциативті көру, сабақ сценарийлеріндегі ойламаған шешімдер, шығармашылыққа деген ішкі ыңғай, көпшілік жағдайда өзін ұстай білуі, т.б. Оқушылармен қарым-қатынас жасауда сөйлесе білу, дұрыс қарым-қатынас қалыптастыру – мұғалім біліктілігінің басты көрсеткіші. Осы ретте мұғалімнің сөйлеу мәнерінің, шешендік шеберлігінің оқушылардың эмоционалды жағдайына, олардың жұмысқа деген қабілеттілігінің артуына ықпал ететіндігін ұмытпау керек. Мұғалім имиджіндегі басты құрал - оның дауысы, дауыс ырғағы, оны сабақта қолдана білуі. Бұл мұғалім имиджіндегі ішкі және сыртқы мазмұн бірлігі.

Олай болса, педагогикалық имиджелогия аясында мұғалім имиджі имидж қалыптастыру мен жаңғырту бағытындағы ерекше қызмет өнімі ретінде, мақсатқа бағытталған кәсіби қарқындылық ретінде қарастырылады. Жалпыға белгілі пікірлер бойынша, мұғалім имиджі – оқушылар ұжымында, әріптестер арасында, әлеуметтік ортада және бұқаралық санада педагог образын экспрессивті боялған стереотип ретінде түйсіну. Мұғалімнің бейнесі (имиджі) - оның қарым-қатынас тәсілі, оқушылар мен тәрбиеленушілердің қызметін ұйымдастыра білу. Әрқайсысының жеке ерекшелігін ескере отырып, өзара әрекеттесуді «қоршаған ортаға» қосу - бұл үлкен жұмыс. Сыныпта, кеңседе, мектеп ғимаратында жұмысты ұйымдастыру пәндер мен білім беру салаларының дидактикалық, тәрбиелік және дамытушылық функцияларын толық пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жақсы орналасқан интерьер, пәндік-кеңістіктік орта маңызды рөл атқарады. Бұл айтылғандар «мұғалім имиджі», «мектеп имиджі» немесе «білім беру мекемесі имиджі» ұғымдарының барлығына ортақ. Жалпы алғанда, «идеалды» мұғалім образын сипаттайтын сапалық белгілерді қазіргі жағдайдағы мұғалім образына оқушылар қоятын «талаптар жүйесі» деп бағалау керек. Педагог образы қарым-қатынас орнатудан, сөйлей және тындай білуден тұрады. Әңгімелесудің дұрыс таңдалған мәнері, дауыс тембрі, қозғалыстың көркемдігі көп жағдайда педагогтың көпшілік алдындағы образын анықтай түседі. Сондай-ақ педагогтың жағымды образы үшін жинақы, ұқыпты сыртқы түр де үлкен маңызға ие.

Имидж туралы жеке көзқарастың қандай екендігіне қарамастан, әр педагогтың өз имиджі болады. Имиджді қалыптастыру үдерісі көп ретте педагогтың өзіне байланысты. Осы ретте профессор А.А.Калюжный ұсынған педагогикалық имидж қалыптастырудың төмедегідей маңызды элементтерін атап көрсетеміз:

1. Имидж жасау педагогикалық қызмет үшін тек қосымша болып табылады, ол ешқашан педагогикалық қызметті ауыстыра алмайды.

2. Педагогикалық имидж қалыптастыруға педагогикалық қызметті бастамастан көп бұрын кірісу керек.

3. Коммуникацияның негізі қарапайым тіл болып табылады, ал қарастырылатын мәселелер әркім үшін маңызды болуы керек.

4. Сырттан эксперттер болуы міндетті [1, 25].

Адам қайталанбайтын тұлға екеніне қарамастан, педагогикалық мамандық өкілдерінің барлығына ортақ, арнаулы қасиеттер болуы керектігі анық. Қоғам педагогтың кәсіби имиджіне талаптарды туғыза отырып, оның мазмұнына да әсер етеді. Сондықтан ғалымдар барлық уақыттарда идеалды педагогтың мынадай сапалық қасиеттері өзгеріссіз қалатынын атап көрсетеді: балаларға деген сүйіспеншілік, мейірімділік, шынайылық, қарым-қатынас жасай білу, аңғарымпаздық, жағдайға тез бейімделе білу, интуиция, эмпатия, рефлексия және өзіндік бақылау.

Педагог мамандығының тұрғындар арасындағы танымалдығы мен беделін ескерсек, оның кәсіби табыстылығы образдарының тартымдылығымен ғана анықталмай, сонымен бірге өз имиджін қалыптастыру мен реттеудің технологияларын меңгеру қажеттілігін де көрсетеді. Мұның педагогтар үшін маңыздылығы аталмыш мамандықтың негізгі құралы қарым-қатынас арқылы адамдарға әсер ете білу болып табылатынынан көрінеді.

Қорытындылап айтсақ, өз имиджін қалыптастырумен айналысатын педагог тек жақсы мұғалім ғана емес, сонымен бірге ол өзіне сенімді маман, сондықтан оның еңбегі табысқа жетелейді, абырой-мәртебеге қол жеткізеді деп есептейміз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Калюжный А.А. Психология формирования имиджа учителя. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС. – 2004. – 222 с.
2. Черепанова В.Н. Педагогическая имиджелогия. - Тюмень: ТОГИРРО, 1998. - 296 с.
3. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. – М. – 1994. – 215 с.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Жазықова М.Қ.

БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА ПАРАДИГМАСЫ ЖАҒДАЙЫНДА МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бақтыбаева А. Ж.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Парадигма (грекше - үлгі, модель) ұғымын әлеуметтану ғылымы индивидтің айналадағы шындықты қабылдауына ықпал етуі мен соған орай әрекет ету тәсілдерінің когнитивтік концепциялары, болжамдары, құндылықтары мен тәжірибелерінің когеренттілігі (байланысы) деп түсіндіреді [1,62]. Басты (доминантты) парадигма қоғамда (қоғамдастықта) дәл осы кезеңде қабылданған және кең таралған құндылықтар мен ойлау жүйесін көрсетеді. Доминантты парадигма қалыптасуының негізі қоғамның (қоғамдастықтың)

мәдени аясы мен тарихи кезеңнің мәнмәтіні (контексі) болып табылады. Парадигма – қазіргі кезеңде ғылыми практикада жүзеге асырылып жатқан нақты зерттеулерді анықтайтын теориялық және әдіснамалық алғышарттар жиынтығы. Ол ғалымдар тарапынан мойындалған ғылыми проблемаларды шешу үлгілері. Парадигманың ауысуы ғылымдағы төңкеріс деген білдіреді. Парадигма тек зерттеу міндеттерін ғана емес, практикалық міндеттерді де шешуде қолданылатын модель болып табылады.

Педагогикадағы парадигма (педагогикалық парадигма) – бұл тұрақтанған, әдетке айналған көзқарас, белгілі бір стандарт, білім беру және зерттеу міндеттерін шешу үлгісі [2,36]. Педагогика тарихында когнитивтік және тұлғалық парадигмалар ғасырлар бойы қатар, үйлесімді өмір сүріп, бірлесе әрекет етіп, бірін-бірі толықтырып отырған. Еуропада біздің ғасырымызға дейінгі IV – V ғасырларда Сократ білім берудегі когнитивтік көзқарасты негіздеп, практикалық тұрғыдан жүзеге асырды. Бұл тұжырымды XVIII ғасырдың екінші жартысында Д.Локк, XIX ғасырдың басында И.Гербер жалғастырды. Алайда оны XVIII ғасырдың ортасында Ж.-Ж. Руссо қатты сынады. Когнитивтік және тұлғалық педагогиканың арасындағы қарама-қайшылық XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында күшейіп, XX ғасыр бойы арта түсті. Білім берудің тұлғалық моделін Д. Дьюи, К.Н. Вентцель, М. Монтессори, А. Нил, К. Роджерс және тағы басқа білім беру мен оқытудың ұлы теоретиктері мен практиктері құрастырып, насихаттады, ал бұқаралық педагогикалық практикада әлі де когнитивтік көзқарас үстемдік етіп келеді. Е.А.Ямбург педагогикалық парадигмаларды білім берудің негізгі екі философиясымен теңдестіріп, білім беру мен тәрбиелеу технологиясының стратегиялық мақсаттарын анықтап, ойлау парадигмасын және педагогикалық проблемаларды шешудің жолдарын ұсынады.

Оқыту парадигмасы (ағылш. *educational paradigm*) – білім алушылардың қажеттіліктері мен нәтижелерінен, оқыту мақсаттары, ұстанымдары мен оқыту қызметін жүзеге асыру стратегияларынан, оқыту үдерісі субъектілерінің өзара әрекеттесу әдістерінен тұратын қоғамдағы білім беруге деген айқын (басты) көзқарастың концептуалды шеңбері [3, 21]. Оқытудың жаңа парадигмасына деген қажеттілік ойлау мен әрекет етудің жаңа типіне, болмысты жаңғыртудың жаңа тәсілдеріне өтуге байланысты туды. Белгілі бір парадигманы негіздей отырып, педагогика ғылымы қоғамның, тұлғаның, мемлекеттің «сұранысын» сезініп, білім берудің құндылықтары мен мақсаттары туралы, мектеп пен оның қызмет ету ұстанымдары туралы, оқытуды ұйымдастыру туралы, оқыту мен тәрбиелеудің мазмұны мен технологиялары туралы, оқытудың негізгі субъектілерінің өзара әсерлесу тәсілдері туралы сұрақтарға жауап беретін оқыту жүйесінің моделін ұсынады. Білім беру парадигмасы белгілі бір құндылықтарға негізделеді. Сол құндылықтар педагогикалық үдерістің бағытын анықтайды: қоғам мүддесіне бағытталуы, мемлекет мүддесіне немесе тұлғаға (тұлғалық-даралық даму) бағытталуы, субъектілерінің өзара әсерлесуі - авторитарлық (әміршіл) немесе гуманистік, мазмұны – білім беруші немесе дамытушы, технологиялары - мәдени-тарихи тәжірибені жеткізуші немесе тұлғаның шығармашылық (мәдени-генетикалық) потенциалын дамытушы,

мектеп тоталитарлық мемлекетке немесе демократиялық қоғамға бағытталуы мүмкін.

Қазіргі Қазақстанда оқытудың жаңа парадигмасын қалыптастыру жағдайында оқу үдерісінде батыстық педагогиканың жетістіктері белсенді қолданылып, білім беруде жаңа концепциялар мен технологиялар енгізілуде. Бұл өз кезегінде дүниежүзілік білім кеңістігіне кірудің жаңа жүйесін құру қажеттілігін айқындап отыр. Бұл туралы кезінде Елбасы Н. Назарбаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында: «Бізге экономикалық қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет» деп атап көрсеткен [4]. Осыған орай білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында мұғалімнің креативтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі алдыңғы орынға шығады.

Шынында, Қазақстан қоғамында соңғы жылдары болып жатқан жоғарыда аталған терең өзгерістер мұғалім, оның мүмкіндіктері мен болашағы туралы көзқарастардың түпкілікті өзгеруіне әкеліп, жаңа қоғам жағдайында мұғалімнің креативтік құзыреттілігін қалыптастырудың әдістемесін жасаудың өзектілігін көрсетіп отыр. Бұл мемлекетіміздің білім саласындағы саясатын жүзеге асыру қажеттілігінен туындайды.

Қазақстан қоғамының қазіргі даму кезеңі модернизациялау үдерісінің белсенді жүзеге асырылуымен сипатталады және мұнда өзін өзі жетілдіре және өзін өзі дамыта алатын, креативті қызметке бағытталған тұлғаның табыстылығы басты фактор болып есептеледі. Тұлғаның шығармашылық даму қажеттілігі туралы бірнеше нормативтік құжаттарда айтылған: Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының 2020 жылға дейінгі Концепциясы, ҚР Білім туралы Заңы, мемлекеттік білім беру стандарттары, т.б. Білім алушының шығармашылық дамудағы табыстылығы көп жағдайда мұғалімнің дайындық деңгейімен анықталады, сондықтан оның креативтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі бүгінгі таңда өзекті болып табылады. Бұл мәселе мақсатты жүзеге асырылуы керек.

Мұғалімдердің креативтігі мен шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың ерекшеліктері туралы Д. Б. Богоявлинская, С. Ю. Гуревич, В. В. Давыдов, И. С. Кон, А. М. Матюшкин, А. Н. Леонтьев, А. В. Петровский, Я. А. Пономарев, Л. М. Попов, К. Роджерс, С. Л. Рубинштейн, М. В. Силантьева, А. П. Тряпицына, А. Т. Шумилин және т.б. зерттеген. Кейбір еңбектерде «мұғалімнің креативті құзыреттілігі» ұғымына анықтама беріліп, оны қалыптастыру мен дамытудың мүмкін жолдары көрсетілген (И. Е. Брякова, А. М. Давтян, А. Э. Ишкова, М. М. Кашапова, Л. А. Халилова).

Аталмыш зерттеулердің теориялық және практикалық маңыздылығын ескере отырып, білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында мұғалімдердің креативтік құзыреттілігін қалыптастырудың әдіснамалық негіздерін қалыптастыру қажеттілігі туды. Бұл қажеттілік зерттеу саласындағы төмендегідей карама-қайшылықтарды анықтады:

- әлеуметтік-педагогикалық деңгейде: қазіргі қоғамның стандартты емес кәсіби міндеттерді шешуге дайын креативтік құзыреттілігі жоғары педагогтарға деген

сұранысы мен бұл сұраныстың дәстүрлі оқыту жағдайында қамтамасыз етілмеуі арасындағы;

- ғылыми-педагогикалық деңгейде: мұғалімнің креативтілігін дамытудың негізгі қағидаларының педагогика мен психологияда жеткілікті дәрежеде қарастырылғандығы мен оларды оқу үдерісінде жүзеге асырудың әдістемелік аспектілерінің толық ашылмауы арасындағы;

- ғылыми-әдістемелік деңгейде: бастауыш сынып мұғалімінің креативтік құзыреттілігін қалыптастырудың өзектілігі мен бұл құзыреттілікті қалыптастырудың теориялық негізделген әдістемесінің болмауы арасындағы.

Алдағы зерттеулерде осы бағыттағы жұмыстар өз жалғасын тауып, аталмыш қайшылықтарды жою жолдары қарастырылмақ.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Культурно-философский энциклопедический словарь /Сост. Т.Габитов, А.Кулсариева и др. – А.: Раритет. - 2007. – 416 с.
2. Коджаспирова Г.М. Словарь по педагогике / Г.М.Коджаспирова, А.Ю.Коджаспиров. – М.: ИКЦ «МарТ», 2005. – С. 55.
3. Современный словарь по педагогике / Е.С.Рапацевич. – Минск: Современное слово, 2001. – б. 457.
4. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан халқына Жолдауы. Астана: Елорда. – 2016.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Жазықова М.Қ.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ НЕГІЗІНДЕ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ КАРТАЛАРДЫ ОҚЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Болатбек Н. Ж.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Жаңартылған білім беру мазмұнының басты ерекшеліктерінің бірі-шығармашылық ойлау дағдысы. Біздің мақсат - осы дағдыны қолдана отырып, жоғары оқу орнында немесе мектептерде жаңартылған білім берумен географиялық карталарды оқыту.

Карта – болмысты танып білудің кілті. Ғылыми және іс- тәжірибелік әрекеттерде картоматериалдарды толық та терең пайдалану олардың ерекшеліктерін және талдануын білу арқылы іске асады[1].

А.А. Половинкин айтқандай: «Егер, сіз географияны картасыз білем десеңіз, онда қателескеніңіз. Жалпы география пәнін географиялық карталарды білмей, еркін оқымай, түсінбей меңгеру мүмкін емес. Карта - географияны оқытудың негізгі құралдарының бірі болып табылады. География және географиялық карта өзара тығыз байланысқан[2].

Карта - адамзат коммуникациясының ажырамас бөлігі ретінде бекітілген адамзат өркениетінің әмбебап тілдерінің бірі, ақпараттың маңызды және өте үлкен арнасы. География пәнінің мұғалімі бастауыш және орта мектепте

картографиялық білімдер мен дағдыларды негізге ала отырып, тікелей жұмыс істейтін, заманауи білім беру контекстінде өте ерекше міндетке ие - карта тек ақпарат көзі ғана емес, көкжиектерді дамыту ғана емес, сонымен бірге дүниетанымды қалыптастырудың құралы[3].

Мектептерде оқытылатын география пәні сабағында басымдылық география пәнінің теориялық негізіне беріледі. Тақырып атаулары қалыптастырушы түсінікке немесе жалпылама теориялар үшін беріледі. Жана тақырыпты түсіндіру барысы видеоматериалдар көрсету, оқулықпен және дәптермен жасалынатын тасырмалар, ойындар арқылы жүзеге асады. Ал, ең бастысы картамен жұмыс үшін арнайы тақырыптар берілмейді. Бірақ, жоғарыда айтып өткеніміздей, география картасыз тек теориялық біліммен немесе сармандық жұмыспен шектеліп қалар болса, оқушыға кітаптағы ақпаратта не айтылып жатқанын ұғыну қиын болады.

Мектептен өткен оқу практикасы кезінде, түсінгенім, оқушыларға сабақты картамен байланыстырып түсіндіретін болсақ, сабақ әлдеқайда қызықты өтеді.

Сабақ басталардың алдында –ақ, ұйымдастыру кезеңінде топтарға бөлу үшін елдер атауы(шығанақ, бұғаз, тау, көл,өзен атаулары) жазылған түрлі түсті стикерлерді таратамыз.Оқушылар стикер түсі бойынша бөлінеді. Бір топта отырған 6-7 оқушының қолындағы стикердегі мемлекеттердің қосылуы бір мағынаны білдіреді. Мәселен, ол мемлекеттер 1 материкте орналасуы мүмкін немесе осындай секілді бірнеше себептер оларды байланыстырады. Топқа бөлінген соң, ол топтар не үшін біріккенін өздері түсініп, табуы керек. Олар - тақырыпқа байланысы бар мемлекет немесе белгілі бір объект атауы болуы тиіс.

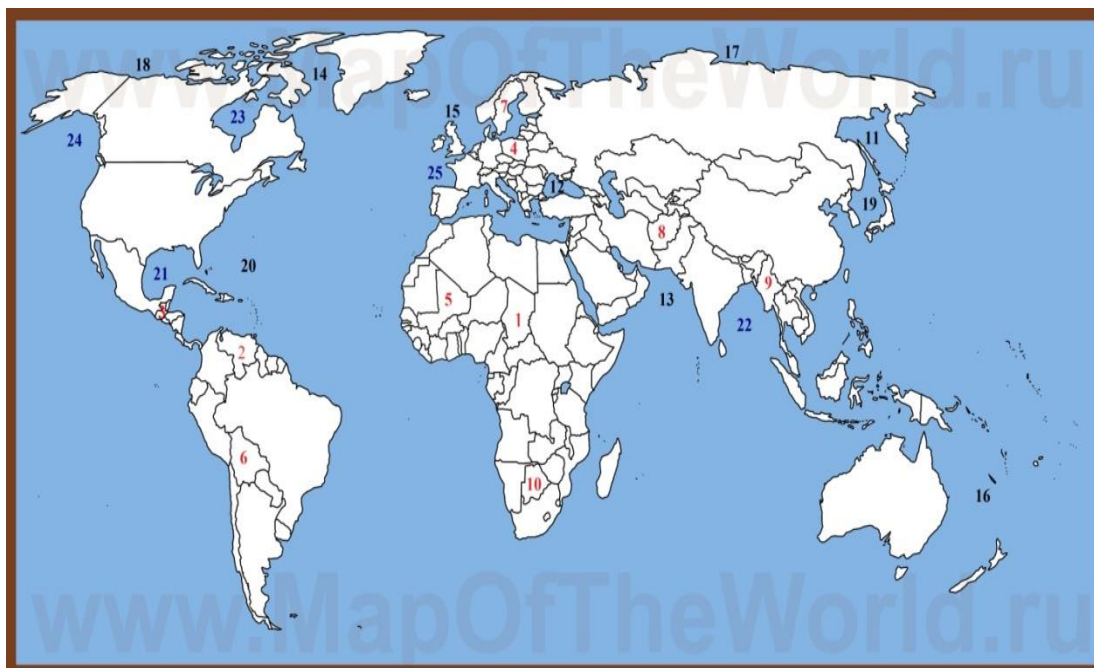
Сабақ басталып, жаңа тақырып түсіндіріліп, тапсырмаларды орындап болған оқушы, мұғалімнің топқа бөлінуде берген стикерін сабақтың соңына дейін пайдаланады. Топқа бөліну үшін берілген стикерлерде жазулы әр оқушыға тиесілі объект атауын оқушылар сергіту сәтінде тез арада картадан тауып, сол мемлекеттің бетіне жабыстыруы қажет болады. Біз осылайша, оқушылардың жаңа тақырыппен байланысы бар мемлекет, шығанық, бұғаз, көл, таулармен таныстырып жаттатқызып отырамыз.

Сабақ соңында яғни, рефлексия уақытында «Әуе шары» әдісі арқылы оқушылар стикерде жазулы мәселен, ел атауынан сол мемлекеттегі барғысы келетін мұражай немесе қыдыру орнының атауын армандап жазып, сабақтан алған әсерімен бөлісіп, шар астында байлаулы себетке қағазды алып келіп орналастырады. Содан соң, мұғалімнің «..... жерге саяхаттап қайтайықшы, қанекей»,- деген сөзімен сабақ аяқталады.

Яғни, мұнда біз, бірнеше әдіс арқылы оқушыға ол объект туралы біраз ақпаратты ұғындыра аламыз.

Қазіргі заман талабына сай картаға объектілерді түсіріп, оны жаттап қана қою аз, жоғары оқу орнындағы оқытушы номенклатураны жаттаған студенттің білімін тексеру үшін жаңартылған білім беру бағдарламасы мазмұнына сай жаңа технологияны пайдалана отырып, оқытушы құраған кескін картаға нөмірленген объектілерді студенттен сұрай алады. Мәселен, мына кескін

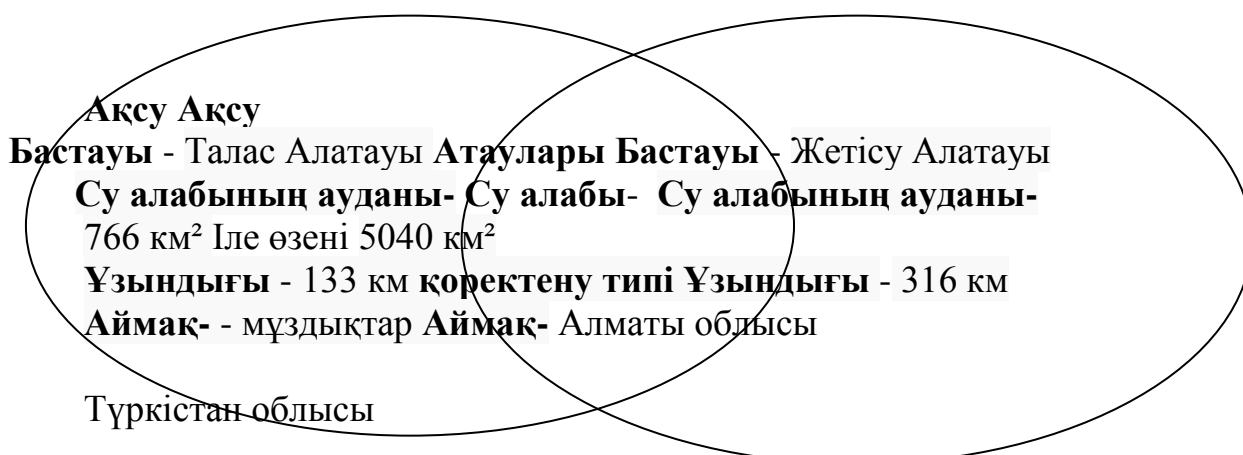
картада көрсетілген нөмірлерді (18-Бофорт теңізі, 23-Гудзон шығанағы немесе т.б.) деп оқытушы сұрағанда ол жерде орналасқан объектіні студент атайды.

Сонымен қатар олардың қай жерде орналасқанын атап қана қоймай, мысалы өзен болса, бастауы мен құяр тұсын анықтай алу.

Картаға түсіру барысында бір атаудың бірнеше рет қайталануы мүмкін. Мысалы: Алматы облысы, Алакөл аудандарындағы өзен – Ақсу өзені мен Түркістан облысы, Төле би және Сайрам аудандары аумағындағы өзен, Арыс өзенінің сол саласы – Ақсу өзені. Атаулары бірдей болғанымен, олардың орналасуы да, ұзындығы, көлемі жағынан айырмашылық жасайды.

Бұл жағдайда студент қайталанатын жер-су атауларын жаттау үшін және есте сақтау үшін ұқсастық пен айырмашылығын «Венн» диаграммасына салу қажет.

Қорыта айтсақ, жоғары оқу орындарында және мектептерде географиялық карталарды жанартылған білім беру бағдарламасы негізінде педагогикалық оқытудың ерекшеліктері жоғарыда атап көрсеткен типтегі әдіс-тәсілдер арқылы ұйымдастырылады. Жанартылған білім берудегі кейбір артықшылықтар географиялық карталарды оқытуда маңызды рөл атқарады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Жұмаділда Б.Ы. Картография негіздері.Оқу құралы.(2-ші басылым).- Қарағанды, ЖК «Ақ Нұр баспасы», 2012.-132 бет
2. О.Ю. Сушкова
3. Душина И.В. «Методика и технология обучения географии»: Пособие для учителей и студентов.- М.: ООО Издательство «Астрель»,2004, 218 с.
4. Бейсенова Ә.С. Қазақстанның физикалық географиясы: Оқулық/ Ә.С.Бейсенова.- Алматы: 2014.-540б.

Ғылыми жетекшісі: География және туризм кафедрасының аға оқытушысы Айғужина С.У.

БАЛАНЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІ

Бекболатұлы Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Адам-биологиялық тіршілік иесі.Қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаушы, ақын Абай Құнанбаевтың 11-ші қара сөзінде: «Қашан бір бала білім-ғылымды махаббатпен көксерлік болса, сонда ғана оның аты адам болады»[1],- деп атап көрсетіп, адамның адам болып қалыптасуы үшін және адам деген атқа лайықты болуы үшін жаны рухани баюы мен ықылас ынтасында жатқандығын сипаттайды.

Кез-келген адам,әсіресе,балалық шағында және жас шағында әдеуметтендіру процесінің негізгі объектісі болады.Олай дейтін себебіміз адам баласы балалық шағымен жас шағында қоғамға сай тәрбиеленеді, бейімделеді,үлкен өмірге алғашқы қадамдарын жасайды.Әлеуметтену барысында бала мына әлеммен тығыз қарым-қатынаста болады.Сол арқылы дүниені және ондағы құбылыстармен заттарды танып біледі.Бұндай іс-әрекеттер барысында баланың ой-өрісімен таным іс-әрекеттері дами түседі.Осындай қалыптасу мен даму іс-әрекетіне негізгі педагогикалық үш фактор әсер етеді.

1.Тұқымқуалаушылық

2.Орта

3.Тәрбие

1.Тұқымқуалаушылық – бұл ата-аналардың биологиялық қасиеттері ұрпақтарының бойынан табылуы.Мысалы:балаға ата-анадан дене бітімі, шашының түсі, көз пішіндері т.б. қасиеттері берілуі мүмкін.Тұқымқуалаушылық тақырыбында Павлов ілімін айтпай кету қателік болар.Павлов ілімі бойынша адам туылған кезде толып жатқан туа біткен қасиеттермен туылады.Олар:тамақтану, қорғану, бағдарлау, тілдің дамуы, тік жүру және т.б.Бұндай қасиеттер адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасы яғни әлеуметтенуі барысында қалыптасады.

2.Әлеуметтенудегі ортаның ықпалы.Олар: географиялық орта, үй-іші орта, әлеуметтік орта және ұжымдық орта деп бөлінеді.Мысалы оңтүстік аймақ пен

солтүстік аймақ адамдарының мінез-құлқымен дене бітімдерінде айырмашылық болуы заңдылық. Өйткені табиғат ортасы олардың қалыптасуына әсерін тигізеді.

Үй-іші ортасы да бала қалыптасуына әсерін тигізеді. Тіпті бір ортадағы әртүрлі отбасы балаларында да айырмашылықтар болады. Оған отбасыдағы көрініс өз септігін тигізеді.

Ықпал етуде ұжымдық ортаның өз орны бар. Ұжым түрліше бөлінеді соның ішінде бала дамуында әсері мол отбасылық ұжым және ортақ қызығушылығы байланысты қалыптасқан ұжым болып табылады. [2]

3. Тәрбие-бала дамуындағы ерекше орын алатын фактор. Тәрбие-бұл сонау адам жаратылғаннан бері қалмай келе жатқан адаммен біте қайнасқан ажырамас бөлшегі. Адамды тәрбиелейтін ең алдымен ата-анасы. Өйткені бала туыла сала ең алдымен анасын көреді және де еңбекке қабілетсіз шағында түрлі қажеттілігі ата-анасының көмегімен қамтамасыз етіледі. Бұдан не байқауға болады? Тәрбиенің негізі, іргетасы ата-анасына байланысты. Тәрбиеге негізгі әсер етуші ата-ана болғанымен қалған қоршаған орта бөліктерінің тәрбиеге әсер ету барысында өз үлестері бар. Тіпті жаратушымыз да адамдарды түрлі сынақтар арқылы тәрбиелейді. Кім сынаққа қарсы тұрып жеңе білсе ол адам қайрала беки түседі. Ондай адам қоғамда еркін өмір сүретін тәрбиелі адам болып қалыптасады. [3]

Қазақта айтады: «Тәрбие тал бесіктен» деп сонда тәрбиені сол бала туылғаннан бесікте жатқаннан бастау керек дегені. Көпшілік ойлауы мүмкін кішкентай әлі есінде білмейді ғой деп. Бағанағы Павлов іліміне келсек туа біткен табиғатын пайда болатын бағдарлау қасиеті арқылы бала барлығын бақылап жатады. Тағыда айтады қазақ: «Балаңды тәрбиелеме, өзінді тәрбиеле» деп. Сен не жасайсың бала соған сай сенің жасағаныңды жасайды.

Мәшһүр Жүсіп бабамыз айтады: «Баланы құнарлы жерге егіп оны өсіріп шығару және ол баланы өзіннен артық қылып тәрбиелеу бағбан ісі сияқты. Кімде-кім өзінен артық қылып бала тәрбиелесе міне нағыз адам сол» , - деген екен. Адамды керемет дәрежеде тәрбиелеу арқылы адам деген атқа лайықта және артынан тәрбиелі ұрпақ қалдыруға да болады.

Әлеуметтену-көп бөлігі тәрбиеге байланысты адам өмірінде ерекше орын алатын адамды адам етіп қалыптастыратын үздіксіз жүретін құбылыс.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қ.Т.Әтемова «Әлеуметтік педагогика», Оқулық, Алматы 2012 жыл
2. Исламия Халитова «Әлеуметтік педагогика», Оқу құралы , Алматы 2007 жыл
3. Бринкерхоф Д, Уейтс Р, Ортега С «Әлеуметтену негіздері», 9-басылым. Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018 жыл.

Ғылыми жетекшісі: оқытушы Баймахан С.Н.

КІШІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ ДАМУЫ

Бекболатұлы Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Адам мәселесі адамзат баласын өте ерте заманнан бері толғандырып келген. Сондықтан халқымыз бала тәрбиесіне, сәби ананың құрсағында пайда болған кезден көңіл бөлген. Ұрпақ тәрбиесіне ерекше мән берген ата-бабамыз асыл сөздің кестесімен сәби жүрегін тербеп, ой-санасын адамгершілікке жетелеген.

Педагогика ғылымында «тәрбие» терминіне әрқашан ерекше нақты мән беріліп келеді. Көптеген жылдар тәрбиеге «тұлғаның дамуын басқару» деген анықтама берілді, сонымен қатар білім беру және тәрбие ісі тұлғаны дамыту мен қалыптастырудың құралы ретінде қарастырылды. Тәрбие адамдарға тән әлеуметтік категорияға жатады және тұлғаны дамытуда шешуші рөл атқарады. Даму дегеніміз ең алдымен, адам организміндегі физиологиялық және психологиялық сапалық өзгерістер.

«Тұлғаның қалыптасуы» ұғымына баланың қоғамда өздігінен өмір сүруге қабілеттілігі, өзінің тағдырына өзі иелік ете білуі және мінез-құлқын жөнге сала білу сондай-ақ қоршаған орта мен өзінің қарым-қатынасын түсіне білу қабілетін жетілдіру және құндылық атаулыны таңдай алу сияқты дамудың басты шарттары енеді[1, 12-13б].

Даму – жеке адамды жетілдірудің өте күрделі және диалектикалық үрдісі. Балада туа біткен белгілі түсініктер, сонымен қатар өжет, жұмсақ немесе байсалды мінез болмайды. Олардың адамгершілік, әуестік, белсенділік және батылдық сияқты қасиеттері даму үрдісінде қалыптасады. Өйткені, оны өсіп-жетілуіне белгілі әлеуметтік орта және тәрбие әсер етеді.

Даму және тәрбие үрдісінде түрлі өзгерістер болып отырады. Баланың организмі бүкіл өмірінде әртүрлі дене және психикалық өзгерістер арқылы дамиды. Оларға организмнің өсіп-жетілуі, ақыл-ойының дамуы, мінез-құлқының қалыптасуы жатады. Осындай өзгерістердің барлығы табиғи және әлеуметтік ортаның, тәрбие мен өзін-өзі тәрбиелеудің ықпал етуіне байланысты.

И.П.Павловтың ілімі бойынша, даму – ішкі жүйке жүйесі қызметінің және сыртқы жағдайлардың өзара әрекеттесуі, айналадағы шындықтың адамға ықпал етуі.

Дамуға ықпал ететін сыртқы әсерлерге: баланың қоршаған табиғи, әлеуметтік ортасы, өзгелермен қарым-қатынасы, оларды тәрбиелеу мақсатында ересектердің жасаған қызметі жатады. Бала сыртқы әсерлерді бірден қабылдай бермейді, оған өзінің бейімділігін, болмаса қарсылығын білдіреді, яғни жүйке жүйесінің көмегімен сыртқы әсерлерге іштей елең етіп, қажетіне қарай жауап береді. Міне, сондықтан да тәрбиенің біртекті жағдайының өзінде де мектеп қабырғасында сапалық қасиеті әртүрлі балалар дамиды [2, 140 б].

Баланың өз қажетіне қарай сыртқы ықпалдарға қарсы жауап беруі түрлі сипаттағы қайшылықтарға байланысты болады. Айталық, баланың күнделікті қажеттілігі – баланың түсіндігі мен шындықтың, мектептің оқу талабы мен оқушының мүмкіндігінің, ата-ана мен бала арасындағы тағы да басқа қайшылықтар. Баланың өмірінде кездесетін осындай қайшылықтар диалектикалық материализм тұрғысынан бала дамуының басты қозғаушы күші болып саналады.

Даму үрдісінің психикалық, денелік және жалпы болып бөлінеді. Баланың интеллектісінде, бейімділігі мен қабілетінде, еркі мен сезімінде, танымында және мінез-құлқында болатын өзгерістер психикалық дамуға, ал дененің көлемінің, қимыл қозғалысының, күші мен қызметінің өсуі денелік дамуға байланысты. Жалпы даму психикалық, денелік дамумен қатар ақыл-ой, адамгершілік жағынан болатын өзгерістерін жатқызады. Ақыл-ойдағы өзгеріс баланың өз бетінше іс-әрекетке, ұғымдар мен түсініктерге, түрлі оқиғалар мен жағдайларға талдау жасауына сәйкес салыстыруынан, нақтылануынан, жалпылануынан және қорытуынан көрінеді. Адамгершілік жағынан болатын өзгеріс - баланың жақсы мен жаманды ажыратып, оған лайықты жауап беруі, бойындағы имандылық белгілерін дамыту.

Тәрбие - өсіп келе жатқан ұрпақты өмірге даярлаудың барлық жағынан қамтитын, қоғамның талап-телегіне тәуелді күрделі үрдіс. Тәрбиенің қоғамдық ортаның объективті, субъективті формаларына тәуелді болуы жеке адам дамуы мен тәрбиенің байланыстылығы, тәрбиелеушілердің іс-әрекетін қоғамға пайдалы етіп ұйымдастыру. Өмірде баланы тәрбиелеудің мазмұнын белгілеу жетекші орын алады. Соңғы кезде қазақ орта мектебінің білім мазмұнының негізгі жақтары: ақыл-ой тәрбиесі, имандық тәрбиесі, еңбек тәрбиесі, эстетикалық тәрбие, тілдік қатынас тәрбиесі, дене тәрбиесі тағы да басқа сол сияқты көрсетілген. Аталған тәрбие түрлерінің мақсаты дүниенің шындығын өз мәнінде танитын, эстетикалық сезімі, талғамы жоғары, іс-әрекетке жарамды, өзгерлермен қарым-қатынас жасауға бейім үлкенге ізет, кішіге қамқор жасайтын жастарды тәрбиелеу [3, 133-135б].

Бастауыш класс оқушыларының таным процестерінің дамуы бірнеше ерекшелікпен сипатталады:

- Интеллектуалды даярлық (таным саласының даярлығы). Баланың мектепке интеллектуалды даярлығының критерийлеріне – білім көлемін, сөздік қорын, нақты дағдыларын жатқызады. Бірақ аталған белгілермен шектелуге болмайды. Сондықтан да баланың интеллектуалды даярлығы туралы айтқанда оның ойлауының жалпы мінездемесін ескеру қажет. Яғни бала ойлауының көрнекі бейнелік формасы мен ұғымдық (понятийное) ойлауының кейбір операциялары қалыптасуы керек. Белгі-символдық функцияның дамуы. Бұл деңгейде бала өзбетімен жеке, дара белгі істеп, символдық бейнелеуге психикалық іс-әрекеттің құралы ретінде саналы қатынасын көрсетеді.

- Тұлғалық даярлық. Дайындықтың бұл түрі мотивациялық сала даярлығын көрсетеді: бала мектепке барып оқығысы келе ме, мектеп өмірі оны қызықтыра ма. Мектепке барғысы келетін балалардың субъективті қалауы әртүрлі факторларға байланысты. Оқуға қызығушылық көптеген балалар үшін»балалар

әлемінен шығып, ересек өмірге ену мүмкіндігі. Мектептің сыртқы белгілері де баланы қызықтырады: партада отыру, қоңырау мен үшкіліс, қаламмен жазу және т.б. Мектепке барған бала әлеуметтік қатынастардың жаңа жүйесіне кіреді: балаға қатынас өзгереді, жаңа талаптар қойылады. Бала бекітіліген, алдын-ала берілген әлеуметтік нормаларға сәйкес болу керек. Сонымен, бала жоғары деңгейде дамыған, ситуативсіз, жанама іс-әрекетті реттейтін формаларды игеру қажет.

- Әлеуметтік-психологиялық дайындық үшін бала мен ересек және құрдастары арасындағы қатынастар, өзіне қатынасы қалыптасуы маңызды. Мысалы, Е.Е. Кравцова мектепке дайын емес балалардың қандай қиындықтармен кездесетіні туралы айтты. Мектепке даярлықтың жалпы көрсеткіші ретінде оқуға қатынасты бөледі. Бала мектеп туралы не біледі, мектепке, мұғалімге, оқуға жағымды, жақсы қатынас пен қондырғы (установка) қалыптасты ма. Қиындықтардың себебі – ересекпен қарым-қатынас (мұғалім сұрақтары мен талабын, оның позициясын түсінбеу). Құрдастармен қарым-қатынас (жолдастарын тыңдай алмау, олардың қызығушылығы, қалауы мен өз қызығушылығын сәйкестендіру, және т.б.). Өзіндік сана (өзін-өзі, қабілеттерін, мүмкіндіктерін жоғары бағалау, өз іс-әрекетіне сынсыз, объективті емес қарау, мұғалім бағаларын қате қабылдау). Мектепке дейінгі жас соңында ересекпен қарым-қатынаста еріктілік пайда бола бастайды.

- Эмоциялы-ерікті дайындық баланың өзіндік санасын сипаттайды. Жаңа жас кезеңіне өткенде баланың өзіне қатынасында өзгерістер болады – сыртқы өмірлік іс-әрекетінің шеңбері кеңейіп, ішкі өмірі де өзгереді. Бұның барлығы жаңа құрылымға – баланың өзіндік уайымдарын ашуына байланысты. Баланың бүткіл өзіндік санасы, соның ішінде өзін-өзі бағалауы өзгереді. Баланың мектепке даярлығының ерікті мінез-құлқының шарты ретінде өз іс-әрекетін жоспарлау функциясын меңгеру болып табылады [4, 13 б].

Жалпы, кіші мектеп жасындағы балалардың таным процестерінің ерікті, ырықты түрде дамып, «ішкі жоспар» қалыптасады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Шукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. М.: Педагогика, 2014 – 208с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - М., 2013 -365с.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. - М., 2014 – 240с.
4. Абульханова К.А. Психология сознание личности. - М.-Воронеж, 2014 -21с.

Ғылыми жетекшісі: Педагогика, психология және бастауыш оқыту кафедрасының аға оқытушысы Наренова А.Б.

1-КУРС СТУДЕНТТЕРІНІҢ ӨМІРІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН ЕМТИХАНДЫҚ СТРЕССТІҢ АЛДЫН – АЛУ ЖОЛДАРЫ

Габдешова М.А.

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті

Қазіргі қоғамда күйзеліс (стресстік) күйді сезбеген, сондай жағдайға тап болмаған адамды кездестіре алмаймыз. Соңғы жылдары қоғамның қарқынды түрде дамуын ақпараттық техникалық құралдармен технологиялардың көптепенуі мен байланыстырсақ, әлемде болып жатқан төтенше жағдайлар, халықаралық және аймақаралық конфликтілер, денелік, психологиялық, сексуалдық зорлаушылықтың өсуі стреске ұшыраушылар санын ұлғайтып отыр. Күйзелісті кезкелген организмнің сыртқы ортадағы қандайда бір жағымсыздыққа негізгі реакциясы ретінде анықтауға болады. «Стресс» термині біздің күнделікті тіл оралымымыздағы үйреншікті сөзге айналып кетті. Бұл қысқада ауқымды сөзге күрделі жағдайларда немесе жоғары қауіпте пайда болатын өз мінез-құлқымыздағы өзгерістермен сезімдердің және толғаныстардың тұтас тайгаммасы туралы елестетуімізді жинақтаймыз.

Күйзеліс мәселесінің ғылыми теориясында бұл ұғымды ғылыми айналымға алғаш канадалық физиолог Ганс Селье (1936 жыл) енгізген. Ол «Бүкіл ауру стресстен!» деген тұжырыммен күйзелістің әмбебаптық формуласын ұсынады. Сонымен бірге «күйзеліске өмірдің тек жағымсыз жағдайы емес, ол қандайда болса ағзаның стереотиптік, филогенетикалық қорғаныштық, бейімделушілік реакциясы» деген анықтама береді. Ол күйзелісті белгілі бір төтенше жағдайларда пайда болатын реакция деп қарастырған. Г.Сельенің пікірінше, күйзеліс «өмірге дәм беретін», қандай жағдай болмасын, нәтижесінде ағзаның бейімделіп, жұмылдандырылуына алып келетін жағымды жағыну стресс деп атаған, ал психологиялық ауыртпалық, қайғы, бақытсыздық, әлсіздікке әкелетін түрін дистресс деп көрсеткен [1].

Ғалымдар дистресс психологиялық ауруға алып келуі мүмкін деп есептейді, оның себептері көп. Соның бірі, мысалы, кәсіби тұрғыдан дистресс басшының әділетсіз сөгістеріне жұмысшының қарсы жауапбере алмауы (көп жұмысшылар бұл жағдайда басшымен үлкен даудың туында мағанын қалап, өкпесінішінде сақтағанын жөн көреді). Күйзеліс (ағылшын. Stress) – қатты күйзелу, абыржу, мөлшерден тыс ширақтылық деген сияқты бірнеше мағынаны қамтитын жалпылама сөзбен айтылған адамның ерекше күйі [2].

«Күйзеліс» (ағылш. Stress – зорлану, күштеу, қиналу деген мағыналарды білдіреді) қоршаған ортаның кезкелген қолайсыз әсерлеріне организмнің арнайы емес серпілістермен жауап қайтаруынан көрінетін, оның қорғану, бейімделу мүмкіншіліктерінің жаңа деңгейде қалыптасуы [3].

Бұл қолайсыз ықпалдарға физикалық әсерлер (ыстық немесе суық температура, иондағыш сәулелер, электр, жаракат, ауыр қол жұмыстарын атқару т.б.); химиялық әсерлер (улы химиялық заттар, гипоксия т.б.); (жұқпалар, вирустар, микробтардың уыттары, жәндіктердің улары т.б.); психогендік (жан дүниелік жаракаттар, күйзелістер, ауырқайғы – қасіреттер,

көңілтолкулары); әлеуметтік жағдайлардың әсерлері (адамдарға шамадан тыс артық ақпараттардың әсерлері, уақыттың тапшылығы, жеке тұлғалар арасындағы кикілжіңдер, қоғамның заңдары мен жеке адамдардың еркіндіктерінің шектелуі, қимыл қозғалыстарының азайуы т.б.) жатады.

Адам үшін жағымсыз сөздің өзі стресс жағдайын дамытуда маңызы өте үлкен. Бұлардың барлығы организмге қолайсыз әсерлерді туғызатын стрессорлар деп аталады. Қазіргі кездегі күйзелісті зерттеушілер күйзелістің төрт түрін бөліп көрсетеді. Физиологиялық күйзелісті талдау оны медициналық тұрғыдан зерттеу мен байланысты. Күйзелістің физиологиялық тетігі – гипоталамус-гипофиз-бүйрек үсті безі жүйесінің рефлекторлық қызметіне негізделеді. Бұл кезде қанда глюкокортикоидтар, катехоламиндер, серотониннің мөлшері көбейеді. Күйзеліс ортаның күшімен қасиеті әртүрлі түрткілеріне жауап ретінде туатын организмнің бейарнамалы әсерлесінің жиынтығы. Бұл күйдің биологиялық мәні – ортаның жаңаша жағдайларына икемдеуші іс-әрекетін көтеру икемделу әсерленістеріне ғұрлым жоғары болса, соғұрлым организм қоршаған ортаның төтенше жағдайларына төзімді келеді және тез бейімделеді. Баршамызға белгілідей жоғарғы оқу орындарында оқитын студенттерде емтихан алдында стресс, қорқыныш сезімдері жиі кездесетін мәселе. Бұндай тұжырымға осыған дейін студенттердің стресстік күйлерінің деңгейін анықтау үшін алғашқы тәжірибені жүргізгеннен кейін келген едік. Ал бұл мақалада тақырыпқа деген феномальдық көзқараспен емтихан алдындағы қорқыныш мәселесі көрсетілген.

Неміс ғалымдары Фем мен Фидрихтың «Prüfungsangst» ғылыми еңбегіндегі сараптамаларды, әдістемелер негізге ала отырып, емтихан алдындағы қорқыныштың үлгісінен кейін бұндай күйден шығуға көмектесетін кеңес беру үдерісіне мысал ретінде, тәжірибеде төрт әдіс туралы түсінік береді. (психодрама, кернеу, Цюрих ресурстық үлгілері және ішкі топпен жұмыс істеу). Сол әдістердің бастапқы үшеуі жайлы таныстыра отырып, жағдайлық факторларды бейімдеу және іске қосудан басқа (емтихан шарттары) тиісті емтихандық қорқыныштың пайда болуына ықпал ететіні жайлы және жоғары оқу орындарында емтихан тапсыру үшін оқуды жетілдіру бойынша ұсыныстар беріледі. Мақалада оқу жетекшісі педагогикалық–психологиялық немесе психологиялық кеңес беріп, оны өз еркімен қолдана алатыны және оқуға байланысты жеке сұрақтарымен бірге тегін оқуды қолдап, соны қамқорлыққа алғаны анағұрылым тиімді екені дәріптеледі. «Оқитын адамдар емделеді» деп европалық ғалым Тренкамп айтып өткен екен. Бір қарағанда қызық ой болғанымен, зерттеуге өте өзекті мәселе болып табылады. Жалпы студенттер үшін әсіресе стресстік боп табылатын жағдаяттарды білу маңызды. Сол жағдаяттардың біріне емтихан алдындағы қорқынышты жатқызуға болады. Әрқайсымызға белгілідей, депрессия сияқты психикалық күйлер мен мазасыздық күйлер ұзақ мерзімдегі стресстің салдарынан болады. Бұндай күйге әсіресе емтихан алдында студенттердің басым көпшілігі ұшырап жатады. Сондай сезімді анықтап, студенттерге сол қорқыныш сезімінен шығуға көмек беру мәселесі көптеген ғалымдармен зерттеліп, психологтармен жұмыс жасалуда. Әрбір факультетте студенттермен тығыз байланыста жұмыс істейтін

және оларға кеңес беріп, алаңдаушылық танытатын оқу жетекшісі бар екені баршамызға аян. Осыған байланысты оқу жетекшісі өзінің бастапқы сатыдан бастап студенттермен жұмыс жасай алатын мүмкіндігімен ерекшеленеді. Яғни кеңес беру қызметін жағымды пайдалануға әсерін тигізе алатын бірден-бір тұлға. Оқу жетекшісі факультетке байланысты жыл сайын 8,3% студенттерге қол жеткізеді. Университеттегі кеңес беру құрылымдық байланыстың тағы бір артықшылығы факультеттермен тікелей байланыста болып, жоғарғы оқу орнында және нақты факультеттерде ішкі білім алу жағдайында және туындайтын қиындықтарда жетекшілер білімі қажет болып табылады.

Күйзелісті жеңудің әр қилы стратегиялары бар. Олардың бірі – эмоцияларды білдіру ептілігі. Екіншісі – жағдайды қайта бағалау, оқиғаның басқа суретін құрастыру және жағымсыз жағдайдың өзінен өзіңіз үшін көптеген пайдалы нәрсені таба білу машығы. Үшінші жол – қайта бағалауға келмейтін жағдайды өзгертуге мүмкіндік беретін мақсатты бағытталған әрекеттер. Жағдай ықтималды қауіпті, күрделі немесе жаңа ретінде қабылдануын доғарғанда, күйзеліс тиылады. Мұнда білуге тиіс жайт, негативтік (теріс) жай-күй тек біздің теріс ойларымызбен ұсталып тұрылады. Нақ солар барлық бәленің көзі болып табылады. Өз ойларыңызбен жұмыс істеуді үйреніп, сіз өз эмоционалдық жайкүйіңізді реттеуді үйренесіз. Бірінші ереже – өз бойыңыздан теріс ойды қумау, керісінше оған оның басқа ойлар сияқты өмір сүруге өз құқығының бар екеніне түсіністікпен қарау. Екінші ереже – бұл ойға сыпайы түрде айналып өтуді ұсыныңыз, өйткені әр кезде өзіңізге қызықтырақ, маңыздырақ және пайдалырақ басқа ойлар мен тірліктер бар. Бұл кезде бірден бұл жаңа ойларды, тірліктерді ойлап іске кірісіңіз. 63 Өмірдегі теріс жағдайда жақсы және пайдалы нәрсені таба білуге үйрену әрқайсымызға маңызды. Себебі өмір қарама-қайшылықтардың бірлігі мен күресінен құралған. Сондықтан «стресс» ұғымын адам ағзасына түсетін салмақ, ол зиянды, одан құтылу керек деп қабылдау қалыптасқан.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Селье Г. Стресс без дистресса. – М.: Прогресс, 1982.
2. <https://kk.wikipedia.org>
3. Дикая Л.И., Дикий И.С. Основы психофизиологии. – Ростов-на-Дону: ФГАОУВО Южный Федеральный Университет", 2016. – 128 с.
4. Николаева Е.И. Психофизиология. Стандарт третьего поколения. – М.: Прогресс книга, 2018. – 704 с.
5. Судаков К.В. Системная организация функций человека: Теоретические аспекты // Успехи физиол. наук. – 2000. – Т.

*Ғылыми жетекшісі: Педагогика және психология
магистрі Ертуқешова Г.М.*

ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУДІ ТЕОРИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Дюсупова А.М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қазіргі таңда бейімделу үрдісін ғылыми салалардың әртүрлі деңгейі биология ілімінен философия ғылымына дейін зерттеп келеді. Тұлғаның бейімделу үрдісінің ерекшеліктерін әр түрлі уақытта шетел және отандық ғылымда көптеген авторлармен қарастырылуда, олардың ішінде: Л.Филиппс, Х.Гартман, А.Роберт ле Вин, Ю.А.Александровский, Т.Шибутани, А.Налчаджан, О.И.Зотова, И.К.Кряжева, Ф.Б.Березин, В.Е.Сараева, О.Ф.Алексеева және т.б. бар.

Г.Гартман бойынша, тұлғаның бейімделуі деңгейі адам денсаулығының кепілі деген ғалымның пікірі ғылыми әдебиеттерде кең тараған, яғни бейімделу - адамның психикалық қызметінде ауытқушылықтар мен қалыпты жағдайды ажыратуына байланысты. В.И.Лебедев «тұрақты бейімделу» ұғымын, «қалыпты», «денсаулық» синонимі деп есептейді. Психиятрияда «психикалық бейімделу» және «кәсіби бейімделу» ұғымдарын ажыратып қарастырады, психикалық бейімделу деп – адаманың психикалық әрекеттері ортаға сай икемделуі. А.Н.Сухова бойынша әлеуметтік-психологиялық бейімделу тұлғаның жаңа әлеуметтік жағдайға кіру кезінде рөлге ие болуы, оның есептеуінше әлеуметтік-психологиялық бейімделу екі деңгейге, яғни мінез-құлықтық әлеуметтік бейімделу, және тұлғааралық психологиялық, психикалық бейімделу.

Ф.Б.Березин, П.К.Анохин, Ю.А.Александровский психикалық бейімделуді зерттеп, олар психикалық бейімделуді адамның қоршаған ортаға тұтас, өзін-өзі реттейтін жүйенің жұмыс істеу үрдісі мен нәтижесі деп қарастырып, субъектінің бейімделу үрдісі ортақ жүйелілікте шарты түрде өзара байланысты деңгейлерге былай бөлінеді:

- өзекті жәй күйін қамтитын, жеке-психологиялық, жеке ерекшеліктер;
- әлеуметтік-психологиялық, микроәлеуметті әрекеттесу ерекшеліктерін қамтитын, қалыпты тұлғааралық әрекеттесуді қалыптастыру, әлеуметтік маңызды мақсат-міндеттерге қол жеткізу;
- психофизиологиялық, оған адамның психофизиологиялық және биохимиялық ерекшеліктер кіреді.

Психологиялық және психикалық бейімделу ұғымы әлеуметтік екі жақты қамтиды, себебі тұлға табиғаты сипаты жағынан әлеуметтік субъект болып келеді. Сыртқы ортаға бейімделу, тек қана тұлғаға тән қасиет, яғни ортаға бейімдеуді көздеп, тұлға психика иесі ретінде сипатталады, психикалық білім, қасиеттер, ерекшеліктер, үрдістер арқылы қоғамға бейімделеді.

Сондықтан «әлеуметтік-психологиялық бейімделу» ұғымын енгізген абзал, себебі бейімделудің әлеуметтік жағына назар салып, психикалық факторлардың бейімделуге себепші болатыны белгілі.

Ф.Б.Березин мен Ю.П.Александровский тұлға-орта жүйесінде қалыпты қатынасты қолдауда шешуші рөл атқаратынын атап, тұлғаға әртүрлі табиғи, әлеуметтік факторларға оңтайлы қарсы тұруға мүмкіндік беріп, сонымен бірге оларға белсенді, мақсатты ықпал ететінін ескеріп, психикалық бейімделуге көп көңіл бөлген, мұнда зерттеушілер психикалық бейімделу функцияларын жалпы бейімделу үрдісі аясында қарастырып өткен.

П.К.Анохиннің ойынша, қоғам-орта жүйесін қалыпты ұстап тұру үшін психикалық бейімделу шешуші орын атқаратынын, оның барысында тұлғаның орта параметрлері мен ішкі жағдайы өзгеріп отырады. Ал, Ф.Б.Березин психикалық бейімделуді өте күрделі үрдіс деген пікірде болған, олармен қатар психикалық бейімделу екі негізді қамтиды, олар: тұлғаның ортамен тұрақты өзара әрекеттесуін оңтайландыру мен психикалық, физиологиялық сипаттамалардың араларында тең сәйкестікті орнату керек, - деген пікірде болған.

С.Шапкин мен Л.Дикая, «бейімделу үрдісіне – іс-әрекет, яғни бейімделудің бірегей жолы, қорытындысына қарамастан – реттеу жүйелерін сапалы орындау үшін алғышарттар жасайды»-деп пікір білдірген. А.Н.Леонтьев іс-әрекет концепциясын дамыта отырып, бейімделуді әлеуметтік тәжірибелерді игерудің жолы, яғни әлеуметтік рөлдер мен қарым-қатынас дағдысын белсенді меңгереді. Оның ойынша: «қоғамда тұлға сыртқы жағдайларды тауып қана қоймай, ол іс-әрекеттерін икемдейді, қоғамдық жағдайлар оның іс-әрекетіне мақсаттар мен мотивтер қойып, керек құралдар мен жолдарға алып келеді, қоғамның өзі тұлғаны құрайтын қызметтер атқарады»-деп пайымдаған. Жалпы қоғамдық жағдайлар жеке тұлғаның өзінің дүниетанымына, зияткерлігіне және өнегелілік-адамгершілік мақсаттарына қарай қабылданады.

В.Ольшанский бейімделудің келесідей түрлерін анықтаған: биологиялық, физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік.

Физиологиялық бейімделу – ағза мен оның бөліктерінің белсенділігінің тұрақты деңгейіне қол жеткізуден тұрса, биологиялық бейімделу - барлық жүйенің тепе-теңдігімен анықталады. Физиологиялық түрі бейімделудің негізін, қалыптасуы мен механизмдерін зерттеп, ал ол өз кезегінде тікелей әлеуметтік бейімделуге, яғни адам өмірінің немесе іс-әрекетінің жана жағдайына байланысты болып келеді.

Психологиялық бейімделу-әлеуметтік саламен өте тығыз байланысты. Психологиялық бейімделу – тұлғаның әлеуметтік, психологиялық, іс-әрекет байланыстары мен қарым-қатынастарына психологиялық қосылу үрдісі:

- әлеуметтік салада-адамгершілік саяси, құқықтық, нормалар және т.б.

- тұлғаның психологиялық қарым-қатынастар мен байланыстарды орындауда әлеуметтік-психологиялық тартылуына байланысты әлеуметтік-психологиялық рөлдерді орындауына байланысты.

А.Н.Леонтьевтен кейін О.А.Тихомандрицкая мен Е.П.Белинский бейімделу үрдісінің әлеуметтену мәселелерін байланыстырған, яғни әлеуметтену үрдісін талдау кезінде ықтимал нәтижелер тұрғысынан қарастыру. Сонымен бірге негізгі қорытынды ретінде әлеуметтендіруді қалыптастырудың нормативті қызметті қамтамасыз ететін тұлғаның сипаттамаларын құрайды.

Бейімделудің әрбір бағытында тұлға бейімделуінің тиімділік критерийлері бар. Мысалы Л.Филипс интеркционистік бағытта бейімделу ішкі психикалық және сыртқы факторларға байланысты деп тұжырым жасайды. «Бейімделу» ұңымымен бірге «тұлғаның тиімді бейімделуі» және «бейімделушілік». Тиімді бейімделу – жалпы бейімделудің бір түрі ретінде қарастырылады және оған жеткен кезде тұлға қоғамның ең төменгі талаптары мен үміттерін қанағаттандырып, бұдан басқа «тиімді бейімделуге» қол жеткізу үшін бейімді мінез-құлықтан: табысты шешім қабылдай алу, бастамашы ниет көрсету, өз болашағын айқын анықтау дағдыларына ие бола алу қажет.

Соған сәйкес, тиімді бейімделуде үрдісінде қоғаммен әрекеттесуге жауап екі түрімен көрсетіледі:

1. адам жасы мен жынысына қарай кездесетін әлеуметтік үміттерді қабылдау және тиімді жауап беру.

2. жаңа және ықтимал қауіпті жағдаймен кездескен кезде икемділік пен тиімділік, сондай-ақ белгілі бір оқиғаларда өзі үшін қажетті бағыт бере білу қабілет қалыптастыру.

Психоаналитика бағыты бойынша бейімделу үрдісі мен сол үрдістің нәтижесі ретінде айырмашылықты қарастырып, әлеуметтік-психологиялық бейімделудің келесідей критерийлерін атап өтеді:

- тұлға мен ортаның бірігуінің нәтижесінде, әлеуметтік күтулерге өнімділікпен, икемділікпен және тиімділікпен беретін жауаптары;

- тұлғаның хал ахуалы, өмірден ляззат алуы мен психикалық тепе-теңдікке қол жеткізе алуы.

Бейімделу үрдісі кезеңінде тұлға мен орта өзгеріп отырады, нәтижесінде орта мен тұлғаның арасында бейімделушілік қарым-қатынас орналасады. Жоғарыда айтып өткеніміздей, психология ілімінің функционалды бағытының өкілдері, оның ішінде Л.Фестингер, Р.С.Лазарус, Р.Лоунер, «бейімделу үрдісінің тиімділігі» деп – тұлғаның бейімделушілік жағдайындағы қажетті және жеткілікті сипаттамасы ретінде орта мен тұлғаның өз-өзін іске асыру мен бірігу критерийлерін қолдану қажеттігін сипаттайды. Ал, А.Н.Леонтьев, О.Ф.Алексеева, А.Н.Жмариков жүйелі-іс-әрекет бағытын ұстанушылар, бейімделудің критерий ретінде – іс-әрекет тиімділігі критерийіне үлкен орын береді, олар тиімділіктің көрсеткіші ретінде пәндік іс-әрекет, ұжымдағы тұлғааралық қарым-қатынас және де тұлғаның пәндік, тұлғааралық қарым-қатынаста өзінің «жетістіктеріне» деген уайымның болуы-деп есептейді.

Н.Г.Ярлыкова мен Д.В.Ольшанский адамның тұлғамен әрекеттесуінің негізгі белсенді бейімделу жолы – іс-әрекет, олардың пікірінше: «әлеуметтік іс-әрекет деңгейін енгізу бейімделуді түсінуге мүмкіндік берді, біріншіден ол адамның сыртқы факторға жәй икемделу емес, нақты әлеуметтік нақтылығы жағынан түсіну, екіншіден қарқындылық, үшіншіден бейімделуші мен бейімделушінің өзара қарым-қатынасы, төртіншіден әлеуметтік, педагогикалық, психологиялық деңгейлер сияқты жүзеге асырылатынын бірігу феномені түсіне білу».

С.А.Ларионова 2002 жылы өзінің зерттеу жұмысында әлеуметтік-психологиялық бейімделуді өздігінен ұйымдастырылатын құрылымды-

функционалды үлгісін ұсынды. Бұл жұмыс Ю.А.Александровскийдің жүйелік принципіне негізделген, оның бейімделу ұғымына мынадай анықтама береді: «бейімделу өздігінен өзін-өзі басқаратын біртұтас жүйе, оның белсенділігі жекелеген компоненттердің жиынтығымен ғана қамтамасыз етіліп қоймайды, олардың кіші жүйелерге тән емес жаңа бірегей қасиеттерді тудыратын өзара әрекеттесуімен толық қамтамасыз етіліп отырады». С.А.Ларионованың пікірінше, тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделу өзін-өзі ұйымдастыратын жүйе болып табылады және жүйеге қойылатын талаптарға толықтай жауап береді: «қоршаған ортамен әрекеттесуі арқасында өзінің тұрақтылығын сақтап тұрады және өз бетімен қоршаған ортаның әсерінен жүйенің өзінде болып жатқан үрдістердің де дербес қайта құрылуына қабілетті болып келеді».

С.А.Ларионованың пікірінше тұлғаның «мен-концепциясы» әлеуметтік-психологиялық бейімделу жүйесінің дербес элементі болып табылады, жүйелердің бірегей факторлары ретінде қарастырылуы да мүмкін. Мұнда автор Т.Шибутани еңбектеріне сүйене отырып «Мен концепциясын» тұлғаның бейімделу үрдісі мазмұнында қарастырады. К.Роджерс болса, Мен-концепциясының астында бақылаушы және бірегей мінез-құлықты тетіктерін барын, одан тұлға бейімделуінің басты факторы деп қарастырып өткен. Өзін-өзі жағымды бағалау, өз-өзіне сенімділік, өзін-өзі қадірлеу және т.б. қасиеттер тұлғаның тиімді әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне септігін тигізеді. Бұл пікірге И.К.Кряжева мен Д.Майерс қолдап, әсіресе Д.Майерс бойынша: «өзін-өзі жоғары бағалау немесе өзін-өзі қастерлеу бейімделудің факторы болып табылады», бірақ та өзін-өзі тым жоғары бағалау, тұлғааралық жағдайды объективті талдауға кедергі келтіреді және топтық жанжалға әкеп соғуы мүмкін. К.Роджерс бойынша, «Мен-концепциясы» тұрақты мінез-құлық мазмұнына себепші болады. Ю.Н.Емельянова, «Мен-концепциясы ұйымдастырылған танымдық құрылымды анықтауға пайдаланылады».

Сонымен, бейімделу үрдісі келесідей байланысты деңгейлермен жіктеледі: жеке-психологиялық, тұлғаның жеке және типология ерекшеліктері, оның өзекті жағдайлары, әлеуметтік-психологиялы, микроәлеуметтік әрекеттесуді қамтитын, тұлғааралық әрекеттесуді қамтитын, әлеуметтік мақсаттарға қол жеткізу. Бейімделудің екі деңгейі: бейімделу және бейімсіздік. Бейімделудің негізгі тиімді критерийлері: өзін-өзі жетілдіру, тұлға мен орта бірегейлігі, іс-әрекет тиімділігі, іс-әрекет нәтижесімен қанағаттану. Бейімделудің тиімділік критерийлері бір ғана іс-әрекетпен сипатталып қойылмайды, бейімделу үрдісінің тиімділігіне баға беру үшін нақты жағдайға сипаттама бере отырып, ережелердің негізінде бейімделу түрлері әртүрлі жіктемелерге бөлініп қарастырылады. Тұлғаның қоғамдағы бейімделу үрдісі жеке тұлғаның қандай әлеуметтік жағдайларға жататыны, қандай жеке сипаттамаларға ие болатынына тікелей байланысты болып келеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Руденский, Е. В. Концептуальные основы психологии адаптирующейся личности / Е. В. Руденский. - Новосибирск, 1997. - 234 с.

2. Садвакасова З.М. Жизнестойкость: технологии и практикум в работе с воспитанниками детского дома: Учебно-методическое пособие - Алматы: Казак университеты, 2016.- 192 с.
3. Реан, А. А., Кудашев, А. Р., Баранов, А. А. Психология адаптации личности: Учебно-научное издание / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов - СПб.: Медицинская пресса, 2002. - 352 с.

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Иманчиев Ж.Е.

ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ

Елібаева Г.Е.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университеті

Жалпы «Инновация» термині XV ғасырдың 1-ші жартысында пайда болған. Англияда «innovation» яғни «заттар жасаудың жаңа әдістері» немесе «жандану» деген мағынаны білдіреді. XIX ғасырда бұл термин мәдениет танушылар қолданысында болды. Ол бір мәдениет элементтері екіншісіне енуін білдірді. Ал экономикаға XX ғасырда австралия ғалымы И. Шумпетером енгізді. Ол мынадай анықтама берді: «Өндіріске жаңа тауар түрлері, жаңа өндіріс құралдары, нарық және ұжымның жаңа түрлерін енгізу және қолдану мақсатындағы өзгерістер». Уақыт өте келе инновацияны шығармашылық жұмыс нәтижесінде саудада қолданды. Оны бәсекеге қабілетті тауарды жасап, тарату деп түсіне бастады. «Жаңа құбылыс»-бұл қолданбалы, орнықты зерттеулер, жобалар тиімділігін арттыру мақсатында кез-келген іс саласындағы сынақ жұмыстардың рәсімделген нәтижесі. Ол тұрғындардың өмір сүру деңгейін жақсартатын экономикаға айтарлықтай өсім беретін, ескімен салыстырғанда тиімді болатын жаңа тауар. Ең бастысы, инновация – ол тек технологиялық идеялар ғана емес, сонымен бірге, басқарушылық және гуманитарлық бастама болып келеді.

Инновациялардың пайдалану аясына байланысты жіктелуі келесідей: ғылыми инновациялар, ұйымдастырушылық - басқарушылық инновациялар, әлеуметтік инновациялар, технологиялық, экологиялық саяси, мемлекеттік-құқықтық, рухани саладағы инновациялар болып жіктеледі.

Қазіргі уақытта елімізде экономиканың дамуын инновациялық жолына ауысу сұрағы айырықша өзекті болып табылады. Бұл туралы Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Нұр Отан» партиясының кеңейтілген саяси кеңесінде: «Ең бастысы — бұл инновация. Инновация — бұл жаңашылдықтар, ғылымның өндіріске енгізілуі. Еңбек өнімділігінің нақты сезілетін көлемде ұлғаюымен анықталатын іс-қимылдар инновация деп аталады», — деген пікірін қолданған. Креативті идеялар мен өнертапқыштық ұсыныстар, батыл дәлелдерімен, келешекті көзқарастарымен жастар қашан да еліміздің мәдени, рухани, ғылыми дамуының көшбасында жүреді. 2015 жылдың ақпанында Мемлекет басшысы «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» заңға қол қойды.

Қазақстанның әлеуметтік – экономикалық жағдайы үшін, ресурсқа бағытталған, ұлттық экономиканың қайта өңделетін түрі, зиянсыз өсу қарқынына жете алмайтыны, осы тұғырлардың бірі болып табылады. Қазақстанның әлемдік инновациялық экономикалық конъюнктура шарттарында, әлемдік нарықтарда, бәсекеге қабілеттілігінің күшеюіне және ЖІӨ көлемінің өсуіне қойылған міндеттердің шешілуіне, мықты ғылыми сектормен қамтамасыз етілген, елдің жоғары экономикалық әлеуметінің қолданылуынсыз мүмкін емес. Алға қойылған мақсаттардың жүзеге асырылуы үшін, инновациялық экономиканың дамуына ықпалдасу мақсатында, қоғамдық қатынастардың барлық салаларын қайта құруға мүмкіндік беретін механизмнің әзірленуі қажет. Өзінің шынайы тұтынушыларын табатын, өнімдер және қызметтер, жаңа білімді жаңа технологияға тиімді түрлендіретін, толық жүйелі аймақтарда, сонымен қатар ұлттық және әлемдік нарықтарда, экономика біліміне көшу, елдегі қалыптасуды талап етеді. Ұлттық инновациялық жүйенің құрыла бастауы, жекешедегі жалпылай ғылыми-техникалық ортаны, елдің дамуына стратегиялық бағыт ретінде, мемлекеттік деңгейде жарияланған болатын. Содан бері осы жүйенің басқа да жеке элементтері құрыла бастады (мемлекеттік және өңірлік қорлар, технопарктер, инновациялық-технологиялық орталықтар, венчурлы инновациялық қорлар және т.б.)

Қорыта келгенде, егемендік алғаннан бергі жылдар ішінде Мемлекет басшысының саясатының арқасында қоғам дамуының барлық саласында түбегейлі өзгерістер жүзеге асырылды, соның ішінде «Мәңгілік Ел» жалпы ұлттық идеясының қалыптасу барысында жастарды жаңа қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеудің тиімді жүйесі мен құрылымы жасалып, іске қосылды. Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында айтылғандай, біз өз отанымыз – Қазақ елі мен оның байырғы халқы – қазақ халқын, басқа өркениетті елдермен салыстыра отырып, тарих толқынында үздіксіз дамып келе жатқан өркениет ретінде қарастыруымыз керек. «Бұл – тарихқа деген дұрыс ұстаным. Сол арқылы түп тамырымызды білуге, ұлттық тарихымызға терең үңіліп, оның түйінін шешуге мүмкіндік туады» – деген тұжырым Қазақстан тарихшыларына үлкен сенім, әрі міндет артады. Елбасының мақаласы отандық тарихты дамытудың жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсетеді. Сондықтан біз төл тарихын жетік білетін, бағалайтын және мақтан ететін жастарымызды ұлттық өркениетті рухта тәрбиелеуге белсене атсалысуға міндеттіміз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бұзаубақова К.Ж. Инновациялық технология.-Алматы 2009
2. Назарбаев Н.Ә. Иновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономиясына. /Л.Гумилев атындағы Еуразия университетінде оқыған лекция. - Егемен Қазақстан 2006, 27 мамыр
3. Р.Әбсаттаров, М.Дәкенов, «Әлеуметтану», Алматы «Ғылым» ғылыми баспа орталығы; 2003 – 376 б.
4. Инновационный менеджмент / К.Нарибаев, С.Джуманбаев, А.Нусупова. – Алматы: Қазақ университеті. – 1998. – 60 с.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Досжанова С.Е.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫ – ЖАҢАШЫЛДЫҚТЫҢ БАСТАУЫ

Есенғалиқызы Д.

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті

Жаңартылған білім беру мазмұны – жаңалыққа ұмтылу, білімге деген жаңаша көзқарас. Иә, ХХІ ғасырдың бет-бейнесі біліммен өлшенбек. Ертеңгі келер күннің бүгінгіден гөрі нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын күдіретті күш тек білімде. Қай елдің болсын өсіп-өркендеуі, өркениетті дүниеде өзіндік орын алуы оның білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына тікелей байланысты.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологиясы мен инновациялық әдіс – тәсілдерді енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» - деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді. Ендеше, мұғалімге, қойылар талап өзгеше. Бұл міндеттерді шешу үшін мектеп ұжымдарының, әрбір мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы, барлық жаңалықтар мен қайта құру, өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа практикаға, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттігі туындайды. Бүкіл дүниежүзілік білім әлеміне кіру мақсатында қазіргі кезде Қазақстанда білімнің жаңа жүйесі құрылуда. Бұл үрдіс педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіне нақты өзгерістер енгізумен қатар жүргізіледі. Елімізде болып жатқан түрлі бағыттағы өзгерістер білім беру қызметіне жаңаша қарауды, қол жеткен табыстарды сын көзбен бағалай отырып саралауды, оқушылардың шығармашылық әлеуметін дамытудың, мұғалім іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді. Және үнемі кері байланыс жасап, келесі сабақта мұғалім неге мән беру керектігін ескереді. Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болып жатыр. Мұны еріксіз мойындасың. Себебі, заман жаңашылдықты талап етеді. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми – педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі.

Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту білім беру басты міндетіміз болып отыр. Ендеше бүгінгі білім беру кеңістігіндегі ауадай қажет жаңару оқытушының қажымас ізденімпаздығы мен шығармашылық жемісімен келмек. Сондықтан да әрбір оқушының қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған білім мазмұнына

бетбұрыс жасауымыз. Өйткені мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді.

Білі беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттерінің бірі оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру. Себебі, біз ұстазбыз, осы мамандықты қаладық. Біздер қазіргі таңда инновациялық және интерактивтік әдістемелерімізді сабақ барысында пайдалана отырып сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпал тигізудеміз. Бірақ жаңартылған білім мазмұнын ұстаздар қауымы да, білім алушылар да қинала қабылдағаны анық. Дегенмен де білім алушының өзі оқып, сыни пікі айта білуі, алған білімді өмірде қолдануына ықпал етері сөзсіз. Осы орайда жұмыс барысында жаңартылған білім мазмұны бойынша жұмыс жасауға төселіп келеміз [1,80].

Қазақстан Республикасының білім беру реформаларының негізгі мақсаты – білім беру жүйесін жаңа экономикалық ортаға бейімдеу. Бұл тұрғыда ел президенті Н.Ә.Назарбаев еліміздің әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына қосылуы туралы міндет қойғаны белгілі. Білім беру жүйесін жетілдіру осы мақсатқа қол жеткізуде маңызды рөл атқарады. Болашақта өркениетті, дамыған елдер қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстандық жол – 2050: Бір мақсат, бір мүлде, бір болашақ» атты Жолдауында (17 қаңтар, 2014 жыл) еліміздің дамуының барлық стратегиялық бағыттарын жүзеге асыратын міндеттер қойылды. Республика болашағына бағдар беретін бұл жолдауда « XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар» - деген[2].

Қазақстан 2030 стратегиялық бағдарламасы білім берудің ұлттық моделінің қалыптасуымен және Қазақстанның білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңістігіне кіріктірумен сипатталады. Қазіргі таңда қазақ тілі – мемлекеттік тіл, қарым-қатынас тілі – орыс тілі және ағылшын тілі – әлемдік кеңістікті тану тілін оқытуда жаңа идеяларды әр сабақта жан-жақты қоланып, жаңаша оқытудың тиімді жолдарын тауып, жүйелі түрде қолдану – заман талабы. Осыған байланысты оқытудың парадигмасы өзгерді. Білім берудің мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды.

Мемлекетіміздің білім беру үрдісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы – заман талабына сай, келешек ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын тың бағдарлама. Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты – білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериялды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс – тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді.

Негізінде жаңартылған білім жүйесі – күзиреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама.

Кесте 1. Жаңартылған білім бағдарламасының ерекшелігі.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшеліктері	
Пән мазмұнының спиралді қағидатпен берілуі	Оқытудың тәрбиелік әлеуетін арттыру, оқушының рухани – адамгершілік қасиеттерін арттыру

Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттарының иерархиясы	Білім беру деңгейлері аралығында пән бойынша сабақтастықты ескеруге мүмкіндік беретін толық оқу курсы бойынша педагогикалық мақсат қою.
Білім беру аясында және пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру мақсатында «ортақ тақырыптардың» берілуі	Бөлімдердің мазмұны мен ұсынылған тақырыптардың уақыт талабына сәйкес келуі, Әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға назар аудару.
Оқу үдерісін ұзақ, орта, қысқа мерзімді жоспарлар арқылы ұйымдастыру	Оқытудағы жүйелілік пен әрекеттік ұстаным.[3,344]

Жаңартылған оқу бағдарламаларының тағы бір ерекшелігі – олардың пәндік білім мен дағдыларды ғана емес, сондай – ақ, кең ауқымды дағдыларды қалыптастыруға бағытталуы. Оқу мақсаттарының жүйесін мынадай кең ауқымды дағдыларды дамытудың негізі болып табылады: функционалдық және шығармашылық түрінде білімдерін қолдану, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, қарым-қатынастың әртүрлерін қолдану, жеке және топта жұмыс істеу алу, мәселелерді шешу мен шешімдер қабылдау.

Жаңартылған оқу бағдарламаларының икемділігі мен жан-жақтылығы оның маңызды сипаттамасы болып табылады. Мұғалімдер тараудың және тиісті тоқсанның аясында тараулар мен бөлімдерді оқытудың ретін өзі анықтауға құқылы. Мұғалімдер бірнеше мақсатқа жетуге бағытталған тапсырмаларды құрастыра алады. Оқу бағдарламасы мұғалімдердің оқу мақсатын жиынтықта орындаған жағдайда оқу бағдарламасындағы оқу мақсатына берілген сағат санын өз бетімен анықтауларына болады. Бұл шешім оқу - әдістемелік бірлестігінің отырысында қабылдана алады. Жоспарлау кезінде мұғалімдер бекіту және қайталау сабақтарын ескерулері тиіс[4].

Қорыта келгенде заман өзгерісіне қарай мектептерге қойылатын талап та, ондағы оқыту мен тәрбиелеу әдіс-тәсілдері де өзгеріс үстінде. Қазіргі қоғамдағы өзекті мәселелердің бірі - өзгермелі әлеуметтік және экономикалық жағдайда өмір сүруге дайын ғана емес, сонымен қатар шынайы өмірге белсене араласатын, әлеуметтік жауапкершілігі жоғары, алған білімді өмірде пайдалана алатын, ой-өрісі кең, сауатты оқушыны тәрбиелеу. Сондықтан ең алдымен жаңартылған білім мазмұны осы бағытта жұмыс жасап, еліміздің атын әлемге шығаратын білімі мен білігі қалыптасқан оқушыны тәрбиелеуді мақсат етеді. Және осы талапқа сай ретінде мұғалімдерде өз кезегінде оқушы алдында терең білімімен, білікті тұлғасымен дараланып тұруы керек. Бүгінгі біліммен шектеліп қана қоймай, оны одан әрі жетілдіре түсуі қажет. Сонда ғана өз шәкірттерінен нәтижені көре алады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ғ.С.Тұрмағанбетов «Жаңартылған білім мазмұны – жаңашылдыққа көзқарас» . Республикалық ақпараттық – педагогикалық журнал «Педагогикалық даму» № 4 (12) 2019 жыл.
2. Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы « Қазақстан Жолы – 2050. Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ», 17.01.2014 жыл.
3. А.С. Абил « Жаңартылған бағдарлама – білім берудегі жаңа мазмұн». Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің Хабаршысы, № 2 (56), маусым, 2019 жыл.
4. 2018-2019 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы әдістемелік нұсқау хат, Астана 2018 жыл.

Ғылыми жетекшісі: ф. ғ. к., аға оқытушы Есіркепова Г. Е.

СДВГ(НТСГ) ЖӘНЕ ГИПЕРБЕЛСЕНДІ БАЛАЛАРМЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІ

Есенжанова А.Қ.

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

Гиперактивті баламен жұмыс жасайтын әрбір мұғалім басқаларға қаншалықты қиындықтар әкелетінін біледі. Алайда, бұл монетаның бір жағы сияқты. Баланың өзі ең алдымен зардап шегетінін ұмытпауымыз керек. Ақыр соңында, ол ересектер талап ететіндей әрекет ете алмайды, өйткені ол қаламағаны үшін емес, физиологиялық мүмкіндіктері оған мүмкіндік бермегендіктен. Мұндай балаға ұзақ уақыт отыру, алаңдатпау, сөйлеспеу қиынға соғады. Тұрақты айқайлар, ескертулер, жазалау қаупі, ересектер соншалықты жомарт, оның мінез-құлқын реттей алмайды, кейде олар тіпті жаңа қақтығыстардың қайнар көзіне айналады. Сонымен қатар, әсер етудің жоғарыда аталған түрлері балада жағымсыз мінездердің қалыптасуына ықпал етуі мүмкін. Нәтижесінде барлық адамдар зардап шегеді: бала да, ересектер де.

Көптеген адамдар: “Қазіргі балалар біз сияқты емес”, - дейді. Алайда, мен үшін олай емес. Олар бір кездердегі сіз бен біз сияқты белсенді, керісінше, мүмкін жасына байланысты біз енжар әрі жалқау болдық. Менің ойымша, СДВГ - бұл пәнаралық проблема, мұнда дәрігер - бұл мұғалімдерден, психологтардан, дефектологтардан, дефектологтардан, кейде тіпті психиатрлардан тұратын бүкіл оркестрді басқаратын дирижер секілді. Сіз байқадыңыз ба, гиперактивті балалар, көбінесе «тежегіштер», бұл қаншалықты парадоксалды болғанынан байқаймыз. Өзіңіз үшін төреші болыңыз, иә, ол өте белсенді, тынымсыз, жолында бәрін құртады, бірақ іс жүзінде үйренуге тырыспайды, ұмытшақ және кез-келген ақыл-ой операцияларында өте баяу. Менің тәжірибем көрсеткендей, мұндай балаларды тек спортпен шұғылдануға бағыттау кейде дұрыс шешім бола бермейді. Спорт өлшенетін, жақсы басқарылатын энергия ағынын қажет ететін процес. Сондықтан, мен ата-аналарға балаларды мөлшерленген спортпен айналысуды кеңес беремін, мұнда

жүктеме мен релаксацияның өзгеру процесі маңызды, бірақ бұл шаршау нәтижесі емес [1].

Жоғарыда айтылған ақпараттарға сүйене отырып біз бірте-бірте қыздардың ұлдарға карағанда белсенді деген стереотипінен алыстаймыз. Енді қыздар да кез-келген спорт түрімен айналыса алатынын және жақсы меңгергендерін де кездестіріп жатамыз.. Сонымен қатар, СДВГ себептерінің маңызды факторының бірі баланың тамақтануы болып табылады. Оны баланың кола немесе «Е» қоспасына толтырылған шоколад пен тәттілерді жегеннен кейін, баланың пульсінің жиілегенін және көздерінің алақ-жұлақ етіп айналасына көп қарайтынынан, бір орында тыныш отыра алмай тынымсыз, мазасыз болып, тіпті ұйқысының бұзлғанынан да байқауымызға болады. Мен бұл ауру ма, әлде бұл дұрыс емес тәрбие ме? деген сауалға көп жауап іздеу барысында оның қалай пайда болғанын және мектеп жасына дейінгі баламен қандай психологиялық-педагогикалық жұмыс жасауға болатынын ұғымдарға толығырақ тоқталатын болсақ, Оны мүмкін қазіргі қоғам оны түсіндіретін әдіспен өмір сүруге тырысатын ақыл-ой күйі деген тұжырымға келдім. Сонымен гиперактивті баланың портретіне нақтырақ тоқталатын болсақ, мүмкін, балабақшаның әр тобында ұзақ уақыт отыруға, үндемеуге, нұсқауларды орындауға қиын болатын балалар бар. Мұндай балалар, әрине, тәрбиешілер мен мұғалімдердің жұмысында қосымша қиындықтар туғызады: олар өте ұтқыр, тез ашуланшақ, ашушаң және жауапсыз. Гиперактивті балалар әртүрлі заттарға жиі тиіседі, ұстап тастайды, құрбыларын итеріп жібереді, бұл жанжал жағдайларына әкеледі. Олар жиі ренжігіш, бірақ олар өздерінің шағымдарын тез ұмытады. Әйгілі американдық психолог В.Оклендер бұл балаларды былай суреттейді: «Гиперактивті баланың отыруы қиын, ол әбігер, көп қозғалады, айналасындағыларға тыным бермейді, кейде тым қатты сөйлейді, өзгелердің мінез-құлқын тітіркендіреді. Көбінесе олар өз өздерін нашар басқарады немесе бұлшық еттерді басқара алмайды. Ол ыңғайсыз қозғалады, заттарды сындырып, сусымалы заттарды төгеді. Мұндай балаға оның зейінін бақылау қиынға соғады, ол оңай алаңдатады, жиі сұрақтар қояды, бірақ жауаптар сирек болады ». Бұл портретпен әр тәрбиеші мен мұғалім таныс болуы әбден ықтимал. Гипербелсенді баланың портретін зерттей келе, оның негізгі көріністерін үш блокқа бөлуге болады: белсенді назардың тапшылығы, қозғалғыштың тым белсенділігі, импульсивтілік [2].

Егер аталған белгілердің кем дегенде алтысы 7 жасқа дейін пайда болса, баланың гиперактивті екенін болжауға болады (бірақ диагноз қойылмаған!). Балабақша тобында гиперактивті баланың пайда болуы бүкіл ұжымның өмірін бірден қиындатады. Сабақтарды өткізуге кедергі жасайды, орнынан секіреді, орнында жауап береді, мұғаліммен араласады. Әрине, тіпті өте шыдамды мұғалім, мұндай мінез-құлықты тудыруы мүмкін. Мұндай баламен байланыс орнатуға бола ма, бұл көбінесе ересек адамның стратегиясы мен тактикасына байланысты. Сонымен жоғарыда аталған белгілерді байқаған болсақ, гиперактивті балалармен жұмыс істеу ережелерін сақтай отырып, жұмысты жеңілдетуге болады.

1. Гиперактивті баламен кешке емес, күннің бірінші жартысында жұмыс істеген жөн.

2. Баланың жүктемесін уақтылы азайту керек, бірақ оны жеңілдетпеңіз.

3. Жұмысты қысқа, бірақ жиірек кезеңдерге бөліңіз. Физикалық минуттарды қолданыңыз.

4. Көркем, мәнерлі мұғалім болу.

5. Жетістік сезімін қалыптастыру үшін жұмыстың басында дәлдік талаптарын азайтыңыз.

6. Баланы сабақ кезінде ересек адамның қасына отырғызыңыз.

7. Тактильді жанасуды қолданыңыз (массаж, жанасу, иілу элементтері).

8. Баламен алдын-ала белгілі бір әрекеттер туралы келісіңіз.

9. Қысқа, нақты және нақты нұсқаулар беріңіз.

10. Марапаттар мен жазалардың икемді жүйесін қолданыңыз.

11. Баланы кідіртпестен бірден шақырыңыз.

12. Балаңызға таңдау жасаңыз

13. Барынша сабырлы болу.

Гипербелсенді балалармен ойыналатын ойындар ережесі:

Гиперактивті балаларға арналған ойындарды (әсіресе қозғалатындарды) таңдағанда назардың тапшылығы, импульсивтілік, топ ережелеріне ұзақ уақыт бойына бағынбау, нұсқауларды тыңдау және ұстану (толығырақ назар аудару), шаршау, кезек күте алмау және онымен есептесу сияқты ерекшеліктерді ескеру қажет, басқалардың мүдделерін ескеру. Сондықтан мұндай балаларды ұжымдық іс-шараларға, оның ішінде ойындарға кезең-кезеңмен қосқан жөн: жеке жұмыстан бастап, содан кейін кіші топтардағы жұмыстарға қатысып, содан кейін тек алдыңғы қатарлы жұмыс түрлеріне, әсіресе дамуға ықпал ететін нақты ережелері бар ойындарға назар аударту. Мысалы,

«Айырмашылықтарды тап» ойыны (Е.К. Лютова, Г. Б. Моница бойынша)

Мақсаты: бөлшектерге назар аудару білу қабілетін дамыту.

Бала кез-келген қарапайым суретті (мысық, үй және т.б.) салады, оны ересек адамға береді және одан бас тартады. Ересек бірнеше бөлшектерді сызып, суретті қайтарады. Бала ондағы не өзгергенін байқауы керек. Сонда ересектер мен бала рөлдерді ауыстыра алады. Ойынды топпен ойнауға болады. Бұл жағдайда балалар тақтаға кезекпен сурет салады да, бұрылады (қозғалу мүмкіндігі шектелмейді). Ересек адам бірнеше бөлшектерді таратады. Балалар суретке қарап, қандай өзгерістер болғанын айту керек [3].

«Жануарлар табаны» ойыны (И.В.Шевцова).

Мақсаты. Кернеуді, бұлшықет қысқыштарын жеңілдетіңіз, агрессивтілікті азайтыңыз, сенсорлық қабылдауды дамытыңыз, бала мен ересек арасындағы қатынасты үйлестіріңіз. Ересек адам әртүрлі текстураның алтыдан жетіге дейінгі затын алады: үлпек, қылшық, шыны бөтелке, бисер, мақта жүн және т.б., оларды үстелге қояды. Педагог мұғалімге қолды шынтакқа тигізуді ұсынады, «жануар» оның үстінде жүретінін және аяулы аяғымен тигізетінін түсіндіреді. Көзді жұмып объектіні табу үшін, «жануар» қолына тигенін болжау керек. Жанасу созылмалы, жағымды болуы керек.

Сонымен қорыта келе, зейіннің жетіспеушілігі гипербелсенділігі бар балаларда ми шоғырлануы қиындататылған, импульсивті және жиі тым белсенді. Кейбір балаларда мінез-құлық ауытқулары дамиды. Көптеген балаларда СДВГ белгілер балабақша жасында пайда болады. Балалардың едәуір бөлігі (шамамен 80%) және ересектерде де осы синдромды жиі кездестіріп жатамыз. СДВГ жиі кездесуін әсіресе 12 жас аралығында, ал студенттерде шамамен 5-10% гиперактивтілік және назар аудару тапшылығының бұзылуын байқауымызға болады. Бұл синдром қыздарға қарағанда ұлдарда үш есе жиі кездеседі және негізінен импульсивтілік пен шамадан тыс белсенділікпен жүреді. Назар аудару тапшылығының бұзылуы ер балаларда да, қыздарда да, әсіресе кейінгі жаста да бірдей көрінеді. Айта кету керек, балалардың тағы бір тобы бар, олар негізінен зейіні мен концентрациясы бұзылған, бірақ гиперактивтілік белгілері жоқ. Мұндай балалар әдетте тыныш, пассивті, ойлы болып келеді. Ең бастысы осы айырмашылықтарды бір-бірімен шатастырып алмай, ал кездестірген жағдайда белгілерді байқаған сәттен-ақ жұмысты дер кезінде қолға алған жөн.

Қолданылған әдебиеттер:

1. MD, MBA, PhD докторы, балалар неврологы Пушкарев К.А.-тікелей эфир, интервью, 2019
2. Алдамұратов Ә, Рақымбеков Қ., Бапаева М., Нығметова Э. Жалпы психология.. – Алматы., 2011
3. Е.К. Лютова, Г. Б. Моница. Психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми. –М.,2000

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қауымд. профессор Утешкалиева А.М.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТИХОВ И ПЕСЕН
ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ НАВЫКОВ
НА СРЕДНЕМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ**

Ержанова Ж. Т.

Актубинский региональный государственный университет имени К. Жубанова

В условиях современного образования в области иностранных языков интенсивно набирают популярность нетрадиционные методы обучения, поскольку они упрощают процесс изучения языка, связывая его с творческим началом. Современные технологии и практически повсеместный доступ в интернет облегчают коммуникацию между людьми из разных стран и континентов, что приводит к изучению иностранных языков на качественно новый уровень. Непосредственное знакомство с культурой и традициями стран увеличивает мотивацию к изучению других языков. Вследствие стремительного изменения современных тенденций образования, традиционные методы работы с учебниками и словарями уходят на второй план. Уже сейчас многие учителя иностранного языка стараются использовать новые разработки и комплексы

упражнений, основанные на современных тенденциях, на своих уроках для более полного раскрытия потенциала учащихся. В связи с этим возникает острая нехватка методических материалов и наработок, позволяющих повысить эффективность занятия. Изменения, произошедшие в теории и практике преподавания, связаны, в частности, с активизацией поиска новых подходов к обучению и изучению иностранных языков. Это проявилось как в отборе языкового материала, так и в разработке новых приемов, направленных на интенсификацию процесса обучения иностранного языка вообще и обучения лексике, в частности. Отметим, что особенности содержания обучения иностранному языку в основной школе обусловлены динамикой развития школьников, в этой связи выделяются два возрастных этапа: 5—7 и 8—9 классы. В данной работе меня интересует первый возрастной этап, который характеризуется наличием значительных изменений в развитии школьников. К моменту начала обучения в основной школе, у них расширился кругозор, и общее представление о мире. Также сформированы элементарные коммуникативные умения на иностранном языке в четырех видах речевой деятельности и общие учебные умения, необходимые для изучения иностранного языка как учебного предмета. Можно с уверенностью сказать, что уже накоплены определенные знания о правилах речевого поведения на родном и иностранном языках[1, с.30-33].

Некоторые слова и выражения запоминаются легко, для усвоения других требуются специальные упражнения. Один из таких эффективных приемов обучения – использование стихотворных и песенных материалов на уроках иностранного языка. Практически все педагоги и методисты, работающие с детьми на разных этапах обучения, отводят большое место поэтическим текстам и песенкам при изучении иностранного языка. Проблема использования стихов и песен волновала людей с давних времен. Как утверждают историки, в школах Древней Греции многие тексты разучивали пением, а в начальной школе азбуку и арифметику запоминают пением и сейчас[2, с.28-31]. Необходимо помнить, что слова в памяти существуют не изолированно, а в сложной системе лексико-семантических отношений, включающей в себя синтагматические и парадигматические. Под первыми мы понимаем «уровень линейного развертывания, синтагмы, соединения слова в словосочетания и предложения». А под вторыми мы понимаем различные уровни грамматических и фонетических парадигм(также семантические поля и микросистемы), свойственных учащимся средних и старших классов[6, с.287].

Актуальность темы статьи заключается в использовании стихов и песен британской культуры для развития лексических навыков учащихся на среднем этапе школы. Данная проблема требует специального многопланового изучения.

Анализ научной литературы и учебных пособий показывает, что для освоения новых лексических единиц на уроках иностранного языка основной школы нередко используется материал песен и стихотворений, поскольку работа с таким видом текста имеет свои преимущества.

Во-первых, работа со стихотворным и песенным материалом, без сомнения, положительно эмоционально окрашена. Данный вид работы способен заинтересовать всех учащихся и включить их в активную работу, что в значительной степени содействует усвоению материала. Использование на уроках стихов и песен помогает сохранить заинтересованность учащихся в предмете и повышает их мотивацию, как в совместном, так и в самостоятельном изучении иностранного языка.

Во-вторых, аутентичные стихотворения и песни являются прекрасным материалом для формирования и совершенствования произносительных и лексических навыков, поскольку интонация иноязычной речи, слова, словосочетания, а иногда и целые предложения усваиваются в контексте культуры.

В-третьих, работа со стихотворениями и песнями развивает социальную и социокультурную компетенции учащихся, а также помогает формировать и развивать творческие навыки. Более того, увеличилась мотивация учащихся, и возрос их интерес к изучению английского языка, поскольку в разработанном комплексе были использованы аутентичные песни, подобранные с учетом возрастных особенностей и интересов учеников. Помните, что в песнях и стихах не должно содержаться какой-либо сложной проблематики, много сленга, поскольку материал может оказаться довольно таки трудным. С возникновением трудностей постепенно пропадет и интерес. Здесь справедливо будет отметить утверждение Бим Инессы Львовны: «в случае не удовлетворения данного критерия эффективность работы значительно снизится, несмотря на возможную высокую художественную, лингвострановедческую и методическую ценность материала»[7, с.229]. Разработанный комплекс упражнений может быть использован учителями иностранного языка на своих уроках, а так же материал, полученный в ходе эксперимента, может быть полезен на семинарах и практических занятиях по методике преподавания иностранного языка. Поэтому я могу с уверенностью предложить вам использование стихов и песен для развития лексических навыков на среднем этапе обучения.

В конце полугодия, когда учащиеся уже приобрели определенный запас знаний, можно провести нетрадиционный урок английского языка, например, урок - конкурс с различными загадками, ребусами, соревнованиями, с выставлением баллов и вручением утешительных призов.

Это позволяет вовлечь в подготовку урока английского языка максимальное количество учащихся, создать положительный фон и стимулировать интерес к английскому языку, внести дух соревнования в учебный процесс.

Таким образом, стихи, песни и рифмовки на уроках английского языка делают учебный процесс увлекательным, повышают интерес к изучению языка, являются стимулом для развития речевых умений и навыков, служат эффективным средством усвоения языкового материала.

Использованные источники:

1. Дьяченко Н.П. Стихи, рифмовки и песни как средство повышения эффективности урока английского языка./Н.П.Дьяченко// Педагогический вестник. – 2004. - №3. – с. 30-33.
2. Гебель С.Ф. Использование песни на уроках иностранного языка/С.Ф. Гебель//Иностранные языки в школе. – 2009. - №5. – с.28-31.
3. Комаров А.С. Игры и пьесы в обучении английскому языку/ А.С. Комаров. – Ростов н/Д.: Феникс, - 2007. – 222 с.
4. Колкер Я. М., Практическая методика обучения иностранному языку, Москва: Академия, 2000 – 264 с.
5. Комарова Ю. А., Использование современного песенного материала в обучении иностранным языкам учащихся старших классов, ИЯШ №4 2008, с. 40-41
6. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е., Методика обучения иностранным языкам в средней школе, Москва: Просвещение, 1991 – 287с.
7. Бим И.Л., Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника, Москва: Русский язык, 1977 - 229с.

Научный руководитель: преподаватель кафедры английского и немецкого языков, магистр гуманитарных наук Усенова С.Г.

МҰҒАЛІМНІҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ ПРОЦЕСІНІҢ МОРАЛЬДЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАТЫНАСЫ МЕН МОТИВТЕРІ

Жанкелдина М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қазақстан Республикасының даму көрінісі халық тұрмысын жоғарылатып, оның әлемдік қауымдастықтағы деңгейін және мәртебесін арттыру болып табылады. Жаңа технологиялар заманында білім беру саласының болашақтағы деңгейі анықталады, сонымен қатар мемлекеттің тұрақты дамуын және зерделілік күш-қуатын қамтамасыз етеді.

Мемлекетімізді бәсекеге қабілетті елге айналдыру үшін білім берудің әдіс-тәсілдері қоғамның игілігіне айналуы тиіс. Білім беру жүйесінің тиімділігін арттыруда, негізгі пәндер қатарына "Өзін-өзі тану" пәні енгізілді. Бұл пән мұғалімнің мүмкіндіктерін, тұлға ретінде оның мәдени, әлеуметтік, саяси, кәсіби шығармашылық тұлғасы ретінде дамытуды мақсат етеді. Осы пән мұғалімнің өзіне қажеттілігін, маңыздылығын сезіне отырып, оның өзінің қайталанбас құндылықтарын қалыптастыруға мүмкіндіктер береді және қалыптастырады.

Оқытушының білім алушыға ықпалы оның тұлғалық қадір-қасиетімен, педагогикалық қызметінің сапалық деңгейімен, сондай-ақ оқытушылық қызметінің әлеуметтік рөлімен, өзіне қойылатын талаптарды қабылдау деңгейімен анықталады. Мұғалімнің өзін-өзі моральдық-психологиялық тұрғыда тануы, педагогикалық кәсібилігін дамытуы, адамдармен қарым-қатынасы өзін дамытуда және негізгі мақсаттарын орындауға әсерін тигізеді.

Бүкіл әлемдегі болып жатқан өзгерістер білім саласына да өз септігін тигізбей қоймайды. Соның ішінде білім беру саласында мұғалімнің және оның кәсіби біліктілігіне әсер етпей қоймайтыны белгілі.

Қазіргі таңда мұғалімнің білім беруінің кәсібилігіне, оның өзін-өзі тануының моральдық-психологиялық қатынасының салдарына басты мән берілетіні бәрімізге анық.

Бүгінгі күні мұғалімнің кәсіби өзін-өзі тануының маңыздылығы - оған тиісті зерттеу жүргізіп, олардың әдістері мен тәсілдерін анықтап алу, себебі бұл сала бойынша тиісті мәлімдемелер жоқ. Мұндай тәсілдерді қалыптастыру үшін нақты жүйе ретінде анықталатын, мінездің байланысымен және қарым-қатынасымен, мәселенің нақты мазмұнымен анықталады. Тәсілдерді қалыптастыру кезіндегі басты қағида - мұғалімнің тұлғасында қалыптасатын, барлық әлеуметтік, саяси, рухани қарым-қатынас жүйесінде кәсіби өзін-өзі танудың талаптарын басшылыққа алу. Аталған тәсілдер мұғалімнің дамуын анықтайтын әлеуметтік талдау объектісі болуы тиіс.

Мұғалімнің өзін-өзі тануының моральдық-психологиялық қатынаста шығармашылығын, педагогикалық тәжірибесін дамыту барысында мемлекет тарапынан түрлі шаралар ұйымдастырылып, конференциялар, семинарлар өткізіледі. Мұндай шаралар мұғалімнің өзін-өзі тануының моральдық-психологиялық қатынасының бағыты мен мазмұнын игеруде маңызды рөл атқарады және осы шаралар арқылы оқытушылардың толғанысы мен моральдық-психологиялық жағдайларының, оның кәсіби қызметіне тәуелділігін көруге мүмкіндік береді.

Болашақ мұғалімнің біліктілігінің мәні оның компетенттілігінің деңгейімен анықталады. Демек, компетенттілік қызметтерді орындау және шешу кезінде аса жоғары жауапкершілік көрсетіп, білім тәжірибесін жүзеге асыру барысында мұғалімнің құзіреттілігінің аясы деп қарауға болады. Компетенттілік барша білім беру жүйесін қамтиды, яғни мұғалімнің кәсіби деңгейімен байланысты. Мұғалімнің психологиялық-педагогикалық компетенттілігі оқушыларды оқыту процесінде кәсіби деңгейде дайын қасиеттерімен сипатталады. Кәсіби компетенттілік мұғалімнің біліктілік деңгейінің көрсеткішімен ерекшеленеді.

Мұғалімнің маңызды компетентті қасиеттеріне: өзін таныстыруға, білім беруге, үйретуге қабілеттілігі, көшбасшылық сипаты, әлеуметтік және шығармашылық бағыттылығы және т.б. жатады. Мұғалімнің аталған қасиеттерін ескере отырып, оқушылар білім алу барысында олардың белсенді, жоғары жауапкершілікте, дербес болуы үшін педагогикалық тұрғыдан ықпал жасап, тұлға ретінде қалыптасуына әсерін тигізу қажет, яғни мұғалім өзінің қызметтік міндеттерін мақсатқа сай ұйымдастырып, нәтиже шығаруымен сипатталады.

Кәсіби қарым-қатынас мұғалімнің қызметтік міндеттерін атқару кезінде ақпарат алмасу, өзін-өзі танудың, дамытудың нақты стратегиясын жасау, мұғалім мен оқушының бір-бірін қабылдауы және өзара байланысымен сипатталады. Мұғалімнің оқушымен, ата-аналармен және т.б. тұлғалармен кәсіби қызметтік қатынастары біліктілік деңгейінің және дағдыларының

қалыптасуымен тығыз байланысты. Бұл қатынастар қызметтік міндеттерін шешуге, оларды ұйымдастырудан көрінетін байланыстар деп қарауға болады. Осы қатынастар арқылы мұғалім өзін-өзі танып, реттеуге, мінез-құлығын саналы түрде басқаруына, педагогикалық біліктілігіне септігін тигізеді, яғни педагогтың кәсіби қарым-қатынас білгірлігі қалыптасып, біліктілігі арта түседі. Кәсіби біліктілігі жоғары мұғалім жаңа әлемдік білім деңгейін бағындыратын және бәсекеге қабілетті көрсеткішімен айқындалатын тұлға.

Кәсіби білікті мұғалім - өз біліктілігінің сапасын арттыруды қамтамасыз ететін, білім берудің барлық әдісі мен тәсілдерін меңгерген, шығармашылығын, өзін-өзі кәсіби тұрғыда дамытып отыратын тұлға. Сондықтан мұғалім өз ісіне мемлекет талап етіп отырған міндеттерін атқара алуы тұрғысынан, жоғары жауапкершілікпен қарауы тиіс. Мұғалім сол арқылы өзінің тәжірибесін еселеп, оны өзгерте алады. Ол үшін күнделікті ақпаратпен, шығармашылығын дамытумен, өзгерістерге бейім болуымен, бәсекеге қабілетті болуымен, білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламаларымен үздіксіз жұмыс жасап отыруы қажет.

Педагогтың дамуының басты мақсаты - кәсіби тұрғыдан үнемі дамып, білімнің жаңа бағыттарын тұрғылықты меңгеру. Педагог білімін жетілдіруде семинарлар мен конференцияларға, арнайы жетілдіру курстарына қатысып, тәжірибе алмасып, интернетпен жұмыс жасауы тиіс. Мұғалім білімін үздіксіз жетілдіруде, яғни өзін-өзі танып, кәсіби тұрғыда дамып отыруда келесідей нәтижелерге қол жеткізе алады: білім қорын толықтырады; педагогикалық мақсаттары мен міндеттерін шығармашылықпен атқара алады; қызметіне талдау жасай алады; оқушылармен қарым-қатынасын реттеп, психологиялық-моральдық тұрғыда дами алады.

Қорытындылай келе, қазіргі ақпаратқа толы заманда мұғалімнің оқушыларға терең білім беріп және бұл қызметті нәтижелі атқару - күрделі де қиын іс болып табылады. ХХІ ғасыр - талапшыл, қатаң ғасыр. Осы заманда білім беру жүйесінсіз жаңаша ойлай алмаймыз, бәсекеге қабілетті елдер қатарынан көріне алмаймыз. Білімді ұрпақ болашақтың кепілі. Білікті маман дайындауда кәсіби мұғалімнің орны маңызды рөл атқаратынын ескере отырып, жаһандану, даму үрдісінен, инновациядан тысқары қалып қоймауымыз қажет. Сол себепті мұғалімнің өзін-өзі тануының, кәсіби деңгейін жоғарылатып, білімдерін көтеріп, оларға ақпараттық әлемде оқу-тәрбие жұмыстарын ұйымдастырып, қолдау жасау керек. Осындай жағдайда ғана барлық мұғалімдер өзін-өзі дамытуға және өздігінен білім алып, кәсіби біліктілігін арттыруға мүмкіндік алады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. "Рефлексия: педагогтың өзіндік дамуы мен кәсіби өсуі" мақаласы, авторы: Абишева А.М.
2. Степанов С.Ю., Похмелкина Г.Ф., Калошина Т.Ю., Фролова Т.В. Принципы рефлексивной психологии педагогического творчества // Вопросы психологии. - 1991. - № 5. Кулюткин Ю.Н., Сухобская Г.С. - Личность внутренний мир и самореализация. Идеи, концепции, взгляды.
3. "Ustaz-kz" сайтынан алынған интернет материалдары.

4. "Педагогика және психология" атты ғылыми-әдістемелік журналы, 2019
5. "Өзін-өзі тану: әдістемелік құрал" / Жоба жетекшісі Дамитов Б.Қ.-2-бас., толықт., қайта өңд.- Алматы: "Бөбек" ҰҒПББСО.
6. "Өзін-өзі тану. Оқу-әдістемелік құралы" / Байсеитова Ж.Б. - Павлодар, 2016
7. "Білім беру саласындағы психологиялық қызмет: әдіснама, технология, практика" / Абеуова И.Ә. - Алматы, 2015.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Жусупова Ж.А.

ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҰСТАЗДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУ ТАЛАПТАРЫ

Жанкелдина М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қазіргі таңда білім беру саласында талаптар мен жауапкершіліктер артылып, еселенуде. Осындай жағдайда барша мұғалімдер мен ұстаздардың міндеті тек қана білім беру ғана емес, сонымен қатар өздерінің білімін арттыру, толықтыру үшін және де ұрпағымызды білімді әрі жан-жақты, дарынды етіп тәрбиелеу үшін көптеген ізденістерді талап етеді. Жастарды саналы, білімді және заман талабына сай ғылымға әуестендіріп дамыту үшін, ең алдымен мұғалімнің өзі сауатты болуы тиіс, сол себепті жастардың болашағы ұстаздың қолында. Ол үшін үздіксіз білім беруде оқытушылар қазіргі қоғамымыздың даму жағдайы мен жаһандану көшіне ілесіп, кәсіби біліктілігін одан әрі арттыру қажет. Білім беретін барша оқу орындарының алдындағы басты міндеті оқытушының мәдениеті мен біліктілігімен көрінетіні айқын. Мұндай оқу орындарына педагогикалық үйлестіруді меңгерген, жастарды жаңа заман талабына сай білім мен ғылымға баули білетін іскер, шығармашыл, ұйымшыл оқытушы қажет. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына арнаған Жолдауында көрсетілгендей білім беру сапасын жақсарту үшін оқушылардың қабілетін айқындап, кәсіби бағыт-бағдар саясатына беру саясатына көшу қажеттігін айтқан болатын. Осы орайда үздіксіз білім беру жүйесінде мұғалімнің орны маңызды рөл атқаратынын ескере отырып, ХХІ ғасыр талабына сай бәсекеге қабілетті елдер қатарынан көріну үшін білім беруге және білім алуға басты назар аударып, оның даму деңгейін жиі қадағалап отыру қажет. Үздіксіз білім беру дегеніміз - белгілі бір мерзімде немесе оқыту орнында білім берумен шектелу деген сөз емес, ол тұлғаға білімнің қажетті бөлігі мен көлемін беру болып табылады.

Өз біліктілігін арттыруда мұғалім оқу әдіс-тәсілдерін ұйымдастыратын, тиімді білім беретін басты тұлға. Осындай жауапкершілікте болатын мұғалім психологиялық, экономикалық, саяси, ғылыми білімін үздіксіз жетілдіріп отыру қажет. Мұғалімнің басты мақсаты - өзінің педагогикалық біліктілігін жетілдіру үшін оқыту тәсілдері мен түрлерін жетік меңгеріп, солардың ішінен өзіне қажеттісін әрі тиімдісін таңдап, шығармашылығын жетілдіре түсу қажет және оқушыға білімі мен біліктілігін терең оқытып, түсіндіре білуі тиіс. Сондықтан мұғалімде келесідей қасиеттерге ие болуы қажет:

- 1) өз мамандығы бойынша қоғамдағы маңызы мен орнын, рөлін түсінген;
- 2) шығармашылық және ұйымдастыру қабілеті жоғары;
- 3) педагогика саласында жаңа әдіс-тәсілдерді пайдалана білетін;
- 4) жаһандық даму үдерісіне сай біліктілікті меңгерген;
- 5) ауызша сөйлеу және жазбаша ой мәдениеті жоғары;
- 6) білім беруде оқушылардың ақпараттарды еркін меңгеруіне, үйренуіне, өздігінен жұмыс жасап, дами алуына жағдай жасай білетін;
- 7) заман талабына сай компьютерлік сауатты болуы және т.б. қасиеттер мұғалімнің бойынан табылуы шарт.

Егер мұғалім өзінің педагогикалық біліктілігі бойынша өзі оқытатын саладағы кемшіліктерін білмесе, білімінің жеткіліксіздігін көрмесе, өзін кәсіби тұрғыдан жетілдірмесе, өзін-өзі тәрбиелеп, дамыта алмайды. Мұғалім біліктілігін толықтыру, жетілдіру алдында, педагогикалық біліміне қорытындылар жасап, кемшіліктері мен жетіспеушіліктерін анықтап алуы тиіс. Нәтижесінде мұғалім үздіксіз білім беруде педагогикалық шеберлігін айқындай түседі. Мұғалім өз білімін жетілдіріп, жұмыс жасап жүрген кезде ғана оқушыларды тәрбиелеп, олардың білімді еркін меңгеруіне жағдай жасай алады. Оқытушы өзін кәсіби жетілдіруде төмендегідей талаптарды орындай алады:

- өзін педагогика талаптарына бейімдейді;
- заман талабына сай кәсіби біліктілігін әрдайым жоғарылатып отырады;
- тұлғалық қасиеттерін дамытады.

Мұғалімнің біліктілігі - оқушылардың өзін-өзі тануы, білімді меңгеруі, өмірге көзқарасы мен танымы, тәрбиелілігі айқындалуы тиіс. Оқытушының білім беру деңгейін оқушыларға беретін білімін, оқытуын және жан-жақты ізденісте болуын, көшбасшылық қабілетін қалыптастыратын жағынан бағалау керек. Жаһандану заманында білім берудің сапасы мен оны арттыратын жаңа әдістерін ойлайтын, жаңа техника мен технологияларды пайдалана білетін мұғалімдердің еңбегі жоғары бағаланады. Осындай жаңашыл оқытушылар педагогика және психологияның барша саласын жетік меңгеріп, зерттеп, осы салада өз мәдениеттілігін, тәрбиелілігін, жан-жақтылығын, жаңашылдығын көрсете білетін тұлға болуы тиіс.

Қазіргі заман оқытушысы шәкірттеріне білім саласынан мәлімет беріп, оқытып қана қоймай, әлемдік ақпараттар мен білімді меңгеруіне, бәсекеге қабілетті деңгейде тәрбиеленуіне жағдай жасауы тиіс. Оқушыларға сапалы, жоғарғы деңгейде білім беріп, тәрбиелеп, бәсекеге қабілетті болуы үшін жана педагогика техникасы мен технологияларын пайдалана отырып, кәсіби шеберлігін дамытуды мақсат етіп қоюы қажет. Мұғалімнің парызы - ол оқушылардың заман көшінен қалмайтындай білімді еркін меңгеріп, үйренуі, жетістіктерге жетуі, сондай-ақ адамгершілікке, адалдыққа, Отанды қорғауға және құрметтеуге үйретіп, еңбекке баулуы. Сол үшін де мұғалім әрдайым ізденісте, шығармашылығын дамытып, жаңа технологиялар мен педагогиканы терең меңгерген ұлағатты оқытушы болуы міндетті. Сол кезде ғана барлық оқытушылар мен оқу орындары білім алушылар үшін қызмет етеді.

"Білімдіге дүние жарық, білімсіздің күні кәріп" деген мақалға мән берсек, мұғалімнің кәсіби білімін дамыту арқылы оның шығармашылық қабілетін

жетілдіріп, педагогикалық біліктілігін арттыру болып табылады. Сондықтан бүгінгі оқытушылардың бойынан кәсіби сауаттылығының көрінуі, оқушылардың терең біліп алып жатырғандығының кепілі. Оған дәлел мемлекет тарапынан ұйымдастырылып жатырған шаралар, курстар, әр түрлі қолдаулар. Мемлекет басшысының жыл сайынғы Жолдауында білім мәселесі алдыңғы орында. Сол себепті әр жерде арнайы семинарлар, оқытулар ұйымдастырылуда. Аталып отырған жағдайдың барлығы оқытушының кәсіби тұрғыда дамуына септігін тигізіп жатыр.

Мұғалім - өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, ал оқуды, ізденуді тоқтатқанмен оның мұғалімдігі де жойылады – деп, К.Д.Ушинский айтқандай мұғалімнің білім беруде рөлі өте маңызды. Біліктілігін жетілдіру саласында мұғалімдердің оқу қажеттіліктері нақты білімнің мәнісін түсінуге бағытталады, нәтижесінде өзіндік іс-әрекетке еруге және тәжірибелерін жетілдіру мақсаттарына байланысты қалыптасады. Қазіргі заманғы оқытушы оқуға орасан зор потенциалдық мүмкіндіктермен келеді. Сол себепті олардың атқарушылық сауаттылықтарын кәсіби шеберлігімен ұштастыру үшін нәтижеге бағытталған білім беру үрдісінде нақты әрі мақсатты түрде білім беретін, жетілдіретін, дамытатын процесс қажет. Жалпы айтқанда оқушыларға арналған, кәсіби және жалпы білімнің қажеттілігін дамыту және жетілдіру, ғылым, білім және мәдениет жетістіктері негізінде оқушылардың мәдениеті мен белсенділігін дамытуға бағытталған танымдық іс-әрекетке ынталандыру үшін білім беру. ХХІ ғасырдың білім беру саласы «білікті тұлғаға» бағытталған білімнен «мәдениет тұлғасына» бағытталған білімге көшуді көздейді. Бұл білім беруді жаңаша ұйымдастыру арқылы - оның ғылыми, психологиялық, педагогикалық негіздерін, теориясын, әдістері мен тәсілдерін, тәжірибесін тереңінен қайта қарауды қажет етеді. Сондықтан да бүгінгі күні мемлекетіміздің оқыту жүйесінде білім үрдісін тың идеяларға бағытталған жаңа мазмұнын қалыптастыру және қамтамасыз ету міндеті тұр.

Мұғалімнің педагогикалық біліктілігін жүзеге асыру үздіксіз білім беру жүйесіне тәуелді қалыптасады.

Қорытындылай келе, білім беру жүйесінің жаңаруы оқытушылардың біліктілігі мен білімділігін, кәсіби шеберлігін, педагогикалық сапа қасиеттерін арттыру арқылы ғана жүйелі нәтижелерге қол жеткізетініміз анық.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2019 ж.
2. "Үздіксіз педагогикалық білім беру және кәсіби мұғалімді жетілдіру жолдары" мақаласы, авторы: Махметова М.А.
3. Мұғалімге арналған нұсқаулық "Назарбаев зияткерлік мектептері" ДББҰ
4. Заманауи мұғалім: жаңашыл тәжірибе мен кәсіби дамудың жаңа бағыттары» республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы. Өскемен, 2013ж
5. "Ustaz-kz" сайтынан алынған интернет материалдары.
6. Синенко В.Я. Мұғалімнің кәсіби біліктілігі // Педагогика.–1999.- № 5.-С. 45-51.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Жусупова Ж.А.

МЕКТЕП АЛДЫ ДАЯРЛЫҚ ТОБЫНДА ОҚУ ТАПСЫРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ОЙЛАУ ОПЕРАЦИЯЛАРЫН ДАМУЫ

Жанузақ Л.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Балалардың оқу қабілеттілігінің және дарындылығының жан-жақты дамуы –қазіргі қоғамның әлеуметтік-педагогикалық дамуының негізгі міндеті. Бұл мәселені шешудің негізгі шарттарының бірі болып, мектепке баратын балалардың жеке басын дамыту, оқытып және тәрбиелеп, мектептегі оқу әрекетіне қалыптастыру, олардың жастық және жеке ерекшеліктеріне сүйеніп саралап оқыту тәсілін қолдану болып табылады. Қазіргі уақытта балалардың ой-өрісінің ерекшеліктеріне байланысты, әсерлі оқытуды үйрену өзекті мәселе болып тұр.

Шетелдік және отандық психологиялық әдебиеттерде, мектепке баратын балалардың оқудағы ой-өрісін анықтауға арналған көптеген теориялар мен әдістемелер бар. Біршама әдебиеттерде ақыл-ой өмірдің жаңа мәселелері мен мақсаттарына жақсы бейімдеушілікпен тығыз байланысты мәселелерді мида ойластыру мүмкіндігі ретінде сипатталады.

Ч.Спирмен ақыл-ойды «жалпы ой энергиясы» деп қарастырады, оның деңгейін әр түрлі тестерді орындау арқылы анықтаған.

Дж.Гилфорд «ақыл-ойдың мультифакторлық құрылысының» теориясын ұсынды. Бұл ұсынысында автор үш факторға сүйенеді:

1. Ойлау операциялары.
2. Қолданылған материал ерекшеліктері
3. Алынған ақыл-ой өнімі [1;42].

Оқу іс - әрекетіне оқу түрткісі сәйкес келеді. Оқу мотивациясының қажетті іргетасын құрайтын екі - әлеуметтік және танымдық түрткілер мектепке дейінгі жаста ойын іс - әрекетінде қалыптасады. Оқу іс-әрекетінің негізгі құрылымдық элементі ретінде оқу тапсырмасы қызмет етеді.

Оқу тапсырмасы оқу әрекеттерінен тұрады:

- ✓ зерттелінетін объектінің басқаларымен жалпыға ортақ қатынасын анықтау үшін тапсырмалар шарттарының қайта құрылуы;
- ✓ анықталған қатынасты пәндік, графикалық, әріптік формада модельдеу;
- ✓ қатынас моделінің қасиеттерін «таза күйінде» зерттеу үшін оның қайта құрылуы;
- ✓ жалпы тәсілмен шешілетін жеке тапсырмалар жүйесін құрастыру,
- ✓ алдыңғы әрекеттердің орындалуын бақылап реттеу;
- ✓ берілген тапсырманы шешу нәтижесі ретінде әрекеттердің жалпы тәсілдерін игеруін бақылау.

Оқу тапсырмаларының талаптары балаларды барлық психикалық процесстерінің сипаттамасы ретіндегі еріктіліктің қалыптасуына әкеледі. Бұл еріктілік баладан оның оқушы позициясы талап ететін нәрселерді: тындау, есеп шығару, жазу күнделікті жасау нәтижесінде қалыптасады. Бірте-бірте ол өзінің жасағысы келгенін емес, жасау керек екендігін үйренеді. Осылайша, бала

оқушы ретінде өз мінез-қылқын басқаруды үйренеді. Жоғарыда аталған жаңа құрылым - рефлексия оқу іс - әрекетіне маңызды әсер етеді. Мұғалім баладан тек есепті шығарып қана қоймай, сонымен бірге оның дұрыстығын дәлелдеуді талап етеді. Бұл бірте - бірте балада өзінің не жасағанын және не жасайтынын саналы сезіну және есеп беру қабілеттілігін қалыптастырады. Бұдан басқа сол жасағанының дұрыстығын бағалау қабілеттілігін де дамытады. Осылайша, оқушы бірте - бірте өзіне басқа адам көзқарасынан қарауды және өз іс-әрекетін бағалауды үйренеді. Адамның не істеп жатқанын саналы ұғынуы және өз іс - әрекетін дәлелдей білуі рефлексия деп аталады.

Оқудың алғашқы кезеңінде мектеп алды даярлық тобындағы балаларына сыртқы заттарға, үлгілерге, суреттерге тіреніш қажет болады. Бірте - бірте олар заттарды сөз арқылы ауыстыруды, естерінде заттардың бейнесін ұзақ ұстауды үйренеді. Балалар кез - келген әрекеттерді ішінен ойлану негізінде орындай алады [2; 82].

Оқу тапсырмаларын орындауда балалар заттарды мақсатты түрде бағытталған қабылдауға үйренеді. Алғашқыда мұғалім сілтеуішті қолдана отырып, қабылданатын объекті бойынша көзқарас қозғалысының сыртқы үлгісін береді. Кейін бала бақылаудың мақсатынан шыға отырып, оның сөздік жоспарын сызбасын құруды үйренеді. Осылайша, таным іс - әрекетінің маңызды түрлерінің бірі - ерікті, мақсатты бағытталған бақылау қалыптасады.

Оқу іс - әрекеті кезінде барлық таным процестерінің дамуы жүреді, бірақ Д.Б.Эльконин Л.С.Выготскийге еріп келесідей ой қорытты: қабылдаудағы, естегі өзгерістер ойлаудан туындаушы болып табылады. Дәл осы ойлау балалықтың осы кезеңінде даму орталығы болып табылады, осының арқасында қабылдау мен естің дамуы интеллектуализация жолымен жүреді. Балалар ойша әрекеттерді қабылдауға, есте сақтауға, қайта жаңғыртуға арналған тапсырмаларды шешу кезінде қолданады.

Оқу іс - әрекетінде әрекеттер алдымен идеалды объектілер, яғни әріптер, сандар, дыбыстармен жасалады. Мұғалім оқу іс - әрекетінің объектілерімен жасалатын оқу тапсырмаларын береді, ал бала бұл әрекеттерді мұғалімге еліктей отырып қайта жаңғыртады. Кейін, ол оларды жаңа жоғарғы психикалық функцияның әрекеттеріне айналдыра отырып меңгереді.

Жоғарғы психикалық функциялар Л.С.Выготский бойынша адамдардың ұжымдық өзара әрекеттестігінде дамиды. Жоғарғы психикалық функциялар тасушысы - мұғалімнің және сол функцияларды иеленуші -оқушының бірлескен әрекеті - әрбір бөлек адамда психикалық функциялар дамуының қажетті кезеңі. Оқу іс - әрекетіне қосылған өзара әрекеттестік және әрекеттер тәсілдерін иелену, оқу іс - әрекетінің негізі болып табылады.

Мектеп алды даярлық тобындағы балалардың оқу іс - әрекетінде жазу, оқу, компьютермен жұмыс жасау, бейнелеу және конструкторлық - композициондық секілді әрекеттің жеке түрлері қалыптасады [3; 345].

Балалардың мектептегі оқу талаптарына қалыптастыру үшін, олардың физикалық және психологиялық даму деңгейлерін анықтап алып, содан кейін, мектептегі оқу әрекетіне қалыптастыру қажет. Осыған байланысты, осы жастағы балалардың сол функцияда дамуларының бірдей еместігін әртүрлі

функциялар арқылы қалыптастыруға мүмкіндік береді. Біздің зерттеулерімізде оқыту әрекетіне қалыптастыру жұмыстарының объектісі алты және жеті жасқа жетіп оқушы болуға дайындалып жүрген балалар болып табылатындығына байланысты, мектептегі оқуға қалыптасқан және қалыптаспағандығы бойынша бізбен дифференцаланған екі жас ерекшелік тобын оның морфофункционалды және психикалық жетілуде екі ауыспалы кезеңнің жас ерекшелік сатысында мектепке дейінгі балалықтан, мектеп жасына дейінгі көрініс сияқты қарастыруды қажет деп санаймыз. Осы жастағы балалардың бір жылдық айырмашылығы мектепке жүйелі оқудан басталған кезден анықталған түрде мектеп функциясы үшін қажетті баланың даму дәрежесіне байланысты айтылады және мектептегі оқуға жетілмеген баланың екі түрлі жас ерекшелік тобындағы қалыптастыру жұмысының арнайы әдістерінен көруге болады.

Оқу тапсырмаларын орындауда ойлау операцияларын тиімді қолданудың мағызы өте зор.

Бала жаңа оқу әрекетінің барысында өздігінен ойлау, білім алу әдісін үйренеді.

Оқу әрекетінің алгоритмдік типін негізге ала отырып, балалар тапсырма, жаттығу, есеп орындау жүйесін игереді.

Бала ойы тәртіптілік белгілі бір арнамен жүреді.

Қорыта айтқанда, білім берудің алғашқы сатысынан бастап яки, мектеп алды даярлық тобындағы балалардың оқу тапсырмаларын орындауда ойлау операцияларының тиімді жүзеге асырылудағы маңыздылығын арттыру керек.

Сондай-ақ, жас ұрпақты әрекет негізінде тәрбиелеу талабын негізге ала отырып, оқушының жеке бас тұлғасын тәрбиелеуде барынша оқу әрекетінің мол мүмкіндіктерін тиімді пайдалану жүйелі, мақсатты жүргізілуі ескерілуі тиіс. Осы талаптар орындалған жағдайда ғана оқу әрекетінің тиімділігі мен нәтижесін көруге болады деп білеміз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Орманова З.Қ. Мектеп оқуына дайындау психологиясы. –Алматы, Дарын,2005.– Б.42.
2. Сорокина А.И. Дидактические игры в детском саду. –М., 1982. С.82.
3. Кулагина И.Ю. Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет): Учеб. пособие, М.: «УРАО», 1998.- 345с.

*Ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы Исембаева Н.Ж.*

НАПРАВЛЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ В РАМКАХ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ПО ПРЕДМЕТУ «ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА» В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Жеткерген А.А.

Актюбинский региональный государственный университет им. К.Жубанова

На современном этапе в республиках СНГ, в том числе в Республике Казахстан, наблюдаются реализация государственных стандартов [1]. В Республике Казахстан во всех классах общеобразовательной школы идет осуществление по дисциплинам обновленной программы содержания образования [2]. Анализ методики проведения занятий в рамках этого направления показывает, что меняются требования к школьникам и самим преподавателям по реализации их компетенций.

Цель исследования – определить направления реализации компетенций учащихся в рамках обновленного содержания образования по предмету «Физическая культура» в общеобразовательной школе.

Задачи исследования. 1. На основе анализа научно-методической литературы определить сущность понятийного аппарата компетентностного подхода. 2. Определить основные изменения в содержании компетенций школьников на уроках физической культуры в рамках обновленной школьной программы.

Методы и организация исследования. Анализ научно-методической литературы.

Результаты исследования и их обсуждение. Анализ отечественной научно-методической литературы позволил определить, что при рассмотрении компетентностного подхода надо принять во внимание следующие понятия;

а) «компетентностный подход»: подразумевает направленность на задачи обучения и интегральную совокупность реализации бытовых ситуаций» [3]; основой компетентностного подхода является становление у занимающихся компетентностей, которые предусматривают эффективную реализацию будущей работы [4].

б) термины «компетенция» и «компетентность»: компетенция - это инструменты деятельности, помогающей эффективно осуществлять свою работу [5]; компетентность обучающихся в области правильного ведения жизнедеятельности здорового образа жизни – это интегральность полученных навыков о правильной жизнедеятельности [6]; на начальной ступени начальных классов компетенции обучающихся - это перечень интегральных умений и навыков [7].

в) сопоставление понятий «компетенция» и «компетентность»: при уравнивании этих понятий они понимаются в качестве навыков реализовывать специальные требования труда [8].

Как было отмечено, в общеобразовательных школах Республики Казахстан осуществляется деятельность по реализации обновленного

содержания образования [2]. Она ориентирует на становление ключевых компетенций обучающихся. Они предполагают соблюдать правила критериального оценивания учащихся. В таблице 1 обозначены критерии и дескрипторы критериального оценивания.

Таблица 1 - Критерии и дескрипторы критериального оценивания

Критерии	Дескрипторы
Знание и понимание	Анализ, развитие, разработка гипотез по найденной информации
Применение	Практическая работа со схемами, разработка проблемы и ее реализация
Критическое мышление и исследование	Становление рассуждений в соответствии с анализом найденной информации
Коммуникация и рефлексия	Устное и письменное излагание рассуждений. После выработки пути решения.

Осуществление данных ранее критериев и дескрипторов представлено в основных планах по физическому воспитанию [9]. Например, в плане на месяц (среднесрочный) даны языковые цели, которые подразумевают становление у обучающихся коммуникативной компетенции. В плане на одно занятие в подготовительной части реализуется актуализация знаний обучающихся по пройденному ранее материалу. Вместе с тем, предлагаются задания для обучающихся по выявлению их ошибок при реализации ими упражнений. Что касается реализации найденной информации, то здесь обязательно необходимо работать со схемами, картами, разработки своих путей решения проблемы. При осуществлении творчества учащихся задаются задания: что я знаю? Что я хочу знать? Чему научился? Критерий «коммуникация и рефлексия» осуществляется посредством разделения обучающихся на подгруппы и дальнейшую проработку ими поставленных перед ними педагогом заданий.

Выводы:

1. В понятийном аппарате компетентностного подхода можно выделить следующие особенности:

- компетентностный подход подразумевает направленность на задачи обучения и интегральную совокупность реализации бытовых ситуаций;
- компетенция - это инструменты деятельности, помогающей эффективно осуществлять свою работу;
- компетентность обучающихся в области правильного ведения жизнедеятельности здорового образа жизни – это интегральность полученных навыков о правильной жизнедеятельности;
- при уравнивании этих понятий они понимаются в качестве навыков реализовывать специальные требования труда.

2. В условиях реализации обновленного содержания образования к компетенциям возрастают требования в следующих направлениях:

- коммуникативной: реализация языковых задач;
- информационной – самостоятельный поиск информации и разработка ответа на поставленные вопросы;
- разрешения проблем – самостоятельная постановка проблемы и ее решение.

Использованные источники:

1. Государственный общеобязательный стандарт начального, основного среднего, общего среднего образования Республики Казахстан. Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования соответствующих уровней образования. Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 августа 2012 года № 1080.
2. Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2017-2018 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2017. – 370 с.
3. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании //Школьные технологии. – 2004. – №5. – с. 3–12.
4. Ибрагимова Л.А., Петрова Г.А., Трофименко М.П. Компетентностный подход – методологическая основа современного образования //Вестник Нижневартковского государственного университета. – 2010. – С.59-64.
5. Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к образованию// Образование и наука – 2005. – № 3 (33)
6. Кобцева О.Н. Компетентностный подход к формированию здорового образа жизни младших школьников: автореф. дис...к.п.н.- - 13.00.01. – Армавир, 2010. -23 с.
7. Пестерева Ю.В. Реализация компетентностного подхода в процессе построения содержания образования в начальной школе: автореф. дис...к.п.н.- - 13.00.01. – Майкоп, 2007. -23 с.
8. Рыбакова А.А. Сущность понятий «компетенция» и «компетентность»: от количественного измерения к качественному наполнению// Вестник Ставропольского государственного университета. – 2009.- № 5. – С.51-56.
9. Физическая культура. Учебный план. 2017-2018 год. 7 класс. – Автономная организация образования «Назарбаев интеллектуальная школа».

Научный руководитель: к.п.н., доцент Кубиева С.С.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ РЕФОРМАЛАРЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Жолдыбайқызы А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қазіргі қоғамдағы саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени өзгерістердің болуы білім беру саласының да өзгеруін талап етеді. Соған байланысты Қазақстан Республикасының білім беру саласына, соның ішінде бастауыш білім беру саласына енгізіліп жатқан реформалар тез әрі жоғары нәтижеге жетуге бағытталған. реформалардың пайдасы мен зияны, Әлемнің жетекші елдеріндегі бастауыш білім беру саласында жүзеге асырылып жатқан реформалардың қайсысы ҚР-ның білім беру саласының деңгейін көтеруге бағытталған, оларды жүзеге асыруда ұстаздар алдында тұрған міндеттер қандай деген сұрақтарға

жауап берместен бұрын жұмысымызда жиі кездесетін кейбір терминдік ұғымдардың мағынасына тоқталайық:

Реформа (лат. *reformate* — қайта құру, жаңғырту) – өмір сүріп отырған әлеуметтік құрылымды сақтап, кейбір институттарды қайта құру, өзгерту [1]. Реформа қоғамның басты негіздерін қайта құру немесе мемлекет жүйесінде қалыптасқан кейбір элементтерді жаңғырту құралы ретінде әлеуметтік-саяси және экономикалық бағыттарды қамтиды.

Бастауыш білім — білім беру жүйесінің алғашқы сатысында меңгертілетін дағдылар мен ұғымдардың жиынтық атауы. Бастауыш білім беру сатысында оқушы әріп танып, жаза білуге, дұрыс, жатық оқуға, өз ойын ауызша, жазбаша жеткізе білуге, мазмұндауға үйренеді [2].

Білім беру реформасы – мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды бағыттардың бірі. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына жолдауында: "Білім беру реформасы табысының басты өлшемі - тиісті білім мен білік алған еліміздің кез-келген азаматының әлемнің кез-келген елінде қажетке жарайтын маман болатындай деңгейге көтеру болып табылады," – дейді [3]. Білім беру реформаларының маңызы туралы мағлұмат алу үшін білім беру жүйесіндегі өзгерістер біздің елімізге не үшін қажет деген сұраққа жауап іздеген жөн. Оған жауап ретінде 1990 жылы ЮНЕСКО қазіргі заманғы қоғамға кірігу үшін қажетті тұлғаның қасиеттері мен біліктіліктерін анықтады. Олар:

1. Бастамшылдық. Динамизм және шығармашылық, дербес ойлау және әрекет қылу. Басқалармен өзара конструктивті және нысаналы ықпалдасу.
2. Ұжымда (командамен) жұмыс істеу. Жұмыс тобында өзара ықпалдасу, бұл оқу қызметінің топтық нысандарын кеңінен қолдануды талап етеді.
3. Өзара оқыту. Бейресми және ресми түрдегі тәлімгерлік, кеңес беру.
4. Өзін-өзі бағалау. Бұл іскерлік оқушылардан өзінің де, сыныптастарының да жұмысын бағалау тәжірибесін айтарлықтай кеңейтуді талап етеді.
5. Коммуникация. Ауызша, жазбаша, компьютерлік коммуникацияны тиісінше меңгеру, сонымен қатар алынған ақпаратты тыңдай білу, оқи білу, түсіне білу және мағынасын дұрыс түсіндіре білу.
6. Қисынды (логикалық) ойлай білу. Индуктивті және дедуктивті әдістерді пайдалана отырып, логикалық дәйектемелерді бағалау және ұсыну.
7. Проблемаларды шешу. Проблемаларды сәйкестендіру, ықтимал шешімдерді іздеу және олардың салдарларын талдау.
8. Шешімдер қабылдау. Бұл баламаларды таңдау проблемаларды шешудің үздіксіз тәжірибесін талап етеді.
9. Ақпаратты алу және қолдану. Тиісті ақпараттарды іріктеу, оның дереккөздерін білу, оларды шешім қабылдау мақсатында қолдана алу.
10. Жоспарлау. Мақсаттар қою, кестелер құру, жұмысты орындау үшін басымдықтарды анықтау.
11. Оқи білу. Жаңа білім алуға ықпал ететін когнитивті және аффективті дағдылар.
12. Көп мәдениетті дағдылар. Тілі, коммуникациялар типі және құндылықтар

жүйесі тұрғысынан өзгеше әр түрлі мәдениеттердің өкілдерімен жұмыс жасай білу дағдысы [4].

Осы 12 бағыттың төртіншісі оқушының өзін-өзі бағалай білуі, бірін-бірі бағалауы, топта бағалауы, өзінің білімінің қай деңгейде екенін, қандай деңгейге жетуі тиіс екенін біліп, сол бағытта еңбектенуі туралы бөлімі оқушылардың оқу-білімге деген қызығушылығын арттыра отырып, әрбір оқушының оқудағы күтілетін нәтижеге қол жеткізудегі жеткен табыстарын жан-жақты және әділ бағалай білуді қажет етеді. Оқушылар өзін-өзі бағалау, өзара жұпта, топта бірін-бірі бағалай отырып, өздерінің оқуға деген қызығушылығын арттыра алады.

Оқу материалын меңгерту барысында оқушылардың мәліметтерді өз беттерімен жинауына ықпал ету арқылы олардың пәнге деген қызығушылығын оятып, жеке тұлғаның интеллектуалдық дамуын қамтамасыз етуге болады.

Мектепте оқушының тәрбиесі мен дамуы және оқу жұмысындағы мұғалім мен оқушының ынтымақтастығы, ізгіліктендіру ұстанымдары негізінде ұйымдастыруға ерекше мән беріліп отырған қазіргі кезеңде бағалаудың рөлі, қызметі түбегейлі өзгеріп, ол тәрбиелеуші, диагностикалық, дамытушы, бақылаушы және басқарушы қызмет атқару керек. Оқу нәтижесін бақылау мен бағалау мәселесін әр түрлі аспектілер бойынша соңғы жылдарда жүргізілген зерттеулердің нәтижелері шығармашылықпен жұмыс істейтін жекелеген мұғалімдер тәжірибесіндегі жаңалықтар жеткілікті дәрежеде сараланып, жинақталып, бақылап - бағалаудың қызметтерін жүзеге асыратын рейтингтік жаңа жүйе жолдары әзірленуде. Әзірге 5 баллдық жүйе оқу үдерісін ұйымдастырудың ұстанымдары мен бақылап-бағалаудың жаңа қызметінен туындайтын белгілі бір талаптарға сай қолданылып келеді.

12 жылдық білім беру жағдайында мектептерде білім нәтижесін бағалау барысында 10 баллдық бағалау жүйесі алынады. Бұл жерде шет ел тәжірибесіне сәйкес әріппен бағалау, баллдың сандық эквиваленті, білімнің пайызға шаққандағы көрсеткіші, дәстүрлі бағаға шаққандағы бағалануы сәйкестендіріледі. Қазірдің өзінде бұндай бағалау жүйесі Қазақстанның жоғары, арнаулы орта білім беру, кәсіби білім беру жүйелерінде жүзеге асырылуда. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында стратегиялық білім беру саласын жаңғырту мен реформалаудың бағыттары айқындалды. Бұл бағдарлама оқушыларымыздың жоғары сапалы білім алып, жан-жақты дамуын қалыптастырады [5]. Мұғалімдер біліктілігін арттыру саласында да көптеген өзгерістер болып жатыр.

Қорытындылай айтсақ, қазіргі таңда отандық білім берудегі қол жеткен табыстарды саралай отырып, ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып, оқыту мен тәрбиелеуді жаңаша ұйымдастыру қажеттігі туындауда. Ж.Ж.Руссо: "Оқыту процесінде оқушыны зерттеуші етіп қойып, ғылымда жаңалық ашқан сияқты сезімге бөлеу керек, білімді біз арқылы емес, өз ойын айтып, жаттап алмай, өзі ойлап шығарсын", - деген [6, 49]. Бұл идея оқытудағы зерттеу әдісіне, проблеманы табу, көкейтестілігін дәлелдеу, оны өз бетімен шешу, ғылымда

шешілген, бірақ оқушылар білмейтін проблемаларды зерттеуге тәрбиелеу болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Культурно-философский энциклопедический словарь /Сост. Т.Габитов, А.Кулсариева и др. – А.: Раритет. - 2007. – 416 с.
2. Жайтапова.А.А., Г.А.Рудик. 21-ғасыр педогогикасы мектеп табалдырығында. Алматы: Кітап. – 2009. - 53-бет
3. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан халқына Жолдауы. Астана: Елорда. – 2016.
4. ЮНЕСКО Education: About Us . Сайт ЮНЕСКО. Образование для всех. Education: Mission (англ.). – 1990.
5. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. – Астана: Елорда. – 2011.
6. Всемирная история: Эпоха просвещения/А.Н.Бадак, И.Е.Войнич, Н.М.Волчек и др. – М.: АСТ; Минск: Харвест, 2001 – Т.15.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Жазықова М.Қ.

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫСЫ

Жылхаман Г.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

XXI ғасыр – бәсеке ғасыры , бұл бәсеке енжарлықты ,керітартпалықты көтермейді. Сондықтан еліміздің білім берудегі ұлттық жүйесі өте қарқынды өзгерістер сатысында тұр.Еліміздің білім жүйесімен қатар , оқушы бойындағы табиғат берген қабілетті дамыту ,дарындылықтың көзін ашу,ғылыми зерттеу жұмыстарына қызығуын қалыптастыру, шығармашылық қабілетін дамыту, қазіргі тениканы пайдалану мәдениетіне тәрбиелеу болып отыр.

Зерттеуші психолог Б.М.Теплов «жалпы қабілеттілік дарындылыққа алып келетін аса мағыналы сапаларға жатады» деген.Мысалы,белгілі жазушылар , ақындар,музыканттар , суретшілер жан-жақты дамыған ,әр нәрсеге қабілетті адамдар болған. Айталық, Әбу Насыр әл-Фараби-музыкант,аспап жасаушы ұста, ақын, философ, математик ,физик, химик; Абай Құнанбаев –ақын , философ, музыкант,ұстаз; Леонард да Винчи – суретші,химик,конструктор,физик,ақын; Мұндай мәселелерді шексіз келтіруге болады.Адамның жеке дарынының өсуіне жалпы қабілеттері дамуы негіз болады.Баланың ерекше қабілеті мен дарыны бала жастан-ақ байқалады,мысалы,сөзінен,істеген ісінен, оқу, жазуға ерте құмарлануынан, ертегі, әңгімелерді, такпақ, өлеңдерді жатқа айтуынан,естігенін дереу жаттап алуынан, қабыл алуы мен қызығуынан байқалады. Мұндайды халқымыз зейінді, қағылез, «құйма құлақ» деген. Ондай балалардың кейбірлері ой жүргізуге,салыстырмалы бір нәрсенің ұқсастығы мен айырмашылығын аңғаруға қабілетті болады. Бұны ерте танып,дұрыс жолға салу ата-ананың міндеті,бірақ кейде олар мұны байқамай қалуы да мүмкін.Осындайда әлеуметтік педагогтың көмегі аса қажет.

Әлеуметтік педагогтар – балалармен, олардың ата-аналарымен, ересектермен, тұрғындарымен отбасы-тұрмыстық микроортада және көршілер ортасында, жасөспірімдермен, жастардың, топтарымен және бірлестіктерімен тәрбие жұмысымен жүргізетін, мәдени-сауық, дене шынықтыру-сауықтыру, еңбек, ойын және басқа жұмыстарды, топпен қарым-қатынас жасауды, балалармен ересектердің социумда техникалық, көркем шығармашылық және шығармашылықтың басқа да түрлерін ұйымдастыратын мамандар.

Әлеуметтік педагог балаларды, жасөспірімдер мен жастарды әлеуметтендіру процесінде мүмкін болатын және мақсатты «араласуды» қамтамасыз етеді, отбасы мен басқа да тәрбиелеу институттарына көмек береді, балалар мен ересектер арасындағы байланыстырушы жік, делдал «үшінші тұлға» ролін атқарады, жеке тұлғамен және қоғаммен жұмыс жасайды. Ол жасөспірімдердің әлеуметтік және кәсіби бағдар алу кезеңінде көмектеседі, балалардың қоғамдағы құқықтарын қорғайды.

Әлеуметтік педагогтың мектептегі жұмыс саласының бірі – дарынды балалармен жүргізілетін іс-шаралар. Ол мектеп оқушылары және олардың ата-анасы арасында арнайы тестілер, әңгімелесу, сауалнама, тестілеу т.б. жұмыстар жүргізу арқылы мектептегі дарынды балаларды анықтайды. Оған пән мұғалімдері, сынып жетекшілері де ат салысады. Одан кейінгі жұмыс диагностикалау арқылы баланың бойында қандай бағыттағы дарын белгілері, ерекше қабілеті бар екені анықталады. Одан кейінгі жұмыс осындай балалардың ата-аналарымен жүргізіліп бала тәрбиесіндегі олардың міндеті, балаға көмектесу жұмыстары бойынша кеңестер беріледі. Әлеуметтік педагог бала қаншалықты дарынды болса да оны оқыту және тәрбиелеу, үйрету керек екендігін ата-аналарға түсіндіреді. Осыған орай, баланың ата-анасы баланы не үшін ерекше дарынды деп мақтаныш тұтады. Баланы не нәрселер қызықтырады, қандай нәтижелерге қол жеткізетін деген секілді басқа да көптеген сұрақтарға жауап алғаш соң әлеуметтік педагог баланы арнайы мамандарға көрсетіп, қабілет, дарын дәрежесі мен мүмкіндіктерін анықтайды.

Қабілетсіз бала болмайды, ашылмаған, дамымаған қабілет иесі болады. Жалпыға бірдей жағдайда оқып жатқан балалардың бірі әуелден ақ «білімді қағып» алса, екінші балаға соны ұғынуға көп уақыт пен күш керек. Сондай ақ, бір адам мамандығының шыңына жетсе, екіншісі қанша талпынса да ортаңғы қатардан табылады. Белгілі бір іс әрекет түрін икемді, нәтижелі атқарған адамды **қабілетті** дейміз. Қабілеттілік адамдағы жеке дара өзіндік ерекшелік, яғни бір адамның екінші адамнан айырмашылығын көрсететін психологиялық сипат. Кез келген адамның жалпы қабілеті болады. Ал жеке дара ерекшеліктерінен оның арнаулы қабілеті де аңғарылады. Қабілеттің арнаулы түрі белгілі бір істі үздік орындауынан, оған деген ықылас ынтадан дағды мен икемділіктен айқын көрінеді. Жеке бір адамға тән жалпы және арнаулы қабілеттерінің байланысып келіп іс әрекетте өзгелерден ерекше қырынан көрінуі **дарындылық**. Осы дарындылықтың жоғары деңгейде дамыған түрін **талант** дейміз. Ал дарындылық пен талант одан әрі дамып, данышпандық қасиетін тудырады. Данышпан деген атаққа адамзат тарихында тек төрт жүздей адам ғана ие екен.

Сонымен зерттеу еңбектерін зерделей отырып, орташа балалармен салыстырғанда, дарынды балалардың даму деңгейі:

тіл байлығы жақсы дамыған

абстракттік ойлау қабілеттері ерте қалыптасқан

шығармашылыққа бейім;

өзгенің ұстамын қабылдауы қиын келеді;

адамдардың көңіл -күйін байқағыш келеді;

Дарынды балалармен жұмыс істейтін педагог тұлғасына қойылатын талаптар:

жоғары профессионализм, оқу-тәрбиелеу процесін ұйымдастыруда педагогикалық нормалар мен стереотиптердің еркіндігі;

шығармашылыққа бейімділігі мен креативтік ойлау;

эрудияның кеңдігі;

психологиялық-педагогикалық дайындықтың жоғары деңгейлігі, балалар мен ата-аналармен эмоциялық орта қалыптасқан қарым-қатынасты орнату;

жоғары жалпы мәдениет пен адамдарға гумандық көзқарастың болуы

«Талантқа қанат болар сезім емес, сенім болуы керек», -деп Ғабит Мүсірепов айтқандай, дарындылық пен таланттылығымызға қазіргі өскелең ұрпақ пен жастар сенімді болсақ біз алмайтын асу, бағындырмайтын қамал болмасы анық.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Мектептегі мұғалім көшбасшылығы» Баспаға «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ «Педагогикалық шеберлік орталығы» әдістемелік кеңесі ұсынған 2016ж
2. «Из опыта работы с одаренными детьми школы инновационного типа» Н.Н.Волошина. «Творческая педагогика» №3, 2001г.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Адильшинова З.У.

ИЗУЧЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ГОТОВНОСТИ К БРАКУ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Зубкова С.Н.

Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ

Актуальность исследования готовности молодежи к браку определяется тем, что в настоящее время большинство девушек и юношей, при вступлении в брак не обладают достаточным уровнем подготовленности к нему. Институт семьи оказывает весомую роль на формирование личности, ведь именно в семье происходит изменение и развитие личности. Однако, в свете последних исследований, молодые супруги зачастую оказываются психологически неготовыми к самостоятельной семейной жизни.

Исследования показывают, что браки, заключенные в ранней взрослости распадаются на 50% реже, чем браки, заключенные до 25 лет. Это связано с тем, что в более юном возрасте решение вступить в брак принимается

необдуманно, под влиянием эмоций, в то время как, в старшем возрасте данное решение принимается более взвешено. Именно поэтому появляется необходимость рассмотрения особенностей готовности к браку современной молодежи [2].

Следует отметить, что на формирование различных аспектов личности и на степень готовности человека к браку в наибольшей степени влияют особенности семейного общения, а именно детско-родительские отношения. Эти факторы оказывают наиболее сильное и длительное воздействие в период неосознанного и некритичного восприятия окружающего мира. Первоосновой указанных факторов является личность родителей.

Психологическая готовность к созданию полноценной семьи представляет собой интегративное личностное и социально-психологическое образование, с развивающимися внешними и внутренними связями, определяющее подготовленность в данной области жизнедеятельности человека и представляет собой единство ценностного отношения к браку и семье, а также наличие определённых знаний и умений [3].

Готовность к семейной жизни формируется как совокупность нескольких взаимосвязанных компонентов, каждый из которых представляет собой сложное психологическое образование, которое имеет свои критерии и структуру. В современном обществе средний возраст вступления в брак продолжает расти [7].

Существует множество мнений о том, какие компоненты входят в психологическую готовность к браку. Т.В. Андреева, И.В. Гребенников и В.А. Сысенко выделяют три основные ступени готовности человека к браку: физиологическая готовность, социальная зрелость личности, этико-психологическая готовность к браку [1].

В своих работах Л.Д.Шнейдер отмечает, что готовность к браку включает в себя такие аспекты, как:

- готовность личности принимать на себя новую систему обязанностей в отношении своего супруга;
- готовность к межличностному общению и сотрудничеству;
- способность к самоотверженности по отношению к партнеру;
- эмпатия;
- высокий уровень эстетической культуры чувств и поведения личности;
- умение конструктивно решать конфликты, способность к саморегуляции[5].

В результате исследований Л.Л.Москалевой было выявлено, что молодые люди, недавно вступившие в брак, часто оказываются несовместимы по своим ролевым ожиданиям в нравственных вопросах и хозяйственных делах.

С одной стороны, для вступления в брак человек должен быть психологически зрелым, а с другой - гибким для принятия другого человека. Супруги, зачастую вступающие в необдуманные браки, чувствуют себя несчастными, такие отношения не длятся долго [6].

Таким образом, готовность к браку определяется согласованностью установок будущих мужа и жены на активное выполнение партнерами

семейных обязанностей и личной готовностью каждого партнера выполнять семейные роли, а также чувствительностью к экспрессивному поведению партнера, способностью управлять своим поведением в зависимости от ситуаций, в том числе и конфликтных.

Адекватный уровень готовности к браку является важным фактором будущего благополучия молодой семьи, что и определило актуальность выбранной темы [4].

Исследование проводилось на базе Орского гуманитарно-технологического института (филиала) ОГУ. В исследовании принимали участие студенты 2-3 курса в количестве 20 человек, из них 10 юношей и 10 девушек.

Для изучения особенностей готовности к браку современной молодежи использовался тест-карта И.Ф.Юнда «Оценка готовности к семейной жизни».

В результате диагностики готовности к семейной жизни были получены следующие результаты:

У 40% испытуемых удовлетворительный уровень готовности к семейной жизни, из них 15% юношей и 25% девушек.

У 60% испытуемых недостаточный уровень готовности к семейной, из них 35% юношей и 25% девушек.

Таким образом, несмотря на то, что в основном именно в юности люди склонны вступать в брак, не задумываясь о возможных последствиях, в результате исследования у испытуемых был выявлен преимущественно недостаточный уровень готовности к браку, что соответственно и может стать причиной большого количества разводов.

Также, следует отметить, что результаты исследования показали, что девушки в большей степени готовы к семейной жизни, чем юноши.

Проведенное исследование представляет интерес, так как показывает значимость формирования готовности молодежи принимать на себя новую систему обязанностей при вступлении в брачные отношения. Так же, важным фактором готовности к семейной жизни является согласованность социальной активности партнеров, так как удовлетворенность взаимоотношениями определяет эмоциональное состояние партнеров и их удовлетворенность жизнью.

Использованные источники:

1. Богиня Ю.А. Анализ психологической готовности к браку на разных этапах студенческого возраста // Педагогика и психология: теория и практика. – 2018. – №1 (9). – 25-33 с.
2. Верещагина А.А., Митичева Т.И. Изучение особенностей психологической готовности к браку современной учащейся молодежи // Вопросы педагогики. – 2019. – №11-1. – 74-79 с.
3. Касаркина Е.Н., Соловьева Т.В., Бистяйкина Д.А. Готовность к браку и семейные ценности современной молодежи / Казанский педагогический журнал. – 2018. – №6(131). – 208-211 с.
4. Москаева Л.Л. Согласованность семейных ценностей в молодых семьях как фактор психосоматического благополучия ребенка / Л.Л. Москаева // Сибирский Вестник Специального образования. - 2015. - № 2(15). - С. 76-79.

5. Мяснянкина Н.Г., Ширяева Е.П. Исследование готовности к браку современной молодежи // Казанский педагогический журнал. – 2019. – №2(133). – 185-189 с.
6. Нерсисян Ц.Ж. Готовность к браку как важный фактор стабильности семьи // Регион и мир. – 2019. – Т.Х. – №1. – 146-149 с.
7. Сорокоумова Е. А., Катанова В. Г. Особенности личностного развития студентов в высшей школе // Известия Самарского научного центра РАН. – 2015. – №1-3. – 662-665 с.

Научный руководитель: канд.пед.наук Андриенко О.А.

ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ – БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСІ

Кадешова А.К.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

XXI ғасырда біздің еліміз ғаламдану және жаһандану үдерісіне көшуде. Осы үдерісті жандандырып, дамытуда жас ұрпақтың білімі мен біліктілігі орасан зор рөл атқарады. Бүгінгі таңда жаңашыл мұғалімдерге сапалы және инновациялық технологияларды меңгеру – қазіргі заман талабы. Білім сапасын көтеруде инновациялық технологияларды дұрыс және сауатты қолдану жылдан-жылға күрделі және өзекті мәселеге айналуда. Оқыту барысында озық, тиімді технологиялар тәжірибеге енгізілуде.

Қазақстан Республикасы жоғары білім беру мемлекеттік стандартының тұжырымдамасында: жоғары оқу орындарын бітірушілердің дайындық деңгейіне қойылатын талаптар түрінде белгіленген қоғамымыздың жаңа әлеуметтік тапсырыстары, өз кезегінде оқыту бағдарламаларын өзгертуді сондай-ақ студенттердің алатын білім сапасын көтеріп, бүгінгі күнге сай кәсіптік дағдыларды игеруге бағытталған оқытудың жаңа технологияларын енгізуді көздейді, - деп көрсетілген. Мұның өзі қазіргі университеттік білім беру жағдайында студенттердің қоғамға бейімділігі бар, өзін-өзі жүзеге асыра алатын, дамытатын, инновациялық үдеріс негізінде кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруды міндеттейді.

Студенттердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі бағыты – қазіргі қоғамның талабына сай, өз еркімен шешім қабылдай алатын, бәсекеге қабілетті, ақпараттық білімділігі мен қабілеттілігі, біліктілігінің талапқа сәйкес келуіне негізделеді. Тұлғаға бағытталған білім беруде студенттердің негізгі құзыреттілігін қалыптастыруды оқыту үрдісінде жүзеге асыруда оның өзінің іс-әрекетінің субъектісі болуына мүмкіндік туғызу қажет. Бұл өз кезегінде студенттердің ең алдымен өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі дамыту, өзіндік білімін жетілдіру, өзін-өзі жүзеге асыру, бақылау мен бағалау құзыреттілігін қалыптастыру нәтижеге бағытталған өзіндік жұмыстың ретінде алынады.

«Құзыреттілік» ұғымы соңғы жылдары педагогика саласында тұлға субъектілік тәжірибесіне ерекше көңіл аудару нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым болғандықтан, қазақстандық ғалымдардың назарынан тыс қалмады.

М.Ж.Жадриинаның пікірінше, құзыреттілік студенттердің мәселелерді өзіндік даму, өзіндік басқару, білім, икемділік, дағдыны пайдалана отырып шешумен ерекшеленеді. Бұдан автордың құзыреттілікті нақты шындық объектілеріне қатысты тұлғалық және әлеуметтік мәні бар өнімді іс-әрекетті жүзеге асыруда қажет өзара мағыналық бағдар, білім, икемділік, дағды мен іс-әрекет тәжірибелерінің жиынтығы ретінде қарастырғанын көреміз.

Б.Т.Кенжебеков жоғары оқу орны студенттерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру жөніндегі пікірін «кәсіби құзыреттілік – жеке тұлғаның кәсіби іс-әрекетті атқаруға теориялық және практикалық әзірлігі мен қабілеттілігінің бірлігі», - деп тұжырымдаған. Автордың пікірін тұжырымдайтын болсақ, құзыреттілік жансыз жаттанды білім түрінде емес, жеке тұлғаның танымға, ойлауға қатысын және әрекетке, белгілі мәселелерді ұсынып, шешім жасауға, оның барысы мен нәтижелерін талдауға, ұдайы түрде ұтымды түзетулер енгізіп отыруға деген іскерліктерінің белсенділігінен көрінеді. Г.У.Сыздықбаева жоғарыдағы пікірді қолдай отырып, жоғары педагогикалық оқу орны студенттерінің кәсіби-тұлғалық құзыреттіліктерін қалыптастырудың жолдарын көрсетіп, әдістемелік кеңес бере отырып, ұсыныстар дайындаған. С.З.Байхонова біліктілікті арттыру үдерісінде педагогтардың кәсіби құзыреттіліктерін дамытуды ұйымдастыру жолдары мен педагогикалық шарттарын тәжірибелік-эксперимент арқылы дәлелдесе, Ш.Т.Мұқанбетова тұлғаға бағдарланған білім беру арқылы оқушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастырудың педагогикалық шарттарын қарастырып, оның құрылымдық-мазмұндық үлгісін ұсынған.

А.Б.Ізтілеуова үй тапсырмаларын орындау барысында жоғары сынып оқушыларының түйінді құзыреттіліктерді алып жүруі мен оны қалыптастырудың жолдарын көрсетіп берген. Қазақстанда білім жағдайындағы негізгі мәселе мемлекетке керек бейімді мамандар қажеттігін қанағаттандыру болып табылады. Олар қазіргі замандағы ақпарат процессуалдарымен шығармашылық тұрғыда жұмыс істей алатын және өзінің мамандық қасиеттерін нарықтық жағдайда қолдана алатын болуы қажет. Соңғы кезде білім беру саласында болашақ мамандарды қазіргі заманға ақпараттық үдеріс білімімен қаруландырып, оларды мамандандырылған мәселелер мен қызметтердің шешімін табуға үйрету көзделуде.

Г.А.Пазылова болашақ музыка пәні оқытушыларының оқу телебағдарламаларын қолданудағы кәсіби біліктілігін қалыптастыруды зерттеген. М.Ә.Ғалымжанова болашақ мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін дамытудың педагогикалық шарттарын эксперимент арқылы тексеріп, ғылыми-әдістемелік ұсыныстар берсе. ХХІ ғасырдағы білім беру жүйесіндегі басты мақсат тұлғалық-бағдарлы ұстанымын басшылыққа алып, педагогикалық технологияларды қолданып, оқыту үдерісін тиімді ұйымдастырып, нәтижелі табысқа жету. Бұл қағиданы тұтына білген тұлға сөзсіз табысқа жетеді, көздеген мақсаты орындалады. Дәлірек айтқанда, бұл - нәтижеге ие болудың кілті. Ал білімденушілердің арнасын кеңейткен интернетке қосылу, студенттердің кәсіби мамандығын меңгеруде ақпараттық жаңалықтар мен өзгерістерді игеру маңызды болмақ.[1, б.4-17]

Педагог – психолог ғалымдардың зерттеулеріндегі құзыреттілік ұғымы

Психологиялық көзқараста	тұлғаның шынайы қарым-қатынасқа сәйкес жағдайда сөйлесім, оқу, аудиттік және жазуда өзінің сөйлеу әрекетін ұйымдастыра, басқара білу мүмкіндігі.
Р.С.Немов	өзінің табысқа жетуіне қатысты адамдармен қарым-қатынас жасай білу іскерлігі және дағдысы.
А.Панфилова	білім, білік, дағдылардың жиынтығы, іс-әрекетте өзара әрекеттесудің формалары мен амал-тәсілдері, технология мен адамдарға әсер етудің тәсілдері.
М.Маханова	басқа адамдармен қарым-қатынасты орнату, сақтау қабілеті, құрамына білім, білік және дағдының жиынтығы кіреді.
К.Данцигер	адамның коммуникативтік қызметінің мүмкіндіктеріне сай жүзеге асыра білуі, серіктесінің орнына өзін қоя білу, қарым-қатынасты әңгімелесуші қабылдайтындай әрі түсінікті етіп құра білу іскерлігі.
Ю.А.Конев	қарым-қатынастың тиімді болуына коммуникациялық мүмкіндіктердің болуы, әр алуан қарым-қатынас мәселелерінде өзіндік әлеуеті мен міндеттерінің және мүмкіндіктерінің әріптесінің шешіміне сәйкес келуі.
Ю.Н.Емельянов	негізгі құзыреттілікті қалыптастыру теориясы мен практикасын зерттеген, тұлғааралық тәжірибелердің деңгейі, төңірегімен өзара әрекетте индивидтен өзінің қабілеті мен әлеуметтік мәртебесін табысты қамтамасыз етеді.
Біздің ойымызша	басқа адамдармен байланыс құру және қолдау қабілеті коммуникативтік құзыреттіліктің мәнін ашады.
Ескерту – автор берілген дерек көзі негізінде құрастырды [2; 3; 4; 5; 6].	

Бүгінгі күннің талабы болашақ мамандардың кәсіби даярлығын қамтамасыз етуде жоғары білім беру жүйесінде, білім мазмұнының, оқыту әдістерінің, педагогикалық технологияларды пайдалануды жетілдіру қажет етіп отыр. Осы міндеттерді шешу үшін болашақ педагогтардың кәсіби даярлығын білім стандарттарына сәйкес олардың кәсіби біліктілігін дамытып, жаңа бағыттағы білім мазмұны негізінде кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру қажет.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Омарбекова Ш.О. Білім беру жүйесінде студенттердің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру: монография/Ш.О.Омарбекова – Алматы: ИП «Отан», 2015.-66б.
2. Немов Р.С. Психология . – 4-е изд. – М.:ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1. Общие основы психологии.
3. Панфилова А.П. Теория и практика общения: учеб, пособие для студ.сред, учеб, заведений/ А.П.Панфилова.-М.: «Академия», 2007.-288с.
4. Шерьязданова Х.Т.,Махаманова М.Н. Компетентность и самопознание в психологии [Текст] / Шерьязданова Х.Т.,Махаманова М.Н.// Евразия.-2004.-4.-с.31-46

5. Конев Ю.А. Влияние коммуникативного тренинга на компетентность учителя в общении: Автореф.Дисс. ...канд.Психол.Наук.-СПб.,1998.-18с.
6. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение.-Л.: Изд-во ЛГУ, 1985.-167с.

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Иманчиев Ж.Е.

ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУЫ

Казахова А.

Қ.Жұбанов атындағы Аәтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Сөйлей тілінің дамуына есту қызметінің бұзылу уақыты үлкен әсер етеді. Есту қызметі бала өмірінің қай кезеңінде болмасын бұзылуы мүмкін, сөйлей тілінің деңгейі де осыған байланысты болады. Есту қызметі қанша ерте бұзылса, сонша сөйлеу тілінің деңгейі төмен болады.

Нашар еститін балалардың дауыс реңі кедей сөйлеу тілі бірқалыпты, айқын емес, көңілсіз болады. Балалар жиі қайталап сұрайды, айтқан адамның артикуляциясын бақылайды. Балалардың көп бөлігі сөзге түсетін екпінді дұрыс қоя алмайды.

Нашар еститін балалардың сөйлеу тілдерінің ерекшеліктері балалардың сөйлеу тілдерінің жағдайлары әр түрлі деректерге байланысты. Солардың ішіндегі негізгілері:

- есту қабілетінің кемдік дәрежесі баланың естуі неғұрлым ауырлаған сайын, соғұрлым сөйлеуі де қиындайды;

- есту қабілетінде ақаулықтың пайда болу уақыты: егер баланың есту қабілеті 3 жасынан кейін бұзылған болса, онда оның сөйлеу тіліндегі сөз тіркестері болмашы ауытқулармен сөздігінде, грамматикалық құрлысында, дыбыстарда айтуына болуы мүмкін. Егер есту қабілеті мектеп жасында зақымданса, онда сөйлеу тіліндегі жақсы меңгерілген сөз тіркестеріндегі қателер негізінде ұяң дауыссыздардың қатаюынан екпінсіз буындардың түсініксіз айтылуынан, сөйлеу тілі мүшелері әрекеттерінің кеміскіленуінен керінеді. Ерте жасынан сөйлеу тілінен айырылған нашар еститін балалардың көп жағдайларда лексикасы, грамматикасы, фонетикасы толық дамымайды. Сөзді толық естіп қабылдамауы сөздік қорының кедейленуіне, шатастырылуына, тіпті қолданып жүрген сөзінің маңызын жетік білмейтіндігіне әкеліп соғады.

Сонымен бірқатар сөздердің көп мәнділігімен және кең мағыналылығымен қатар баланың сөздігінде өзіне тән деректер де бар олар жалпылама сөздер жоқтың қасы дерлік (транспорт, ыдыс, жануарлар және тағы басқалар), бүтін заттың және оның бөлшектерінің аттары шатастырылады, заттарды аттарымен әрекет қимылдарының өзара орындары ауыстырылатындығы байқалады (сурет-қалам, төсек-жатам, от-жақ және тағы басқалар). Көмекші сөздерді және мағынасы басқаша берілген сөздерді меңгеруі қиындау болады.

Нашар еститін балалардың сөйлеу тілінің грамматикалық құрлысының қалыптасу дәрежесі сол жастағы бір қалыпты өсіп келе жатқан дені сау балалардың дәрежесімен бірдей сипатталады. Естілуіндегі сөздердің түсініксіздігі олардың жалғауларындағы, жұрнақтарындағы, қосымшаларындағы ерекшеліктері сөздің грамматикалық түрлерін бөлшектеуге, сөздердің арасындағы грамматикалық байланыстарын меңгеруге кедергі жасайды. Күрделі қателер әр қалай болады. Мысалы, септелуіндегі, қиысуындағы қателер бір сөзден тұратын сөйлемді қолдануына кең көлемдегі сөздер тізбегін қолдануларында да байқалады [1].

Сөздің басындағы немесе аяғындағы екпінсіз буынды анық ести алмаған бала оларды түсініп қалдырады немесе алмастыру түрінде қолданады.

Сөйлеу тілінің фонетикалық жағындағы дыбыстардың айтылуында буындық құрамы әр түрлі сөздерді қайталауда толып жатқан қателер жіберіледі және артық дыбыстармен толтырылады. Есту қабілеті нашар балалар фонетикасы жағынан ұқсас, мағынасы әр түрлі сөздерді айтылуында жиі шатастырады.

Бұл жерде кемістіктерінің ерекшеліктері төмендегідей болып бөлінеді:

а) ұянды қатаң, ысқырықты ызың, жуанды, жіңішке дыбыстармен шатастырады;

б) бір дыбысты екіншісімен алмастыратыны жиі кездеседі, мысалы с-з, т-д және тағы басқалары;

в) ұяңдалып айтылу ақаулығы; жіңішкеріп айтылу ақаулығы;

г) аффрикатты дыбыстардың кеш қалыптасуына байланысты дыбыстар құрамындағы біреуінің жоқ болуы;

д) шатастырылып айтылатын дыбыстар.

Мұнымен қатар есту қабілеті нашар балалар сөйлеу тілі мүшелеріндегі күрделі дыбыстардың айтылуын меңгере алмайды (Р, Л, Ч, Ц, Ж, Т, Б).

Сөйлеу тіліндегі жалпы көмескілік және дауыс ырғағының ажарсыздығы нашар еститіндерге тән қасиет. Бұндай балалардың дауысы күңгірт және үні әлсіз. Сөйлеу тілінің шапшаңдығы баяу болады.

Нашар еститін балалардың ауызекі сөйлеу тілінің ақаулығы жазу тілінде айқын байқалады.

Жазу мен оқуын меңгеруінің қиындығы есту қабілетінің кемістігінің себепші болуынан ғана емес, сонымен бірге сөйлеу тілінің фонематикалық түйсігінің толық дамымауынан да болады.

Сөздік қорының кедейлігі және тілдің грамматикалық құрлысын жеткілікті меңгермеуі оқығанын шала түсінуіне себеп болады.

Есту ақауы және осыған байланысты қиындықтар мұндай балаларда жетіспеушілік сезімін тудырады. Бұл әдет құлықтың сенімсіздік, тек ашулану сияқты кері жақтарына әкеліп соқтырады. Арнайы мектептің міндеті осындай астениялық жағдайдың алдын алуы болып табылады.

Есту агнозиясы. Есту агнозиясы деп қабықтың зақымдану нәтижесінде пайда болған акустикалық анализ және синтездің бұзылуының ерекше түрі айтылады. Мұндай бұзылулар жиі кездеспейді. Бірақ, клиникалар мен арнайы мектептерде дәрігер және педагогтар айтылған бұзылуларды кездестіреді.

Оның мәні халықты есту кезінде ауру (сырқат) дыбыстың сипаты бойынша таныс заттарды тану қабілетін жоғатады. Мысалы, таныс музыкалық аспапты танымайды. Ауыр жағдайларда сөздің мағынасын түсіну толық немесе жартылай жоғалады. Ауру шет тілін естіп тұрғандай болады. Бұл бұзылымдар туралы өз бұзылулары туралы тарауда түпкілікті айтылады. Есту агнозиясында фонематикалық есту бұзылады. Ауру жеке дыбыстардың дыбыстық мәнін немесе сөзді түсінбейді. Мұнда тек ауыз сөзді түсіну ғана бұзылмайды, жазу да бұзылады. Есту агнозиясында акустиклық дисграфия жиі кездеседі, мұнда бала ауызша айтқан сөздерді дұрыс жаза алмайды.

Саңыраулардағы сөз қалыптасуы үшін қажет бұл айналмалы жолға үйрету – қиын процесс, оның жоғарыда айтылып өткендей өзінің бір жалғастыға бар. Сурдопедагогтың басты міндеті сөзді дамыту болуына қарамастан, оқу кезінде саңыраумен кеңірек қарым – қатынас орнату үшін ым – ишарына пайдаланылады. Біртіндеп, ым – ишараны қолдануды шектеп, саңырауды оқытудың көмекші құралы екінші оқуға дағдылану керек болады [3].

Еріннен оқу. Еріннен оқудың негізінде еліктеу рефлексінің механизмі жатыр. Саңырау сөзді естігенімен оның сөйлеу мүшелерінің қимылын көреді. Әрбір дыбысты шығару (фонема) және олардың жинағын (сөз шығару) ерін, тіл, жақ, жұмсақ таңдай арқылы жүзеге асырылады. Тек дыбыстардың бөлігі сөз аппараттарының шеткі нервтерінде (перифериясында) артикуляцияланып, оптикалық түрде қабылданады. Бұл дауысты, ерінді және ерінді –тісті дыбыстар ауыз қуысының түптік, артқы тілдік, дірілдік сезімдер көрумен қабылданбайды. Еріннен оқуға үйретуші мұғалімнің артикулярлық аспабының қимылын бақылап (қайталайды) еліктейді, талдайды және дірілдік сезімдерді есте сақтайды. Мұнда әңгіме артикулярлық бейне –сөз суретін немесе сөйлемді ұғыну жөнінде болады. Бұл процесс кітапты оқуда да қолданылады, мұнда оқып отырған адам әр әріпті жеке қабылдамай, олардың жиынтығын, яғни тұтас тармақтарын ұсынады. Еріннен оқып үйрену үшін ұзақ жаттығулар, көруді жаттықтыру жасау қажет. Бұл машыққа әр түрлі бейімделеді, кейбіреулер оңай үйренсе, екіншілеріне еріннен оқу саңырауға қоршаған ортамен араласудың жақсы мүмкіндігі. Ол саңыраудың оқшаулануын жойып, оның сихикасы мен еңбекке қабілеттілігін жақсатады. Құлақтан қалған жағдайда көру анализаторларын қолдану саусақтар көмегі арқылы арнайы белгілер негізінде жасалған сөздің басқа түрінде көрінісін тапқан, ол дактильді сөз деп аталады [3].

Қорытындылай келе, нашар еститін балаларды болашақта әртүрлі психологиялық – педагогикалық дамыту жұмыстарын жүргізу арқылы бастауыш класс оқушыларының сөйлеу тілінің ерекшеліктерін дамытуға басты мәселелердің бірі болып табылады. Есту қабілеті бұзылған балалардың психофизиологиялық даму үдерісі қалыпты дамыған балаларға тән даму заңдылығымен өтеді, бірақ психикалық үдерістің өзіне тән ерекшелігі болады. Бұл ерекшелік бала дамуындағы кемшілік, ауытқушылық түрімен анықталатындығына назар аударуымыз қажет.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Зикеев А.Г. Некоторые вопросы обучения слабослышащих учащихся пониманию и употреблению сложноподчиненных предложений.- Дефектология, 1970.
2. Основы специального обучения слабослышащих детей / Под ред. Р.М. Боскис – М., 2001
3. Қ.С. Тебенова Дамуында ауытқулары бар балалар.- Қарағанды, 2005.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Есенғұлова М.Н.

ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ ОЙЫНЫНЫҢ ЖАС СПОРТШЫЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІНЕ ӘСЕРІ

Кайдаров А.Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Адам әрекетінің еңбек, оқу сияқты негізгі түрлерінің бірі – бұл ойын.

Ойын – бұл жағдаят жағдайында қоғамдық тәжірибені игеру және қайта туғызуға бағытталған әрекет түрі. Ойын барысында тұлғаның мінез құлқын өзі басқаруы жетіліп, қалыптасады. Отандық педагогика және психология ғылымдары саласында ойындық әрекет бағдарламасын К.Ушинский, А.С.Выготский, Я.А.Каменский, В.А Сухомлинский, Н.К.Крупская, Н.Ф.Талызина, П.Блонский, С.Рубинштейн, Д.Эльконин, шетелде З.Фрейд, Ж.Пиаже және т.б. жасады.

Ойын балалар үшін оқу да, еңбек те.

Н.К.Крупская ойын туралы пікірі:

«Қандай ойын болмасын баланы бір нәрсеге үйретеді. Ең бастысы, баланы мұқияттылыққа, еңбекке, жолдасымен ынтымақты болуға үйретеді»-дейді [1].

Педагог-психолог А.С.Выготский: «Бала ойнау барысында өзінің кішкентай екеніне қарамастан оның ойлауы, іс-әрекеттері көп жағдайда ересек адам сияқты көрінеді» - дейді [2].

Халықтың қайнар ойларынан нәр алып, өскелең ұрпақтың игілігіне жараған, адамзаттың ақыл-ой қаблеттерін дамытуға негізделген рухани құндылықтардың бірі-зияткерлік ойндар. Оның жеке тұлғаның шығармашылық қасиеттерін дамытып,өзін-өзі қалыптастыруына маңызы зор. Шахмат, тоғызқұмалақ, дойбы және го секілді ойындар-тек қана спорт, өнер, ғылым ғана емес, олар жасөспірімдерді тәрбиелеудің маңызды құралы. Қазіргі кездері дүние жүзінде зияткерлік ойындарды мектеп бағдарламасына енгізудің бай тәжірибесі қалыптасып келе жатыр.

Зерттеу мақсаты. Оқушылардың ой қабілетілігің дамуына тоғызқұмалақ ойыны әсерін анықтау.

Зерттеу әдістері. Зерттеу мақсатын орындау үшін ғылыми-әдебиет әдісі қолданылды.

Зерттеу нәтижесі. Оқытудың тоғызқұмалақ ойындық әдісі ерте кезден бастап күні бүгінге дейін қолданылып, ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келеді.

Тоғызқұмалақ ойын технологиялары негізінде мұғалім жұмысының мазмұны қандай болуы керек?

Күнделікті дайындық жүргізу барысында оқушыларының тоғызқұмалақ ойын технологиялары негізінде оқу-танымдық іс-әрекетін белсендіру бойынша ойын технологиясын тәжірибелік-эксперименттік жұмыс ретінде жүргізілді. Яғни ой қабілетілігің дамуына тоғызқұмалақ ойыны әсер етеді.

Алға қойылған мақсатқа жету үшін біз оқу материалының мәнділігі мен құндылығын көрсетуге, пәнаралық және пән ішіндегі байланысты орнатуға, қоршаған орта болмысын материалдарымен оқуды байланыстыруға, оқушылардың өз бақылаулары мен тәжірибесіне сүйенуге тырыстық.

Инновациялық оқу, оқудың дәстүрлі түріне әрекетшілікке ауысу арқылы жүзеге аса отырып, оқушының оқу әрекетінің белсенді субъектісі болуына мүмкіндік береді. Оның өзі сабақты әртүрлі технологиялар бойынша жобалауды қажет етеді. Біз оқу-тәрбие процесі барысында тоғызқұмалақ ойын технологиясын қолдана отырып, оқушыларының танымдық іс-әрекетін белсендіруде тиімділігін айқындадық. Жалпы алғанда тоғызқұмалақ ойыны есте сақтау қабілетін арттырып, логикалық және түйсіктік ойлау жүйесін дамытып, жалпыдан жекеге қарай жүретін ой қорытындысы, жекеден жалпыға қарай жүретін ой қорытындысы, ұқсастық бойынша ой қорытындысын жасау, оның сабырлылығы мен алдына мақсат қою қасиеттерін арттырады. Қиын және анық емес жағдайларда шешім қабылдап, оған жауап беруге үйретеді. Сонда тоғызқұмалақ ойыны миы асрететін ойынын бірі деп анықталды.

Бүгінгі күнге тоғызқұмалақ спортының халықаралық аренадағы қол жеткізген жетістіктерін саралап, нәтижелерін жүйелеп қарағанымызда көптеген алға басушылықтардың бар екенін байқауға болады. Бірақ әлі де болса, атқарылатын істердің бар екенін мойындауымыз керек.

Тоғызқұмалақты алдағы уақытта республика өңірлерінде және халықаралық деңгейде насихаттау үшін ең алдымен, мемлекеттік бағдарлама қабылдау қажет. Бұл құжатта мектеп бағдарламасына енгізу, тоғызқұмалақ орталығын ашу, компьютерлік бағдарламалар, оқулықтар мен көмекші құралдар шығару, телеарналарда насихаттаудың жолдары қарастырылса орынды болар еді.

Жалпы алғанда, тоғызқұмалақ ойыны есте сақтау қабілетін арттырып, логикалық және түйсіктік ойлау жүйесін дамытып, жалпыдан жекеге қарай жүретін, жекеден жалпыға қарай жүретін ой қорытындыларын және ұқсастық бойынша ой қорытындысын жасау, оның сабырлылығы мен алдына мақсат қою қасиеттерін арттырады. Қиын және анық емес жағдайларда шешім қабылдап, оған жауап беруге үйретеді. Осыдан біз тоғызқұмалақ ойынын миға әсер ететін ойындардың бірден бірі деп нық айта аламыз.

Тоғызқұмалақ ойыны - мидың жұмысына әсер ететін ойындардың көрнектісі. Тоғызқұмалақ ойыны өскіннің оң және сол жақ ми бөлігін қатар дамытады екен. Сол себепті болар, жыл сайын тоғызқұмалақпен шұғылданушы жастардың ішінде мектепті алтын белгімен бітірушілердің саны да артып келуде.

Қолданылынған әдебиеттер:

1. Крупская Н.К. Таңдамалы педагогикалық шығармалары. Алматы, 1973.
2. Выготский А.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. //Вопросы психологии. 1966.
3. Ақшораев Ә. Тоғызқұмалақ даналығы. Тараз, 2000.
4. Ақшораев Ә. 60 сабақтық тоғызқұмалақ ойынының оқулығы. Тараз, 2001.
5. М. Мұқанов. Жасерекшелік және педагогикалық психология. Мектеп, Алматы, 1990.
6. Намазбаева Ж.И., Сангилбаев О.С. Русско-казахский психологический словарь. Алматы, 2005

Ғылыми жетекшісі: PhD, доцент Шоканов Р.А.

ДИАГНОСТИКА МАТЕМАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА

Карбозова А.С.

Казахский Национальный педагогический университет имени Абая

С целью определения уровня математических способностей учащихся младших классов с нарушениями слуха проводилось исследование на базе №5 школы-интерната для детей с нарушениями слуха(всего 3 класса) и на базе образовательного центра ИП «Каусар» (дети 1,2,3 классов).

Гипотеза исследования - математические способности у первоклассников с нормальным развитием выше, чем у первоклассников с нарушениями слуха. Однако по мере обучения разрыв уровня способностей детей с нарушениями слуха и нормально развитых детей сокращается.

Данные по математическим способностям детей взяты из книги В.Б. Суховой «Преподавание математики в школах для глухих» [1].

Исследования математических способностей детей проводились трижды: в первом, во втором и в третьем классе.

Для диагностики были использованы экспериментальные методики, взятые из книги Т.К. Жигалкиной «Игровые и занимательные задания по математике» [2].

Методика №1. Распознавание задач.

Задание для первого класса:

Прочитайте предложения и отметьте те, которые являются задачами.

На доске нарисованы фигуры: круги и квадраты.

На доске нарисованы 2 круга и 6 квадратов. Сколько всего нарисовано фигур?

На доске нарисованы 2 круга, а квадратов на 2 больше. Сколько квадратов нарисовано?

На доске нарисованы 5 фигур, из них 2 круга. Сколько нарисовано квадратов?

Задание для второго класса: прочитайте предложения и отметьте те, которые являются задачами.

В корзине лежат 16 фруктов: 3 яблока, 6 груш и 7 слив.

В корзине лежат яблоки, груши и сливы. Всего фруктов 16, яблок – 3, груш – на 3 больше.

В корзине лежат яблоки, груши и сливы. Яблок – 3, груш – в 2 раза больше. Всего фруктов – 16.

Из 16 фруктов, которые лежат в корзине, 7 слив, 3 яблока и 6 груш.

Задание для третьего класса: прочитайте предложения и отметьте те, которые являются задачами.

Периметр прямоугольника 80 см, короткая сторона – 10 см.

Короткая сторона прямоугольника – 10 см, длинная – в три раза больше. Вычислите периметр.

Короткая сторона прямоугольника – 10 см, длинная – 30 см. Периметр – 80 см.

Методика №2. Решение простых задач.

Задание для первого класса: поставьте все возможные вопросы и решите задачу.

В коробке 10 кубиков и 8 шариков.

В клетке 7 кроликов, а крольчат на 5 больше.

Всего учеников 10, из них мальчиков – 6.

Задание для второго класса: поставьте все возможные вопросы и решите задачу.

В зале стоит два ряда стульев, в каждом из которых по девять стульев.

Задание для третьего класса: поставьте все возможные вопросы и решите задачу.

Периметр прямоугольника – 54 см. Длинная сторона составляет 17 см.

Методика №3. Постановка простых задач.

Задание для первого класса: поставьте вопрос в задаче так, чтобы задача получилась на сравнение.

У Кости 5 машинок, а у Никиты – 8.

Лена нашла 4 гриба, а Наташа – 6.

На столе лежат 7 слив и 3 груши.

Задание для второго класса: поставьте вопросы в задаче и решите ее.

В шести коробках лежат 90 карандашей. В двенадцати коробках лежат 74 ручки.

Задание для третьего класса: поставьте вопросы в задаче и решите ее.

От веревки отрезали одну четвертую часть, которая составляет 5 метров.

Интерпретация результатов исследования.

Высокий уровень: задачи выделены верно, предложены более двух вопросов. Ребенок справился с заданиями на отлично. Учебный материал ребёнком усваивается легко, полно овладевает программой. 2 балла.

Средний уровень: у испытуемого есть ошибки в выполнении заданий, ошибки в решении. Но в основном он усвоил то, что нужно было сделать. Школьник усваивает основное в программе, понимает учебный материал. 1 балл.

Низкий уровень: ребёнок не справился с заданиями, не усвоив программу. 0 баллов.

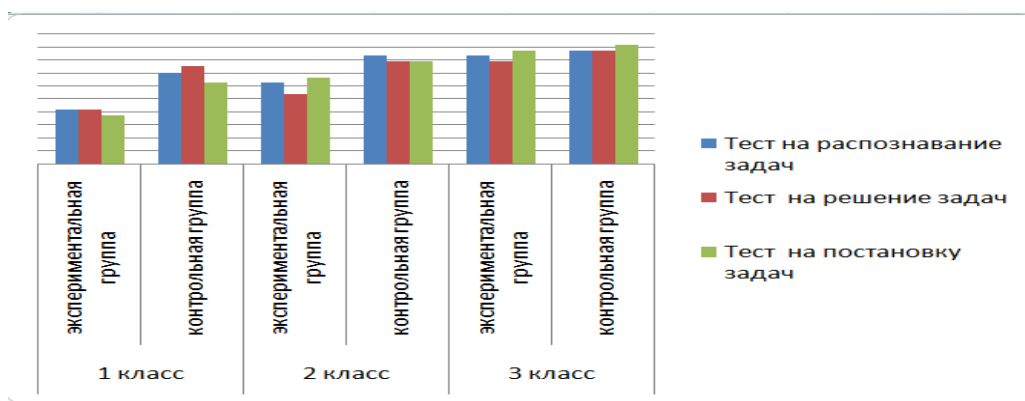
По итогам экспериментального исследования математических способностей детей из экспериментальной и из контрольной групп были получены следующие результаты.

Сводные данные по методикам экспериментального исследования.

+	Средний балл экспериментальной группы			Средний балл контрольной группы		
	1 кл	2 кл	3 кл	1 кл	2 кл	3 кл
Тест на распознавание задач	0,83	1,25	1,67	1,4	1,67	1,75
Тест на решение задач	0,83	1,08	1,58	1,5	1,58	1,75
Тест на постановку задач	0,75	1,33	1,75	1,25	1,58	1,83

Очевидно, что уровень математических способностей у детей с нормальным развитием выше, чем у детей с нарушениями слуха.

Далее на рисунке представлена диаграмма, наглядно иллюстрирующая динамику развития математических способностей детей с нарушениями слуха и детей с нормальным развитием.

По итогам исследования было выявлено, что у первоклассников с нормальным развитием имеет место достаточно высокий уровень развития математических способностей. Общий уровень математических навыков у детей без нарушений слуха – выше среднего. У детей с нарушениями слуха уровень развития математических способностей несколько ниже.

Однако в процессе обучения в начальной школе разница в развитии математических способностей у детей с нарушениями слуха и у детей с нормальным развитием значительно сокращается. Под воздействием современных методик преподавания дети успешно овладевают навыками распознавания, решения и постановки задач.

Математические способности у детей с нарушениями слуха ниже, чем у детей с нормальным развитием, полностью подтвердилась в ходе тестирования детей.

Также разрыв уровня математических способностей у детей с нарушениями слуха и у детей с нормальным развитием в процессе обучения сокращается.

Использованные источники:

1. Сухова В.Б. Преподавание математики в школах для глухих. <http://libnvkz.ru/catalog/info/elkat14/39749> (сетевой ресурс)
2. Жигалкина Т.К. Игровые и занимательные задания по математике. М: Просвещение, 1989. – 63 с.
3. Эрдниев П.М. Преподавание математики в школе: из опыта обучения методом укрупненных упражнений. <http://ecat.mpgu.info/opac/index.php?url=/notices/index/IdNotice:247144/Source:default> (сетевой ресурс).

Научный руководитель: PhD, ст. преподаватель Бутабаева Л.А.

ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Кушнир Т.М.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

В компетентностном подходе отражено содержание образования, которое не сводится к знаниево-ориентированному компоненту, а предусматривает получение целостного опыта решения жизненных проблем, выполнение ключевых функций, социальных ролей, выявление компетенций. Компетентностный подход обуславливает не информированность студента, а развитие умений решения проблем, возникающих в жизненных ситуациях [3].

Компетентностный подход означает постепенную переориентацию ведущей образовательной программы с превосходящей трансляцией знаний и формированием навыков на создание условий для овладения комплексом компетенций, означающих потенциал, способность выпускника к выживанию и стойкой жизнедеятельности в условиях современного многофакторного социально-политического, рыночно-экономического, информационно-коммуникационного насыщенного пространства.

Компетентностный подход смещает акценты с процесса накопления нормативно определенных знаний, умений и навыков в плоскость формирования и развития у учащихся способностей практически действовать и творчески использовать полученные знания и приобретенный опыт в различных ситуациях.

О. Глузманом обобщены идеи компетентностного подхода [1, с. 60]:

- компетентностный подход не есть принципиально новым для высшего образования, поскольку всегда ориентировался на приобретение обобщенных способов деятельности;

- компетентность не противопоставляется знаниям, умениям, навыкам, она их вмещает, хоть и не есть их простой суммой;

- компетентность охватывает не только когнитивную и операционально-технологическую составляющие, а и мотивационную, этическую, социальную, поведенческую, вмещает результаты обучения, систему ценностных ориентаций, компетентности формируются не только во время обучения, а и под воздействием родственников, друзей, работы, политики, религии и пр.

О. Овчарук отмечает, что европейские страны сегодня начали основательную дискуссию по поводу того, как развить у человека необходимые знания и умения для обеспечения ее гармонического взаимодействия с технологическим обществом, которое быстро развивается. Динамические изменения жизни, обновление информации и колоссальные темпы ее накопления, развитие технологий и организационные изменения обуславливают необходимость в личности, способной гибко и оперативно адаптироваться к новым требованиям, адекватно реагировать на новые вызовы, учиться на протяжении всей жизни, развиваться и творить. Ученая твердит, что в современном мире формирование образовательных целей происходит не на уровне государств, а на межгосударственном, межнациональном уровнях, когда главные приоритеты и цели образования провозглашаются в международных конвенциях и документах и есть стратегическими ориентирами международного сообщества. Государства формируют образовательную политику, направленную непосредственно на ее интеграцию в международные сообщества.

Дж. Равеном достаточно в полной мере раскрыты особенности реализации компетентностного подхода в образовании: во-первых, по поводу возможностей педагогов управлять индивидуализированными учебными программами, ориентированными на развитие основных компетентностей учащихся; во-вторых, касательно учеников: определять свои способности, наблюдать за их становлением в процессе развития и приобретать признание собственных достижений; в-третьих, касательно обеспечения способности педагогов признания своих достижений в обучении и оценивании их педагогической деятельности; в-четвертых, касательно организации педагогической диагностики с целью совершенствования образовательных программ и образовательной политики вообще; в-пятых, для осуществления эффективной политики в сфере трудовых ресурсов, основанной на более эффективных процедурах профессионального обучения, трудоустройства и дальнейшего профессионального роста специалистов, осуществлении такой политики в подборе кадров, которая благоприятствует привлечению достойных кандидатов на влиятельные должности в обществе и отклонения непригодных [2].

Для качественной практической реализации компетентностного подхода необходима экстраполяция его идей на педагогический процесс. Поскольку

особенностью компетентностного подхода есть новая цель обучения, необходимой есть адаптация к ней всех компонентов учебного процесса: только при условии охвата всего педагогического процесса можно достичь формирования компетентности учащихся как интегрированного результата обучения. Также можно отметить системообразующую роль компетентностей в проектировании образовательных программ и организации учебного процесса. Акцент в обучении смещается из того, что знает и может преподаватель, на то, что нужно тому, кто обучается. При компетентностном подходе внимание концентрируется на результате образования, а не на процессе. Иначе говоря, первичной и системообразующей стает не процессуальная составляющая, а результативная, отраженная в терминах компетентностей.

На основании изучения отечественной научной литературы можно определить основные функции компетентностного подхода в образовании:

- операциональная, предусматривающая выявление системы знаний, умений и навыков, видов готовности студента, определяющих его компетентность и гарантирующих результативность решения профессиональных, социальных и личных заданий;

- деятельностно-технологическая, которая обеспечивает конструирование содержания обучения деятельностного типа, максимальное приближение к будущей сфере деятельности студента, разработку и внедрение в учебный процесс заданий, способы решения которых отвечают технологиям профессиональной деятельности;

- воспитательная, которая означает усиление воспитательной составляющей образовательного процесса, формирования у студентов организаторского и управленческого опыта, культуры личностного и профессионального общения;

- диагностическую, которая предусматривает разработку более эффективной системы мониторинга качества образовательно-профессионального процесса, в частности, диагностики достигнутых уровней сформированности компетенций.

Необходимость модернизации современного образования стимулирует ученых к обоснованию и поиску способов реализации компетентностного подхода в образовании. Содержательная и процессуальная составляющая компетентностного подхода направлены на достижение нового целостного образовательного результата, отражающего итог одновременного усвоения содержания образования и развития личности, которая освоила значимое для нее содержание. В условиях компетентностного подхода акцентируют на результате обучения; при этом как результат рассматривается не сумма усвоенной информации, а способность человека действовать в проблемных ситуациях.

Переход к компетентностному подходу означает:

- а) переориентацию с процесса на результат образования в деятельностном измерении;

б) смещение акцента с накопления нормативно определенных знаний, умений и навыков на формирование и развитие способности практически действовать, применять опыт успешных действий в конкретных ситуациях.

Кроме того, важным становится не наличие у студента внутренней организации знаний, а способности применять компетентности в обучении и жизни.

На наш взгляд, возможности компетентностного подхода исчерпывают себя на этапе профессионально-технического образования и в условиях высшего образования абсолютно непригодные. Высшее образование не может быть инструментом для решения ситуативных, коммуникативных и других практических решений, которые возникают перед конкретным специалистом – это прерогатива среднего и профессионально-технического образования. Высшее же образование должно стать для личности механизмом продуцирования новых знаний. Поэтому его главное задание – это научить человека думать. Высшее образование выступает своеобразным механизмом запуска работы мозга. Работа личности не должна быть шаблонной, как это говорит компетентностный подход, а оригинальной, уникальной.

Использованные источники:

1. Глузман О.В. Базові компетентності : сутність та значення в життєвому успіху особистості // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2. – С. 51–61.
2. Равен Дж. Педагогическое тестирование : проблемы, заблуждения, перспективы ; пер. с англ. / Дж. Равен. – М. : Когито-Центр, 1999. – 144 с.
3. Часнікова О.В. Компетентнісний підхід в освіті як основа її реформування // Народна освіта. – Випуск №3(24). – 2014. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2607.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІКТІҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ

Қалабаева Ә.Б.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Еңбек нарығында бәсекеге қабілетті және сұранысқа ие мамандар даярлау үлкен педагогикалық шеберлікті қажет етеді. Отандық педагогиканың негізін салушы ғалымдар педагогикалық шеберлікті қалыптастыру проблемаларын болашақ оқытушыларды оқытудағы бастамаларының бірі деп есептейді. Шеберлік практиканың жалпы сипаттарына ие бола отырып, жаңа тенденциялар, жаңа білімдерді тасымалдаушы ретінде педагогикалық құбылыстарды кеңейтеді. Педагогикалық құзыреттілік және шеберлік қоғам дамуының жалпы тенденциясына сәйкес келетін мектептің практикасына жол салады.

Шеберлік-педагогта ештеңеге ұқсамайтын ерекше шешім қабылдау кезінде, педагогикалық дарынды айқындауда, адамзаттық рухтың шексіз мүмкіндіктеріне сенуде аяқ астынан туындайтын ұлы керемет.

Педагогикалық шеберлік – әрбір оқытушы мен әрдайым жетілдіруді қажет ететін өндірістік оқыту шеберлеріне қол жетімді оқыту мен тәрбиелеу өнері.

Бұл дүниетанымы және қабілеттерімен оқушылардың жан-жақты дамуына оқу-тәрбие жұмыстарының барлық түрлерін бағыттап тұратын кәсіби біліктілік.

Шебер – «өзінің әрекетінде жалғастырушы немесе ерекшеленетін» адам. Шебер-педагог – жоғары мәдениетті, өз ісінің шебері, оқытатын пәнін, оқыту мен тәрбиелеу әдстерін толық игерген, психологиялық білімдері бар, сонымен қатар, ғылым мен өнердің салаларындағы білімдермен қаруланған маман [1].

Педагогика ғылымында педагогикалық шеберлікті игерудің ерекше мысалы А.С. Макаренконың іс-әрекетінен көруге болады: қиын, зардап шеккен балалардың тағдырынан еңбекті қуанышқа айналдыра алатын ерекше ұжым жасай алды. Педагогикалық шеберлік іс – әрекеттен көрініс табады, арнайы біліктілікті дамытудың жоғары деңгейімен сипатталады. Ең бастысы-педагогикалық көзқарасында өзінің оқушыларының іс-әрекетін таңғажайып бақылай алу қабілеттері.

Педагогикалық іс-әрекеттің өзіндік ерекшеліктері. Педагогикалық іс-әрекет төмендегідей компоненттерден тұрады: өзіндік ерекшеліктерімен айрықша көзге түсетін мақсат, құралдар, объект, субъект. Мұғалім іс-әрекетінің мақсаты қоғаммен анықталады, ол өзінің еңбегінің соңғы нәтижесін еркін талдай алмайды, ал әрекеттері білім алушы тұлғаны жан-жақты дамытуға бағытталады. Педагогикалық іс-әрекет ұрпақтың әлеуметтік сабақтастығын жүзеге асыруға, жастарды әлеуметтік байланыстар жүйесіне тартуға септігін тигізеді; адамның қоғамдық тәжірибелерді меңгеруде табиғи мүмкіндіктерін жүзеге асыруға көмектеседі. Басқа адамның әрекетін де басқару мүмкін, себебі, педагогиканың мақсаты әрқашан тәрбиеленушінің басшылығымен шынайылыққа жетіп отырады. Бұл болашағын болжай алатын мұғалімге ғана жақын және түсінікті. Мұның күрделігін шебер-педагог саналы түрде түсіне отырып, әрқашан өзінің іс-әрекетінің логикасын оқушының қажеттіліктеріне сүйене отырып құрастырады. [2]

Педагогикалық іс-әрекет мақсатының ерекшелігі мұғалімнен қоғамның әлеуметтік міндеттерін тұлғалық қабылдауын; нақты міндеттерді шығармашылық тұрғыда тани білуін талап етеді.

В.А. Сухомлинский қалыптасып келе жатқан тұлғаның рухани өміріне ойлау, сезім ерік, сендіру, өзінің санасын арттыруды жатқызады.

Педагогикалық шеберліктің негізгі компоненттері. Шеберлік – кәсіби педагогикалық іс-әрекеттің жоғары деңгейін қамтамасыз ететін тұлғаның қасиеттерінің кешенді жиынтығы. Мұндай шығармашылық іс-әрекеттегі шеберлік дара болғанымен кейбір жалпы компоненттерін кездестіруге болады. Біріншіден, қандай да бір білім қорынсыз шебер болу мүмкін емес. Қандай салалардан білім қоры болуы қажет? Осыған орай, В.А.Сухомлинский былай деген: «Жақсы мұғалім – өзінің жүргізетін пәнінің негізінде жасалған ғылымды жақсы білетін, пәнін сүйетін адам. Оқушы мұғалімінің бойынан ақылды, білімді, жан-жақты ойлай алатын, білімге құштарлығын көру тиіс. Мұғалімнің білімі неғұрлым терең, жан-жақты ғылыми білімділігі неғұрлым кең болған сайын, шеберлігі арта түседі.

Жақсы мұғалім – психология мен педагогиканы терең игерген, тәрбие туралы ғылымнан білімдері болмаса, балалармен жұмыс істеу мүмкін еместігін түсінетін және сезінетін адам. [3]

Педагогикалық шеберліктің үшінші компоненті тәрбие процесін басқаруға септігін тигізетін білім, білік және дағдылар жиынтығы ретінде түсіндірілетін кәсіптік педагогикалық техника болып табылады. «Педагогикалық техника» ұғымына компоненттердің екі тобы енеді. Компоненттердің бірінші тобы мұғалімнің өз тәртібін: өз ағзасын игере алу (мимика, пантомимика); эмоциясы, көңіл-күйін басқара алу; әлеуметтік-перцептивті қабілеттері (назар аудару, байқағыштық, елестету); сөйлеу техникасы (тыныс алу, дауысын қою, дикция, сөйлеу темпін) басқара алуымен байланысты. Педагогикалық техника компоненттерінің екінші тобы жеке тұлғаға және ұжымға әсер ете алу біліктілігі мен оқу және тәрбие процесінің технологиялық жағын аша білумен байланысты. Яғни, талап қоя білу техникасы, педагогикалық суреттер орындау техникасы, әңгіме өткізу техникасы және т.б

Мұғалімнің кәсіби шеберлігіне байланысты мәселелер көптеген жауапкершілікті талап етеді. Қазақстандағы жалпы және кәсіби білім беретін мектептердегі жүргізіліп жатқан реформалар өзінің педагогикалық жүйесінде өзгерістерді қажет етеді. Қазіргі кезеңде білім беру мақсаттары өзгеруде, оқу ақпаратының мазмұны жаңаруда, педагогикалық коммуникация құралдары және педагогикалық әсер етудің объектісі – оқушылар да айтарлықтай өзгеруде. Осы факторлардың барлығы педагогикалық кәсіби шеберлігінің деңгейін жоғарылатуды талап етеді. Оқу процесінің жаңаруына қажетті шарт кез-келген педагогикалық жүйенің басты тұлғасы болып табылатын мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін арттыру болып саналады.

Жаңа әлеуметтік тұрғыда мұғалімнің кәсіби шеберлігінің қалыптасуы-кәсіби шеберлігі мен білімнің жоғарғы сапасын қамтамасыз етеді.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі оқытушылардың кәсіби шеберлігі мәселесін күрделендіріп отыр. Өйткені, дәл қазіргі таңда оқушылардың жалпы және рухани мәдениетін мұғалім анықтайды.

Бүгінгі күнгі мамандардың кәсіби даярлығына іргелі жалпы міндетті, психологиялық-педагогикалық және арнайы білімдер, қазіргі кездегі педагогикалық технологияларды оқып-үйрену, инновациялар мен шығармашылыққа талпыныстары жатады. Осыған орай, оқытудың кәсіби қалыптасуының маңызды жағы педагогтың шеберлікке жетуі болып табылады. Педагогикалық шеберлікке жету қиын, әрі қызықты. Әрбір педагог білімді, тәжірибесі мол, жан-жақты бола отырып, оқушыларды жеке тұлға етіп қалыптастыру мақсатында білім мен тәрбиені ұштастыра алуы қажет. Әр оқушының дарындылығын айқындау, олардың дамуына қолайлы жағдайлар жасау, мектеп, жанұя, мұғалімнің ролін анықтау, студенттер мен мұғалімдер ұжымын қалыптастыру – педагогикалық шеберлікті жетілдіруге негізделеді деп есептеймін.

Педагогикалық іс-әрекеттің компоненттері:

- Құрылымдық;
- Ұйымдастырушылық;

- Коммуникативтілік;

Педагогтар жоғарыда аталған қабілеттерді игеруі қажет. Құрылымдылық қабілет оқушы тұлғасын дамыта білу, балалардың жас және жеке ерекшеліктеріне қолданылатын оқу-тәрбие материалдарын талдау және композициялық құру тілектерінен көрінеді. Ұйымдастырушылық қабілеті іс – әрекеттің алуан түрлеріне оқушыларды жұмылдыра білу және әрбір тұлғаға тиімді әсер ету біліктіліктерінен көрінеді. Коммуникативтік қабілеттілік балалармен дұрыс қарым-қатынас құру, барлық ұжымның көңіл-күйін сезіну, әрбір оқушыны түсіну біліктіліктерінен көрінеді. Тіл табыса білу, коммуникабельділік – қарым-қатынас жасау қажеттілігі ғана емес, сонымен қатар, педагогтың жұмыс істеу қабілеттілігін сақтайтын және шығармашылық өзін-өзі жетілдіре білуге мүмкіндік беретін қарым-қатынас процесінің қанағаттану сезімі. Коммуникабельділік кәсіби байқағыштық сияқты перцептивті қабілеттіліктерді дамытуға көмектеседі.

Педагогикалық шеберлік орта туғызатын ізгілік көзқарас пен ізгілік қарым-қатынастан бастау алады. Орта педагогикалық ынтымақтастықты тудырады және оқу-тәрбие процесін оңтайландырады. Педагогикалық іс-әрекетте мұғалімнің шеберлігі дамиды және жүзеге асады. Шеберлік кәсіби іс-әрекетті ұйымдастырудың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Оның құрамына енетіндер: гуманистік бағыттылық. Кәсіби білім, педагогикалық қабілет пен педагогикалық техника. Педагогикалық шеберлік қоғамның талаптарына жауап беретін бағыттылықты болжайды. Педагогтың кәсіби шеберлігін дамытудың іргетасы кәсіби білім болып табылады. Ол кәсібиліктің тұғырын бекітіп, оны әрқашан жүзеге асырып тұратын мүмкіндігі бар. Педагогикалық қабілеттілік – шеберлікті жүзеге асыру шапшандығын қамтамасыз ететін іскерлік. Педагогикалық техника педагогикалық іс-әрекет құрылымдарын сәйкестендіретін білім, қабілет, әрекеттерге сүйенеді.

Педагогикалық шеберліктер жүйесіндегі бұл элементтер өзара байланысты. Оларға негізіне білім мен бағыттылықтарды синтездеу жататын өзін-өзі дамыту тиесілі. Табыстылықтың маңызды шарттары – қабілеттіліктері, біртұтстығы мен байланыстылығын сипаттайтын құралдары – педагогикалық техника саласындағы білімдері болып табылады. Педагог тұлғасының маңызды қасиеттері құндылық бағдар болып табылады. Бұл педагогтың кәсібилігінің негізгі критерийлері – білім, талап қою, шығармашылық. Гуманистік бағыттылық шебер педагогтың і-әрекеті, белсенді көзқарастың мәнін анықтайды.

Кәсіби білім. Педагогикалық қабілеттілік. Кәсіби білім – педагогикалық шеберліктің негізі. Мұғалімнің білімі, бір жағынан, өзі сабақ беретін пәндерге бағытталса, екінші жағынан – оқушыларға кәсіби білімнің мазмұнын оқу пәні бойынша білім, пәнді оқыту әдістемесі, сонымен қатар педагогика мен психологияны құрайды. Кәсіби-педагогикалық білімнің басты ерекшелігі-кешенділік пен интеграция.

Ең алдымен, педагогтың бұл қабілеттері оқытылатын пәнді синтездейді. Синтездің діңгегі – педагогтың тапсырмаларды шешу; педагогикалық жағдаяттарды талдау; қажеттілікті тудыратын құбылыстың психологиялық

мәнін ой елегінен өткізу; тұлғаны қалыптастыру, заңдары арқылы танылған өзара әсер ету тәсілдерін таңдау. Әрбір педагогикалық тапсырмаларды шешу педагогикалық білімдер жүйесінің біртұтастығын өзектендіреді. Шебер-педагогтың кәсіби білімінің кешенділігі мен интеграциялаудан басқа маңызды ерекшелігінің бірі – жұмыс істеудің жеке стилі.

Ұстаздық шеберлік:

1. Мұғалімнің өмірге көзқарасы, оның идеялық нанымды, моральды бойына сіңірген адам екендігі;

2. Пәнді жетік білген, ойын толық жеткізетін және оқушылардың бойында әдеп, әдет, дағды сияқты моральдық нормаларды сіңіре білгендігі;

Оқыту мен тәрбиелеудің әдіс-тәсілдерін меңгерген, білгенін қызықты да, тартымды өткізе алатын, педагогикалық әдеп пен талантын ұштастырған адам ғана шеберлікке ие болады. Ойымды қорытындылай келе, «педагогикалық шеберлік» – тек қана мұғалімнің жалпы, жан-жақты және әдістемелік сауаттылығы ғана емес, әр сөзді оқушыларға жеткізе білу, олардың толық қабыл алуы.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бұлақбаев М.К. Педагогикалық шеберлік негіздері: оқу құралы./ М.К. Бұлақбаева – Алматы. ҚазМемҚызПу, 2012,-168 бет
2. Әбенбаев С.Ш. Тәрбие теориясы мен әдістемесі: Оқу құралы. – Алматы:Дарын, 2004. 152 бет
3. Шопанқұлова Г.К «Тәрбие теориясы мен әдістемесі»: курсы бойынша практикум.- Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ Ұлағат баспасы: [45б]

Ғылыми жетекшісі: оқытушы Баймаханова Г.К.

ТҮСТЕРДІҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Қалдыбай М.А.

Марат Оспанов атындағы Бастыс Қазақстан медицина университеті

Әртүрлі түстер адам өмірінде басты рөл ойнайды, бірақ күнделікті өмірде біз оны байқамаймыз. Түстер арқылы көңіліңізді көтеруге де, денсаулығыңызды да түзетуіңізге болады. Әркімнің өзінің сүйікті түсі болады, ол түстер сіз туралы барлық сырды ашып қояды. Табиғат қоршаған ортадағы сұлулық бояу нақышымен қымбат. Түстердің символикасы ежелгі тарихқа ие. Астрологияда спектралдық 7 түс беретін Күн сәулелері 7 негізгі планеталарға сәйкестендіріледі: қызыл – Марстың түсі, көк – Венера түсі, сары – Меркурий түсі, жасыл – Сатурн түсі, қоңыр қызыл – Юпитер түсі, қызғылт сары – Күн түсі, күлгін түс – Ай түсі. Түстермен сонымен қатар адамдардың қоғамдағы жағдайы мен мәртебесін, олардың түрлі психологиялық ерекшеліктерін де белгілеген. Ол киімді таңдауда, халық мақал - мәтелдерінде, салт - дәстүрлерінде және т. б.көрініс табатын болған. Түстердің этнопсихологиялық ерекшеліктері де бар.

Түрлі халықтар әрбір түске түрліше мағына берген. Бүгінгі таңда түстер символикасы жарнама бизнесінде кеңінен қолданылады. Психологтар анықтағандай, көк, алтын, ақ, қара және қызыл түстер – элитарлы түстер болып табылады. Себебі бұл қымбат түстер. Сондықтан да бағасы қымбат заттардың түстері көк пен алтын немесе қызыл мен алтын түстердің үйлесімінен тұрады. Қара түс кез - келген басқа түске, әсіресе алтын түске күшті контраст береді. Ал мұндай түстерге боялған тауардың сыртқы орамы тұтынушылардың көзіне бірден түсіп, көңілін аудартады және өнімнің маңыздылығы мен престижділігіне нұсқайды. Егер де қара мен алтын сары түстің үйлесімі өзіне - өзі сенімділікпен, солиднотыпен ассоциаланатын болса, ал қызыл мен сары түстің үйлесімі қуаныш, жылулық, көңілділік сезімін ұялатады. Сондықтан да мұндай үйлесімді көбінесе бай мейрамханалар пайдаланады. Ал жасыл және көгілдір түстер мамыр таңының түстері болып табылады және өнімнің свежестін көрсету үшін қолданылады. Ал мүлдем бір - бірімен үйлеспейтін және тіптен үйлестіруге болмайтын түстер де бар. Олар, мысалы, күлгін және қызғылт - сары түстер біріккенде амалсыздық, суицидалдық әрекеттерге бару сезімін ұялатады. Тура сондай кері, жағымсыз эффектін қара фондағы ақ әріптермен жазылған жазулар да береді.

Жалпы, қандай да бір адам белгілі бір түстерді қалайды (екі - үштен көп емес, ол киім, зат немесе машинаның түстеріне тәуелді). Бірақ та түстердің адамға жағымды не жағымсыз болып табылуы уақыт өте келе өзгереді. Ол оның көңіл - күйіне, жағдайына және т. б. тәуелді. Алайда адамның көбінесе қалайтын түсі оның мінезі мен эмоциялық қалпы жөнінде біраз ақпараттар береді. Психологтар бұл жағдайда швейцарлық психолог Макс Люшердің 8 - түстік тестін қолданады. Осылайша, қызыл түсті ұнататын адамдар сенгіш, өте эмоционалды және агрессивті болып келеді. Егер адам сары түске алуын, оптимистігін және достық сезімін тез ұялата алатындығын білдіреді. Бірақ та оның бетіндегі үнемі күлкі көбінесе масканы, онда жасырылған күшті ішкі қысымды білдіреді. Көк - жасыл түстерді қалайтын адам қорқақ және әлсіз сиықты болып көрінеді, бірақ та ол жолында тұрған адам үшін қауіп төндіреді. Ашық көк немесе көгілдір түсті ұнататындар сөзшен, жалқау және тамақ пен ішімдікте шекті білмеумен сипатталады. Сонымен қатар, автомобилдің түсі негізінде де оның иесінің психологиялық ерекшеліктері жөнінде білуге болады. Мұндай сипаттамалар американдық психолог Бертольд Шварцпен берілген. Оның пікірінше, қызыл және сары түсті автомобиль иелері оптимист, өмір сүйгіш және өздерін бақытты деп санайды. Жасыл түсті автомобилді қалайтындар табиғатқа және шынайы ақиқатқа жақын болады. Көк түсті автомобилі бар адамдар салмақты және байсалды мінезге ие. Ақ автомобилдері барлар консервативті болып табылады, ал қара түсті автомобилдерде іскер адамдар жүреді. Сұр және күміс түсті жылтыр автомобилдерге өзін - өзі жақсы көретіндер, ал қоңыр түсті автомобилдерге қадірлі әйелдері мен үлкен отбасының иелері мінеді. Ал енді негізгі сегіз түстің сипаттамалары берілген.

Әрбір түс өз-өзімен көп мәнділік. Ол адам ойына, тәртібіне, денсаулығына және де адамдар қарым-қатынасына әсер етеді. Егер түс тілін түсіне білсеңдер, онда ақыл-ойың толығыады, денсаулығың жақсарады,

сырқатты халың жойылады және шешілмеген жұмыстарың орындалады. Әрбір түстің-физикалық сипаттамасы бар, энергияның бағытталған тасқыны. Түстердің ықпалы мол болғанымен қатып қалған қағида жоқ. Тек, түстердің бізге әсер ету құбылыстары туралы ғана айтуға болады.

Қандай түс және біздің ағзаға қалай әсер етеді?

Қызыл – ең күшті түс. Оны қираушы деп атайды. Ол адамды дамылсыз іс-әрекетке итермелейді және үнемі жігерлендіріп отырады. Бұл түстің тазарту қабілеті бар: депрессияны және жаман көңіл күйді жояды, бұлшық етті жеңілдетуге көмектеседі. Қабынуды жоюға мүмкіндік туғызады, сондықтан суық тиіп ауыратын адамдарға қызыл түсті киімдер кию қажет. Егер шаршап, ұйқыңыз келсе немесе бір жұмысты бастай алмай тұрсаңыз, онда жұмыс істеп жатқан бөлмеңізді қызыл түспен әшекейлеңіз. Қызыл гүл, ашық қызыл түспен салынған сурет көрінісін іліп немесе столға қызыл зат қойыңыз.

Сары – тамаша санитар. Көңілді түс. Адамдардың тез араласып кетуіне жәрдемдеседі. Ол уытты ағзадан тазартады, салмақты бақылайды, жүйке жүйесін қатайтады, ойдың айқындығына және дұрыстығына мүмкіндік туғызады, білімге құмарлықты оятады. Бұл түс жігерлі адамдарға тән. Депрессиядан, өмірге қапас көзқарастан құтқарады, көңіл күй сыйлайды. Сары түстің энергиясымен барлық қиыншылықтардан өтесіз. Жүйкені жұбатады, ми және көз жұмыстарына дем береді, бүйректі, ішекті, теріні тазартады. Өтті, іш айдағыш құрал болып табылады. Диабет. Ас қорыту жүйесі, бүйрек, ішек ауруын емдегенде қолданылады.

Көк түс – бронхит, астма, бас сақинасында, бүйрек ауруларында жақсы көмектеседі. Көк түсті жақсы көруі арқылы адамдардың есірткіге, араққа, темекі шегуге тәуелділігін шығаруға болады екен. Эмоционалды күйзеліске ұшырағандарға көмектеседі, шабытқа түсуіне мүмкіндік туғызады. Вегетативтік тынышталуына мүмкіндік туғызады. Тамыр соғуы, қан қысымы, демалу тазалығы және сергектену функциясы төмендейді. Ағза тынышталады, демалады. Ауырған кезде және қатты қажыған кезде көк түстің қажеттілігі ұлғаяды. Байсалдылық, қанағаттылық белгісі.

Жасыл түс – Адамның өз-өзіне деген сенімділігін арттырады, жүрген ортасында белсенді болуына ықпалын тигізеді. Кеуде клеткасында орналасқан мүшелерге және жүрекке жақсы әсер етеді, жаман сезім билеушіліктен және күйзелуден сақтайды. Қызуды төмендетеді, тұрақтылықты қалпына келтіреді. Бүйрек жұмысын жақсартады, қан қысымын тұрақтандырады және жүйкені қалпына келтіреді. Қабілеттілікті арттырады. Егер де сіз қобалжып тұрсаңыз, батылсыздықты сезсеңіз, онда көзіңізді жұмып алдыңызға жасыл түсті елестетіңіз. Жасыл барлық жерге үйлеседі.

Күлгін түс – өте ауыр түс. Оны өте байқап пайдалану қажет. Депрессияны шақырады. Көп жағдайда үйлесімділікке құштар түс. Келісім түсі деп те аталып жүр. Күлгін мен сары қосылса романтикалық сезім тудырады. Іштен қабыну ауруларына пайдаланады. Ол жүректің қатты соғуын бәсеңдетеді, бас сырқаттарына қарсы пайдаланады. Иммундық жүйені қолдайды, жүйкені басады, ауырған, шаршаған көзге пайдалы.

Қоңыр түс – қорқыныш пен шарасыздық сезімін тудырады. Бөлмелерде өрнек түрінде қолдануға болады. Сондай-ақ, қонақ бөлмеде бұл түс маңыздылық береді. Жүйке әлсірегенді басады.

Ақ түс – адамның шаршауын, қозуын басады. Көз қарашығын кішірейтеді, сезімділікті ұлғайтады және ауруды қатайтады, эндокриндік және көру жүйесінің функциясын басқарады.

Күміс түс – жүйкені басады. Іш құрылыстарының жұмыстарын жақсартады, бүйрек ауруына жақсы әсерін тигізеді.

Қара – мазасыздық, тұйықтық белгісі, жағымсыз көңіл-күй, ашушандық.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Дереклеева Н.И. Научно- исследовательская работа в школе
2. Сборник: энциклопедия чародейства. Красноярск кн. Изд- во 1992 год.
3. Сурина М.О. Цвет и символ в искусстве, дизайн и архитектуре. Ростов. Изд- во «Феникс», 2005 г.
4. Интернет ресурс- [http:// babynear: ru/vse- blya-detej/100- sekety- cveta.html](http://babynear.ru/vse-blya-detej/100-sekety-cveta.html)
5. http://www.info-tses.kz/advertka.php?ELEMENT_ID=59118
6. Республикалықғылыми- әдістемелік журнал «Мектепдәрігері» 2009 жыл №5

Ғылыми жетекшісі: Педагогика және психология магистрі Ертуқешова Г.М.

АБАЙ ИДЕЯСЫ МЕН ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ ҮНДЕСТІГІ

Мейірханова А.А

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: «Абай – қазақ халқының рухани қазынасына өлшеусіз үлес қосқан ғұлама ғана емес, сонымен қатар ол қазақ халқының ел болуы жолында ұлан-ғайыр еңбек еткен данагер. Абай – әлемдік деңгейдегі ойшылдардың қатарындағы ғажайып тұлға» -дей келе, өзінің «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты мақаласында халқымыздың ұлттық бірегейлігін сақтауы ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз, музыкамыз, әдебиетімізбен астасып жатқандығын, оны танып білуде Абай даналығының, Абай идеясының айрықша рөлге ие екендігін атап көрсетті. [1]

Мемлекет басшысы Қасым Жомарт Тоқаев «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» мақаласында «Абай қазақтың әр баласын ұлтжанды азамат етіп тәрбиелеуге шақырады. Оның мұрасы – парасатты патриотизмнің мектебі, елдікті қадірлеудің негізі. Сондықтан азаматтарымыздың көзі ашық болсын десек, Абайды оқудан, ақын өлеңін жаттаудан жалықпаған жөн. Біз елді, ұлтты Абайша сүюді үйренуіміз керек. Ұлы ақын ұлтының кемшілігін қатты сынаса да, тек бір ғана ойды – қазағын, халқын төрге жетелеуді мақсат тұтты. Абайдың мол мұрасы қазақ ұлтының жаңа сапасын қалыптастыруға қызмет етеді. Оның шығармаларындағы ой-тұжырымдар әрбір жастың бойында халқына, елі мен жеріне деген патриоттық сезімді орнықтырады. Сондықтан хакім Абай

еңбектерінің нәрін өскелең ұрпақтың санасына сіңіру және өмірлік азығына айналдыру – ұлтты жаңғыртуға жол ашатын маңызды қадамның бірі» деген тұжырымдары арқылы Абай мұраларының жастарды ұлттық құндылықтарға тәрбиелеудегі маңызын аша түсті. [2]

Абайдың ағартушылық, педагогикалық көзқарастар жүйесінің бастау бұлақтарын жан- жақты зерттеп, саралай түскенде, оның ең әуелі, қазақтың халық рухани мәдениетінің, педагогикасының аса бай қазынасынан емін-еркін сусындай нәрленгенін айтпай кеткен жөн болмас.

Халық педагогикасының көздері- біз білетін тәлім- тәрбиелік мазмұнды ауыз әдебиеті, этнографиялық мағлұматтар, халықтық тәрбие дәстүрлері, отбасы тәрбие тәжірибесі екендігі баршамызға белгілі.

Абай шығармаларында қазақтың бұрынғы салт-сана, әдет-ғұрып, қазақи мінез-құлық және басқа да ұлттық рухани байлықтарын халық болашағына, игілігіне жарату жолдары туралы айтылатын пікір-пайымдар көптеп кездеседі. Абай барша жұртқа жолбасшылық жасаған қазақтың шешен-би, ақын-жырау, өнерпаз, сал-серілерінен қалған қанатты сөздер мен мақал-мәтелдерді тіліне тиек етті. [3,-27]

Абайдың халық мақалдарына ерекше мән беріп, олардың үлгі-өнегелік қыр- сырын ашып беруге көп күш жұмсағандығын, оның дербес кішігірім педагогикалық шығарма деп баға беруге тұрарлық бесінші, алтыншы, жиырма тоғызыншы, отыз алтыншы, отыз тоғызыншы қара сөздерінен байқауға болады.

Мәселен, бесінші қара сөзінде Абай қазақтың «Өзіңде жоқ болса, әкең де жат», «Мал- адамның бауыр еті», «Ер азығы мен бөрі азығы жолда», «Ердің малы елде, еріккенде қолда», «Берген перде бұзар», «Алаған қолым- береген», «Мал тапқан ердің жазығы жоқ», «Байдан үмітсіз- құдайдан үмітсіз», «Қарның ашса, қаралы үйге шап» деген мақалдарына өзіндік бағаны былай береді: «Бұл мақалдардан не шықты? Мағлұм болды: қазақ тыныштық үшін, ғылым үшін, білім үшін, әділет үшін қам жемейді екен, бермесе оныменен жауласпақ екен. Малды болса, әкесін жаулауды да ұят көрмейді екен, әйтеуір ұрлық, қулық-сұмдық, тіленшілік, соған ұқсас қылықтың қайсысын болса да қылып жүріп, мал тапса, жазалы демесек керек екен.» [4,-115]

Сонымен қатар жиырма тоғызыншы қара сөзінде «қазақтың мақалдарының көбінің іске татырлығы да бар, іске татымақ түгіл, не құдайшылыққа, не адамшылыққа жарамайтыны да бар»,- дей келе, халық педагогикасын өркендету, кемелдендіру мақсатында қазақ мақалдарын жарамды-жарамсызына қарай сұрыптап, білместікпен айтылған мақал сөздердің теріс мағынасын әшкерелейді.

Ондай жағымсыз мақал-мәтелдер қатарына Абай «Жарлы болсаң, арлы болма» деген сөзді қосып, арсыз болған адамның тірі жан болып жүргенінің өзін қателікке балайды. Яғни, мал табуды соншалықты ар кететұғын іс емес екендігін, оған жетудегі адал еңбек пен маңдай тердің артықшылығын бағалайды. Осы іспеттес «Қалауын тапса қар жанады, сұрауын тапса адам баласының бермейтіні жоқ», «Атың шықпаса жер өрте», «Жүз күн атан болғанша, бір күн бура бол», «Ата-анадан мал тәтті, алтынды үйден жан тәтті»

деген мақалдардың қазақ халқының бар болмысына кереғар айтылған дүние екендігін ашына айтып, ойланбай сөз сөйлеуден сақ болуға шақырады. [4,-122]

Ұлы Абай қазақтың тәлім-тәрбиесі мол, қазақ халқының өзіндік ерекшелігін танытатын дұрыс мақалдарын да қолдап, өз шығармаларына, педагогикалық қағидаларына арқау етіп отырған. Қазақтың «Ұят кімде болса, иман сонда» деген мақалының негізінде халық педагогикасында «ұят» ұғымын талдап, ар-ұят туралы өзіндік ілім жасаған. [5,-359]

Ұстаз ақын халық педагогикасындағы қазақ халқының рухани, мәдени өмірінде үлкен орны бар салт-дәстүрлерге, ойын-сауық, ырым-жоралғыларға да тоқталып, олардың этикалық- эстетикалық мәндерін аша түсті.

Күйеу келтір, қыз ұзат, тойыңды қыл,
Қыз таныстыр қызыққа жұрт ыржаңшыл.
Қынамен де, жар жар мен беташар бар,
Өлеңсіз солар қызық бола ма гүл?
Бала туса, күзетер шілдеhana,
Олар да өлең айтар шулап жаңа.
Туғанда дүние есігін ашады өлең,
Өлеңмен жер қойнына кірер денең.
Өмірдегі қызығың, бәрі өлеңмен,
Ойласаңшы босқа қақпай елең-селең. [6,-113]

Абай халық ақын-жыраулары, сал-серілері мен басқа өнерпаздарының шығармашылығындағы үлгі-өнегелік дүниелерді жоғары бағалап, бірақ оларда кездесіп жататын бос қошемет пен құр мақтауды, жағымпаздық пен дүниеқоңыздықты да өз уақытында сынап білген.

Бұрынғы ескі биді тұрсам барлап,
Мақалдап айтады екен, сөз қосарлап.
Ақындары ақылсыз, надан келіп,
Көк жерді өлең қыпты жоқтан қармап.
Қобыз бен домбыра алып топта сарнап,
Мақтау өлең айтыпты әркімге арнап.
Әр елден өлеңменен қайыр тілеп,
Кетірген сөз қадірін жұртты шарлап.
Мал үшін тілін безеп, жанын жалдап,
Мал сұрап біреуді алдап, біреуді арбап.
Жат елде қайыршылық қылып жүріп,
Өз елін бай деп мақтап, құдай қарғап,- дей келе, осындай олқылықтың қайталанбауы үшін өскелең ұрпаққа мынадай өсиет қалдырады:

Сый дәметпе, берсе алма еш адамнан,
Нең кетеді жақсы өлең сөз айтқаннан.
Сүйенерлік адамды құрмет қыл,
Аулақ бол, сатып нәрсе алғаннан. [7, 94]

Абай өз шығармаларында қазақ халық педагогикасында бұрыннан бар адамның өз мінез-құлқын өзі бақылауға алып, өзі тексеріп, түзеп отыруға ұмтылу секілді қағидаларды қолдап, толықтырып отырады. Мәселен, өзінің он бесінші қара сөзінде «Егерде есті кісілердің қатарында болғың келсе, күніне бір

мәрте, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір рет өзіңнен өзің есеп ал!» -деп кеңес береді. Абай осы бір қағидасын педагогикалық мазмұнды өлеңдерінде де әр түрлі сипатта қозғап, адамның өз мінін сынауын, оны өзіне әшкере етуі мен өзгертуін дұрыс деп табады.

Ойға түстім, толғандым

Өз мінімді қолға алдым.

Мінезіме көз салдым,

Тексеруге ойландым.

Өзіме өзім жақпадым

Енді қайда сия алдым?

Қалай алған көп мінез,

Қалайша қалай тыя алдым,-деп әзілдей отырып, өзгеге бір үн тастағандай болады.

Ұлы Абайдың қазақтың халық педагогикасына және оны өңдеу, ұқсата кемелдендіру жөніндегі тынымсыз қосқан еңбегін бір мақала көлемінде толық айтып шығу мүмкін еместігі белгілі. Десек те, осы бір айтылған ой толғамдарымыз арқылы бұл мәселенің терең, жан-жақты зерттеуді қажет ететін, әсіресе қазіргі халықтық тәлім-тәрбиеге мұқтаж заманда берері мол, жемісті жұмыс екендігін танытып, Абай идеясы мен халық педагогикасының әрдайым үндестікте болатындығын сезіндіре алдық деп білеміз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты мақаласы. ҚР Президентінің ресми сайты. 12 сәуір, 2017 ж.
2. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы. ҚР Президентінің ресми сайты. 9 қаңтар, 2020 ж.
3. А.Көбесов. Абайтану дәрістері.- Алматы, 2000 ж.-84 б.
4. Б.Байғалиев, Ж.Қайранбаев. Абай Құнанбайұлы: «Сен де бір кірпіш дүниеге».- Алматы, «Рауан», 1994 ж.
5. Ғ.Есім. Хакім Абай.- Астана: Фолиант, 2012 ж.-400 б.
6. Ж.Е.Зейнуллина. Абай Құнанбаевтың музыкалық мұралары арқылы студенттерге эстетикалық тәрбие беру: Монография. –Ақтөбе, 2018 ж.-242 б.
7. Ізгілеуова С. Абай, Шәкәрім шығармаларындағы адам тәрбиесі. –Алматы, 2011ж. - 164 б.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Бахтиярова Г.Р.

EFFICIENCY USE OF KNOWLEDGE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE TRANSITION TO LATIN GRAPHICS

Moldakhmetova G.M.

A. Baitursynov Kostanay State University

According to the Decree of the First President of the Republic of Kazakhstan, October 26, 2017 No. 569 “On the transition of the Kazakh language alphabet from Cyrillic to Latin graphics”, methods and ways of rapid and effective transition to

Latin graphics are currently being studied. Therefore, one of the key to entering the world arena is to use English-language knowledge for effective transition to Latin graphics. The globalization process has further expanded the horizons of English and Latin graphics. It is no secret that most of today's technologies and innovative ideas are from the English-speaking world. Because English is the world language. The Latin alphabet is in the world. Today's globalization requires only advancement, development, and focus on new modern technology. That is why translating the spelling of Kazakh words into the Latin alphabet for the knowledge of the languages and customs of other countries is a wise and correct decision. Being a people striving for civilization, the youth of our country, the future of the country contributes to the development of computer and information technology. To that end, the transition to the Latin alphabet must be phased in by 2025. The new spell-writing aid from scientists is the only way to learn how to use the Latin alphabet in accordance with the Kazakh language. The first work on this rule was done at the Institute of Linguistics named after Akhmet Baitursynov of the Committee on Science of the Ministry of Education and Science. The Model Regulations, developed by this Institute, have been discussed and considered more than once at joint scientific-practical seminars and seminars by the Orthographic and Methodological Working Groups on the National Commission for the Alphabet of the Kazakh Language in Latin. The National Scientific and Practical Center "Til-Kazyna" named after Shayakhmetov conducted a questionnaire among adults, students and teachers in several districts and regions of the country, following which the final edition of the Regulation was made and presented to the public. New orthography, new principles and scientific substantiation of the spelling of the Kazakh writing are comprehensively covered in the orthological tools. The Rules are the main document in the new Kazakh alphabet based on Latin graphics, as a scientific and normative pillar in the development and creation of spelling, Ortho-epic, Foreign languages dictionaries, Glossary words, Handbooks and Guides, and other methodological aids. Currently, the Latin alphabet is gaining great popularity, and its scope and capabilities are far more significant. It is clear that the Latin alphabet is used in all spheres of the world. It should be noted that all the names of medicines, mathematics, physics, chemical formulas, many terms, scientific concepts, scientific literature on the specialty are almost all related to the Latin alphabet. Its success is that all the Latin alphabets that use Latin graphics are significantly smaller than the number of phonemes in the language. In the Latin alphabet, various phonetic characters (colon, semicolon, hyphen, hyphen, semicolon), that is, all phonemes in many countries by additional symbols, give a more efficient degree of alphabetization, which results in more than 26 Latin letters. The main requirement for writing should be not only in the linguistic (exact language) direction, but also in the technical (printing, computer, telefax, internet). It's difficult to get used to the Latin alphabet at once. It is implemented in accordance with the principles and basic norms of the Kazakh writing. There are also some changes in the spelling that appear in the spelling. The English language, which is widespread throughout the world, gives up to 26 letters, 5 digraphs and one letter based on Latin graphics. Digraph is a two-character letter. Digraph is used to record sounds and their main types in recording. Some sounds of

Kazakh words are also recorded by digraph. Many English-speaking learners will quickly adapt to literate writing in Latin. To do this, he will spell the Kazakh words several times in the new alphabet, adapting them to the transcript, paying attention to the combination of several letters, and then he will use the rule automatically. Of course, since the theoretical significance of the Latin alphabet is one of the most important issues for the people, it would be a good idea to get used to it as a nation by taking into account the work of highly qualified professionals who are contributing to its development.

Currently, advertisements and announcements are being made in the Latin alphabet on cell phones. Some news sites have shown that writing in the Latin alphabet can help people to learn the language and to learn it in their own way. Training through regular headings is also being practiced in the media. Within the framework of the rules, explanatory work is conducted within the framework of which the emphasis is on vocabulary on frequently used words and special topics.

In doing so, it is best to use the English language skills of the population, especially the young people, when developing any curriculum, courses or information.

Our scientific pursuits will be made in this direction and will contribute to the most efficient organization of the transition to Latin graphics. In any case, the transition to Latin graphics will undoubtedly have a positive effect on the fast integration of the Kazakh language into the global process and on joining of our state among the advanced countries.

If our people do not stay behind the world, level their shoulders with the developed countries, and their youth will grow up to be more competitive in education, then the country will have a high position.

References:

1. Nazarbayev NA Strategy "Kazakhstan-2050" is the message of a new political course of the established state. - Astana, 2012
2. Nazarbayev NA "Focus on the future: spiritual revival" Article. Sovereign Kazakhstan. - Astana, 2017 April 12. No. 70
3. Baitursynov A. Language lessons. 1992.- 400 p.
4. Dosanova A.J. Methods of writing literacy on the basis of the Latin alphabet. Abstract of the dissertation prepared for the degree of candidate of pedagogical sciences. - Almaty, 2009. - 30 p.
5. Saduakas NA The transition to the Latin alphabet is the future of the Kazakh language. Index.php.
6. Molzhigitov S. Some features of Latin graphics and ways of their effective application. files / publicate / 2015-01-18-10421
7. K.A. Janasheva. The Latin Alphabet - The Key to the Future: A Bibliographic List / Temirtau, 2018. - 16 p.

From open sources:

1. <https://e-history.kz/kz/contents/view/6807>
2. <https://egemen.kz/article/160820-bul-%E2%80%93-naghyz-khalyqtyq-uygharym>
3. <https://egemen.kz/article/158811-latyn-grafikasy-men-aghylshyn-tilinh-alem-oerkenietindegi-orny>

Научный руководитель: c.p.s., assistant professor Berkenova G.S.

«ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС» ЖӘНЕ «КОММУНИКАЦИЯ» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ МӘН-МАҒЫНАСЫ

Мұратов Қ. М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтобе өңірлік мемлекеттік университеті

Дүниежүзілік психология ілімінде «қарым-қатынас» және «коммуникация» терминдері қолданылу аясында жиі әрі жарыса қолданылады егерде осы екі психологиялық терминді салыстыра қарайтын болсақ «қарым-қатынас» және «коммуникация» ұғымдарының мазмұны жақын, бірақ бірдей емес. Салыстырып қарасақ, «қарым-қатынас» сөзі психология ғылымына ерте заманнан енген болып табылады. Бұл сөз 1) қоғамдастық, қарым — қатынас, қатысу; 2) қатысушы — деген мәнде қолданылады. «Қарым-қатынас» ұғымы неғұрлым бай мазмұны бар негізгі психологиялық категориялардың бірі болып табылады және ол бірінші кезекте ақпараттық үдерістерді көрсететін коммуникациямен салыстырғанда адами қарым-қатынастардың күрделілігін неғұрлым толық ашады. Қарым — қатынас пен коммуникация ұзақ уақыт бойы ғалымдардың қызығушылық объектілері болып табылады. Осы уақыт ішінде көптеген дефинициялар ұсынылды. Р. Адлер мен Н. Тоун коммуникацияны "процесс, кем дегенде, екі адам арасындағы, бір адамның басқа адамдармен сөйлескісі келген кездегі әрекеті. Коммуникация осы суреттерді басқа адамға беруге тілек білдіруде адамның ішкі ойлы бейнелер ретінде пайда болады. Ойлы бейнелер идеяларды, ойларды, фотосуреттерді және эмоцияларын қамтуы мүмкін" [5, с. 79]. С.И.Ожегов сөздігінде қарым-қатынас ұғымы өзара келісім, іскерлік және достық байланыс арқылы анықталады. Нақты әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық зерттеулерде қарым-қатынас ұғымы өзара әрекеттестік, байланыс ұғымдарымен жақын мағынада қолданылады. Сонымен бірге В. Даль: «қарым-қатынас» сөзі көне шіркеу жазбалары мен оның қасиетті кітаптарында қолданылатын жаңа әдеби түсінік», деп көрсетеді. [1, Б. 654]. Бұл психологиялық термин сөздердің шығу тарихы қазіргі уақытта өлі тіл болып табылатын латын тілінде «communicare» сөзі тек қана «қарым-қатынас» емес, сонымен бірге «бірдеңе ортақ істеу; бірдеңе бөлісу; бірдеңе әрекет ету» дегенді білдіреді. Психология ғылымында қолданылатын «қарым-қатынас» термині мен жалпы халықтық тіл айналымындағы қарым-қатынас процесінің субстанциясы ретінде әрекет ететін қандай да бір ортақ заттың айналасында байланысады [4, б. 24]. «Қарым-қатынас», «коммуникация» терминіне қатысты ғылымда бірізділік және нақты тұжырымдар кездеспейді. Мысалы психолог ғалым Б. Д. Парыгин қарым-қатынас процесінің мынадай параметрлерін атап көрсетеді: а) индивидтердің арасында пайда болатын және олардың бір-бірін өзара қабылдау процесінде жүзеге асырылатын психикалық байланыс; ә) вербалды және вербалды емес қарым-қатынас арқылы ақпарат алмасу; в) бір-біріне өзара әрекеттесу және өзара әрекеттесу. [2, б. 140]. Ал белгілі мәдениеттанушы М. С. Каганның тұжырымдауынша: «қарым — қатынас» практикалық, материалдық және рухани, ақпараттық сипатқа ие, сондықтан «коммуникация» - бұл таза ақпараттық процесс, яғни қауымдастықтың

мағынасын білдіреді. Нақты шынайы қарым — қатынас бұл субъект – субъект «хабарламаларды жіберуші мен алушы, яғни әңгімелесушілер, ортақ іске қатысушылар жоқ» субъектілік байланыс болады» деп жазады. Коммуникация-монологты, ал қарым-қатынас диалогты. Шынайы қарым — қатынас-бұл Мен+сен=біз; бұл құбылыс "қарым-қатынас" орыс сөзінің этимологиясына негізделген. [3,б. 144]. Осы бағытты қолдайтын ғалым «коммуникация» түсінігі қарым-қатынастың кеңдігі: ол техникалық аспектілерді және жалпы қоғамда және оның кіші жүйелерінде ақпарат алмасуды қамтиды» деп түсінік береді. Сөйлесуді қалайтын адам "жіберуші"деп аталады. Суретті басқа адамға беру үшін, жіберуші алдымен суреттерді алушылар түсінетін таңбаларға ауыстыруы немесе ауыстыруы керек. Көбінесе символдар сөздер болып табылады, бірақ фотосуреттер, дыбыстар немесе санауға болатын ақпарат болуы мүмкін (мысалы, иіс сезіну немесе иіс сезіну). Тек таңбалар арқылы жіберушінің ментальды бейнелері алушылар үшін мағынасы болуы мүмкін. Бейнелерді таңбаларға аудару процесі кодтау деп аталады.Кодтау мақсаттары-жөнелтушінің идеясын (идеясын) алушыға жеткізу; жөнелтушінің ойына барабар алушының хабарламаны осындай түсіндіруін қамтамасыз ету. Басқаша айтқанда, алушы хабарламаның мағынасын жіберуші салған дәл осылай қабылдауы тиіс. Хабар кодталған соң, байланыс процесіндегі келесі деңгей алушыға хабар беру болып табылады. Хабарламаны басқа адам алған кезде декодтау процесі болады.Жіберуші өздерінің хабарламаларын коммуникациялық арналар арқылы беруге дайындау шеңберінде кодтау керек сияқты, алушылар символдарды қабылдап, түсіндіруі, содан кейін ақпаратты кері бейнелерге, эмоцияларға және ойларға бейнелеуі тиіс. Демек, декодтау-бұл кодталған хабарламаны алушыға түсінікті тілге аударудың кері процесі. Кең тұрғыда бұл: а) алынған сигналдарға белгілі бір мағына беру процесі; Б) жіберушінің бастапқы ойы, бастапқы идеясы, оның хабарламасының мағынасын түсіну процесі.Егер хабарламаның мағынасын алушы толық шешсе, онда оның реакциясы хабардың жіберушісін (көзін) шақыруға ұмтылған сияқты болады. Алайда, алушы хабарламаны таратып жіберетін болса, әрбір адамға тән ақпаратты қабылдаудың жеке ерекшеліктеріне байланысты болады. Янкулова-Цветкова Й. "қарым-қатынасты" әр түрлі деңгейдегі, когнитивті, эмоционалдық және мінез-құлықтық адамдар арасындағы өзара іс-қимыл ретінде анықтайды. Демек, үш негізгі функцияны бөліп көрсетуге болады: танымдық, эмоциялық және коннотативті. Танымдық функция тұлғаның когнитивті-зияткерлік саласын дамытумен байланысты, бұл білім мен ақпаратты беруді, сондай-ақ дағдылар мен іскерлікті беруді көздейді.Эмоционалдық функция екі аспектіге ие: а)қарым-қатынастың эмоциялық тереңдігі, в) эмоционалдық алмасудың қарқындылығы-өзінің ішкі дүниесінің де, басқаның да эмоционалдық қабылдауын дамыту мүмкіндігі. Дәл осы қарым-қатынас арқылы, бізді қоршаған адамдардың эмоцияларымен байланысқа түсе отырып, бұл өзімізде эмоциялар тудырады.Коннотативтік функция тұлғаның ерік-жігерімен байланысты, бұл нақты қиындықтар жағдайында қойылған мақсаттарға жету қабілеті жағынан адамның тұлғасын сипаттайтын ерік-жігерлік қасиеттердің жиынтығын болжайды. [6,б. 121]. Осылайша, қарым-қатынас "және"

коммуникация " жалпы және ерекше белгілері бар. Жалпы ақпарат алмасу және беру процестерімен ара қатынасы және ақпарат беру құралы ретінде тілмен байланыс болып табылады. Ерекше белгілер осы ұғымдардың мазмұнындағы айырмашылыққа негізделген. Бұл олардың әр түрлі ғылымдарда қолданылуына байланысты, олар осы ұғымдардың әр түрлі аспектілерін бірінші кезекке қояды. Дегенмен, қарым-қатынас болмайынша, біздің өміріміз ойсыз болар еді, онтогенезде бұл қалыптасушы адамның оның қоршаған дүниесіне араласуын білдіреді. Коммуникативтік қабілеттер қарым-қатынас арқылы және адами қатынастар мәдениетін игеруде дамиды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. <http://slovar-dalja.ru/>дата обращения 11.06.2016г.
2. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. М., 1971. б.221.
3. Каган М.С. Мир общения. М., 1998. б.143-146.
4. Василька М.А. Основы теории коммуникации. М., 2003. б.24-27.
5. Adler, R., & Towne, N. (1978). Looking out/looking in (2nd ed.). New York: Holt, Rinehart and Winston. Maslow, A. (1970). Motivation and personality. New York: Harper & Row.
6. Янкулова-Цветкова, Й. «Современные аспекты психологии образования». С., 2006 Пропеллер. б. 120–135.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр Алдашева Г.Х.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КНР И КАЗАХСТАНЕ

Мұратова С.Н.

Восточно-Казахстанский государственный университет им.С.Аманжолова

Инклюзивное образование стало необходимым для современного образования не только в Казахстане, но и во всех развивающихся странах. Как правило, оно направлено на устранение образовательных и социальных исключений практик, таких как дискриминация по признаку расы, социального класса, языка, этнической принадлежности, религии, пола и дееспособности. Государственная программа образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы предусматривает внедрение инклюзивного образования в качестве одной из приоритетных задач. Тем не менее, процесс внедрения сталкивается с трудностями, вызванными различными факторами в данном контексте. [1]

Одной из наиболее важных проблем инклюзивного образования в Казахстане, о которых упоминали многие авторы, является педагогика Мосты, Сулейменова, Елисеева, Ерсарина. Судя по их выводам, это большая проблема, которая подразумевает: отсутствие подготовки и переподготовки учителей, специалистов для подготовки преподавательского состава, педагогической и психологической поддержки, учебных материалов; учебно-языковая проблема; организационные вопросы, такие как учебная программа, специально

адаптированная для удовлетворения потребностей отдельных лиц; методологические вопросы. [2]

Термин «инклюзивное образование» принес в Казахстан Национальный научно-практический центр коррекционной педагогики. В 1999 году Центр совместно с ЮНЕСКО реализовал проект по инклюзивному образованию, а в 2002 году при поддержке Фонда Сорос-Казахстан провел научно-практическую конференцию по инклюзивному образованию. С этого момента политика государства направлена на создание системы поддержки детей с особыми образовательными потребностями. Приняты многочисленные законодательные и нормативные акты, повсеместно создаются Центры развития детей, оказывается спонсорская помощь. [3]

Вопросы обеспечения жизнедеятельности детей данной категории определены в Законах РК «Об образовании», «О правах ребенка в РК», «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ОВЗ», а также в ряде нормативных правовых актах. Имея в соответствии с Конституцией Республики Казахстан и Законом РК «Об образовании». Основная задача — создание условий и оказание помощи в их социальной реабилитации и адаптации, подготовке к полноценной жизни в обществе. Согласно Статье 15, Закона РК «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» (2002), дети с ограниченными возможностями имеют право на бесплатное, на конкурсной основе, техническое и профессиональное, послесреднее, высшее образование в государственных учебных заведениях в пределах государственных образовательных программ; на трудоустройство по окончании обучения в соответствии с полученным образованием и (или) профессиональной подготовкой в порядке, определяемом законодательством Республики Казахстан [4].

Сегодня развитие инклюзивного образования становится актуальным и для Китая. Инклюзивное образование в Китай пришло с Запада (после принятия в 1994 году в Испании Саламанской декларации на Всемирной конференции по образованию лиц с особыми потребностями, проведенной ЮНЕСКО и закрепившей принципы инклюзивного обучения) и возникло в результате столкновения и интеграции культур. [5]

А широкое распространение и развитие инклюзивное образование в КНР получило после принятия в 1994 году в Испании Саламанской декларации на Всемирной конференции по образованию лиц с особыми потребностями, проведенной ЮНЕСКО и закрепившей принципы инклюзивного обучения. Это послужило началом изучения и внедрения методик работы с особыми детьми на официальном уровне и получило поддержку правительства в реализации данной программы. [5]

Традиционной культуре Китая свойственно также осторожное отношение ко всему, что может нарушить имеющуюся стабильность. Поэтому любое отклонение от привычного воспринимается обществом как попытка дестабилизации и либо адаптируется культурой, принимаясь как вариант известного, либо изгоняется за пределы. В традиционной картине мира Китая,

пространство и время представляют собой единое целое, которое разделено на «наше» и «чужое». «Наше» — это территория населенная людьми, «чужая» — духами, демонами и нечистью. На протяжении многих столетий люди с ограниченными возможностями не только не имели возможности получения образования, но и жили в полной изоляции от общества. Таким образом, все категории «чужих» выводились за пределы «своего пространства» и допустимый. [6]

Еще в тексте Древнего Китая «Го юй» («Речи царств») IV–III вв. до н. э. в разделе «Речи царства Чжоу», где ведется обсуждение способов поддержания стабильности в Поднебесной, упоминается о слепых. В древнекитайском языке термины «музыкант» и «слепой» обозначались одним и тем же иероглифом «гу», что указывает нам, что эти люди были особенными, так как считалось, что музыка идет к нам из Космоса. [5]

На сегодняшний день права на обучение лиц с ограниченными возможностями в КНР регулируются «Законом об охране инвалидов КНР», «Положением об образовании инвалидов», Конституцией КНР, «Законом об образовании КНР», «Законом об обязательном образовании КНР». Высший законодательный акт, определяющий политику совместного обучения, — это Конституция КНР, где в статье сорок пять главы второй сказано: «Государство и общество помогают слепым, глухим, немым и другим гражданам-инвалидам в устройстве на работу, получении средств на жизнь, получении образования» [5].

В Казахстане, согласно данным профильного министерства, живет более 150 тыс. детей-инвалидов. Однако и эти цифры относительно, потому что иногда родители, избегая такого социального определения возможностей детей, не ставят их на учет. Кроме того, есть дети — представители других языковых и культурных групп, религий, те, кто проживает в сельской местности, те, которые принадлежат к маргинальным группам. Они также относятся к категории людей с особыми потребностями, потому что социокультурный формат их воспитания, обучения и жизни отличается от установленных в государстве стандартов. Эти дети также нуждаются в особом подходе, когда речь заходит об образовании и социализации. Для обеспечения эффективного доступа детей данной категории к получению образования в республике действует 101 специальная коррекционная организация образования, где обучаются 17 030 детей, что составляет лишь 23,3 % от общего их числа. [8]

По данным Министерства образования КНР, правительство Китая ежегодно выделяет 6000 юаней (около 330 тыс. тг.) на одного учащегося с ограниченными возможностями. Несмотря на все меры, предпринимаемые правительством Китая, инклюзивное образование все еще отстает в своем развитии от европейских стран, где люди с ограниченными возможностями являются полноценными членами общества и не воспринимаются окружающими как «другие». Согласно данным отчета, в Китае инклюзивным образованием было охвачено 349,9 тысяч учащихся. 9542 студента с ограниченными возможностями были зачислены в вузы страны. Более 7000

студентов-инвалидов записались на онлайн-курсы Открытого университета Китая. [9]

Исследуя ряд библиографии, нами было отмечено, что идея инклюзивного образования в Казахстане и КНР зародилась не самостоятельно. Она возникла в КНР в результате столкновения и интеграции культур. Данный вид образования укоренился в уникальной культуре Китая, адаптируясь к традиционному образованию, и затем со временем в Китае зародилась теория инклюзивного образования. В свою очередь в Казахстане благодаря научно-практической конференции, проведенной 2002 году при поддержке Фонда Сорос-Казахстан, что и последовало за собой направление политики государства на создание системы поддержки детей с особыми образовательными потребностями.

Таким образом, анализируя динамику развития инклюзивного образования, можно отметить сохранность положительного представления о специфической природе инвалидности в традиции и сочетании общества обеих стран. Что, в свою очередь, создает благоприятный контекст для дальнейшего развития инклюзивного образования по западному образцу.

Инклюзивное образование — это движение к более справедливому обществу по отношению ко всем гражданам. Оно составляет важную часть в воспитании толерантности.

Использованные источники:

1. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы», утвержденная Указом Президента РК №1118 от 7 декабря 2010 г.
2. Джандильдин Н. Природа национальной психологии. – Алма-Ата: Казахстан, 1971. – 304 с.
3. Актуальные проблемы интегрированного обучения». Материалы Международной научно-практической конференции по проблемам интегрированного обучения лиц с ограниченными возможностями здоровья (с особыми образовательными потребностями). - М.: Права человека, 2011. – 194с.
4. Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г.)
5. Конституция КНР. — 2004. — URL: www.gov.cn
6. Дэн Мэн. Многоуровневая модель образования и схема инклюзивного образования в Китае // Китайское инклюзивное образование. 2014(6). С. 1-7.
7. URL: moe.gov.cn. О способах осуществления развития маленьких детей с ограниченными возможностями. 1994.
8. Анализ современного состояния инклюзивного образования http://adilet.zan.kz/rus/docs/P070001245_
9. URL: www.dreft.org/international/china.html Закон КНР «О защите людей с ограниченными возможностями». 2016.

Научный руководитель: к.п.н., доцент Стельмах С.А.

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУДАҒЫ АРТ-ТЕРАПИЯНЫҢ (ИЗОТЕРАПИЯ) ӘСЕРІ

Нұрлан М.Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қазіргі уақытта кітап дүкендерінің сөрелерінде психология бойынша көптеген әдебиеттерді табуға болады. Бұл қазіргі қоғамда адамдардың өзін-өзі тануға, өзін-өзі жүзеге асыруға, өзін-өзі жетілдіруге көп көңіл бөле бастағанын түсіндіруге болады. "Арт-терапия" және "тұлғаның шығармашылық дамуы" ұғымдары арасындағы айырмашылықты арнайы мамандар ғана ажырата алады. В. В. Макаровтың айтуынша «Арт-терапия оның қандай да бір жүйесін немесе мүшесін ғана емес, адамның толықтай жан дүниесін қарастырады Арт-терапия қазіргі адамның проблемаларына, үлгермеушілікке немесе өзін-өзі толық жүзеге асырмауға жұмсақ экологиялық тәсілдеудегі барлық өсіп келе жатқан қажеттіліктеріне толық сәйкес келеді». [1] Сондықтан тікелей арт-терапияны зерттеу және пайдалану заманауи қоғам үшін үлкен қызығушылық тудырады.

Арт-терапияның барлық функцияларын қарап, сонымен қатар изотерапия өзін-өзі көрсету функциясын (адам өзін, өзінің ішкі әлемін білдіреді), дамыту функциясын (көптеген психикалық процестердің, жалпы тұлғаның дамуы байқалады, тұлғааралық қарым-қатынас дамиды), психотерапевтік функцияны (стресстік шиеленісті алып тастау жүреді және психологиялық проблемаларды шешуге қол жеткізіледі), диагностикалық функцияны (психикалық үдерістердің, танылатын және танылмайтын психологиялық проблемалардың диагностикасы жүргізіледі) орындайды деген түйін жасауға болады. Арт-терапия тек емдеу үшін ғана емес, сонымен қатар психологиялық проблемалардың туындауының алдын алу үшін де қолданылатынын атап өткен жөн. Бұл оған тікелей қатысатын адамға өз қабілетіне сенімділік береді, өзін-өзі бағалау сезімін қайтарады, ұйқының өсіп келе жатқан бұзылуына көмектеседі, стресс пен фрустрацияны азайтады, тұлғаның бейімделу қабілетін арттырады.

Психикалық даму тежелуі мәселесі дүниежүзілік психологтар мен педагогтардың бірден-бір көкейкесті мәселелерінің бірі болып табылады. Орта мектептің бағдарламасын игере алмайтын балалар арасында психикалық дамуы тежелген балалар (ПДТ) жиі кездеседі. Психикалық дамуы тежелген балалар дегеніміз — оқу бағдарламасын меңгеруде қиындықтарға кездесетін үлгермеуші балалар. Сондай-ақ бұл балалардың эмоционалдық ерік-жігер саласының жетілмеуі органикалық инфантилизммен түсіндіріледі. Сондықтан да мектеп жасына дейінгі балалар арасында осы категорияға жататын балаларды дер кезінде анықтау және олардың психофизикалық ерекшелігін зерттеу өте маңызды саналады.

Қазіргі заманғы білім беруге гуманистік көзқарас психологтар мен педагогтерден баланың табиғатын зерттеуге ерекше көңіл бөлуді талап етеді.

Дамуында ауытқуы бар баланың ішкі әлемі күрделі және алуан түрлі. Осындай балаларға қоршаған ортаның алуан түрлілігін көруге, естуге, сезінуге, өзінің "Мен" концепциясын тануға, оны ашуға және ересектер әлеміне кіруге,

онда толыққанды өмір сүруге және өзара іс-қимыл жасауға, өзін дамытуға және сонымен бірге өз денсаулығыңызға қамқорлық жасауға қалай көмектесуге болады деген сұрақ туындайды. Бұл міндеттерді шешуге қабілетті құрал-бұл өнер.

Сондықтан психикалық дамуы тежелген балалармен түзету жұмысы жүйесінде изотерапияны пайдаланудың негізгі бағыттарын бөліп көрсетуге болады. Атап айтқанда [2] :

- психосоматикалық бұзылыстарды түзетумен байланысты психофизиологиялық;
- когнитивті және эмоциялық салаға әсер етумен байланысты психотерапиялық;
- психологиялық, катарсистік, реттеушілік, коммуникативтік функцияларды орындайтын;
- эстетикалық қажеттіліктердің дамуымен, жалпы және көркем-эстетикалық ой-өрісінің кеңеюімен, баланың практикалық көркемдік іс-әрекеті мен шығармашылығындағы әлеуетті мүмкіндіктерін белсендірумен байланысты әлеуметтік-педагогикалық.

Изотерапия - бұл адамның эмоционалдық, интеллектуалды және тұлғалық дамуында оң өзгерістерге қол жеткізу үшін өнер мүмкіндіктерін пайдаланатын психологиялық жұмыстың ең қызықты және шығармашылық әдістерінің бірі. Жалпы балалар үшін және психикалық дамуы тежелген балалар үшін арт-терапияның коррекциялық маңыздылығы мәселесі бойынша әдебиет көздері аз емес. Бірақ, өкінішке орай, бұл мәселе зерттелген және ғылыми негізделген ғалымдардың осы әдістерді балалармен жұмыс жасауда қолдануға ортақ көзқарас туралы айту үшін жеткіліксіз. Арт-терапия мен арт-педагогиканың технологиялық және әдістемелік тәсілдерінде айырмашылықтың нюанстарының нақты белгісі жоқ екенін айтуға болады.

Алайда, психикалық дамуы тежелген балалармен жұмыс бойынша түзету қызметіне изотерапия әдістерін енгізу қажеттілігі дәлелденген және ешқандай күмән тудырмайды. Оқыту орталығында білім алушының өзі, оның мотивтері, мақсаттары, жеке-психологиялық ерекшеліктері, яғни оқушының өзі жеке тұлға ретінде, психикалық дамуы тежелген балалармен жұмыс жасауда арт-терапия әдістеріне үлкен көңіл бөлінеді, ал арт-педагогика "терапия" концепті аз талап етілген балалармен қосымша жұмыстың негізіне жатады деп болжауға болады. Мұндай тәсілде арт-терапия және арт-педагогика әдістері білім алушының жеке басының призмасы, оның қажеттілігі, қабілеті, интеллектісі, белсенділігі және басқа да жеке-психологиялық ерекшеліктері арқылы сыналатын болады.

Арт-терапия және арт-педагогика саласындағы отандық және шетелдік педагогтар мен психологтардың зерттеу қызметін осы бағытта одан әрі дамытуды жалғастыруы мүмкін.

Теріс эмоционалдық жағдайларды түзетудің ең тиімді құралдарының бірі арт-терапия, атап айтқанда изотерапия болып табылады. Мектепке дейінгі баланың суреті (оның өзгеру динамикасы) арқылы тек жеке сипаттағы өзекті эмоционалды проблемалардың диагностикасын ғана емес, сонымен қатар оларды түзетуді өте тиімді жүргізуге болады. Өкінішке орай, сурет салуды

эмоциялық кешендерді түзету әдісі ретінде пайдалануға арналған жұмыстар психологиялық әдебиетте сирек кездеседі, бұл осы тақырыптың әзірленбеуін және оны одан әрі зерттеу қажеттілігін көрсетеді.

Әрине, бұл зерттеу толық емес және одан әрі зерттеу мен зерттеуді, соның ішінде тәжірибелік қызмет барысында түрлі эксперименттердің көмегімен де талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Практикум по арт-терапии. Под редакцией Копытина А.И. – С-Пб.: Питер, - 2001 г., - с.6
2. Медведева Е.А., Левченко И.Ю., Комиссарова Л.Н., Добровольская Т.А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: учеб. для студентов сред. и высш. пед. учеб. заведений. - М.: Academia, 2001 –с.18
3. Арнайы педагогика: оқулық / Ғ. Ә. Абаева. - Алматы: TechSmith, 2018.-327б.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Досжанова С.Е.

TECHNOLOGY INNOVATIONS IN TEACHING AND LEARNING

Oktyabrova A.B.

West Kazakhstan State university named after M.Utemissov

Modern education requires a new approach to teaching methods in schools. It is clear that it is necessary to release a specialist not only with good knowledge, but who knows how to use them in practice. To teach students to think independently, make decisions, work in groups, develop communicative, creative abilities, take responsibility for themselves, teachers and masters have to learn and use new techniques. Innovation is not any innovation or innovation, but only one that seriously improves efficiency the current system [1].

The real progress of a country is measured by the priority it lays on education. So education in every country needs to be a high-priority situation including new changes and innovation to it education process. The disposition to acquire and add technology to it, it is necessary to encourage teachers and students to have better contact with this technology, to reinforce, practice and increase knowledge in different areas and language learning is no exception to this fact. With the rapid development of the Internet, computer use in the classroom also offers additional possibilities for designing communicative tasks such as those built around computer-mediated communication and tele collaboration, including the ability to interact in real time with oral and written communication, to conduct information searches to find attractive and meaningful material

Accordingly, the development of innovative processes — there is a way to ensure the modernization of education, improving its quality, efficiency and accessibility. Innovations in education are necessary, since they require a creative approach to the training of teachers, which qualitatively affects the personal growth of students. I especially liked the following innovative methods: the portfolio method, the problem presentation method, the project method, the problem-searching

methods, the students' research activity built into the educational process, the problem-based learning, the practice-oriented and creative activity, the lecturevisualization, the application of information technologies in training.

English language is extremely important area in the educational system and it opens new horizons for the learners. Due to the current status of English as a global language of science, technology, and international relations, many countries around the world consider the teaching of English a major educational priority. It is the need of the time that education system must respond to the development of technological and scientific advancements and the same is true for using these technological advancements in the development of English language skills to prepare a competent manpower for the future. Use of these technological aids can be effectively used for the development of Macro-linguistic skills of English language.

This technology contributes to the development of the creative abilities of students and develops their imagination and curiosity. During the preparation of projects, the creative and intellectual potential of student is revealed. The method of projects teaches to conduct a research work, working in a team, conduct a discussion, solve problems. The project method can be used in teaching a foreign language on almost any topic, since the selection of subjects was carried out taking into account the practical importance for the student. Here is the example of applying the project methodology while studying the topic «School» in English lessons. The common goal is to create a school project in which all the children would like to learn.

The students are divided into groups based on the desires of the children to work together to solve a certain part of the overall task. Parts of the project are discussed in groups. As a result, the following areas of work will be singled out: 1) the creation of a school building project, its design and school territory;

- 2) compiling rules for students and teachers of the school;
- 3) a description of the school day;
- 4) a description of extra-curricular activities of children;
- 5) a school uniform project.

At one of the last lessons, the project will be protected by groups. Each group will make their presentation. Such tasks are very exciting for students, they feel responsibility for the performance of such work. At the same time, they master such skills as working with the Microsoft Power Point program, the ability to find interesting materials, illustrations. And at the very performance students learn to declare, develop their oratory skills, ability to prove and defend their point of view, spontaneously answer to the questions asked, they do not be afraid of public speaking and become self-confident. [2].

Modern technologies offered by us will help to achieve maximum efficiency in the classroom time. In our opinion, classes based on the above principles (communicative-oriented and personal-oriented) can eliminate the existing shortcomings noted by us in the professional training of students of academic lyceums in active oral practice. As the analysis has shown, the last decades the methods of teaching a foreign language have evolved under the sign of communicative-oriented learning, which includes personality-oriented learning. In the university and school programs in foreign languages, the communicative goal is

taken as the basis. This, in turn, set a certain movement to the process of communication in this direction. And modern technologies in teaching will only improve the process of assimilation of language and speech material by students, because they have the following features: 1) in the use of techniques, conscious and subconscious processes of the psyche are activated to create an extensive and solid base: 2) in the development of tasks that motivates communication: 3) in the optimal organization of collective interaction of learning between themselves and the teacher: 4) learning takes place on a situational basis. Since learning a foreign language on a situational basis implies a role-based organization of the educational process, we, following many researchers, believe that the role-playing game acts as the main method and, at the same time, as one of the elements of modern technology.[3].

Innovative activity is nothing but a system of conducted measures for providing innovative process on a certain level of education. Novelties in education present themselves as creative exploration of new ideas and principles, which, in single cases, brings them to becoming typical projects containing the conditions for their adaptation and application. According to the activity types, there are pedagogical, supplying and administrative novelties.

There are two types of innovative phenomena: pedagogical innovation theory (innovations in the educational system) and innovative learning. While pedagogical innovation theory is related to restructuring and modifying, improving and changing the educational system or its separate parts, characteristics and aspects (creating new legal acts, new structure, models, learning paradigms, forms of integration connections, etc.), innovation learning is defined as a specific type of mastering the knowledge and as a product of conscious, goal-oriented and scientifically-founded activity in the educational process. Innovative learning is currently replacing supporting learning. It is considered to be the educational system's reaction to the society's transition to as higher stage of development and reaction to the changed goals of education. Innovative learning is learning that stimulates innovative changes in the existing culture and social environment. It acts as an active reaction to the problem situations, which appear in front of each single person and the society in general. It is called to prepare not only a "learning person", but also an "acting person". Moreover, all elements of supporting learning are present in the innovative process; the only question is the definition of the proportion between reproductive and productive, active and creative components.[4]

References:

1. Guzeev V.V. Education outcome planning and educational technology. — M.: National Education, 2000.
2. Раджабова Д. А. Modern educational technologies in teaching a foreign language // Молодой ученый. — 2017. — №13. — С. 592-595.
3. Уразулова С. Н. The introduction of modern technology in teaching practice speaking and writing in language universities // Образование и воспитание. — 2019. — №2. — С. 9-12.
4. Studying innovation technologies in modern education. Nina M. Stukalenko and others. International journal of environmental & Science education 2016.

Scientific adviser: a senior lecturer, master of pedagogical science Nasimullina A.B.

ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Оңғарсынова А.М.

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медициналық университеті

Өзіндік сана-сезім – сананың өзінді білу мен өзіңе қатынастың бірлігі ретінде көрінетін бір түрі. Өзіндік сана-сезім сыртқы ортаны және өзінді өзін танудың бейнелеуінен біртіндеп қалыптасады. Қарым-қатынас үрдісінде адамдар бірін-бірі біліп,біріне-бірі баға береді. Өзгенің осындай бағалауы әр адамның өзін-өзі бағалауынан көрініс танытатын болады.

Өзін-өзі тану өзіндік сана-сезімнің қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Өзін-өзі тану- адамның өз психологиялық және физикалық ерекшеліктерін зерттеп-білу. Адам өзін тікелей де, жанама түрде де танып біледі. Жанама таным неғұрлым күрделірек тікелей танымның алғашқы сатысы іспетті.

Тұлға өз іс-әрекеті мен мінез-құлқын талдау арқылы өзін-өзі тани алады. Өзін жанама тану өз іс-әрекетінің нәтижелерін талдау жолымен жүзеге асырылады. Белгілі бір саладағы жетістіктерін талдай және бағалай отырып, жұмысқа жұмсалған уақыт пен күшті есептей отырып, өз қабілеттерінің деңгейін анықтауға болады.

Қоғамдағы өз мінез-құлқын бағалау арқылы адам өз басының адамгершілік және психологиялық ерекшеліктерін танып біледі. Жанама танымда өзін-өзі зерттеп жүрген жеке адамға айналасындағылардың өзі жайындағы қызметтес жолдастардың объективті бағасы өзінді тереңірек танып білуіне көмектеседі.

Өз басының қасиеттеріне берген өз баға мен басқа жұрттың бағасын салыстыру да маңызды.Ол өз танымының өзгелердің ойымен бірдей шығу-шықпауын, өзін-өзі не артық, не кем бағалап жүргенін айқындауға мүмкіндік береді. Бұдан шығатын қорытынды,басқа адамдармен неғұрлым кең қарым-қатынаста болу өз басының жағымды және жағымсыз жақтарын жан-жақты салыстыруға, танып білуге көмектеседі екен.

Тұлға өзін-өзі байқау арқылы өзін-өзі таниды.Тікелей өзін-өзі тану,өзін-өзі байқау формасында көрінеді. Қабылдау, елестету, ойлану және мазасыздану үрдістерінде адам белгілі бір сәтке зейінін психикалық іс-әрекет объектісінен жеке басының жағдайына аударады және оны бағалайды. Өзін-өзі бақылау осыған негізделген. Адамның өзін-өзі байқауы үшін байсалды, қалыпты жағдай неғұрлым қолайлы болады[1, 133б].

Психикалық іс-әрекеттің сылбырлығы немесе оның шамадан тыс шиыршық атауы өзін-өзі тану мен өзін-өзі байқаудың мүмкіндігін кемітеді. Жүрек алып-ұшып,тым өріпкіген сәтте, бір нәрсемен құштарлана әуестену немесе бір нәрсені шоғырландыра көру кезінде өзін-өзі бақылау мүмкіндігі тарыла түседі.Мұндай жағдайда адамның өзінің көңіл күйі туралы өзіне-өзі есеп беруі толыққанды болмайды, ол ақиқат психикалық үрдіске сәйкес келмейді.Көп ретте, өзін-өзі байқауға есте қалғандар бойынша өзіне-өзі есеп беруді, яғни есте сақталған сөздерді немесе қалған оқиғаның барлық мән-жайын, сыртқы жағдайды, өз көңіл күйін,қылықтарын қаз қалпында елестетуге

тырысады. Бұл ретте ол құбылыстар арасындағы себептік байланыстарды қалпына келтіруге және оқиғаны жүйелей жаңғыртуға күш жұмсайды.

Психологияда мұндай құбылысты ретроспекция (өткенді қалпына келтіру) деп атайды. Көптеген психологтардың ойынша, интроспекция немесе өзін-өзі байқау әрқашанда тек ретроспекция болып табылады.

Ретроспекция туралы сол кездегі көңіл, яғни сондағы күйзеліс қайта жаңғырғанын ғана айтуға болады. Мұндайда зейін психикалық іс-әрекет объектісінен субъектіге, сол адамның, яғни сондағы күйзелісіне ауысады. Алайда санада психикалық іс-әрекеттің басқа да түрі болуы күйзелу мен сол күйзелуді талқылаудың бір мезгілде көрініс табуы мүмкін [2, 28 б].

Өзін-өзі тану адамды өз басының жақсы жақтары мен кемшіліктеріне белгілі бір көзқараста болуына әкеліп жеткізеді. Қайсыбір адамдар өз мінезінің дұрыс жақтарын білумен қатар өзінің басындағы кемшіліктерін батыл сынай да алады. Басқалар өзі жіберген кемшіліктер мен қателіктерін көре, біле тұра, оларды жөндегісі келмейді, өз басының кейбір қадыр-қасиетін арқа тұтады. Ақырында, өз бойындағы өзгелі іс-қылығын байқамай, тек жаңсақ басуларын жіпке тізіп, өзін не қабілетсіз, не жігерсіз санайтын адамдар да кездеседі.

Өзін-өзі тану адамға өз басын жетілдіру үшін, сондай-ақ өмір және еңбек жоспарларына сәйкес өз іс-әрекетін жолға қойып отыру үшін қажет. Адам өз күшін біле отырып, оны еңбекте барынша тиімді пайдалануға ұмтылады.

Өзін-өзі тәрбиелеу адам дамуының жаңа мүмкіндіктеріне жол ашады. Өзін жетілдірумен айналыса бастаған адам тәрбиелеудің объектісі ғана емес, сонымен бірге субъектісіне де айналады, яғни оны тек қоғам тәрбиелеп қана қоймайды, ол өзі күш жұмсап та тәрбиеленеді. А.Пфендердің айтуынша, өзіндік сананың құрамында «өзі» деп аталатын өзіндік бейне қалыптасады.

Т.Липпс бойынша өзіндік санада өзіндік қарым-қатынас, яғни өзіндік сезім орын алады. Ал, жалпы интроспективтік психологияда өзіндік сана өзіндік психикалық көріністің психикалық түрде, шынайы объективтіліктен оқшауланған адамның рухани өзегі ретінде анықталады.

З.Фрейд психиканы қызмет ету сипатына байланысты үш түрлі деңгейге бөледі: сана, санадан бұрынғы және санадан тыс, оларға тұлғаның «Ол» (Ид), «Мен» («Эго»), «Менен-жоғары» («Супер-эго») деген негізгі құрылымдары жатады. З.Фрейд адамның өзіндік санасын таудың шыңына теңеді. Ол адам баласының жан дүниесінде болып жатқан болмашы құбылыстың өзі оны тұлға ретінде сипаттайды және өзі оны мойындайды деп санады. Адам өз қылықтарының біразын ғана түсініп, түсіндіре алады, ал тәжірибесінің басым бөлігі санадан тыс тұрады.

Сонымен, психика салаларының өзара қатынастарының арасынан өзіндік санаға екінші дәрежедегі орын бере отырып, санадан тыс саланың импульсивтік қызығушылықтарын теңестіруші, мінез-құлықты реттейтін механизм ретінде қарастырды [3, 36-38б].

Қазіргі заманғы психологиядағы өзіндік сана проблемаларын қарастыратын неғұрлым болашағы бар бағыттарының бірі ретінде когнитивтік

психологияны айтуға болады. Когнитивтік бағыттағы авторлардың зерттеулері сана мен өзіндік сана проблемасын талдау жасауға арналған, ол теориялардағы сананың мағынасындағы когнитивтік келіспеушілік жайлы ұғымына сүйенеді.

Когнитивтік бағытты өрбітудегі психолог Дж.Келлидің еңбегі зор. Оның тұлғалық құрылымдар психологиясы деп аталатын теориялық жүйесі бойынша адам өзінше бір зерттеуші болып табылады. Әрбір адамның бойында өзінің өмірлік тәжірибесін көрсететін ерекше құрылымдық жүйесі болады.

Когнитивтік психологтар әрбір адам дүниені ой елегінен өткізу үшін үлкен әрі күрделі сызбанұсқаларды пайдаланады деп айтады. Олар бұл сызбанұсқалар «Мен» -ге қатысты ақпараттарды ұйымдастырып өңдеуші жалпы құрылымды құрайды деп санайды. Мен-сызбанұсқалары алдыңғы тәжірибеден алынатын, «Мен»-ге қатысты ақпараттарды ұйымдастырып қадағалайтын өзі жайлы когнитивтік қорытындылар болып табылады.

Когнитивтік психология бойынша өзіндік сана психикалық үрдіс ретінде қарастырылады, сонымен қатар адамның мінез – құлқы жайлы ақпараттан оның ішкі дүниесі туралы идеясы көзделеді. Отандық психологтардың айтуынша, когнитивтік көзқарастың шектеулі болуына байланысты іс-әрекеттік сала мен когнитивтік үрдістер арасындағы алшақтықтық болуы себеп болады.

Тұлғаның өзіндік санасына жүргізілген шетелдік зерттеулерді қарастыра отырып, теориялық көзқарастардың айырмашылықтары болғанымен, оларды бір әдістемелік ұстаным - тұлғаның қоғаммен қатар өмір сүретін өзінше бір құбылыс - біріктіретінін байқадық [4, 185 б].

В.Ф.Сафин субъектідегі өзіндік сананың үш түрлі қызметін атап көрсетеді.

- 1) мақсат қою, тапсырмаларды мақсатқа айналдыру үдірісі барысында көрінетін қызмет, оған байланысты қол жеткізу бағдарламасы мен амалдары жасалынады;
- 2) өзін-өзі бағалау, субъектінің өзіне-өзі жеке адам, субъект және тұлға ретінде эиоциялық қатынастар жүйесіндегі қажетті іс-әрекет мәселелерімен анықталады;
- 3) өзін-өзі реттеуі, барлық психикалық үрдістердің, қасиеттердің және ерекшеліктердің интегралдық қызметін атқара отырып, субъектінің бойындағы мүмкіншіліктерін оның мақсатына қол жеткізуге бағыттай отырып, ұйымдастырып, жұмылдырады.

Өзіндік сананың бұл қызметтері өзара тығыз байланыста болып, бір - бірін ашып көрсетеді. Санадағы қызметтердің белсенуі белгілі бір іс-әрекет барысындағы маңыздылығына, құндылығына және субъектінің алдына қойған мәселелеріне байланысты болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития.- М., 2012- 220с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания.-М., 2013 -365с.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности.-М., 2014 – 240с
4. Абульханова К.А. Психология сознаниеличности.-М.-Воронеж,2014 -21с.

Ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының магистрі Дуйсенова А.А.

ОҚЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ ЖӘНЕ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Орынбасарова Ж.Ж.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Бүгінгі таңда білім беру жүйесінің құрылымдарында оқытудың айқындалған көптеген технологияларын пайдаланып жатқандығы белгілі. Қазіргі таңдағы білім беру саясатының ең бірінші міндеті – жоғары сапалы білім беруге қол жеткізіп әрі оны тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің өзекті де, өміршең қажеттілігіне сәйкестендіру. Сонымен қатар қазіргі білім берудің оқу-тәрбие үрдісінде оқыту технологияларының алуан түрлерін ұтымды қолдана, жастардың үйлесімді әлеуметтенуіне жаңаша қарым-қатынастарды жүзеге асырып отыру үздіксіз педагогикалық процестің мақсатты құбылысына бет алады. Педагогикалық технология әр түрлі жағдайлардағы нақты өзара іс-қимылдарды, жүйеленген, бағдарланған, оқыту және тәрбиелеу стандарттарына сай тәсілдер негізінде компьютер мен техникалық құралдар қолдану арқылы да ұйымдастырылады. Болашақ маманға тәжірибе беруде ақпаратпен жұмыс істеу әдістеріне, жаңа білімдерді құру әдістеріне, ең маңыздысы — әлемнің дамуы туралы білімдердің қажетті деңгейін қалыптастыратын әдістерге үйрету. Сондықтан әрбір оқытушыға және оқушыға «оқыту» мен «үйрену» процестерін игеру үшін 3 тілді меңгеруі қажет: ана тілін, ғылым тілін және технология тілін. Сонымен технология көмегімен білімдерді, іскерлікті, дағдыларды игеру процесінде тұлғалық қасиеттің дамуында нәтижелі шешімге жету мүмкіндігі қамтамасыз етіледі.

М. Чошанов оқыту технологиясы негізінен педагогикалық процестегі «Қалай нәтижелі етіп оқыту керек?» мәселесін шешуге бағытталатынын айтады. Оқыту технологиясы жөніндегі ой-пікірлерді саралай келе, біздер оны: біріншіден, оқытудың мақсатқа сәйкес нәтижесіне қол жеткізудегі нақты қадамдарды және олардың үйлесімділігін зерделейтін ғылым саласы; екіншіден, оқытудың нақты жағдайда нәтижелі жүзеге асырылуын белгілейтін жобалау немесе модельдеу; нақты оқыту процесін нәтижелі етіп оқытудағы процес деп білеміз. Жалпы «Педагогикалық технология» түсінігі қаншалықты қолданыста болғанымен, ол жөніндегі түсінік ұғыныңқы болмаған. Білім берудің қазіргі кездегі практикасында бұл ұғым стандартты емес ғылыми көріністерде ереже ретінде қолданылып, педагог жұмыстарының өндірілген әдіс-тәсілдерін, құралдарын білдіреді. В.П. Беспалько технологияны түсіну үшін ең алдымен педагогикалық іс-әрекеттің өндірушілік белгісіне көңіл аудару қажеттігіне зейін аударады, әлеуметтік тұрғыдан бұл белгі, технологияның басқа белгілерінен оның жалпылық сипатымен байланыстылығын сипаттайды [1].

Ш.Т. Таубаева оқытудың қазіргі технологияларының аттарын атап көрсетіп, олардың мақсаттарын, тұжырымының және мазмұны мен әдістерінің ерекшеліктерін сипаттап көрсетеді. Жұмыста педагог-ғалымның зерттеулері басшылыққа алынған [2].

Сонымен педагогикалық технологиялардан төмендегілерін бөле жарып көрсетуге болады:

- ойын арқылы оқыту технологиясы;
- проблемалық оқыту технологиясы;
- тірек сигналдары арқылы оқыту;
- деңгейлік саралап оқыту;
- міндетті нәтижелерге негізделген деңгейлік оқыту технологиясы;
- бағдарламалап оқыту технологиясы;
- оқытудың компьютерлік технологиясы;
- дидактикалық бірліктерді ірілендіру технологиясы;
- дамыта оқыту технологиясы;
- модульдік оқыту. Сондай-ақ Қазақстандық ғалымдардың оқыту технологиялары белсенді түрде білім беру жүйесінде қолданылуда.

Оқушылардың қызығушылығын қанағаттандыратын «жаңа тұрпатты» сабақ қандай болмақ? Сабақ – оқушы мен мұғалім арасындағы білім алуға негізделген үрдіс. Мұғалімді оқушыға тек қана білім беру ғана емес, сонымен қатар, әрбір оқушының бойында шығармашылық қабілеттерін дамыту жолдары туралы ізденістер толғандыруы қажет. Сондықтан рольдік ойындар, талдау, проблемалық мәселелерді шешу – жаңа форматты сабақтың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Сонымен бірге педагогикалық технологияларды қолдану. Олардың негізгі қарастыратыны оқытуды нәтижелі ету. Оқытудың ақпараттық технологиясы — бұл ақпаратпен жұмыс жасау үшін арнайы тәсілдер, педагогикалық технологиялар, бағдарламалық және техникалық құралдар (кино, аудио және видеокұралдар, компьютерлер, телекоммуникациялық желілер). Оқытудың ақпараттық технологиясы— білімді жаңаша беру мүмкіндіктерін жасау (педагогикалық іс-әрекетті өзгерту), білімді қабылдау, білім сапасын бағалау, оқутәрбие үрдісінде оқушының жеке тұлғасын жан-жақты қалыптастыру үшін ақпараттық технологияның қосымшасы деп түсіну керек. Білімді ақпараттандырудың негізгі мақсаты — «оқушыларды ақпараттық қоғам жағдайында тұрмыстық, қоғамдық және кәсіби салалардың іс-әрекетіне толық, тиімді араластыру» болып табылады. Төмендегі қасиеттер білім жүйесінің өзіндік ерекшелігі болып саналады.

1. Тұтынушының қолдану сапасында;
2. Нәтижесінде әр түрлі салаларда қолданылатын, ақпараттық технологияларды жасаушы сапасында.

Оқытудың ақпараттық технологиялары осы ақпараттық білім жүйесінің шегінде жүзеге асырылатын болғандықтан, осы білім технологиясына ақпараттық және бағдарламалық қолдаумен көрсететін құралдар бір ғана компьютермен, оған енгізілген бағдарламамен шектеліп қалмауы керек. Шын мәнінде бәрі керісінше, оқытудың ақпараттық технологияларының бағдарламалық құралдары және білім технологияларының өздері ақпараттық білім ортасына — ақпараттық білім жүйесінен бөлінген жүйешелер түрінде қосылады [3].

Білім үрдісінде қолдануға негізделетін бағдарламалық құралдарда сақталатын негізгі талаптар — бұл жеңілдік пен табиғилық, оқушының оқу

материалымен жеңіл танысуына мүмкіндік жасау. Бағдарламаларға сай келетін талаптар мен сипаттамаларды HCI (ағылшын тілінде «Human — Computer Interface» — «Интерфейс-адам-компьютер») аббревиатурасымен белгілеу қабылданған. Бұл сөзбе-сөз аударуды «адаммен сұхбаттасуға арналған компьютерлік бағдарламалар» деп түсінуге болады. Білімді ақпараттандыру жағдайында болып жатқан кемшіліктерге қарамастан, оны «ақпараттық революция» деп атауға болады, өйткені қол жетерлік табыстар мыналар: • ақпаратты ұсынудың жаңа формасы. Қызықты, жанды немесе алдын ала жазылған мультимедиалық ақпарат тек текстен емес, графикалық бейнелерден, анимациядан, дыбыстан және видеоүзінділерден құралып, Internet желісі арқылы беріледі немесе басқа телекоммуникациялық құралдар арқылы компакт-дискілерге жазылады; • жаңа кітапханалар. Интеллектуальдық ресурстар көлемі және табыстары өседі. Internet электрондық кітапхана каталогтарымен бірігіп, жер қашықтығы мен уақыт айырмашылығына қарамастан, зор ақпараттар көлемін жинауға қол жеткізеді. Әрине, мұндай кітапханалар онда сақталатын ақпараттарға толық жол аша бермейді; • оқу сабақтарының жаңа формалары. Студенттер мен оқытушылардың виртуальды семинарлар және лабораториялар режимінде бірігіп жұмыс жасауы, сонымен бірге жаңа синхрондық мүмкіндік пайда болды. Бірқатар студенттер үшін мұндай жұмыс формалары анағұрлым ыңғайлы, өйткені дәстүрлі оқытуға қарағанда, оларға өз мүмкіндіктеріне қарай, өздеріне қолайлы графикпен жұмыс жасау және артық ескертулермен кездеспей отырып ашу қызықты(мысалы: қазіргі кездегі қашықтықтан оқыту технологиясы);

Қорытындылай келе, егерде білім беру технологиясында төмендегідей базалық шарттар сақталған жағдайда сапалы білімге қол жеткізуге болады:

- қымбат тұратын технологиялар мен бағдарлама өнімдерін қолдану;
- іштей және қашықтан оқыту түрлерін біріктіру;
- қажетті ақпараттық ресурстарды табуды жеңілдететін толық каталогтар жасау.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Селевко Г.К. Современные технологии в образовании. — М., 1998.
2. Таубаева Ш.Т. Оқытуың қазіргі технологиялары // Бастауыш мектеп. — 1999. — №4. 5–12 бб.
3. Бөрібаев Б, Балапанов Е. Жаңа ақпараттық технологиялар. — Алматы, 2001.
4. Stud.kz сайты

*Ғылыми жетекшісі: География және туризм кафедрасының
аға оқытушысы Айгужина С.У.*

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ АДАМ БОЛМЫСЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ - ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Өміртаева Б.С.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы «Егемен Қазақстан» газетінде 2017 жылдың 12 сәуірінде жарияланды. Елбасы : «мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай. Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парағы ғана.»- деп халыққа үндеу жасады. Осы үндеуді негізге ала отырып Абай шығармаларындағы адам болмысын жан- жақты зеріттеуді жөн көрдік. Ақын халықтың үлкені мен кішісіне, ұлы мен қызына, әкесі мен баласына өмірлік қажет еңбек пен адамгершілік, өнер мен білім, өнеге мен тәлім, достық пен жолдастық, парыз бен қарыз сияқты қасиеттердің асыл үлгілерін жырымен де, ғақлияларымен де жеткізе білді. Ойшылдың ағартушылық тұрғыдағы педагогикалық тұжырымдары негізінен жастарды халқына адал қызмет ететін нағыз азамат - «Толық адам» етіп тәрбиелеу мақсатынан туындаған. Абайдың дүниетанымы зерттеушілер назарын аударып, оқырман қауымының рухани қазынасына айналды. Профессор Т. Тәжібаевтың еңбектерінде Абайдың ақыл-ой, адамгершілік, еңбек тәрбиесі жайлы тұжырымдарына талдау жасалған. Ол Абайдың педагогикалық, психологиялық көзқарасын тұңғыш рет ғылыми тұрғыдан ашып берді. Абай педагогика саласынан арнайы ғылыми- теориялық шығармалар жазып, тікелей педагогикалық қызметпен шұғылданбаса да, оның өлеңдері мен қарасөздерінен жастарды тәрбиелеу мен оқытудың кейбір дидактикалық мәселелері жөнінде үлгі-өнеге тұтарлық салиқалы ойлар мен тұжырымдарды көп кездестіруге болады. Абай психологиядан арнайы еңбек жазбаса да оның кептеген өлеңдері мен қарасөздерінен осы ғылымның сан алуан мәселелеріне байланысты көңіл аударарлық түрлі ой-пікірлерді табу қиын емес. Ойшыл-ақын шығармаларында жалпы психологияның жан мен тәннің арақатынасы, адамның психологиялық даму жолындағы тәрбие мен білімнің атқаратын қызметі, сондай-ақ бала психологиясы мен қоғамдық психологияның жекелеген мәселелері де көрініс тапқан. Абай тұжырымдарының ауқымы мен тереңдігі оның әлем психологтарының еңбектерімен таныс болғандығын айқын дәлелдейді. Оның психологиялық көзқарасы, нақтырақ айтсақ, Аристотель, Әл-Фараби және К. Д. Ушинскийдің көз қарастарымен астарласып жатады. Абайдың психологиялық мәселелер жөнінде айтып, бізге жеткен пікірлері, оның қазақ тарихында тұңғыш ана

тілінде психологиялық терминдер енгізуге талап жасағанында, бұл ғылымға қазақ тілінің аса бай сөздік қорынан бірқатар түсініктер енгізгеніне (қылық, қуат, мінез, көңіл, қасірет, қуаныш, құмарлық, күлкі, ықылас, талап, зерде, үрей, жалқаулық, табалаушылық, күншілдік т. б.), қазақ фольклорының ғылымға дейінгі психология ұғымдарын өңдеп, әрлеп, нақтылап, орнықтырып қана қоймай, сонымен қатар көшпелілердің психология әлемі туралы өзіндік көзқарас жүйесін қалыптастырғанына көз жеткізеді.

Ұлы Абай өзінің бүкіл болмысын, білімі мен өмірлік тәжірибесін, поэзия мен прозасын, ой-толғанысы мен философиясын адам бойынан таба білді. Ол адами қасиеті, білімділік мен парасатылықты дәріптеді, дүниеге әлем тұрғысынан қарайтын адамды тәрбиелеуді мақсат етті. Ұлы данышпан ойшылды адам өмірінің мәні, тұрмыс тіршілігі мен болмысы, ар – намысы сияқты мәселелер ерекше толғандырды. Ол : Өлсе өлер табиғат, адам өлмес, Ол бірақ қайтып келіп, ойнап күлмес, «мені» мен «менікінің» айрылғанын, «өлді» деп ат қойыпты өнкей білмес. Қоғамдағы құбылыстар мен процесстердің өзегі адам болмысы . Бұл жерде «мен» деген не, «менікі» деген не, сауалдарға жауапты Абайдың өзінен табамыз. ”Мен” дегеніміз ақыл мен жан. Екеуі де рухани түп негіз. “Менікі” деп сөзді тәнге қатысты айтып отыр. Абай адам баласының жаман-жақсы қасиеттеріне терең мән беріп, философиялық ой толғауларында атап көрсетеді. Отыз сегізінші сөзінде Абай: «Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар, сонан қашпақ керек дейді. Әуелі надандық, екінші еріншектік, үшіншісі зұлымдық. Үш - ақ нәрсе адамның жақсы қасиеті: ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек» . Осы үш қасиеттің басын қосып, оны үлкен әлеуметтік ізгі күшке айналдыратын ғылым деген қорытындыға келеді. Ақын ғылымды үйреткенде, бақталастық, атақ – данқ үшін емес, айқын мақсатпен, білмек үшін үйрену керектігін баса айтады. Өйткені қай қоғамда болмасын, бақталастық адамды жаман жолға жетелейтіні хақ. Абайдың пікірі бойынша адамгершілік нормалары мен принциптерін күнделікті өмір сүру тәсіліне айналдырған адамды ғана нағыз адам деп есептеуге болады. Сондықтан: «адам болам десеңіз, оған қайғы жесеңіз...Бес нәрседен қашық бол. (Бес дұшпан- Өсек, Өтірік, Мақтаншақ, Еріншек, Бекер мал шашпақ) Бес асыл іс- Талап, Еңбек, Терең ой, Қанағат, Рақым)». Бұл өлеңде Абай «адам болу» қағидасын ұсынады. Бекер даурығып, өтірік айтып, жалқау болудың орнына өнер – білімнің арқасында өзіңнің орныңды тап дейді. Адам өміріне мән беретін, негізгі нәрсе өзінің бойындағы адамгершілікті жоймау. Өмірді адамға лайықты өткізу. Дүниеге адам болып келген соң, адам болып кету керек. Қандай жағдай болмасын адами қасиетті жоғалтып алмау, адамның басқа адамдар алдындағы жауапкершілігі. Ол адам тарапынан ерік-жігерді, қайратты қажет етеді. Отыз алтыншы қара сөзінде: «Ұяты күшті адамдар ұйқыдан тамақтан қалатұғыны да бар, хатта өзін - өзі өлтіретұғын кісілер де болады. Ұят деген адамның өз бойындағы адамшылығы, иттігінді ішіңнен өз мойнына салып, сөгіс қылған қысымның аты», - дейді . Ғұлама, адам бойындағы ұят пен иман мәселесін қозғайды. Бұл екі ұғым адам мен хайуанның ара жігін ажыратады. Адам хайуаннан, ақ жүректігімен адамгершілік қасиеттерімен ерекшеленеді. Ұяты бар адам – иманды. Ойшыл Абай адамдық танымдағы

ұяттың басымдығын сөз етіп тұр. Жиырма бесінші қара сөзінде: «Қарыны аш кісінің көңілінде ақыл, бойында ар, ғылымға құмарлық қайдан тұрсын? Ашап – ішуге малдың тапшылығы да ағайынның араздығына әртүрлі бәлеге ұрлық зорлық, қулық сұмдық секілді нәрселерге үйірлендіруге себеп болатын нәрсе» деп ой түйіндейді. Бұл пікірді қолдауымыз қажет. Өйткені, қай қырынан алсақта философия адам мәні, оның болмыстық мақсаты сынды мәселелерді айналып өте алмайтыны ежелден мәлім. Абайдың да дүниетанымындағы негізгі тұжырым, басты құндылық – адам болмысы. Абайдың қара сөздерінен, таусылмас рухани қазынасынан, оның адамның өмір сүру философиясын бес бағытта қарастыранын аңғаратынымыз. Біріншісі, жеке адамдардың тұрмыс тіршілігі. Екіншісі, әлеуметтік топтардың қоғамдағы алатын орны, мінез-құлқы, менталитеті, психологиясы; Үшіншісі, ұлттың ата-бабалардан мұраланған өзіндік өмір салтын, дәстүрлі мәдениетіне бейімделген мұрат-мақсаттарын болмыстың жаңа сұраныстарына байланысты жаңартып, жаңғырту жолдары. Төртіншісі, адамзат тарихында қалыптасқан моральдық құндылыққа сай келетін үрдістердің өркениетпен сабақтасу жолдары. Бесіншісі, имандылық жолымен Алла болмысын тану. Адамның өз іс-әрекетін, сөзін, Иллаһи қағидаларына, пайғамбар хадистеріне, өнегелеріне сай келтіруге ұмтылу. Жаратушы махаббатына сүйіспеншілікпен жауап қайтару жолы. Бұл бес тармақты бағыт, адамның жаны мен тәнінің дамуы мен өркендеуі, өсу негізінде қалыптасатын, бүгінгі өмірде маңызды орын алатын талпыныстар. Абайдың ойлау жүйесі, адам өмір сүруінің философиясы мен табиғатына, адамзат болашағына зор сенім негізінде қалыптасқан. Сонымен біз өскелең ұрпақ адамды Абайша түсінудің тұжырымдарын, құндылықтарын түсінуге бет бұруымыз қажет. Бұл әр адамнан парасат пен ерікті, ақыл мен сезімді жұмылдыруды талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бейсембиев К. Мировоззрение Абая Кунанбаева. - А., 1956;
2. Тажибаев Т. Т. Философские, психологические, педагогические взгляды Абая Кунанбаева. - А., 1957;
3. Шаймерденова К. Педагогические взгляды Абая Кунанбаева. - А., 1990.
4. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, ISBN 5-7667-2949-9
5. http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Жусупова Ж.А.

ПЕДАГОГТЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ САПАСЫ ЖӘНЕ СТУДЕНТТЕРМЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Рзагалиева Ж. А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтобе өңірлік мемлекеттік университеті

Кіріспе. Қоғамдағы жетістіктердің негізгі күші – Адам, оның білімі, шеберлігі, еңбектегі табандылығы, ойлауы мен адамгершілік қасиеттері. Оқу білім мен тәрбиенің қай түрі болмасын адамның психологиялық мүмкіндіктерімен сәйкес ұйымдастырылса ғана жақсы нәтиже берері анық.

Біз адамның жан дүниесімен сырласып, оның психологиясын зерттеп жүрген маман ретінде, психологиялық көмектің, дұрыс қарым-қатынастың әрбір тұлға үшін аса қажет екенін байқаймыз, психологиялық ағарту, жан жүйесіндегі қиындықтан шығару жолын табу, тұлғаның өзіндік ерекшелігін танып – білу мен дамыту және өз мүмкіндігін пайдалы істерде қолдана білуге жағдай жасау мәселесі бізді толғандырады.

Негізгі бөлім. Адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасы өте күрделі және нәзік үдеріс. Көптеген зерттеулер ұдайы қарымқатынас саласында жұмыс істейтін адамның табысы 80 пайызға оның коммуникативті компетенттілігіне тәуелді болатындығын көрсетеді.

Адамдармен қарым-қатынас жасау кезінде әр ісін ойланып істейтін адамдармен емес, өздерінің әрбір қадамын мақтан тұтып, кеуде көтеретін, сезімге берілгіш адамдармен байланыссаңыз, мұндай адамдарға сын айту – адамның кеудесінен жұдырығыңмен ұрғанмен бірдей, сын айту кей жағдайларда адам өліміне апарып соқтыруы да мүмкін. Кейбіреулер өз атына айтылған өткір сыннан кейін өз іс-әрекетінен бас тартса, ал кейбіреулер өзіне-өзі қол жұмсаған. Тек өзі туралы ғана айтып,өзі туралы ғана ойлайтын адам қай жерде және қанша оқығанына қарамастан, білімсіз адаммен тең.

Франциядағы америка елшісі адамдармен қарым-қатынас жасауда үлкен табысқа қол жеткізген. Оның сыры неде? «Мен еш адам туралы жаман әңгіме айтпаймын, ал осы адамдардың әрқайсысы туралы білетін барлық жақсы әңгімелерімді ылғи да айта жүрем», – дейді ол[1]. Біреуге сын айтып, кінә тағу кез-келген ақылсыздау адамның да қолынан келеді, қазір көптеген ақымақ адамдар солай жасап та жүр. Бірақ адамдардың 65 Қолданбалы психология және психотерапия/Прикладная психология и психотерапия /Applied psychology and psychotherapy басындағы жағдайға түсіністікпен қарау үшін адам бойында мықты мінез бен өзінөзі басқара алу қасиеттері болуы шарт. Ұлы адамның ұлылығы оның қарапайым адамдармен қарым-қатынасынан байқалады. Адамдарды кінәлаудың орнына, оларға түсіністікпен қарауға тырысып, сын айтудан гөрі пайдалы және қызықтырақ кеңес береді, адам бойында айналаңдағыларға деген аяушылық сезімін оятуға көмектеседі.

Барлығын түсіне білу – барлығын кешіру деген сөз. «Алла тағаланың өзі адам баласын өмірінің соңғы күніне дейін айыптай алмайды» – деген, ал неге біз сынап, айыптауымыз керек?. Біз балаларымыздың, достарымыздың жай-күйін қолдаймыз, ал олардың өзін-өзі сыйлауына өте сирек мән береміз. Біз

оларға тамақты күш-қуат алу үшін ішкіземіз, бірақ біз оларға жылы сөздер айтып, рухани күш-қуат беруге сараңбыз[2].

Педагогикалық қарым-қатынас – барлық білім беру жүйелеріне қатысты мекемелерде болатын қарым-қатынастың ерекше түрі. Білім берудің қай сатысында болмасын оқытушы студентпен, студент оқытушымен тікелей және кері қарым-қатынаста болады. Өйткені, оқыту мен білім беру үдерісінде оқытушы үйретуші, бағыттаушы, басқарушы, тәрбиелеуші, т.б. рөлді атқарса, студент - білімді алушы, қабылдаушы, ісәрекетке араласушы болып қарым-қатынасқа түседі. Сондықтан да, педагогикалық қарымқатынастың негізгі құралы – сөз. Студенттермен жұмыс істейтін оқытушылар вербальді (сөз) және вербальді емес (ым не ишара) қарым-қатынастың түрін пайдаланады.

Қарым-қатынастың қай түрі болмасын, ол мұғалімнің шеберлігіне, тәжірибесіне байланысты. Психологтар педагогикалық қарымқатынастың нәтижесі – мұғалімнің баланы біліп тануына және әр баламен диалогқа түсуіне байланысты деген. Әрине, қанша тәжірибелі ұстаз болса да, студенттермен қарым-қатынас жасау, әр студентті білу, оларды тану, әр студентті іс-әрекетке тарту, оларды сөйлеттіру педагогтарға оңай жұмыс емес. Студенттердің қалаған адамы (идеалы), үлгі беруде жағымды әсер ететін адамы болуы керек.

Студенттің жеке басын тәрбиелеуде және қорғауда өзара әрекеттестік қатынасты жете ұғыну үшін, біздің психикалық өмірімізде екі маңызды құбылысты білуіміз қажет. Бұл – рефлексия және эмпатия.

Эмпатия - өзгелер қайғыға ұшырағанда солардың ауыр халінің, эмоционалды жағдайының өз басына түскендей күй кешуі.

Рефлексия – бұл басқа адамдардың сізді қабылдауына, сіздің басқа адамдармен қарымқатынасыңызға сын көзбен қарауыңыз.

Рефлексия мен эмпатияның төмен деңгейде болуы – мұғалім мен студент қарымқатынасының болмауы себебінен туады. Қазіргі ұстаз үшін ерекше маңызды мәселеге оның кәсіби сапасы, яғни еңбексүйгіштік, жұмысқа қабілеттілік, тәртіптілік, мақсат қоя білушілік, жетістіктерге жете алу жолдарын таңдау, ұйымдастырушылық, табандылық, өз еңбегінің сапасын жоғарылатып отыруға ұмтылу, әділеттілік жатады. Мұғалім талап қойғыш болуы керек. Оның талап етуі міндетті түрде түсінікті, орынды, сыпайы болуды қажет етеді. Мұғалімнің студенттерден өзі игермеген қасиеттерді, білімдерді талап етуіне болмайды.

Педагогикалық қарым-қатынас дегеніміз не? Зейін аударудың, көңіл бөлудің негізі неде?

Сабақтың конспектісі, көрнекі құралдарының бәрі бар және жақсы, мұғалімнің өзі материалды жоғары деңгейде меңгерген, ал сабақ қызық емес. Себебі неде? Нақты айтқанда, жеке адам мен жеке тұлғаның байланысы болмауынан. Міне, сондықтан топпен қарым-қатынас жасауда топтың және жеке студенттің психологиялық жағдайын есепке алу керек. Өз мақсатына жете алмаған сабақтың бірнеше себептері болуы мүмкін:

1. Мұғалім студенттердің психикалық жағдайына бара-бар келмейтін хабарларды беруі.

2. Мұғалім студенттермен қарым-қатынастың қажетті деңгейін ұйымдастыра алмауы.

3. Мұғалім өзара әрекеттестік оқу үдерісінде студенттерге психологиялық әсер етуді, педагогикалық қарым-қатынастың маңызды қызметі ретінде алып қарамауы.

Тәжірибеге және өзіміз жүргізген психологиялық зерттеулерімізге сүйенсек, жалпы студенттермен қарым-қатынасқа түсіп жүрген оқытушыларды екі топқа (студенттермен қарым-қатынас жасауы оңай және студенттермен қарым-қатынасы қиын) бөлуге болады.

Студенттермен қарым-қатынас жасауы оңай болу себебі:

- өз тобындағы әр баланың психологиясын өте жақсы білуінде; - баланың ішкі жан дүниесін оятатындай жылы сөздер айтуында;
- мұғалімнің этикасы мен психологиясының дұрыс қалыптасуында;
- мұғалім сөзінің тәртіптілігінде, жүйелілігінде, анықтығында, нақтылығында;
- оқу-тәрбие үдерісінде мұғалімнің бірнеше қарым-қатынастың түрлерін пайдалана білуінде.

Студенттермен дұрыс қарым-қатынас жасауда кедергі келтіретін қиындықтардың пайда болуының өзіндік себептері бар:

Біріншіден, қазіргі балалардың көпшілігі акселераттар. Психикасы тез дамыған балалар сұрақ қойғыш, тез қозғалғыш, бәрін білгісі келіп қарым-қатынасқа тез түсіп отырады. Мұндай топтың студенттерін кейбір мұғалімдер тежейтіні жасырын емес. Мәселен, «Тыныш отыр», «Немене бәрін білесің бе?», «Сен қашаннан бері білетін болдың?», «Әуелі өзінді түзетіп ал, сосын айтарсың», т.б. педагогикаға жатпайтын сөздер айтылады.

Екіншіден, оқу үдерісінде кейбір мұғалімдер тек өздері сөйлеуді ұнататындығы жасырын емес. Өйткені, уақытты үнемді пайдаланамын деп, тек мұғалім өзі сөйлеп, студенттің айтатын сөзіне кедергі келтіріп, оның ойымен, пікірімен санаспайды.

Үшіншіден, студенттердің іс-әрекеттерін әділ бағаламау жиі кездесетін құбылыс. Осының негізінде қарым-қатынас барысында мұғалім мен студент арасында дау-жанжал болып жатады.

Қарым-қатынас барысында кездесетін осы және өзге де қиындықтарды жоюдың бірден-бір жолы:

- студенттердің өзіне тән психикалық ерекшеліктерін ескеру;
- мұғалім өзінің көңіл-күйінің болмауын қадағалау;
- қарым-қатынаста педагогикаға жат сөздер айтпау;
- бұйрық емес, өтініш деңгейінде қарым-қатынас жасау;
- қарым-қатынаста дау-жанжалға жол бермеу;
- сөйлескенде жеке студенттің пікірін сыйлау;
- қиын, қыңыр, қырсық студенттермен тіл табысу.

Оның бірден-бір жолы психологиялық ойындар, тренингтер т.б.:

- қарым-қатынаста мұғалім студентке, студент мұғалімге сену;
- қарым-қатынас сезімдік, танымдық, іскерлік болу;
- жеке тұлғаның маңызды сапасы - әзілдей білу.

Қорытынды. Студенттермен байланысқа түскен кезде педагог өзін жоғары ұстамау керек. Топтағы психологиялық атмосфераны жете ұғынуға ұмтылуы тиіс. Ол үшін студенттерді бақылай білу, көзқарасынан, ым-ишара, көңіл-күйінен түсіну, өзіңізге студент көзімен қарауға тырысу қажет. Мұғалім студенттердің қатарында емес, жоғарыда 67 Қолданбалы психология және психотерапия/Прикладная психология и психотерапия /Applied psychology and psychotherapy емес, олардың арасынан табыла білгені және бірге болғаны жөн. Әрине, педагогикалық қарым-қатынас мәселесі қанша зерттелсе де, ол оқу-тәрбие үдерісінде өзекті мәселелердің бірі. Өйткені оқу-тәрбие үдерісінің сапасы педагогикалық қарым-қатынастың дұрыс ұйымдастырылып, жүргізілуіне байланысты болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Карнеги Д. Жақсылыққа апарар жол қайда. – Алматы, 2002
2. Елеусізова С.Қарым-қатынас психологиясы. - Алматы, 2009
3. Батракова С.Н. Основы профессиональнопедагогического общения. – Ярославль, 1998.
4. Сарсенбаева Б.И. Психология личностного и профессионального самосовершенствования будущих учителей. – М., 2005.

Ғылыми жетекшісі: магистр, оқытушы Мухамеджанова Б.Б.

**ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫ АЯСЫНДА БОЛАШАҚ
МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ БАҒЫТТЫЛЫҒЫН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ КӨМЕГІМЕН ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

Сабрадинова А.Қ.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Білім берудегі кез келген өзгерістерді жүзеге асырудағы басты тұлға мұғалім болып табылады. Заманауи мұғалім – бұл жаңа, тың дүниелер үшін ашық, табысты, кәсіби мұғалім. Жаңа құндылықтар одан пәнді терең білуді, оқытудың үздік әдістерін білуді ғана емес, сонымен қатар оқу-тәрбие процесін жаңаша жүзеге асыруға мүмкіндік беретін оқыту мен тәрбиелеудің құралдарын іздеу және іріктеу, оның мазмұнын сапалы жаңарту жолдарын да талап етеді.

Мұғалімнің кәсіби бағыттылығы дегенде күрделі қызметті әр түрлі жағдайларда жүйелі және тиімді орындау ерекше қасиеті түсініледі. Мұғалім кәсіби бағыттылығын қалыптастыру үшін тиісті қабілеттер, ниет пен мінез, үнемі оқуға және өз шеберлігін жетілдіруге дайын болу қажет. Қазіргі заманғы оқу орындарында оқушыны оқуға үйрете алатын мұғалім қажет, себебі "білімді оқушыға" емес, "білімді, шығармашыл оқушыға" деген сұраныс артуда. Мұндай оқушы өзіне жауапкершілікті, тәжірибеден пайда ала алады, бірлескен шешім қабылдауға қатыса алады және табиғат пен қоғам құбылыстарына сыни тұрғыдан қарайды.

Педагогтың кәсіби бағыттылығы көрсеткіштерінің бірі оның өз бетімен білім алу, білім беру процесінің осы жағдайының жетілмегенін ұғыну және өсуге, өзін-өзі жетілдіруге ұмтылу қабілеті болып табылады. Заманауи мұғалім – бұл:

- рухани, кәсіби, жалпы мәдени жетілдіруге ұмтылатын үйлесімді дамыған;
- қойылған міндеттерді іске асыру үшін оқыту мен тәрбиелеудің тиімді тәсілдерін, құралдарын таңдай алатын;
- рефлексия қызметін ұйымдастыра білетін;
- кәсіби құзыреттіліктің жоғары дәрежесі бар, өз білімі мен іскерлігін үнемі жетілдіретін тұлға [1].

Жаңартылған білім мазмұны аясында оқытудың инновациялық түрлері мен әдістерін енгізу мұғалімнің жеке және кәсіби бағыттылығын арттыру қажеттілігін алдына қояды.

Жаңартылған білім мазмұны аясында кәсіби бағыттылықтың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі жаңа білім мен іскерлікті өз бетінше игеру, сондай-ақ оларды практикалық қызметте пайдалану қабілеті болып табылады. Қазіргі қоғам қарқынды өзгерістерді бастан кешуде, жаңа стандарт: "барлығына білім беру, өмір бойы білім беру..." қолға алынуда. Дәстүрлі білім беру стандарты заманауи талаптарды қанағаттандырмайды, ойлау дербестігін қалыптастырмайды, ал білім берудің жаңа моделі жаңа талаптар қояды. Экономикалық өзгерістерге, еңбек нарығындағы жағдайдың өзгеруіне байланысты қоғам үнемі өзгертін, ақпараттық ортаға бейімделіп келе жатқан, оқи алатын, ойлы, дербес, креативті ұрпақты тәрбиелеуді қажет етеді. Ал, білікті педагог білім алушыларды оқытуда, тәрбиелеуде және дамытуда оң және жоғары тиімді нәтижелерді қамтамасыз етеді.

Педагогтердің кәсіби дамуы үнемі білімді толықтыру және толтыру қажеттілігін қалыптастыруға, ептілік пен дағдыларды жетілдіруге, оларды құзыреттілікке айналдыруға байланысты болып келеді. Не үшін? Педагогикалық қоғамдастықта табысты ынтымақтастық үшін тілдік және АКТ-құзыреттілігі болуы, өмір бойы оқуға ұмтылу, толерантты, рефлексивті ұстаным болу, өз қызметін түзете білу, сыни ойлау, басқаларды оқуға және оқытуға дайын болу, зерттеу жұмыстарын жүргізуге қабілетті болу, инновациялық тәсілдерге дайын болу, білім алушылардың нәтижелерін бағалауға әртүрлі тәсілдерді қолдану қажет.

Педагогтің кәсіби бағыттылығы қалай дамуы керек? Ол үшін мұғалім үнемі кәсіби деңгейін көтеру қажет: пәндік, әдістемелік, коммуникативтік, ақпараттық, жалпы мәдени, құқықтық [2]:

- әдістемелік бірлестіктердегі жұмыс;
- зерттеу қызметі;
- инновациялық қызмет, жаңа педагогикалық технологияларды меңгеру;
- педагогикалық қолдаудың түрлі формалары;
- педагогикалық байқаулар мен фестивальдарға белсенді қатысу;
- жеке педагогикалық тәжірибені көрсету және т. б.

Педагогтың кәсіби бағыттылығы – педагогикалық қызметке дайындық, оның іске көзқарасы, жеке қасиеттері, жаңашылдыққа ұмтылу. Мұғалімнің құзыреттілігі – кәсібилік пен шығармашылықтың бірігуі. Педагогикалық қызметті, педагогикалық қарым-қатынасты жеткілікті жоғары деңгейде жүзеге асыра алатын, білім алушыларды оқыту мен тәрбиелеуде тұрақты жоғары нәтижелерге қол жеткізген мұғалімдерді кәсіби білікті деп атауға болады.

Педагогтың кәсіби бағыттылығын арттырудың бірнеше жолы бар:

- біліктілікті арттыру курстары, соның ішінде қашықтықтан оқыту;
- педагогикалық қызметкерлерді атқаратын лауазымына және біліктілік санатына сәйкестігін аттестаттау;
- өздігінен білім алу;
- зерттеу қызметі;
- инновациялық қызмет;
- әдістемелік бірлестіктер, педагогикалық кеңестер, семинарлар, вебинарлар, конференциялар, мастер-кластар жұмысына белсенді қатысу;
- заманауи әдістемелерді, формаларды, түрлерді, оқыту құралдарын, оның ішінде интерактивті;
- тәжірибені тарату, өз жарияланымдарын құру [3].

Д.Б. Элькониннің "баланы оқытудағы мақсат – оны мұғалімнің көмегінсіз әрі қарай дамытуға қабілетті ету" деген пікірімен толықтай келісеміз. Педагог жаңартылған білім мазмұны аясында қалыптасқан кәсіби бағыттылықтың жоғары деңгейіне ие болуға міндетті. Ол үшін мұғалім мына шеберліктерді игеруі қажет:

- нәтижеге қол жеткізу үшін оқу мақсаттарын қалыптастыру;
- оқу материалын меңгеруді ұйымдастыру бойынша оқу үдерісін құру;
- оқу мақсаттарына сәйкес оқу материалдарын дайындау;
- оқу үдерісі үшін ақпараттық ортаның әлеуетін пайдалану;
- оқушылардың тұлғалық-әрекеттік бағыттағы озық дамуы үшін жағдай жасау;
- психологиялық жайлылық пен қолдау атмосферасын құру;
- білім алушыларды өздігінен білім алуға, өзін-өзі анықтауға және өзін-өзі іске асыруға дайындау;
- қойылған мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған ағымдағы нәтижелерді бағалау.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Тұрғынбаева Б.А «Мұғалімнің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе» Алматы-2005.
2. Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру: пед.ғыл.докт....автореф.: 21.05.05. - Қарағанды: Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ, 2005. - 40 б.
3. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламасы (екінші басылым) «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Тоғайбаева А.К.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДА ӘЛЕУМЕТТЕНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сағадат Ә.С.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан Мемлекеттік Университеті

Мақала қазіргі таңдағы өскелең ұрпақтың әлеуметтенуіндегі өзекті мәселеге арналды. Әлеуметтену процесінің феноменін философиялық, социологиялық, психологиялық және педагогикалық ғылымдар тұрғысынан аша отырып, осы процестің құрамдас негіздеріне баса назар аударады. Әлеуметтендіру үрдісінің құрамдас бөлігіне ғалымдардың түрлі көзқарастары ұсынылған. Негізгі құрамдас бөліктер ретінде: гностикалық, коммуникативтік, эмоциялық, құндылықтық, іс-әрекеттік, аймақтық құрамдар анықталды. Олардың мазмұндық толықтырылуы қазіргі балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып қарастырылады. Отбасы – баланы әлеуметтендірудің ең маңызды институты екендігін ескере отырып, зерттелетін үдерістегі отбасының потенциалды мүмкіндіктерін ашады, сондай-ақ қазіргі заманғы отбасыларда кездесетін қиындықтарды көрсетеді. Баланы әлеуметтендірудегі өмірге дайындау процесінде қоғамның маңызды рөлін мойындай отырып, әлеуметтендіру процесін тездетуге немесе бәсеңдетуге қабілетті өзіне тән оң және теріс үрдістерді ашады. Мектепке дейінгі білім беру ұйымының әлеуметтендіру процесін іске асыру тиімділігінің рөлі анықталды, сондай-ақ педагогикалық қызметкерлер мен ата-аналар арасындағы өзара іс-қимылды жүзеге асыру қажеттілігі негізделді [1].

Түйінді сөздер: әлеуметтендіру, құрамдас негіз, мектепке дейінгі жастағы баланың жас ерекшеліктері, отбасылық тәрбие, мектепке дейінгі білім беру ұйымы, қоғам.

Қазіргі қарқынды дамып келе жатқан және өзгермелі қоғамға қарай адамның жеке қасиеттеріне бірқатар талаптар ұсынылады. Олардың арасында адамның жиі өзгеріп тұратын өмір сүру және қызмет жағдайларына оңай бейімделу қабілетін, басқа адамдармен тиімді өзара іс-қимыл жасай білу қабілетін, шектеулі уақыт аралығына міндеттердің үлкен көлемін шешуге дайындығын, жоғары кәсіпқойлық, стандартты емес ойлау мен креативтіліктің болуын, шексіз білім беру процесіне қабілеттілігі мен дайындығын (соның ішінде өздігінен білім алу) атап өту қажет. Белгіленген талаптардың ішінде адамның әлеуметтену мәселесі аса өзекті. Қазіргі уақытта адам басқа адамдармен өзара қарым-қатынаста бірқатар қиындықтарды бастан кешуде. Адамдар басқа адамды тыңдай алмайды және назар аудара алмайды, оларға қандай да бір мәселе бойынша келісімге келу қиын, тікелей "бетпе-бет" қарым-қатынас виртуалды түрге өзгереді, құндылықты бағдарлар көбейеді, адамға жеке тұлға ретінде қалыптасу қиын, оқшауланған адамдар саны өсуде, сондай-ақ өзіне-өзі қол жұмсау жағдайлары жиі кездесуде (әсіресе өскелең ұрпақ арасында), бұл қазіргі қоғам өміріне теріс әсер етеді. Сондықтан қазіргі таңда ғалымдар арасында әлеуметтену процесіне ерекше назар аударылып отыр. Ал адамдармен мәміле жасау, басқа адамдармен қарым-қатынас орната білу,

қоршаған ортаға, адамдарға, өзіне құрметпен қарау, қоғамдағы мінез-құлық нормалары мен ережелерін меңгеру - осының барлығы мектепке дейінгі балалық шақ кезеңде қалыптасады және дамиды, сонымен қатар, мектепке дейінгі кезең - позитивті әлеуметтену үшін өте қолайлы. қолайлы кезең болып табылады.

"Әлеуметтендіру" ұғымын қарастыра отырып, бұл терминді алғаш рет 1887 жылы американдық социолог Г. Гиддингс қолданды [3, 5б.]. "Әлеуметтендіру теориясы" атты еңбегінде ғалым әлеуметтендіруді адамды қоғамдағы өмірге дайындау мәселесі ретінде қарастырды. Адамның тыныс-тіршілігіне байланысты сұрақтарға жауап беру жекелеген ғылымдардың пәні ретінде қарастырылып отыр.

XX ғасырдың ортасында ғана "әлеуметтену" феномені зерттеудің пәнаралық саласына айналады. Ғылыми ойдың қазіргі даму кезеңінде бұл феномен философтар, әлеуметтанушылар, психологтар, педагогтармен мұқият зерттелуде. Әлеуметтендіру феноменін қарастыра отырып, осы ғылымның жетістіктеріне сүйенбеуге болмайды, өйткені алынған білімді жинақтау объективті ақпарат алуға және осы үдерісті неғұрлым терең және егжей-тегжейлі талдауға ықпал ететін жолдарды анықтауға мүмкіндік береді.

Адам тұлғасын зерттеумен айналысатын, әр түрлі ғылымдар тұрғысынан "әлеуметтендіру" ұғымын зерттеу тәсілдерін қарастырамыз.

Осылайша, философиялық білім тұрғысынан әлеуметтену процесі "жеке-қоғам" қатынасында талданады. Адам мәнінің әлеуметтік факторларға тәуелділігін анықтауға баса назар аударылады. Әлеуметтену процесін зерттеу кезінде, философия тұрғысынан, біздің зерттеуде Б.Д. Парыгиннің ұстанымы айқындаушы болып табылады. Ғалымның пікірінше, адамды әлеуметтендіру үдерісі жеке адамның әлеуметтік қарым-қатынас, әлеуметтік таным, сондай-ақ әлеуметтік рөлдер мен функциялар кешенін қарастыратын қоғамға кіруінен тұрады. Ғалым адам қоршаған ортаның, әлеуметтік институттардың, өз қызметінің, өзіндік даму мен өзіндік сана-сезімнің дамуынан тәуелсіз деген тұжырымға келеді.

Әлеуметтену процесінің мәнін анықтауда әлеуметтік ғылымдар тұрғысынан осы үдерісте тұлғаның белсенді немесе енжар ұстанымдарына ерекше көңіл бөлінеді. Әлеуметтендіру үдерісіндегі жеке тұлғаның белсенді ұстанымы-жеке тұлғаны нақты әлеуметтік топпен, өз халқымен сәйкестендіруді болжай отырып, қоршаған ортаны қабылдау, бағалау және ұғыну. А.И.Ковалеваның зерттеулері ерекше назар аударуға лайық, себебі әлеуметтену процесі адамның әлеуметтік нормалар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды, мінез-құлық үлгілерін игеруі ғана емес, сонымен қатар адамның қоршаған ортаны өзгертуде белсенді қызметін білдіреді.

Әлеуметтендіру процесін зерттеуде психология маңызды рөлге ие, онда адамның тұлғалық қасиеттерінің дамуына, оның қоршаған социуммен өзара іс-қимыл жасауына талдау жетекші орын алады. Ол әлеуметтену процесін екі аспектіде қарастырады, онда адам әлеуметтік тәжірибе мен әлеуметтік қатынастар жүйесін игеріп қана қоймай, сонымен қатар өзінің шығармашылық қызметінің арқасында қоршаған әлемді түрлендіреді [2, 214 б.].

Ғалым-педагогтердің пайымдауынша, адамды әлеуметтендіру процесі қоршаған ортаның адам тұлғасына қандай әсер ететіні және тұлғаның осы әсерге өз реакциясы қандай болатындығы тұрғысынан қарастырылады.

Педагогикалық ғылым тұрғысынан "әлеуметтендіру" феноменін анықтай отырып, біздің зерттеу аясында А. В. Мудриктің ғылыми көзқарастары аса қызығушылық танытады. Ғалымның пайымдауынша, бұл феномен адамзаттың мәдени мұрасын игеру және қалпына келтіру үдерісі шеңберінде адамның өзін-өзі өзгертуі мен жетілдіруі болып табылады, бұл адамның табиғи, бағытталатын және мақсатты жасалатын өмір жағдайларымен өзара іс-қимылы арқылы жүзеге асырылады. Сондай-ақ, ғалымдарға бұл үдерістің үздіксіздігін көрсетеді [6, 72б.].

"Әлеуметтендіру" феномені адамның тұлғасын және оның социуммен өзара іс-қимыл процесін зерттеумен айналысатын әртүрлі ғылым тұрғысынан қарап, әлеуметтендіру процесінің құрамдас негізін ашу қажет.

Ғалымдардың түрлі көзқарастарын (Г. Г. Винограденко, Н. Ф. Голованов, Г. Я. Гревцева, Т. Э. Мангер, Л. В. Мардахаева, А. И. Хузиахметов және т. б.) зерделеп, талдап, зерттеушілердің әлеуметтену процесінің құрамдас негізі туралы түсініктері бір мәнді екенін атап өтеміз. Бұл әлеуметтену процесінің компоненттерін анықтау кезінде ғалымдардың әртүрлі негіздемелері қолданылуымен байланысты. Осылайша, зерттелетін үдерістің компоненттерін анықтауға негіз ретінде зерттеушілер: адамның мінез-құлық стандарттарын білуі, әлеуметтік тәжірибе, қарым-қатынас жасай білу, мотивация және т. б., қарастырғын.

А. И. Хузиахметов әлеуметтендіру процесінің құрамдас негізі туралы айта отырып, адамның мінез-құлық ережелері мен нормаларын білуіне және меңгеруіне, жалпы адамзаттық құндылықтарды меңгеруіне баса назар аударады [7, б. 126]. Әлеуметтендіру үрдісінің құрамдас негізін анықтау үшін Н. Ф. Голованова, біріншіден-қоғамның мәдениеті мен психологиясына, екіншіден – жеке әлеуметтік тәжірибеге сүйенеді.

Осы негізде ғалым келесі компоненттерді белгіледі:

- коммуникативтік;
- танымдық;
- мінез-құлық;
- құндылық [5,43б.].

Біз зерттеуіміздің барысымызда біз Н.Ф. Голованованың ұсынған компоненттерге сүйенеміз, өйткені ғалымның көзқарастарында адамның тіршілік әрекетінің барлық салалары көрініс тапқан деп есептейміз. Бірақ, бізге осы құрамдас негізді кеңейту және жаңа мазмұнмен толтыру қажет.

Әлеуметтендіру процесінің құрамдас бөлігі ретінде біз:

- гностикалық (қоршаған орта туралы білімді меңгеру, сондай-ақ мінез-құлық стандарттарын білу);
- коммуникативтік (коммуникацияның әртүрлі әдістері мен формаларын меңгеру););

- құндылық (рухани және материалдық мәдениет құндылықтарын индивидпен меңгеру); - іс-әрекет (қоғамда қабылданған құндылықтар жүйесіне сәйкес жеке тұлғаның қызметін білдіреді);

- аймақтық (тұру аймағының ерекшеліктеріне бағытталған: аймақта тұратын халықтардың тарихы мен дәстүрлері; тұрмыстың мәдени ерекшеліктері мен ерекшеліктері; адамдар арасындағы қарым-қатынас) бөліктерді ұсынамыз.

Әлеуметтендіру процесінің құрамдас бөліктерін мазмұнды толтыру мектепке дейінгі жастағы балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып анықтадық. Мектепке дейінгі жас – бұл баланы әлеуметтендіру үшін ең маңызды және оңтайлы кезең екенін атап өткен жөн. Осы кезеңде бала сөйлеуді белсенді меңгереді, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынас жасауды үйренеді, қоғамдағы мінез-құлық стандарттары туралы білім алады, оларға сәйкес болуды үйренеді.

Мектепке дейінгі жастағы баланың қызметінің жетекші түрі ойын қызметі және коммуникация болып табылатындықтан, баланың әлеуметтену процесін ойын және қарым-қатынас арқылы жүзеге асыру қажет.

Ойын әрекетінің арқасында балада қарастырылатын жасқа тән келесі іс-әрекеттерді меңгереді: назар, есте сақтау, ойлау, қиял, сөйлеу, эмоциялар, ерік.

Дамыған назар мектепке дейінгі жастағы балаға оқылатын пән туралы көбірек ақпарат алуға мүмкіндік береді (гностикалық компонент); объектіде немесе адамдармен өзара іс-қимыл жасау кезінде ұзақ уақыт назар аудару қабілеті балаға әңгімелесушінің эмоционалдық жағдайын (эмоциялық компонент) ескеруге мүмкіндік береді; жеткілікті көп білім алу баланың алған білімін практикада қолдануға мүмкіндік береді (іс-әрекет компоненті). Баланы мектепте тиімді оқытудың одан әрі процесі оның зейінін дамытуға тікелей байланысты екенін атап өткен жөн.

Әлеуметтендіру процесінің тиімділігі оның ақпаратты есте сақтау және оны қажетті уақыт кезеңінде ойнату қабілетіне байланысты болады. Мінез-құлық стандарттарын (құнды компонент) есте сақтау және оларды күнделікті өмірде іске асыру қоғамда үйлесімді өмір сүруге ықпал ететін болады.

Ойлау үрдістерін жетілдіру және мектепке дейінгі жастағы көрнекі-бейнелі ойлау сияқты жаңа өскіндердің пайда болуының арқасында бала құбылыстар мен оқиғалар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды (құнды компонент) белгілей алады. Қоршаған орта туралы білім көлемін ұлғайту, талдау, жіктеу қабілеті (гностикалық компонент) тиімді әлеуметтендіруге ықпал ететін болады.

Мектепке дейінгі балалық шақ кезеңінде қиял қарқынды дамиды, соның арқасында бала аналогия және синтез (гностикалық компонент) арқылы жаңа білім ала алады; қарым-қатынас жағдайын болжау (коммуникативтік компонент); өз қызметінің нәтижелерін алдын ала білу (Қызметтік компонент).

Баланың әлеуметтенуі үдерісіне оң және теріс әсер ететін заманауи Социум үрдістерін анықтаймыз. Оң үрдістер арасында:

- ата-аналар мен балалар арасындағы серіктестік негізінде қазіргі заманғы отбасында өзара қарым-қатынас құру, оның әрбір мүшесінің міндеттерін ғана

емес, сонымен қатар құқықтарын да (өзін-өзі көрсету, бастамашылық, еркіндік) мойындай отырып);

- баланың дене және психикалық дамуы үшін қолайлы жағдай жасау;

- Балаға мінез-құлық үлгілерін, ата-ана функцияларын көрнекі көрсету, қоғам өміріне қатысу үлгісі, эмоционалдық бағалау, болып жатқан оқиғалар.

Бірақ, сондай-ақ қоғамда адамның үйлесімді өмір сүруіне ықпал етпейтін қазіргі заманғы социумның жағымсыз көріністерін атап өткен жөн, жеке тұлға өзін-өзі жүзеге асыруға бермейді:

- ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынастағы шиеленіс (басқа адамды "тыңдау және есту", оқиғалар мен құбылыстарға әртүрлі көзқарастарды ескеру, өзара келісе алмау, басқасына жол беру);

- отбасындағы ұжым аралық байланыстарды бұзу (ұрпақтан ұрпаққа білім мен тәжірибені беру үшін жауап беретін адамдар ғана емес, сонымен қатар мәдени мұра, аға ұрпаққа құрметпен қарау);

- ата-аналардың аса жұмыспен қамтылуы (баламен қарым-қатынас жасауға және өзара іс-қимыл жасауға уақытты қысқарту, соның салдарынан бала тұлғасының қалыптасуына теріс әсер ететін басқа әлеуметтік институттармен бұл вакуумды толтыру);

- отбасында жағымды эмоционалдық климаттың болмауы;

- ата-аналардың педагогикалық мәдениетінің төмен деңгейі.

Баланы әлеуметтендіру бойынша БСҰ - да жұмыс бірнеше бағытта жүзеге асырылады:

- қоғамдағы тәртіп ережелері мен нормаларымен танысу;

- моральдық және адамгершілік құндылықтарды меңгеру;

- құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынасты және өзара іс-қимылды дамыту;

- адамдарға, қоршаған ортаға, өз отбасына, өзіне құрметпен қарауды қалыптастыру;

- дербестіктің қалыптасуы, сондай - ақ өз қызметін өзін-өзі реттеу; - еңбекке оң көзқарасты қалыптастыру [4].

Осы бағыттардағы жұмысты іске асыру педагог қызметкерлердің ата-аналармен өзара іс-қимылы кезінде неғұрлым тиімді болады, өйткені дәл ата-аналар білім беру қызметіне тапсырыс беруші болып табылады және балалардың білім беру қызметін жүзеге асыруда ББҰ серіктестері ретінде қарастырылады.

Қорытындылай келе, мектепке дейінгі жастағы баланың әлеуметтенуі отбасының және қазіргі заманғы социумның осы үдеріске әсерін ескере отырып, балалардың жас ерекшеліктерінің біліміне сүйене отырып, сондай-ақ педагогикалық қызметкерлер мен ата-аналар арасындағы өзара қарым-қатынасты жүзеге асыру кезінде баланың қоршаған әлемді ұғыну және өзін оның ажырамас бөлігі ретінде сезіну барысында неғұрлым тиімді болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Андреева А. Д. даму Ерекшеліктері мектеп жасына дейінгі балалардың заманауи өркениет жағдайында // Вестн. Минин. ун-та. – 2013. – № 2. – С. 3-18.

2. Андреева Г. М. Психология әлеуметтік таным. – М.: Баспасөз Аспект, 1997. – 283 б.
3. Амбалова С. А. отбасының Әсері баланың жеке тұлғасын әлеуметтендіруге // Векторы ғылым ТМУ. Сер.: Педагогика, психология. – 2015. – № 3 (22). – С. 13-15.
4. Голованов Н. Ф. оқушыларды Әлеуметтендіру құбылыс ретінде педагогикалық // Педагогика. – 1998. – № 5. – С. 42-46.
5. Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтенуіне ойын әрекетінің әсері // ғылым, мәдениет, білім әлемі. – 2015. – № 2 (51). – С. 205-207.
6. Кочисов В. К., Гогицаева О. У. Отбасы жеке тұлғаның әлеуметтенуі жағдайы ретінде
7. Мудрик А. В. Социализация – өрісін жүйелі өзгерістер // Өніндегі. тәрбиелеу. – 2014. – № 4. – 114 Б.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Молдағалиев Б.А.

ДАУН СИНДРОМЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУІ

Садуақасова А.Б.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қазіргі кезде бұл мәселе толығымен қарастырылып, жан-жақты зерттелді деп айта алмаймыз. Алайда, соңғы жылдары әртүрлі себептерге байланысты Даун синдромы бар балалар саны артуда. Оларға арналған арнайы инклюзивті білім беру мекемелері мен жеке бағыттағы мектепке дейінгі мекемелер жұмыс жасауда.

Алайда, балалардың жасы, оларға қойылған синдром бір болғанымен, олармен жұмыс жасау түрі мен бағыты әртүрлі болады. Яғни, бір бала үшін «амандасу» өтіп кеткен кезең болса, бір бала үшін ол әлі де болса қол жеткізбеген тапсырма болуы мүмкін. Сондықтан да, мұндай ерекше балалармен жұмыста көп жағдайда баланың ақыл-ой дамуының артта қалуының күрделілік деңгейіне сәйкес индивидуалды бағдарлама дайындау қажеттігі де туындауы мүмкін.

Е.А. Екжанова мен Е.А.Стреблеваның интеллекті бұзылған балаларға үшін мектепке дейінгі білім беру мекемелеріне арналған «Коррекциялық-дамытушы оқыту және тәрбиелеу» деп аталатын бағдарламасына шолу жасалды. Онда «Әлеуметтік даму» және «Еңбектік тәрбиелеу» деп аталатын екі бөлімі балаларды әлеуметтік бейімдеуге байланысты мәселелерді толығымен қарастырады. Сонымен қатар, мұнда балалардың әлеуметтік бейімделуіне ықпал ететін критерийлер мен факторларға және логопедтік сабаққа баса назар аударылғандығын байқауға болады [1, 36-37 б.]. Бағдарлама жалпы, Даун синдромы бар балаларды әлеуметтік бейімдеуде негізгі үш компонентке көңіл бөлу қажеттігін көрсетеді: олар, өз-өзіне қызмет көрсету, мәдени-гигиеналық дағдылар, үлкендермен және құрдастарымен қарым-қатынасқа түсу.

Маккуэридің ауытқуы бар балаларға арналған «Кішкене сатылар» деп аталатын педагогикалық көмек бағдарламасы көбінесе осындай балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарға арналған құрал болып табылады.

Оның әлеуметтік бейімделу мәселесіне екі кітабы арналған; «Сөйлесу дағдысы» және «Өз-өзіне қызмет көрсету және әлеуметтік дағдылар». Мұнда ақыл-ойының дамуы артта қалған балаларды оытудың сатылары мен мысалдары толығымен келтіріледі және олардың дамуындағы өзгерістерді анықтауға арналған тексеру парақтары да берілген. Бағдарламада көрсетілген тапсырмалар мен әдістер әлеуметтік жұмыс және т.б. мамандар мен ата-аналарға көмекші құрал бола алады [2, 45-46 б.].

Л.Б. Боярова, О.П. Гаврилушкина, А.П. Зарин және Н.Д. Соколованың «Интеллектуалды жетіспеушілігі бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу бағдарламасында» «Әлеуметтік дамыту» немесе «Әлеуметтік бейімдеу» секілді бөлімдер берілмеген. Мұнда өзі-өзіне қызмет көрсету дағдыларын қалыптастыру тапсырмалары «Еңбек» деп аталатын бөлімде қарастырылған. Яғни, еңбек ету арқылы баланың ақыл-ойын, қимыл-қозғалысын және сөйлеуі мен басқа да дағдыларын қалыптастыруға болатындығы тұжырымдалған.

Бағдарламаның мазмұны үш кезеңге бөлінген: әрбір кезеңде игерілген дағдылар нығайтылып, жетілдіріліп, жаңа тапсырмалар беріліп отырады. Сонымен қатар, міндетті түрде ойындар, тақпақтар беріліп, маманның жұмысын жеңілдетіп отырады [3].

Тағы айта кететін бір бағдарлама бұл - «Даунсайд Ап» деп аталатын педагогикалық бағдарлама, онда ата-аналарымен бірге жұмыс жасайтын 1,5-3 жас аралығындағы адаптациялық топтар. Бұл бағдарлама негізіндегі сабақтардың мақсаты – балалардың әлеуметтенуі, қарым-қатынас дағдыларына үйрену арқылы бірте-бірте үй жағдайынан мектепке дейінгі мекемеге ауысу болып табылады [4].

Осылайша, жоғарыда аталған әрбір бағдарлама Даун синдромы бар балаларды әлеуметтік бейімдеудің әртүрлі бағыттарын ұсынады.

Даму деңгейін бағалау – баламен жұмыс стратегиясын түсіну мен анықтау үшін қажетті ең алғашқы қадам болып табылады. Бұл баланы үйде тесттен өткізіп, онымен жұмыс жасаудың дұрыс бағытын таңдауға мүмкіндік береді. Яғни, біз баланы қай бағытта жетілдіру жұмысын жүргізу қажет екендігін анықтаймыз: моторика, сөйлеу мәнері, өз-өзіне қызмет көрсету, жеке қажеттіліктерін орындай алу немесе әлеуметтік қабілеттері – қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсе алуы.

Осындай бағалау жүргізу арқылы баланың әлсіз және жағымды жақтары анықталады. Бұл балағау нәтижесі баланың жағымды іс-әрекеттері мен тұстарын нығайтып, әлсіз жағын дамытуға мүмкіндік береді.

Осылайша, ақыл-ойы дамуының артта қалған Даун синдромы бар балаларды үйрету мен оқыту өте күрделі педагогикалық және әлеуметтік міндет болып табылады. Бұл міндеттерді шешу балаларды өз мүмкіндіктеріне сәйкес өз-өзіне қызмет етуге дайындауға үйретеді. Іс-әрекет – адам өміріндегі маңызды қызметтердің бірі. Кез келген тұлға еңбек ету арқылы өзін-өзі қамтамасыз етіп, рухани және материалдық молшылыққа қол жеткізеді. Сондықтан мұндай балаларды өзінің мүмкіндігі келетін еңбекке баулу, үйрету және дағдыландыру арқылы оның әлеуметтік бейімделуіне мүмкіндік аламыз. Әрине, еңбекке баулу міндетті түрде, баланың бойындағы ауытқушылық пен

оның ерекшелігіне қарай жүргізілуі тиіс. Бастысы баланың бойындағы орын алып отырған бастапқы ауытқушылық маңызды рөл атқармайды, керісінше оның әлеуметтік салдары әсер етеді. Жүргізілетін кез келген әлеуметтік, педагогикалық, медициналық немесе психологиялық жұмыс ауытқушылықты толығымен жойып жібере алмайды, тек сол ауытқушылық арқылы орын алып отырған қиындықтың алдын алып, жеңілдетеді алады.

Сондықтан да, Даун синдромы бар және басқа да «ерекше» балалардың табиғи жетіспеушіліктерін әлеуметтік толықтыру әдісі арқылы тәрбиелеу ең дұрыс жол болып табылады. Бұл дегеніміз баланы әртүрлі қоғамдық қарым-қатынастарға, белсенді әңгімелесуге, қоғамдық-пайдалы іс-әрекетке тарту және сол арқылы оның компенсаторлық мүмкіндіктерін дамыту.

Әлеуметтік бейімделу – қоғамдық нормалар мен құндылықтар жүйесіне сәйкес «ерекше» балалардың мінез-құлқын икемдеу.

Оларда орын алған ауытқушылықтарына қарай, қоршаған әлеуметтік ортамен байланысы мен қабілеті төмен әрі күрделі, болып отырған өзгерістерге жауап беруі де қиындық тудырады. Олар өз ерекшелігіне сәйкес дайындалған коррекциялық-педагогикалық тапсырмаларды орындауда да қиындықтарға жолығып, оның өзі баланың мінез-құлқындағы ауытқушылығына алып келуі ықтимал. Мұндай балаларға қоғаммен мейірімді байланыс орнату арқылы, қоғамның белсенді өміріне араласып, әлеуметтік бейімделуіне жол ашамыз.

Әлеуметтік бейімделу адамдармен әлеуметтік өзара қарым-қатынас негізінде қалыптасатын болғандықтан, белгілі бір субъектінің немесе топтың қоғамға бейімделгендігі бір жағынан әлеуметтік ортамен, екінші жағынан оның өзінің қабілеттерімен анықталады.

Бейімделудің жемістілігін анықтайтын әлеуметтік факторлар қатарына топтағы адамдардың біліктілігі, оның әлеуметтік жағдайы, қойылған талаптардың бірегейлігі, топ мүшелерінің іс-әрекетінің сипатына тікелей тәуелді болып келеді.

Сондықтан да, Даун синдромы бар баламен жұмысты ұйымдастыруда, оған арнайы әлеуметтік ортаны қалыптастыру қажет. Оның әлеуметтік ортасында ата-анасы міндетті түрде болатындықтан, ата-аналарымен де арнайы жұмыстар жүргізілуі тиіс. Сонымен қатар, Даун синдромы бар балалары бар ата-аналарға арналған арнайы оқу курстары жүргізілетін болса, нұр үстіне нұр болар еді деп ойлаймыз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Екжанова Е.А., Стребелева Е.А. Программа дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушениями интеллекта. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание.- М.: «Просвещение», 2005. - 272 с.
2. Питерси М. Маленькие ступеньки: Программа ранней педагогической помощи детям с отклонениями в развитии: Кн. 1: Введение в программу (пер. с англ. Грозной Н.С.) - Изд.: Ассоциация Даун Синдром, Институт Обще гуманитарных исследований - 2001. - 64 с.

3. Боряева, Л. Б., Гаврилушкина, О. П., Зарин, А. П., Соколова, Н. Д. Программа воспитания и обучения дошкольников с интеллектуальной недостаточностью. - СПб.: Издательство «СОЮЗ», 2001. - 320 с.
4. Поле Е. Синдром Дауна. Факты / М.: Благотворительный фонд «Даунсайд Ап», 2004. – 32 с.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Есенғұлова М.Н.

МЕКТЕПАЛДЫ ДАЯРЛЫҚ ПЕН БІРІНШІ СЫНЫП САБАҚТАСТЫҒЫН АРТТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Сарсенбаева С.М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Тәлім-тәрбие берудің бастауы – мектепке дейінгі тәрбиенің мазмұнын түбегейлі жаңарту, еліміздің ертеңін баянды ету бағытында болуы керек. Бүгінгі жаңа қоғам мүддесіне лайықты жетілген, бойында ұлттық сана, ұлттық психология қалыптасқан қоғамның ертеңгі иегерлерін тәрбиелеп өсіру – отбасының, балабақшаның, барша халықтың міндеті. Бала тәрбиесі – педагогика ғылымындағы өзекті тақырыптың бірі.

Сондықтан мектепалды даярлық тобы мен бірінші сынып арасындағы сабақтастықты сақтай отырып балаларды оқыту бүгінгі таңда негізгі көкейкесті мәселелердің бірі болып отыр. Мектепалды даярлық тобынан бастап оқыту бастауыш мектеп оқушыларының білімді меңгертуге, дағдыны қалыптастыруға негіз болып табылады. Олай болса, бұл мәселені жан-жақты зерттеу қажеттілігі туындап отыр.

Ұлы ғалымдар әл-Фараби [1], Я.А.Коменский [2], И.Г.Песталоцци [3], А.Дистервег [4], К.Д.Ушинский [5], Ы.Алтынсарин [6] оқытудың негізінде балалардың ақыл-ойын арттырудың, танымдық белсенділігін дамытудың жолдарын тұжырымдаған.

Бірқатар ғалымдарымыздың Ә.Әмірова [7], ТөлешоваҰ.Б. [8], Ж.Қараев [9] т.б. зерттеулерінен бүгінгі таңда мектепке дайындық пен оқу-тәрбие жұмысының мәселелерін кең қарастырғанын байқаймыз.

Бүгінгі таңдағы ғылым мен білім беру жүйесі түрлі Қазақстандық қоғамның даму тенденцияларына тікелейге байланысты. Себебі тәуелсіздік алғаннан бергі еліміздегі экономиканы дамытудағы жаңа стратегиялық бағдарлар, қоғамның ашықтығы мен ақпараттануы білім беруге қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Қоғамда болып жатқан түрлі өзгерістерге байланысты мектепке дейінгі және бастауыш білім берудің ұлттық моделін қалыптастыру, білім мазмұнын жаңарту, сапалы білімге қол жеткізу, оқытудың жаңа дидактикалық жүйесін іздестіру – бүгінгі таңда көкейкесті мәселе. Аталған мәселелерді шешу үшін білім мазмұнын, оқыту жүйесін, жеке тұлға қалыптастырудың рөлін жаңаша қарастыру қажет.

Сондықтан, оқу процесін ұйымдастыруға деген жаңа талаптарды қарастырып, оқытуда білім және дағдыны меңгертуден құзырлылықты дамытуға, оқытуда-оқу ақпаратын беруден оқушылардан күтілетін нәтижелерге қол жеткізуіне мүмкіндік беретін оқу процесін нәтижеге бағыттау қажеттілігі туып отыр.

Мектепке дейінгі дайындықты ұйымдастырудың көпнұсқалылығы балалардың мектепке дайындық деңгейімен қамтамасыз етіледі және мыналармен сипатталады:

- оқуға ынталандыру;
- қоршаған болмыс туралы алғашқы пайымдар;
- өз-өзіне және мектепке деген позитивті қарым-қатынас;
- оқуға қабілеттілігі (тіл дамыту, қарапайым есеп және т.б.);
- қарапайым әлеуметтік дағдылардың болуы.

Бүгінгі күні мектепке дейінгі дайындық топтары мен сыныптарында ойын іс-әрекетінің жетекші рөлі сақталып отыр. Арнайы ұйымдастырылған сабақтарда әр түрлі ойын түрлері кеңінен қолданылады (оқу, ұлттық, қозғалыс, сюжетті-рөлдік, ережелі және т.б.). Ойындар тәрбиешінің балалармен және балалардың бір-бірімен еркін ынтымақтастығына негізделеді, сәбидің жеке белсенділігін көрсетуіне, өзін толық іске асыруына мүмкіндік беретін бала өмірін ұйымдастырудың негізгі нысанына айналады.

Тәрбие беру жұмысын барынша жетілдіру ғылым саласына елеулі өзгерістер енгізіп жатқан қазіргі кезеңде бірінші сыныпқа дейінгі ұйымдар және бастапқы тәрбие беру ісін жаңа сапалық деңгейге көтеру міндеті бүгінгі күні көкейкесті сұрақ. Осы өзгерістер тәрбие саласының алғашқы сатысы болып саналатын бірінші сыныпқа дейінгі ұйымдарда болашақ ұрпақтың дүниетанымын дамытуға, оларды жеке тұлға ретінде қалыптастыруға, балалық кезден бастап толық жағдай жасауды, тәрбиелеу және тәрбие беруге аса жауапты қарауды басты міндет етіп қойып отыр.

Тәрбиедегі жүйелі сабақтастық сақталу үшін бірінші сыныпқа дейінгі кезеңде — жас ерекшелігіне сәйкес оқушының өзін-өзі бағалауының сақталуы, тәрбиедегі және тұлғалық дамуы, қоршаған ортамен байланыс жасауға дағдысы қарастырылады.

Бастапқы сатыда — бірінші сыныпқа дейінгі шақтағы жетістіктерінің барлық деңгейіне тірек болуды, қарқынды даму жағдайында жеке жұмыстарды, бірінші сыныпқа дейінгі қалыптасып болмаған білімдерін шындауға арнайы өзара қарым-қатынас жасау жолдарын дамытуды қамтамасыз етеді.

Еліміздің білім беру жүйесі әлемдік стандарттар негізінде дамуға бет алғалы білім мен оқыту мазмұнына көптеген өзгерістер енгізілді. Білім жүйесі көп деңгейлі әрі үздіксіз болғандықтан, балабақшадан бастап жоғарғы оқу және одан кейінгі сатылардағы білім беру ісі бір жүйеге түсіп дамытылуда. Білімнің үздіксіздігі дегеніміз – отбасынан басталып, балабақшада жалғасып, одан кейін мектеп, жоғары оқу орнында берілетін білімдер жүйесі болып табылады. Білім берудегі үздіксіздік принципі ғылым мен техника қарыштап дамып, ғылым мен білімнің жылдам қарқынмен өркендеуімен тікелей байланысты. Міне, сондықтан мектепалды даярлық тобы мен бірінші сыныптың арасындағы

сабақтастық білім беру жүйесіндегі үздіксіздіктің заңды бастамасы. Балабақшадағы танымдық дағдыны мектептің бірінші сыныбында жалғастыру үшін, оның ғылыми негіздерін айқындауға, педагогикалық және психологиялық факторларлы есепке ала отырып, дидактикалық принциптерді, алғышарттарды жүйелеу маңызды орын алады. Олай болмайынша, мектепалды даярлық пен бірінші сыныптың арасындағы сабақтастық жүйесінің мән-мағынасын білу мүмкін емес. Әр нәрсенің өз жүйесі болатынындай білім мен тәрбиенің, ғылым мен практиканың да өз сабақтастығы, өзара байланысы, ортақ қағидасы болады. Бұл мәселелерді ескермейінше, оны ілгері дамытпайынша, айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізе қою қиын.

Қорыта айтқанда, мектепалды даярлық пен бірінші сынып сабақтастығын арттырудың ғылыми-теориялық негіздерін зерттеу, ғылыми-педагогикалық ерекшеліктерін айқындау, мектепалды даярлық пен бірінші сынып арасындағы сабақтастықтың байланыстарын көрсетіп, ғылыми-педагогикалық талдамалық жұмыстардың негізінде бала тәрбиесі, балабақшадағы оқыту әдістемесін, бірінші сыныптың ерекшеліктерін, тәрбие мен білім беру жұмыстарындағы тәрбиеші мен ұстаздың рөлін белгілеу оңай емес. Мектепалды даярлық пен бірінші сыныптың сабақтастығын анықтау, оны жетілдіру, соған қатысты әдістер мен әдістемелерді дамытып, жүйелендіру, мектепалды даярлық пен бірінші сынып арасындағы сабақтастықтың ғылыми дәрежесі мен өзектілігін, көкейкестілігін нақтылау мемлекеттік тұрғыдағы мәселе.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. - Алматы, 1973. – 215 б.
2. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. В2-х т. –Москва, 1982.
3. Песталоцци И.Г. Избранные пед.сочинение. Т.1. – Москва: Педагогика, 1981. – 267 с.
4. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. –Москва: Учпедгиз, 1956.
5. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: в 6 т. Т.2 /Сост. С.Ф.Егоров. -Москва: Педагогика, 1988. – 496 с.
6. Алтынсарин Ы. Таңдамалы педагогикалық мұралары. – Алматы: Рауан, 1991. – 185 б.
7. Әмірова Ә. С.Ересектер тобындағы балаларды қазақ балалар әдебиеті арқылы адамгершілікке тәрбиелеу. Пед.ғ.к., дисс... 13.00.01. – Алматы, 1994.
8. Төлешова Ұ.Б. Оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастырудағы мектеп пен университет арасындағы сабақтастық: Пед.ғ.к., дисс... 13.00.01. – Алматы, 2004.
9. Қараев Ж.А. Активизация познавательной деятельности учащихся в условиях применения компьютерной технологии обучения. Автореф. ... дис.докт.пед.наук. – Алматы, 1994. – 48 с.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор Туребаева К.Ж.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ЭЛЕМЕНТОВ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

Смихан А.Е.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

В содержании учебного материала по этнопедагогике заложены огромные познавательные, развивающие и воспитательные возможности.

Методы познавательной деятельности учащихся чаще всего относятся к методам учения, которые обеспечивают усвоение учебного материала и общее развитие ученика. Они подразделяются на репродуктивные и продуктивные.

В процессе обучения определяющую роль играют методы учения, так как они составляют цель обучения, с их помощью обеспечивается усвоение содержания учебного материала. В процессе обучения предопределяющими являются методы преподавания, которые проектируют деятельность учащихся и предваряют их действия. Основной характеристикой методов обучения является связь деятельности педагога с познавательной деятельностью учащихся.

Главная задача учителя состоит в том, чтобы включить учащегося в учебный процесс и помочь организовать учебную деятельность. Поэтому Т.А. Ильина рассматривает метод обучения как «способ организации познавательной деятельности учащихся» [2, с.270].

Существуют различные классификации методов обучения. Для нашего исследования интересную организационную классификацию предложил Ю.К. Бабанский. По его мнению, любая деятельность в качестве несотъемлемых компонентов имеет три составляющие: организацию, стимулирование и контроль. Тогда и методы обучения подразделяются на три большие группы:

Методы организации учебно-познавательной деятельности.

Методы стимулирования учебно-познавательной деятельности.

Методы контроля за эффективностью учебно-познавательной деятельности [1].

Данные группы методов обучения соответствуют компонентам структурной организации учебно-познавательной деятельности средствами этнопедагогике.

В настоящее время всё активнее в жизнь современной школы входят методы организации взаимодействия учащихся друг с другом. Использование этих методов способствует накоплению у учащихся социального опыта общения и освоению учащимися социальных методов Организации учебной деятельности.

В педагогике выделяют следующие наиболее часто применяемые методы организации взаимодействия учащихся: освоение элементарных норм поведения разговора, метод взаимной проверки, метод взаимных заданий, совместного нахождения лучшего решения, временная работа в группах,

создание совместных переживаний, организация работы учащихся-консультантов, дискуссия.

Следующая большая группа, которую особо выделил Ю.К. Бабанский - это методы стимулирования учебно-познавательной деятельности. Эффективность освоения любого вида деятельности во многом зависит от наличия у ученика мотивации к данному виду деятельности. Если у учащихся имеются сильные, яркие и глубокие мотивы, которые вызывают желание участвовать активно, преодолевать затруднения, настойчиво продвигаться к намеченной цели, его обязательно выполнить, то есть держать своё слово.

Процесс обучения опирается не только на эмоции и мотив познавательного интереса, но и на целый ряд других мотивов, среди которых значительное место занимают мотивы ответственности и обязательности. Один из основных мотивов выступает мотив чести, когда школьник дорожит своим словом или обещанием и стремится его обязательно выполнить то есть держать своё слово. Методы и приёмы формирования ответственности в учении опираются на методы воспитания школьников, всё это подчёркивает единство процессов обучения и воспитания.

Мотивы долга и ответственности формируются на основе: разъяснения школьникам личностной значимости учения; приучения их к выполнению требований оперативного контроля. Например, оформление классной комнаты требует распределения обязанностей среди учащихся, ответственного отношения к поручению.

В нашем исследовании очень широко используются методы, которые направлены на развитие творческих способностей и личностных качеств школьников с использованием этнопедагогики.

К ним относятся: творческие задания по предмету; постановка проблемы или создание проблемной ситуации; дискуссии, то есть обсуждение материала; создание-креативного поля; перевод игры в другой, более сложный, творческий уровень, сочинительство и другое.

При использовании сказкотерапии в работе со школьниками наблюдается замечательный факт: одна и та же сказка по-разному влияет на каждого ученика, каждый находит в ней что-то своё, актуальное для него, созвучное его проблемам.

Далее рассмотрим ещё одно условие в формировании познавательной деятельности учащихся с использованием этнопедагогики - это организацию форм обучения. Успешность обучения зависит не только от методов обучения, как бы осознанно их не подбирал учитель. Данный процесс не может быть осуществлён вне форм организации учебно-познавательной деятельности школьников, как не бывает вне времени и пространства.

Под формой понимается «строение, устройство, система организации, внутренняя структура, непрерывно связанная с определённым содержанием» [6]. Любой современный урок с использованием элементов этнопедагогики осуществляется путём функционирования различных форм деятельности учителя и учащихся, а также различных форм их взаимоотношения. Большое значение при этом играет не только содержание общения между учителем и

учащимися, между учениками, но и в какой форме это общение осуществляется, то есть каким образом учитель организует учебно-познавательную деятельность учащихся с использованием элементов этнопедагогике.

Под формой организации учебно-познавательной деятельности следует понимать «... целенаправленно формируемый характер общения в процессе взаимодействия учителя и учащихся, отличающихся спецификой распределения учебно-познавательных функций, последовательностью и выбором звеньев учебной работы и режимом - временным и пространственным» [5]. Формы организации познавательной деятельности, утверждает Ю.А. Конаржевский - это по сути дела разновидности «определённое взаимодействие людей, в ходе которого они обмениваются информацией с целью налаживания отношений и объединения усилий для достижения общего результата» [4]. Л.П. Буева считает, что в общении осуществляется рациональное, эмоциональное и волевое взаимовлияние и взаимодействие индивидов, выявляется и ориентируется общность настроений, мыслей, взглядов, взаимопонимания; осуществляется передача и усвоение манер, привычек, стиля поведения взаимодействия обучающихся и обучающихся, отличающихся друг от друга характером их общения [3]. В своих исследованиях психолог М.И. Лисина раскрывает это понятие, как создается сплочённость и солидарность, характеризующие групповую и коллективную деятельность.

Фронтальная форма учебно-познавательной деятельности предполагает одновременное выполнение общих задач всеми учениками класса для достижения ими общей учебно-познавательной задачи на основе этнопедагогике. Это самая распространённая форма организации учебно-познавательной деятельности, она используется на уроках, на экскурсиях, походах в музей с родителями. Организация учебно-познавательной деятельности учащихся средствами этнопедагогике позволят развивать у них ясность и четкость мышления, внимательность, обстоятельность, убедительность в суждениях, умение абстрагироваться от конкретного содержания и сосредоточиться на главном.

Использованные источники:

1. Бабанский Ю.К. Основные условия и критерии оптимального выбора методов обучения //Проблемы методов обучения в современной общеобразовательной школе. М., 1971.
2. Ильина Т.А. Педагогика. Курс лекций. - М., 1984.
3. Конаржевский Ю.А. Анализ урока. М., 2000.
4. Лисина М.М. Генезис форм общения у детей. - М., 1978.
5. Терский Н.Л. Педагогический анализ урока. - Красноярск, 1984.
6. Философский энциклопедический словарь. - М., 1983.

Научный руководитель: к.п.н., профессор Избасарова Р.Ш.

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ ПЕДАГОГОВ СРЕДНИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ (НА ПРИМЕРЕ УЧИТЕЛЕЙ КГУ «СРЕДНЯЯ ШКОЛА №28» г.АКТОБЕ)

Тагибергенова А.К.

Актюбинский региональный государственный университет имени К.Жубанова

Психологическое здоровье выступает в качестве способности человека и общества адекватно усваивать, перерабатывать и генерировать информацию, позволяющую гибко и мобильно выстраивать жизненные сценарии и на основании этого успешно реализовывать их в быстроменяющейся, агрессивной среде [4, с. 58]. Как отмечают психологи, психологическое нездоровье наступает только тогда, когда личность не способна удовлетворить свои жизненно важные потребности, а также когда не способна быть социально компетентной в плане проживания в сложном мире, сохраняя адаптивное поведение и удовлетворительные отношения. Исходя из этого, психологическое здоровье является основополагающим для соматического здоровья. И именно психологическое здоровье человека выступает в качестве предпосылки развития профессионального здоровья [1,с.91]. Следует отметить, что психологические аспекты профессионального здоровья педагогов средних образовательных учреждений зависит от гибкости преподавателя, то есть от его умения быстро реагировать на изменение ситуации, быстро переключаться с одного вида на другой, это можно наблюдать при проведении уроков [3,с.77]. Также зависит от импульсивности, она заключается в способности учителя часто импровизировать на уроке. Третьим аспектом профессионального здоровья выступает устойчивость по отношению к изменяющейся ситуации. Учитель в своей деятельности ориентируется не на ситуацию, возникающую на уроке, а на собственные цели. Четвертым аспектом является наличие личностной тревожности. Характеристиками учителя являются эмоциональная напряжённость, беспокойство, повышенная чувствительность к неудачам и ошибкам. При отсутствии личностной тревожности перечисленных симптомов нет. К следующему аспекту относят стабильное эмоционально-положительное отношение к учащимся. Учитель ровен, доброжелателен, терпим, у него отсутствуют резкие спады и подъемы настроения. И наконец шестым аспектом является то, что в неблагоприятных ситуациях направленность рефлексии на себя, то есть при анализе неудачного урока учитель берет вину за случившееся и ответственность за исправление положения на себя [6,с.125]. По результатам эмпирического исследования, полученных в ходе исследования педагогов КГУ «Средняя школа №28» г.Актобе, можно свидетельствовать о том, что 35% преподавателей общеобразовательных школ имеют низкий уровень эмоциональной устойчивости, также они удовлетворены своей работой, личными достижениями, общением с близкими людьми. В тоже время у них ярко выражены негативные эмоции, которые проявляются в чувстве стыда и страха. Педагоги находятся во второй фазе эмоционального выгорания «резистентности», обладают высокой эмоциональной устойчивостью,

адекватной самооценкой и реальным восприятием действительности, реально оценивают свою роль в коллективе, ориентируются на соблюдение общепринятых норм поведения. Среди преподавателей низкий уровень эмоциональной устойчивости выявлен у 42%. Также количество здоровых людей, но имеющих неблагоприятный прогноз выше в два раза. Они также удовлетворены своей работой, личными достижениями, общением с близкими людьми. Находятся во второй фазе эмоционального выгорания-сопротивления. И наконец для них характерен высокий уровень адаптационного потенциала; средний уровень нервно-психической устойчивости и поведенческой регуляции; высокий уровень коммуникативных способностей и моральной нормативности.

Рисунок 1. Сравнение результатов диагностики участников экспериментальной и контрольной группы по методике «Самооценка и самоанализ педагогами своего состояния»

Анализируя результаты, представленные на диаграмме можно сказать, что в начальной диагностике групп результаты отличаются незначительно. Но сравнивая результаты экспериментальной группы, которая посещала тренинговые занятия и контрольной группы, которая не посещала занятия можно сделать вывод о высокой эффективности, результативности важности и нужности реализации занятий программы. (Исследования по следующим методикам проводилось только в экспериментальной группе). Сопоставив полученные данные, мы пришли к выводу, что коррекционные и профилактические работы могут помочь повысить уровень психологического здоровья педагогов школ. Все выше изложенное говорит о высокой эффективности, результативности важности и нужности проделанной работы в рамках реализации программы. Необходимо отметить, что комплексный подход к организации и проведению профилактики профессионального выгорания повышает уровень психологического и профессионального здоровья и делает его объектом внимания и заботы педагога.

Использованные источники:

1. Ахмерова С. Г. Состояние здоровья и профессиональное долголетие учителя / С. Г. Ахмерова // Вестник Башк. пед. ун-та. Сер.: Педагогика и психология. — 2013. — № 1. — 10–16 с.

2. Березовская Р. А. Исследование отношения к здоровью: современное состояние проблемы в отечественной психологии // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 12: Психология. Социология. Педагогика. 2011. № 1. — 221–226 с.
3. Вековцева Т. А., Резанович И. В. Методы профессионального саморазвития преподавателя // Современные проблемы науки и образования. — 2012. — № 6.
4. Гольцева Т. П. Особенности профессиональной деятельности преподавателей, влияющие на возникновение негативных психических состояний // Вестник ТГПУ. 2012. № 6. — 226–232 с.
5. Калью П. И. Сущностная характеристика понятия «здоровье» и некоторые вопросы перестройки здравоохранения: обзорная информация / П. И. Калью. — М, 2013.
6. Митина Л. М. Профессиональное здоровье учителя: стратегия, концепция, технология / Л. М. Митина // Нар. образование. — 2013. — № 9–10. — 166–170 с.

Научный руководитель: п.с.ғ.к., доцент, Карабалина А.А.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ

Тағыбаргенова С.Қ.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған елдердің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім» екенін айта келіп, ол үшін «Бізге экономикалық және қоғамдық жанару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет», – деп білім беру жүйесін жетілдіру мәселесін алға қойған болатын [1]. Осы тапсырманың негізінде маусым айында Үкіметтің 25 маусым 2012 жылы №832 қаулысымен бекітілген «Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары» қабылданды. Ұлттық жоспардың мақсаты–Қазақстан Республикасындағы мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту үшін жағдай жасау болып белгіленген.

«Функционалдық сауаттылық» ұғымы алғаш рет өткен ғасырдың 60-шы жылдары ЮНЕСКО құжаттарында пайда болды және кейіннен зерттеушілердің қолдануына енді. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде»: «Сауаттылық – адамның әдеби тілдің нормаларына сәйкес ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын меңгеруі»– деп түсіндіріледі. Берілген анықтамада сауаттылық, жалпы, кең мағынасында алғанда, халықтың мәдени, әлеуметтік дамуының көрсеткіші ретінде қолданылса, контекстегі мағынасы оқыту үдерісінің сапалық көрсеткішінің бірі екенін меңзеп тұр.

Бұл «Педагогикалық түсіндірме сөздікте» берілген «Сауаттылық – ана тілінің заңдары мен ережелерін оларды ауызша және жазбаша сөйлеуде пайдаланудың берік дағдыларымен үйлестіре отырып білуі» [2] деген анықтамаға мағыналық тұрғыдан жақын келеді.

1. Функционалдық сауаттылық дегеніміз - адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуы, яғни бүгінгі жаһандану дәуіріндегі заман ағымына, жасына қарамай ілесіп отыруы, адамның мамандығына сай үнемі білімін жетілдіріп отыруы. Функционалдық сауаттылық, кеңінен алғанда, білім берудің (бірінші кезекте жалпы білім беруді) көп жоспарлы адамзат қызметімен байланысын біріктіретін тұлғаның әлеуметтік бағдарлану тәсілі ретінде түсіндіріледі. Қазіргі тез құбылмалы әлемде функционалдық сауаттылық адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсенді қатысуына, сондай-ақ өмір бойы білім алуына ықпал ететін базалық факторлардың біріне айналуға. Ондағы басты мақсат жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматын қалыптастыру, оның әлемде әлеуметтік бейімделуі болып табылады [3, 42-476].

Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығы дегеніміз – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімін сыныптан тыс жерде тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету.

Бастауыш сынып оқушылардың функционалдық сауаттылық мазмұны келесі мағынада сипатталады:

- оқу, жазу сауаттылығынан;
- жаратылыстану ғылымындағы сауаттылығынан;
- математикалық сауаттылығынан;
- компьютерлік сауаттылықтан;
- денсаулық мәселесіндегі сауаттылықтан;
- құқықтық сауаттылығынан.

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылықтарын қалыптастыруда олардың психологиялық ерекшеліктері ескерілуі керек. Оқу, жазу сауаттылықтарын қалыптастыруда, ең алдымен, кіші мектеп жасындағы балалардың ойлау мен сөйлеуі маңызды орын алады. Адам өз ойын сыртқа шығаруы үшін оны бейнелейтін сөзді дәл табуы үшін іштей сөйлеудің кезеңдерінен өтеді. Оқыту үдерісінде пәндік білім, білік, дағдыларды, яғни құзыреттіліктерді меңгертуде балалардың жас кезеңдеріне сәйкес пайда болатын жетекші әрекеттерге назар аударылады.[4].

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың педагогикалық негіздеріне алынатын дидактикалық ұстанымдар екі бағытта белгіленді.

1. Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың дәстүрлі ұстанымдары.

2. Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың арнайы ұстанымдары.

Функционалдық сауаттылықты жүзеге асырудың тетіктері анықталды:

- оқыту әдіснамасы мен мазмұнын түбегейлі жаңарту;
- оқыту нысандары мен әдістері;
- оқу нәтижелерінің бағалау жүйесін өзгерту;
- қосымша біліммен және мектептен тыс сабақтармен қамтуды жатқызады;
- мектепті басқару моделі (қоғамдық-мемлекеттік нысан, мектептердің оқу жоспарын реттеудегі дербестігінің жоғары деңгейі);

-барлық мүдделі тараптармен әріптестікке негізделген достық қалыптағы білім беру ортасы;

-ата-аналардың балаларды оқыту мен тәрбиелеуге белсенді қатысуы [5].

Бүгінгі күн талабына сай жан-жақты дамыған, белсенді, өмірге талпынысы, қызығушылығы бар тұлғаны бастауыш мектептен дайындап шығарудың ең бір тиімді тәсілі – оқытудағы математикалық сауаттылық.

Бастауыш сыныптардағы математикалық сауаттылық оқыту материалының мазмұны кіші жастағы оқушылардың математикалық дайындығына, білім, білік және дағдылар деңгейіне қойылатын талаптардың өзгеруімен байланысты дәстүрлі модельге елеулі түзетулер енгізген жана оқу бағдарламасымен анықталады. Алайда функционалдық сауаттылық пәндік сауаттылыққа қарағанда кіші ұғым немесе оның саласы болып есептелінеді, олай болса функционалдық математикалық сауаттылық дегеніміз- пәнде игерген білімді іс-әрекетте, тұрмыс- тіршілікте қолдана білуі. Оқушыда функционалдық математикалық сауаттылық қалыптасу үшін ең алдымен пәндік сауаттылық болуы шарт. Математикалық сауаттылықты қалыптастырудың негізгі шарттары:

- 1) Математиканың өмірдегі орнын түсіне білу;
- 2) оқушыда «математикалық сауаттылықты меңгере білу қабілетінің болуы;
- 3) математика әлемінде болып жатқан құбылыстарды, жаңалықтарды дұрыс қабылдап, түсінуі;
- 4) математиканың ғылыми тілінде сөйлей білуі.

Бастауыш мектеп оқушыларының математикалық сауаттылығын дамытуға арналған тапсырмаларына тоқталсақ:

№1. Жәшікте 10 қызыл, 8 көк, 8 жасыл, 4 сары түсті қарындаш жатыр. Қараңғыда жәшіктен ең аз дегенде қанша қарындаш алғанда: а) бір түстен кемінде 4 қарындаш; б) кемінде әр түстен бір қарындаш; в) кемінде 6 көк қарындаш шығады?

Шешуі: а) Түрлі түсті қарындаштарды 4 топқа бөлейік. Ең қолайсыз жағдай: әрбір топта бір түсті 3 қарындаштар (3 қызыл, 3 көк, 3 жасыл, 3 сары) болған жағдайда жәшіктен тағы бір қарындаш алатын болсақ, яғни $3+3+3+3+1=13$ қарындаш алатын болсақ, онда бір түстен кемінде 4 қарындаш болады б) Ең қолайсыз жағдай: 9 қызыл, 7 көк, 7 жасыл және 3 сары, яғни $9+7+7+3+1=27$ қарындаш алсақ, онда кемінде әр түстен бір қарындаш болады в) Ең қолайсыз жағдай: 10 қызыл, 5 көк, 8 жасыл, 4 сары яғни $10+5+8+4+1=28$ қарындаш алатын болсақ, онда кемінде 6 көк қарындаш шығады.

Жауабы: а) 13 б) 27 в) 28.

№2. Егер екі таңбалы санға 3-ті қоссақ, ол санымыз 3-ке бөлінеді, 7-ні қоссақ, 7-ге бөлінеді, 4-ті алсақ, 4-ке бөлінеді. Бұл қандай сан?

Шешуі: Ізделінді сан 3-ке, 7-ге және 4-ке бөлінеді. Мұндай ең кіші сан $3 \cdot 4 \cdot 7 = 84$ ке тең. Бұл есептің шартын қанағаттандыратын жалғыз екі таңбалы сан, себебі 84-ке еселік болатын басқа сандар екі таңбалы емес. Жауабы: 84

Оқушылардың логикалық ойлауын дамытатын тапсырмалар:

№5. Арман, Руслан және Айгерім мектептен үйге бірге қайтады. Оларға Айгерімнің үйіне жету үшін 20 мин керек. Содан кейін Русланның үйіне жету

үшін Арман мен Русланға 15 мин қажет. Ал, Арманның өз үйіне жету үшін 10 мин керек. Арман үйіне 16 сағатта келу үшін олар мектептен қандай уақытташығуы қажет? Жауабы: ___ сағ ___ мин.

№2. Тоғыз монетаның біреуі жалған, оның салмағы басқаларына қарағанда жеңілдеу. Кірсіз (тастары жоқ) таразыда екі рет өлшеу арқылы оны қалайша анықтауға болады?

Шешуі: Монеталарды 3 монетадан 3 топқа бөлейік. Таразыда бірінші рет тарту. Екі жағдай болуы мүмкін. Таразының әр басына 3 монетадан қоямыз. Сонда екі жағдай болуы мүмкін:

1. Тепе-теңдік, онда таразыда шын монеталар, ал жалған монета таразыға тартылмай қалған монеталардың ішінде.

2. Таразының бір жағы деңіл болса, онда жалған монета сол жақта деген деген сөз. Таразыны екі рет тарту: енді жалған монетаны қалған 3 монетадан іздейміз. Оны қалай анықтау қажет екендігі оқушыларға мәлім.

№3. 4 чемодан мен олардың 4 кілті бар. Қай кілттің қай чемоданға сәйкес екендігін неше рет байқап білуге болады? Төрт чемоданның біреуіне түсетін кілтті анықтау үшін ең көп дегенде үш рет тексеру керек, өйткені бірінші чемоданға үш кілт түспейтін болса, онда одан төртінші кілт түседі. Енді қалған үш чемоданға түсетін кілтті тексереміз. Ол үшін екі рет, ал қалған екі чемоданға түсетін кілтті бір рет байқау арқылы анықтаймыз. Сонымен, 4 кілттің 4 чемоданның қайсысына түсетінін байқау үшін ең көп дегенде 6 рет тексеру қажет екен.

Жауабы: 6 рет.

Оқушыларға математикалық сауаттылықтан сандар тізбегі, проценттерге, мәтінді есептер, қозғалысқа байланысты есептер, комбинаторика есептері және ықтималдық, сәйкестендірулер мен салыстырулар, диаграмма және график, кестелер, бірлескен жұмыс тақырыптарына есептерді таңдап, оқушыларға сабақ барысында шығаруға дағдыланады. Оқушылар осы тапсырмаларды орындау арқылы, сыни тұрғыдан ойлануға үйренеді, бір бағытта емес, жан-жақты терең ойлануға дағдыланады, есептің бір ғана жолы емес бірнеше жауаптарын табуға үйренеді. Кіші мектеп жасындағы балалар топтық жұмыс жасағанда оқушылар диалогқа түсе отырып, бір-бірін тыңдап, өз ойларын нақты бір шешімге келе отырып жұмыс жасауға, топта бір-бірін бағалауға дағдыланады, дұрыс сөйлеуге үйренеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Қазақстан - 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» /Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы Қазақстан халқына Жолдауы.
2. PISA, TIMSS зерттеулерінің тапсырмалары негізінде оқушылардың математикалық сауаттылығын дамыту. Әдістемелік құрал. – Астана: Б.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2014. – 46 б.
3. Оразахынова Н., Кенжебаева Г.М. - «Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру жолдары» ғылыми мақаласы, 2012. - Б. 42-47.

4. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру (бастауыш сыныптар). Әдістемелік құрал. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 66.
5. Бейсеков Ж., Жақсыбаева А., Қамбаров Ж.Бастауыш сынып оқушыларын математикалық олимпиадаға даярлау (жалпы білім беретін орта мектептің оқушыларына арналған әдістемелік құрал) Шымкент 20086.«Математикалық сауаттылық» II бөлім, Алматы 2017жыл].

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Кенжебекова Н.Ә.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Таймурзина Л.С.

Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова

Сейчас идёт повсеместное улучшение и изменение качества образования. Это связано с тем, что окружающий мир ежесекундно меняется. Ведь не зря XXI век называют веком высоких или информационных технологий. В любой отрасли и специальности востребованы творческие, активные, быстро обучаемые и любознательные люди.

Сейчас человек должен уметь наблюдать за окружающим миром, анализировать происходящие события, самостоятельно предлагать оригинальные идеи и уметь их отстаивать.

Поэтому сейчас в образовательную программу, почти в каждой стране, вносятся корректировки для развития у учащихся способностей, на основе исследовательской и познавательной деятельности. Одной из первых ступенек является начальная школа.

Во многих работах всеми известных советских, зарубежных и казахстанских педагогов и психологов, подчёркивается, что оригинальность мышления учеников начальных классов и активное творческое начало раскрываются и развиваются именно в учебном процессе, которая несёт в себе исследовательскую и познавательную направленность.

В современном обществе любой ребенок уже рождается с навыками исследовательского характера. Ведь в дошкольном и младшем школьном возрасте, каждым ребенком движет неутолимая жажда новых знаний и открытий, стремление наблюдать и сравнивать, самостоятельно искать новую информацию о предметах, телах и явлениях, которые его окружают. Младший школьный возраст, а именно с первого по четвертый классы – это важнейшая ступень не только в жизни ребенка, но и базового образования. Начальная школа на современном этапе представляет собой основу для формирования азов исследовательской и познавательной культуры школьников.

Но что же такое исследовательская деятельность? Согласно словарю - это специально организованная, познавательная, творческая деятельность

учащихся, результатом которой является формирование познавательных мотивов и которая имеет следующие характеристики:

- целенаправленность;
- активность;
- предметность;
- мотивированность;
- сознательность.

В условиях перехода на программу обновлённого содержания образования: работа учителя над развитием исследовательских и познавательных умений учащихся обеспечивает:

- формирование УУД школьника;
- воспитание у учащегося ответственности за свой учебный опыт и принятие самостоятельных решений, а также за дальнейшее образование и духовно - нравственное развитие каждого индивида.

Толчком, для внедрения обновлённого содержания образования в Республике Казахстан, является активация развивающей функции обучения. Сейчас весь образовательный процесс обязан быть направлен на достижение такого уровня образованности выпускников школ, который был бы достаточен для самостоятельного решения различных проблем, носящих творческий или прикладной характер. Достижение этой цели связываю с организацией учебного процесса, в основе которого лежит исследовательская и познавательная направленность.

Огромное количество детей, которые поступают в первые классы, находятся на самом начальном уровне интеллектуального и психологического развития. В основном у них преобладает наглядное мышление. При таком виде мышления господствует эмпирическая логика, а источниками знаний выступают чувственные ощущения связи вещей, основанные на практическом их использовании. Трудность введения ребенка в сферу науки и развитие самостоятельной исследовательской деятельности заключается в том, что простое указание на то или иное свойство предмета или явления, сообщение готового знания не приводят к изменению мышления ребенка.

Исследовательская и познавательная деятельность, способствует формированию у учеников начальной школы следующих ЗУН:

- самостоятельно объяснять новые факты из полученных ранее знаний;
- умение проводить эксперименты и выдвигать собственные гипотезы на основе полученной информации;
- умение обрабатывать и применять на практике ранее полученные знания;
- умение анализировать уже известные факты и закономерности под новым углом восприятия;
- применять в учебной деятельности научные методы исследования (анализ и синтез, восхождения от абстрактного к конкретному, моделирование и т.д.);
- находить не один, а несколько вариантов решения и уметь выбирать и аргументировать свой выбор как наиболее точный и действенный;

- уметь проводить рефлексию собственной деятельности, а также работы одноклассников.

Какие же формы и методы работы для развития исследовательской и познавательной деятельности можно применять на уроках в начальных классах?

К ним можно отнести:

- применение проблемно-поискового метода
- практическая работа
- уроки-диспуты, уроки - путешествия, урок – игра
- исследовательские работы

Благодаря развитию на уроках исследовательских и познавательных способностей у современных детей появляется умение задавать вопросы, выдвигать гипотезы, проводить опыты, самостоятельно выполнять наблюдение и делать обоснованные выводы, работать с текстом и защищать свои идеи.

Исследовательские способности у детей начальных классов нужно рассматривать как отдельный вид интеллектуальной деятельности, которая формируется в результате функционирования познавательной активности младших школьников и поисковой деятельности, которая включает в себя работу исследовательского характера.

Обычно, принято считать, что исследовательская и познавательная деятельность определяется в наличии как такого самого факта активности. Но это убеждение ошибочно. Так как исследовательская деятельность включает в себя самоанализ полученных результатов.

По их итогам уже делается прогноз на будущее и строится гипотеза дальнейшей работы. На данном этапе работы возможна корректировка модели исследовательского поведения. По прошествии определённого времени всё это проверяется и закрепляется на практике и вновь оценивается. Таким образом это помогает вывести исследовательскую активность на новый уровень, а вся последовательность повторяется вновь, с учётом внесённых изменений и корректировок.

Для более успешного осуществления исследовательской и познавательной деятельности субъекты должны обладать этими способностями. Обычно их квалифицируют по стандарту советской психологии, а именно как индивидуально-психологические особенности личности, выступающие субъективными условиями успешного осуществления исследовательской деятельности. Нужно учитывать, что исследовательские и познавательные способности это не просто стремление к поиску, а умение обрабатывать полученные результаты и уже на основе полученных знаний прогнозировать дальнейшее поведение и результат,

Навыки, которые были сформированы в процессе выполнения упражнений, в дальнейшем продолжают совершенствоваться на практике. В будущем умения становятся профессиональным мастерством.

Специфика развития у детей младшего школьного возраста исследовательских и познавательных способностей, на мой взгляд, состоит в постоянной направляющей, поддерживающей и регулирующей роли учителя.

Сейчас главной обязанностью для любого педагога в учебной деятельности – увлечь детей, показать им положительный результат их работы, а также вселить в них веру в собственные способности.

Использованные источники:

1. Антоненко Т. Е. Приемы занимательности на уроках математики – журнал «Начальная школа» 2008.
2. Братанова Т. А. Методика организации игр-исследований с младшими школьниками - журнал «Начальная Школа» 2008.
3. Савенков А. И. Психология исследовательского обучения - Академия развития. 2005.
4. Государственный Образовательный Стандарт Образования Республики Казахстан

Научный руководитель: к.п.н. Утешкалиева А.М

ОҚУ ТАНЫМДЫҚ ӘРЕКЕТІНДЕГІ 1-КУРС СТУДЕНТТЕРІНІҢ ЕРІК-ЖІГЕР САПАЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Тасболат Ж.Қ.

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті

Қазіргі таңда ҚР-да білім берудің мемлекеттік стандартына сәйкес жоғарғы оқу орындарындағы оқыту мен тәрбиелеу маңызы түбегейлі өзгеріп, бірінші кезекке бұрынғыдай студентті пәндік білім, білік және дағдылардың белгілі бір жиынтығымен қаруландыру емес, студенттің оқу-танымдық іс-әрекетін дұрыс және тиімді ұйымдастырып, жаңа технологияларды пайдалана отырып жеке бас тұлғасын қалыптастыру мақсаты алға қойылып отыр. Қазіргі педагогикалық және психологиялық әдебиеттерде студенттердің танымдық іс-әрекетін сабақ уақытында, сабақтан тыс уақытта және отбасы арасында қалыптастыру мәселелері көптеп зерттелуде.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі саясатындағы мақсаттың бірі – жан-жақты, білімді, шығармашылық қабілетті, танымдық іс-әрекеті мен белсенділігі жоғары жеке тұлғаны қалыптастыру. Білім беру мен оқыту теориясының әдіснамалық негізі – таным теориясы және студент тұлғасын жан-жақты және үйлесімді қалыптастыру туралы ілімі болып табылады. Ендеше жоғары оқу орындарында студенттердің танымдық белсенділігін қалыптастыруды арнайы ұйымдастыру оқу үрдісін жетілдірудің негізгі шарты болып саналады.

Ерік ұғым ретінде де, нақты болмыстық құбылыс ретінде де тарихи сипатқа ие. Ежелгі және орта ғасырлық дүние ерік құбылысын бүгінгі біздің түсінігіміздей танып білмеген. Мысалы, ежелгі қоғамда адам еркі жөнінде тіпті сөз болмаған, оның орнына «даналық мұраты» ұғымын қолданған. Адамның қылық әрекеттері табиғат пен өмірдің ақыл бастауларына және логика қағидаларына бағынады деп түсінген. Осыдан Аристотельдің пайымдауынша, әрқандай әрекет логикалық

қортындылардан туындайды. Ал өзінің «Никомахов этикасы» еңбегінде «дәмдінің бәрін жеу керек» және «бұл алма дәмді» деген пікірлер санада «бұл алманы жеу керек» деген қорытынды ой пайда етпейді, адамды бірден сол алманы жеп қою әрекетіне келтіреді деп жазған. Ерік табиғатына болған мұндай көзқарас қазіргі күнде де жоқ емес.

Жеке адам қасиеті сипатында ерік ортағасырлықтарға да таныс таныс болған. Мұны сол уақытта қоғамда орын алған экзорис – жын-шайтан қуу үрдісінен көруге болады. Бұл үрдісте адам ылғи да енжар астама күйінде танылып, сыртқы әсерлер жинайтын, «ұя» ретінде бағаланған. Ол заманда ерік дербес жасайтын, нақты қайырымды не жауыз құбыжық күштер түріне енген құбылыс деп есептелген. Бұл тылсым күштер қандай да мақсаттар белгілеуші ақылға ие деп түсінілген. Ол күштерді танудан адамның «шын» қылық-әрекетінің мәнін түсінуге болады.

Психология мен педагогика саласындағы ғалымдардың, мамандардың назарын аударып отырған мәселелердің бірі – жастардың жеке тұлғасының дамуы. Жеке тұлғаның дамуына студенттердің оқу-танымдық белсенділігін арттыру, қазіргі заман талабына сай оны оқу үрдісінде жетілдіру болып есептеледі. Белсенділік оқушының әрекеті және пәнімен қосылғандағы дәрежесін айқындайды. Студенттер алған білімдерін өмірде, тәжірибеде нәтижелі пайдалана алу керек және олардың танымдық іс-әрекеттер ұстанымдарына негізделіп қалыптасқаны жөн. Танымдық іс-әрекеттер оқыту үрдісінде қалыптасып, тұлғалардың бірлесе жұмыс жасау нәтижесінде одан әрі дамиды. Студенттердің танымдық іс-әрекеті оқу үрдісіне негізделе отырып дамиды. Яғни бұл іс-әрекеттер қарым-қатынас арқылы қалыптасады. Олардың ішінде ең маңыздысы – оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынас. Яғни студенттердің танымдық іс-әрекетінің дамуы оқытушының оқытуына да байланысты болып келеді екен. Дидактар бұны педагогикалық жағдай, оқу-тәрбие үрдісі жағынан қарастырған. Жазу үйрету сабағы студенттерге білім берумен қатар, олардың ой-өрісінің, ақыл-парасатының, ес, зейіннің дұрыс қалыптасуын қамтамасыз етеді. Жазба жұмыстар студенттердің ойлау қабілетін арттырып, ойын сауатты да жүйелі беруге тәрбиелейді. Студенттерді жазба жұмыстарына дағдыландыру ісі бірінші класта әліппеден басталса, кейінгі кластар мен жоғарғы курстарда әдебиеттік оқу мен грамматикамен ұштастырылады. Ойын түрікше дұрыс жеткізе біліп, сауатты жазуға студенттерді үйрету үшін әрбір оқытушы орфография мен грамматиканы тығыз байланыста оқыту қажет. Студенттердің танымдық белсенділіктерінің деңгейлеріне тоқталатын болсақ, оның *ең жоғары деңгейі* танымдық міндеттерді өз бетінше қоюмен, тапсырмалардың шешімін табуда неғұрлым тиімді жолдарын болжаумен және өз бетінше айқындаумен, өздігінен бағалаумен сипатталады. Ал *орташа деңгей* жоғары деңгейдің кейбір элементтерінің оқытушының көмегімен орындалатынымен сипатталады, мұнда оқытушы танымдық тапсырма беріп, оның шешілуін бақылауы немесе студентке шешу тәсілдерін көрсетуі тиіс. *Төменгі деңгейде* студентке белгілі бір әрекеттің үлгісі болғанда, оларды орындау тәсілдері туралы көмек болғанда ғана танымдық әрекетін ынталандыруға, бағдарлануда көрініс табады.

Зерттеуші ғалымдар оқудағы танымдық белсенділікті қалыптастыру мәселелерін тәжірибеде шешудің түрлі жолдарын бөліп көрсеткен. Олар төмендегіше сипатталады:

- оқу үрдісіне қатысушылардың екі жақты сипаты әсері негізінде оқытушы мен студенттің бірлескен әрекеті арқылы (Т.Сабыров, Н.Хмель Е.Галант т.б.);
- танымдық іс-әрекеттің дербестігін қалыптастыратын өзіндік жұмысты ұйымдастыру мен оқу міндеттерін іріктеп шешу арқылы (Б.Есипов, Б.Айтмамбетова, Т.Сабыров, т.б.);
- танымдық іс-әрекеттің тәсілдерін қалыптастыру арқылы (Н.Меньшинская, П.Пидкасистый, т.б.);

Оқыту үрдісінде студенттің танымдық белсенділігін қалыптастыру үшін білімдер мен әрекет тәсілдерін алуды қажеттендіруді қалыптастыратын шарттарды, өзін-өзі бейімдеу шарттарын, мәселелерді шешудің түрлі нысандарын ұйымдастыру дағдыларын дамытудың шарттарын қамтамасыз етуі тиіс. Студенттердің танымдық белсенділігін арттырудың негізгі факторларына олардың өз мүмкіндігін сезінуі, студенттердің өз таңдауымен жұмыс істеуі, оқу үрдісінде баланың өз әрекетінен қанағаттануы; оларға оқытушы тарапынан қойылатын талап пен қабілеттедрінің сәйкес болуы; оқытушының өзіндік жұмысты ұйымдастыра алуы, т.б. жатады. К.Ушинский танымдық әрекет мәселесіне мән беріп, «өз бетінше жұмыс – оқытуды жетістікке жеткізудің бірден-бір жолы» деп есептеді. Ол педагогикалық ғылымда алғаш рет студенттердің өзіндік жұмысына философиялық және психологиялық-педагогикалық талдау жасаған. Өзіндік жұмыстың студенттердің танымдық іс-әрекетін қалыптастырудағы, дамытудағы орны ерекше. Өзіндік жұмыс арқылы студенттер сыныпта алған білімдерін сынақ-тәжірибеден өткізіп, барлығын жинақтап, қорытындылап, тұжырым жасайды.

Танымдық іс-әрекет оқу-тәрбие үрдісінің барлық саласында көрініс табады. Қазіргі тәрбие, оқытудың ең көкейкесті мәселелерінің біріне танымдық қызығуды жатқызамыз. Танымдық әрекет – шәкірттің білімге деген өте белсенді ақыл-ой әрекеті. Танымдық әрекет танымдық қажеттіліктен, мақсат, танымдық уәж және әрекетті орындаудың тәсіл-амалдарынан тұрады. Танымдық әрекеттің негізінде студенттерде танымдық қызығу, танымдық ізденімпаздық қалыптасады. Сонымен адам дүние тануында, өз қажеттілігін өтеу мақсатымен қабылдайды, оны ой елегінен өткізіп ойланады. Бұл процесс қабылдаудың, ойлаудың немесе түсінудің жемісі ғана емес, адамның ортамен санасының арасындағы процестерді жүзеге асыруға бағытталған іс-әрекет нәтижесі. Ендеше барлық таным процестері (түсіну, қабылдау, ойлау, ес) танымдық іс-әрекеттер құрамындағы әрекет, іс-тәсілдер арқылы жүзеге асырылып отырады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ә. Садуақасов. С. Көбеев мұралары. Алматы, 1991. 127-128б.
2. Салпынова Қ. Танымдық қызығуды дамыту. Қазақстан мектебі. № 4, 2007. 42-43б.
3. Абуханова А. Танымдық белсенділікті қалыптастырудың педагогикалық ерекшеліктері. Қазақстан мектебі. № 2, 2007. 44-45б.

4. Әмірова Б. Біріккен оқу іс-әрекетіндегі ұлттық таптаурындардың танымдық рөлі. Ұлт тағылымы. № 3, 2001. 39-43б.
5. Рысбаев Е, Ильясов С. Танымдық белсенділікті дамыту – өзекті мәселе. Қазақстан мектебі. № 2. 2007. 66-67б.

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы Книсарина М. М.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК МӘДЕНИЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тоғайбай А.С.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қоғамның бүгінгі тұлғасын қалыптастыруда жаңа болмысқа ие бәсекелестік талаптарына жауап беретін маман тұлғасын тәрбиелеу қажеттілігі туындап тұр. Бұл туралы ҚР тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050» стратегиялық бағдарламасында: «Біз жастарымыз бағыт алып, бой түзеуге тиіс өз заманымыздың жаңа қаһармандарын көрсету және жасауымыз керек. Сондай-ақ, біз өзіміздің ұлттық мәдениетіміз бен дәстүрлерімізді осы әралуандылығымен және ұлылығымен қосып қорғауымыз керек, мәдени игілігімізді бөлшектеп болса да жинастыруымыз керек», - деп атап көрсетті. Осындай тұжырымды ойы арқылы барлық педагог мамандар алдына ең алдымен жас ұрпақ тәрбиесінің жоғары мәдениеттілігін қалыптастыру керек екендігін ескертті [1]. Бұл жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие үрдісін ізгілендіру арқылы ұстаз болмысынан бастау алады.

Жеке тұлғалардың қарым-қатынас мәдениеті туралы ұлы ғұламалар өз еңбектерінде кеңінен қарастырған. Бұл туралы ұлы ғұлама ғалым әл-Фараби өзінің «Бақытқа жету жолында» деген еңбегінде «Ұстаз бен шәкірт, тәрбиеші мен тәрбиеленуші, сондай-ақ, ата-ана мен балалар арасындағы қарым- қатынас өзара түсіністікке негізделуі үшін ересектер тарапынан болатын қарым-қатынас стилі тым қатал да, тым жұмсақ та болмауға тиіс», - деп айтқан. Өйткені, егер қарым - қатынас тым қатал болса, онда балалар немесе білім алушылар бойын қорқыныш сезімі билейді, олар ересек адамды сол қылығы үшін жек көреді, оған сенбейтін болады. Бірақ қарым - қатынас міндетті болғандықтан, оларда екі жүзділік пайда болады. Егер қарым - қатынас тым жұмсақ болса, онда білім берушілер немесе отбасындағы балалар тарапынан оның ересектер талабына деген немқұрайлылық пайда болып, оның өзіне деген құрмет төмендейді, - деп талаптың қалыпты болғанын қажет деп санайды [2].

Бұдан шығатын тұжырым, коммуникация процесі үнемі екі жақты процесс екенін түсінеміз. Қатынас орнатудың нәтижесінде өзара ықпал етіп, адамдардың өмір тәжірибесі, іс-әрекеті, ой-пайымдары дамиды. Жеке тұлғалардың өзгелермен тілдесіп, қарым-қатынас жасай білуі - жалпы адами қасиеттердің аса қажет түрінің бірі деп есептеледі. Мұндай ғылыми әдебиеттерде көрсетілген қарым-қатынас түсінігінің мәніне берілген сипаттамалар мен тұжырымды

қорытындылар адам баласының өмірі барысында маңызды рөлді атқаратынын дәлелдейді.

Бүгінгі таңда болашақ мамандар даярлауда олардың коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру бәсекеге қабілеттіліктің бір қыры ретінде көрінеді және оның өзі де бірнеше компоненттерді құрайды. Атап айтқанда, біріншіден, болашақ маманның қарым-қатынасындағы мінезінің жайлы болуы. Өйткені, бүгінгі қоғамның даму жағдайында бәсекеге қабілетті маман қандай адам болса да өзінің тіл тапқыштық қабілетімен ортақ мәмілеге келе алатындай мінезге ие болуы маңызды. Бұл туралы ғұлама ғалым әл-Фараби «Бақытты болудың бірден бір шарты - жақсы мінездің болуы», - деп тұжырымдаған [3]. Әл-Фараби мінез-құлық тәрбиесінің құралы, әдістерін белгілеуде Аристотельдің адамдағы барлық мінез-құлық қасиеттерді туа біткен емес, жаттығу, әдеттену, машықтану, нәтижесі деген қағидасын басшылыққа алады. Ол адамда жақсы мінез-құлықты қалыптастыруда ерік-қайратына көп мән береді, өйткені, сезім мен рухани нәпсі және парасат мұқтаждықтары бір-біріне қарама-қарсы келгенде санамен шешу ерікке, өзіне-өзі билеуге тіреледі. Мұндай жақсы ниет, оң істер бара-бара адамның дағдысына, жақсы қасиетіне айналып, ол тәрбиелі жақсы мінез-құлықты болып өседі.

Болашақ маманның коммуникативтік мәдениетін көрсететін екінші қыры, оның сөз саптауы немесе сөйлеу мәдениеті болып табылады. Бұл қасиеттер туралы да халқымызда көзқарастар кеңінен насихатталып келген. Өйткені, ол ұлттық мәдениетіміздің өзегі болып келгендігі белгілі. Мысалы, Иран халқының өкілі Кейкаус өзінің «Қабуснама» деген кітабында сөз өнерін биік қоя отырып, ұрпақ тәрбиесінде сөйлеу өнерін үйретуге жете көңіл бөлуге кеңес береді. Оған дәлел: "Адамзаттың ең абзал қасиетінің бірі - сөз сөйлей білу. Бұл жағдайды жете түсін де, жақсы сөйлей білуге үйрен: сыпайы, анық сөйлеуді әдет қылғайсың. Сөзді өз орнымен сөйле. Орынсыз айтылған сөз жақсы болса да, жаман көрінеді. Үгіт - насихатыңды тыңдайтын қарыздар болған жағдайда ғана сөйле. Ықылассыз тыңдаушыға сөз айтқаннан, тыныш отырған мақұл", - деген қатарлары дәлел бола алады.

Сонымен қатар ақын, иір ағаш тезге салмай түзелмейді, жонбаса түзу болмайды. Жақсы сөз - жан азығы, жақсы сөзге сараң болма. Жақсы сөз тыңдауға ынталы болмаған кісінің бар ынтасы, есі-дерті мал, дүниеге ауып кетеді. Дөрекі сөйлемей, сыпайы, жақсы сөз айтсаң, сен де жақсы сөз естисің", - деп қарым-қатынастағы сыйластықтың екі жақты сипатқа ие екендігін түсіндіреді [4].

Мұндай көзқарас ғұлама Ж.Баласағұн еңбегінде де өз көрінісін тапқан. Ғұлама ақын ұрпақ тәрбиесінде адамның өзгелермен дұрыс қарым-қатынас жасай білуін, дұрыс сөйлесіп, мағыналы ой мен пікір білдіруін назарда тұту маңызды деп біледі. Ол үшін қарым-қатынас мәдениетінің көрінісі әрқашан сыпайылық танытып, әдеп сақтау екендігін ескертеді. Ол көзқарастарын "Ауыр сөйлеп тіл тигізбе адамға, Кеш сауығар, көңілде дық қалар да"- деп қарым-қатынастағы сенімсіздіктің тууы көпке дейін ынтымақтың бұзылуына негіз болатындығын ескертеді [5].

Болашақ маманның коммуникативтік мәдениеттілігінің үшінші көрінісі оның әдеп сақтауынан байқалады. Әдептілік халықтың қарым-қатынас дәстүрлерінде қабылданған және қалыптасқан мінез-құлық пен іс-әрекет нормаларының жүйесі ретінде көрінеді.

Бір данышпаннан: "Сіз әдептілікті кімнен үйрендіңіз, деп сұрағанда, ол: әдепсізден үйрендім", - деген екен. Сол секілді ғұламалардың "ей перзентім, сен өнерді даналардан үйренбесең де наданнан үйрен", - деп айтуы халық ұғымындағы тәлімдік дәстүрлердің қайнар көздері іспетті. Ондағы ой жақсыдан үйреніп, жаманнан жиреніп, көргені мен естігенінен қорытынды жасап, ойға түйю де адам баласын жақсылыққа жетелейтін қасиеттер мен қарым-қатынастың мәдениеттілігін көрсететін сипаттар болмақ. Өйткені, қоршаған ортадағы адамдар қарым-қатынасынан тәлімдік үлгі алу маманның біліктілігі мен қабілеттілігінің сапасы ретінде көрінеді.

Жоғарыда қарастырылған ғұламалар көзқарасындағы коммуникативтік мәдениетке қойылар талаптар мен ғылыми педагогикадағы тұжырымдарды салыстыра отырып, бұл өсиеттер мен ұсыныстардың қоғамның бүгінгі дамуы жағдайында да өзектілігі асқақтап тұрғандығын көреміз. Олай болса, қашанда бабалар өсиетін ұрпақ тәрбиесінде, соның ішінде болашақ мамандар тәрбиелеуде басшылыққа алу болашақ маманның кәсіби қалыптасуын іске асырумен қоса оның тұлғасын ұлттық ерекшелікпен толықтыра түсуге де септігін тигізері анық.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыт / ҚР тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы /Егемен Қазақстан, 15 желтоқсан, 2012.
2. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. - Алматы: Ғылым, 1973, - 215 б.
3. Темирбеков С. Введение в культурологию. - Алматы: Жазушы, 1996. – 61 б.
4. Макарян Э.С. Теория культуры и современная наука. - М.: Мысль, 1983. -268 б.
5. Нуржанова Г. Культурология. - Алматы: АГУ, 1994. - 130 б.

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., профессор Г.Р.Бахтиярова

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ КӘМЕЛЕТ ЖАСҚА ТОЛМАҒАН БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Төлеген А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қоғам дамып, заман өзгерген сайын оның ықпалы да әр түрлі. Жеткіншек жастағы баланың құлқына қоғамның жақсы жақтарымен қоса теріс әсері болатындықтан қылмыстың көбейіп отырғандығы алаңдатады. Жеткіншектер арасындағы құқық бұзушылықтың үдей түсуіне байланысты мемлекеттік, қоғамдық, әлеуметтік қызметкерлер мен әлеуметтік педагогтардың алдына қойған негізгі мақсат – олармен жұмыс формалары, әдістері мен тәсілдері,

технологиясының жаңа, ұрымтал түрлерін іздеп тауып, жаман мінезді, түзетуге және қалпына келтіру, бейімдеуге, қатарға қосуға көмектесу. Қазіргі ғылыми зерттеулер мен тәжірибелерде ең көп қолданатын мынадай екі түрлі әдістерді айтуға болады: алдын алу және қалыбына келтіру немесе бейімдеу. Әлеуметтік педагогикада кең қолданып келе жатқан әдістердің бірі – алдын алу. Олар мыналар: жеткіншектер мен жасөспірімдер, балалардың денсаулығын, психикасын, әлеуметтік, мәдени ахуалын әртүрлі қауіптен сақтауға арналған іс-шаралар:

-денсаулығын сақтауға, тұрмыс жағдайын жақсартуға, өмір сүруге қалыпты жағдай жасауға көмектесу;

Әлеуметтік педагогиканың «атасы» А.С.Макаренко құқық бұзуға бейім жеткіншек балалармен жұмыс жүргізудің негізгі бағыттары балалардың жас ерекшеліктерін ескеру; жеке қабілеттерін дамыту жолдарын іздестіру; қызығуын дамыту арқылы бос уақытын пайдалы өткізуге баулу; пайдалы қажеттіліктерін қанағаттандыру; еңбек, оқу және басқа да іс-әрекеттерін ұйымдастыру деп есептеген. Осыған орай алдын алу шараларының мынадай түрлерін атауға болады:

- Балаларды құқық бұзуға итермелейтін ересек адамдарды анықтап, оларды жауапқа тарту;
- Кәмелетке толмаған балаларды құқық бұзушылықтан сақтау, қорғау және жас ерекшеліктерімен жеке мінез-құлқын ескере отырып түсіндіру жұмыстарын жүргізу;
- Балалармен жеке жұмыс жүргізу бағдарламасын түзіп, оған сәйкес келетін әдістер, тәсілдерді қолдана білу, құқық бұзуға бару себептері мен шарттарын жою;
- Балалардың бос уақытын ұйымдастыру және тиімді пайдалануын бірге жоспарлау, өткізу; сабақтан тыс жұмыстарды қызықты, тартымды етіп өткізу; әртүрлі іс-шараның пайдалы болуын көздеу;

Құқық бұзуға бейім балалармен жұмыс істеуде әлеуметтік педагог алдымен қоршаған ортадағы жағымсыз ахуалды жоюы, балаға теріс әсер ететін жағдайларды аластау, болдырмау, оның төңірегінде жағымды орта қалыптастыруы тиіс. Бұлардан басқа баланың жақсы істерін, ырық-сезімін, іс-әрекетін қолдау, олармен жұмыс істеуде төзімді, тапқыр, білгір болу өз нәтижесін береді. Жеткіншек балалармен жеке іс-шаралар жүргізу жолдарын қарастыратын бағдарлама түзу арқылы жұмыста жақсы нәтижелерге жетуге болады. Ол бағдарламалар мынадай негізгі мәселелерді қамтуы керек:

- Жеке тұлғамен жұмыстың мақсаты және міндеттерін көрсету;
- Баланың жан дүниесіне, санасына пәрменді ықпал ететін әдістер мен тәсілдерді таңдап алу;
- Тәрбиелік іс-әрекетінің түрлерін анықтау;
- Тәрбиелік іс-шаралардың мазмұны бай және әр түрлі болуы;
- Баланың тұлғалық ерекшеліктеріне бағытталған іс-шаралардың үздіксіз болуы;
- Қоғамның талабы мен баланың жеке мүддесін ұштастыру;

- Іс-шараларды әрбір жеткіншектің ішкі жан дүниесін, қабілетін, қызығуын, қажеттіліктерін өтеу мақсатында ұйымдастыру;
- Іс-әрекетті жүзеге асыруды төзімді, жігерлі болу;
- Баланың белсенділігін қолдап, ойы мен мақсатын бірлесе отырып жүзеге асыру.

Осылардың барлығын іске асырудағы әлеуметтік педагогтың міндеттерінің ең бастысы – баланың мүддесін қорғап, қалыбына келтіру, құрбыларымен қарым-қатынас орнатуға көмектесу, жаңа ортаға бейімдеу, әлеуметтік тәртіпті сақтауға және жауапкершілікті сезуге үйрету болып табылады. Баланың мінез-құлқы мен жүріс-тұрысындағы жат көріністерді жою, бейімделуге көмектесу жұмыстарына бір ғана әлеуметтік педагог емес, әлеуметтік психолог, құқық қорғау органдарының қызметтері, жеткіншек балалармен жұмыс инспекциясының қызметтері, жергілікті полиция, қылмыстың алдын алу ұйымдары, медицина қызметкерлері және басқа да көптеген бөлімшелер, орталықтар т.б. қатысады. Олар мынадай жұмыстарды іске асыруға атсалысады:

- Жеткіншек жастағы құқық бұзуға бейім балалар не болмаса қылмысқа бейімді балалармен әңгімелесу, оларды әртүрлі іс-шараларға тарту (мысалы, спорт секциялары, клубтар, үйірмелері, жастар ұйымы, балалар бірлестіктері, қоғамдық орталықтар т.б.);
- Әртүрлі беделді мекеме жетекшілері, ұстаздар, өз ісінің шеберлері мен т.б. кездесулер ұйымдастырып, әр түрлі еңбек түріне қызықтыру;
- Олар оқитын мектеп, өмір сүрген орындарына барып, хал-жайынан хабар алып кейбір кезде көмек беру;
- Тәрбиелік іс-шараларға қоғам қайраткерлері, беделді адамдар, жазушылар мен ғалымдар, еңбек үздіктері, «бармағынан бал тамған» шеберлер, кәсіпкерлер, жеке және қауымдасқан ауылшаруашылығы жұмысшылары, басшыларымен т.б. кездесулер ұйымдастыру;
- Ата-аналармен кеңесіп тұру;
- Құқық органдарына өз уақытында барып, қажетті ақыл-кеңес пен басқа да көмек алу;

Осы шаралардың барлығы жұмысты дұрыс ұйымдастыруға, оның нәтижелі болуына жағдай жасап, үнемі ізденуді керек етеді. Сондықтан әлеуметтік педагог төмендегі ұсыныстарды жұмыс барысында ескеруі тиіс:

1. Әлеуметтік педагог өз жұмысын мектеп, кәсіптік колледждер мен лицейлерде, басқа да оқу-тәрбие мекемелері мұғалімдерімен бірлікте, ынтымақтастыққа отырып жүргізеді. Тәрбие жұмыстарында белгілі спортшылар, өнер қайраткерлері, мәдениет қайраткерлері, ғылым-білімге еңбек сіңірген, белгілі қоғам қайраткерлерін шақырып кездесулер өткізу; құқық қорғау, медицина, психолог, наркологтармен кездесулер ұйымдастырып әртүрлі келеңсіздіктердің алдын алу шараларын жүргізу; бұрын жаза басып, сотталып енді ел қатарлы өмір сүріп жатқан адамдармен кездесулер ұйымдастыру өте тиімді.

2. Жұмыстың ұтымдылығын арттыру мақсатында мектеп, қоғам және отбасының тәрбие жұмысындағы сабақтастығын қамтамасыз ету; мұнда әр

қайсысы өз жұмысы және барлығы бір жұмыстың нәтижелі болуын көздеп, бірінің кемшілігін екіншісінің түзетіп, толықтырып, тұру да көзделеді;

3. Жеткіншектер мектеп, көше, қоғамдық демалыс орындары, базар, дүкенде, жаңа ұжымда, жат адамдар ортасында, балалардың, өзі секілді құрбыларының арасында т.б. ортада адамгершілік, ізгілік қарым-қатынасты, мәдениетті жүріс тұрыс, сый-құрмет, кешірімді істерді сезініп, жақсы нәрселерді көріп, оған араласқанда ғана жақсы қасиеттер қалыптасатыны педагогикада белгілі. Демек, қайда, қашан болмасын олардың жақсы істерге, куә болып, жақсылықты түйсініп, сезініп өсуі керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Методика работы социального педагога / Под.ред Л.В. Кузнецовой сост. Г.С.Семенов – М: Школьная Пресса 2003. - 96с.
2. Василькова Ю.В, ВасильковаТ.А Социальная педагогика курс лекций –М: 2011
3. Бикенов К.Ү., Жаназарова З.Ж., Нұрбекова Ж.А. Отбасымен әлеуметтік жұмыс: Оқу құралы, Алматы, 2013.
4. Макаренко А.С. «Ата-аналар» кітабы
5. Әбиев Ж.Ә., Бабаев С.Б., Құдиярова А.М. Педагогика: Оқу құралы. Алматы: Дарын, 2004.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к.,доцент Адильшинова З.У.

ШАҒЫН ЖИНАҚТЫ МЕКТЕПТЕ ОҚУ ҮДЕРІСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Төртеш Е.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың Тамыз кеңесінде өкілетті органдарға қойған тапсырмасының бірі – шағын жинақты мектептердің жағдайын жақсарту. Әрбір шағын комплектілі мектептің ахуалы ауыл тағдырымен тікелей байланысты. Ал, ауыл – біздің алтын бесігіміз. Ата-бабамыздың мекені, терең тарихымыздың куәсі. Сондықтан, оны сақтап қалуымыз керек [1].

Алдағы уақытта бұл істе өз шешімін табуға тиісті мәселелер аз емес. Қазіргі таңда республикамыздың түпкір-түпкірінде орналасқан шағын елді-мекендердегі мектептердің басым көпшілігі – шағын жинақты мектептер. Мұндай мектептер саны тәуелсіздік алған жылдардан кейін жыл сайын өсіп келе жатқаны белгілі. Себебі ауыл халқының тіршілік қамымен қалаға қоныс аударуы көбейген сайын, елді-мекендерде тұрғындардың саны азаюымен, оқушы саны да кеміп келе жатыр. Статистикалық мәліметтер бойынша, Ақтөбе облысындағы 402 мектептің 199-ы шағын жинақты мектеп. Яғни ол 49,4 % құрайды. Ауылдық жерлерде ЖББОМ 281, ШЖМ 197, бұл жалпы мектептің 70.1% құраса, ал қалалық жерлерде ЖББОМ 121, ШЖМ 2, яғни 1.7% құрайды.

Шағын жинақты мектеп дегеніміз – тұрғындардың саны аз аймақтарда жұмыс істейтіндіктен, оқушыларының саны аз, біріктірілген сыныптардан, толық емес сыныптардан тұратын, оқу үдерісін жоспарлау мен ұйымдастыруда

өзіндік ерекшеліктері бар жалпы білім беру мекемесі. Қазіргі таңда шағын жинақты мектеп:

- біріктірілген сыныптармен;
- біріктірілген сыныптармен және толық емес сыныппен жұмыс жасайды [2;48 бет].

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі «Білім туралы» №319 заңында ШЖМ - ке мынадай анықтама беріледі: «шағын жинақты мектеп - білім алушылар контингенті шағын, сынып-жинақтары біріктірілген және оқу сабақтарын ұйымдастырудың өзіндік нысаны бар жалпы білім беретін мектеп».

ШЖБМ - те мұғалім бір уақытта бірнеше сыныппен сабақ жүргізеді: екі комплектілі мектепте - екі сынып, ал бір комплектілі мектепте - үш немесе төрт сынып біріктіріліп, бір сыныпты құрайды. ШЖМ мұғалімінің алдындағы негізгі педагогикалық мақсаты - бағдарлама мен мектеп белгіленген жоспарды орындап шығу.

ШЖМ – нің оқу - тәрбие үрдісінің бірнеше өзіндік ерекшеліктері бар:

- біріншіден, сабақтың ерекшеліктері: бірнеше сыныппен бір уақытта жұмыс істеу сабақ құрылымын анықтауды, оқушы мен мұғалімнің қарым-қатынасын ұйымдастыруды қажет етеді;
- сабақтың екінші ерекшелігі - тікелей мұғалімнің басшылығымен атқарылатын жұмыстың оқушының өздік жұмысымен алмастырыла жүргізілуі [4;18 бет].

ШЖБМ - тегі оқу - тәрбие үдерісін ұйымдастырудың ерекшеліктері:

- бір сыныппен жұмыс істегенде сабақтың мақсаты, логикалық құрылымы оқушы мен оқытушыға бірдей, ал бірнеше сыныппен жұмыс істеуде бір сабақ әрқайсысы бір сабақ ретінде бірнеше кішкентай сабақтардан тұрады да, мұғалім бір күнде 8-16 сабаққа, оның әр бөлігін санағанда, 32-40 сабақшаларға, олардың логикалық байланысы әр кезеннің мақсаты мен міндетіне қарай уақытында тиянақты дайындалуы қажет;

- бір сабақтың үстінде мұғалім әр түрлі жастағы, ой - өрісі мен білім дәрежесі әр түрлі оқушылармен жұмыс жүргізеді, сондықтан ол балалардың психологиясын жақсы білуі тиіс; [3;18 бет]

Шағын жинақты мектептің педагогикалық ерекшеліктерін ескерген мұғалім ғана өзінің шығармашылық жұмысын ұйымдастыра алады. Кез - келген әрекет талдаудан басталады. Шағын жинақты бастауыш мектепте оқушыларды талдауға үйретуде тәсілдер жүйесін мақсатты түрде пайдалана білген жөн. Сабақ - оқытуды ұйымдастырудың негізі. [5;20 бет].

Шағын жинақталған мектеп проблемаларын шешу – құқықтық – нормативтік базамен, қаржыландыру, ұйымдастыру, басқару, кадр және материалдық проблемаларды шешумен байланысты. Көптеген педагогтардың зертхана зерттеулерінің нәтижесінде жоғарыда айтылған проблемаларды шешуге мынадай шаралар қолдану қажет деп есептейміз:

1. “Мектеп – балабақша”, “мектеп – спорт орталығы”, “мектеп – мәдени орталық”, мектеп – ауылшаруашылық кешен”, “мектеп – студия – парк” т.б. жаңа модельдерін ұсыну;

2. Оқу жоспарында аймақтық компонентті күшейту (мысалы, тарихи-өлкетану оқу материалдары, мәдени және ауылшаруашылық оқу пәндерін енгізу т.б.);

2020-2025 жылдарға арналған Білім мен ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасында білім беру ұйымдары арасындағы оқыту нәтижесіндегі алшақтықты қысқарту үшін келесі міндеттерді іске асыру көзделген:

- Мұқтаж білім беру ұйымдарының материалдық-техникалық жабдықталуы мен сандық инфрақрылымын жақсартуды;
- ресурстық орталықтардың түрлі модельдерін әзірлеу және сынақтан өткізуді (серіктес мектептер және т.б.);
- балалардың қауіпсіздігіне қойылатын талаптарды арттыру мақсатында балаларды тасымалдау тәртібін өзгертуді;

Қорытындылай келе, шағын жинақты мектеп саны жыл өткен сайын көбеймесе, азаймай отырғаны белгілі. Олай болса, бұндай мектептегі оқу сапасы барлық ел азаматтарының білім көрсеткішіне әсер етеді. Ал оқу сапасы оқу үдерісінің дұрыс ұйымдастырылуына байланысты.

Қолданылған әдебиеттер:

1. "Bilim және Gulum!" атты тамыз конференциясының пленарлық отырысы. Нұр-Сұлтан, 16 тамыз, 2019 ж.
2. Астамбаева Ж.Қ., Уәйісова Г.И. Шағын жинақты бастауыш мектептегі педагогикалық үдеріс теориясы мен технологиясы: Алматы, 2010.
3. Қазақстан Республикасында Шағын жинақты мектептерді дамытудың 2010-2020 жылдарға арналған Тұжырымдамасы (жобасы).
4. Шағын жинақты және тірек мектептері (ресурстық орталық) қызметінің тәртібі. ҚР БҒМ заңымен бекітілген 18 қыркүйек, 2013.
5. Жусупова Ж.А. "Шағын жинақталған мектеп үшін құзыретті маман даярлау мәселелері" // "Әуезов оқулары-12: " Ғылым, білім және мәдениеттің инновациялық бағыттарын дамытудағы аймақтық университеттің ролі" Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. Шымкент, 2014 ж
6. Жусупова Ж.А. Білім берудің жаңаша жағдайында шағын жинақты мектептегі білім беру процесін ұйымдастыру жолдары // «Заманауи білім берудегі ШЖМ» журналы, Ақтөбе облыстық білім беру басқармасы, 2016

Ғылыми жетекшісі: п. ғ.к., доцент Жусупова Ж.А.

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ДАМУ

Тулешов Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Адамзат өз тарихында сан алуан әлеуметтік және саяси құбылыстарды бастан кешіргені белгілі. Қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған бейбіт кезеңдер немесе өзара қырқысып, ғасырлар игілігін жоқ етіп, халық басына қасірет орнатқан дәуірлер рухани ғұмырымызға із қалдырып отырған. Қазіргі уақытта

қолданылып жүрген ғылыми пайымдарға қарағанда, әлемде мыңдаған ұлттар мен ұлыстар, этнографиялық топтар, түрлі ұлттық тіл мен диалектілер бар. Осының бәрі – тарих дамуының нәтижесі. Белгілі бір тарихи кезең халық тағдырына елеулі ықпал етіп отырған. Сондықтан әрбір ұлттың өмірінде, мәдениеті мен рухани-психологиялық келбетінде өткен жолдың іздері анық байқалады. Ұлттық қадір-қасиет, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, қазірге дейін жетіп отыр.

Қазіргі жаңа қоғам мен осы ұлттық ерекшеліктеріміздің озығын сол күйінде немесе жаңа үлгіде қолдануға, тозығын заман талабына сай жетілдіріп, өзгертіп қолдануға немесе тарихтың сары беттеріне жазуға мүмкіндік беруде.

Әрбір тарих даму нәтижесі – ерекше назар аударуды қажет ететін нәрсе. Көптеген кешенді мәселелер ішінен этнопсихологиялық ерекшеліктерге де терең зерттеу жүргізілуі қажет. Оның түп-тамыры халқымыздың тарихы, өмір сүрген географиялық ортасы, әлеуметтік өмірі мен экономикасы, саясаты мен мәдени дәстүрлері жүйесінде орныққан.

Ұлттық ерекшеліктер, бұл біздің құндылықтарымыз. Осы құндылықтарды зерттеуде көптеген ғалымдар еңбектенді. Айта кетсек, С. Қалиұлы, Қ.Жарықбаев, З.Әбілова, И.Оршыбеков, А.Мұқанбаева, С. Ұзақбаева [1,9-10 б].

Жалпы ұлттық ерекшеліктеріміздің жиынтығын зерттейтін этнопедагогика, этнопсихология, этнология, этнография, этнолингвистика, т.б. ғылым салалары бар. Солардың бірі жас сала – этнопсихология. Ол әрбір ұлттың этникалық ерекшелігін, ұлттық мінезі мен этностық сана-сезімінің қалыптасу заңдылықтарын зерттейді. Әрине, бұл ғылыми сала болғандықтан, оның өзіндік зерттеу мәселелері немесе ұғымдары болатыны заңдылық.

Сол сияқты, этнопсихологияның зерттеу ұғымдарына ұлттық сана, ұлттық психологиялық тұрпат, ұлттық мінез, ұлттық намыс, ұлттық дәстүр, салт, халық рухы, т.б. жатады. Сондықтан да, жоғарыда аталған этнопсихологиялық зерттеу ұғымдары өздеріне толық, жан-жақты, кең ауқымда анықтама бергенді қажет етеді. Этнопсихологиялық ерекшеліктер өзгермейтін рухани қасиеттер емес. Оған бізді қоршаған тіршіліктегі оқиғалар мен құбылыстар ықпал етіп отырады. Ол халықардың түрлі өмір сүру жағдайына, әлеуметтік-экономикалық және географиялық орталардың шарттарына байланысты қалыптасады.

Мысалы, тарихқа көз жіберсек, кешегі кеңестік дәуірде халықтардың идеялық сана-сезім бірлестігі ортақ әнұран, ортақ дәстүрлі әскери игеру салтанаттарын өткізу, т.б. сияқты салт-дәстүр түрлерін туғызады. Ал мінезімізге бақталастық, ішімдікке әуестік, т.б. сияқты жағымсыз қасиеттер келіп қосылды. Алайда, кейде осы бойымызға «сіңген» қасиеттер заман талабына сай бейімделуге бөгет жасап отырғаны да рас. Себебі, заман талабына сай жаңа мазмұнды салт-дәстүріміздің туындауы, қоғам өзгерісіне қарай психологиялық ерекшеліктердің қалыптасуы заңды құбылыс. Қарапайым ғана мысал, қазіргі үйлену тойы рәсімдерінің бұрынғы қазақ ауылында өтетін тойларға мүлде ұқсамайтындығы. Соған қарамастан, қазақ халқы – сонау ескі заманнан өзінің ұлттық қадір қасиетін, құндылығын қызғыштай қорғап, көздің қарашығындай сақтап, шаң жуытпай, өз ұрпағын тәрбиелеп келе жатқан ел. Қазіргі жас даму үстіндегі ел бір кездері жоғалтқан құндылығын жаңғыртуға,

қолда барын жетілдіруге тырысып, жас ұрпағына ұлттық сана-сезімге қалыптастыруда. Ұлттық сана сезім дегеніміздің өзі – ұлтына деген сүйіспеншілік, жанашырлық, халқының мақтанышын бағалай білуі. Демек, мұның қалыптасуы әр жанның өз ұлтын сезінуіне, оған жауапкершілікпен қарауына байланысты. Яғни, мұның өзі әр халықтың рухани өміріндегі мәдени әдеп болып табылады. Бұл дегеніміз – игі әдептер көп қолданыстан әдет-ғұрыпқа, яғни өмір қолданысына айналуы. Осы халық қалыптастырған әдеп ұлттық қолданысқа айналады да, дәстүр болып қалыптасады. Сөйтіп дәстүр салтқа (заңға) айналады. Оны салт-дәстүр дейміз. Салт-дәстүрлердің ұлттық санаға айналған биігі салт-сана деп аталады. Дәстүр, салт-дәстүр, салт, сана – демек, ұлттық болмысымыздың мәдени сәулеті. Яғни ұлттық салт-санасы сол ұлттың мәдениетінің биіктік деңгейін көрсетеді. Қорыта айтқанда, қалыптасқан салт, дәстүр – мәдениеттің ажырамас бөлігі. Бұлар ұрпақтан ұрпаққа сәйкес өзгеріп, дамиды. Бұлардың ұрпақты халық рухында тәрбиелеуде маңызы зор [2, 16-18 б].

Жоғарыда аталғандардың бәрі – этнопсихологиялық-мәдени ерекшелігімізді құрайтын ұғымдар. Бұл ерекшеліктердің бәрін қазіргі жастар, дамушы қоғамның тұлғасының бойында қалыптастыруы үшін ішінара бір-біріне әсер етіп, тәрбиелеуге де болады. Мысалы, жеріміздің ұлан-ғайыр кеңдігімен, табиғат сұлулығының әсерінен ғасырлар бойы қалыптасқан дархан, жомарттық, адамға деген ұлттық мінез бітістеріміздің ұлттық мәдениетіміздің бөлінбес элементтері – дәстүр, салт, әдет-ғұрып, арқылы қалыптастыруға болады. Мұның өзі қолдағы барымызды жоғалтпай, одан әрі дамытып, жоғымызды заман талабына сай жаңғыртуға мүмкіндік береді. Осы ұшы-қиырсыз жазира дала тұрғындарының жұртқа танымал жас адамның моральдық-психологиялық өлшемін «сезгіз қырлы, бір сырлы» деп қисындаған тұлғасы өздерінің сан ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық тәрбие берудің бай тәжірибесі негізінде тәрбиеленіп, этнопсихологиялық ерекшелігін дамытар еді. Алайда, қай кезеңдегі болмасын адамзат баласы үшін парыз болған ұрпақ тәрбиесі үшін, осы асыл қазыналарымызды, яғни салт-санамызды, әдет-ғұрпымызды, дәстүрімізді болашақ ұрпақ игілігіне айналдыру барысында өскелең өмір талаптарына сай жүзеге асыруға тиіспіз. Соның әсерінен адамда ұлттық мінез-құлықтың, сезімнің көріністері, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары пайда болады.

Кез-келген ұлттар мен ұлыстардың мінез-құлқында қайырымдылық пен қатігездік, жомарттық пен қомағайлық, менмендік пен дүниеқұмарлық, т.б. кездеседі. Яғни, бұлар әр халықта әр түрлі қырынан көрініс табады. Әр ұлттың өзіне ғана тән этностық таза мінез-құлықтың болуы мүмкін емес. Мысалы, орыстарға тән дейтін төзімділік, бізге қазаққа, тіпті қытайға да тән қасиет болып келеді. «Ұлттық мінез-құлықты анықтауда әр ұлтқа тән этностық мінез-құлықты шартты түрде алып қарау керек», дейді академик С. Кон өзінің «Ұлттық мінез-құлық ерекшеліктерінің мәселесі» деген кітабында. Алайда, бір халықта ерекше басым болып көрінетін мінез-құлық сипаты сол халықтың психикалық ерекшелігі болып табылады [3, 21-23б].

Зерттеу басында айтып өткендей, этнопсихологиялық ерекшеліктер – тарихи процестің жемісі, демек тарихи негізі бар әлеуметтік процесс. Оның қалыптасуы әрбір халықтың өмірімен біте қайнасып, әртүрлі себеп-салдар нәтижесінде туады. Сайып келгенде, өнегелі қасиеттермен қосыла қарама-қайшы психологиялық дағдылар да болады. Әрбір халықтың өмір сүрген географиялық ортасы, айналысқан шаруашылық дәстүрі мен оған бейімделген дағдысы бір бірінен оқшау тұрады. Сонымен қатар, түрлі халықтардың қарым-қатынастық жағдайларын да ескеру қажет. Табиғат пен тарихтың сан қилы кереметтерінің бірі – адам баласының этникалық және ұлттық ерекшелік сапаларын зерттеуі. Халықтың этнопсихологиялық ерекшеліктері өзгермейтін рухани қасиет емес. Ол халықтардың түрлі өмір сүру жағдайына, әлеуметтік-экономикалық және географиялық орталардың шарттарына байланысты қалыптасады. Әрбір әлеуметтік орта мен сан қилы саясат ағымдары бұл мәселеге түрліше көзқараспен қарап, оны белгілі бір қоғамдық қатынастарға байланысты қарастырып отырады. Бұлар – адамзат қоғамының әлеуметтік-саяси дамуындағы идеалистік кереғар теориялар және олар милитаризмге, соғыс құмарлық саясатқа қызмет етеді. Ұлттық психологияның әлеуметтік табиғатына саясаттың да ықпалы болды. Ол кешегі социализм дәуірінде ерекше байқалды. Бұл кезде ұлт өміріндегі тарихи қалыптасқан рухани психологияның дәстүрлі байлығы ескерілмей келді [4, 123-125 б].

Қай халықтың болмасын ұлт болып қалыптасуы үшін қажетті факторлар: оның құрамына енген адамдар тобының, материалдық тұрмыс жағдайларының, территориясы мен экономикалық өмірінің, тілі мен мәдениетінің, әлеуметтік психологиядағы сол ұлтқа тән кейбір этникалық ерекшелігінің ортақтасатығы болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Әбілова З., Қалиева Қ. Этнопедагогика оқулығы, Алматы, 2012 - 330б.
2. Жарықбаев Қ. Этнопсихология Алматы, 2014. 152 б
3. Жұмабаев М. Педагогика Алматы. 2012, 160 б
4. Қалиұлы С. Қазақ этнопедагогисының теориялық негізі мен тарихы,
5. Алматы, 2013-280 бет.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Наренова А.Б.

ТІЛДІК ПЛЮРАЛИЗМ - БІЛІМ БЕРУДЕГІ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ НЕГІЗІ

Түйтебай Ә.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Тілдік плюрализм – ғылыми айналымға 1930-шы жылдары тілдік жағдай ұғымының әлеуметтік лингвистикалық негізгі ұғымдарының бірі болып енгізілді. Бұл проблема ең алдымен АҚШ-та ағылшын тілінде, кейін Батыс

Африкада, Белоруссияда әр түрлі тілдерінің, роман тілінде қарым-қатынас жасайтын елдердің тілдерін қолдануы кең зерттеле бастады[1, 18 б.].

Қазіргі кездегі лексикографиялық ақпараттар тілдік плюрализм ұғымының бірқатар анықтамаларын ұсынады. Осы салада ғалымдардың көптеген еңбектерін кездестіруге болады. Соның бірі В.Н.Ярцеваның «Тіл білімі бойынша сөздікке» , В.Ю.Михальченконың «әлеуметтік-лингвистикалық терминдердің сөздігіне», Т.В.Жеребилоның «лингвистикалық терминдер сөздігіне» тілдік жағдай ұғымы тілдің өмір сүру нысандарының жиынтығы немесе белгілі бір географиялық аймақтар және әкімшілік-саяси құрылымдар арасындағы өзара қарым-қатынастар ретінде кіріктірілген. Өзгеше түсіндірме сөздіктерінде тілдік плюрализм этностық тұтастыққа немесе саяси-аумақтық бірлікке (мемлекет, облыс) қызмет көрсететін тілдердің және тілдің тіршілік еті нысандарының иерархиялық ұйымдастырылған және функционалдық өзара байланысты жиынтығы ретінде анықталады.

Тілдік ахуал жағдайы білімнің жалпы маңызды ортада қызмет ету негізінде жанды, динамикалық бірігуі деп түсініледі. Плюрализм заманы – көптілді мамандардың отаны, себебі тілдік жағдайдың дамуы еліміздің бәсекеге қабілетті мамандарды әзірлеуі деп түсінеміз. Солсебепті тілдік плюрализм – білім берудегі бәсекеге қабілеттілігінің негізі ретінде қарастырылып отыр. Заманауи методикаларды қолдана отырып, тілдердің өзара әрекеттесуі жалпы тілдік ортада емес, олардың жанды, динамикалы бірігуі деп түсініледі. Осыдан шыға келе, елімізде жай ғана тілдік жағдай емес, сонымен қатар тілдік қарым-қатынас жасалады.

Білім беру жүйесінде даму үрдісі елде және әлемде болып жатқан өзгерістерге тікелей байланысты. Әлемдік өзгерістердің ықпалынан жалпы білім беру құрылымы да жаңартылуда. Жоғары мектептегі білім беруде аға оқытушылардың маңызы және рөлі өте зор болғандықтан, олардың бәсекеге қабілеттілігінің факторлары зерттелу үрдісінде.

Жаңа заман басымдықтарының аясында тілдік жағдай бірінші орынды иеленеді. Ғылыми және теориялық жағынан құзыреттілік-әрекеттік тәсілге қарай дамып, білімді берудің тиімді іс-әрекет сипатында қалыптастыру процесі жүріп жатыр. Жоғары мектептегі тілдік білім беру негізінде оқушы оқу қызметінің субъектісі ретінде әрекет ететін және нақты қарым-қатынас жағдайында өз белсенділігін көрсететін антропоцентрикалық принцип процесс болып табылады. Жоғарыда айтылғандарға байланысты тілді оқыту процесінде қазіргі заманғы құралдарға ерекше көңіл бөлінеді, табиғи шет тілді ортаның болуы және туыстық емес тіл мен мәдениет тасымалдаушылармен нақты қарым-қатынас жасаудың жеке тәжірибесін алу қажет, яғни ол аксиомаға айналады. Біздің еліміздің көптеген оқу орындары үшін тіл тасымалдаушылармен тұрақты немесе тұрақты жеке байланыс жасау мүмкін емес, алайда телекоммуникация құралдарын дамыту, білім беру мекемелерін Интернет желісіне қосу осы проблеманы шешуге мүмкіндік береді [2, 35 б.].

Адами капитал рөлінің өсуі көбінесе мектептегі тілдік білім беру нәтижесінде байқалады. Тілдік білім беру жан-жақты дамыған тұлғаның қалыптасуына айтарлықтай ықпал ететін, оның табысты әлеуметтенуіне және

кәсіби қызметте бәсекеге қабілеттілігіне ықпал ететін фактор деп танылады. Мектептегі тілдік білім нәтижесі ретінде қалыптасқан коммуникативтік құзыреттілікте көрсетілген, ол сөйлеу, тілдік, әлеуметтік-мәдени, компенсаторлық және оқу-танымдық құзыреттіліктердің жиынтығы болып табылады және "тіл тасымалдаушылармен бөтен тіларалық және мәдениетаралық қарым-қатынасты жүзеге асыру қабілеті мен дайындығы" деп түсініледі [3, 19 б.].

Жоғарыда айтылғандай, мұндай нәтиже бітірушіні тілді меңгерудің жоғары деңгейімен және оны білім мен болашақ кәсіби қызметін жалғастыру үшін пайдалану мүмкіндігімен қамтамасыз етуге бағытталған. Жеке тұлға мен мәдениет мектептегі тілдік білімнің басымдылығы ретінде қарастырылады, тілді оқыту мәдениетаралық бағытқа ие болады. Тиімді мәдениетаралық қарым-қатынас болашақ демократиялық әлемнің негізі болып табылатындықтан, ұлтаралық, мәдениетаралық және этносаралық проблемаларды шешудің немесе оларды болдырмаудың маңызды құралы болып табылатындықтан, ол қызмет бағыттарының біріне, білім беру жүйесінің жаһандық міндетіне айналады. Адамды мұндай қарым-қатынасқа дайындау тек тілдер мен мәдениетті бірге оқыту жағдайында, оқытудың мәдениетаралық бағыты кезінде мүмкін болады, ол оқу үдерісін ұйымдастырудың проблемалық, мәдениеттану-бағытталған формаларын талап етеді, бұл тілдік білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде жүзеге асырылатын лингво-мәдени тәсілдің мәнін құрайды. Жоғарыда айтылған барлық ережелер тілдік білім беру жүйесінде іске асырылады:

1. Өз қызметінде білім берудің жаңа философиясына негізделген және білім беруді ізгілендіру және оның қызметтік сипатын іске асыру идеяларына негізделген жаңа білім беру тұжырымдамасын енгізетін әлеуметтік институттар жиынтығы;

2. Баланың тұлғасына бағдарланатын және тіл тасымалдаушылармен қарым-қатынас жасау жағдайында өз бетінше қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беретін туыс емес (соның ішінде шетел) тілдер бойынша білім беру процестерінің жиынтығы [4, 29 б.].

Жаһандық бәсекелестіктің күшеюі, оның салаларын кеңейту және адами капитал рөлінің өсуі ғалымдардың білім берудің құндылықтар мен нәтиже ретіндегі заманауи түсінігін қалыптастыра отырып, мектептегі тілдік білім берудің мақсаттарын, мазмұны мен деңгейін анықтауға бағыттайды. Технологиялық өзгерістердің жаңа толқынын қалыптастыру оның іс жүргізу жағында бейнеленеді. Мұның бәрі қазіргі заманғы мектептегі тілдік білім беруді дамытудың тиісті үрдістерінде көрсетілген. Кеңейтілген халықаралық байланыстар аясында тілді іс жүзінде меңгеру адамдардың көп санына қажетті және қажетті болып келеді, ол тілдік плюрализмді сақтай отырып, мәдениетаралық және тұлғааралық қарым-қатынасты жүзеге асыруға бағытталған. Меңгеру процесі іс-әрекет сипатында, онда оқу процесі барысында табиғи тілдік ортаны қалыптастыратын қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану маңызды рөл атқарады, тілдік білім беру мазмұнының негізгі компоненті өзге тілді мәдениет болып табылады. Осылайша, жоғары мектептегі тілдік білім беру үлкен оқушыға оның

көмегімен таңдаған кәсіби қызмет саласында білім беруді жалғастыруға және әр түрлі салаларда байланыс барысында әр түрлі тілдер мен мәдениеттерді жеткізуші – халықтардың арасында өзара түсіністікті орнатудың құралы болуға мүмкіндік беруге бағытталған.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Аврорин В. А. зерттеу Мәселелері функционалдық жағынан тіл: к вопросу мәні туралы әлеуметтік лингвистика. Л.: Ғылым, 1975. 276 б.
2. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. әдістемелік терминдер мен ұғымдардың жаңа сөздігі (тілдерді оқытудың теориясы мен практикасы). М.: ИКАР, 2009. 448 б.
3. Беликов В. И. Крысин Л. П. Социоллингвистика. М.: Рос. мем. мум. ун-т, 2001. 439 б.
4. Бондалетов В. Д. Әлеуметтік лингвистика. М.: Ағарту, 1987. 160 б.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент., Жусупова Ж.А.

ИНТЕРНЕТ - ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ 1 - КУРС СТУДЕНТТЕР ПСИХОЛОГИЯСЫНА КЕРІ ӘСЕРІ

Тұрғаналиев Б.Қ.

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті

Азаматтар мен оқушы жастардың денсаулығын сақтау және дамыту Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың халыққа арналған Жолдауында белгіленген «Қазақстан – 2030» стратегиялық нұсқалы бағыттарының бірі болып табылады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Жарлығы бойынша 2002 жыл Қазақстанда “Денсаулық жылы” болып жарияланды. Біздің қоғамымыздың, еліміздің болашағы байланысты болып отырған жеткіншек ұрпақтарымыздың салауатты өмір салтын құрулары ғалымдарды, дәрігерлерді, ата-аналарды және білім беру жүйесінде қызмет ететін педагогтарды күннен-күнге көп толғандырады. Оның ойдағыдай болуы қоғам мүшелерінің сайдың тасындай сау өмір сүріп, еңбек етуіне байланысты. Сондықтан бұл мәселеге мемлекеттік тұрғыда мән беріліп отырғаны бекерден бекер емес. Ал, жастардың денсаулығы жақсы болмаса, ертеңгі күннің жарқын болуы да шамалы. Соңғы жылдары әлемнің әр елінде биліктегі азаматтар жастардың денсаулық проблемалары жайлы мәселелерді жиі қозғайтын болды. Соның ішінде жасөспірімдер арасында ауру түрлерінің көрсеткіштері жоғарылауда. Қоршаған ортаның ластануы, денсаулыққа зиянды әсер ететін экологиялық проблемаларды, бұрыннан белгілі аурулар түрі көбейіп кетті. Техника дамыған сайын адамның өмірі жеңілдей түседі. Адам өмірі жеңілдеген сайын денсаулығы нашарлауда. Жаңа ғасырдың жаңа ауруы – интернет - тәуелділік. Интернет - тәуелділік дегеніміз ауру ма? - деген сұраққа сан түрлі жауап алуға болады, яғни, тартысқа толы сұрақ. Бұл сұрақ бойынша да ғалымдар екі жақты тұжырым айтады.

Бірінші жақ, Нью-Йорктік ғалым Ivan Goldberg-тің теориясы бойынша, 1995 жылы енгізген Интернет- тәуелділік терминін жақтаушылар. Ivan

Goldberg-тің теориясы бойынша, мұндай тәуелділік психикалық проблема ретінде сипатталған. Интернетті шамадан тыс көп пайдаланудың нәтижесі, Интернетке - тәуелділікті тудыратындығы тілге тиек етілген. Ал екінші жақтың өкілдері, Интернет - тәуелділікті ауру ретінде санауға нақты дәлелдер жоқ екендігін алға тартады, яғни, алдыңғылардың тұжырымдамаларына қанағаттанбайды. Себебі, ауруға тән ешқандай да синдром көрсетілмеген және Интернет - тәуелділік кезінде қандай жағдайлардың орын алатындығы да анық айтылмаған екен. Bernad Vatinic өз ойын былайша жеткізді: "Интернетке тәуелділік проблемасы бар, өздерін интернет пайдаланудан алшақ ұстай алмайтын немесе интернет пайдалануды доғара алмайтын адамдар бар. Бірақ, қалыпты адамдар мен тәуелділікке бой алдырғандардың арасындағы айырмашылықтарды нақтылау да қиын болып отыр". Турасында, ол кісі Интернет - тәуелділіктің арту кезеңінде ешқандай да автоматты түрде жүретін құбылыстың болмайтындығына сенімді: "Интернетке тәуелді болу үшін алдын - ала қандай да болмасын психикалық кемістіктер болуы шарт. Мысалы, алкагольді ішімдік ішетіндердің барлығы бірден алқаш бола қоймайтыны секілді." — деп, өз ойын нақтылады. Қазіргі кезде бір де бір кәсіпорын, бір де бір оқу орны компьютерлік технологияларсыз өз ісін жүргізбейді. *Бір жағынан*, компьютер өмірді айтарлықтай жеңілдетті, *екінші жағынан*, адамзат компьютерлік ойындар мен Интернет - тәуелділіктің қалыптасуы сияқты глобалды проблемалармен ұштасып отыр. Қазіргі кезде жастардың белгілі бір бөлігі компьютерлік Интернет тәуелділігінің ықпалында, ал бұл қатерлі психикалық ауру болып табылады. Сондықтан да қоғам бұл мәселенің қауіптілігі мен маңыздылығын түсінуі қажет. Сондықтан да аталған тақырып қазіргі таңда еліміздің болашағы болып табылатын жастарды тәрбиелеу мәселелері арасындағы ең өзекті мәселелер қатарына жатады.

Интернет–тәуелділік механизмдеріне тоқталсам, ол ағзаның түсініксіз талаптары мен психикалық жүйесіне негізделген. Бұл талаптар персонаж роліне еруге деген құмарлыққа және бұл арқылы шындықтан қашуға негізделеді. Берілген механизмдер адам санасы мен мотивация сипатынан тәуелсіз жұмыс істейді. Бұл мотивтер белгілі бір компьютерлік ойынмен алғашқы танысуынан кейін пайда болады. Кейін индивидуалды ерекшеліктер және мотив негізінде тәуелділік қалыптаса бастайды: *Бірінші механизм* – бұл реалдылықтан кету. «Реалдылықтан кету» термині қоғам немесе социумнан кету емес, ал шын мәнінде реалдылықтан кету дегенді білдіреді. Шынайы реалдылықтан кету басқа виртуалдыға ауысу арқылы жүзеге асырылады. Тәуелділіктің қалыптасу механизмдерінің психологиялық аспектілері студенттердің күнделікті өмірімен байланысты әртүрлі проблемалар мен ыңғайсыздықтардан құтылу сияқты жаратылыстық бағыттылыққа негізделеді. Рольдік ойын көмегімен студенттер проблема, сабақ, шаруа және тағы басқа күнделікті міндеттері жоқ идеалды әлем жасайды. Ойын оған эмоционалды босату және стресті шешу әдісі болып көрінуі мүмкін. Алайда бала бұл идеалды реалдылыққа тез үйреніп кетеді. Реалды өмірде проблемалар ешқайда да кетпейтіндіктен олар басқа реалдылыққа кетуді жиілетіп, оған салынып кетеді, сондықтан да болашақта одан шығу өте күрделі болады. Шынайы әлемнен толық үзіліп кету қаупі пайда

болады, 100%-ға реалдылықты виртуалды әлемге ауыстыруы мүмкін. Өте күшті интернет–тәуелділік қалыптасу қаупі өседі. Мұнда тәуелділіктің қалыптасу мен нашарлық препараттарды қабылдаумен ұқсас ерекшеліктерін байқауға болады. *Интернет–тәуелділіктің қалыптасуының келесі механизмі* –бұл рольді қабылдау. Бұл механизм негізінде адамға тән ойынға қажеттілігі жатыр. Балаға белгілі бір себептермен реалды өмірде қанағаттандырылмай жүрген қажеттіліктерді қанағаттандыруға мүмкіндік беретін компьютерлік персонаж – ролін қабылдауға бағыттылық тән болып табылады. Адамдар ерте балалық шағынан рольдік ойын ойнауға үйренген. Бұл рольдік ойын ойнаған кезінде, саналы түрде ересек адамның ролін қабылдайды. Бұл арқылы ол оны қоршаған әлемді тануға деген қажеттілікті бейсаналы қанағаттандырады. Виртуалды реалдылық көмегімен оны компьютерлік ойында қанағаттандыруға болады. Бүгінгі өмірді компьютерсіз елестету мүмкін емес. Ол студенттердің, сонымен бірге, барлық адам атаулының жан-жақты білім алудағы сенімді досы және көмекшісі, өмірдегі мақсаттарға қол жеткізу құралы болып табылады. Бірақ, компьютерді шамадан тыс қолдану компьютерлік - тәуелділікке немесе интернет - тәуелділікке әкеп соғады. Қазіргі таңда, жастардың белгілі бір бөлігі компьютерлік интернет-тәуелділігінің ықпалында, ал бұл қатерлі психикалық ауру болып табылады. Интернет-тәуелділік - патологиялық ауытқу, адамның психикасына өте терең, әрі қайғылы әсер етуі мүмкін.

Қорыта келгенде, интернет – тәуелділіктің алдын алу үшін интернет-тәуелділіктің белгілерін, кезеңдерін, механизмдерін, пайда болуын және студенттердің жас және дара ерекшеліктерін, интернеттің зиян екенін ескере отырып, оның күн тәртібін және интернетті қолдануға, спортпен айналысуға, қоғамдық іс - шараларға қатысуға да белгілі бір уақыт белгілеп, орындау керек - деп есептеймін.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Фигурнов В.Э., IBM для пользователя. Краткий курс. - М.: ИНФРА-М, 2006. - 480 с.: ил.
2. «Информатика негіздері» ғылыми-әдістемелік журнал. – Алматы, №1, 2010 ж.
3. «Информатика негіздері» ғылыми-әдістемелік журнал. – Алматы, №5, 2011 ж.
Электрондық сілтемелер:
4. www.support.ab.u / security / trojan
5. <http://ru .wikipedia.org/wiki/>
6. www.activibest.ru/page/pervyj-kompjuternyj-virus

Ғылыми жетекшісі: Педагогика және психология магистрі Ертукешова Г.М.

КОЛЛЕДЖ БУДУЩЕГО – ЭТО ТЕРРИТОРИЯ БЕЗ КОНФЛИКТОВ

Швецова В.К., Шаяхметова Қ.Ж.

ЧУ «Колледж Зерек», г. Костанай

В настоящее время медиативное соглашение наиболее популярно среди способов урегулирования межличностных отношений. Благодаря такому методу примирения можно не доходя до судебных инстанций разрешить все разногласия и недопонимания.

История медиации начинается из глубокой древности. В истории существовали разные формы разрешения конфликтов, которые рассматривали комплекс мер и решений, способных временно, либо окончательно разрешить конфликт сторон в форме, приемлемой для этого общества.

Процесс медиации применялся со времен первобытного общества.

Желание выжить – являлось прежде всего, необходимостью для подключения третьей, беспристрастной стороны для урегулирования конфликтов.

Наибольшее развитие в древнем мире эта процедура получила в регионах с наиболее развитой торговлей. Историки находят корни современной медиации у Финикийской цивилизации, основой которой была морская торговля, и в Древнем Вавилоне. [2, с. 1].

Большое распространение получил институт посредничества в Китае и Японии. В этих странах нормы морали ставили примирение сторон посредством диалога намного выше, чем решение проблемы государственным судом.

В Греции медиаторы были известны как *proxenetas*. В Древнем Риме, начиная с Юстиниана, появилось законодательное закрепление положения медиаторов. В средние века на Руси попытки закончить миром княжеские междоусобицы предпринимались при помощи представителей духовенства .

Довольно активно медиация применялась при разрешении международных споров. В начале XIX века в Российской империи действовала система коммерческих судов, куда избирались купцы, и где процесс проходил в форме примирительного разбирательства.

Институт медиации в современном виде возник в середине XX в. в США.

К началу XX в. в американской экономике возникла новая форма конфликтов – противостояние между образовавшимися профсоюзами и работодателями. [1, с. 27--31].

Немаловажным является включение службы медиации в образовательных учреждениях. К сожалению, в школах, колледжах, высших учебных заведениях участились случаи конфликтных ситуаций между участниками образовательной деятельности. Преподаватели и обучающиеся не всегда могут пойти на компромисс, уступить друг другу. Студенты и ученики сейчас очень хорошо знают свои права, но про обязанности начинают подзабывать или не знают их вообще.

Различное понимание событий и их причин тем и объясняется, что конфликт «глазами преподавателя» и «глазами студента» видится по-разному. В общении между преподавателем и студентом ролевые отношения значительно преобладают над личностными. За несколько лет работы в колледже интерес и новизна в работе заменяются опытом: преподавателя меньше удивляет неожиданность поступков студентов, чаще раздражает оригинальность их поведения, а поиск контактов через «душевные» разговоры с ним заменяется отработанными профессиональными мерами воздействия, вырабатываются определенные стереотипы в отношениях с учащимися. Эти «ролевые» противоречия являются постоянным источником конфликтов в отношениях преподаватель-студент.

Личностные отношения с преподавателем побуждают у студента надежду на внимание, когда он из «студента» в глазах преподавателя становится «индивидуальностью», что в какой-то мере обеспечивает адекватное разрешение конфликтов в образовательном процессе.

Конфликт в педагогической деятельности в большинстве случаев проявляется, как стремление преподавателя утвердить свою позицию и как протест студента против неправильной оценки его деятельности или несправедливого наказания.

Важнейшей задачей преподавателя является способность вставать на сторону студента, принимать его точку зрения, стараться имитировать его рассуждения, попытаться понять, как ученик воспринял ту или иную ситуацию и почему он поступил именно так. При разрешении педагогических ситуаций действия преподавателя часто определяются его личной обидой на студентов. Тогда у преподавателя появляется стремление выйти победителем в конфликте со студентом, не заботясь о том, как студент выйдет из сложившейся ситуации, какой урок усвоит из общения с преподавателем и как изменит свое отношение к себе и взрослым.

Студенту трудно каждый день выполнять строгие правила поведения в учебном заведении, и правила требуемые преподавателем на своем уроке, поэтому вполне естественно наблюдать незначительные нарушения в поведении со стороны студента. При правильном реагировании на его поведение, преподаватель должен взять сложившуюся ситуацию под свой контроль и восстановить порядок, избегая конфликтных ситуаций. Так конфликтная ситуация может возникнуть при поспешности в оценке поступка студента и принятию неправильного решения, что вызовет возмущение у студента на несправедливость со стороны преподавателя.

В ЧУ «Колледж Зерек» ведется работа по социально-педагогической службе медиации. Ее целью является: освоение навыков само- и взаимопомощи в процессе разрешения конфликтных ситуаций, снижение количества конфликтных ситуаций через внедрение модели реализации восстановительных технологий в систему профилактики правонарушений несовершеннолетних, а также разрешение конфликтных моментов между педагогическим коллективом.

Конфликты и ситуации недопонимания, без своевременного разрешения могут образовать большой диссонанс в образовательной деятельности. В первую очередь, эмоциональное состояние берет верх. Но это ведь не решение ситуации. В такой момент необходимо мнение здравомыслящего и самое главное нейтрального в этом вопросе человека. Медиатор не вправе предлагать варианты разрешения спора, он лишь направляет стороны в правильное русло разрешения конфликта. Медиатор вправе отказаться от участия в медиации, если он не в силах разрешить какую-либо определенную ситуацию. В таком случае стороны могут выбрать другого медиатора.

Для того, чтобы уменьшить количество конфликтных ситуаций необходимо в каждом колледже создать службу медиации.

Использованные источники:

1. Давыденко Д.Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США // Вестник ВАС РФ. 2004. № 1., с. 27-31
2. Колпашникова В.М. Исторические аспекты института медиации в Казахстане // 2017. Нур-Султан, с. 1

ДИЗАРТРИЯ ТІЛ КЕМШІЛІГІН ТҮЗЕТУДЕ ЗОНД МАССАЖЫНЫҢ РОЛІ

Шотыбаева А.К., Қуаныш Т.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Дизартриясы бар балалардың және сөйлеу тілі бұзылысының кешенді сипаты неврологиялық симптоматиканың, эмоционалдық ерік-жігер сферасының бұзылысымен толығуы бұл категориядағы балалардың мектепте оқуына дайындығын төмендетеді. Көбінесе дыбыс қоюдың әдеттегідей тәсілдері керекті нәтижені көрсетпейді: артикуляциялық қатары ұзақ қалыптаспайды, бақылау жүргізілмесе тез жайылып кетеді, қойылған дыбыстар баланың өзіндік сөйлеу тілінде ұзақ уақыт машықтанбайды.

Логопедиялық әсер етудің тиімділігі түзетушілік-педагогикалық әрекетті жүзеге асыратын мамандардың біліктілігіне байланысты болып келеді.

Е.Н.Новикованың ұсынған массаж жасау дизартриядағы кешенді медициналық-педагогикалық ең тиімді әдістердің бірі болып табылады. Оның мәні артикуляциялық мүшелердің жарақаттанған бөліктеріне (тіл, жақ, бет, жұмсақ тандайдың) зондпен мақсатты түрде ықпал етуде негізделеді [1]. Массаж бұлшық еттердің қалпын өзгертеді: тамаққа тәбетін белсендіреді, оның біркелкілігін және қысқаруын жақсартады, қалыпты сөйлеу тілі әрекетіне қажетті кинестетикалық сезімдеріне үлесін тигізеді. Зондпен массаждың түрлі тәсілдерін қолдану арқылы бұлшық етінің тонусын жоғарылатуға немесе төмендетуге, қанайналымын жылдамдатуға, ұлпадағы айналым процесін жоғарылатуға болады.

Классикалық массажға қарағанда зондтың көмегімен артикуляциялық аппараттың терең орналасқан бұлшық ет ұлпаларына әсер етуге болады, құсу

рефлексінің, сілекей ағудың алдын-алуға болады. Логопедиялық және педагогикалық әсер етудің әдеттегі тәсілдерімен бірге зондпен массажды қолдану логопедке дыбыстың қойылуын 2-3есе жылдамдатып, ең алдымен дизартриясы бар балада дыбысты машықтандыруға көмектеседі. Мектепке дейінгі мекемелерде зондпен массаж жасаудың жүйелі түзетушілік жұмысына мынадай жағдайлар қажет: мұғалім - логопедтің әдістемелік және техникалық дайындығы, соған сәйкес логопедиялық кабинетті жабдықтау, мұғалім – логопедтің невропатологпен бірлескен әрекеті, мұғалім – логопедтің тәрбиешілермен байланысы, ата –аналарды түзету процесіне кіргізу.

Мұғалім – логопед зондпен массаждың техникасын ғана біліп қоймай, сонымен бірге массаж тәсілдерінің физиологиялық әрекеті жайлы түсініктері болуы керек. Сөйлеу тілі аппаратының анатомиясын, бұлшық еттерінің, қан тамырларының, жүйке жүйесінің топографиясын, артикуляциялық мүшелерінің тексеру әдісін білу массаж тәсілдерін дұрыс қолдануға септігін тигізеді. Зонд массажын қолданып жүргізетін сабақта жарық 14-16 шаршы метрлік кабинетте, температурасы +22С төмен емес болатындай жүргізу керек. Массаж жасағанда бала жартылай жатуы керек, соның себебінен кабинетті қалың төсек және биік жастығы бар кушеткамен жабдықтау керек. Міндетті түрде әр балаға зондтың жеке комплекстерін, салфетканы, дезинфекцияланған ерітіндіні қолдану керек.

Мұғалім – логопед зондпен массаж жасаудан бұрын баланың денсаулығы және неврологиялық симптоматикасы, бұлшық еттерінің инервациясының парез және паралич түріндегі бұзылысы жазылған педиатрдың, невропатологтың, отоларингологтың қорытындысын мұқият зерттеп шығуы керек. Егер балада туберкулездің асқынған формасы, конъюнктивит, еріндегі ұшық немесе ауыз қуысындағы басқа инфекциялар, фурункулез, стоматит болса массажды жасамау қажет. Дизартриясы бар баладағы гипертензионды – гидроцефалды, церебрастеникалық синдром, қимыл- қозғалыс бұзылыстарының синдромы мұғалім-логопед пен невропатологтың көмегінің қажеттілігін сипаттайды.

Мамандардың бірлескен бұл жұмысының мазмұнына логопедиялық және неврологиялық тексерудің нәтижесі бойынша сөйлеу тілі және неврологиялық диагнозын ажырату кіреді. Мұғалім- логопедпен тәрбиешінің өзара әрекеті-түзету жұмысының тиімділігінің бір түрі болып табылады. Тәрбиеші логопедтің тапсырмасы бойынша балалармен артикуляциялық гимнастика, сөйлеу кезіндегі тынысын дамытуға, есту назарын, естіп есте сақтауы мен фонематикалық қабылдауын дамытуға арналған жаттығулар жасатады, логопед қойған дыбыстарды бекітіп машықтандырады. Бірақ ешбір жағдайда дыбыс қоюмен айналыспайды. Массаж жасау үшін баланы ыңғайлы орынға жатқызып, өзін біртіндеп еркін ұстауына мүмкіндік жасау керек. Бет бұлшық еттеріне біртіндеп сатылай массаж жасау жұмысын жүргізу керек. Ондағы мақсат дыбыс шығаруда тіл қимылының әлсіз қимылының әлсіз қалпын ширату, дыбыс шығару әрекетін жақсарту, жаратылысында табиғи кемістігі бар жақтарын мүмкіндігінше түзету.

Зонд массажын бастамас бұрын маман қолына 7-8рет әзірлеу массажын жасап, біраз икемге келтіргені жөн. Массаж жасау әдіс-тәсілдеріне қысу,

сырғанату, үйкелеу, бұрау, тілдің бұлшық еті үшін жасалынатын созу түрі жатады.

Баланың меңгеру қабілетіне байланысты әр сылау жасау ұзақтығы 20-25мин көлемінде орындалады. Бірақ ең алғашқы орындалу процесі 8-10 минуттан аспау керек. Себебі баланың бейімделу жағдайына көңіл бөлген жөн [2,18-19] .

Тіл, ерін, жақ, бет ұшы және жұмсақ таңдай бұлшық еттеріне массаж жасау үшін қолданылады. Зондтың ұштары өткір емес, сондықтан бұлшық еттер зақымдалмайды. Ол бұлшық еттерді піспектеуге арналған. Тіл, ерін, жақ, бет ұшы және жіліншік бұлшық еттеріне массаж жасау үшін қолданылады.

Сөйлем мүшелерінің нашар қимылдауынан және бір дыбыстан екінші дыбысқа өте алмауының салдарынан дизартрия балалардың дағдысы өте қиын. Көбінесе бөліп және ырғақсыз оқиды. Оқығаны баланың өзіне де, тыңдаушыға да түсініксіз. Мысалы, кітаптан сәкі деген сөзді оқып, суреттен сатыны көрсетеді. Дизартрия балалардың сөйлеу тілі дамуының ерекшеліктері астарының айтылуындағы ақаулықтарды жоюға, сөйлеу тілінің лексикалық қорын және грамматикалық құрлысын дамытуға, жазуы мен оқуын түзетуге бағытталған түрде арнайы оқытуды қажет өтеді.

Ата-аналар баламен жұмыс жасай бастағанда тек ойын түрде берілген қызықты тапсырмалар ғана эффективті болатынын есіне алуы қажет. «Мұнда кел, сөйлеуді үйренеміз», - деп бұйрық беруге болмайды. Бұндай жағдайда бала қорқып, ішінен тұйықталып алады, онда тапсырмалар пайдасыз болып шығады. Ойын қызықты және тірі болу керек, кейде балаға жақсы сабағы үшін сыйлық берген жөн. Логопедтік тапсырмалар мектепке жақсы дайындық бола алады. Дыбыстарды айтып үйренуді бастамас бұрын бала дұрыс айтпайтын дыбыстарды меңгеруге артикуляцияндық аппарат дайындайтын бірнеше тыныс алу жаттығуларын орындау керек. Тапсырмалар қысқа болу керек, кем дегенде 15 минут жүргізілуі қажет [3].

Сонымен сөйлеуі бұзылған және тіл мүкістігі бар балалар тұйықталып, бойында толымсыздық кешені пайда болмас үшін, ата-ана тарапынан қолдау, мейірімділік, жылылық аса қажет. Қазіргі кезде экологиялық және психологиялық фактордың әсерінен сөйлеу қабілетінде ауытқуы бар және мүмкіндігі шектеулі балалар жылдан-жылға саны көбейіп келеді. Мұндай балаларға арналаған арнайы мектептер мен оқыту бағдарламалары жоқтың қасы. Бұл мәселе психиатр, логопед, невролог, психолог және т.б. мамандардың және қоғамның араласуымен шешілетін өзекті мәселелердің бірі болып қала бермек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Өмірбекова Қ.Қ., Төлебиева Г.Н. Дизартрия. – Алматы, 2010. – 176 б.
2. Саденова П. Дизартрияны түзету жұмыстарында мыжу зондын қолданудың маңыздылығы. // Логопедия, Ғылыми – әдістемелік журнал. Алматы, 2012.- №3, 18-19б.
3. Абдуллина Г.М. Тілінде кемістігі бар балаларды комплексті тексеру// Бастауыш мектеп. – 2005. - №4. – Б. 48-49

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Каримова Г.М.

№6 СЕКЦИЯ
ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ №6
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

SECTION №6
ACTUAL PROBLEMS OF THE NATURAL SCIENCES

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫ ФЛОРАСЫНДАҒЫ КАЛЬЦЕФИТТЕРДІҢ
ЗЕРТТЕЛУІ ЖӘНЕ МАҢЫЗЫ

Алиев А.С.

aktobe2016@mail.ru, aliya_baz@inbox.ru

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Еліміздегі табиғи ортаның сапасын, соның ішінде биосфера тұрақтылығының негізгі реттеушісі болып танылатын өсімдіктердің биологиялық алуан түрлілігін зерттеу қазіргі таңда кезек күттірмейтін мәселердің қатарынан саналады. Жергілікті жер өсімдіктерінің тіршілік ету жағдайларына адамдар тарапынан жасалатын қысымның артуы бірқатар мақсатты әрекеттерді қажет етеді. Осы тұрғыдан алғанда Ақтөбе облысы флорасындағы кальцефиттердің биологиялық ерекшеліктері мен маңызын зерттеу өзекті болып саналады.

Флоралық құрамы мен өсімдіктер жамылғысының өзіндік ерекшеліктері бар облыс аймағында пайдалы түрлер тұрғылықты халықтың тарапынан жиі қолданыс табады немесе түрлердің табиғи өсу ортасына үнемі антропогендік әсер бір бағытты болады. Кальцефиттер осындай санаттағы өсімдіктер тобына жатады.

Тіршілік формалары бұта, жартылай бұта және жартылай бұташықты өсімдіктер көп кездесетін кальцефитті кешенді зерттеу қызығушылық тудырады. Айпеисова С.А. кальцефиттік флористикалық кешен құрамына 36 тұқымдасқа, 106 туысқа жататын 177 түрді топтастырған, оның ішінде 38 түрі нағыз кальцефиттер [1, б. 65-78].

Сирек түр *Anthemis trotzkiana Claus* популяциялары кездесетін өсімдіктер қауымдарының флоралық құрамын зерттей келе, Избастина К.С., және т.б. бірқатар зерттеушілер Қазақстан мен Ақтөбе облысының флорасында бұрын тіркелмеген, Ақшатау борлы тауынан табылған *Limonium cretaceum Tscherkasova* өсімдігін ҚР флорасы және Ақтөбе облысының өсімдіктер тізіміне, сонымен қатар Ишқарғантау борлы тауынан анықталған *Pimpinella titanophila Woronow. = P. tragium* өсімдігін облыс флорасының тізімдік құрамына енгізуге ұсыныстар беруі кальцефиттердің алдағы уақытта да жан-жақты зерттеле беру керектігіне нақты мысал бола алады [2, б. 3-20].

Жалпы алғанда, аймақтың флорасын зерттеу кезінде оның шаруашылықта тиімді пайдалануға болатын түрлерін талдау мен өсімдіктер жамылғысын сақтау мәселелері міндетті түрде қарастырылады. Осы орайда біз облыс флорасындағы кейбір тұқымдастарын құрамындағы маңызы бар деп танылатын түрлеріне талдау жүргіздік.

Ұсынылып отырған жұмыстың негізгі мақсаты флора құрамындағы кальцефиттер топтасқан *Brassicaceae* мен *Rosaceae* тұқымдас өкілдерінің шаруашылық-құндылық маңызды түрлерін қарастыру.

Флора құрамындағы *Brassicaceae* - Орамжапырақтар тұқымдасына *Alyssum lenense* – Ленский жауылшасы, *A. tortuosum* – Ирек ж., *Crambe tataria* – Татар қатраны, *Descurainia sophia* - София сармаласы, *Erysimum hieracifolium* - Саршатыр ақбасқұрай, *E. odoratum* – Хош иісті с., *Lepidium songaricum* – Жоңғар шытырмағы, *Leptaleum filifolium* – Жіп жапырақты лептолеум, *Matthiola fragrans* – Иісті жұлдызшешек, *M. superba* – Керемет ж., *M. tatarica* – Татар ж., *Rhammatophyllum pachyrhizum* – Жуан тамырлы рамматафиллум секілді кальцефит өсімдіктер тіркелген [3, б. 47-53].

Жүргізілген шолу нәтижесі шаруашылық-құндылық маңызы баршылық (Кесте 1) төмендегідей түрлердің бар екенін көрсетеді.

Кесте 1. *Brassicaceae* тұқымдасының шаруашылық-құндылық маңызы бар өсімдік түрлері

Р/с	Түрдің атауы	Шаруашылық-құндылық маңызы (топ)	Өсімдіктің топыраққа қатынасы және арамшөптік түр
1	<i>Alyssum lenense</i> Adam - Ленский жауылшасы - Бурачок ленский	омарталық, сәндік	кальцефит, псаммофит, петрофит
2	<i>Alyssum tortuosum</i> Waldest. et Kit. ex Willd. – Ирек жауылша - Бурачок извилистый	омарталық	кальцефит, петрофит
3	<i>Descurainia sophia</i> (L.) Webb ex Prantl – София сармаласы - Дескурения Софьи	дәрілік, улы	кальцефит арамшөп
4	<i>Erysimum hieracifolium</i> L. - Саршатыр ақбасқұрай – Желтушник ястребинколистый	дәрілік	кальцефит, петрофит арамшөп

Кесте мазмұнынан омарталық және дәрілік маңызды топтар 2/2, ал сәндік және улы топтардың әр қайсысы 1 ғана түрмен берілгенін көреміз.

Талдау барысы *Rosaceae* тұқымдасына жататын кальцефиттердің жалпы саны - 6, олардың ішінде *Potentilla humifusa* – Жатаған қазтабаннан басқа барлық түрлер (Кесте 2) пайдалы болып табылатынын көрсетті.

Кесте 2. *Rosaceae* тұқымдасының шаруашылық-құндылық маңызы бар өсімдік түрлері

Р/с	Түрдің атауы	Шаруашылық-құндылық маңызы (топ)	Өсімдіктің топыраққа қатынасы
-----	--------------	----------------------------------	-------------------------------

1	<i>Agrimonia asiatica</i> Juz. - Азия ошағаны - Репешок азиатский	дәрілік	кальцефит
2	<i>Crataegus korolkowii</i> L. Henry - Боярышник Королькова	сәндік, дәрілік, азықтық, техникалық	кальцефит
3	<i>Sanguisorba officinalis</i> L. - Дәрі шелна - Кровохлебка аптечная	сәндік, жем-шөптік, дәрілік, омарталық, азықтық, техникалық	кальцефит
4	<i>Spiraea crenata</i> L. - Крената тобылғы туысы - Таволга, спирея городчатая	дәрілік, омарталық, сәндік, жем-шөптік	петрофит, кальцефит
5	<i>Spiraea hypericifolia</i> L. - Шайқурай тобылғысы - Таволга, спирея зверобослистная	жем-шөптік, сәндік	кальцефит, петрофит

Кестелік мәліметтер түрлер негізінен дәрілік (4), сәндік (4) және жем-шөптік (3) маңызды топтардың құрамына жататынын, өз кезегінде омарталық, азықтық және техникалық топтардың әр қайсысы 2 түрмен берілгенін айқындады.

Қорыта айтқанда, Ақтөбе облысы флорасындағы кальцефит өсімдіктердің қазіргі жайына толықтай баға беру және қарастырылған *Brassicaceae*, *Rosaceae* тұқымдастарының маңызы зор түрлерін екпе жағдайында өсіру үшін әлі де болса терендетілген зерттеулер қажет.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Айпеисова С.А. Флористические комплексы Актюбинского флористического округа. -Актобе, 2016. – С.65-78.
2. Избастина К.С., Курманбаева М.С., Базарғалиева А.А., Ережепова Н.Ш., Алдибекова А.Р. Ақтөбе облысындағы сирек түр *Anthemis trotziana* Claus популяциялары кездесетін өсімдіктер қауымдарының флоралық құрамы // Әл-Фараби атындағы Қазақ ҰУ Хабаршы. Биология сериясы. №1 (74). –Алматы: «Қазақ университеті», 2018. –Б. 3-20. ISSN 1563-0218.
3. Айпеисова С.А. Конспект флоры Актюбинского флористического округа. –Актобе, 2012. –С.47-53.

Ғылыми жетекшісі: доценті Базарғалиева А.А.

БҰЗАУЛАРДЫҢ АСҚАЗАН-ШЕК АУРУЛАРЫНА ҚАРСЫ КҮРЕС ШАРАЛАРЫ

Әутен А.

М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

Кіріспе. Жануарлар өнімі ұлғаюының негізін жаңа туған төлдерді сақтап қалу мен сау етіп, көбейтіп және жаңа жағдайға бейімдеп ұстап өсіру құрайды. Ауыл шаруашылық жануарлары төлдерінің аурулары өсіп-өнудің негізгі тежегіштерінің бірі болып табылады [1].

Ауыл шаруашылық жануарлары жас төлдерінің асқазан-ішек аурулары Қазақстанда кеңінен таралған. Статистикалық мәліметтер бойынша қазіргі уақытта республикада жас төлдердің аурулары алғашқы орында және әр жағдайда өзінің этиологиялық ерекшелігімен көрінетін, этиологиясы кешенді сипатқа ие, инфекциялық аурулар тобына жатады. Олардың қатарына кіретін эшерихиоз, сальмонеллез, клебсиеллез және басқа инфекция қоздырғыштарының пайыздық мөлшері жоғары [2, 3].

Ауыл шаруашылық жануарлары жас төлдері организмнің ашық қуыстарындағы орын тепкен микроорганизмдер экологиясының мәселесі өте өзекті. Сондықтан макроорганизм және оның микрофлорасы – динамикалық тепе-теңдік жағдайында болатын бірыңғай экологиялық жүйе.

Асқазан-ішек жолдары микробтары организмде өтетін зат алмасу процесіне қатысады. Осы жануар жағдайының физиологиялық өзгеруіне әсер ететін асқазан-ішек жолдары микрофлорасы жоғары сезімталды индикаторлы жүйе ретінде қатысады. Жануарларды әртүрлі ұстау жағдайына, организмге үнемі көптеген стресс-факторлар әсерінен жоғарылайтын ішек аурулары туғанда, сонымен қатар дисбактериоздың ауыр түрінде микрофлоралар рөлі өте маңызды. Бұл ауылшаруашылық жас төлдерін инфекциялық, сондай-ақ инфекциялық емес сипаттағы ішек ауруларымен кеңінен қамтуға жағдай жасайды [4,5].

Пробиотиктің құрамына бір сонымен қатар бірнеше түрлі бактерия сияқты бір немесе бірнеше штамдар кіруі мүмкін. Көп түрлі пробиотикті қолдану мүмкіндігі олардың түрлік құрамы неғұрлым күрделі болған сайын қалыпты ішек микрофлорасының табиғи құрамына толықтай сай келеді. [6-8].

Пробиотик дайындау үшін өсінділерді сұрыптауда мынаны есте ұстау керек: дені сау жануарлардың асқазан-ішек жолдарын қалыпты мекендеушілер, зардапсыз және токсинсіз, пассажды қарын арқылы тасымалдайтын (өт және тұз қышқылына белгілі деңгейде ие болу), эпителидің адгезиялық қабілетке ие болуы және асқорыту жолдарында тіршілік етуіне, антагонистік белсенділікке ие және тұрақтылыққа және өндірістік жағдайда сақтау кезінде ұзақ уақытқа өмір сүруге қабілетті қасиеттер жиынтығы болуы тиіс [9-10].

Зерттеу нәтижелері. Диарея ауылшаруашылық жануарлар төлдерінің алғашқы күннен бастап ауыратын және жаппай өлімге ұшырауына басты себеп болатын инфекциялық ауру. Бұл аурудан келетін зиян тек қана өлген жануарлар ғана емес, сонымен қатар емдеуге кеткен шығын, азық конверсиясының төмендеуі және ауырып жазылған бұзаулардың өсуінің нашарлауы болып табылады. Соңғы жылдардағы жинақталған материалдар мен бірнеше ғылыми мақалаларда жас төлдердің заманауи инфекциялық патологиядағы ерекше сипатқа қоздырғышы шартты-зардапты бактерия болып табылатын ішек таяқшаларының қарсылықсыз өсуі. Бұл микроорганизмдер шаруашылықта кеңінен таралған, кең спектрлі уыттылыққа (энтеротоксигенділік, адгезивтілік, гемолитикалық белсенділік, антибиотикке төзімділік) ие.

Шартты зардапты *Escherichia*, *Proteus*, *Citrobacter*, *Klebsiella*, *Peptococcus*, *Bacillus*, *Clostridium*, *Bacteroides*, *Yersinia*, *Ervinia*, *Salmonella*, *Streptococcus*, *Staphylococcus*, *Pseudomonas* бактерия туыстарының негізгі биотопы жылы

қанды жануарлардың ішегі болып табылады. Шартты-зардапты бактерияның жоғары бейімділігі олардың ортада ұзақ сақталуына мүмкіндік береді. Азықта және сыртқы орта әртүрлі нысандарда шартты зардапты микроорганизмдердің жоғары мөлшерде көбеюінен ішектегі қалыпты микрофлоралар үрдісі бұзылып-сүтқышқылды, бифидо-, пропион қышқылды бактериялар шоғырланып, жаңа туған төлдердің ішегінде энтеробактериялар артып кетеді. Жас төлдің диареялық синдромды ауруы ветеринариялық медицинада күрделі мәселе болып қалатыны кездейсоқ емес.

Жаңа туған төлдерді сақтап, сау етіп өсіру және дамыту, жас төлдерді жаңа жағдайда ұстауға икемдеу мал шаруашылығы өнімдерінің жоғарылауының бірден-бір негізі. Жас төлдердің өлімге ұшырауының басты себебі- асқазан-ішек аурулары болып табылады.

Жаңа туған төлдердің асқазан-ішек ауруларын алдын-алуда және емдеуде толықтырушы емнің алатын орны жоғары. Бұл ем түрі ішектік биоценоздың қалпына келтіруге, тірі бактериялар, яғни қалыпты ішектік микрофлорасының өкілдерін уақытылы енгізу арқылы жоғарлатуға бағытталған. Құрамында қалыпты ішектік микрофлорасы бар препараттар пробиотик деген атаумен белгілі.

Қорытынды. Пробиотиктер асқорыту жүйесінің және биологиялық статусын қалпына келтірумен қатар, жоғарғы өнім беретін жануарлардың иммундық жүйесі мен дауалау әсерін жоғарлатады. Пробиотиктерді қолданғаннан кейін ауру деңгейі, ветеринариялық өңдеулер және материалдық шығындар төмендейді. Осыған орай жануарлардан алатын өнім сапа және баға жағынан бәсекелестікке сай болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Олейник А.В. Расстройства желудочно-кишечного тракта у телят раннего возраста //Ветеринария. – 2009. – №1. – С.6-8.
2. D.A.Saribayeva, K.B.Biyashev, B.K. Biyashev, N.B.Sarsembayeva, A. E. Zholdasbekova The etiology of the disease of the newborn young farm animals //Life Science Journal. - 2014.- Vol.11-(12s). – P.442-445.
3. Brinton C.C. The structure, function, synthesis and genetic control of bacterial pili and a molecular model for DNA and RNA transport gramnegative bacteria //Ann. N.Y. Acad. Sci.-1965. Vol. 2. - P. 1003-1054.
4. Воронин Е.С., Девришов Д.А., Ставцева Я.Я. и др. Этиология и профилактика желудочно кишечных заболеваний телят//Вестн, с.-х. Науки. – 1989.- №9 - С.105-110.
5. Ставцева Л. Я., Цветкова А. М. Антигенные и адгезивные свойства штаммов Proteus и Citrobacter, изолированных от телят с диареей // Актуальн. вопр. инфекц. и инваз. болезней животных. -1994.- С. 87 88.
6. Белянко Л. В. Специфическая профилактика смешанных инфекций желудочно-кишечного тракта новорожденных телят // Вирус, болез. с.-х. жив. Владимир.- 1995. - С. 218.
7. Татарников К.В. Совершенствование средств и способов профилактики и лечения колибактериоза свиней // автореф. канд. вет. наук: Курск – 2014.
8. Иванов А.В., Папуниди К.Х., Трemasов М.Я., Макаев Х.Н. //Методические рекомендации по диагностике, профилактике и лечению желудочно-кишечных болезней новорожденных телят. - Казань. - 2011.

9. Заздравных М.И. Закономерности распространения колибактериоза телят, его рациональная профилактика и терапия с учетом экологических особенностей региона// автореф. канд. вет. наук: 2004.
10. Sarybaeva D., Biyashev K., Biyashev B. Biological activity of “Antakon”. infectious and parasitic diseases of animals // 5th International Scientific Conference. - 2014. - P. 99-101.

ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ӨЛКЕТАНУДАҒЫ МҰҒАЛІМНІҢ ҒЫЛЫМИ- ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҰМЫСТАРЫ

Байбосынова А.Б.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Мектептерде білім беру тәжірибесінде географиялық өлкетану оқу-тәрбие жұмыстарының, оқушылардың оқу-танымдылық және қоғамдық іс-әрекеттерін белсендіруге мүмкіндік беретін ең тиімді бағыттарының бірі ретінде танылып келеді.

Мектеп географиясындағы өлкетанудың құрылымы мен мазмұны оқытуда жеке тұлғаның қабілеттерін дамытуға көңіл бөледі. Ол оқыту кезінде тұлғаның ғылыми және қолданбалы білімді қабылдау, түсіну қабілеттерін есепке алуды талап етеді. Географияны оқыту оқушыға белгілі бір білім қорын берумен қатар оқулықтар мен оқытудың жаңа формаларының көмегімен оның ізденушілік, зерттеушілік, өз бетінше жұмыс жасау дағдыларын да қалыптастырады, көздейді. Қазіргі таңда білім беру нәтижесі болып тек оның мөлшері ғана емес, сонымен қатар алған білімді тәжірибе жүзінде пайдалану, жеке басының қабілеттерін дамыту мақсатында қолдана білу мүмкіндігі де есептеледі.

Мектеп географиясын оқытудағы өлкетану жұмыстарын ұйымдастыру және оның білім беру мен тәрбие процесіндегі тиімділігін арттыру бірнеше жағдайларға тәуелді. Олардың ішіндегі ең маңыздысы мұғалімнің теориялық және әдістемелік жұмысы, өлкетану жұмыстарына практикалық дайындықтың болуы [1].

Мектептегі өлкетану жұмыстарын ұйымдастыруда қаламыздағы «Жас туристер станциясын» ерекше атап кеткеніміз жөн. Бұл жерде жүйелі түрде мектептегі география пәні мұғалімдері үшін семинар-практикумдар, мектеп басшыларымен, пән мұғалімдерімен және мектептегі тәлімгерлер мен директордың оқу-тәрбие жұмыстары бойынша орынбасарлары арасында әдістемелік жиындар өткізіліп тұрады.

Бақылаулар мен зерттеулер көрсеткендей мұндай әдістемелік көмекке әсіресе ауыл мұғалімдері зәру. Ауыл мектептері жағдайында барынша тиімді әдіс болып мектептегі өлкетану жұмыстары бойынша аудандық және мектептердегі әдістемелік семинарлар болып табылады.

Практика көрсеткендей, мұғалімдердің көмегіне сүйене отырып өлкетану жұмыстары бір жүйеде ұйымдастырып жүргізіп отыруға болады. Туған өлкені зерттеу мен оқып-үйренуде мұғалімдердің пайдаланылатын жұмыстарының формасы мен әдістері алуан түрлі: дәрістер мен баяндамалар оқу, сабақ өткізу

және өлкетанушылық мазмұндағы кинофильм көру, хабарламалар мен рефераттарды талқылау, табиғатқа, өнеркісіп орындарына экскурсиялар мен қала, туған өлкені көрнекі жерлеріне саяхаттар, т.б. Мектептерде өлкетану бағытындағы әдістемелік бірлестіктерді құру қажеттілігі тек ұйымдастырушылық мақсатты ғана емес, сонымен қатар педагогикалық мақсаттарды да қамтиды. Өлкетану жұмыстарын мектептерде оындай талаптарға сай ұйымдастырсақ, төмендегіде сұрақтар мен проблемаларды бірігіп шешу мүмкіндіктері артатыны сөзсіз:

а) оқушыларды ғылым негіздерімен бірге өлкетанушылық біліммен де қаруландыру;

б) өлкетану материалдарын география, тарих, биология, т.б. білім беруде пайдалану арқылы пәнаралақ байланысты қалыптастыра отырып, оның әдістемелерін де өзара байланыста қолдану;

в) табиғатқа, өнеркісіп және ауылшаруашылығы кәсіпорындарына кешенді оқу экскурсияларын ұйымдастырып, өткізу;

г) оқушыларға жазғы каникул кезіне арналған өлкетану материалдарын жинауға тапсырмалар дайындау;

д) өлкетану мұражайын құру, оның жұмысын ұйымдастыру.

Мазмұны бойынша өлкетану мұражайы мектеп географиясы шеңберінен шығып кетеді. Онда туған өлкенің археологиясы, тарихы, халық шаруашылығы, табиғаты, этнографиясы бойынша материалдар да жинақталады. Сондықтан мұражайды құру мен оған материалдар жинауда тек қана география пәні мұғалімдері емес, биология, тарих, тіл және әдебиет, т.б. пән мұғалімдері де белсенді қатысуы керек.

Мұғалімнің өлкетану жұмыстары бойынша біліктілігін арттыруға септігін тигізетін жұмыстардың бірі – өз бетінше білім көтеру, яғни туған өлкенің табиғатын экономикасын өз бетінше түрлі білім көздерінен оқып үйрену. Жұмыстың жүйелі және тиімді жалғасуы үшін арнайы бағдарламалар да жасалған. Бағдарламалардың алғы сөздерінде мұғалімнің жұмысы шығармашылық сипатта болады, егер ол географ маман ретінде өз өлкесін зерттеу мен оны ерекшеліктерін өзі зерттеп, сипаттаса деп айтылған [2].

Мұғалімнің өз бетінше білімін көтеру бағдарламасында географиялық өлкетанудың мынадай әдістемелік сұрақтарын жоспарға енген:

а) оқушылардың өз бетінше жүргізетін практикалық жұмыстарының бірі-табиғатта бақылау жүргізу;

б) географияны оқытудағы өлкетану жұмыстарының географиялық принциптерінің практикалық жолдары;

в) Жергілікті жердегі физикалық- географиялық профилдерді сараптау әдістері;

г) жергілікті жерде кешенді сипаттама беру әдістері;

д) жергілікті жерді физикалық-географиялық тұрғыдан зерттеуде нақты учаскелерде жұмыс жүргізу әдістері;

е) өз облысын оқып-үйрену әдістері;

ж) географиялық кешеннің жекелеген компоненттерін оқып-үйрену әдістері, т.б.

Өз бетінше жасалатын жұмыстарда түрлі баспасөз материалдарын пайдалану, оларды сараптау, салыстыру ерекше орын алады. Бұл материалдарда мұғалімдер мектеп географиясына қатысты, өлкетану бойынша қажетті ақпараттарды таба алады.

Өлкетану жеке тұлғаны тәрбиелеуде маңызды орын алады. Алдыңғы қатарлы шығармашылықпен жұмыс жасайтын мұғалімдер көпәспектiлi өлкетануды дамытуда, себебi өлкетану жұмыстары оқушының зерттеушiлiк, танымдылық қабiлетiн дамытып, отансүйiшiтiкке, мәдениетке, қайырымдылыққа, әсемдiктi бағалауға тәрбиелейдi.

Өлкетанудағы зерттеушiлiк-iзденушiлiк жұмыстардың аспектiлерiн былай жүйелеуге болады:

1. Өлкетанудың бiлiм беру және тәрбиелеу маңызын анықтау;
2. Өлкетанудың дәстүрлi аспектiлерiн жаңарту, жаңа аспектiлердi жасау: әлеуметтiк, экономикалық, этнографиялық, экологиялық, эстетикалық;
3. Туристiк-өлкетану жұмыстарындағы зерттеушiлiк жұмыстар элементi.

Географиялық өлкетану қазiргi таңда географияны оқытудағы басты талаптар мен педагогикалық проблемаларды шешуде маңызды жағдай ретiнде қарастырылып отыр [3].

Географиялық өлкетану жұмыстары тек бiлiм беруде ғана емес, сонымен қатар оқушылардың жеке тұлғалық психологиялық ерекшелiктерiн зерттеуде де маңызды орын алады.

Өлкетану жұмыстары барысындағы iздену мен қоғамдық пайдалы iс-әрекеттер достық, жолдасты, қоғам алдындағы жауапкершiлiк, ұжымда жұмыс жасай бiлу, т.б. қасиеттердi дамытады.

Педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, мектептегі географиялық өлкетанудың жан-жақты ойластырылған, әдістемелік жағынан жүйелі бiлiм берудiң барлық деңгейлерiнде (мектеп, аудан, қала, облыс, өлке, мемлекет) жүргiзiлуi заман талабына сай бiлiм беру мен тұлғаны тәрбиелеудiң басты элементiне айналады. Географиялық өлкетану жұмыстарын педагогикалық талаптарға сай ұйымдастыру, оның оқу-тәрбие жұмыстарындағы тиiмдiлiгiн арттыру мұғалiмнiң бiлiктiлiгi мен педагогикалық шеберлiгiне тура пропорционал.

Мұғалiмнiң мектеп оқушылары арасында географиялық өлкетану жұмыстарын белсендi ұйымдастыру мен басқаруы оның педагогикалық бiлiктiлiгi мен шеберлiгiнiң, ғылыми эрудициясы мен әдiстемелiк деңгейiнiң жоғарылығын бағалайтын критерилердiң бiрi болып есептеледi [4].

Географиялық өлкетану жұмыстарын өз деңгейiнде педагогикалық талаптарға сай жүргiзу негiзгi мектеп пәндерi бойынша оқу-тәрбие процесiнiң, еңбекке дайын болуының жiне болашақ мамандық таңдауына өз әсерiн тигiзетiн маңызды фактор болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Горбова М.А. Патриотическое воспитание средствами краеведения. М.: «Глобус», 2007. - С. 208, 211-214.

2. Имангулова Т.В., Безгина Т.А. Поиск и изучение краеведческого материала как способ познания родного края / География в школах и ВУЗах Казахстана / 2007. – №1. – С. 16.
3. Терентьева Е. Г. «Технология краеведческо-профориентационной работы в образовательном учреждении» // Образование и общество. 2010.№ 5. С. 10-12.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Айдарова А.З.

БИДАЙ ЛИНИЯЛАРЫНЫҢ ТАБИҒИ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНДЕТ АЯСЫНДА ҚАТТЫ ҚАРАКҮЙЕ АУРУЫНА ТИІМДІ КӨЗДЕРІН АНЫҚТАУ

Бахаева М.

М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

Кіріспе. Өсімдік селекциясындағы үздіксіз жүргізіліп отырған прогрестің генетикалық негізі барған сайын азаюда. Сондықтан ұрық плазмасын сақтау, өсімдіктердің дүниежүзілік ресурстарын пайдалану, ген банктерін жасау аса маңызды. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін көптеген елдерде арнаулы мекемелер ұйымдастырылды, ал ФАО құрамында өсімдіктердің генетикалық ресурстары жөнінде халықаралық комитет құрылды. Мексикада (СИММУТ) жүгері және бидай сорттарын жақсарту жөніндегі Халықаралық орталық құрылды. Халықаралық ғылыми-зерттеу күріш институтында (Филиппинде) дақылдың 14 мыңнан астам сорт үлгілері жинақталды, өсімдіктердің ұлттық ірі коллекциясы АҚШ-та құрылды, басқа да бірқатар елдерде бұл жұмыстар кеңінен жүргізілуде [1-3]. Жергілікті сорттар өте бағалы болғанымен, олар бастапқы материал алудың дара көзі бола алмайды. Экологиялық бейімділігіне қарамастан бұл сорттарда жаңа селекциялық сорт шығаруға қажетті қасиеттерге ие бола бермейді. Ауыл шаруашылығы өндірісінің талаптарына толық жауап беретін сорттар шығару үшін басқа елдердегі және басқа континенттердегі шет аудандық бастапқы материалдарды селекциялық жұмысқа пайдалану қажет. Себебі шетелде көптеген дақылдардың селекциясы дұрыс жолға қойылып, соның арқасында үлкен табыстарға жетуде. Өнімділігі жоғары, ауруларға төзімділігі сәйкестендірілген, өнім сапасының жоғарылығымен ерекшелінетін селекциялық жаңа сорттар шығарылған. Олардың көпшілігі алғашқы материал ретінде, әсіресе будандастыруда құнды болып отыр. Ол үшін тәжірибе ретінде жыл сайын көп мөлшерде шетелдік сорттар, үлгілер әкелінуде [4,5]. Синтетикалық бидайды алуға бағытталған зерттеулер *T. turgidum ssp. Carthilicum*, *T. turgidum ssp.diccocum*, *T. turgidum ssp.diccoicum* АВ тетраплоид геномдарын және *A. tauschii* гермоплазмадағы төзімділік көздерін анықтау бағытында жүреді. Қолда бар молекулярлық зерттеулер зерттеушілерге геномды толық талдау жүргізуге және синтетикалық бидайды жақсартудың тиімді стратегиясын жасауға мүмкіндік берді. Гексаплоиды синтетикалық бидайдың бүкіл әлемде жақсы бейімделген. Дегенмен бидайдың фенотиптерін кеңінен зерттеу жұмыстары жасалу керек.

Бүгінгі таңда гексаплоидты синтетикалық бидайдың жақсы дамыған линиялары бүкіл әлемнің топырақ-климат жағдайларына бейімделе алады. Алайда қазіргі уақытта Оңтүстік, Солтүстік, Оңтүстік-шығыс және Шығыс Қазақстан жағдайында бидайдың фенотиптерін зерттеу қажет. Бұл жағдайда ауруға төзімді сорттарды дамыту бағытындағы зерттеулер болашағынан зор үміт күттіреді [6].

Жұмсақ бидайдың (*Triticum aestivum*) синтетиктерімен жұмыс күздік бидайдың (*Triticum turgidum*) Украина мен Румыниядан алынған гермоплазмасын Каспий маңы елдерінен алынған *Aegilops tauschii* формасын будандастыру арқылы СИММИТ-те 2004 жылдан бастау алған болатын. Тозанданудан соң хромосомалары екі еселенді, хромосомалар саны мен цитологиялық өзгерістер орын алған жоқ. F2 ұрпақтары Мексикада өсірілді де, 2008 жылы Түркияға әкеленді. 2009-2019 жылдар аралығында будандар орталық Анатолия жазығының қоршаған орта жағдайында құрғақшылыққа, суыққа және ауруға төзімділігі жіті зерттелді. Кеңінен ажырау мен стерильді болуы 2009 жылы біртіндеп азайды да, F8 ұрпақтың көпшілігінің бір масақтан алынған ұрпағы фертильді және агрономиялық көрсеткіштері бойынша жақсы көрсеткіштерге ие болды. 2013 жылдан бері линиялар синтетикалық популяциядан іріктеліп алынып көбейтілді. Кейбір линиялар қоңыр, сары, сабақтық татқа, қатты қаракүйе мен топырақ патогендеріне төзімді және өсімдік биіктігі бойынша жақсы көрсеткіштермен сипатталды. Көптеген линиялардың 1000 дән салмағы бақылау сорттарымен (40г) салыстырғанда 50 г-нан асып түсті. Синтетикалық линиялардың тұрақтылығы 0%-дан 95%-ға дейін ауытқыды. Гессен шыбыны мен Ресей бидай бітесіне скрининг жасағанда бірнеше төзімді генотиптер ерекшеленді. Жұмсақ бидай мен эгилопс ата-аналарының екеуінің де синтетикалық бидай линияларына берілгені анықталды. Синтетикалық линиялардың генетикалық әртүрлілігі мен аурулар мен зиянкестерге төзімділігінің негізін ашуға арналған жұмыстар жүргізілуде. Синтетикалық гермоплазма күздік жұмсақ бидайдың жаңа төзімділік көздері болып табылады. Халықарада бұл селекция және басқа да зерттеу бағдарламалары үшін үлкен қызығушылық туғызуда [7-9].

Зерттеу материалдары мен нәтижелері. Ауруға төзімді линиялар топтамасын қалыптастыру үшін және қатты қаракүйе ауруына төзімді донорларды алу үшін SYNT-JAPAN тәлімбағының 45 линиясының ішінен жасанды індет аясында аса төзімді деген 10 линия донор ретінде іріктеп алынды, олар: LANGDON/PI 508262, LANGDON/KU-20-8, LANGDON/KU-2075, LANGDON/KU-2092, LANGDON/KU-2097, LANGDON/KU-2100, LANGDON/KU-2144, LANGDON/AT 55, LANGDON/KU-2076, LANGDON/IG 48042 линиялары. Сонымен қатар ауруға төзімді линиялар коллекциясын қалыптастыру мақсатында қатты қаракүйе ауруына төзімді 13 линия іріктеліп алынды, олар: LANGDON/KU2039, LANGDON/KU-2829A, LANGDON/PI 499262, LANGDON/KU-20-9, LANGDON/KU-2091, LANGDON/KU-2093, LANGDON/KU-2132, LANGDON/KU-2816, LANGDON/IG 126387, LANGDON/KU-2105, LANGDON/KU-20-10, LANGDON/KU-2103, LANGDON/IG 47259.

Сонымен, SYNT-JAPAN тәлім бағының 45 линиясының қатты қара күйе ауруына табиғи және жасанды жағдайда зерттеу жүргізу нәтижесінде 23 линия ауруға иммунды деп танылды. Оларға төмендегі линиялар жатады: LANGDON/PI 508262, LANGDON/KU-20-8, LANGDON/KU-2075, LANGDON/KU-2092, LANGDON/KU-2097, LANGDON/KU-2100, LANGDON/KU-2144, LANGDON/AT 55, LANGDON/KU-2076, LANGDON/IG 48042, LANGDON/KU2039, LANGDON/KU-2829A, LANGDON/PI 499262, LANGDON/KU-20-9, LANGDON/KU-2091, LANGDON/KU-2093, LANGDON/KU-2132, LANGDON/KU-2816, LANGDON/IG 126387, 48 LANGDON/KU-2105, LANGDON/KU-20-10, LANGDON/KU-2103, LANGDON/IG 47259.

Қорытынды. Адамзаттың ауылшаруашылық өнімдеріне сұранысы күн санап артып келе жатқаны баршамызға мәлім, адамзатты ауылшаруашылық дақылдарымен қамтамасыз ету жоғары өнімділік пен шаруашылық құнды белгілеріне тікелей байланысты болып келеді. Сондықтан зерттеу материалдарының шаруашылық құнды белгілеріне құрылымдық талдау жасау ғылыми зерттеу жұмысының ажырамас бөлігі. SYNT-JAPAN тәлімбағының 45 линиясын жерсіндіру, ауруға төзімділігін бақылау, өсіп-өну деңгейін, өнімін зерттеу мақсатында 2018-2019 жылы «Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты» Жамбыл филиалында экспериментальды жер мөлтектерінде егіліп, зерттелінді. Табиғи жағдайда қатты қаракүйе ауруына зерттеу жұмыстары жүргізіліп, шаруашылық құнды белгілеріне құрылымдық талдау жасалынды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Дутбаев Е.Б., Сарбаев А.Т., Күресбек А., Дубекова С.Б., Шәріпхан Б. Е. Изденістер, Нәтижелер., Исследования, результаты, Алматы, 2018. № -1 ,С. 170-171.
2. Suleymanova G.,Dutbayev Y., Kuresbek A., Morgounov A. Book of AbstractsXIX international workshop on smuts and bunts.May 3–6, 2016, Izmir, Turkey. –P. 51.
3. Жангазиев А.С. Селекционно-генетические особенности внутривидовых и межвидовых гибридов и создание сортов озимой пшеницы Автореф на соис док с/х наук 06.01.05, Алмалыбак, 2010 53 б.
4. Dutbayev Y.,Suleimanova G., Sultanova N.,Morgounov A. New ways of screening of genofund of wheat to Leaf and Stripe rust in Kazakhstan.Enhanced genepool utilization - Capturing wild relative and landrace diversity for cropimprovement' at NIAB Innovation Farm. London, Kambgridge. –2014. June 15-20. P.83-84.
5. Программа СИММИТ по улучшению пшеницы в Казахстане. СИММИТ–Казахстан. Астана. –2008. – 55 с.
6. Биологический энциклопедический словарь / Гл.ред. М.С.Гиляров.М: 109 Сов. энциклопедия, 1986. – 831 с.
7. Созинов А.В. Селекция и семеноводство сельскохозяйственных растений. Методическое указание для лабораторно-практических занятия. Лесниково, 2014. - 64 с.).
8. Иванов В.И., Барышникова Н.В., Билева Дж. С.Генетика / Под ред. В.И. Иванова. – М.: Академкнига, 2007. –638с. –ISBN 978-5-94628-288-8
9. Күресбек А. Изденістер, Нәтижелер., Исследования, результаты, Алматы, 2017. № -3 , С. 274-275.

Ғылыми жетекшісі: PhD, доцент Түменбаева Н.Т.

МОЙЫНҚҰМ ШӨЛ АЙМАҒЫНДАҒЫ СЕКСЕУІЛМЕН ҚОРЕКТЕНЕТІН ҚАБЫРШАҚҚАНАТТЫ (*INSECTA: LEPIDOPTERA*) ЗИЯНКЕСТЕРДІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бекмолда Н.

М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

Кіріспе. Қабыршаққанаттылар немесе көбелектер (*Lepidoptera* LINNEUS, 1758), көне грекше *λεπίς*, атау септігіндегі *λεπίδος* – қабыршақ және *ιπτερόν* - қанат сөздерін біріктіріліп жасалған қабыршаққанаттылар табына жататын топ атауы. Олардың кейбір энтомофаг түрлері кездеседі, олар бітелермен, сымырлармен және құмырсқалардың құрттарымен және қуыршақтарымен қоректенеді (қарыстаушылардан - *Eupithecia*, түншілерден - *Calyptra*). Өсімдіктермен қоректену жағынан монофагтарға, олигофагтарға және полифагтарға бөлінеді. Көбі жер үстінде, өсімдіктердің арасында, жасырын тіршілік етеді (құндақтылар – *Coleophoridae*, қапшықтылар – *Psychidae*, жапырақширатқыштар – *Tortricidae* т.б.). Жұлдызқұрттары мен қанатсыз аналықтары су астында тіршілік ететіндері (кеңқанаттылар - *Puraustidae*), эктопаразиттері (теңқанаттылардың – *Homoptera: Cicadellidae* және *Psyllidae*) және құмырсқа жегіштер (*Cyclotorna*) кездеседі [1,2].

Қабыршаққанаттылар орман, ауылшаруашылығы дақылдары, жайылым өсімдіктері, жеміс-жидек ағаштарының және қойма зиянкестері ретінде алдыңғы орында тұр [3]. Атап айтқанда, орман және бау зиянкестері ретінде: орман ағаштарына жұпсыз көбелек (*Lymantria dispar*), жорықшы жібектоқушы (*Cnethocampa processionea*), қарағай жібектоқушы (*Dendrolimus pini*), қысқы қарыстаушы (*Operophtera brumata*), алма жемірі (*Cydia pomonella*), шығыс жемірі (*Grapholita molesta*), алма күйесі (*Yponomeuta pomonella*); ауылшаруашылық дақылдарына күздік түнші (*Agrotis segetum*), лепті түнші (*A. exclamationis*), жаздық түнші (*Amphipoea fucosa*), гамма түнші (*Plusia gamma*); бақша дақылдарына қырыққабат ақкөбелегі (*Pieris brassicae*), бақша түншісі (*Mamestra oleracea*), бұршақ түншісі (*M. Pisi*); қоймадағы сақтаулы өнімдердерге қойма күйесі (*Nemapogon granella*), ұн откөбелегі (*Pyralis farinalis*) және тұмсықсыз откөбелек (*Aglossa pinguinalis*); тері бұйымдары мен табиғи маталарға және жиһаздарға тері күйесі (*Tinea pellionella*), көйлек күйесі (*Tineola bisselliella*) и жиһаз күйесі (*Tineola furciferella*); ара шаруашылығына ара откөбелегі және үлкен балауыз откөбелегі орасан зор зиян келтіреді [4-7].

Зерттеу аймағы бойынша сексеуіл мен жайылым өсімдіктерінің вегетативті және генеративті мүшелерімен қоректенетін және жаппай көбейген кезде, фитомассасы мен тұқым шығымдылығына едәуір зиян келтіретін түрлері бар [8-10].

Зерттеу нәтижелері. Сексеуіл алқабындағы зиянкес-қабыршаққанаттылардың түр құрамының ерекшелігі. Табиғаттағы биологиялық айналымдағы органикалық заттардың, оның ішіндегі продуценттерді өңдеудегі қабыршаққанаттылардың қызметі өте зор, олардың 99%-ы бірінші қатардағы консументтер екені бәрімізге мәлім. Ең негізгі биогенді факторлардың бірі

ретінде, өсімдіктердің дамуының барлық кезеңдерінде, олардың сабағы, діңі, өркені, жапырағы, тамыры, гүлі және жемісімен қоректеніп, жаппай шамадан тыс көбейгенде, олардың өмір сүруіне жағымсыз әсер етіп, жалпы олардың өніміне шығын келтіреді.

Алғашқы жер жыртудан бастап, жерді өңдеу, дақылдарды өсіру технологиялары, жергілікті түрлердің құрамына және дамуына қатты әсер етеді. Көптеген түрлер қорегінен айырылса, басқаларының өсуі мен дамуына қолайсыз жағдайлар әсер етеді. Жаппай кездесетін, көпқоректі-полифагтар қорегінен айрылып, бірінші жылы егілген дақылдың нағыз зиянкесіне айналады. Осындай жағдайлар сексеуіл егілген алқаптарда да байқалды.

2018-2019 жж. Жамбыл облысының табиғи ресурстар және табиғатты пайдалануды реттеу басқармасының Мойынқұм орман шаруашылығы мемлекеттік мекемесінің егістігінде жүргізілген байқаулар мен есептелеулердің нәтижесінде сексеуілдің 1-ші жылғы танабында негізінен, көпқоректі қабыршаққанаттылардың жұлдызқұрттары көптеп кездесті. Мысалы: күздік көбелектердің (*Euxoa agricola Boisduval*, *E.conspicua (Hübner)*) жұлдызқұрттары сексеуілдің өскіндерінің негізгі зиянкесі ретінде байқалды. Далалық есептеулердің нәтижесі бойынша, жұлдызқұрттардың саны әр 1м² 0,1ден 0,5 данасы кездесті. Көктемнің жылы күндері кешкі уақытта күздік көбелектердің 2-3 жастағы жұлдызқұрты, 10 минуттың ішінде сексеуілдің 1 өскінін толық, не 2 өскінін шала зақымдайды. Шала зақымдалған өскін желден сынып, не температураның жоғарылауына байланысты тіршілік қабілетін жоғалтып, қурап қалады. Көпқоректілерден басқа, тазаланбаған тұқыммен бірге себілген, маманданған түрлердің (*Glechia sp.*, *Scrobipalpa sp.*)тазаланбаған тұқыммен таралған жұлдызқұрттарын кездестіруге болады. 2-ші - 3-ші жылғы сексеуіл егістіктерінде, қабыршаққанаттылардан сексеуілдің вегетативті мүшелерімен қоректенетін түрлер кездеседі: *Orgyia dubia Tausch.*, *Anarta trifolii (Hufnagel)*, *Polia bombycina (Hufn.)*, *Xestia c-nigrum (L.)*, *Scythocentropus scripturosa (Ev.)*, *Scythocentropus misella (Püng.)*, *Mametra ptochica Pug.* *Tritemuclia captiosa Flkv.*, *Caradrina vicina Strg.*, *Lacydes spectabilis Tausch.*, *Thargelia fissialis Chr.*, *T. sitiens Pungl.* , *Pseudohadena immunda Ev.*, *P. chenopodiaphaga Rmb.* , *P. siri Ersch.*, *P. immunis Stgr.*, *Athetis albina Ev.*, *A. quadripunctata F.*; 4-ші - 5-ші сексеуілдің зиянкес-қабыршаққанаттылардың түр құрамы маманданған түрлер қосылады: *Deserticoccus campicola (Ev.)*, *Brachaniella inspersa (Ch.)*. 6-шы – 9-шы жылдарда сексеуілдің барлық мүшелерімен қоректенетін қабыршаққанаттылардың түр құрамы (полифаг, олигофаг және монофаг түрлер) толық қалыптасатыны белгілі болды. Өйткені, сексеуіл ағашының вегетативті, генеративті және тамыр жүйесі толық қалыптасады.

Қорыта айтқанда, сексеуіл өсімдігін алғашқы екен жылдары, егістіктегі сексеуіл өскінінің негізгі зиянкестері ретінде көпқоректі зиянкес-қабыршаққанаттылар құрайды. Негізінен, көктем мезгілінде күздік көбелектердің (*Euxoa agricola Boisduval*, *E.conspicua (Hübner)*) жұлдызқұрттары, сексеуіл өскіндерін өте көп мөлшерде зақымдайды, сол себепті де жас өсімдіктердің өсуі, дамуы, өнімділігі нашарлайды. Сондықтан сексеуілді

зиянкестерден қорғау шараларын ұйымдастыру кезінде түрлердің осы ерекшеліктерін ескере отыру керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Айбасов Х.А. Материалы по чешуекрылым пустынно-степной зоны центрального Казахстана //Мат-лы Казахстанской конф. по проблеме «Биологические комплексы районов нового освоения, их рациональное использование и обогащение». М.-Л.: АН СССР. 1961г. С. 155-158
2. Айбасов Х.А. Фауна чешуекрылых (*Lepidoptera*) Западного Казахстана // Насекомые (полужесткокрылые, жесткокрылые, чешуекрылые) Западного Казахстана. Алма-Ата: Институт зоологии АН КазССР. 1975г. С.102-150. (Рукопись деп. в ВИНТИ 18.03.75, № 765-75Деп.).
3. Айбасов Х.А., Жданко А.Б. Фауна чешуекрылых (*Lepidoptera*) Северного Казахстана. Алма-Ата: Ин-т зоол. АН КазССР. 1982г. 35 с. (Рукопись деп. в ВИНТИ 28 янв. 1982 г., № 360-82Деп.).
4. Айбасов Х.А., Шакирзянова М.С. Материалы по слепням Джунгарского Алатау // Тр. Ин-та зоол. АН КазССР. Т. XI. Энтотом. Алма-Ата: АН КазССР. 1960г.С. 173-179.
5. Нурмуратов Т.Н. Защита саксаулов от насекомых-вредителей // Лесное х-во. № 9. 1969 г. С. 55-56
6. Нурмуратов Т.Н., Линский В.Г., Таранов Б.Т. Определительная таблица насекомых – вредителей изеня // Вестник с.-х. науки Казахстана. № 8. 1986 г. С. 34-35
7. Нурмуратов Т.Н., Линский В.Г., Таранов Б.Т., Амергужин Р. Видовой состав насекомых, обитающих на пастбищной растительности пустынь Юго-Восточного Казахстана // Борьба с насекомыми – вредителями кормовых культур и пастбищных растений. (Сб. науч. тр. Каз.НИИ защиты растений.) Алма-Ата. 1987 г.С. 13-38
8. ТарановБ.Т. Основные экологические группы насекомых-вредителей изеня и их влияние на изеневые пастбища и обоснование мер борьбы в зоне пустынь юго-востока Казахстана. В кн.: «Борьба с насекомыми-вредителями кормовых культур и пастбищных растений. Алма-Ата,1987 г. С.59-72
9. Нурмуратов Т. К биологии и вредоносности саксауловой пяденицы // Мат-лы II науч. конф. молодых специалистов и аспирантов, посвящ. 100-летию со дня рожд. В.И. Ленина и 50-летию Каз. ССР. (Тез.докл.) Алма-Ата. 1970 г. С. 34-36
10. Нурмуратов Т.Н. Чешуекрылые, вредящие плодам и семенам саксаула в Юго-Восточном Казахстане // Вестник с.-х. науки МСХ КазССР. № 2. 1971 г. С.98-101

Ғылыми жетекші: PhD, доцент Түменбаева Н.Т.

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНЫҢ СУ ҚОЙМАЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ, ҚОРҒАУ, САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бөкенова Н.О.

bokenova99@inbox.ru

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Ақтөбе қаласының су қоймалары. Қарғалы су қоймасы облыс орталығынан 62 шақырым солтүстік-шығыс, Қарғалы аңғарында орналасқан. Жанынан Ақтөбе - Орск тас жолы өтеді. Қарғалы су қоймасының ұзындығы-15 км, ені - 3 км-ге дейін созылады. Деңгейі II.1975 жылдан бастап қолданыла бастады. Су

аймағының ауданы 28,5 шаршы шақырымды құрайды. Көктемгі маусымда су тасқыны салдарынан резервуарлар толады. Су қоймасында төрт негізгі ағын бар: Қуағаш, Қарабұтақ, Шанды, Қос-Естек. Су қоймасының негізгі мақсаты- ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер (ЖШС, АҚ, шаруашылық қожалықтары, бағбандық ұжымдар), Ақтөбе қаласындағы балық-тоған шаруашылығы мен өндірістік кәсіпорындарды сумен қамтамасыз ету, «Ақбұлақ» АҚ, Қарғалы су тоғанының шұңғымаларындағы су деңгейін қарау, табиғатты қорғау және санитарлық-экологиялық су жіберу т.б. Суландырудың жобалық алаңы 13500 га. Бүгінгі таңда су қоймасынан жыл сайын төменгі бьефке су жіберу орташа есеппен 120 млн.м суды құрайды[1].

Сазды су қоймасы Ақтөбе қаласынан 7 шақырым жерде, Сазды ауылдық округі аумағында орналасқан. Нысан республикалық меншікте 1967 жылдан пайдаланылып келеді және еліміздің су шаруашылығы мемлекеттік кәсіпорнының балансында тұр. Деңгейі IV. Су қоймасының негізгі мақсаты - Ақтөбе қаласы аумағындағы бау-бақша шаруашылығымен айналысатын ұжымдарды, шаруа қожалықтарын сумен қамтамасыз ету болатын. Сонымен бірге орман-тоғай, көгалдық екпе өсіретін, абаттандыру ісімен шұғылданатын мекемелерге қолайлы жағдай туғызуды көздейді. Қайта жаңғыртуға дейінгі су қоймасының көлемі – 6,0 млн текше метр, пайдалы көлемі 5,2 млн текше метрді құрайды [2].

Ақтөбе су қоймасы Елек өзенінен оңтүстікке қарай 6 км жерде орналасқан.1988 жылы пайданылуға берілді.Деңгейі II.Су қоймасына су Елек өзенінен Жарық,Тамды,Есет,Көктөбе,Ақжар,Табантал,Қарағанды т.б өзендерден келеді. Су қоймасының қалыпты көлемі 245 млн.м3, қалғаны 25 млн м3. Суарудың жобалық алаңы-4720 га [3].

Бүгінгі күні жыл сайынғы су жіберу су қоймасына орта есеппен 150 млн м2 құрайды. Қар жамылғысының түсуі сәуір айының басында болады.Қардың ерте түсу мерзімі 4-8 сәуір аралығында, ал ұзақ созылған көктемде сәуір айының соңы мамыр айының басына келеді[2].

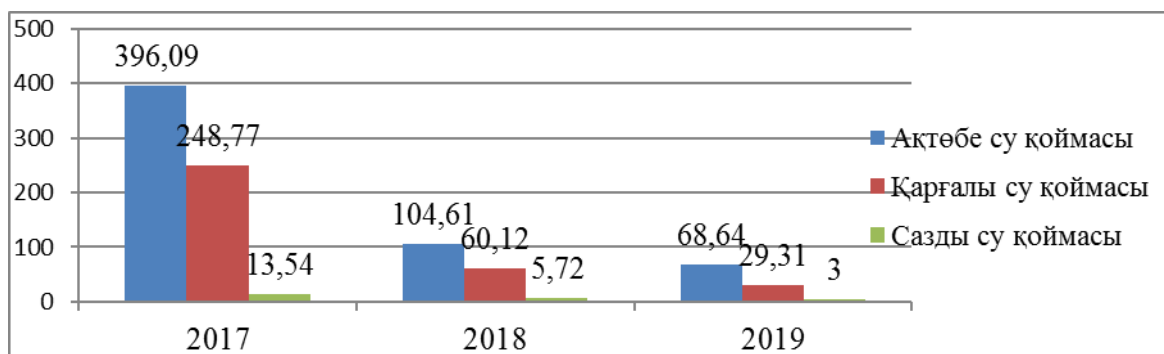
Елек өзенінің бассейні жауын-шашын аз мөлшерімен және буланудың үлкен көлемдерімен сипатталатын ылғалдану ауданына жатады. Мұнда өзендер мен уақытша суағарлардың ағысы тек қана жауын-шашын есебінен қалыптасады. Көктемгі су тасыны аяқталғаннан кейін өзендерде ағын сулар айтарлықтай азаяды.

Кесте 1 – Қарғалы, Ақтөбе, Сазды су қоймаларындағы судың нақты көлемі 1 желтоқсан 2016 жылдан 16 сәуір 2017 жылға дейін

Нақты көлемі	Ақтөбе су қоймасы	Қарғалы су қоймасы	Сазды су қоймасы
01.12.2016 ж	173,03	168,251	2,1
15.03.2017ж	168,894	159,874	2,1
30.03.2017ж	168,253	159,233	2,1
01.04.2017ж	168,167	159,147	2,1
16.04.2017ж	25,74	243,75	7,5

Кесте 2 – Қарғалы,Ақтөбе,Сазды су қоймаларына сәуір-қазан 2017,2018 және сәуір-маусым 2019 жылдардағы су жіберілген көлемі

Жылы	Қарғалы су қоймасы				Ақтөбе су қоймасы			
	Бастапқы тасқын	Келген су	Су тасқыны кезінде ағуы	Су тасқынының соңы	Бастапқы тасқын	Келген су	Су тасқыны кезінде ағуы	Су тасқынының соңы
2009	62,2	30,2	1,47	90,93	120,39	40,67	51,46	109,6
2010	30,5	65,98	1,4	95,08	88,11	90,94	33,55	145,5
2011	24,7	148,26	0,91	172,05	96,89	105,95	28,84	174
2012	84,1	148	1,08	231,02	114,4	122,88	30,58	206,7
2013	114,99	24,22	5,91	133,3	157,4	44,51	39,88	162,03
2014	80,05	226,32	62,62	243,75	120	208,82	115,68	213,14
2015	149,33	97,66	1,99	245	140	168,12	98,12	210
2016	150,0	160,89	31,81	279,08	149,83	202,73	108,55	244,01
2017	158,8	210,04	89,73	279,11	167,78	334,44	259,42	242,8
2018	105,0	60,06	6,76	158,3	121,16	100	51,66	169,5
2019	89,57	11,53	7,66	93,44	110,09	35,95	33,87	112,17

Қаладағы үш ірі су қоймасы - Ақтөбе, Қарғалы және Саздының жағдайы бақылауда. Көктемгі тасқын кезінде тоғандар арнасынан аспауы тиіс. Өйткені, су қоймалары қазір жартылай ғана суға толы. Ақтөбе су шаруашылығы мекемесінің мамандары судың деңгейін күні-түні қадағалап отыр. Сазды тоғаны мүлдем бос деуге болады. 6 миллион текше метр су жиналатын қоймада қазір 2 миллион текше метр ғана су бар[3].

Су бассейнінің ластануының негізгі себептері – тазартылмаған ағын суларды өзен-көлдерге жіберу. Бұған жол беретіндері: тұрғын-үй коммуналдық шаруашылықтар; өнеркәсіп орындары; ауыл шаруашылығын химияландыру; халық шаруашылығының басқа да салалары;

Су үнемдеу және су ресурстарын ұтымды пайдалану Қазақстан Республикасының басты міндеттерінің бірі. Су объектілерінің ластануына байланысты су сапасы қанағаттанарлықсыз болып табылады. 2012 жылы 88 су қоймасының 13-і ғана ластану көрсеткіші бойынша таза болып жіктелді. Бұдан басқа, уақыт өте келе судың ластану деңгейі ұлғайып отырғанын көрсетеді (2006 жылдан бастап судың ластану көрсеткіші 8 ірі су қоймалары өсті). Жер үсті су объектілері республика кен өндіру, металлургия және химия өнеркәсібі кәсіпорындары, ауыл шаруашылығымен, коммуналдық қызметтермен

қарқынды ластайды. Су бұру жүйелерінің қол жетімділігіне дейін артта қалуынан Қазақстанда елді мекендердің ағынды суларының 29 % төгінділер алдында қайталама тазартудан өтеді (Ұлыбританияда 94 %, Израиль мен Сингапурда 100%). Өндіріс және тұтыну қалдықтары орналасқан учаскелердегі жер асты сулары да ластанады.

Қазіргі уақытта ауыз судың сапасы дамыған елдер артта қалып отыр. Мысалы, Қазақстанда су сапасының төмен болуына байланысты барлық өлімнің 0,9%-ы және АҚШ-та бұл көрсеткіш 0,4% - ды, ал Ұлыбританияда-0,1 % құрайды. Су бұру жүйелеріне қажеттіліктің өсуі ауыз суға деген қажеттіліктің өсуіне әсер етеді, бұл тұтынушы алатын қызметтер деңгейінде ұлғаюын білдіреді. Ең алдымен, Қазақстанның жер үсті суларының сапасы одан әрі нашарлау қаупі бар.

Сарқынды сулардың құрамдас бөлігі-адамның тіршілік әрекетінің нәтижесі болып табылатын тұрмыстық ағындар және осы уақытқа дейін елеулі экологиялық және экономикалық проблема болып қала береді. Көбінесе, өңделмеген ағынды сулардың бақыланбайтын және ауқымды шығуы тікелей ашық топыраққа немесе жақын орналасқан су қоймаларына жүзеге асырылады. Әрине, бұл қоршаған ортаға зиянды әсер етіп қана қоймай, түрлі жұқпалы аурулардың өсіп-өркендеуіне себеп болады. Әсіресе бұл проблема өзінің тозуына байланысты және моральдық ескіру нәтижесінде тазарту құрылыстары толық күшіне ие болған елді мекендерге қатысты.

Бүгінгі күні зарарсыздандырудың толық циклы өтетін сарқынды суларды тазартудың сәйкестігін анықтайтын нормаларды (СанЕжН) регламенттейді. Тұрмыстық ағындар қоршаған ортаға қауіп төндірмеу үшін олар қазіргі заманғы тазарту құрылыстарын көбейткіштен өткізуге тиіс.

Өкінішке орай, тұрмыстық ағындар өз құрамында өңдеу өте қарапайым компоненттер ғана емес. Оларда химиялық агрессивті құрамдар, ауыр металдар, уыттар жиі кездеседі. Бұл қарқынды дамып келе жатқан және жылдан жылға өсіп келе жатқан тұрмыстық химияны тұтыну нәтижесі болып табылады.

Қазіргі уақытта жергілікті тазарту құрылыстарын қолдану қажет. Жергілікті тазарту құрылыстары (автономды кәріз) - бұл тұрмыстық ағындарды, нөсер (жаңбыр) ағындарын және өнеркәсіптік ағын суларды қабылдау және жалпы қалалық кәріз желілеріне қол жетімсіз объектілерден тазарту керек

Жергілікті тазарту құрылыстары тұрмыстық және өнеркәсіптік ағындарды тазартудың әртүрлі тәсілдерін қолдана отырып, ағынды суларды тазалаудың қажетті деңгейін, олардың нормалар мен стандарттардың талаптарына сәйкес келуін қамтамасыз етеді. Сарқынды суларды тазарту қоршаған ортаны (су айдындары, жерлер, өсімдіктер, жануарлар, адамдар және т.б.) ағындағы ластанудан қорғау мақсатында жүргізіледі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Назарчук М.К., Сергеева А.М., Абдуллина А.Г. Ақтөбе облысының географиясы
2. visitaktobe.kz
3. «Қазсушар» РМК Ақтөбе деректері.

ҚОБДА АУДАНЫНЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІ

Бөкенова Н.О.

bokenova99@inbox.ru

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қобда өңірі - тарихы көне замандардан бастау алатын шежірелі өңір, қасиетті мекен. Әртүрлі шағын өзендермен өрнектелген өлкеміз ерте кезден-ақ адамзат өмір сүруге қолайлы, мол сулы, шөбі шүйгін қоныс ретінде белгілі.

Қобда – Ақтөбе облысындағы аудан атауы және Қобда ауылдық округінің орталығы. Ол облыс орталығы - [Ақтөбе](#) қаласынан батысқа қарай 100 шақырым жерде, [Қобда өзенінің](#) жағалауында орналасқан. 1929 жылы негізі қаланған.

Ақтөбе облысы бойынша киелі жерлердің республикалық тізіміне енгізілген 10 ескерткіштің 3-уі осы «батырлар мекені» аталып кеткен Қобда ауданына тиесілі. Олар: **Абат-Байтақ қорымы, Қобыланды батыр мемориалдық кешені мен Исатай Тайманұлы ескерткіші**. Десек те, киелі жерлердің жергілікті тізіміне енгізілген бұдан басқа да нысандар баршылық.

Нысандарды түрлеріне қарай топтастыратын болсақ, Діни және ғибадат орындары болып табылатын – Абат-Байтақ кесенесі; Тарихи тұлғаларға қатысты қасиетті орындар - Қобыланды батыр мемориалдық кешені; Ұлт-азаттық көтеріліс батырларының кесенелері - Исатай Тайманұлы.

Қобда өңірінде киелі жерлер қатарына енген және тарихи-мәдени маңызы бар ескерткіштер баршылық. Бұл ретте, алдымен XVIII – XX ғасырлар басында бой көтерген **Абат-Байтақ қорымын** айтуға болады. Абат-Байтақ кесенесі Ақтөбе облысының Қобда ауданындағы Талдысай ауылынан оңтүстікке қарай 12 км қашықтықта, Қобда өзенінің аңғарын орналасқан. Аңыз бойынша кесененен атақты ойшыл Асан Қайғы жыраудың /XIVғ/ осы Бесқопа аңғарында кенеттен қайтыс болған баласы Абат батырға арналып, бүкіл аймақ халқының қатысуымен тез арада тұрғызылған. «Байтақ» атауы содан қосылған. Бірақ құрылыстың архитектура құрылымы оның төрелерге тән екенін байқатады.

Абат – Байтақ кешенінің маңыздылығы XVIII – XX ғғ. басында бұл жерде қазақтың аса зор қорымының бой көтеруімен байланысты. Оның құрамына, сірә, бұрынғы ескерткішке еліктеп салынған шикі кірпішті мазар мен сан алуан 200 ден астам оймыш стела құлпытастар тобы енеді. Олар қабір үйіндісі мен шикі кірпішті қорашаулардың батыс жағынан орнатылған. Абат – Байтақ құлпытастары асан алуан үлгі түрлерімен, композициялық және әшекейлік – сәндік шешімдерінің бірегейлігімен, оймыштардың тартымдылығымен ерекшеленеді. Көптеген ескерткіштерде араб әрпімен қазақ тілінде жазылған мәтіндер мен таңбалар ойылып түсірілген. Олардың тарихи –этнографиялық маңызы өте зор. Қорымда Кіші жүздің табын, кете, шекті, ожырай, байбақты

және басқа да ру өкілдері жерленген. Кешенде ХІХ ғ. ортасындағы қазақ бәдізшілік өнері «сәнді» мектебінің бөлшектерді өңдеуді шырқау шегіне жеткізген үздік үлгілері көзге түседі. Көбіне көлемді безендіру элементтерін ағаш оймыштары дәстүрінде шешіп отырған.

Біздің дәуіріміздің ХІV-ХV ғасырларына салынған Абат-Байтақ кесенесі туралы алғаш рет ХІХ ғасырда француз саяхатшысы Жозеф Кастанье құрған экспедициялық топ қорымда болып, мәлімет берген. Бұл ескерткіш тұңғыш рет П.И. Рычковтың «Орынбор топографиясы» атты еңбегінде келтірілген. Одан кейін ХХ ғасырдың 70-ші жылдарында тарихшы-ғалым Мұхаметқазы Меңдіқұлов зерттеу жұмыстарын жалғастырып, 1979-1980 жылдары Қазақ КСР Мәдениет министрлігіне қарасты «Казреставрация» бірлестігінің Серік Әжіғалиев басқарған экспедициясы зерттеген. 1983 жылы жөндеу жұмыстары жүргізілген. Соңғы деректерде Абат-Байтақ кесенесінің қалыңдығы 3 метр, биіктігі 5 метрге жуық қасбет болғандығы дәлелденген. Ал кесененің жалпы биіктігі 16 метрге жеткен. Қазіргі сақталып тұрған биіктігі 14,5 метр. Сол кездегі заман ағымына сай бұл ескерткіштің алыстан келе жатқан жолаушыға жарқырап көрініп тұруы үшін төбесіне алтын жалатқан бояулармен өрнектер салынуы мүмкін деген болжам бар. Кейіннен Абат-Байтақ кесенесін қайта қалпына келтіру жұмыстары жүргізілген. Кесененің жаңартылған үлгісі түпнұсқадан ауытқымай салынған. Ол үшін ортағасырлық үлгідегі кірпіштер әзірлеу мақсатында Қобда ауданынан шағын кірпіш зауыты да іске қосылған. Айта кету керек «Абат-Байтақ» кесенесінің дәл көшірмесі Ресейдің Челябинск облысынан табылған. Алайда ол жердегі кесене Кеңес үкіметі кезінде-ақ қайта жаңғыртылыпты. 2007 жылы Абат-Байтақ кесенесі қайта жаңғыртылып, Ақтөбе облысындағы республикалық дәрежедегі қорғауға алынған бірегей халықтық сәулет өнері [1].

Қобыланды батыр мемориалдық кешені - Қобыланды батыр бір халықтың ғана емес, жалпы түркі әдебиетіндегі есімі көпке таныс батырлардың бірі. Жалпы оның 45-50 жастағы жауынгерлік бейнесі, мүсіні бір кездері қайта жаңғыртылып Ақтөбедегі мұражайға берілген еді. Ол ХV ғасырда Алтын Орданың тарих сахнасынан жойыла бастаған кезде ғұмыр кешкен. Бізге жеткен аңыз-әңгімелерде ол «Қарақыпшақ Қобыланды» деген атпен жүр. Біздің ауыз әдебиетте бұл батырға арналған, ғасырлардан-ғасырларға жеткен эпостық жыр бар. Ол жерін, елін жаудан қорғаған, өшпес ерлігімен халықтың ыстық ықыласына бөленіп, жыршылар мен ақындардың жүрек қылдарын шерткен. Оның батырлығын таңнан таңға ұрып, жырлаған екен.

Қазіргі мемориалды кешен тұрған жерде Қобыланды батыр жерленген делінеді. Өз дәуірінде халқын дұшпандардан қорғаған қаһарманға арнап ескерткіш тұрғызылған. Бірақ, ол өкінішке қарай, заман талабына шыдас бермей бұзылып кетіпті. Қобыланды батырдың сонда моласы қалғаны туралы халық ауызында жүрген аңыздар ғана бар. Ал нақты тарихи мәліметтерді еш жерден көрмейсіз. Бұл жайында 1906 жылы Қобда, Елек бойын зерттеуге келген ғалым В.Карлсон былай деп жазып қалдырыпты: «Илицкая Защита қорғанынан Ойылға қарай 40 км-дей жерде, Қобда өзеніне Ешкіқараған

өзенінің құяр жерінде Қобыланды батырдың зираты бар. Дегенмен, ол бұзылып кетіпті. Орнында тек үйінділер жатыр» [2].

Исатай батыр кесенесі-Ақтөбе облысы, Қобда ауданы, Қиыл ауылынан 9 шақырым оңтүстік-оңтүстік-шығыста. Кесене ішінде Исатай Тайманұлы мен оның ұлы Оспанның өмір сүрген жылдары және Исатай батырдың бейнесі, сонымен бірге Махамбет ақынның «Арыстан туған Исатай, Дегеніне жете алмай, Арманда өтіп кетті деп, Қиналсаңыз біздерге, Мың сан рахмет сіздерге» деген шумақ өлеңі қашалып жазылған. Кесененің қабырғалары қазақи нақышта өрнектелген. Ел басқаруда өзінің керемет көрегенділігімен көзге түсіп, халық арасында біраз беделге ие болған хандардың бірі Әбілхайыр жатқан моланы халқымыз екі жүз жыл бойы қасиетті санап, зиярат еткен екен. Тек өткен ғасырда атеисттердің азғын саясаты кесірінен, халық жиі баруын тоқтатқан. Бізге жеткен деректерде қорымды 1979 жылы өзінің «Үркер» романын жазу кезінде Әбіш Кекілбаев арнайы іздеп барады. Ол уақыттары ханның зиратын дәлме-дәл тауып берушілердің көзі болған [3].

Болашақ ұрпақтың осы өңірге деген сүйіспеншілігін, қоршаған ортаға деген ерекше көзқарастарын қалыптастыру. Киелі жерлер географиясын геоақпараттық жүйеде қолдану арқылы халыққа оңтайлы жағдай туғызу. Осы киелі нысандардың QR – код картасы жасалынды. Шығыстың шынары Әлияның кіндік қаны тамған, шоқтығы биік Қобыланды мен ұлт-азаттық көтерілісінің басшысы Исатай Тайманұлының асыл сүйегі жерленген, Абат-байтақ, Дербісәлі сынды сәулет өнерінің үлгілері орныққан киелі Қобда өңірінің туризмді дамытудағы әлеуетінің жоғары екендігі белгілі. Ішкі туризмнің маршруты да айқындалған. Ол Әлия ауылындағы Әлия патриоттық орталығынан басталып, туған ауылы – Бұлақ - Абат Байтақ кесенесі - Қобда орталығы - Қобыланды батыр кесенесінен аяқталады.

Бүгінде Қобда ауданында орналасқан тарихи-мәдени ескерткіштерді көруге ықылас танытушылар тек ұлан-байтақ еліміздің түкпір-түкпірінен ғана емес, алыс-жақын шетелдік меймандарды да қызықтырып келеді. Болашағымызды қамтамасыз ету үшін бүгінгі ұландарымызға өткен тарихымыз бен мәдени нысандарымызды айта отырып, отансүйгіштікке, ұлтжандылыққа, ерлікке, елдікке, парасаттылыққа тәрбиелеу.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ақпарат толқыны ақпарат-әдістемелік материалдар жинағы Ақтөбе, 2017.
2. www.visitaktobe.kz
3. Сергеева А.М., Әбденов А.Ж., Мамедов А.М., Сулейменова Г.Ж., Досмуратов Ф.С. Ақтөбе облысының табиғи, тарихи-мәдени мұралары: қорғау және тиімді пайдалану. Астана, 2016. – 208 б.

Ғылыми жетекші: т.ғ.к., аға оқытушы Әбденов А.Ж.

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ КЕЙБІР ТОПОНИМДЕРІНІҢ ШЫҒУ ТӨРКІНІ

Қапаров О.

orynbek.kapar@bk.ru

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

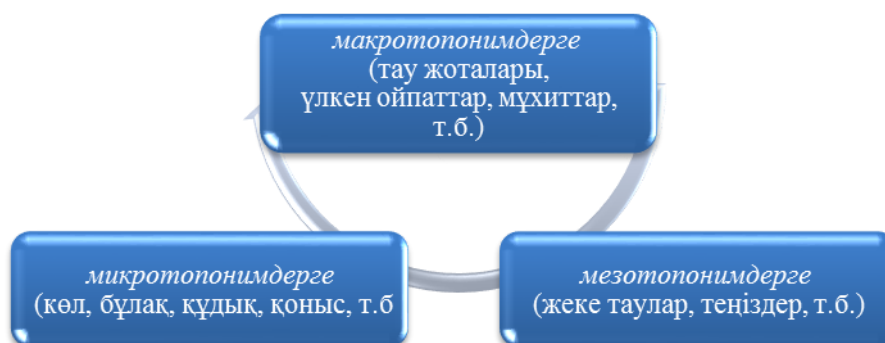
Этимология – тіл білімінде тынымсыз ізденісті, сан салалы, көп қырлы зерттеулерді қажет етеді. Этимологиялық зерттеулерде сөздің түп – төркінін ашу үшін фонетикалық, морфологиялық және семантикалық критерийлерді қолданумен қатар, сөз тарихын «халықтың ойлау тарихымен» байланыстырған дұрыс. Яғни атау этимологиясы жан–жақты зерттеулерге жүгінуді талап етеді. Бұл әсіресе топонимикада өте маңызды. Өйткені белгілі бір аймақтағы топонимдер белгілі бір халықтың немесе бірнеше халықтың тілдік негізінде жасалады.

Географиялық нысандардың атауларын топонимдер (гректің τόπος (topos) – «мекен,орын» және ὄνομα(онoма) – «атау») деп атайды. Жалпы алғанда, лингвистиканың атаулар туралы саласы болып табылатын ономастика тұрғысынан алғанда, **топоним** дегеніміз – тілдің номинация қызметін атқаратын, атайтын және белгілейтін бірлігінің бірі. Белгілі бір белгісі бойынша, яғни аумақтық, тілдік, кейде хронологиялық ерекшелігі бойынша анықталатын географиялық атаулардың жиынтығын **топонимия** деп атайды. *Топонимия немесе топонимикон* топонимика ғылымының зерттеу объектісі болып табылады. Ал, географиялық атауларды (топонимдер), олардың шығу тегі, дамуы, қазіргі жай – күйі, мағынасы, жазылуы мен айтылуын зерттейтін ғылым **топонимика** деп аталады.

Топонимдер, яғни жер-су аттары, негізінен үш бағытта зерттеледі:

- семантикасы (мағынасы);
- жасалу жолдары;
- этимологиясы.

Топонимдер зерттелетін географиялық нысандардың көлеміне не мөлшеріне қарай:

Қазақ топонимдері құрамы мен құрылысы және шығу тегі – этимологиясы жағынан алуан түрлі. Олардың құрамында ежелгі заман мен ерте орта ғасыр, ортағасырлық және жаңа замандық топонимдердің бары тарихи құбылыс. Бұл атаулардың кейбіреулері *Сақ, Қаңлы, Үйсін, Ғұн* дәуірлеріне тән болса, біразы

Орал – Алтай тіл бірлестігі кезеңіне, енді бір тобы көне түркі тіліне, ал басым көпшілігі қазақ тіліне, байырғы сөздерімізге хас болса, шағын тобы араб, парсы, монғол, славян (орыс, украин, поляк т.б.) тілдерінен енгендер. Ежелгі заманға тән көне топонимдердің мән – мағынасы, шығу төркіні бұл күні жалпы қауымға белгісіз, тіптен түсініксіз келеді. Сондықтан да олардың этимологиясын анықтап, ғылыми тұрғыдан зерделей зерттеудің орны ерекше. Аса күрделі де қажетті бұл мәселеге тіл мамандарымен қатар әдебиетші, тарихшы, этнографтар және жағрапия мамандары да мейлінше қызыға ден қоюда.

Топонимдерді этимологиялық тұрғыдан зерттеу мәселесі – жалпы тіл біліміндегі бұрыннан қалыптасқан этимологиялық зерттеулердің әдістері мен тәсілдерін басшылыққа алу барысында орындалуға тиіс. Ал этимологияның өзі тіл білімінің күрделі саласы ретінде соңғы ғасырларда ғана пайда болып, қалыптасқаны мәлім.

XIX ғ. Бірінші жартысында *этимология* деп грамматиканы (морфология) айтып келген болса, XIX ғ. соңында ғана Еуропа тілдерінде ғылыми негізде түзілген этимологиялық сөздіктердің жарық көруі бұған толық дәлел бола алады.

1950-2000 жылдары жарық көрген В.И. Абаев, Г.А. Климов, В.Е.Егоров, В.И. Лыткин, О.Н. Трубачев, В.И. Циннус, М. Фасмер, Э.В. Севортян т.б. ғалымдардың этимологиялық сөздіктері бұл саладағы соңғы жаңалықтар еді. Ал Батыс Еуропа ғалымдары шығарған этимологиялық сөздіктер тізбесі бұдан да көп екендігі даусыз мәселе. Ал этимологиялық зерттеулердің теориясы мен практикасы жайлы – «Теория и практика этимологических исследований» (М., 1986), «Проблемы этимологии тюркских языков» (А., 1990) жан – жақты қарастырылса, қазақ тіл білімінің этимологиясын Ә.Қайдаров, Ғ.Әнесов, қазақ ономастикасы бойынша А.Әбдірахмановтар өз көзқарастарын білдірді. Ғ.Әнесовтың қазақ ономастикасының этимологиясын зерттеуінде: «Біздіңше, қазақ топырағында ономастика саласында этимологиялық ізденістердің практикалық жақтары (сөздіктер) көп алға озып, біршама табыстарға қол жеткенімен, теориялық тұрғыдан этимологиялық талдаудың нәтижелі принциптері мен тәсілдерін іздестіруде, саралауда көп артта қалушылық бар» деген болатын. Соңғы кездерде жарық көрген этимологиялық сөздіктерде жалқы есімдерді беруді қысқарту немесе мүлде енгізбеу мәселесі сөз болған болатын. М.Фасмердің «Этимологиялық сөздігінде» жалқы есімдердің барлық түрі: топоним, антропоним, теоним, мифонимдер қамтылған болса, В.Махтың «Чех және славяк тілдері этимологиялық сөздігінде» жалқы есімдер мүлдем қамтылмаған. Бұл жағдай қазақ тіл білімінде де бар құбылыс «Абай тілі» сөздігінде жалқы есімдердің барлық түрі қабылданғанмен, «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» (10 томдық) және «Қазақ тілінің сөздігінде» (бір томдық түсіндірме сөздік) жалқы есімдер тұтас қамтылмай, тек этнонимдер, космонимдер мен астронимдер ғана алынған.

Жалқы есімдердің қайсы түрін сөздікке беру, қайсысын қамту дегенді анықтау ісі де ерте кездегі этимологтар алдында тұрған күрделі мәселенің бірі болған. Ономастиканың түрлі салалары бойынша сөздіктер жасау, сөздіктерде

атаулардың қара бастарын ғана көрсетіп қоймай, этимологиясын ашып түсіндіру, болмаса тарихи түрде сипаттап түсіндіруді орынды санау мәселесінің де жолға қойылғаны дұрыс болмақ. Бұл ретте жалқы есімдерді этимологиялық тұрғыдан талдап түсіндіру, жалпы есімдерге қарағанда олардың көптеген ерекшеліктерге ие екендігін анықтай түсудің де маңызы аса зор.

Ақтөбе облысының топонимикасын жүйелеудің шығу төркініне тоқтала кетсек. Мысалы: **Ойыл** – Ақтөбе облысындағы өзен. Ұзындығы 800 км. Негізінен жер суаруға, ауыл шаруашылығына пайдаланылады. Жергілікті тұрғындардың аңызына қарағанда, ағылшын тіліндегі *Ой* «мұнай» сөзінің баламасы, ағылшындар бұл жерде мұнай көп, мұнай шығарамыз деп, содан *Ойыл* аталып кетіпті. Ресей Федерациясының Челябин, Қорған облыстарында, Тобыл өзенінің сол жақ тармағы *Уй* өзені аталса, Челябин облысында Уй ауданының орталығы – *Уй* селосы екен. Башқұрт, татар тілдеріндегі уй-қазақша «ой», «ойпаң» мағыналарын білдіреді. Бұған қарағанда, ойыл атауының бірінші сыңарындағы ой- «ойпаң», «ойпат», ал екінші сыңарындағы ыл- «ылғал, су, өзен» мағынасындағы көне сөз екенін көреміз.

Құмды қыр – оның аумағына Бесоба елді мекені (Торф) кіреді. Осы жерден Қарағаш өзені бастау алады, негізгі басында үлкен су көзі бар. Аймағы Батпақты өзені, жері батпақ, өту қиын болған соң батпақты деп атаған. Құмдақты қыр дейтін себебі – қыр тек құмнан тұрады.

Бесоба аумағында Саркөл болды, аумағы 20 гектардай, қазір ол жер кеуіп, жоқ болуға айналды. Осы жерлерде «Аққұдық», «Ортаңғы құдық» деген жерлер болған. Қазіргі таңда Аққұдық деген жер жоқ. Ал ортаңғы құдық бар, ол қазіргі артезиан немесе Құмдақты қыр су қоймасы. Осы су қоймасынан Ақтөбе қаласына су тартылып жатыр.

Құрсай - Сазды ауылының қартасында «Құрсай» деген сай бар. Бұл сайдың бұлай аталу себебі сай құрғақ, суы жоқ, жаздың өте ыстық кездерінде сай кеуіп жатады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Т. Жанұзақ «Жер – су аттары», Өнер баспасы. Алматы 2011ж.
2. Ақтөбе энциклопедиясы «Отандастар – Пилография» ЖШС баспаханасы. Ақтөбе 2001 ж
3. К.Д.Каймулдинова «Топонимика». Алматы 2011 ж
4. Т.Жанұзақ «Жер – су атауларының анықтамалығы». Алматы 2009 ж
5. Ақтөбе облысының топонимикалық кеңістігі. Ақтөбе қаласы 2007 ж

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ ТУРИСТІК-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ОБЪЕКТІЛЕРІНІҢ РУХАНИ МАҢЫЗЫН АРТТЫРУ

Қибатуллаева Ә.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

*«...Жергілікті нысандар мен елді мекендерге бағытталған
«Туған жер» бағдарламасынан бөлек, біз халықтың санасына одан да
маңыздырақ – жалпыұлттық қасиетті орындар ұғымын сіңіруіміз керек.
Ол үшін «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе
«Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы керек».*

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев
«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»

Әлем бойынша жер көлемі жағынан алпауыт ондықтар арасында ойсыра орын алатын елімізде киелі жерлер жетерлік. Әйтсе де, олардың жеткілікті дәрежеде зерттеліп, дәріптелмеуі салдарынан халқымыз олардың көбісінің барынан хабарсыз десек те болады. Әйтпесе, осынау Ұлы Даланың қойны-қонышында тарихынан талай сырды шертетін киелі жерлер, құпиясы көп қасиетті мекендер көп. Осы орайда елімізде енді қолға алынып жатқан «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы қазақтың кең даласындағы қасиетті жерлер мен мекендерді жете зерттеп, халыққа жеткізуді мақсат етеді. Осынау ұлан-ғайыр жерге ғана емес, тарихи рухани мол мұраға да ие екенімізді ұғынуымыз керек. Жалпы барлық елдерде мұндай қасиетті, киелі жерлер баршылық. Ол жерлерді мемлекет тарапынан қорғалып, данқын асырып дәріптеліп отырғандықтан, өз елдері түгілі әлем елдерінен туристер ағылып іздеп барады. Мәселен, ағылшындар Кентерберий ғибадатханасын мақтан етсе, немістер Кельндегі рим-католик готикалық соборын ұлықтайды. Сол секілді біздің елімізде де халықтың қызығушылығын тудыратын қасиетті жерлер жетеді. Тек оларды дәріптеп, халқымызға кеңінен таныстырып, өзге елдердің де қызығушылығын тудыра білуіміз керек. Кеңес одағы кезінде киелі мекен деген ұғымды жете зерттеу мүмкін болмады. Қайта қолдан тұншықтырып, талай киелі мекендерге қатысты аңыздар ұмытылды, жазылмады, цензура арқылы шектеу қойды. Одан кейінгі жылдары жоғымызды түгендеп, іздеуге шамамыз жетпеді. Мемлекеттің аяқтан тұрып кетуі үшін, экономикалық тұрғыдан дамуға ден қойдық. Сондықтан, енді ғана жан-жағымызға қарап, жоғымызды түгендеп, құндылығымызды бағалауға ден қойылуда. Бүгінгідей жаһандану дәуірінде жұтылып кетпеу үшін, рухани-мәдени мол мұрамызға мән беріп, ұлттық құндылықтарымызды саралау, рухани географиялық, тарихи-мәдени белдеудегі қасиетті жерлерімізді жаңғыртудың маңызы зор.

Ақтөбе облысы Қазақстан Республикасының солтүстік-батысында орналасқан Батыс Қазақстан өңіріндегі ірі әкімшілік бірліктерінің бірі, шығысында Өлкейек аңғарынан батыстағы Қиылға дейін шамамен 800 шақырым, ал солтүстіктен оңтүстікке дейін 700 шақырымға созылған, жалпы жер көлемі 300 мың текше км жерді алып жатыр. Тарихи жағынан Ақтөбе

облысы Еуропа мен Азия тоғысында орналасқан мәдениеттердің шекаралық аймағы есебінде көпұлттылық, мәдениеттердің байланыстылығы мен конфессияаралық байланыстар сияқты өзіндік ерекшеліктері негізінде қалыптасып дамыды. Аймақ ерекшеліктерінің бірі, оның территориясы арқылы ежелгі заманнан бастап тарих қозғалысының иірімінде ұйыған, жерсінген және араласқан тайпалар мен рулар негізінде мәдениеттер мен этносаралық байланыстарды анықтаған маңызды миграциялық бағыттардың күретаымыры (сауда, керуен жолы, жаулап алу бағыттары, қоныс аудару бағыттары және т.б.) өтті. Бүгінде Ақтөбе облысы батысында Атырау және Батыс Қазақстан облыстарымен, солтүстігінде Ресей Федерациясының Орынбор облысымен, солтүстік-шығысында Қостанай облысымен, шығысы мен оңтүстік шығысында Қарағанды және Қызылорда облыстарымен, оңтүстігінде Қарақалпақстан автономиясымен (Өзбекстан Республикасы) шектесіп жатыр.

Ақтөбе өңірі бойынша киелі жерлер көп болғанымен, оның не үшін қасиетті маңызы бар екенін сырттан келген туристер түгілі, өзімізде көп жағдайда түсіне бермейміз. Сондықтан, киелі жерлерді жүйелеп, зерттеп, жаңғыртып, халық назарына ұсынудың маңызы зор. Өлке тарихында қайсар мінезді, ұлтжанды халқы үшін қастерлі қазақ қыздарына арналған киелі орындар аз емес. Орта Азия тарихында өзінің асқан беделімен, саясаткерлігімен танылып, тарихта ұмытылмас ізін қалдырған бірқатар әйелдер қауымы бар. Солардың ішінен XVIII ғасырда өмір сүрген атақты Бопай ханымды ерекше айтуға болады [1].

Бопай ханым.

Бопай ханшайым, Әбілқайыр хан зайыбы. Қазақ халқы бастан кешкен аса күрделі кезеңдердің бірі ХУІІІ ғасыр болса, сол кездің саяси-әлеуметтік істеріне белсене араласқан көрнекті қайраткерлердің бірі Бопай (Бәтима) болған. Бопай – Кіші жүздің ханы Қожасұлтанұлы Әбілқайырдың зайыбы. Сол кездегі қазақ халқының басына ел болу немесе елдігін мүлде жоғалту қауіпі төнгенде Әбілқайыр ұстанған саяси бағытты Бопай жалтақсыз қолдап, ең бір шешуші кезеңдерде айырықша икемділік-тапқырлық танытып отырған. Мұны Бопай ханымның орыс патшайымдары Анна Иоановнаға, Елизавета Петровнаға, бригадалық генерал А.И.Тевкелевке, Орынбор губернаторы И.И.Неплюевке, канцлер А.П.Бестужев-Рюминге жазған хаттарынан және ол хаттардағы ел мүддесіне қатысты ұстанған әрекет-ниеттерінен айқын аңғаруға болады. Тарихшы А.И.Левшин: «Бопай... өзінің ақылдылығы арқасында бүкіл Кіші жүздің құрметіне бөленді және кейде оны басқаруға үлкен ықпал етті», – деп жазды.

Бопай ханым ұзақ жасап, тоқсанға жақындаған жасында 1780 жылы дүние салды. Топырақ бұйырған жері Елек өзенінің бір тармағы – Жосалының жоғарғы жағындағы қорым. Орналасқан жері: Ақтөбе облысы, Әйтеке би ауданы, Кілемжайған ауылынан солтүстік-батысқа қарай 15 шақырым. Бопай ханымның бейіті жоспарлы (3,30x5,40 м) «төртқұлақты» қоршау болып келеді. Оңтүстік бетінде ішке кіретін есіктің орны бар. Бейіттің қабырғалары негізінен өңделмеген кірпіштен қаланған, алайда қазіргі таңда бейіттің қабырғалары құлап, өте қатты бүлініп бұзылып жатыр. Бопай ханымның зираты биік төбеде.

Бір заманда айналасы орланған сияқты, соның бедері байқалады. Бұрын басында мавзолей болған деседі. Алайда бұл жерден оның сілемін табу қиын. Соған қарағанда мавзолей тіпті әрігіректе бұзылғанға ұқсайды [2].

Біз білетін деректер бойынша Бопай ханым 1690 жылы туып, 1780 жылы қайтыс болған. Тоқсан жыл ғұмыр жасап, күйеуінен кейін 32 жылдан соң өмірден өтеді. Осы жылдардың ішінде Ресей елшілігімен тығыз байланыста болып, ел билеген перзенттеріне ақылшы-кеңесші, ұлт мүддесін ойлаған қайраткер ретінде өзіне өшпес ескерткіш орнатып кеткен исі қазақ үшін ардақты бейне. Сондықта басына орнатылған мазар жоғалғанмен, оның тұлғасы ұлтымыздың санасынан өшпек емес, қайта асқақтай береді [3].

Ботагөз батыр.

Ботагөз – Тама Есеттің қызы, атақты Ақ Кете Әжібай бидің келіні. 1719-1744 жылдары өмір сүрген. Есет батыр Әбілқайыр ханның шақыруымен Орынборға жүріп кетеді. Ондағы хан кеңесінде қазақ елін жоңғарлар шабуылынан қалай қорғау керек екендігі жөнінде мәселе қаралмақшы еді. Бұл кез өзара айтыс пен хан тағына таластан — ел қорғауға көңіл аударылған кезеңтің. Батырдың елу атқамінерімен елде жоқ екенін білген жау бейбіт жатқан елдің жылқысын түн жамылып келіп, шетінен қуып, айдай бастайды. Есет батырдың Қарабас деген қарт ағасы отыз шамалы жылқышы жігіттерді жинап, ішінде өзінің ұлы Кенжалы, Есеттің жалғыз ұлы Ақшал бар, жау айдаған көп жылқының артынан қуып кетеді. Осы кезде Ботагөз де жігітше киініп, 150-дей қаруланған адамның басын қосып, жаумен шайқасуға шығады. Қарабас бастап кеткен қуғыншыларды қалмақтар қырып тастайды. Осы жерде Есет батырдың қызы Ботагөз бастаған топ жауды екі жақтан қуып, айламен қоршап, қалмақтың Қонды деген батырын қолға түсіреді. Қондыны қазақтар жеке қоршап, кеудесіне найза тіреп тұрған уақытта күрең атты бір жігіт Қондының күжірейген мойнына қыл арқан бұғалық тастап жіберіп, шалқалай тартқанда қалмақ жерге ат үстінен гүрс етіп құлайды. Сол кезде жігіттер шапқылап өлтіреді. Жаудың біреуі де тірі қалмайды. Қондыны бұғалықтаған «жігіт» Ботагөз екен [4].

Тарихи дерек бойынша Әжібай би жиені Есет батырдың қызына құда түсіп, Әжібай бидің баласы Барсай мен Ботагөздің некесі қиылып, отаулары тігіледі. Әжібай бидің алты ұлы бар екен. Сол алты ұлына көшті кезек басқартып, үміт етіп көрсе, олар жер ыңғайын байқай алмай, көшті жайсыз жерге қондыра беріпті. Содан көңілі қалған би көшті Ботагөзге басқартты. Көш тоқтап үйлер тігілген соң Ботагөзге «Атаң шақырады» деген хабар жібереді. Есіктен кіре иіліп сәлем етіп, тізе бүккен келінге төрде шынтақтай жантайып жатқан атасы: «Жер ыңғайын дұрыс болжағандайсың, қызым, рақмет, тек мына құдықшылар ауыз суды шығара алмай жатқан көрінеді, күрек салар жерді өзің көрсетерсің» — дейді. Ботагөз қасына Садық пен бірнеше қыз-келіншекті ертіп, су іздейді. Жан-жағын барлап, сайдың тақырлау жеріне шығып тұрған бір түп қамысты көреді. Қамыс, ши шыққан жерде жер асты суы жақын болатынын жадында сақтаған қыз қамысты тартып қалғанда су білінеді. Кетпенмен екі-үш ойғанда-ақ мөп-мөлдір бұлақтың көзін ашады. Келе жатқан көш сол бұлақтан су ішеді, осы бұлақ «Ботагөз бұлағы»

деп тарихта қалды. Әлі күнге дейін ағып жатқан Ботагөз бұлағы Қиыл өзеніне құяды. «Ботагөз кесенесі» 2005 жылы тұрғызылды. Кесене Ойыл ауданындағы Кемер ауылына 40 шақырым жерде Қоңырсай бойындағы Бүкіртұмсық биігінде орналасқан. Күмбезді кесененің көлемі 5x5 метр, биіктігі — 11 метр. 2014 жылы Ойылдың орталығында Ботагөз ескерткіші бой көтерді[5].

Қорытындылай келе, ел мен жер тағдыры екіталай күйге түскенде қолына ер-азаматтармен бірге қару алып, ұрыс даласында атой салған қазақтың батыр қыздары мен аналарының көп болғаны қарт тарихтың еншісінде жатқан хақ ақпар. Бүгінде оларды дәріптеу былай тұрсын, есімін ұран еткендердің қатары мол. Бұл анасын ардақтаған текті ел үшін зор мәртебе, үлкен қуаныш деп айтуға болады. Осындай ардақ тұтар аналарымыз қатарында Бопай анамыздың да бар екеніне көзіміз айқын жетті. Тарих қойнауында өзінің ұмытылмастай ізін қалдырған бұл анамыз әлі күнге дейін өз дәрежесінде еленбей келеді. Осыған қатысты менің қосар ұсынысым: *біріншіден*, Бопай ханым туралы мәлімет жоқтың қасында, сол себепті оны тереңдей зерттеп, қатаң цензурадан өтілген мәліметтер негізінде жинақ кітапшасын шығару қажет, *екіншіден*, Бопай ханымға арнап кесене орнату. Киелі мекендерімізді, тарихымызды, мәдени мұрамызды, рухани құндылықтарымызды бойымызға сіңіріп, еліміздегі қасиетті орындарды жаңа деңгейде танып-білсек — мақсаттың орындалғаны деп айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. А.И.Левшин. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей. – Алматы, 1996. 217-бет.
2. Казахско-русские отношения в ХУІ-ХУШ веках. – Алматы, 1961; Джон Кестль. 1736 жылы Кіші жүз ханы Әбілқайырға барып қайтқан сапар туралы. – Алматы, 1996.
3. Ақтөбе газеті. 20 қыркүйек 2018 жыл
4. Ақтөбе газеті. 30 қыркүйек 2010 жыл
5. С.Әжіғалиевтің «Архитектура кочевников феномен истории и культуры евразии» атты монографиясында 540 - бетінде Бопай бейіті туралы қысқаша ақпарат бар.

Ғылыми жетекшісі: магистр, оқытушы Семинарқызы Е.

ҚҰМШАЙШӨБІ (HELICHRYSUMARENARIUM(L.) ЦЕНОПОПУЛЯЦИЯСЫНЫҢ ЖАСТЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ

Күреңбаева Г.

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

Табиғи жағдайда өсімдіктердің бір түрі жеке дара өспей әрқашан экологиялық-ценодикалық өмір сүру жағдайлары бірдей белгілі бір аумақта бірігіп тіршілік етіп, өзара байланыстың болуымен біріктірілетін жиынтықтарды құрайды. Осындай жиынтықтар өсімдіктер популяциялары деп аталады. Ценопопуляция белгілі бір фитоценоздағы бір түрдің особьтарының жиынтығы.

Фитоценозда өсімдіктердің әр түрлерінің особьтарының саны өте көп болады. Олар бір бірінен жасымен тіршілік күйімен орналасу ерекшеліктерімен ажыратылады [1]. Өсімдіктер ұзақ тіршілік циклының барысында дамуының бірнеше кезеңдерін басынан өткізеді, олар күрделі физиологиялық және морфологиялық өзгерістерге ұшырайды, осы өзгерістерден даму кезеңдеріндегі сапалық және сандық ерекшеліктері сипатталады. Ценопопуляцияның жастық құрамы особтардың жас топтарының сандық арақатынасымен анықталады [2].

Дәрілік өсімдіктердің ценопуляциясының ерекшелігі табиғи мекендейтін жерлердегі биоценоздарында өсуі болып табылады. Әр аудандарда өсетін дәрілік флораның құрамы әртүрлі болады.

Ғылыми әдебиеттердегі деректер бойынша Атырау облысындағы дәрілік өсімдіктердің көпшілігі құмды топырақты жерлерде өсетін ақ боз жусанды-бетегелі-әртүрлі шөпті қауымдастықтарда кең тараған [3].

Құм шайшөбі (*Helichrysum arenarium L.*) астра гүлділер тұқымдасына жататын кіндік тамырлы көпжылдық шөптесін өсімдік. Жапырақтары қалың, ұзынша кері жұмыртқа пішіндес, ақшыл сұрғылт жасыл түсті, жер тағанды, тамыр маңындағы топырақ бетінде шоғырланып орналасады. Сабағы мен жапырақтарының сыртында қорғаныштық қызмет атқаратын ақшыл тығыз түктері болады. Құм шайшөбінің ценопопуляциясын, биология мен экологиясын тереңірек білу оның шикізаттық мүмкіндігін бағалауға жол ашады. Осы мақсатта оның ценопопуляциясының жастық құрылымы зерттелді. Өсімдіктің әртүрлі жастағы топтары біртіндеп дамитынын ескере отырып тірі өсімдікпен жұмыс жасалды [2].

Эколого-ценотикалық жағдайын зерттеу кезінде төмендегідей: өскін (p), ювенильдік кезең (j), имматурлы кезең (im), виргинилді (v), жас генеративті (g 1), орташа (g 2) және қартайған генеративті (g 3), субсенилді (ss), сенилді (s) жастық жағдайлары анықталды.

Құм шайшөбінің жастық құрылымына бөлуге керекті негізгі сапалық белгілеріне: сабақтың биіктігі, вегетативті және генеративті бұтақтардың саны, бұтақтағы буын аралығының ұзындығы, гүлдеу кезеңінің басталуы, гүл шоғырының саны, тамырсабақтың диаметрі жатады. Құм шайшөбінің әртүрлі жастық кезеңдегі морфометрикалық параметрлерін анықтау үшін Исатай ауданы Қызыл үй мекенінің құмының жиегінде бекіген құмда (1-ші сынақ алаңы) өскен және Зейнеден ауылы маңында өскен (2-ші сынақ алаңы) ценопопуляциялары алынды. Ол үшін әр ценопопуляцияның кез-келген жерінен 1 м² -тан бір сынақ алаңы бөліп алынды. Осы сынақ алаңынан құм шайшөбінің барлық жастағы особтары түгелдей есепке алынды. Олардың морфологиялық белгілеріне қарап онтогенетикалық жағдайлары анықталды.

Кесте 1. 1-ші сынақ алаңындағы *Helichrysum arenarium* өсімдігінің ценопопуляциясының биометрикалық көрсеткіштері

Биометрикалық көрсеткіштері	Өсімдіктің әртүрлі жас ерекшеліктеріндегі лимиттер							
	p	j	im	v	g ₁	g ₂	g	Ss
Сабақтың ұзындығы, см	-	-	4-4,2	10-11	12-18	20-25	25	25

Буын аралығының өлшемі, см	-	-	-	1,5-2	1,5-2,3	1,7-2,2	1,7-2,2	-
Жапырақтың саны, шт	-	3-4	8-10	13-18	13-35	38-125	45-60	23-28
Жапырақтың тақтасы ұзындығы, см	-	1,8-2,0	1,0-3,0	3-5	5,0-7,0	5,0-7,5	5,4-4,5	5,4-4,5
1 сабақтағы себеттің саны, шт (ген. сабак)	-	-	-	-	3-5	7-12	7-10	-
Генеративтік сабак саны, шт	-	-	-	-	5-8	13-16	8-10	-
Өсімдіктегі себет саны, шт	-	-	-	-	10-15	54-84	40-49	-
Тамырсабак дм, см	-	0,1	0,12	0,23	0,34	0,4-0,6	0,5-0,6	0,5-0,6
Сабақтың саны, шт	-	-	1-2	3-5	5-8	12-15	7-10	2-3

1-ші сынақ алаңында өскен фитоценозда *Helichrysum arenarium* өсімдігінің өскіндік (р) особтары кездескен жоқ. Ювенилдік (j) кезеңдегі особтарында тек жер тағанды розеткалы жапырақтары жетілген. Жапырақтың саны 3-4 дана, ұзындығы 1,8-2,0 см болды. Иматурлық (im) жағдайындағы особтарының үш данасы кездесті. Оның 1-2 сабағының бастамасы өскен, биіктігі 4-4,2 см-дей, розеткалы жапырақтың саны 8-10 дана, ұзындығы 1,0-3,0 см болды. Виргинилдік (v) кезеңде тамыр маңы жапырақтар розеткасы сақталған, олардың төменгі бөлігі жіңішкеріп жапырақ сағағына айналған. Особтардың биіктігі 10-11 см-ге жетеді. Сабақтың саны 3-5 дана, бір бұтақтағы жапырақтың саны 13-18, жапырақтың тақтасының ұзындығы 3-5 см-ді құрады. Құмды топырақта өсетін құм шайшөбінің виргинилді особтарының тіршілік жағдайы құмды сазды жерлерде өсетін особтарына қарағанда жоғарылау екенін байқауға болады.

Жас генеративті (g1) кезеңде 3-5 дана ұзын генеративті бұтақ болды, биіктігі 12,0 – 18 см, онда 13-тен 27-ге дейін жапырақтар жетілген, одан басқа 4–5 жас вегетативтік бұтақтар жетілген. Жас генеративті өкілінде бірнеше себеттен тұратын бір күрделі басты гүл шоғыры болды. Бірақ, осы жастағы екі аудандағы өсімдіктердің жапырақ тақталарының көрсеткіштері бірдей мөлшерде болды (1,3 – 5,0 см).

Орта жастағы генеративтік (g2) особтарының ценопопуляциясындағы өсімдіктердің биіктігі 20 – 22 см, 4 – 6 ұзарған генеративті бұтақтары жетіледі. Гүл тағаны бар бұтағы тармақтанбаған, бұдан басқа жас вегетативтік бұтақтары да болады. Олардың жалпы саны 7 – 9. Себет гүл шоғыры шар тәрізді, күрделі шоғырға жинақталған. Ең ұзын бұтақтың биіктігі 20-25 см болды. Бірақ, осы жастағы екі аудандағы өсімдіктердің жапырақ тақталарының көрсеткіштері бірдей мөлшерде болды (1,3 – 5,0 см). Құм шайшөбінің қартайған генеративтік (g3) особтарында ұзарған генеративтік бұтақтары біртіндеп тіршілігін жоя бастаған. Вегетативтік бұтақтың саны 1 – 2, олардың биіктігі 5 – 6 см. Жапырақтардың саны да 20-25 ке дейін азайған, жапырақ тақталарының ұзындығы 5,4-4,5 см-ге дейін кішірейген. Себеттің саны 7-10-ға дейін азайған.

Субсенильдік кезеңдегі өсімдіктерде генеративті бұтақтар түзілмейді, барлық көрсеткіштерінде генеративтік кезеңдегі мәліметтерге қарағанда

азайғандығы байқалды. Сенильдік өсімдіктердің жер бетіндегі және жер астындағы органдарында қартаюу процестерінің одан әрі күшеюі орын алған.

2-ші сынақ алаңындағы фитоценозда да *Helichrysum arenarium* өсімдігінің өскіндік (р) особтары болмады.

Осылайша, құм шайшөбі құмды шөлейт аймақтағы фитоценозда онтогенездің толық циклін өткізеді, бірақ, ювенильді кезеңнен бастап кәрі жастағы генеративтік кезеңге дейінгі дамуларында ерекшеліктері байқалды.

Құм шайшөбінің особының жас ерекшелігінің ересек жасқа дейінгі өту жолы ретінде анықтау өскіннен бастап ересек сенильдік жас жағдайына дейінгі жай-күйі бойынша аяқталған онтогенез деп есептеуге болады.

H. arenarium ценопопуляцияларының жас құрылымы мекендейтін ортасына байланысты екендігі анықталды. Жоғарыдағы нәтижелерге қарағанда құмды топырақта өсетін құм шайшөбінің вегетациялық даму кезеңі толық аяқталғандығын білдіреді. Бұл дәрілік өсімдік туралы анықталған мәліметтерге байланысты дәрілік қорының шикізат ретінде жинау мүмкіндігінің аздығын білдіреді. Оны пайдалану үшін тұқымын жинап мәдени түрде өсіру тиімді екенін аңғаруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Джус, М.А. Геоботаника: Учебная практика: учеб. пособие/ Н. А. Лемеза, М. А. Джус; под ред Н.А. Лемезы. – Минск: Выш. шк., 2008. – 197 с.
2. Работнов, Т.А. Экспериментальная фитоценология/ Т.А. Работнов. – М., 1998. – 150 с.
3. Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений СССР/ под ред. П.С.Чикова. – М: ГУГК. – 1980. – 97стр.
4. Курочкина Л.Я., Шабанова Л.В. др. Отчет по теме «Оценка состояния и создание системы сложения (мониторинга) за основными типами аридных пастбищ Рын-песков Атырауской области»(1993-94гг.) Зап.отделение НИИ «Корма и пастбища» Академии с-х наук и Института ботаники НАН РК.Фонды управления экологии и биоресурсов Атырауской области.-Атырау,1994. Стр 221.

Ғылыми жетекші: п.ғ.к. қаумдаст.профессор м.а. Утешкалиева А.М.

ТОТЫҚТЫРУ КАТАЛИЗАТОРЛАРЫНЫҢ ПЕРОКСИДАЗДЫ БЕЛСЕНДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

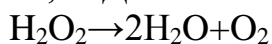
Муратқалий Ә. М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

С–Н көмірсутегі байланысының тотығуы қазіргі заманғы органикалық химия мен мұнайхимияның ең маңызды міндеттерінің бірі болып табылады, өйткені бір сатыда құрамында оттегі бар қосылыстар – спирттер, кетондар, қышқылдар және т. б. алуға мүмкіндік береді. Белгілі процестерді жетілдіру, аз және қалдықсыз процестерді әзірлеу, баламалы шикізат пен реагенттерді пайдалана отырып, энергияның аз шығындарымен химиялық айналуларды

жүргізуге мүмкіндік беретін тиімді катализаторлар жасау – осының барлығы тотығу реакцияларын жүргізу кезінде бірінші дәрежелі мәнге ие.

Жаңа қосылыстар синтезі технологияларының қарқынды дамуымен қатар химиялық өндірістердің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі өзекті болып отыр. Химия өнеркәсібінде циклогександы тотықтыру процесі үлкен орын алады. Ол капролактан және адипин қышқылының синтезінде пайдаланылатын циклогексанол және циклогексанонға дейін тотығады. Тотығу процесі негізінен O_2 , O_3 және H_2O_2 жүргізіледі. Қазіргі таңда органикалық қосылыстардың сутегі пероксиді арқылы каталитикалық тотығу мәселесі талқылануда. Сутегі пероксиді мұнай химиясы мен органикалық синтезде кеңінен қолданылады және қол жетімді [1,2]. Органикалық синтезде сутегі пероксидін қолдану тиімді, өйткені жоғары қысым мен жоғарғы температураны қажет етпейді және технологиялық қондырғының құны арзанға шығады. [3]. H_2O_2 термодинамикалық тұрақты емес және су мен оттегіге ыдырайды. ($H^0 = -98,2$ кДж*моль⁻¹):

Тотығу процесінің селективтілігі үшін катализатордың түрі үлкен мәнге ие. Соңғы уақытта бірқатар жұмыстар металдардың нанобөлшектері мен олардың қосылыстарын катализде қолдануға арналады. Металдардың нанобөлшемді бөлшектерін пайдалану оларды қолданудың негізгі салаларының бірі болып табылады және бөлшектер мөлшерінің азаюы процесіте қатысатын каталитикалық орталықтар санының артуына, демек, металдардың төмен құрамы кезінде катализатор белсенділігінің артуына ықпал етеді [4]. Оларды қолдану кезінде басты кедергілердің бірі төмен тұрақтылық болып табылады, ол агломерацияға байланысты. Бір уақытта тасымалдаушы және нанобөлшектерді тұрақтандырғыш ретінде полимерлер кеңінен қолданылады [5].

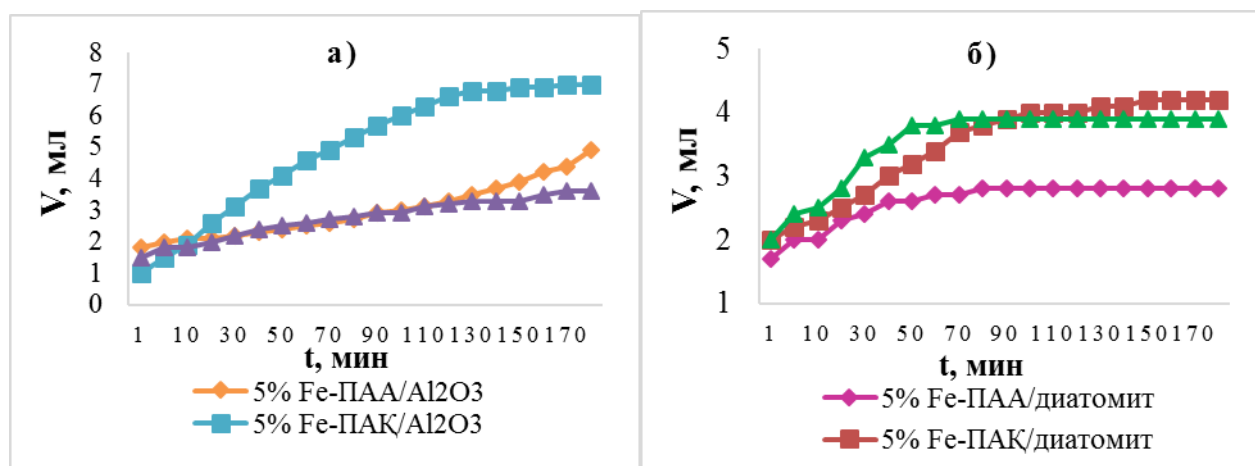
Циклогександы тотықтыру процесінде құрамында полимер бар металл кешендік катализаторлар үлкен мәнге ие. Осы саладағы зерттеулердің перспективалық бағыты иммобилизациялау жолымен алынатын қатты бейорганикалық тасушылардағы полимерметалл катализаторларды жасау болып табылады. Онда тасушы бетінде реакциялық жүйеде белсенді орталықтардың қозғалуын сақтауға мүмкіндік беретін полимер лигандтармен катализатор түзеді [6].

Катализаторды алу тәсілдерінің бірі инертті тасымалдаушыға металл немесе оның оксидін берілген құрамы, мөлшері, құрылымы бойынша бөлшектер түрінде жағу болып табылады [7]. Тасымалдаушы ретінде синтетикалық (мысалы, белсендірілген көмір, силикагель, алюминий оксиді, алюмосиликаттар, хром оксиді және т.б.) және табиғи заттар (саз, асбест, кизельгур) қолданылады. Бұл әдістің артықшылығы оның жоғары дисперсиялығы салдарынан белсенді компонентті тиімді пайдалану, зиянды қалдықтардың аз мөлшері және т.б. Жағылған катализаторларды пайдалану, жұмыс жасайтын катализатордың бетін ұлғайтуға, қымбат заттарды (Ag, Pt, Pd) үнемдеуге мүмкіндік береді. Тасушының бетінде белсенді фазаның

бөлшектерінің біркелкі таралуын жоғары молекулалы қосылыстар, атап айтқанда суда еритін полимерлер қамтамасыз етеді.

Бұл жұмыста әртүрлі полимер - модификаторларды пайдалана отырып темірқұрамдас катализаторларды әзірленді. Темірқұрамдас катализаторлар сіндіру әдісі арқылы дайындалды. Модификатор ретінде түрлі функционалдық топтары бар полимерлер (полиоксазолин – ПОЗ, полиакриламид – ПАА, полиакрил қышқылы – ПАҚ) пайдаланылды. Тасымалдаушы- Al_2O_3 және диатомит. 5% Fe-полимер/ Al_2O_3 және 5% Fe-полимер/диатомит катализаторлар жұмсақ жағдайларда сутегі пероксидінің ыдырауына газометриялық әдіс көмегімен сыналды. Реакция термостатталған реакторда жүзеге асты, ерітінді магнитті араластырғышпен араластырылды. Реакциялық қоспа температурасы $40^{\circ}C$, H_2O_2 ыдырату 3-4 сағат ішінде жүргізілді. Осы уақыт ішінде бөлінген оттегі көлемі анықталды.

Полимер негізіндегі әзірленген темірқұрамдас катализаторлардың H_2O_2 ыдырату кезінде белсенділігін зерттеу нәтижелері I-суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Темірқұрамдас катализатор қатысында H_2O_2 ыдырауы:
а) 5% Fe-полимер/ Al_2O_3 б) 5% Fe-полимер/диатомит

Келтірілген нәтижелерді салыстыра отырып, полимер модификатордың табиғаты катализатор белсенділігіне әсер ететіндігі айтуға болады. көрсеткіш 5% Fe-ПАҚ/ Al_2O_3 (сурет 1а) ең жоғарғы көрсеткіш 7 мл құрайды. Ал ПОЗ және ПАА полимері бар катализаторлардың көрсеткіштері өзара жақын, бірақ 5% Fe-ПАҚ/ Al_2O_3 салыстырғанда төмен. Келесі I б- суретте диатомит тасушысындағы әртүрлі полимер негізіндегі катализаторлардың белсенділігі көрсетілген. Диатомит тасушысында да ПАҚ полимер жоғары көрсеткішке ие. Бірақ алюминий оксидімен салыстырғанда диатомит тасушысындағы катализатор белсенділігі төмен.

Зерттеу нәтижелерін қорыта келгенде, сутегі пероксидін ыдырату кезінде 5% Fe-ПАҚ/ Al_2O_3 катализаторы қатысында жоғары көрсеткіш көрсететіні анықталды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Goor G., Glenneberg J., Jacobi S. /Hydrogen Peroxide, in Ullmann's Encyclopedia of Industrial Chemistry. Eds.: Weinheim: Wiley_VCH 2000.
2. Караханов Э.А., Максимов А.Л., Иванова Е.А. // Изв. АН. Сер. хим. 2007. Т. 56. № 4. С. 598.
3. Холдеева О.А., Трухан Н.Н. Мезопористые титан-силикаты как катализаторы процессов жидкофазного селективного окисления органических соединений// Успехи химии 2006. Т.75. №5. С. 460-483
4. Помогайло А.Д., Розенберг А.С., Уфлянд И.Е. Наночастицы металлов в полимерах. – М.: Химия, 2000. - 672 с.
5. Помогайло А.Д. Катализ гетерогенизированными металлополимерными комплексами: достижения и перспективы // Кинетика и катализ. – 2004. – Т.45, №1. – С.67-114.
6. Жармагамбетова А.К., Заманбекова А.Т., Исмаилова А.Б. Зависимость каталитических свойств нанесенных полимер модифицированных катализаторов на основе палладия в низкотемпературном гидрировании непредельных спиртов. Сборник статей по материалам XII международной научно-практической конференции. Издательство: Общество с ограниченной ответственностью "Международный центр науки и образования" (Москва), 2018. - С. 66-71.
7. Алыков Н.М. Математическая модель пенообразования растворов, основанная на поляризационных представлениях //Алыков Н.М., Котельникова М.Н. Экологические системы и приборы. 2010. №10. -28 с.

Ғылыми жетекші: х.ғ.к., доцент Тастанова Л. К.

МҰНАЙ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ҚАЛДЫҚТАРЫН УТИЛИЗАЦИЯЛАУ ӘДІСТЕРІН ТАЛДАУ

Нұрберген А.А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Мұнай-газ кен-орындарын игеру, көмірсутектерді өндіру көлемінің өсуі мұнай өнеркәсібінің қалдықтарының (бұрғылау шламы, пайдаланылған бұрғылау ертінділер, бұрғылау ағынды сулары, мұнай шламы, мұнай төгілген топырақ) көп көлемде түзілуіне әкелді. Мұнай скважиналарын 1 метр тереңдікте бұрғылау кезінде 0,2-0,6 м³ бұрғылау шламы түзіледі. Бұрғылау алаңдарының территорияларында жинақталатын және сақталынатын бұрғылаудың өндірістік-технологиялық қалдықтары қоршаған орта объектілері үшін қауіп келтіреді [1].

Шлам амбарларында жинақталатын бұрғылау қалдықтары (сурет-1) қоршаған ортаның объектілерін ластайтын негізгі көз болып табылады.

Сурет 1 – Бұрғылау қалдықтары жинақталатын амбарлар

Мұнай-газ кеніштерін барлау, игеру және көмірсутектерді өндіру сонымен қатар мұнайды дайындау кезеңдерінде түзілетін сұйық және қатты агрегаттық күйдегі техногендік қалдықтардың қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсері, бірінші кезекте қалдық құрамындағы улы заттектердің химиялық құрамына байланысты. Мұнайдың құрамында үш мыңнан астам ингредиенттерден тұратын заттектердің күрделі кешені және олардың біразы жеңіл тотығады. Сондықтанда мұнай және мұнай өнімдерінің өсімдіктерге және тірі организмдерге тигізетін улы әсері өте жоғары.

Мұнай шламдарын жинақтағыш амбарларда сақтау экологиялық-экономикалық жағынан тиімсіз.

Соңғы уақыттарда мұнай өндіретін кәсіпорындарда өндіріске бұрғылау қалдықтарын утильдеуге және залалсыздандыруға бағытталған түрлі технологиялық іс-шаралар енгізілуде. Өңдеу тәсілдері бойынша мұнай шламдарын өңдеудің белгілі технологияларын келесі топтарға бөлуге болады:

1) Механикалық әдістер. Тұндыру, центрифигуралау, шламдарды декантерде бөлу арқылы мұнай өнімдерін, суды және қатты қалдықтарды бөлу;

2) Термиялық әдістер. Мұнай шламдарын ашық амбарларда өртеуге негізделген пештерде газификациялау, пиролиз және плазмалық өңдеу арқылы газ, жылу және электр энергиясын өндіруге сонымен қатар битумды қалдықтарды алуға негізделген;

3) Химиялық әдістер. Түрлі реагенттердің және еріткіштерді пайдалану арқылы экстракциялауға, цемент, сұйық шыны, саз және органикалық (эпоксидты және полистирольды шайырлар т.б.) қоспаларды қолдану арқылы шламдарды қатыруға негізделген;

4) Физикалық әдістер арнайы амбарларда сақтауға, физикалық өрістердің (электромагниттік) әсері арқылы бөлу, вакуумды фильтрлеу және қысым арқылы фильтрлеуге негізделген. Қайнаған су буымен өңдеу, физикалық әсер ету (магниттік, акустикалық өріс);

5) Физикалық және химиялық әдістер. Артынша арнайы қондырғыларда өңдеу үшін, физикалық-химиялық қасиетін өзгертетін арнайы реагенттерді және еріткіштерді қолдануға негізделген;

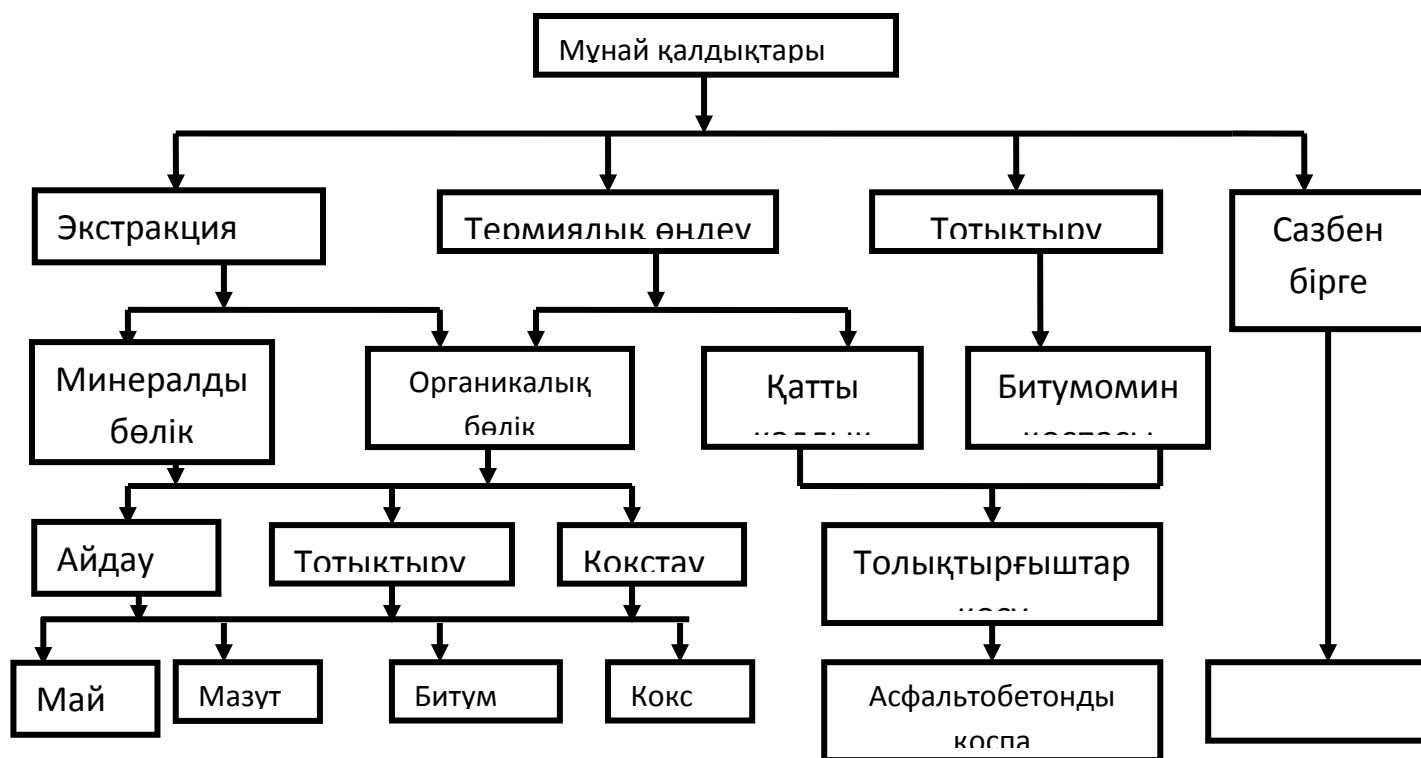
6) Биологиялық әдістер. Биотермиялық ыдырату мұнаймен ластанған топырақты тазарту үшін, тастанған топырақтан бөлінетін, патогенді емес және зияндылығы жоқ табиғи бактериялардың биомассасын түзетін биологиялық суспензияларды қолдану: бұл бактериялар үшін мұнай көмірсутектері табиғи қорек көзі болып табылады және осының нәтижесінде топырақта микробиологиялық ыдырау процесі жүреді, сондай-ақ көмір қышқыл газы мен су ыдырау процесінің соңғы өнімі болып табылады;

7) Кешенді әдістер жоғарыда аталған әдістердің біріктірілген жүйесі.

8) Осы аталған әдістердің технологиялық, экология-экономикалық және технико-экономикалық аспектілерге байланысты жетістіктері мен кемшіліктері де бар.

Қазіргі уақытқа дейін мұнай шламдарын өртеу арқылы утилизацияланды. Мұнай шламын өртеу кезінде келесі қолайсыз жағдайлар орын алады:

- жер қойнауынан күрделі жұмыстар жүргізу арқылы өндірілген мұнай өнімдерінің жойылуы;
 - мұнай шламын өртеу барысында мұнайды өндіру және өңдеу процессіне қарағанда өте улы қосылыстардың бөлінетініне байланысты экожүйе зиянды заттармен ластанады;
 - Мұнай шламын жаққанда түзілетін шлактар, олардың құрамындағы оксид түріндегі метал концентрацияларының ұлғаюына байланысты өте қауіпті.
- 2-суретте түрлі әдістер арқылы мұнай өнеркәсібінің қалдықтарынан алынатын материалдар схематикалық түрде көрсетілген.

Сурет 2 – Мұнай қалдықтарынан алынатын материалдар

Техногенді қалдықтарды утилизациялаудың жалпы екі жолы бар:

1) пайдалы компоненттерді алдын-ала бөлмей-ақ утилизациялау;

2) қалдықтарды екіншілік өнім ретінде, сондай-ақ мұнай өнімдерін және басқада компоненттерді өндіру үшін жарамды шикізат ретінде пайдалануға негізделген әдістер.

Екінші жағыдайда пайдалы өнімдерді бөліп арудан қалған қалдық шартты түрде экологиялық қауіпсіз зат ретінде қарастырылады және оны қауіпсіз түрде көмуге болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Литвинова Т.А., Цокур О.С., Зубенко Ю.Ю., Косулина Т.П. Решение проблемы утилизации нефтесодержащих отходов с вовлечением их в ресурсооборот // Современные проблемы науки и образования. 2012. №6. <http://www.scienceeducation.ru/106-7707>.

Ғылыми жетекші: PhD, Сарсембин У.Қ.

БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДЫҢ ЭЛЕКТРОНДЫ БАЗАСЫН ОҢТАЙЛАСТЫРУ ҮШІН МУЛЬТИМЕДИАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Өтеулиева Ә.Ж.

aigerim.u95@mail.ru

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсіби машық - заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», - деп атап көрсетті [1]. Тәуелсіз елдің болашағы білімді ұрпақ десек, қазіргі күн тәртібінде тұрған мәселе – білім беру, ғылымды дамыту

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп білім беру жүйесін одан әрі дамытуды көздейді [1]. Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үдерісін технологияландыру мәселесін қойып отыр. Заман талабына сай оқу орындарында білім берудің құрылымдық жүйесін жақсарту білім реформасының жүзеге асуының басты шарты.

Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы бүгінгі басты міндеттерінің бірі – жастарға терең білім беру. Ал, оның негізі техникалық және

кәсіптік білім берудің оқыту үрдісін жақсартуға жаңа технологияларды енгізу болып табылады. Оқу тәрбие үрдісіне жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді енгізу білім алушылардың оқуға деген қызығушылығын, талпынысын арттырып өз бетімен ізденуге шығармашылық еңбек етуге жол ашады. Білім алушылар терең және жүйеленген білім мен әдістемелік тәсілдерді жетік меңгерген болуы тиіс. Пәндерді оқытуда тиімді әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып, сабақты қызықты өткізу мұғалімнің шеберлігіне байланысты. Қоғам дамыған сайын, барлық құрылым бірге дамиды. Қазіргі таңда кәсіптік және технологиялық білім беру үдерісінде кеңінен қолданылып жүрген бірнеше инновациялық технологияларды атап көрсетуге болады.

Оқу үрдісінде ақпаратты экранда бейнелеудің түрлі формаларын (график, қозғалыс, мәтін, дыбыс) қолдану «мультимедиа» идеясын туғызды. Оның көмегі арқылы оқытушы бағдарламаларды пайдалануды жүзеге асыруға болады. Жоғарыда келтірілген құралдардың әрқайсысының өзінің оқу үрдісінде қолданылатын ерекшеліктері мен орындары, функциялары бар. Енді оларды біріктіріп, кешен (комплекс) жасап қолдансақ, онда жұмысымыз тиімді және нәтижелі болмақ. Биологияны оқытуда электрондық оқулықты пайдалану білім алушының өздігінше жұмыс істеуіне бағыт беріп, мұғалім жұмысын едәуір жеңілдетеді. Барлық ұғымдар, түсініктер оқулықта беріледі. Плакатка жазылған ақпарат (формула, бұйрық және т.б.) еріксіз есте сақтауға арналған. Транспаранттар мұғалімнің сабақ өту кезінде тікелей тақырыпқа қатысты қолданылады. Оқу киносы электрондық оқулықта динамикалық қозғалыс жасауда қолданылады және сол арқылы түсіндіру барысында көрнекі құрал орнын толтырады. «Мультимедия» термині латын тілінің «multi» (көп) және «media» (орта) сөздерінің бірігуінен құралған, яғни «ақпараттық орта» деген мағына береді. Мультимедия – қолдаланушыға әртүрлі типтегі ақпаратты біріктіріп ұсыну технологиясы [2]. Дәстүрлі оқу әдісімен берілген материалдың 25%-ы, көру арқылы 33%-ы, көру-есту арқылы 50%-ы, ал мультимедиялық технологиялар көмегімен берілген материалдан 75%-ы есте сақталады.

Мультимедиялық технологиялардың дамуы бейнетехниканың және дербес компьютердің өркендеуі нәтижесінде жүзеге асуда. Білім берудегі мультимедия – таным процесінің жоғарылауына септігін тигізетін, білім беру мазмұнын интерактивті формада ұсынатын, дидактикалық ақпаратты-бағдарламалық құрал [3]. Мысалы, электрондық сөздіктерде әрбір сөздің аудармасы ғана емес, сонымен бірге оның айтылу үлгісі де қамтылады. Оқыту процесінде мультимедияны пайдаланып білім берудің әртүрлі аспектілерін дамытуға болады.

Оқу-тәрбие процесінде мультимедиялық инновациялық технологиялармен оқытуды кеңінен енгізу оқу орындары үшін өзекті болып табылады. Сапалы білімді қамтамасыз ету үшін қазіргі заманғы білім беруде белгілі бір өзгерістерді, атап айтқанда, оны ғылым, мәдениет және әлеуметтік практиканың ең жаңа жетістіктеріне сәйкес сапаны қамтамасыз етуге, оны өмір қажеттіліктерімен байланысты бағытталған жаңғыртуды талап етеді. Биологиялық білім беруді реформалаудың негізгі мақсаты - шығармашылық тұлғаны дамыту, оқыту және тәрбиелеу үшін кең мүмкіндіктерді қамтамасыз

ету, соның нәтижесінде ол қазіргі қоғамдағы белсенді, дербес өмірге дайындалатын болады; сонымен қатар адамды өз денсаулығына және қоршаған ортаға деген жауапкершілікте тәрбиелеу. Мұндай күрделі міндетті шешу үшін білім берудің инновациялық технологияларын, яғни, мультимедиялық технологияларды пайдалануды талап етеді. Сондықтан мультимедиялық технологияларды биологияны оқыту процесінде қолдану білім алушылардың үлгерім сапасын арттыруға, сонымен қатар орта есеппен 25-30% оқу уақытын үнемдеуге мүмкіндік береді және педагогтың еңбегін едәуір жеңілдетуге көмектеседі.

Қорытындылай келе, мультимедиялық технологиялар: әрбір пайдаланушының қабілеті мен ерекшелігін ескере отырып, олардың оқу мотивациясын арттыруға ықпал етеді; түрлі типтегі мәліметтерді біріктіріп ұсыну арқылы оқытудың интерактивтілік ұстанымын қамтамасыз етеді, өйткені, әр түрлі типтегі ақпаратты пайдалану адамның әр түрлі сезім мүшелері арқылы жүзеге асырылып мағлұматты жан-жақты қабылдауына көмектеседі; нақты, күрделі және қиын, белгілі көлемде шығын мен ұзақ уақытты қажет ететін экспериментті модельдеуді жүзеге асырады; құбылыстар мен процестерді динамикада көрсету арқылы абстрактілі ақпараттарды көрнекі тұрғыда ұсына алады; макро және микро әлемдегі нысандарды визуалдауға мүмкіндік береді; білім беруге жұмсалатын шығынның азаюына ықпалын тигізеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» атты жолдауы.
2. Өстеміров. К. Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары. – Алматы: Казпрофтех, 2007. - 144 б.
3. Полат, Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособ. для студентов пед. вузов, 2000. – 272 с.2

Ғылыми жетекшісі: б.ғ.к., аға оқытушы Адманова Г. Б.

ЖҰМСАҚ БИДАЙ СОРТТАРЫ МЕН ЛИНИЯЛАРЫНЫҢ ҚОҢЫР ТАТҚА (PUCCINA TRITICI ERIKSS) ТӨЗІМДІЛІГІ

Рашидқызы М.

М.Х.Дуллати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

Кіріспе. Бүкіл әлемдік дәнді дақылдар өндірісі ішінде бидай егісі әрдайым бірінші орында тұратыны бәрімізге мәлім. Жұмсақ бидайды өндірудегі негізгі кемшіліктер саңырауқұлақтар тудыратын аурулар болып отыр. Жаздық бидайдың септориоз ауруынан өнімнің шығыны 15-25%, сабақтық таттан 40-50% және қоңыр тат эпифитотия кезінде одан да көп болады [1]. Бидайдың қоңыр таты Қазақстанның бидай өсірілетін аймақтарында кең таралған ауру. Республикада бұл ауру аса қауіпті өсімдік ауруларының қатарына жатады. Ауруға шалдыққан бидай өсімдігінің жапырағында, жапырақ қынабында шашыраңқы орналасқан қоңыр бөртпелер болып, кейін урединийлердің орнына

жылтыр, кара телий бөртпелер түзіледі. Ауру қоздырғышы – *Puccinia recondita* Rob.ex.f. sp. tritici саңырауқұлағы.

Еліміздің бидай өсіретін аймақтарында қоңыр тат (*Puccinia tritici* Erikss) ауруының таралуы мен дамуына фитосанитарлық мониторинг жүргізу қазіргі кезеңде негізгі мәселе болып отыр. Бидай үлгілеріне фитопатологиялық және генетикалық-селекциялық бағалаулар жүргізу арқылы ауруға төзімді әрі өнімділігі жоғары үлгілер анықталады. Жасанды індет аясында бидай үлгілерін қоңыр татқа өскін және ересек кезеңдердегі төзімді сорттар мен тиімді *Lr*-гендерінің көздері табылады. Полимеразды тізбекті реакция талдау негізінде *Lr*-гендерінің көздері идентификацияланады [2].

Қазіргі уақытта жұмыстың басты мақсаты фитопатологиялық, генетикалық-селекциялық және молекулалық әдістерді қолданып бидайдың қоңыр тат ауруына төзімді ген тасымалдаушыларын идентификациялау [3].

Зерттеу материалдары мен нәтижелері. Жұмсақ бидай сорттары мен линияларының қоңыр татқа (*Puccinia tritici* Erikss) төзімділігі, танаптық жасанды індет аясында бидай сорттарының қоңыр татқа ересек кезеңіндегі төзімділігі. Селекцияда алынған материалды жан-жақты зерттеу, тиімсіздерін тиімділерімен алмастыру, ауру қоздырғыштың даму қарқынын азайтуға және эпифитотияның алдын алуға мүмкіндіктер береді. Өндірісте төзімді сорттарды пайдалану бұл экономикалық жағынан ең тиімді және қоршаған ортаға қауіпсіз және шығынсыз әдіс. Алайда, төзімді сорттар уақыт өте келе аурумен залалдана бастайды. Сол себепті бидай өсірілетін аймақтарда қоңыр тат ауруының жана расаларына төзімділік таныта алатын донорларды анықтап, оларды селекция бағдарламасына енгізіп отыру қажет. Осындай мақсатта жасанды індет аясында бидай сорттарының қоңыр татқа төзімділігі зерттелінді.

Күздік бидайлар үшін індет материалы ретінде Жамбыл облысы, Жамбыл ауданы Аса ауылында орналасқан «Қазақ егіншілік және өсімдік шаруашылығы ғылыми зерттеу институтының» **ЖШС Жамбыл филиалының** тәжірибелік егіс алқабынан жинап алынған қоңыр тат (*P. tritici* Erikss) спорасы пайдаланылды. Тат аурулары бұл тек облигатты организмдер болып табылады және олардың дамуы тек тірі субстратта ғана болады [4]. Сондықтан бидай алқаптарынан жинап алынған, қоңыр тат спорасын алдымен зертханалық жағдайда татқа эмбебап төзімсіз бидай жапырақтарына бензимидазол әдісімен көбейтіп алынды.

Бидай сорттарының вегетациялық даму кезеңдеріне үздіксіз фенологиялық бақылаулар жүргізіліп, түптену кезеңінің соңында *P. tritici* Erikss қоздырғышының популяциясын өсімдікке бүрку әдісі арқылы жұқтырылды. Инокуляциядан 10-12 күннен соң, яғни, бидайдың түтіктену кезеңінде ауруға төзімсіз сорттардың жапырақ тақтасының беттерінде қоңыр таттың урединиоспоралары пайда бола бастады. Масақтану мен гүлдену кезеңдерінде ауру қарқынды дамып сезімтал сорттар жапырақтарының 90%-ға залалданғаны байқалды.

Елімізде өндірісте егуге рұқсат етілген 56 күздік жұмсақ бидай сортына танаптық жасанды індеттік ортада қоңыр татқа төзімділігі сыналды [5]. Үлгілерге қоңыр татқа фитопатологиялық бағалау үш рет жүргізілді.

Ересек кезеңіндегі төзімділікті зерттеу нәтижесі бойынша бидайдың масақтануынан бастап пісіп жетілу кезеңіне дейінгі аралықта, жапырақ беттерінде аурудың белгілері байқалмаған (IT – 0) Алихан және Жадыра сорттары иммунды деп ерекшеленді [6].

Бидайдың қоңыр тат ауруына орташа төзімділігімен (IT – MR) ерекшеленген: Кондитерская, Қызыл бидай, Нуреке және Рамин сорттарын айтуға болады, бұл сорттарда қоңыр тат 5-10MR аралығында дамыды.

Аурумен 5-50MS аралығында залалданған Алмалы, Актерская, Ақдән, Ания, Батыр, Баянды, Богарная 56, Безостая 1, Дастан, Дербес, Даулет, Диана, Егемен, Егемен-20, Фараби, Карасай, Мереке 70, Наз, Президент, Раминал, Южная 12 және Жетысу сорттары қоңыр татқа орташа төзімсіз деп табылды.

Зерттеліп отырған сорттардың арасынан қоңыр тат ауруына төзімсіз (IT – S) деп танылған Алатау, Ания, Ботагөз, Булава, Динара, Интенсивная, Казахстанская 10, Карабалыкская 101, Карабалыкская остистый, Карабалыкская озимая, Караспан, Карлыгаш, Красноводопадская 25, Красноводопадская 210, Майра, Матай, Мереке 75, Мироноская 808, Одесская 120, Расаd, Раусин, Реке, Сапалы, Султан 2, Юбилейная 60 және Жалын сорттарын айтуға болады. Аталған сорттар аурумен 20-90S аралығында залалданды.

Қорытынды. Ауруға төзімсіз деп табылған: Астана, Астана 2, Акмола 3, Ақтобе 10, Ақтобе 130, Байтерек, Целинная 3 С, Целинная 20, Целинная 26, Целинная 30, Целинная 50, Целинная 60, Целинная 90, Целинная Юбилейная, Ертіс 97, Карабалыкская 90, Карабалыкская 92, Карагандинская 22, Карагандинская 59, Карагандинская 70, Кенжегали, Казахстанская 3, Казахстанская 7, Казахстанская 17, Казахстанская 20, Казахстанская 23, Казахстанская 25, Лютесценс 90, Орал, Омская 30, Омская 35, Омская 36, Павлодарская 93, Росинка 3, Самад, Северянка, Солтустік, Шортандинская 25, Шортандинская 2007, Шортандинская 2012 және Шортандинская Юбилейная сорттарын айтуға болады, аталған сорттардың аурумен залалдану көрсеткіші 20-100S құрады.

Сонымен, Қостанай облысының *P. tritici Erikss* популяциясына 81 жаздық жұмсақ бидай сорттарының 4% иммунды, 5% орташа төзімді, 41% орташа төзімсіз, 50% төзімсіз деп табылды (сурет 23).

P. tritici Erikss популяциясына танаптық жасанды індет аясында жаздық бидай сорттарының арасынан Целинная 24 сорты бидайдың ересек кезеңінде қоңыр татқа иммуны (IT – 0) деп табылды, ал ауруға 5-20 MR реакция типімен орташа төзімді деген Ақтобе 39, Алмакен, Казахстанская 9 және Омская 29 сорттары ерекшелінді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Рсалиев А.С., Агабаева А.Ч., Рсалиев Ш.С. Қатты бидай сорттарының сабақ және жапырақ таты расаларына төзімділігі // Международная научная конференция «Биологические основы селекции и генофонда растений». – Алматы, 2005. – С. 213.
2. Тырышкин Л.Г., Захаров В.Г., Сюков В.В. Подразделение Lr-генов устойчивости пшеницы *Triticum aestivum* L. к листовой ржавчине (*Puccinia triticiana* Erikss.) на ювенильные и возрастные: Реальность или условность // Сельскохозяйственная биология. – 2013. – № 1. – С. 74-77.

3. Кохметова А.М., Седловский А.И., Тюпина Л.Н., Есенбекова Г.Т., Идентификация гермоплазмы пшеницы, устойчивой к ржавчине с использованием генетических и молекулярных маркеров // Бюллетень Никитского ботанического сада. – Ялта, 2009. – Вып. 99. – С. 41-45.
4. Койшибаев М., Жанарбекова А.Б., Кохметова А.М., Рсалиев Ш.С. Генетическое изучение устойчивости пшеницы к бурой ржавчине // Известия НАН РК. – 2010. – № 6. – С. 10-15.
5. Галымбек Қ., Кохметова А.М., Кеишилов Ж.С. Бидайдың қоңыр татына (*Puccinia Recondita Rob. Ex Desm*) төзімді донорларын идентификациялау // Изучение, сохранение и рациональное использование растительного мира евразии. Международная научная конференция. – Алматы, 2017. – С. 134-137.
6. Гульятеева Е.И., Ахметова А.К., Карабаев М.К., Кохметова А.М., Шайдаюк Е.Л., Аристов М.К., Галымбек К. Полиморфизм Қазақстанских популяций гриба *Puccinia triticina* егік. по вирулентности и ssg-маркерам // Сборник материалов XIII международной научно-практической конференции. Сельскохозяйственные науки и агропромышленный комплекс на рубеже веков – Новосибирск, 2016. – С 14-19.

Ғылыми жетекші: **PhD, доцент Түменбаева Н.Т.**

КСЕРОФИТТІ ӨСІМДІКТЕРДЕГІ СУ ТАПШЫЛЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ

Сайлауова Г.

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

Өсімдіктердің түрлерінің өміршеңдігі оның табиғаттағы қоршаған ортасының биотикалық және абиотикалық қолайсыз факторлары кешеніне тұрақтылығын қамтамасыз ететін механизмдердің болуымен анықталады. Өсімдіктердегі болатын қолайсыз факторларға бейімделулер осы факторлардың әсерінен табиғи іріктеу кезінде осы аумақта мекендейтін басқа түрлермен бірігіп өсуінің нәтижесінде қалыптасады.

Дегенмен, түрдің белгілі бір экологиялық жағдайларды иеленуі, қандай да бір өсімдік қауымдастығының құрамына кіру және басқа түрлерді басып алу қабілеті тұрақтылық пен бәсекеге қабілеттілікке жауап беретін барлық тетіктердің жиынтығына байланысты. Демек, өсімдіктердің жеке түрінің морфологиясы, анатомиясы мен жеке физиологиясы мен оның тіршілік ету ортасы жағдайында зерттеу оның сыртқы факторларға бейімделуі негізінде жатқан механизмдерді анықтау үшін маңызды. Өсімдік ресурстарын тиімді пайдалану осы аумақта мекендейтін өсімдіктердің экологиялық-физиологиялық және биохимиялық ерекшеліктерін білуді талап етеді[1].

Атырау облысының жері түгелімен Каспий маңы ойпатындағы шөлейт зонаның табиғи ылғалы жеткіліксіз және топырағы тұзды аймағының құрамына кіреді. Топырақ жамылғысында бозғылт құмды топырақ, батпақты-тұзды саз топырақ, сұр қоңыр топырақ, сорлар кездеседі. Өсімдік флорасында құрғақшылыққа байланысты ксерофитті флора басымдылық танытады[2].

Ксерофитті өсімдіктер жоғары температураға қарсы қорғану үшін

бейімделудің әртүрлі жолдарын пайдаланады. Бұндай қасиеттерге жапырақтардағы қалың түктер(жусанда); жапырақтың ұсақталуы; редуцияға ұшырауы(қарабарақта), жапырақтардың тік орналасуы (жыңғылда) жатады[3].

Ксерофиттердің морфологиялық, физиологиялық және биохимиялық көрсеткіштерін зерттеуге кешенді көзқарасты талап етеді. Су тапшылығы, жапырақтардың су ұстағыш қабілеті сыртқы ортаның көптеген факторларына және ерекше су алмасуы мен жоғары температураға, ауа мен топырақтың құрғауына және т.б. төзімді өсімдіктің жай - күйіне байланысты жүреді. Морфо-физиологиялық және биохимиялық көрсеткіштерді зерттеу кезінде су режимін анықтау маңызды. Осы жағдайларды зерттеу мақсатында Индер ауданы, Аққала ауылы маңындағы ксерофитті фитоценоздан зерттеу нысандары ерте көктемнен өсімдіктердің вегетациясы басталған кезден бөліп алынды.

Зерттеу нысандары - Кәдімгі жантақ (*Alchagi pseudalchagi* (Bieb. Fisch.), Лерха жусаны (*Artemisia ferganensis* Krasch. ex Poljak.) өсімдіктері алынды.

Жантақ (*A. pseudalchagi*) - биіктігі 40-60 см, көпжылдық жай жапырақты, қызғылт гүлді, тікенді өсімдік. Жантақтың вегетациялық кезеңінің 190 ± 25 күнді құрайды. Суға қажеттілігі бойынша ол фреафиттерге жатады, ал су алмасу сипаты мен анатомиялық құрылымы бойынша ксеромезофиттерге жатады.

Лерха немесе қара жусанның биіктігі 10-30 см-дей болады. Бір түпте 10-40-қа жуық тік сабағы жетіледі. Тамыр системасы өте жақсы жетілгенімен жер бетіне жақын жатады[4]. Генкель П. А. жусанды құрғақшылыққа бейімделуіне қарай ксерофиттер тобына жатқызады[5].

Зерттеу аймағында өсетін өсімдіктердің жапырақ тақтасының беті (өжтб) мен жапырақтың массасы анықталды. Өсімдіктердің органдарына сипаттама беру үшін барлық вегетациясы кезінде жекелеген жер үсті органдарын термостатта тұрақты салмаққа дейін кептіріп өлшеу арқылы анықталды[6.7].

Транспирация қарқындылығын далалық жағдайда пайдалануға ыңғайлы торсиондық таразы арқылы Л.А.Иванов әдісімен салмақ арқылы анықталды[8]. Өсімдіктердегі су тапшылығын зерттелетін өсімдіктің жапырағынан кесіндіні бұрғылау арқылы алып, ұлпаларының суға қанығу дәрежесі салмағын өлшеу арқылы есептелді. Зерттеу аймағында өсетін өсімдіктердің жапырақтарындағы судың құрамы мен су тапшылығының деңгейі анықталып талдау нәтижелері (1-2 кесте) жазылды.

Жантақ өсімдігінің жапырақтарындағы судың құрамы мамыр айында күн бойы таңертең 61,3% - дан, түсте 70,8% - ға дейін ауытқып, сағат 15.00-де таңғы су құрамындай болып азайғанын көрсетті. Жазда-Маусымда-шілдеде таңертеңгілікте судың құрамы бірдей, Маусымда түс мезгілінде және кешке судың мөлшері 63,3% - ға дейін төмендейді, Шілдеде түс мезгілінде су мөлшері 66,9% - ға дейін төмендейді, тамызда таңертең және сағат 15.00-де жапырақтардағы судың мөлшері бірдей, түсте(сағат 12.00) жапырақтардағы судың деңгейі жоғары болды және 70,3% - ға жетті. Қыркүйек айында жантақтың жапырағындағы судың құрамы бір күн ішінде шамалы өзгерді,

таңертең және кешке судың құрамы шамамен бір деңгейде болды, ал түсте жапырақтардың ылғалдылығы 66,2% - ға дейін төмендеді, өйткені күндіз ауа мен топырақтың температурасы әлі де жоғары болды.

Мамыр айында Лерха жусанының жапырақтарында таңертең 8.00және 15.00 сағатта су мөлшері бірдей болды, түс мезгілінде жапырақтардың сулылығы 57,4% - ға дейін төмендеді. Маусым айында таңертең ғана судың құрамы 67,4% болды, түс мезгілінде және 1500 сағатта ол 2% - ға төмендеді. Шілде айында таңертең судың мөлшері 61,5% болды, ал талтүсте ол 8,3% - ға өсті, ал 1500 сағатта ол шамалы өсті. Тамыз айында жапырақтары 62,2% болды, бір күн ішінде ол біршама өсті. Күздің келуімен жапырақтардағы су мөлшері шамамен бір деңгейде қалды.

Жусанның су тапшылығының шамасы жантаққа қарағанда 1,5 - 2 есе жоғары болды. Маусым айында таңертең және түс кезінде су тапшылығының көлемі бір деңгейде, ал сағ 1500-де 8% - ға ұлғаяды. Күндізгі және маусымдық динамикада да жапырақтардың су тапшылығы өзгергіштіктің кең спектрін қамтыды. Су тапшылығының шамалары тамыз айында сағ 1500 су тапшылығының шамасын қоспағанда, бірнеше % айырмашылыққа ие болды, жусандағы су тапшылығы 42.7% - ға жетті, бұл шөлді өсімдіктердің бейімделуін, ең бастысы олардың экстремалды жағдайларға бейімделуін көрсетеді.

Кесте -1 Жантақ өсімдігінің су тапшылығы(1) және жапырақтағы (2) су мөлшері (%)

айлар	Бақылау сағаттары					
	8:00		12:00		15:00	
	1	2	1	2	1	2
мамыр	13,9	61,3	12,7	70,8	19,6	61,5
маусым	9,1	68,7	12,9	63,3	13,0	63,5
шілде	10,1	68,0	12,05	66,9	13,0	63,2
тамыз	15,7	66,3	10,1	70,3	13,2	70,3
қыркүйек	12,8	69,2	14,6	66,2	13,1	70,3
қазан	9,2	71,8	8,8	69,4	11,1	69,2

Кесте-2 Жусан өсімдігі су тапшылығы(1) және жапырақтағы (2) су мөлшері (%)

айлар	Бақылау сағаттары					
	8:00		12:00		15:00	
	1	2	1	2	1	2
мамыр	24,1	67,3	21,3	57,4	17,8	67,6
маусым	30,4	67,4	20,5	65,4	26,3	65,1
шілде	25,3	67,4	19,2	69,8	25,5	63,7
тамыз	30,1	61,5	28,7	64,6	32,7	65,8
қыркүйек	25,3	62,2	14,6	70,2	29,0	66,3
қазан	17,5	67,9	30,8	69,6	21,6	64,9

Жантақтың су тапшылығы мамыр айында күн бойы: таңертең (800) – 13,9% – ға, түсте (1200) - 12,7% - ға тең болды, ал 1500-де 19,6 % - ға дейін өсті. Маусым және шілде, қыркүйек айларында жантақтың жапырақтарындағы су тапшылығының шамасы шамамен бір деңгейде болды. Жазғы кезеңде жантақ өсудің экстремалды жағдайларына бейімделіп, суды үнемді жұмсай алды. Күзде су тапшылығының 1,5 есеге төмендеуі байқалды.

Лерха жусаны жапырақтарының су тапшылығының шамасы жантақтың су тапшылығының нәтижелерімен салыстырғанда күндізгі және маусымдық динамикада жоғары болды. Мамыр айында таңертең жапырақтардың су тапшылығы 24,1% болды, жарты күндік уақытта ол 2,8% - ға азайды, 1500-де төмендеді. Маусым айынан тамыз айына дейін су тапшылығы бір күн ішінде орташа есеппен 1%-дан 10% - ға дейінгі айырмашылықпен ауытқыды, ал жарты жыл ішінде ең жазғы ыстықта су тапшылығы көлемінің 1,5-2 есе төмендеуі тіркелді.

Осыған қарағанда зерттелген өсімдіктердегі маусымдық динамикадағы транспирацияның қарқындылығы жаздың ортасына дейін - құрғақшылықтың ең жоғары кезеңіне дейін өскенін, содан кейін судың жоғалуы азайып, олардың ортаның экстремалды факторларына төзімділікті көрсету қабілетін байқауға болады. Кәдімгі жантақ салыстырмалы түрде жоғары су ұстағыш қабілеттілігін көрсетуі ксеромезофит екендігін, Лерха жусаны жапырақтары суды әлдеқайда әлсіз ұстап тұратын ксерофитке жататынын көрсетті.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Воронов А.Г.. Геоботаника. – М.: «Высшая школа», 1973 – 381 с.
2. Курочкина Л.Я., Шабанова Л.В. и др., 1994. Отчет по теме «Оценка состояния и создание системы сложения (мониторинга) за основными типами аридных пастбищ Рын-песков Атырауской области» (1993-1994). Зап. отд. НИИ «Корма и пастбища» Академии с.-х. наук и институт ботаники НАН РК. стр 78.
3. Бобровская Н.И. Новые данные о величинах водного дефицита пустынных растений. / Бобровская Н.И. // Ботанический журнал, 1969, №7, Т.54, стр 205.
4. Гаевская Л.С. К вопросу о жизненных формах растений пустынь. / Гаевская Л.С. // Тр. ВНИИК, 1960. В10, стр 113-155.
5. Генкель П.А. Адаптация растений к экстремальным условиям окружающей среды / Генкель П.А. // Физиология растений, 1978, Т.25, вып 5, стр. 889-902.
6. Генкель П.А. Физиология жаро и засухоустойчивости растений. / Генкель П.А. // М. Наука. 1982. стр. 280.
7. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта / Доспехов Б.А. // Колос, 1985, стр 352
8. Иванов Л.А. О методе быстрого взвешивания для определения транспирации в естественных условиях. / Иванов Л.А., А.А. Силина, Ю.Л. Цельникер // Бот. журн. 1950. Т.35, №2, стр 171-185.

Ғылыми жетекші: п.ғ.к. қаумдаст. профессор м.а. Утешкалиева А.М.

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БИОИНДИКАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРМЕН БАҒАЛАУҒА ӘДІСТЕМЕЛІК ШОЛУ

Таубаева С. Б.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Ақтөбе қаласы Қазақстанның индустриалды қалаларының бірі. Ақтөбе қаласында «Ақтөбе ферроқорытпа зауыты», «Ақтөбе ЖЭО» АҚ, «Ақтөбе хром қосындылары зауыты» АҚ және басқада түрлі өндірістік кәсіпорындар орналасқан. Қазақстан қалалары ішінде Ақтөбе атмосфераға ластанушы заттарды шығару жағынан алдыңғы орындарда: 2019 жылы экологиялық мониторинг нәтижелері қаланың атмосфералық ауасы жоғары ластану деңгейінде екендігін анықтады. Атмосфераның ластану индексі (ИЗА) 7 (жоғары деңгей), күкіртсутегі бойынша қалыпты индекс (СИ) 20,8 (өте жоғары деңгей) көрсетіп тұр [1]. Бұның барлығы қала атмосферасының қауіпті химиялық ластағаш заттар қатарына кіретін ауыр металдармен ластануына алып келеді. Сол себепті олардың ауадағы құрамын бақылау қоршаған ортаны қорғау және мониторингті шаралар жүйесінің негізгі бөлшегіне айналып отыр.

Ауыр металдармен ластану биоиндикаторы ретінде әртүрлі өсімдік түрлері мен олардың әртүрлі бөліктері пайдаланылады. Осы жұмыста атмосфераның ауыр металдармен ластану биоиндикаторы ретінде Ақтөбе қаласында өсетін қарағай ағашы, соның ішінде оның өзегі, қылқаны мен бүршігі алынады. Өсімдіктердің вегетативті мүшелері көптеген ластағыш заттарды сіңіретін, жинайтын күшті ауа сорғыш болып есептеледі [2]. Сондықтан ағаштардың өзегі, жапырақтары қазіргі кезде биоиндикациялық зерттеуде кеңінен қолданылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Сынама алынатын ауданды таңдау зерттелінетін аймақтың ерекше сипаттарына байланысты жүргізіледі:

- Экологиялық таза аймақта және өндіріс орындарына жақын табиғи немесе жасанды текті жерлер таңдап алынады;

- Басты назар өсімдік жамылғысына аударылады. Өсімдік жағдайы қоршаған ортаның сапасын көрсететін мәліметтік интегралды көрсеткіш болып табылады. Соның ішінде, қылқан жапырақты өсімдіктер көп таңдалады, себебі, олар жапырақты өсімдіктерге қарағанда ауа поллютанттарына аз төзімділік танытады.

- Ағаш сақинасының ұзақ хронологиясын алу үшін негізінен кәрі ағаштар таңдалады.

Қарағай атмосфералық ауаның ластануына сезімтал өсімдіктердің бірі болып табылады. Бұл қарағайды қоршаған ортаның антропогенді әсер индикаторы ретінде таңдауға негіз болады. Техногенді әсердің мәліметтік көрсеткіштеріне қылқанның морфологиясы, анатомиялық құрылымы мен өмір сүру ұзақтығы жатады. Қоршаған орта жағдайының төмендігінің сипаттамасы ретінде әртүрлі хлороздар мен некроздардың пайда болуы, қылқандары мен

өркендері ұзындығының қысқаруы, бүршіктердің кішіреюі, т.б. Қылқандардың еңсізденуі мен өмір сүру ұзақтығының төмендеуі байқалады. Осылардың бәрі қоршаған орта ластануының айқын көрінісі [3].

Қазіргі кезде ағаштардан өзегін алу үшін, әсіресе тірі ағаштардан, Пресслер бұрғысы (Haglof, Suunto) қолданылады. Оның көмегімен ағаштың диаметрі 4-5 мм, ұзындығы 50 см-ге дейінгі радиалды өзегі бұрғылап алынады. Сынамалар ағаш діңінің осіне перпендикулярлы, жер бетінен 0,5-1,3 м жоғары алынады. Негізінен діңнің айналымының екі жағынан екі өзек сынамалары алынады. Жалпы сынамалар 10-20 ағаштардан жиналады [4].

Алынған сынамаларлы күнтізбелеу мен маркерлеу зертханалық ортада жүргізіледі. Ағаш өзегі арнайы ағаш төсемеге жапыстырылады да, үшкір кескіш құрал (ұстара немесе скальпель) арқылы беті тазаланады. Сақиналардың анық көрінуі үшін өзек бетіне ұсақталған тіс ұнтағы жағылады. Тазалау үрдісінің сапасы ұсақ сақиналардың көрінісі үшін маңызды.

Сынамалардың алынған уақытын біле отыра, кері есептеу әдісі арқылы барлық сақиналардың пайда болу күні анықталады. Әр онжылдық сақина (мысалы, 1980, 1990, 2000 ж.ж.) қалам арқылы немесе үшкір инемен маркерленеді. Бір нүктелі белгі онжылдық, екі – он бесжылдық, үш нүктелі белгі – жүзжылдықты білдіреді [5].

Қарағай қылқанынан сынамалар алу келесідей тәртіпте жүргізіледі:

- Ағаштан өткен жылғы қылқандарды таңдау;
- Ортаңғы және жоғарғы ұшар басындағы бірнеше шеткі өркендерден 200-300 дана екі және үшжылдық қылқаншаларды алу;
- Жеке конверттерге салынып, анализге жіберіледі.

Қарағай бүршігінен сынамалар бір ағаштан шамамен 9 бүршік сынамалары алынады. Оның үшеуі жоғарғы, үшеуі ортаңғы бөлігінен, қалған үшеуі жерге түскен бүршіктерден алынады. Алынған сынамаларды зертханаға жібермес бұрын, массасы өлшенеді. Сынамаларды алудың ең қолайлы уақыты – өсімдік жапырақтарының өсуі тоқтаған кез, яғни қыркүйек айының басы.

Өсімдік сынамаларындағы ауыр металдар өздерінің күлді ерітінділерінде атомды-абсорбционды спектрофотометр құрылғысы арқылы анықталады.

Алынған талдау нәтижелері бойынша зерттелетін өсімдік сынамаларындағы металдардың құрамы келесі формула арқылы анықталады:

$$x = \frac{V \cdot (A_j - A_0)}{m} \cdot K_i$$

Бұл жерде, x — өсімдік сынамасындағы анықталатын металдың массалық концентрациясы, млн-1;

V - зерттелетін күлді ерітіндінің көлемі, см³;

A_j - күлді ерітіндідегі метал концентрациясы, мг/дм³;

A_0 - бастапқы сынамадағы металл концентрациясы, мг/дм³;

m - өсімдіктің ауалы-құрғақ сынамасының массасы, г;

K - өсімдік пробасының өлшем массасының азаю концентрациясы.

Тұрақты масса өлшемі $K=1$, өлшемнің екі есе азаюы кезінде $K=2$, т.с.с.

Шыққан нәтижелердің коэффициенті, %:

- 28 - элементтің 2 млн-1 массалық үлесінде;
- 20 - элементтің 2-ден 10 млн⁻¹ -ға дейінгі массалық үлесінде;
- 15 - элементтің 10-нан 25 млн-1 -ға дейінгі массалық үлесінде;
- 10 - элементтің 25-тен 100 млн-1 -ға дейінгі массалық үлесінде;
- 5 - элементтің 100 млн-1 -нан жоғары массалық үлесінде [6].

Ең соңында атмосфералық ауасының ауыр металдармен ластану коэффициентің аламыз.

Қорытынды:

Мегаполистердің экологиялық жағдайын сақтауда жасыл өсімдіктер жабынының алатын орны ерекше. Ағаштар қалалардың ауасын оттегімен байытып ғана қоймай, ауадан зиянды заттарды белсенді түрде аккумуляциялайды.

Биоиндикация әдістері экологиялық мониторинг жүргізуде маңызды болып саналады, соңғы кездері олар кеңінен танымал және көп қолданылады. Ластануды бақылау және қоршаған ортаның зиянды қоспаларын анықтау құрылғысы қанша жерден заманауи болғанымен, ол әртүрлі қоспалардың күрделі қосылыстарын қосқанда барлық факторлар жүйесін айқын көрсететін, қоршаған ортаның барлық өзгерістеріне жауап беретін «тірі құрылғының» күрделі құрылымымен теңесе алмайды.

Биоиндикацияны экожүйенің мәліметтік компоненттерін іздеуге арналған әдістер мен қағидаттар жүйесі деп қарастыруға болады. Олар:

- Эсер ету факторларының синергизмі құбылысын есепте алғанда ластанудың жүйелік сипатымен қоса қоршаған ортаға эсер ету деңгейін нақты көрсетеді;

- Биоталық ұйымдардағы аса сезімтал компоненттерінің бұрынғы ластануын болжауға және олардың болашақта бүкіл экожүйе үшін маңызын бағалауға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Информационный бюллетень о состоянии окружающей среды Республики Казахстан за 2019 г.: Казгидромет, 376 с.
2. Илькун Г.М. Загрязнители атмосферы и растения. Киев : Наукова думка, 1978. 246с.

МҰНАЙ КӘСІПОРЫН ҚАЛДЫҚТАРЫН ӨНДЕУ: ҮЙЛЕСІМДІ БИОСОРБЕНТ ӘДІСІНІҢ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

Хожанепесова Ф.М.

fariza_eco@mail.ru

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және
инжиниринг университеті

Қазақстан Республика экономикасының жетекші салаларының бірі мұнай-газ секторы болып табылады. 2020 жылдың қаңтарының ақпаратына сәйкес Қазақстанда 250 астам мұнай және газ кен орындары, ал мұнай қоры 30,0 млрд баррель, басқаша айтқанда дүниежүзі қорының 1,7% құрайды [1, 21 б.].

Ресми мәліметтерге сәйкес, Республиканың мұнайгаз өндірісінің 30 % Маңғыстау облысына тиесілі. Маңғыстау облысында өндірілетін мұнай қоры 725 млн тоннаға тең, мұнда барланған және дамыған 70-тен астам кен орындары орналасқан. Ең ірі кен орындары - Өзен, Жетібай, Қаламқас, Қаражанбас. 2019 жылы өңірде орташа есеппен 18 млн. 266 мың тонна мұнай өндірілді [2, 8-9 б.].

Мұнай өнеркәсібі кезінде қоршаған ортаны қорғаудың өзекті мәселелерінің бірі – ауыл шаруашылық жерлерді, өндірістік алаңдарды мұнаймен ластанудан тазарту. Әсіресе бұл мәселені аридтік климат, топырақ пен жер беті суларының тұздануы күшейтеді. Өте тұтқыр мұнай қоспасы авариялық мұнай төгілу жағдайында топырақтың физика-химиялық қасиеттеріне орасан зор зиян келтіреді. Топырақ бетіне қатты битум қабығы пайда болып, әрі қарай жердің пайдалану құндылығының төмендеуіне әкеледі. Мұнай қалдықтары мұнай шикізатын дайындау процесстерінен, тұрақты бұзылмайтын эмульсиялардың, арнайы мұнай құбырларын тазартатын өнімдердің шығарылу нәтижесінде пайда болады [3, 4-5 б.]. Сондай-ақ, мұнайгаз құбырларының және ұңғымаларының апаттары салдарынан, совет уақытынан қалған (тарихи) топырағы мұнаймен ластанған үлкен көлемдегі аумақтар бар. Солардың бірі, Маңғыстау өңірінде бұрыннан қалған иесіз мұнай қалдықтары Жанаөзен қаласындағы МУ-3 маңындағы және Албсеноман техникалық су қабылдағыш аймақтарындағы мұнай шламы 118 289 тонна жинақталған. Сонымен қатар, облыс аумағында улы қалдықтарды қабылдайтын 16 өнеркәсіп полигоны орналасқан. Бұл полигондарда шамамен 2127,79 мың тонна мұнай қалдықтары сақталғау [4, 23-25 б.].

Мұнай өндіретін өнеркәсіптер қызметіне талдау жасай келе, негізгі ластағыштар түріне бұрғылау қалдықтары, жабдықтар мен қоймаларды тазалау кезінде пайда болатын мұнай шламы, мұнаймен ластанған топырақтар болып табылады. Қоршаған ортаны қорғау министрінің 2007 жылғы №169-ө бұйрығымен бекітілген қалдықтар сыныптамасында мұнай және мазут сіңірілген топырақ, мұнай шламдары – янтарлы тізімдегі қалдықтарға жатады. Яғни, қоршаған ортаға токсикалық әсер ететін қалдықтар түрі.

Мұнай өндіру мен қайта өңдеудің қазіргі даму қарқыны мұнай мен мұнай өнімдерінің топыраққа және су объектілеріне әсерін тез бейтараптандыруға мүмкіндік беретін тиімді әдістерді қажет етеді. Топырақты тазарту әдістерін таңдау көптеген факторлармен анықталады, олардың ішіндегі ең бастысы жердің ластану сипаты және олардың сапасына қойылатын талаптар. Өнеркәсібі дамыған елдерде тазарту мәселесін шешу үшін екі тәсіл қолданылады.

Функционалдық деп аталатын бірінші әдіс - топырақты ластаушы заттардың стандартты деңгейіне дейін тазарту және тазартылған аймақтың одан әрі пайдаланылуын қамтамасыз ету.

Екіншісі - селективті, онда жерді одан әрі пайдалану мақсаттарына сәйкес тазарту дәрежесі нормативтік талаптармен анықталады.

Қолданыстағы мұнай қалдықтарын зарарсыздандыратын технологияларды сараптай келе, келесідей әдістер кең таралған.:

• Демульгаторларды қолдану арқылы гидромеханикалық жуу технологиясы;

- Центрифугада бөлу әдісі;
- Мұнай шламдарын қайта өңдеу комплексі;
- Мұнаймен ластанған топырақтың биоремедиация әдісі;
- Мұнай қалдықтарын инсенераторлық пештерде жағу;
- Мұнай қалдықтарын арнайы полигондарда көму[4, 28-29 б.].

Қоршаған ортадағы көмірсутектер концентрациясын азайтатын көрсетілген техникалық әдістердің ішінде биологиялық әдіс перспективасы жоғары әдістердің бірі болып саналады. Биологиялық әдіс табиғатта мұнайдың табиғи жолмен ыдырау процессіне негізделген, негізгі ыдыратушы микроағзалар ретінде бактериялар, микроскопиялық саңырауқұлақтар, ашытқылар келеді [5, с.9-11].

Биологиялық утилизациялау әдісі негізін мұнай көмірсутектерін жалғыз көміртек көзі ретінде пайдаланып, қоршаған ортаға залалсыз компоненттерге дейін ыдырататын микроағзалар-деструкторлар. Бұл әдіс арқылы мұнай ластаушы бөліктерінің фондық шоғырлану концентрациясына дейін, және эксплуатациялық шығыны аз, экологиялық проблеманы қарапайым жолмен шешуге жол береді.

Мұнай өнімдері мен шламдарымен ластанған топырақты биологиялық тазалау әдісі ішінде, мұнай деструкциясы микробиологиялық әдістерін интенсификациялау маңызды. Сонымен қатар, ластанған объектілердің аборигендік (жергілікті) микрофлорасын белсендіру ғана емес, құрамында активті мұнайдеструкторлар штаммдары бар биологиялық препараттарды енгізу. Осы орайда, физикалық және биологиялық әдістерінің үйлесімді ортақ әдісі бетіне микроорганизмдер иммобилизацияланған биосорбент-тасымалдаушыны қолданатын биотехнологиялық әдіс [6, с.6-7].

Қазіргі уақытта табиғи негіздегі (шымтезек, перлит, кеңейтілген саз және т.б.) және жасанды (полипропилен, полиуретан және т.б.) материалдар сорбент ретінде қолданылады. Сонымен қатар, аталған тасымалдаушыларға иммобилизацияланған микроорганизмдер штамм түрлерімен, дара немесе консорциум ретінде пайдалануы бойынша ерекшеленеді [7, с.9-11]. Микроорганизмдерді иммобилизациялаудың негізгі мәселесі - ең тиімді тасымалдаушыны таңдау, микроорганизмдер клеткасы мен сорбент арасында тиімді үйлесімді байланыс орнату. Бос клеткалармен салыстырғанда иммобилизацияланған микроорганизмдер тиімдірек және температура, рН, ксенобиотиктер сияқты қоршаған орта факторларына төзімді.

Табиғат өзін-өзі тазартуға икемделген экологиялық жүйені құрды, бірақ ол қарқынды техногендік ластанудың қарқыны мен масштабына төтеп бере алмайды. Табиғаттағы пайдалы микроорганизмдердің табиғи шоғырлануы масштабты және терең ластануды тез өңдей алмайды. Осылайша, «тасымалдаушы+микробтық клетка» қолайлы жұбын жасау арқылы, көмірсутекті топырақты тазартуға қабілеті жоғары тиімді биосорбент алуға мүмкіндік туады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Саулебекова А.К. Экологическое состояние нефтезагрязненных почв различных месторождений Атырауской области: автореф.канд.биол.наук: 03.0016.-А., Каз.НИИ почвоведения и агрохимии имени У.Успанова, 2007.
2. Э.Қ.Бақтығалиева, Д.Қ.Нәбиева, А.Т.Сағынаев. Қазақстанда мұнай өндеудің қазіргі жағдайы және оны жетілдіру жолдары: АтМГУ хабаршысы, 2019 ж., №2 (50).
3. Л.М.Калимолдина, С.О.Абилкасова Мұнаймен ластанған топырақты тазарту әдісін зерттеу: Алматы технологиялық университетінің хабаршысы.2019.№3.
4. Маңғыстау облысы бойынша экология департаментінің 2019 жыл бойынша құқық қолдану және бақылау қызметі бойынша есебі.
5. Е.С.Белик, Оценка эффективности применения биосорбента в технологии биологической очистки воды и почвы от нефтепродуктов: Вестник Пермского национального исследовательского университета. -2017. - №4;
6. M.K.Kazankapova, A.J.Bekjanova, S.A.Efremov, A.K.Nurtaeva, M.K.Nauryzbaev "Treatment of oil-containing wastewater using microorganism immobilised on shungite"//International Journal of biology and chemistry 5,№1, 104(2013).
7. M.Miroslav, T.Bubenikova, M.Zachar. "Comparison of natural and synthetic sorbents efficiency ai oil spill removal"//bioresurses.com, 2019 14(4) 8738-87.

Ғылыми жетекші: т.ғ.д., профессор Серикбаева А. К.

№7 СЕКЦИЯ
ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА, БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ №7
ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ, УПРАВЛЕНИЯ И ПРАВА

SECTION №7
PROBLEMS OF THE NATIONAL ECONOMY, MANAGEMENT AND LAW

ИСТОРИКО – КУЛЬТУРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕГИОНА
КАК ГЛАВНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА
(НА ПРИМЕРЕ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Абдрахман А.А.
АРГУ имени К. Жубанова

В ходе всей истории человечества люди обменивались культурным опытом, идеями, ценностями и товарами через искусство, торговлю и миграции. Культурное самовыражение народа всегда вызывает интерес. Природная любознательность туриста в отношении различных уголков мира образуют один из наиболее сильных побудительных туристских мотивов. Объекты, посещаемые туристами, способствуют их духовному обогащению, расширению кругозора.

Историко-культурный потенциал страны является одним из главных факторов туризма, потому что он:

1) Является важным средством для привлечения туристов, поскольку знакомство с историко-культурным наследием - это сильнейший побудительный туристический мотив;

2) Объекты культурного и исторического наследия являются важным активом современных городов, который может приносить прибыль и существенно влияет на их экономическое развитие;

3) Имеет большое значение в социальной сфере, выравнивая сезонные колебания и равномерно распределяя туристские потоки по территории;

4) Создает благоприятный имидж региона, «брендирование» историко-культурного наследия, которое используется в качестве эффективного инструмента утверждения лидерства на туристической арене.

И наконец, культурно-исторические центры не только приносят доходы региону, но дает местному населению основание гордиться своим уникальным наследием и предоставляет возможности делиться им с туристами [1].

Историко-культурные туристические ресурсы - это совокупность созданных в процессе исторического развития определенной территории памятников материальной и духовной культуры, которые являются объектами туристского интереса. В группу историко-культурные рекреационные их

ресурсов относятся памятники истории, исторические архитектурные памятники, памятники современной архитектуры, уникальные сооружения культуры и спорта [2].

Историко – культурные наследия региона это главная «визитная карточка» для туристов. Поэтому оценка историко – культурного потенциала региона является главным вопросом в данное время.

Для определения историко – культурного потенциала административных районов Актыобинской области мы выделили несколько этапов оценки.

Первый этап - мы рассчитали плотность объектов историко – культурного наследия на 100 км².

По результатам ранжирования мы выделили 3 естественные группы.

Районы относящиеся к первой группе – Уилский район (0,06км²), Байганинский район (0,04км²), Иргизский район (0,03км²), Шалкарский район (0,01км²).

Районы относящиеся к второй группе - Айтекебийский район (0,19км²), Мугалжарский район (0,16км²), Темирский район (0,15км²), Хромтауский район (0,14км²).

Районы относящиеся к третьей группе - Каргалинский район (2,48км²), Мартукский район (1,93км²), Хобдинский район (0,64км²), Алгинский район (0,30км²)

Второй этап исследования мы оценили культурную значимость объектов историко – культурного наследия по следующей методике. Путём балльной оценки мы определили потенциал административных районов Актыобинской области по культурной значимости объектов историко-культурного наследия.

А также, методом ранжирования провели группировку административных районов Актыобинской области по культурной значимости объектов историко-культурного значения.

Категориям памятников присваиваются следующие баллы:

Памятники истории, археологии – 1 балл;

Памятники искусства и архитектуры – 2 балла;

Памятника республиканского значения получают дополнительный 1 балл.

По результатам исследования район с высоким потенциалом является Мартукский район -131 балла, относительно повышенным потенциалом по культурной значимости объектов историко-культурного наследия обладает Каргалинский район (127 балла), Хобдинский район (98балла) и Айтекебийский район (82балла).

Средний результат показали Мугалжарский район (55 балла), Алгинский район (32 балла), Байганинский район (31 балла) и Темирский район (24 балла). Остальные районы показали низкий результат (12-23 балла).

Историко-культурная тематика неизменно привлекает к себе внимание на самых разных уровнях, и сфера туризма не является исключением. Культурный туризм — один из наиболее распространенных видов туризма, вобравший в себя многочисленные способы знакомства путешественников с культурным наследием тех или иных городов, регионов, стран. В связи с этим особый интерес вызывает возможность использования исторического наследия и

этнокультурных традиций регионов Актыбинской области в качестве базы для развития туризма [3].

Одновременно с работой по улучшению инфраструктуры культурно познавательного туризма и повышению общественного интереса к отдельным историко-культурным памятникам и туристским кластерам соответствующего профиля продолжается деятельность по созданию тематических маршрутов, которые должны интегрировать эти памятники, и обеспечению инфраструктуры [4].

В прошлом чужестранцы путешественники в своих дневниках и книгах писали о Казахстане как о суровом скудном на растительность крае бесконечных просторов и огромных песчаных массивов. Это объясняется тем, что редкие иноземцы видели не весь Казахстан, а лишь его южные пределы, граничащие с великими пустынями Средней Азии, по которым пролегали тропы легендарных караванных путей древности, связывающих крупные рынки Запада и Востока. И там, где пролегали эти дороги, в самом деле, мало на чем можно было остановить любопытствующий взор странникам. Разве только на барханах да такырах, перемежавшихся небольшими пятками оазисов. И как сказочное предание передавалась из уст в уста весть о том, что есть на суровом пути удивительное место, где собраны все ландшафты, существующие на нашей планете. Этими удивительными местами являются и земли Актыбинской области, привлекающее внимание туристов многих стран не только природным разнообразием, но и своим богатым культурным наследием.

В заключении этой статьи хотелось бы сказать, что по данным вышеуказанных таблиц, Актыбинская область очень богата историко-культурными наследиями.

Использованные источники:

1. Культурология. [Электронный ресурс]. Роль историко – культурного наследия в развитии въездного туризма. URL: https://studbooks.net/577285/kulturologiya/rol_istoriko_kulturnogo_naslediya_razvitii_vezdnogo_turizma (дата обращения: 05.12.2019)
2. Туризм [Электронный ресурс]. Историко – культурные туристические ресурсы. URL: http://uchebnikirus.com/turizm/mizhнародny_turizm_i_sfera_poslug_-_malska_mp/istoriko-kulturni_turistichni_resursi.htm(дата обращения: 02.01.2020)
3. Бургов Д.Б. Историческое наследие и этнокультурные традиции как ресурс развития туристского потенциала регионов //Известия УрФУ. Серия 2. Гуманитарные науки. - 2017. - Т. 19. № 4 (169). - С. 268–278
4. Александрова А. Ю., Аигина Е. В. Туристский вектор в актуализации культурного наследия //Современные проблемы сервиса и туризма. - 2016. - Т. 10. № 2. - С.19-28.

*Научный руководитель: преподаватель, магистр
Омирзакова М.Ж.*

ЕЛІМІЗДЕ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ЗАҢДЫЛЫҚТЫ НЫҒАЙТУДАҒЫ РӨЛІ

Аманжол Ж.М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе Өңірлік Мемлекеттік университеті

Соңғы кезде елімізде заңдылық пен құқық тәртібін нығайту бағыты дәйекті түрде жүргізілуде. Заңдарды жетілдіру, құқық қорғау органдарының қызметін жақсарту, жұртшылдықтың белсенділігін дамытып, құқық тәртібін қорғауда заңдылықтың маңызын арттыру жөнінде белгілі шаралар жүзеге асырылды. Осының бәрі тосқауыл қою, қылмыста, оны туғызатын себептерді жою үшін қажетті жағдай жасайды. Бұл күнде мемлекетіміздің қазіргі кезеңдегі даму дәрежесіне сай құқық қорғау органдары ұйымдастырылуда, олардың қызметтері демократиялық мемлекет принциптеріне сәйкестендірілуде.

ҚР Прокуратурасы Республика аумағында заңдардың, ҚР Президенті жарлықтарының, өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәл және бірыңғай қолданылуына, жедел іздестіру қызметінің, анықтама мен тергеудің, әкімшілік және атқарушылық істер жүргізудің заңдылығына жоғары қадағалауды жүргізетін, ҚР Президентіне есеп беретін орган. Демек, прокуратура кез келген заңды бұзушылықты анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, Республика Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдар мен өзге де құқықтық актілерге наразылық жасайды, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді, сондай-ақ заңда белгіленген жағдайда, тәртіп пен шекте қылмыстық қудалауды жүзеге асырады [1, 9].

Қазіргі кезде Прокуратура дербес, оның аппаратындағы тергеу органдары алынды; қадағалаудың приоритеттері ауысты. Сенат тағайындайтын бас прокурор бірыңғай және орталықтандырылған прокуратура органдарының жүйесін басқара отырып мемлекет атынан қадағалау жасайды. Сондықтан, прокурорлық қадағалау ең жоғары қадағалау болып табылады. Заң бойынша Прокуратура: а) заңдардың; б) өзге құқықтық актілердің; в) мемлекеттік органдардың әрекеттері мен шешімдеріне наразылық келтіреді.

Қазіргі жағдайда елімізде Конституцияны қорғайтын және көптеген мемлекет органдары тартылған көп каналды қорғау жүйесі қалыптасқанда, Прокуратураның алатын рөлі зор. Әрі қарай оны дамыта беру керек. Ол үшін ұйымдастырушылық - кадрлық жұмысты нығайтып, кадрлардың квалификациясын жоғарылату мен дайындау үшін өз құқықтық базамызға ие болып, өзге ТМД елдердің заңгерлерімен прокурорлық қадағалаудың теориясы мен практикасы жөнінде пікір алмасуларды көбейткен жөн деп ойлаймын. Қылмыстың алдын-алуды жүзеге асыру қылмысты тудыратын себептер мен шарттарды жою немесе заласыздандыру мақсатында белгілі бір әлеуметтік субъектілердің қандай да бір нәрселер мен құбылыстарға (факторларға) ықпал ету жөніндегі қызметімен ұштастырылуы тиіс. Қазақстан республикасы Заңы 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V ҚР «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» заң күші бар Жарлығында көрсетілгендей ішкі істер органдарына жүктелген міндеттердің бірі қылмыстық

және әкімшілік құқық бұзушылықтың алдын алу, оларды анықтау және жолын кесу болып табылады. Қойылған міндеттерді орындау үшін ішкі істер органдарына тиісті функциялар берілген, солардың ішінде қылмыстың алдын алу ерекше функция ретінде қарастырылады. Бұл ішкі істер органдарының алдын алу қызметін реттейтін нормативтік және ведомстволық актілерді талдаудан келіп шығады. [2, 3]

Тергеу бөлімшелерінің алдын алу жұмыстарын мақсатына қарай екі түрге бөлуге болады:

- 1) қылмыстың жолын кесу жөніндегі шаралар;
- 2) қылмыс жасаудың себептері мен шарттарын жою жөніндегі шаралар.

Тергеу процесінде құқық бұзушылармен және басқа да адамдармен кездесе отырып, тергеуші заң талаптарын түсіндіру жолымен, өзінің қарым-қатынасымен, түйсігімен, мәдениетімен, табандылығымен, қойған мақсатымен тергеліп отырған адамдарға жаңа қылмыс жасаудан бас тартуға байланысты күшті ықпал жасауы тиіс. Сонымен қатар, қылмыстық істер бойынша алдын алу тергеу жүргізудің сапасын арттыру үшін тергеушілерді мамандандыру қажет.

Белгілі бір санатқа арналған жүйелі тергеу жұмыстары тергеушілердің кәсіби деңгейінің жоғарылауына жағдай туғызады әрі қылмысты жасауға игермелейтін барлық себептер мен шарттарды терең, толық және жан-жақты зерделеуге, қылмысқа қарсы күрестің неғұрлым оңтайлы алдын алу шараларын таңдап алуға мүмкіндік береді. Осы айтылғандарға байланысты қалалық, аудандық ішкі істер органдарының штат кестесіне қарай екі немесе үш тергеушіге белгілі бір санаттағы қылмыстық істерді тергеу жөніндегі міндеттерді жүктеген жөн сияқты. Қазақстанда жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету. Қазақстанда азаматтық қоғамның қалыптасуы мемлекет пен қоғам тарапынан адам және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қамтамасыз етудің болуы мүмкін емес. Қазақстандық қоғамның, оның тіршілік әрекетінің барлық сфераларының жаңартылуы жағдайында түбегейлі қайта құрылуы Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысының (1995 жылғы Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабы) қымбат қазынасы (қағидаты) ретінде адам құқығы идеясының конституциялық тұрғыдан бекітілуі және жаппай танылуымен қатар жүреді. [3,32]

Сонымен қатар, бір мезетте, адам құқығын қамтамасыз ету барысындағы ең алғашқы сенімсіз және ең ауыр қадамдар – түсіндіруге болатындай және біршама жеңуге болатындай құбылыс болды деп болжауға болады. Қазақ мемлекеттілігінің тарихында тұңғыш рет адам, оның құқықтары мен бостандықтары ең қымбат қазына деп жарияланды. Жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын, мемлекет тарапынан да, сол сияқты қоғам тарапынан да қамтамасыз ету, жеке тұлғаның соңғылар алдында жауаптылығы ұлттық идеяға айналып кетуі мүмкін, мұнда басты назарда адам, оның құқықтары мен бостандықтары, оның қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін, шығармашылық келешегі үшін барынша жағдай жасау, сонымен қатар, отбасына қамқорлық

жасау және отбасы мен бүкіл қоғам алдындағы жеке тұлғаның жауаптылығы мәселелері болуы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Н.Ә. Назарбаевтың бес институционалдық реформаларын түсіндіру бойынша: әдістемелік құрал / Нұр Отан. - Қ.ж. : Б.ж, 2016 - (Ұлт жоспары: 100 нақты қадам).2-ші бөлім : Заңның үстемдігін қамтамасыз ету (16-34 қадамдар). - 2016. -9б.
2. Азаматтық қоғам: оны дамыту еліміздегі демократиялық үдерістерді жандандыруға оң ықпал етіп, осы бағыттағы құндылықтардың бағасын арттыра түседі / С. Мұса // Егемен Қазақстан. - 2006. - 29 қыркүйек (№232-233). - С. 3
3. Каженова А. Защита собственности – дело государственное// Вестник Мин. Юстиции, 1996., №9., С.32.

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Исбаева Е.И.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЫНКА АУДИТОРСКИХ УСЛУГ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Амантурова Д.К.
КЭУ им. М. Рыскулбекова

Рассматривая рынок аудиторов и аудиторских организаций на территории Кыргызской Республики нельзя сказать о том что данный рынок сформировался. Так как по данным Службы надзора и регулирования финансового рынка Кыргызской Республики, на сегодняшний день всего лишь 346 аудиторов получили квалификационные сертификаты на право осуществления аудиторской деятельности на территории Кыргызской Республики. Данное количество аудиторов недостаточно для своевременного обеспечения аудиторской проверки финансовой отчетности хозяйствующих субъектов, которые подлежат обязательному аудиту.

В данное время в Государственных реестрах аудиторских организаций, индивидуальных аудиторов и аудиторов в Кыргызской Республике зарегистрировано 102 аудиторских организаций, 50 индивидуальных аудитора, 368 аудитора.

Рассматривая диаграмму 1 можно сказать о том, что наблюдается стабильная тенденция увеличения субъектов аудиторской деятельности с периода 2010 года по 2019 года. И так количество аудиторов за 2019 год по сравнению с 2015 годом не изменилось, а в 2015 году по сравнению с 2014 году увеличилось на 22 единиц, количество аудиторских организаций за 2019 год увеличилось на 8 единиц, что объясняется развитием аудиторской деятельности. Количество индивидуальных аудиторов увеличилось на 23 единиц, а аудиторов на 22 единицы. Это очень хороший показатель того, что идет развитие и увеличение оказания аудиторских услуг в Кыргызстане, что будет способствовать конкуренции между ними и что соответственно увеличит качество оказанных услуг.

Динамика развития количества аудиторских организаций, индивидуальных аудиторов и аудиторов в течении периода с 2010 по 2019 годы

Рассматривая вышеперечисленные данные можно сказать, что распределение аудиторских организаций и аудиторов по областям Кыргызской Республики и городам неравномерное. В основном наибольшее количество аудиторских организаций и аудиторов находятся в городе Бишкек 84 аудиторских организаций, что составляет - 82,4 % от общего количества и 15 индивидуальных аудиторов, это 55,6 % от общего количества аудиторов. Далее в Ошской области – 12 организаций и 4 индивидуальных аудиторов. А в остальных по одному.

Расположение аудиторских организаций и индивидуальных аудиторов по областям Кыргызской Республики¹

№	Регионы Кыргызской Республики (область)	Количество, в том числе:			
		Количество организаций	%	Количество индив. аудиторов	%
1	Чуйская	1	1,0	4	14,8
2	г. Бишкек	84	82,4	15	55,6
3	Ошская	12	11,8	4	14,8
5	Иссык-Кульская	1	1,0	2	7,4
7	Нарынская		1,0	2	7,4
8	Джалалабадская	2	2,0		
9	Баткенская		1,0		
	Итого:	94	100	27	100

¹Составлено автором, где использованы материалы Национального статистического Комитета Кыргызской Республики www.stat.kg

На территории Кыргызской Республике в основном преобладают аудиторские организации, в котором численность персонала составляет не более 10 человек, что составляет 88% от основной массы аудиторских организаций. Далее 11% от общего числа аудиторских организаций составляют аудиторские организации с персоналом от 10 до 30 человек. А самые крупные аудиторские организации, с персоналом более 30 человек составляют 1% от общего числа аудиторских организаций. Хотя количество аудиторов, которые имеют квалификационный сертификат, выданный Госфиннадзором, составляет 2-3 человека.

В Кыргызстане разрабатывают проект соглашения об аудиторской деятельности для единого рынка аудиторских услуг в рамках Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Данный проект, вступающий в силу с 2022 года, откроет возможности для отечественных аудиторских организаций работать на едином рынке ЕАЭС.

Мелкие аудиторские компании будут вынуждены объединяться для того, чтобы иметь возможность конкурировать. На данный момент Госфиннадзор разрабатывает проект закона об аудиторской деятельности, где будет прописано требование о том, чтобы в организации работало не менее трех сертифицированных аудиторов. Это поспособствует тому, что мелкие фирмы пойдут на объединение.

Использованные источники:

1. Закон Кыргызской Республики «Об аудиторской деятельности», принятый Законодательным собранием Жогорку Кенеша Кыргызской Республики 28 июня 2002 г.
2. Материалы Национального статистического Комитета Кыргызской Республики www.stat.kg
3. Материалы Службы надзора и регулирования финансового рынка при Правительстве Кыргызской Республики www.fsa.kg.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Байгамитов И.М., Рамазанова А.С.

Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова

Понимание и применение зарубежного опыта противодействия коррупции - важнейшая задача и законодателей, и правоприменителей.

Во все времена причины возникновения коррупции в зависимости от исторической эпохи и фазы социально-экономического развития стран весьма различны, а потому разработка неких универсальных правовых и организационных средства по ее предупреждению и пресечению имеет важное значение как для общества, так и для государства.

Коррупция (от лат. *corrumpere* «растлевать», лат. *Corruptio* «подкуп, продажность; порча, разложение; растление») - термин, обозначающий обычно

использование должностным лицом своих властных полномочий и доверенных ему прав, а также связанных с этим официальным статусом авторитета, возможностей, связей в целях личной выгоды, противоречащее законодательству и моральным установкам. Коррупцией называют также подкуп должностных лиц, их продажность, подкупность, что типично для мафиозных государств [1].

Коррупция - это не результат отсутствия репрессий, а прямое следствие ограничения экономических свобод. Любые административные барьеры преодолеваются взятками.

Как показывает практика, борьба с коррупцией осуществляется преимущественно мерами уголовного характера, которые не только не эффективны, но и способствуют выработке мер противодействия им со стороны коррумпированных чиновников, повышают общий объем средств, находящихся в коррупционном обороте, и суммы разовых выплат за противозаконные услуги госчиновников. В отличие от Казахстана, в зарубежных странах основные усилия по противодействию коррупции сосредоточены в плоскости использования административно-правовых и организационных средств предупреждения и пресечения коррупции.

Обобщение положительного опыта и изучение имеющихся наработок в области борьбы с этим социальным явлением в ряде зарубежных государств (США, Канада, Франция, Германия и др.) может представлять интерес и выборочно использоваться в практической деятельности.

В зарубежных странах практически нет расхождений в восприятии и юридической оценке коррупционного поведения госслужащих. Оно включает в себя весь комплекс злоупотреблений: в личных целях, целях третьих лиц или групп должностных лиц государственных органов и может фиксироваться при нарушении административного, финансового, трудового, гражданского законодательств. В некоторых странах коррупцией признается и нарушение этических норм государственным служащим.

Западноевропейское законодательство и связанные с ним организационные меры профилактики коррупции в органах государственной власти имеют существенное отличие от моделей противодействия рассматриваемым видам правонарушений в США и Канаде.

Исследование позволило выявить в странах Западной Европы несколько основных моделей коррупции (от разновидности коррупции зависят и средства борьбы с ней):

- систематическая коррупция (Франция, Италия, Испания, Бельгия);
- проявляющаяся систематическая коррупция (Германия, Греция);
- спонтанная коррупция (Португалия, Ирландия, Австрия);
- случайная коррупция (Нидерланды, Финляндия, Швеция, Дания).

По мнению исследователей, модель коррупции, существующей во Франции, во многом сходна с настоящей ситуацией в Российской Федерации и Республике Казахстан. В результате определенных просчетов в государственном управлении, послуживших стимулом для злоупотреблений со стороны должностных лиц органов государственной власти, сложилась

ситуация, которая позволила отдельным группам людей в силу их должностного или общественного положения получать неконтролируемые дополнительные доходы.

В настоящее время основными сферами распространения коррупции во Франции являются: деятельность политических партий, прибегающих к незаконным способам привлечения средств для финансирования избирательных кампаний, функционирование государственных служащих, принимающих политико-административные решения, взаимоотношения между органами власти различных уровней и предпринимателями в ходе заключения подрядных контрактов на проведение общественных работ.

Одной из приоритетных форм противодействия коррупции во Франции была признана профилактика, включающая в себя комплекс законодательных мер, связанных с образованием, воспитанием государственных служащих и менеджеров, формированием антикоррупционной профессиональной этики, функционированием сдерживающих и контролирующих государственных структур, кадровой политикой и ротацией руководящих кадров.

Серьезные проблемы с коррупцией испытывает и Германия. Из отчета Федерального управления криминальной полиции «О положении с коррупцией» от 26.08.02, в котором было проанализировано состояние дел с коррупцией в течение десяти лет, предшествующих отчету, следует вывод, что, начиная с 1992 г., процесс коррупции непрерывно усиливался. Особенно значительно возросло количество случаев подкупа государственных служащих - с 258 эпизодов в 1992 г. до 1243 в 2002 г. (в настоящее время данная тенденция сохраняется), в результате почти в три раза увеличилось количество подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений рассматриваемой направленности [2].

Одним из основных правовых средств борьбы с коррупцией в Германии являются соответствующие нормы Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов. Так, в п. 108е УК Германии предусмотрена ответственность депутата, в случае если он на сессии голосует в соответствии с предшествующим сговором, сулящем ему выгоду. Кроме того, согласно п. 299 УК служащие и доверенные лица хозяйственного объекта подвергаются наказанию, если они при получении товаров и оказании промышленных услуг предпочитают в обход конкурентных правил иметь дело с выгодным клиентом. Также УК предусматривает ответственность за действия чиновников по отмыванию денег (активный и пассивный подкуп - п. 332, 334 УК соответственно) и извлечение противозаконной выгоды, добытой путем преступления или ради преступления (конфискация замены ценности), если у пострадавшего от преступления есть право на компенсацию (п. 73 абз. 1 предл. 2 УК). Всего в УК Германии содержится 37 составов преступлений коррупционной направленности (п. 108е, 299, 300, 301-335 УК). Степень тяжести данных правонарушений определяется при их соотношении с п. 100а С6 1 УПК Германии.

В Португалии - стране, в которой коррупция носит не глобальный, а спонтанный характер, рассматриваемая проблема не стоит столь остро, как в странах с иным типом коррупции. Несмотря на это, органами законодательной

и исполнительной власти созданы административные барьеры для подобных правонарушений со стороны государственных служащих.

В Нидерландах в целях предупреждения и пресечения коррупции были ужесточены санкции в отношении государственных служащих, уличенных в коррупционном поведении, включая взяточничество и злоупотребление служебным положением. Кроме того, в целях предупреждения проникновения во властные структуры представителей организованных преступных сообществ выработаны дополнительные меры. В частности, Служба национальной безопасности получила право осуществлять проверку отдельных кандидатов в депутаты парламента страны, в отношении которых имеются обоснованные подозрения в связях с организованной преступностью.

Обобщая зарубежный опыт предупреждения и пресечения коррупции, необходимо отметить, что преодолеть такое явление одними карательными мерами невозможно, в связи с этим для предупреждения и пресечения коррупции следует выработать систему контроля всех органов государственной власти за деятельностью чиновников. Наиболее передовым в этом отношении представляется опыт США и Канады. Законодательство этих стран, направленное на противодействие коррупции в государственном аппарате, включает в себя административные кодексы и этические нормы поведения, не допускающие «конфликта интересов», обеспечивающие надлежащее использование государственных ресурсов и требующие достижения самого высокого уровня профессионализма и честности среди сотрудников государственного аппарата.

Использованные источники:

1. Что такое коррупция? // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
2. О практике деятельности правоохранительных органов зарубежных стран (переводы) / под общ. ред. . – М. : ФКУ «ГИАЦ МВД России», 2011. – 60 с

Научный руководитель: к.ю.н., доцент Рамазанова А.С.

ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

Бекбагамбетов Б.А.

Актюбинский региональный государственный университет имени К.Жубанова

Осуществление надзора за исполнением законов выступает одной из важнейших функций прокуратуры нашей страны, выражающей ее основное государственно-правовое и сущностное предназначение. Именно надзорные функции определяют роль прокуратуры в современном обществе и, как показывает практика, являются наиболее действенными в поддержании режима законности, а также обеспечивают достижение целей, которые выступают исходным базисом для осуществления иных функциональных направлений деятельности прокуратуры Республики Казахстан.

В современный период, когда Конституция Республики Казахстан утвердила страну демократическим, светским, правовым и социальным государством, в положении личности в уголовном процессе произошли определенные изменения. Эти изменения отражают общий процесс развития демократизма в нашем государстве.

Главной задачей государства Конституция обозначила именно защиту прав и свобод человека, особо выделив в этом роль прокуратуры. Другими словами, спектр взаимоотношений, где необходимо обеспечить надзор за точным и единообразным соблюдением требования Основного закона, охватывает практически все сферы жизни.

Прокурорский надзор за исполнением законов и законностью правовых актов, в свою очередь, традиционно именуется «общий надзор». Реализуя свои полномочия в строгом соответствии с Конституцией и законами республики, прокуратура правовыми методами обеспечивает контроль главы государства за деятельностью всех ветвей власти. Поскольку надзор за соблюдением Конституции Республики Казахстан и исполнением законов выступает основной функцией прокуратуры.

В свете обозначенной всеобщности и важности осуществления прокурорского надзора за исполнением законов и законностью правовых актов правовое регулирование деятельности прокуратуры полностью охватывается Законом «О прокуратуре Республики Казахстан» как специальным нормативным актом, регулирующим надзорную деятельность органов прокуратуры. Основной факт, который необходимо уяснить и который во многом является определяющим, заключается в том, что для осуществления прокуратурой надзора за соблюдением законов и законностью правовых актов не требуется указания в иных законах, кроме Закона «О прокуратуре Республики Казахстан».

Основной формой проверки деятельности юридических лиц и предпринимателей выступает прокурорский надзор, который представляет собой проверку исполнения законов руководителями или органами управления коммерческих и некоммерческих организаций, а также надзор за соблюдением прав и свобод человека и гражданина руководителями или органами управления коммерческих и некоммерческих организаций.

В соответствии с п.3 ст.1 Закона Республики Казахстан "О частном предпринимательстве" индивидуальным предпринимателем признается гражданин Республики Казахстан или репатриант, осуществляющий индивидуальное предпринимательство без образования юридического лица. Иностранец или лицо без гражданства, не имеющие статуса репатрианта, не могут зарегистрироваться и осуществлять деятельность в качестве индивидуального предпринимателя без образования юридического лица.

Полномочия прокурора в области предпринимательской деятельности подвержены постоянному реформированию, в результате чего меняются и признаки, характеризующие прокурорский надзор. В зависимости от характера

полномочий, которыми наделен прокурор в исследуемой области, надзор условно можно охарактеризовать следующим образом:

1) возможность осуществления надзора как за деятельностью должностных лиц коммерческих и некоммерческих организаций, так и за деятельностью руководителей и органов управления таких организаций;

2) узкий предмет прокурорской проверки, в который входит исключительно проверка законности деятельности коммерческих и некоммерческих организаций (прокурор не вправе оценивать целесообразность осуществления той или иной предпринимательской деятельности);

3) наличие властных полномочий (возможность беспрепятственно входить на территорию и в помещения проверяемых физических и юридических лиц, получать доступ к их документам, вызывать физических и юридических лиц для дачи объяснений по поводу нарушения положений закона);

4) принятие на себя полномочий по возбуждению дела об административном правонарушении (в том числе предостерегать от нарушения действующего законодательства должностных лиц коммерческих и некоммерческих организаций, требовать о привлечении виновных лиц к ответственности);

5) обоснованность проведения проверки (проверка исполнения законов осуществляется на основании поступившей в органы прокуратуры информации о фактах нарушения законов, требующих принятия мер прокурором, в случае, если эти сведения нельзя подтвердить или опровергнуть без проведения указанной проверки).

Особенностью надзора в области предпринимательской деятельности выступают сроки и периодичность проводимых проверок. Согласно п. 2 ст. 5 Закона РК «О Прокуратуре» срок проведения прокурорской проверки составляет один месяц. Прокурор, назначивший проверку, с согласия вышестоящего прокурора может продлить ее производство.

Каждая проверка, назначаемая в деятельности предпринимателя, проходит через тщательную призму закона, где проверяются: сроки проведения проверки, законность назначения такой проверки, обоснованность требований, предъявляемых предпринимателю, предмет и вопросы проверки, и другие основания ее назначения.

И только в случае соответствии акта о назначении проверки всем требованиям законодательства, уполномоченный прокурор делает отметку (проставляет печать) о ее регистрации.

По закону, процедура государственной регистрации включает в себя регистрацию акта о назначении проверки, о продлении приостановлении, возобновлении срока проведения проверки, отказ в регистрации акта о назначении проверки, учет сведений о проверке и ее результатах и снятие с учета в органе по правовой статистике и специальным учетам не проведенных проверок.

При этом, особое внимание уделяется реализации права отказа в регистрации актов о назначении проверок, как необходимой меры по ограждению субъектов рынка от незаконных действий со стороны

контролирующих и надзорных органов, действенной мерой защиты конституционных прав и свобод предпринимателей.

Подводя итог моему рассуждению, отмечу, что прокурорский надзор в области предпринимательской деятельности с учетом указанных особенностей можно отнести к классическому виду надзора и обозначить его как деятельность по проверке законности действий (бездействий) или принимаемых решений руководителями или должностными лицами коммерческих и некоммерческих организаций, включающую право прокурора требовать устранения выявленных нарушений и возбуждения дела об административном нарушении в том числе путем вынесения предостережения о недопустимости нарушения закона при получении сведений о готовящихся противоправных деяниях.

Использованные источники:

1. Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 81-VI.
2. Роль прокурора в осуществлении надзора за соблюдением конституционных прав в уголовном процессе (С.Р.Хисаметдинова, Старший прокурор управления прокуратуры ЗКО)
3. http://keyp.kz/pages/faq_news/108.html
4. <https://articlekz.com/article/4787>
5. Проверка прокуратуры: общие условия проведения, https://dogovor24.kz/articles/proverka_prokuratury_obsshie_uslovija_provedeniya-237.html

Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Кайбжанов М.Ж.

INFLUENTIAL SUBORDINATE BUSINESS IN THE POWER STRUCTURE OF A SMALL RUSSIAN CITY

Gafurova S.A., Kairgali A.K.

Kazakh-Russian International University of Aktobe, Kazakhstan republic

Business in small towns of Russia is capable of influencing local politics, but its authoritarianism, weakness of the legal system and pressure on entrepreneurs make inevitable their readiness to assume a subordinate position in the system of power relations.

Valery Ledyayev and Alla Chirikova found this out because of 76 interviews with experts and representatives of the business and administrative elite from five cities with a population of 41 to 88 thousand people. The research report is instantiated at the XIX April International Scientific Conference on the problems of economic and social development [1].

In each of the cities, big business has a serious impact. According to the interview participants, either he takes the second place in the hierarchy of power after the city leadership, or its resources are comparable with the resources of the administration. The authorities are forced to reckon with businesspersons, because

they are independent (they can solve issues at higher levels), and the budget's fullness and social well-being of citizens are "tied" to the success of local enterprises.

The indirect influence on decision-making allows large entrepreneurs not to integrate into local politics. In small towns, where "everyone knows each other," they prefer to negotiate informally with officials through the pool of "their people." In addition, they do it alone, because, in their own words, they do not trust their business colleagues. Small and medium businesses also solve problems through the strengthening of personal ties in government structures. Nevertheless, unlike the large, and he is active in the representative bodies.

Participation in the policy of "small" and "medium" in the first place look through the prism of entrepreneurship: the protection of personal and corporate interests, obtaining additional privileges. "Business is following money. As elsewhere," the authors of the study quote their interlocutors [2].

In all cities, there are hidden conflicts between the political elite and business, especially small / medium. In case of refusal in the administration's requests (assistance to the city, support of social programs), entrepreneurs fear for their work ("The authorities have so many ways to pressure me"). However, the confrontation of the open, made in the public sphere, is nowhere, and it is hardly possible, scientists say. The reasons, in their words, are in the authoritarian nature of the Russian political system (limiting the "potential of political participation of citizens") and the insecurity of business.

The nature of the conflicts themselves is often economic. "Often the authorities are quite successful businessmen. Most city leaders and many deputies either actually owned their own companies, or were in close informal communication with certain business groups, so their resistance to entrepreneurs is more like relationships within the business community," the study says

The position of business in the power structure of a small Russian city, on the one hand, is similar to its foreign counterparts - as in Europe and the United States, the leaders of large firms have a great potential to influence local politics.

Corporations are becoming one of the elements of the economic, political life of modern Russia. Since the early 1990s. Corporate governance and corporate policy issues have become one of the topics most actively discussed at the global level - international financial institutions, international organizations and forums, investment institutions and consulting firms, stock exchanges, companies. Foremost, it should be renowned that corporate policy is model at three main levels: at the level of the state, industry and enterprise (corporation).

Accordingly, various institutions and structures carry out the formation of corporate policy at each level. Speaking about the first two levels - state and corporate - it should be noted that here the formation of corporate policy is carried out either by structures created at various levels of government, or by business organizations and unions.

The largest of the all-Russian entrepreneurial unions are the Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs (RSPP, or "Union"), founded in 1990. The Chamber of Commerce and Industry (TIP) is the only organization that has its origins in Soviet times, when it performed mainly foreign economic functions [3].

All the organizations mentioned the Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs was the most massive organization of Russian business, representing all its main categories. Apparently, this circumstance played a decisive role in the choice made by large companies and Russian business groups, concluding that it was necessary to consolidate their efforts to defend the interests of the entire business community through this public institution. The organization, which they decided to use as a kind of base, supports for this kind of consolidation and became the Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs, which brings together companies, firms and enterprises, giving about 80% of Russia's gross domestic product.

In addition to the abovementioned combination of financial and industrial capital, among the reasons that led large Russian business to go along the path of institutional and organizational cohesion, there was an increasingly strongly felt need to develop common strategic positions for the corporate business community and, more or less, solidarity these positions in the structures of political power. "

In the Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs, the Corporate Governance Committee was constitute to create a professional business environment, where the terminology of corporate governance and the corresponding actions should be took for granted. At the same time, the Committee was assemble for all members of the Union, including small and medium-sized companies, and not just for large issuers whose shares are represent on the stock market. In addition to the Corporate Governance Committee of the Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs, another body was assemble that is also a necessary and important element of the business structure in Russia - the Joint Commission on Corporate Ethics. It is important because there are not only dry legal norms, but also ethical norms, which is developbased on accumulated experience, mistakes and successes, by setting standards within the business community. The RSPP Committee on Corporate Governance was one of the initiators and participants of the organizing committee for the creation of the National Council on Corporate Governance [4].

System management directly increases the performance of the company and at the same time it turns out to be a mechanism for generating investment confidence, the reputational capital of the company, and hence the country. In the direction of improving the situation, certain work is carry out by the Committee on Property of the State Duma of the Russian Federation. The Federal Service for Financial Markets, the Ministry of Economic Development, and some other institutions (which also take care of creating new structures and new rules of the game for organizations), which will be discussed below. The general concept of corporate governance is not yet available [5].

The representative organizations of the so-called "second wave" include the Federation of Producers of Russia, established in 1993, the Association of Privatized and Private Enterprises, the Russian Business Round Table (KSRB).

The growing interest of big business in close cooperation is also manifest in the creation of more specialized organizations like the Mobilization and Development ("MiR") association created by Lev Black. Although the practical role of MiR and similar entities is questionable, it's essential that they personify (as does the "new" Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs), and other organizations, the

tendency towards a more organic combination of organization, expertise and practice, which is one of the main features of the associative activity of a “normal” business. The only question is how objective such an examination will be and whether it will not ignore the approaches and interests of those categories of Russian business that go beyond its elite factions.

The principle of “equal removal” of entrepreneurs from the government proclaimed by the head of state contributes to the formation of more civilized relations in the business community itself. An example of this, in particular, is the creation of a number of influential business associations of a non-political nature, designed to represent the collective interests of their organizers in relations with the government and society. On the other hand, there are significant differences. Authoritarian policies, weak legal system, high dependence of business on government, abuse by officials, the lack of strong organizations capable of defending the interests of businessmen, put them in the position of subordinates.

References

1. <https://iq.hse.ru/news/219470485.html>
2. <https://iq.hse.ru/news/219470485.html>
3. Peregudov S.P., Lapina N. YU., Semenenko I. S. Gruppy interesov i rossiyskoye gosudarstvo. M. 1999. S.123–131)
4. <http://www.nccg.ru/site.xp/052057124053057124.html>
5. Plutser-Sarno A. Corporate governance will unite business and power // “Corporate Governance”. 2005 № 2

Scientific supervisor: DBA, associate professor Oteshova A. K.

РОЛЬ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШИХ МЕДИЦИНСКИХ КОЛЛЕДЖАХ КАЗАХСТАНА В КАДРОВОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

Джандаралова Г.К.

Усть-Каменогорский высший медицинский колледж

Современное социально–экономическое положение Казахстана и система здравоохранения ориентируется на выпуск конкурентоспособных специалистов среднего медицинского персонала. В связи с происходящими реформами в области здравоохранения возросла ответственность, возлагаемая на медицинских сестер, акушеров, фельдшеров, дантистов, медицинских лаборантов, фармацевтов.

Подготовка медицинских специалистов среднего звена в настоящее время осуществляется в соответствии с направлениями, которые определены Государственной программой развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2020 годы, Концепцией развития кадровых ресурсов здравоохранения Республики Казахстан на 2012-2020 годы.

Вопросы развития среднего профессионального образования занимают важное место в процессе модернизации казахстанского образования. В

соответствии с возрастанием потребности в специалистах данного уровня государственная политика предусматривает опережающее развитие системы среднего профессионального образования. На общегосударственном уровне заявлено о его приоритетности и значимости в обеспечении развития экономики и общества в целом.

Основная деятельность Усть-Каменогорского высшего медицинского колледжа направлена на подготовку конкурентоспособного специалиста среднего звена, соответствующая высоким социальным запросом общества и международным стандартом. Преимуществом Усть-Каменогорского высшего медицинского колледжа является то, что он является одним из старейших учебных заведений РК по подготовке и переподготовке медицинских и фармацевтических работников. Колледж имеет 85 летний опыт на рынке образовательных услуг, является государственным учебным заведением с сильной материально-технической базой, с устоявшимися традициями. Колледж имеет свой симуляционный центр и виртуальную клинику, налаженную связь с социальными партнерами, высококвалифицированный преподавательский состав. В учебно - воспитательный процесс активно внедряются инновационные образовательные технологии. Также преимуществами колледжа являются:

1. Отсутствие текучести кадров;
2. Хорошие показатели по трудоустройству выпускников по специальностям;
3. Сертификация в 2018 году на соответствие СТ РК ИСО 9001-2008;
4. Наличие государственного заказа с областного бюджета.

Качество оказания медицинской помощи определяются не только организацией и состоянием материально-технической базы ЛПУ, но и в значительной степени наличием квалифицированных сотрудников, обладающих современными специализированными знаниями и отработанными навыками. Доказано, что улучшение качества оказания медицинской помощи напрямую связано с совершенствованием профессиональных знаний и умений медицинских кадров. Именно поэтому система профессионального развития медицинских кадров должна носить регулярный характер, являясь залогом стабильности и успешного развития.

Необходимость реформ в сестринском деле в Казахстане продиктована рядом глобальных проблем, среди которых – дефицит врачебных кадров, рост хронических заболеваний, старение населения, а также акцент на профилактику заболеваний и их осложнений, пропаганду здорового образа жизни, увеличение расходов на здравоохранение [1].

В соответствие с результатами исследований рынка специалистов в Республике Казахстан [2] численность медицинских кадров в Казахстане составляет более 245 тыс. специалистов, из которых более 170 тыс. средние медицинские работники (СМР), что составляет 70% от общего числа медицинских кадров. Более 80% средних медицинских работников непосредственно работают с пациентами. Более 31% СМР трудятся в сельской местности. Средний показатель обеспеченности медицинскими кадрами по

данным обсерватории кадровых ресурсов здравоохранения (ОКРЗ), отчетных формы 30, 017 неуклонно растет. Так, с 2005 года численность среднего медицинского персонала увеличилась в 1,2 раза и составляет сегодня 95,3 на 10 тыс. населения республики. Сохраняется дисбаланс в соотношении между врачебными кадрами и средними медицинскими работниками – 1: 2,3. Между тем, по международным стандартам эффективное функционирование и развитие системы здравоохранения возможны при соотношении 1:4 – 1:5. Так, доля медицинских сестер уровня ТиПО, не обладающих квалификациями к ведению независимого сестринского процесса (аналоги зарубежных RNA/LPN/LVN/ HCA/AN), в общем сестринском персонале составляет 99,9% (105 362 человек); соответственно доля сестер уровня прикладного и академического бакалавриата с квалификационными компетенциями независимого сестринского процесса составляет всего 0,4% (388 человек). На сегодняшний день численность медицинских сестер уровня прикладного бакалавриата в РК – 309, первый выпуск которых был в феврале 2018 года. В целом обеспеченность средними медицинскими работниками на 10 тыс. населения республики достаточно хорошая и Казахстан по обеспеченности СМР занимает средние позиции в мировом рейтинге [3].

В целях реализации Дорожной карты по Проекту «Модернизации медицинского образования и науки» и внедрения программы прикладного бакалавриата по специальности «Сестринское дело» колледж наметил определенную стратегию развития, где ясно отражаются миссия, цели, задачи, определяющие место и роль КГП на ПХВ УМКК в социально-экономическом, образовательном, научном и культурном развитии ВКО.

С 2019-2020 учебного года колледж готовит специалистов прикладного бакалавриата по специальности «Сестринское дело».

Преимуществом выпускников прикладного бакалавриата является необходимая рынку труда практикоориентированная подготовка, позволяющая успешно и без дополнительной профессиональной переподготовки на рабочем месте выполнять обязанности работника из нижней границы спектра должностей, требующих высшего образования, с другой стороны, - достаточная профессиональная теоретическая подготовка, дающая право занимать должности вплоть до верхней границы спектра без дополнительных затрат времени на получение высшего образования.

Что же дает в целом внедрение программ прикладного бакалавриата для государства и для каждого студента? Помимо того, что специалисты уровня прикладного бакалавриата смогут развивать высокотехнологичные отрасли экономики республики, внедрение данных программ позволит сэкономить бюджетные средства или собственные средства студента на подготовку специалистов с высшим образованием за счет короткого цикла обучения. Разработка сквозных интегрированных образовательных программ технического и профессионального и высшего образования дает такую возможность. Главное же, что привлекает студентов к программе прикладного бакалавриата, – возможность выгодно трудоустроиться по окончании обучения. Во время обучения по программе прикладного бакалавриата студент изучает ту

же базовую часть, что и при академическом бакалавриате, но вариативная часть более ориентирована на практику. В результате чего, выпускник получает четкую квалификацию, как правило, ориентированную на конкретного работодателя, а дипломные проекты разрабатываются для внедрения в производство. И еще один момент, который заслуживает внимания, это повышение престижа учебных заведений технического и профессионального образования, так как подготовка прикладных бакалавров будет осуществляться в высших колледжах, а это новый уровень для системы технического и профессионального образования Республики Казахстан.

Использованные источники:

1. Указ Президента Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2019 годы: утв. 15 января 2016 года, № 176.
2. Каптагаева А.К., Нуралиева У.А., Кусаинова А.С., Байгожина З.А. Состояние и перспективы развития сестринской службы в РК // Старшая медицинская сестра. – 2017. - №3. – С. 53-64.
3. Global Health Observatory (GHO) data World Health Statistics, 2015. Web site. Retrieved 27.05.2018. Available: <http://www.who.int/gho/>.
4. Комплексный план развития сестринского дела в Республике Казахстан до 2019 года: утв. Министром здравоохранения Республики Казахстан 6 декабря 2016 года.

ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Есенгулов Д.С., Боль О.С.

Казахско-Русский Международный университет, г.Актобе

В данной статье рассматривается история создания и развития антимонопольного регулирования: первый антимонопольный закон, причины и следствия создания антимонопольного законодательства, изменения, которые они претерпевали по истечению времени (вплоть до конца 20 века). Проанализированы каждый из первых антимонопольных законодательств, выявлены их плюсы и минусы. На основе исследования выявлено, что первые антимонопольные законы были далеко не совершенными, но они положили начало основы антимонопольного регулирования, на чьем примере «учился» весь мир. Ключевые слова: антимонопольное, конкуренция, создание, законодательство, соглашение, концентрация, сделки, производитель, компания, решение, ограничение, акт, передана, акции, судебное.

В современном мире все чаще большие фирмы прибирают к рукам маленькие предприятия. Таким образом это все выливается в образование монополий, чье существование в большинстве случаев влечет за собой лишь беду. Поэтому вопрос об их регулировании был поднят еще два столетия назад, но на сегодняшний день проблема ничуть своей уникальности не потеряла.

Антимонопольная политика - это комплекс мер государственного управления, направленных на предупреждение, ограничение и пресечение

монополистической деятельности, обеспечение всем хозяйствующим субъектам равных условий конкуренции и недопущение недобросовестной конкуренции.

Государственное антимонопольное регулирование экономики включает в себя два связанных между собой направления (аспекта):

- 1) разработку и принятие специального антимонопольного законодательства;
- 2) формирование системы органов, осуществляющих антимонопольное регулирование и контролирующей соблюдение антимонопольного законодательства [1].

Предпосылки возникновения института контроля экономической концентрации в США. В 1865 г. в США завершилась гражданская война между северными и южными штатами. Мирные послевоенные годы привели США к бурному экономическому росту. Ослабление протекционистских мер отдельных штатов, вызванное победой идей федерализма, привело к возникновению и свободной экспансии крупных компаний национального уровня. Помимо этого, беспринципное и агрессивное ведение бизнеса отдельными предпринимателями (так называемыми *Robber Barons*), занимающими одни рынки за другими и объединяющимися в трасты, приводило к монополизации экономики США, росту цен для потребителей и обнищанию рабочего класса [2].

Акт Шермана (Sherman Act) 1890 г. Ответом на данные явления стал принятый в 1890 году Акт Шермана — первый антимонопольный закон США, установивший запрет на монополистическую деятельность. Акт Шермана предусматривал запреты на соглашения и объединения, ограничивающие конкуренцию (в первую очередь трасты), а также на монополизацию рынков.

Акт Шермана не содержал нормы, прямо устанавливающие контроль экономической концентрации в том виде, в котором такой контроль существует сегодня.

Однако контроль экономической концентрации по Акту Шермана сводился к установлению общего запрета на ограничивающие конкуренцию соглашения, объединения и монополизацию экономики без специально направленных на контроль экономической концентрации норм [3]. Полномочия государственных органов по контролю экономической концентрации сводились к судебному обжалованию направленных на ограничение конкуренции объединений, в основном в форме трастов. Уполномоченным органом по такому обжалованию выступал Департамент юстиции США.

Акт Клейтона (Clayton Act) 1914 г. Ситуация изменилась, когда в 1914 г. был принят второй антимонопольный закон США — Акт Клейтона. Новый закон был направлен на дополнение положений Акта Шермана и являлся в том числе результатом обобщения практики применения первого закона. В части регулирования контроля экономической концентрации Акт Клейтона впервые установил прямое законодательное ограничение на приобретение одним лицом капитала (акций, долей) другого лица, если такое приобретение могло привести к ограничению конкуренции между приобретателем и лицом, доля

При этом суд указал, что такая возможность должна быть достаточно конкретной и не может носить абстрактный характер. Таким образом, контроль экономической концентрации в США перешел от «оборонительных» действий, являющихся реакцией на антиконкурентные последствия концентраций, к «превентивным» действиям, направленным на устранение предпосылок возникновения таких последствий. При этом немаловажно, что целью Акта Клейтона является защита потребителей от «вымогательства, практикуемого трастами, но в то же время не отнять у них никаких преимуществ низких цен или лучшего обслуживания, которые может принести честное, разумное сотрудничество», достигаемое в том числе путем объединения. Таким образом, Конгресс США признал, что экономическая концентрация может иметь также и положительный эффект для потребителей, достигаемый, например, путем сокращения издержек за счет масштаба производства или объединения различных нематериальных активов (результатов исследований, ноу-хау и т.д.) в рамках одной компании[4].

Акт Селлера — Кефаувера (Celler — Kefauver Act) 1950 г. Первой существенной поправкой в Акт Клейтона, касающейся контроля экономической концентрации, стал Акт Селлера — Кефаувера, иначе называемый Акт против слияний (Anti-Merger Act). Данный акт ввел две существенные поправки в Акт Клейтона. Во-первых, действие Акта Клейтона было распространено на случаи приобретения не только капитала других компаний (как это было ранее), но и их активов. Целью данного нововведения было устранение правовой лазейки, позволяющей компаниям скупать целиком все активы конкурентов вместо его капитала, тем самым обходя ограничение, установленное Актом Клейтона. Во-вторых, действие Акта Клейтона распространилось не только на горизонтальную концентрацию, но и на вертикальную и конгломератную. Таким образом, Конгресс признал опасность таких видов концентрации для конкуренции[5].

Акт Харта — Скотта — Родино (Hart-Scott-Rodino Antitrust Improvements Act) 1976 г. Еще одной существенной поправкой в Акт Клейтона стал принятый в 1976 г. Данным нововведением был установлен обязательный порядок предварительного уведомления ФТК и Департамента юстиции США о крупных сделках экономической концентрации. В частности, Акт устанавливал денежные пороги стоимости активов, объема выручки или стоимости сделки, при достижении которых для осуществления сделки теперь было необходимо предварительно уведомлять антимонопольные органы.

Данный период в развитии государственного контроля экономической концентрации в США охарактеризовался ростом количества оспариваемых сделок по концентрации, а также ростом роли детального экономического анализа при контроле экономической концентрации.

Руководство также устанавливало, что положительные результаты должны быть доступны не только сторонам слияния, но и потребителям. Несмотря на явные преимущества Постчикагской школы, данное направление не смогло полностью реализовать свои идеи в правоприменительной практике. Хотя теории данной школы являются комплексными и отражают реальное со-

стояние рынков, они зачастую очень сложны для применения юристами, которые предпочитают им принципы Чикагской школы. В частности, Чикагская школа предлагает решения, которые просты не только в теории, но и на практике (включая правило государственного невмешательства. Однако определенный прогресс в сторону развития индивидуального подхода к анализу сделок экономической концентрации, основанного на экономическом анализе фактических данных о сделках, наметился в 2010 г. с принятием нового Руководства по анализу горизонтальных слияний 2010 г. В частности, новое Руководство предусматривает применение таких инструментов, как моделирование результатов слияния, тест «повышательного ценового давления», анализ критических потерь и т.д.

Использованные источники:

1. Борисов В. Н. Микроэкономика : в 5 т. / общ.ред. Ю. В. Чеплянского. — СПб. : Экономическая школа, 2015.
2. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли : пер. с англ. — М., 1968.
3. Хохлов Е. С. Контроль за сделками недостаточно строгий // Ведомости. — 28 нояб. 2012. — URL: https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2012/11/28/kontrol_za_sdelkami_nedostatochno_strogij.
4. Blake B. R. and Kimball B. A. When Holmes Borrowed from Langdell: The «UltraLegal» Formalism and Public Policy of Northern Securities (1904) // The American Journal of Legal History. — 2001. — Pp. 278—321.
5. Crane D. A. Chicago, Post-Chicago, and Neo-Chicago // University of Chicago Law Review. — 2009. — Vol. 76.

Научный руководитель: ДВА., доцент Отешова А.К.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
В ОБЛАСТИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ**

Жанабай А.Ұ.

k.aigul_k@mail.ru

Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова

Наше государство, устанавливая принцип построения правового государства, основывается на практике зарубежных стран, как и на международных стандартах и принципах защиты прав человека. обращая внимание на то, что законодательство республики получило развитие от законодательной базы советского периода, длительное время оказывавшее влияние на само развитие нормативно-правовых актов в различных сферах общественной жизни. Поэтому имеется некоторый тормоз в развитии управления, который сам и является основанием появления коррупции.

Поэтому, по нашему мнению, совершенствование национального законодательства должно осуществляться также и с имплементации положений международного законодательства, в частности, европейского законодательства, а также Европейской правовой доктрины. То есть улучшения качества законодательных актов в области противодействия коррупции может привести к возможности ликвидации каких-либо коррупционных действий. Необходимо существенное уменьшение количества пробелов в законе, так как это законные основания для появления каких-либо коррупционных проявлений.

В отношении отдельных отраслей права можно выделить вопросы совершенствования нормативных положений в них.

В отношении гражданского законодательства в качестве примера возможно рассмотрение правового обеспечения обязательственных правоотношений. Обязательственное право представляет собой договорное право, по которому невыполнение условий договора или их ненадлежащее выполнение являет последствие в виде появления обязательственных отношений, которые появляются за исключением форс-мажора. При этом данные обязательства в результате невыполнения условий договора не могут быть в зависимости от самого должника или усмотрения суда.

При этом за невыполнение условий договора или ненадлежащее выполнение установлена ответственность. В этом и проявляется признак вины. То есть вина обуславливает ответственность должника за невыполнение обязательства [1, ст. 359].

В данном случае основание наличия вины требует его установления. Это функция судебных органов. Поэтому это может стать лазейкой для проявления коррупционных действий, в связи с возможностью использования данной нормы по всему желанию. Поэтому возникает в этом смысле необходимость внесения дополнений и изменений для ликвидации условий, которые увеличивают вероятность появления взяточничества и иных коррупционных действий. В данном случае это была бы форма противодействия коррупции, которая проявляется в борьбе с причиной коррупции, не с последствиями.

В настоящее время совершенствование положений гражданского проявляется в ликвидации внутренних устойчивых конфликтов, противоречий, а также от такого принципа, как принцип гражданско-правовой вины. Исключением последнего может служить правовое обеспечение деликтных правоотношений, то есть удаление из Гражданского кодекса Республики Казахстан (общая часть) института вины как элемента состава правонарушения. Кроме того, необходимо законодательное корректное определение статуса государства в реализации гражданских правовых отношений, выделение по отдельности публичных свойств от частных. Необходимо также удаление из Гражданского кодекса Республики Казахстан норм права, которые определяют повод для осуществления коррупционных действий.

Признаки коррупции возможно увидеть уже в процессе управления. Интересно, что значения не имеет его форма, государственная или корпоративная. Значение будет иметь гармоничность правоотношений между

властью и гражданином, населением, следствием чего выступает уверенное развитие общества и государства. Именно этой цели должно следовать административное законодательство. Этому противоречит определенный стереотип, возникший в гражданском обществе. То есть институт административной ответственности обозначает ответственность физических и юридических лиц перед государством. Но сама сущность института, основой которой является международное административное законодательство, означает ответственность государственной власти перед населением государства.

Это и является причиной совершенствования административной базы национального законодательства для приведения его в соответствие со стандартами международного законодательства.

Принятие Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан назрело давно. Существование в отдельности Кодекса об административных правонарушениях Республики Казахстан и Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан означало бы раздельное и гармоничное наличие норм материального и процессуального права [2]. Кроме того, необходимо определение правосудности дел в отношении административных правонарушений, а также дел, исходящих из публичных споров.

Введение Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан имеет основной целью унификацию порядка взаимоотношений между органами государственной власти и власти с населением. Необходимость этого в связи с тем, что появилась необходимость взаимодействия норм материального и процессуального права в данной отрасли права. В частности, это может быть представлено тем, что вместе с положениями материального права должны быть нормы, которые регулируют порядок рассмотрения вопроса обращения государственными органами, уполномоченными на выполнение данной функции. Поэтому и важно унифицированное рассмотрение действие государственных органов.

По нашему мнению, подсудность дел об административных правонарушениях должна быть установлена специализированными уголовными судами. Причина в схожести характера и содержания совершаемых административных и уголовных правонарушений, а, значит, процедура разбирательства по данным правонарушениям имеет определенные схожие черты. Рассмотрение административных дел на практике иногда определяют как малое уголовное дело. Хотя по причине небольшой общественной опасности и своей значимости - это не категория уголовно-наказуемых деяний.

В отношении же споров, которые основаны на публичных делах, подсудность должна быть определена специализированными административными судами. Разбирательство по данным делам должно быть рассмотрено в течение 10 дней в ускоренном варианте. Это требует само содержание правонарушения, при этом сохраняется установка: приостановление выполнения акта государственного органа до вынесения решения судом. Нужно также понимать, что в основе административного

производства имеется установка о правоотношениях между органами государственного аппарата с населением, представленным физическими и юридическими лицами. В данном правоотношении правовой статус государственного органа является доминирующей, так как обязанность представления доказательственной базы должно возлагаться на структуру государственного аппарата. Этим и отличается гражданское процессуальное разбирательство от административно-процессуального. В нем обязанность доказывания относится к обязанностям гражданско-процессуального законодательства.

Использованные источники:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.04.2019 г.) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1006061.
2. Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V «Об административных правонарушениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.05.2019 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399
3. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302
4. Номоконов В. А. Коррупция в мире и международная стратегия борьбы с ней. Владивосток, 2014.
5. Корчагин А. Г., Иванов А. М. Сравнительное исследование коррупционных и служебных преступлений. Владивосток, 2001.

Научный руководитель: Курманова А.К.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРІНДЕГІ ДЕПОЗИТТЕРДІ САҚТАНДЫРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУ КЕЛЕШЕГІ

Жарасова М.Е.

zharasova1999@bk.ru

М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

Сақтандыру қорының қызметін теориялық және іс-тәжірибелік тұрғыдан зерттей келе, біз бұл қордың қызмет етуіндегі әдістемелік және тәжірибедік ұсыныстарды ұсынып отырмыз. Сақтандырылған депозиттерді өтеудің балама әдістері:

а) Банк-мост-І. Мост-Банк тұжырымының келесідей бір нұсқасы былай: егер Ұлттық банк банкротқа ұшыраған банктің лицензиясының күшін жойғанда, ол сол мезетте салымдарды міндетті түрде сақтандыру қорына жаңа лицензия береді, яғни банкротқа ұшыраған банктің міндеттемелері мен барлық активтерін қабылдап алады. Бұл лицензия банктің функциясын қатаң шектеп отырады. Мысалы, ол жаңа депозиттерді қабылдауға немесе жаңа несиелерді беруге құқығы болмайды. Оның негізгі қызметі - сақтандырылған салымшыларға төлемдер төлеу және несиелер мен бағалы қағаздар бойынша

алымдар жинау. Сақтандырылған депозиттер бойынша төлемдер жүргізілгеннен кейін мекеме жойылады.

ә) Банк-мост-II. Салымшылардың сақтандырылған қаражаттарын қайтару үшін көптеген жағдайларда жедел процесс болып табылатын депозиттерді міндетті сақтандыру қоры пайдалана алатын "мост"-банк идеясы.

Банкротқа ұшыраған банктің лицензиясын алғаннан кейін Ұлттық Банк шектелген жаңа банктік лицензияны береді. Бұл лицензия жаңа банктің қызметін сақтандырылған салымшылардың төлемдерін 30, 60 немесе 90 күн аралығында жүзеге асыруын шектеуі мүмкін. Қайта құрылған банк ескі лицензиясын алғаннан кейін таратылған мүшелермен келісімге отыра алады. Келісімге мынадай жағдайларды енгізу керек: жаңа лицензияға сәйкес банк ескі лицензиясы бойынша сақтандырылған міндеттемелерді өз мойнына алады, бұл әрбір кеңседе белгілі бір уақыт аралығында және оңтайлы арендалық ставкада операция жүргізуші терезесін ашады, ал ол сақтандырылған салымшыларға төлем төлеуде өзінің меншікті ақшалай қаражаттарын пайдаланады, бірақта барлық шығындалған сомалар таратылған мүшелердің сол кезегінде және сақтандырылған депозиттерге талап болып табылады. Сонымен қатар, келісімде кеңседегі төлемдерді өтеу және сәйкес есептерді кірістірудегі бірнеше адамдардың немесе бір үлесті жарналардың нұсқасын енгізуі керек. Есеп жүргізу бөлігі ретіндегі және құжаттандыру процесінде, салымдарды міндетті сақтандыру қоры сақтандырылған жедел салымдарды иеленуші тұлғаларға қамтамасыз етеді, Қормен өтелмеген депозиттер бойынша таратылу жөніндегі комиссияға кінәрат-талаптарды қою мүмкіндігін беретін формалар мен құжаттарды жібереді. Мұндай мекемелер қордың таратылу жөніндегі комиссиямен қызмет етуіне мүмкіндігін беретін еді.

б) төлемақы әдістері. Кейбір жағдайларда, банк -агент талап ететін шоттар мөлшері шектеулі болуы, тұрғылықты жері алыста болуы немесе шығындар жоғары болуы мүмкін. Сақтандырылған салымшыларға төленетін төлемақы баламасы тікелей іскерлі және шығынды-тиімді болуы мүмкін.

Тәжірибеде Қор және оның агенттері банкротқа ұшыраған банкке сапарлар жүргізеді, банкротқа ұшыраған банктің есепті құжаттарын тексереді және сақтандырылған салымшыларды анықтайды. Содан кейін сақтандырылған салымшыларға төлемақы төлеудің тікелей процедурасын қолма-қол немесе чек бойынша жасайды. Содан қор сақтандырылған салымшыларды төлемақысының сомасына дейін, таратылған банктің мүлкіне талап қояды.

Бұл әдісті Қор қатысушы-банктермен балама тәсілдермен, келісімдермен шығынды-тиімді шартқа отыра алмаған кезде пайдалануы керек. Осы процестің бір бөлігі ретінде, шығындарды тексеру тәсілдерін әзірлейді. Ол яғни шығындар арасында болжанған операцияларға салыстыру және салымдарды төлеуге шығындарды алдын-ала бағалау жүргізеді, сонда ғана қор салымшыларға төлеуді тікелей жүргізе алар еді.

в) сатып алу әдісі және міндеттемелерді өзіне алу. Сақтандырылған салымдар міндеттеме ретінде банкротқа ұшыраған банктің өмір сүру деңгейін бағалайды.[1. 267-269 б.]

Ережеге және басқа да заңдарға өзгертулер енгізуді ұсынамыз, яғни Қорға сақтандырылған салымдар бойынша өзінің міндеттемелерін сатып алу келісімі туралы (активтер, көбінесе қолма-қол ақша негізінде) міндетін орындау мүмкіндігін береді. Бұл тәсіл жеңімпаз-банкті іріктеу үшін тендерді енгізеді. Сол банк берілген салымдар өтеуде толықтай жауапкершілік алып, ережеге сәйкес қазіргі кезде талап етілетін "агент" сапасында емес, "принципал" роліне түседі. Бәсекелестік процесс тек қатысушы -банктерді қамтиды. Жеңімпаз қатысушы-банк қорға шартқа отыру құқығын алу үшін ең жоғары бағаны төлей алатын банк болып саналады.

Бұдан да үлкен тиімділікке қол жеткізу үшін Қор және оның агенттері банкротқа ұшырағаннан кейін банктің төлем қабілеттілігі жоқ екендігін растайтын құжаттарын, деректерін тез арада алуға мүмкіндігі болу керек. Банкротқа ұшыраған банктің сақтандырылған депозиттері бойынша, оған қоса шығарып салу құжаттары және басқа да ақпараттар туралы құжаттары қатысушы-банктің банкке қажетті, яғни жұмысын жалғастыру үшін, банкротқа ұшыраған банктің қалған құжаттарынан бөлек болуы керек.

Бұл мәміле Қор және сақтандыру компаниясы арасында жүзеге асырылады, яғни сақтандырылған салымшылардың орнына тұрады және тендерді жеңіп алушы болады. Өзара шарт тендерді жеңіп алушы, сонымен қатар сақтандырылған салымшылар үшін де белгілі бір кепілдіктер береді. Мысалы, өзара шарт жағдайы тендерді жеңіп алушының филиал ашуына, жерлерде банкротқа ұшыраған банктің 30 күн ішінде немесе салымшыларға өздерінің салымдарын қиындықсыз алу мүмкіндігін пайдаланып талап ете алады. Сонымен бірге өзара шартта былай айтылады: депозиттік келісім-шарттың жағдайынан тәуелсіз салымшы 30 күн аралығында айыппұл ұстауынсыз өз ақшасын ала алады. Өзара шарт жағдайы бойынша жеңіп алушы өзінің әрбір офистері және банкротқа ұшыраған офистердің, салымшылардың өз ақшаларын алу жерін және мерзімін газетте жариялайды. Сонымен бірге тендер жеңіп алушы әрбір салымшыға почта арқылы оның соңғы адресімен бірге банкротқа ұшыраған банктің құжатында көрсетілген бойынша және бұл оның салымы тендер жеңіп алушы өзіне қабылдағаны және оның ақшасын төлейтіні туралы хабарлама береді.

г) сақтандырылған салымдарды табыстау (Банк-агент). Біздің нұсқамыз ретінде қор сақтандырылған салымдарды банк-агентке табыстауға құқығының болуы. Бірақ та бұл ережелерге есепжүргізуге, құжаттауға мүмкіндігінше талаптың болмауы.

Ең тиімді үлгі банк-агент есеп жүргізуге талабын төмендейтін еді, бірақ сақтандырылған салымшыларға сәйкес хабарламалар енгізілетін еді. Барлық төленген салымдар және қосымша құжаттарды агент алады, олар процестің аяғына дейін онда қала береді, бірақ қор жағынан аудиторлық тексеруге ұшырайды. Процесс аяғында (айталық 12 немесе 18 ай) барлық талап етілмеген ақша Қорға қажетті құжаттармен қайтарылуы тиіс.

Қор жойылуға арналған активтерден сақтандырылған депозиттердің орнын жабуды талап етеді. Басында қор жойылудан түсетін мүмкін қаржы көлемін есептеу керек. Қор жойылу процесін толығымен қадағалап, "Қаржы жағдайы

туралы есептің" шығуына дейін қайтатын сомаға кем дегенде жылына бір рет түзетулер енгізеді. Бұл есептеулер банктің мүмкіншіліктерін қате есептеп жібермеуде өте маңызды орын алады.[2. 389-391 б.]

Қорға саясатты қабылдау немесе қордың алғашқы шығындарын екі компонентке бөлу туралы ережені ұстануға мыналар ұсыныс жасайды:

1) қордың резервтеріне қосылатын шығындардың бағалану көлемі;

2) банкрот болған банкті жоюдан түсетін дебиторлық қарыз. Егер қордағы қолма-қол ақшалай қаражаттар сақтандырылған депозиттерді өтеуге жетпесе, екінші компонентке сәйкес Қор Ұлттық банктен қарыз алып, ол үшін кепілге жойылудан келетін табысты қоя алады.

Клиенттермен түсіндіру жұмыстарын жүргізу. Қордың төрағасы және оның қызметкерлері халықты қордың бар екенінен хабардар етуге көп жұмыс жасады. Оған жарнамалық жұмыстар, жарнама роликтері, радиодан интервью беру, баспа басылымдары жатады және де олар «Ең негізгі 10 сұрақ және оған жауаптар» атты көбейтуге арналған буклет құрастырды.

Қолданылатын әдістер проценттік ставканың дұрыс деңгейін нақты анықтауға мүмкіндік береді, бірақ әр банк бөлек депозитке бағаның қалыптасуына әсер ете алатын барлық ішкі және сыртқы факторларды есепке алып отырып, өз саясатымен басқару керек.

Осыдан шығатын қорытынды, тіпті бірыңғай, бірдей бағдарламаны пайдаланса да, әрбір банк оны өз жағдайына ыңғайлауы керек. Алынған мәліметтерді өңдеуден өткізген соң баланс пен аналитикалық жұмыстың қорытындысы шығарылады және банктің жұмысын жетілдіру үшін ұсыныстар көрсетіледі. Анығырақ айтар болсақ, депозиттердің тұрақты бөлігін анықтап, депозиттік портфельдің орташа есептелген құныш есептеп, практикалық көрсеткіштерді ескеріп (ірі көлемді депозиттер, басқа да жоғары тәуекелді депозиттер, төменгі кірістілер және басқалары) банк өзіндік депозиттік саясатын негізделген жолмен жасауды қолға алады. Банк өзінің депозиттік портфелін басқаруда тәуекелдерді есепке ала отырып, тартылған қаражаттарды тиімді орналастыруды басты мақсат етіп қояды. Өйткені қаражаттарды тиімді орналастыру – банктің өз міндеттемелері бойынша өтімділігін айқындайтын негізгі фактор.[3. 245-246 б.]

Қолданылған әдебиеттер:

1. Кинг У., Клиланд Д. Стратегическое планирование и хозяйственная политика – М., 2014г.
2. Молдабекова А.Ш., Қаржы, ақша айналымы және несие: Оқу құралы.-Алматы: «Үш Қиян» 2012.
3. Мақыш С.Б., Банк ісі: Оқулық,- Алматы: «ИздатМаркет» 2007.

Ғылыми жетекшісі: экономика магистрі, аға оқытушы Нурманалиева Г.А.

ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙЛІ БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕ БЕРУ ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Жумадилова А.М.

bek.zhumadil@mail.ru

М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

Несие бойынша тәуекелдің жоғарылауы мен жіктелімді төмендету белгісінің пайда болуы кезінде, банктің жауапты қызметкерлері Несие Комитеті мен банк Басшылығын хабардар етеді.

Ұзартылған немесе жоспарлық мерзімнің өтуіне байланысты қарыз алушының сыйақы (мүдде) мен негізгі қарызды өтемеу жағдайында несие бөлімшесі Несие Комитетіне, осы несиенің мерзімін қосымша ұзарту жөнінде ұсыныс жасайды. Мерзімді ұзартудың қолайсыз жағдайы кезінде, несие мерзімі өткен қарыз шотына шығарылады.

Мәселелердің пайда болуы кезінде мынадай шаралар қолдану қажет:

1. Сыни жағдайдың пайда болуы себептерін анықтау үшін қарыз алушымен кездесу өткізу қажет;

2. Қарыз алушының қаржылық жағдайына тексеру жүргізу;

3. Сыни жағдайдың пайда болуының негізгі себептерін анықтаумен, клиент проблемаларын талдау.

Несиені мерзімі өткен қарыз шотына шығару жағдайында несиені қамтамасыз ету Басқармасы белгіленген Заң тәртібіне сәйкес (соттық немесе соттық емес) кепілдікке алынған мүлікті өткізу процедурасына кіріседі. Кепілдік мүлігінің соттық емес сауда-саттығы банктің сенім жүктелген тұлғасымен ағылшын немесе голланд әдісі бойынша жүргізіледі (сауда-саттық бағасын төмендету немесе көтермелеу).

Банкілік несиелер бойынша қарызды өтеудің қолайлы схемасы мынадай: талаптан қайту, қарыздың ауысуы, дебиторлық қарызды қайтару бойынша қарыз алушымен жұмыс жасау және қауіпсіздік департаментімен қоса басқа да шаралар.[1. 348-349 б]

Проблемалық несиелермен жұмыс істеудің 4 негізгі кезеңін ұсынамыз:

1. Мәселені алдын-ала көру.

Несиеге қатысты мәселені шешу кезінде, маңызды қадам болып, проблеманың пайда болуының алғашқы кезеңінде, оны басынан белгілеу табылады. Осы себеп бойынша ең маңызды болып, несие офицерімен «дабыл қағысын» дұрыс бағалау және әлуетті мәселелерді ескерту үшін уақытылы шара қолдану болып табылады.

Банк Басқармасы төленбеген мәселелер қоржыны бойынша ақпаратты тұрақты түрде, сонымен қатар проблемалық несиеге қатысты барлық іс-әрекет бойынша тұрақты есепті алып отыру керек.

2. Мәселені алдын-ала талдау және пайда болған жағдайлардан шығудың әлуетті жолдары.

Дәл осы кезеңде оперативті және тиімді шешілуге бағытталған келесі сұрақтар туындайды:

- пайда болған мәселенің себептері: нашар менеджмент, әлсіз жоспарлау, қаржыны болжаудың нашарлығы, нарықтағы уақытша шым-шытырық;

- компаниямен банк төлемін жүргізу күнінің негізгі ақша ағымын алу күнімен сәйкес келуі;

- келешекте банк үшін қарыз алушының пайдалылығы;

- қарыз алушының кәсіпорын ретінде, оның қаржылық ресурстарының тәжірибесі мен мотивациясының тұтас көрінуі;

- өзінің банк алдындағы міндеттемелері бойынша дефолттың пайда болуы кезіндегі қарыз алушының жоғалтулары (активтер, акционерлік капитал, бедел, келешекте қарыз алу қабілеті);

- кепілдіктің жағдайы;

- кепілдіктің ағымдық нарықтық құны және оның жағдайы;

- банкпен сұрау салынатын несиені қосымша қамтамасыз ету;

- кепілдік өтімділігі (жылдам және жеңіл түрде өтуі);

- несиені қамтамасыз етудің заңдық аспектілерін реттеу (кепілді иелену мен оны сату);

- кепілдік құндылықтарын сақтаудағы, қандай да спецификалық талаптардың бар болуы (мысалға, тасымалдау мен сақтауға спецификалық талаптар);

- егер кепілдік ретінде аяқталмаған жоба болып шықса, онда: жобаның /бизнес-жоспардың техникалық негізін жақсарту, жобаны аяқтау қаншаға әкеліп соғады, жобаны аяғына дейін кім жеткізеді, жобаның аяқталуына орай сатыла алатыны, кепілдің жағдайы, мәселені шешетін мықты кепілгердің бар болуы;

- сұрақтың заңды жағы: ресми заңдық процедураларының қажеттілігі, олардың қаншалықты уақыт алатыны, олар қаншалықты қымбат тұрады, банктің заңдық құжаттамаларының дұрыстығы;

- қарыз алушының мүддесі: жеке жауапкершіліктен құтылу, акционерлік капиталды сақтап қалу, заңдық шығындардан құтылу, салық төлемдерін төмендету;

- банк мүддесі: қарыздың негізгі бөлігі мен ол бойынша пайызды жинауды жақсарту, заңдық шығындардан құтылу, салық төлемдерін төмендету, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің резервтік талаптарын төмендету, кепілдік құндылығын сақтау, банктің жалпы имиджін қорғау.

3. Банк мәселені жою жоспарын әзірлеу.

Егер қарыз алушы нарықта шынайы атқа және лайықты беделге ие болса, онда мәселені шешу үшін, онымен жұмыс істеуге болады. Ал егер қарыз алушы айтылған талаптарға сай келмесе, онда заңдық әрекет немесе кепілдікті ұстап қалу қажет.

Егер мәселе, менеджменттің нашар болуына байланысты болса, онда жоба немесе компанияның жағдайын жөнге келтіре алатын, сонымен қатар банк алдындағы міндеттемелерді өз мойнына алатын басқа компания /тұлға тапқан дұрыс.

Егер мәселе әлсіз қаржылық болжамға байланысты болса, онда жоба немесе компания қарызды өтеу жағдайын ұстана алмайды. Қарыз алушыға өзінің қарызын төлеу мүмкіншілігін беру мақсатында, қарыз міндеттемесі шартын (мысалға, негізгі соманы немесе қарыздың айналым мерзімін өтеу шарты) қайта қарастыру дұрыс шешім болуы мүмкін.

Егер кепілдік ретінде аяқталуға жақын жоба болса, онда оңтайлы шешім жобаның сәтті аяқталуы мақсатында, қарыз алушыны қосымша несиелеу болып табылады. Жоба қарыз алушыға пайда әкелгеннен бастап, ол өзінің банк алдындағы міндеттемелерін орындай бастайды.

Мәселенің сәйкестендірілуінен кейін, банк өзінің позицияларын нығайту үшін келесі қадамдары қолдану керек:

- қарыз алушының мониторинг деңгейін жоғарылату;
- заңдық құжаттамаларды жақсартуды талап ету (банктің қолда бар құжаттамаларының дұрыс болуы);
- несиені қосымша қамтамасыз етуді сұрау;
- қосымша (жаңа) кепілмен бірге, кепілді талап ету;
- компания менеджментімен шешімді қабылдау үрдісіне қатысу.

4. Жоспарды орындау

Жоспарды орындау кезінде банк жауапты тұлғаны анықтау қажет. Жалпы, банк мүддесінде қатал элементтермен дипломатиялық түрде істерді жүргізу болып табылады. Егер қарыз алушы уәждемелі болса, онымен жақсы қарым-қатынастың сақталуына орай мәселені шешу кезінде, ол банк үшін пайдалы. Одан басқа, банк өзінің беделін сақтау жөнінде білу қажет. Банк мүддесінде, тұрақтылық элементтерімен аса тиімді және кәсіптік үлгіде мәселелерді шешу болып табылады. [2. 278-280 б]

Несие меморандумын құрудан кейін, іске Заңдық Департамент кіріседі. Заңгерлер жобаға құқықтық сараптама жүргізеді, яғни заңдылықтың бұзылуын жойып, анықтайды. Несиенің нашарлануы, тәуекелдің өсуі айқын болған жағдайында, банк үшін тәуекелді бақылап, жоғалтуларды төмендету маңызды. Мысалға, еліміздің банктерінде осы мәселелерді шешуде тәуекел және проблемалық несие Басқармасымен жұмыс атқарады. Негізгі мақсат – банктің нашарланған несиелерінен жоғалтуларды жою немесе төмендету. Сонымен қатар, қарызды төлемеу тәуекелін төмендету мақсатында, профилактикалық жұмыс түрінде несие қызметкерлері қаржылық жағдай бойынша кез келген берілген несиені жіктей, әр несие бойынша провизия есептейді.

Тәуекел және проблемалық несие Басқармасы жұмысының нәтижесі бойынша несие проблемалық деп шешілетін болса, онда кепілдікті қамтамасыз етуді өткізу жолымен, қарызды қайтарудың реніш-талапта жұмысын енгізу қажет және мына жағдайлар орын алады:

- банкрот процедурасы басталды, клиент банкті сотқа беруді қауіптендіреді;
- клиентті табу мүмкін емес немесе клиент банкпен жұмыс істегісі келмейді.

Несие ісі толығымен қауіпсіздік Департаментіне тапсырылады.

Берілген қарызбен байланысты сыни жағдайды жөндеу мүмкін емес болғанда және несиені өтеу мерзімінің келуімен, банк қамтамасыз етуге кінаратын ұсынады және кепілдікке алынған мүлікпен қоса, Қазақстан Республикасының заңдылықтарына сәйкес басқа да заңдық әрекеттерді қолданады.

Бүкіл үрдіс бойы, банк клиентпен жақсы қарым-қатынасты сақтау мақсатында өте сақты болу керек. Себебі, пайда болған жағдайдан шығудың банк үшін, клиентпен ұзақтық негізінде ынтымақтастықты түрде жұмыс істеу қолайлы болып табылады.

Екінші деңгейлі Банктер үшін келесілерді ұсынуға болады: несиелер бөлімімен, заңдық және қауіпсіздік қызметімен шешілетін мәселенің пайда болған жағдайында, іске тәуекел және проблемалық несиелер бөлімі кірісуі қажет. Мұндай бөлімді Банктерде ашу қажет. Несиенің алты айдан кейін қайтарылмауы кезінде, ол осы бөлімнің құзіретіне енуі керек. Ол несиенің қайтарудың стандарттары емес тәсілін ұйымдастыру үшін арналған. Осы бөлімді құру банк басшылығының несиелер нарығындағы жағдайына қатысты дұрыс және жауапты тәсілдемесі жөнінде, несиелер саясатын қалыптастыруға белсенді әсерінің дайындығын айтады. Осы бағыттың бірі болып, несиенің қайтарылмауы тәуекелін төмендету табылады. Мәселелі несиелерді қайтару бойынша сәтті жұмыс жеке шешімді талап етеді.

Мәселелі несиенің болуы кезінде, міндетті түрде несиені өтеуді қамтамасыз ету үшін шара қолдану қажет.

Егер қарыз алушы бір уақытылы есептесе алмаса, онда ол несиелер бөлімінің қадағалауымен және келісілген кестеге сәйкес, қарызды бөліктеп қайтару тиіс. Бізге белгілі кейбір жағдайда несиенің және айыппұл ықпалшараларының толық қайтарылуы мүмкін емес. Бұл жерде ымыралы шешім мынадай: ертеңгі күні ештеңенің болмауынан гөрі, бүгін табыстың бір бөлігін алу. Тағы бір шешім, ол банкпен кепілдікті сату. Ол үшін құжаттарды тексеріп, мыналарды белгілеу қажет: банк шынымен кепілдікті иелену құқығының болуы және оны өткізу мүмкіншілігінің бар болуы. әдетте бұл қымбат және уақыт алатын процедура болып табылады. Сондықтан, бұл жағдайда қарыз алушымен кепілдікті өткізу бойынша жұмыс істеу керек. Себебі, кепілдікті өткізу кезінде банк қосымша құн салығы бойынша шығынына ұшырайды.[3. 456-458 б]

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ауелбаев С.Ш., Молдабекова А.Ш., Танатова А.Р. «Банк ісі», Алматы 2009ж.
2. Молдабекова А.Ш., Қаржы, ақша айналымы және несиелер: Оқу құралы.-Алматы: «Үш Қиян» 2012.
3. Мақыш С.Б., Банк ісі: Оқулық.- Алматы: «ИздатМаркет» 2007.

Ғылыми жетекшісі: экономика магистрі, аға оқытушы Нурманалиева Г.А.

МОДЕРНИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ: ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ В ЦЕЛЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Зарлықанова Р.Р.

raushan.95.kz@mail.ru

Восточно-Казахстанский Государственный Университет имени С. Аманжолова

Государственная служба направлена на обеспечение эффективного функционирования государства и общества. С каждым годом мы видим тенденция роста расходов и выделения бюджетных средств на государственный аппарат. Сохраняется тенденция к увеличению числа государственных служащих, чье профессиональное образование не соответствует квалификационным требованиям по замещаемой им должности. Далеко не совершенны также качественный состав и структура муниципальных служащих. На сегодняшний день необходимо продолжение модернизации государственной службы.

Государственная служба - сложный, комплексный институт. Поэтому вполне оправданы попытки ее анализа с разных сторон. По мнению большинства экспертов, реализация государственной службы определяется набором правовых норм и предписаний, регламентирующих трудовое поведение чиновников и государственно-административного аппарата; ее интеграцией в социально-политическую структуру общества с целью осуществления контроля над институциональными типами действий; наличием средств и ресурсов, позволяющих успешно выполнять функции государственного управления.

Для четкого понимания сути данного института важно выявить признаки государственной службы, позволяющие отличать ее от других видов профессиональных деятельности. Критический анализ системы признаков государственной службы, описываемых различными исследователями и получивших отражение в национальном законодательстве той или иной страны, позволяет выделить следующие основные ее признаки.

Первый. Государственная служба осуществляется в сфере государственного управления, т.е. деятельности, не связанной непосредственно с производством материальных и духовных благ, оказанием социальных услуг населению. При этом понятие государственного управления должно трактоваться не в узком его значении как деятельность госаппарата, протекающая исключительно в сфере исполнительной власти, а в более широком плане как управляющее воздействие государства в различных областях общественной жизни. В противном случае за пределами данного понятия останется деятельность госслужащих представительных, судебных и других органов, не относящихся к исполнительной ветви власти.

Второй. Государственная служба носит публичный характер, осуществляется в интересах всего общества (синтез интересов граждан, организаций, государства).

Третий. Государственная служба в определенной мере носит также и политический характер, т.к. направлена на реализацию задач и функций государства.

Четвертый. Государственная служба оплачивается исключительно за счет средств государственного бюджета.

Пятый. Государственная служба осуществляется государственными служащими — лицами, замещающими штатные должности в государственных органах, как правило, на постоянной основе.

Шестой. Государственная служба требует наличия соответствующих профессиональных знаний, навыков и опыта деятельности, что предполагает установление определенных квалификационных требований и условий к лицам, претендующим на замещение и замещающим государственные должности, а также постоянное совершенствование таких знаний и навыков в течение всей карьеры госслужащего.

Седьмой. Государственная служба предполагает наличие у госслужащих того или иного объема властных полномочий, т.е. права издавать акты обязательного характера не только для подчиненных, но и иных физических и юридических лиц.

Восьмой. Государственная служба осуществляется строго на правовой основе, т.е. способы замещения государственных должностей, задачи, полномочия, порядок деятельности государственных служащих обычно определяются законом.

Отмеченные признаки позволяют сформулировать авторское определение понятия «государственная служба».

Государственная служба - это публичная, профессиональная, оплачиваемая из государственных средств деятельность лиц, замещающих должности в государственных органах, осуществляемая в установленном законом порядке посредством реализации должностных полномочий, прав и обязанностей и направленная на обеспечение выполнения задач и реализации функций государства.

С учетом проделанного анализа применительно к казахстанскому законодательству можно предложить следующую классификацию видов государственной службы.

По социальному назначению и субъектному составу государственная служба разделяется на общую, или общегражданскую (служба в органах законодательной, исполнительной власти, аппарате судебной власти. Администрации Президента, других центральных государственных органах, органах местного государственного управления и самоуправления); специальную, или милитаризованную (служба в Вооруженных Силах, органах Министерства обороны, прокуратуры. Министерства внутренних дел, финансовой полиции. Комитета национальной безопасности, таможенных, налоговых органах и т.д.). По территориальному уровню государственная служба осуществляется в центральных органах власти, в органах местного государственного управления и самоуправления.

В зависимости от места прохождения государственной службы последняя может быть разделена на внутреннюю (т.е. осуществляемую непосредственно на территории Республики Казахстан) и внешнюю (осуществляемую за пределами Республики Казахстан - в дипломатических и иных внешних представительствах).

В зависимости от принадлежности или непринадлежности органа государственной власти к конкретной ее ветви государственная служба может осуществляться в Администрации Президента; в Парламенте (органе законодательной власти); в органах исполнительной власти (включая центральные и местные); в органах судебной власти; в контрольно-надзорных органах; в органах местного самоуправления.

В зависимости от наличия признаков осуществления полномочий по формированию государственной политики выделяются политическая государственная служба и административная государственная служба.

По значимости осуществляемых функций и полномочий выделяются служба, осуществляемая в органах и на должностях, связанных с непосредственным осуществлением функций государства, как правило, обладающих конституционным статусом (в Правительстве); служба, осуществляемая во вспомогательных органах, призванных обеспечивать деятельность вышеуказанной группы органов (в Комитете по судебному администрированию при Верховном Суде).

По порядку наделения полномочиями следует разграничивать государственную службу, осуществляемую выборными должностными лицами (Президент, депутаты Парламента, судьи Верховного Суда); государственную службу, осуществляемую должностными лицами, назначаемыми в установленном законом порядке (члены Конституционного Совета, судьи, премьер-министр и члены Правительства); государственную службу, осуществляемую должностными лицами, назначенными на конкурсной основе (большинство административных госслужащих).

Важным составным элементом института государственной службы являются ее принципы. В юридической литературе этот вопрос тесно увязывается с принципами государственного управления - основополагающими, руководящими началами (положениями), выражающими социально-политическую сущность и наиболее характерные признаки построения и функционирования системы государственного аппарата и выступающими в качестве официальных ориентиров в управленческой практике.

Использованные источники:

1. Турисбек А.З. Правовое регулирование государственной службы в Республике Казахстан. Учебное пособие. Алматы: Жеті жарғы, 2009
2. Турисбек А.З. Государственная служба в Республике Казахстан. Учебно-методический комплекс. Астана, 2004
3. Турисбек А.З. Концепция совершенствования законодательства Республики Казахстан о государственной службе. Научно-практическое пособие. М.: Институт государства и права РАН, 2012

4. Турисбек А.З. Примерный Кодекс государственной службы Республики
5. Казахстан. Научно-практическое пособие. М.: Институт государства и права РАН, 2012.

Научный руководитель: доктор Phd, доцент Рахимбердинова М. У.

ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Куттыбаев М.Р., Рамазанова А.С.

Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова

В современной отечественной юридической литературе вопрос о соотношении государства и гражданского общества является дискуссионным.

Одни ученые полагают, что государство и гражданское общество являются противоположными системами, суть которых заключается в противоборстве. Данный подход подразумевает понимание не гражданского общества, а общества как управляемой системы. «Государство регулирует жизнь общества (реального, а не мысленно сконструированного «гражданского»)» [1].

Взаимодействие государства и общества (в научной литературе оно подчас носит название социального государства) в отношении бремени социальных расходов, которые необходимы для поддержания социального благополучия граждан, претерпело несколько этапов развития: от первоначального невмешательства государства в рамках экономики «laissez-faire» через «welfare state» («государство благосостояния») к государству всеобщего благоденствия, а затем к критике и кризису такой модели до идеи неопатерналистского социального государства [2].

На современном этапе развития как отмечают многие исследователи, государство и общество отходят от патерналистской модели взаимоотношений, т.е. от взятия государством на себя всей полноты ответственности за социальное благополучие граждан, и переходят к партнерской модели, когда бремя осуществления социальных расходов во многом перекладывается на само общество и его представителей [3].

Вышеизложенное позволяет сделать вывод о необходимости изучения вопросов об изменении ролевых позиций, сфер влияния, принципов, а также социального, правового и экономического фундамента взаимоотношений общества и государства. Одним из таких основополагающих вопросов для множества отечественных и зарубежных исследований в области социального государства является гражданское общество и его дефиниция.

Признак «социальное» в характеристике государства применительно к Республике Казахстан, в первую очередь, берет свою трактовку из п. 1 ст. 1 Конституции РК, в котором «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [4].

Феномен «гражданского общества» находится в поле зрения исследователей различных направлений ученой мысли. О гражданском обществе и его основных признаках, характеристиках и иных аспектах высказывались и высказываются ученые различных областей: политологи, юристы (особенно активны на этом поприще цивилисты), экономисты, философы, историки и социологи. И хотя многие специалисты в различных областях знания обращали пристальное внимание на данный феномен, все же стоит признать, что окончательно точка не поставлена в дискуссии о сущности, основных характеристиках и признаках гражданского общества, о том насколько сильно либо слабо его влияние (и есть ли оно вообще) на общественное устройство и процессы, происходящие в обществе; о его основных инструментах воздействия на них.

Рассмотрим лишь некоторые подходы к раскрытию сущности «гражданского общества».

Зарубежные исследователи в основном рассматривают гражданское общество как «...тип социальной интеграции независимых и свободных граждан, занимающих активную гражданскую позицию и разделяющих базовые ценности» [5].

Подходы предполагают различный угол зрения на проблему определения гражданского общества и предлагаемый путь ее решения: либо через выявление конкретных субъектов гражданского общества и описание их возможных путей взаимодействия, либо основываясь на выделении элементов гражданского общества и описании их взаимосвязей, либо через призму реализуемых посредством концепции гражданского общества ценностных установок.

Интересно определение, данное гражданскому обществу З.Т. Голенковой, которая рассматривает его с двух позиций: теоретической и нормативной. По ее мнению, с одной стороны, гражданское общество является агрегированным понятием, обозначающим «специфическую совокупность общественных коммуникаций и социальных связей, институтов и ценностей...» [6]. С другой стороны, гражданское общество рассматривается ею как некая нормативная концепция, мотивирующая и побуждающая граждан и иных социальных субъектов мобилизоваться и осуществлять различные типы и формы гражданской активности. То есть это понятие трактуется З.Т. Голенковой не как закрепленное в пусть и разрозненных нормативных документах, установленное государством положение дел в обществе, рамочная концепция, задающая правила поведения (здесь важно - изначально навязанная государством обществу), но как идея, побуждающая общество к максимальной самоактуализации посредством требования от государства через определенные общественные институты и инструменты, коими эти институты обладают, воплощения гражданского общества в реальности.

Трактовка гражданского общества как идеализированного общественного и государственного состояния, подчас имеющая много общего с утопическими концепциями общественного устройства, не нова и находит отражение в работах современных авторов: «...идея гражданского общества возникла как некая разновидность утопии - так называемая утопия «самоограничения»,

включающая в себя целый спектр дополнительных форм демократии и сложную систему гражданских, социальных и политических прав» [7].

Часто цитируемое экономическое определение гражданского общества описывает его как нечто являющееся «совокупностью формальных и неформальных организаций и правил (институтов), которая соединяет отдельного индивида или семью (домохозяйство) с государством (властью) и бизнесом (частным сектором экономики)».

Еще одно определение гражданского общества как совокупности структур принадлежит А.П. Трескову, представляющему его в качестве совокупности «социальных, религиозных, развитых, экономических и иных структур, межличностных взаимоотношений, формирующихся и модернизирующихся в социуме вне границ и без вторжения государства в его деятельность», причем такая система отношений формирует «... условия для самореализации каждого гражданина, каждой группы для удовлетворения их каждодневных потребностей» [8].

Таким образом, гражданское общество и государство неразрывно связаны между собой, при этом «гражданское общество не существует до государства и вне государства. Именно государство, в пределах которого существует данное гражданское общество, дает ему защиту в том, что относится к благосостоянию граждан и их особым целям, если последние не противоречат законам, от государства гражданское общество вправе требовать защиты жизни, здоровья, безопасности и др. Для достижения своих целей государство должно опираться на гражданское общество, исключив при этом тотальный контроль деятельности последнего. Только при тесном сотрудничестве с институтами гражданского общества может увеличиться эффективность осуществления функций государства.

Использованные источники:

1. Чиркин В.Е. Современное государство. – М., 2001. – с. 81-86
2. Родионова О. В. Неопатерналистское государство как оптимальная модель современного социального государства // *Общественные науки и современность*. - 2012. - №4. - С. 95-102.
3. Гимазова Ю.В. Социально-ориентированные некоммерческие организации как объект научного исследования // *Вестник Университета*. - 2014. - № 16. - С. 184-189.
4. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изм. и доп. по состоянию на 23.03.2019 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
5. Каминский В. С. Проблемы развития гражданского общества: опыт социологических измерений на региональном уровне // *Вопросы территориального развития*. - 2014. - № 6 (16). - С. 1-15.
6. Голенкова З. Т. Гражданское общество в России // *Социологические исследования*. - 1997. - № 3. - С. 25-36
7. Гайнутдинова Л. А. Базовые характеристики гражданского общества // *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. - 2009. - № 103. - С. 215-225.

8. Тресков А. П. Гражданское общество: истоки, понятие и признаки // Известия высших учебных заведений. Северокавказский регион. Общественные науки. - 2012. - № 1. - С. 86-90.

Научный руководитель: к.ю.н., доцент Рамазанова А.С.

МЕМЛЕКЕТТІК БЮДЖЕТ ЖӘНЕ БЮДЖЕТ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Қалдыбаева А.Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Үкіметтің таңдап алған экономикалық саясаты негізінде жасалынатын әрбір дамып жатқан қоғамның экономикалық құрылымның құрылуына және дамуындағы алдыңғы, анықтаушы рөлді мемлекеттік реттеу алады. Соның ішінде мемлекетке өзінің экономикалық және әлеуметтік реттеуін жүзеге асыруға беретін аса маңызды механизмдердің бірі – қоғамның қаржы жүйесі. Осы қаржы жүйесінің ең маңызды саласы — мемлекеттік бюджет. Қаржы жүйесі арқылы мемлекет мемлекет органдарына жүктелген қызметтерін орындауға мүмкіндік беріп, орталықтанған және орталықтанбаған қаржы қорларының құрылуына ықпал етеді. Бұл ғылыми мақалада мемлекеттік бюджеттің атқаратын қызметтері мен оның негізгі мазмұны ашылады.

Тақырып өзектілігі бюджеттің рөлі, мәні және процедуралық аспектілері экономикада нарықтық қатынастардың белсенді өзгеруі жағдайында түбегейлі өзгереді. Бюджет мемлекеттің саясатын жүзеге асыру бойынша негізгі құрал болып табылады. Сапалы мемлекеттік қызмет көрсету, ұлттық қауіпсіздік және қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету, денсаулық сақтау және білім сферасын дамыту, әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамтамасыздандыруды көрсету және де экономиканың нақты секторының дамуын қолдау сұрақтарын шешу бюджетке негізделеді. Бюджеттің бағытын анықтаған кезде бюджеттік саясаттың барлық аспектілерімен тығыз байланыстағы мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігінің мүдделерін ескеру керек. Нарықтық экономикасы бар мемлекеттің институционалды негізінің элементі болып бюджет табылады. Осыған байланысты, бұл ғылыми мақаланың тақырыбы өте өзекті болып табылады.

Бюджет — мемлекеттің заңмен немесе жергілікті өкілді органдардың шешімдерімен бекітілетін, мемлекет өз міндеттерін қамтамасыз етуіне арналған және салықтар, алымдар, басқа да міндетті төлемдер, капиталмен жүргізілетін операциялардан алынатын кірістер, салыққа жатпайтын және заң актілерінде көзделген өзге де түсімдер есебінен құрылатын орталықтандырылған ақша қоры.

Бюджет жүйесі дегеніміз экономикалық қатынастар мен заңды нормаларға негізделген бюджеттердің барлық түрлерінің жиынтығы. Қазақстан Республикасының Бюджеттік кодексінде бюджет жүйесі Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорын кіріктірумен түсіндіріледі. Бюджет құрылысы

- бұл бюджет жүйесін құрудың қағидаттары, оның буындарының өзара байланысының ұйымдық нысандары. Бюджет жүйесінің құрамы елдің ұлттық-мемлекеттік құрылымымен анықталады.

Мемлекеттің орталықтандырылған ақшалай қорын қалыптастырумен және пайдаланумен байланысты болып келетін бюджеттің жұмыс жасауы ерекше экономикалық нысандар - бюджеттің түсімдері мен шығыстары арқылы болып отырады. Олар құндық бөліністің жекелеген кезеңдерін білдіреді. Категориялардың екеуі де бюджеттің өзі сияқты объективті және олардың өзгеше қоғамдық арналымы болады: түсімдер мемлекетті қажетті ақшалай қаражаттармен қамтамасыз етеді, шығыстар орталықтандырылған ресурстарды жалпымемлекеттік қажеттіліктерге сәйкес бөледі. Бюджеттің түсімдері табыстар, бюджеттік кредиттерді өтеу сомалары, мемлекеттің қаржылық активтері сатудан түсетін түсімдер, қарыздар, ал оның шығыстары шығындар, бюджеттік кредиттер, қаржылық активтерді сатып алу, қарыздарды өтеу болып табылады.

Түсімдер мен шығыстардың құрамы мен құрылымы нақты әлеуметтік-экономикалық және тарихи жағдайларда жүзеге асырылатын мемлекеттің бюджеттік және салықтық саясатты жүргізудің бағыттарына байланысты болады. Бұл ретте мемлекет белгілі бір жағдайларда кірістерді қалыптастырудың және шығыстарды жұмсаудың қолайлы нысандары мен әдістерін пайдаланады.

Бюджеттің құрылымы бюджеттік сыныптама негізінде құрылады және мынадай бөлімдерден тұрады:

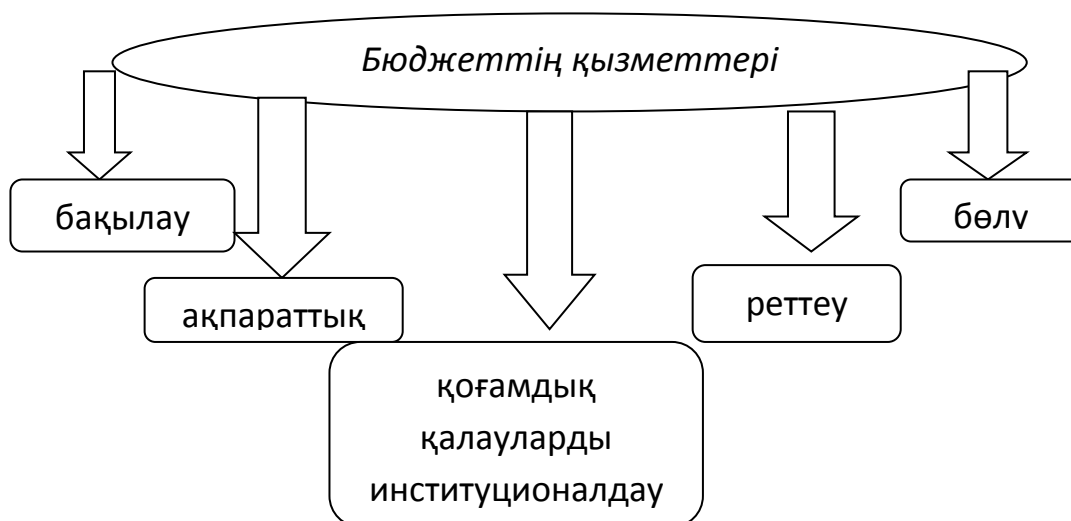
- ✓ кірістер: салықтық түсімдер; салықтық емес түсімдер; негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер; трансферттер түсімдері;
- ✓ шығындар;
- ✓ таза бюджеттік кредиттеу; бюджеттік кредиттер; бюджеттік кредиттерді өтеу;
- ✓ бюджет тапшылығын қаржыландыру (профицитін пайдалану): қарыздар түсімі; қарыздарды өтеу; бюджеттік қаражаттардың пайдаланылатын қалдықтары.

Бюджеттерді бекіту және бюджеттердің атқарылуы туралы есептерді түзу осы көрсетілген құрылым бойынша жүзеге асырылады. Қарыздарды өтеуді қоспағанда, республикалық бюджет шығыстарын шегергендігі республикалық бюджеттің мұнайға қатысты емес тапшылығы (профициті), қарыздық түсімдер мен Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры трансферттерінің түсімдерін есептемегенде, республикалық бюджеттік түсімдердің сомасына тең. Мұнайға қатысты емес тапшылық бекітілмейді және талдамалық максаттарда пайдаланылады. Бюджет шығыстарының мұнайлық емес түсімдерден тәуелділігін төмендету үшін экономиканың мұнайлық емес секторын нысаналы дамыту есебінен мұнайға қатысты емес тапшылық мөлшері ұзақ мерзімді кезеңде кемітілуге тиіс. Мемлекеттік бюджеттің экономикалық маңызы жалпы қаржы қасиеттермен сипатталады, яғни экономикалық маңызды әдіс жалпы қаржы мен оның тізбектерінде біртептік функцияларға сәйкес. Сондықтан, мемлекеттік бюджет, барлық қаржы жүйесі секілді бөлу және бақылау

функцияларын атқарады. Сонымен қатар, «қаржы» категориясына қарағанда бюджет ерекше категория, оған келесі негізгі функциялар атқаруы тән:

- ✓ Ұлттық табысты қайта бөлу;
- ✓ Әлеуметтік саясатты қаржымен қамтамасыз ету;
- ✓ Экономиканы реттеу мен ынталандыру;
- ✓ Ақша қаражаттарының орталықтандырылған қорын қалыптастыру мен пайдалануын бақылау.

Сурет 1. Бюджеттің атқаратын қызметтері

Соңғы бірнеше жыл ішінде Қазақстан экономикасының анализі дүние жүзілік тәжірибе негізінде анықталған бюджеттік саясаттың оң құрылымдарының Қазақстан шарттарында да болуын көрсетеді. Ол — мемлекеттік міндеттемелердің реалистік деңгейі негізіндегі дефициттің төменгі деңгейі немесе жол болуын қамтамасыз ететін, несиелеу нарығындағы төменгі проценттік ставкалардың болуын және жекеменшік секторды қаржыландыруды көтеруді қамтамасыз ететін мемлекеттік шығындарды шектеу саясаты. Осындай саясат экономикалық өсудің тұрақты темптеріне және жұмыссыздықтың төендеуіне әкеліп, сонымен жалпы халық жағдайы деңгейінің өсуіне әкеліп соқтырады. Мемлекеттік бюджет мемлекеттің негізгі қаржы жоспары болып, қаржы құралдарының аккумуляциясының негізгі құралы болып, саяси өкіметке өзінің биліктік күзіретін орындауға мүмкіндік беріп, мемлекет қолына нақты саяси және экономикалық билікті береді. Бір жағынан бюджет биліктің бір тармағымен орындалып екіншісімен бекітілетін құжаттар жиынтығы ғана болып, утилитарлық функцияны орындайды — ел басқарудың мемлекет таңдаған стилін бекітеді.

Сонымен, бюджет өзінің ішіне барлық негізгі қаржылық категорияларды (салықтар, мемлекеттік несиелер, мемлекеттік шығындар) қосып, әрбір мемлекеттің қаржы жүйесінің алдыңғы қатарлы саласы болып, қоғамда маңызды экономикалық рөлмен қатар саяси рөлді алады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ілиясов Қ.Қ., Құлпыбаев С. Қаржы. Оқу құралы/ Алматы: Экономика.

2. Аубакиров Я. «Экономикалық теория негіздері» Алматы
3. Әкімбеков С. «Экономикалық теория» Астана 2002ж.
4. Мельников В.Д. Ильясов К.К. «Қаржы» Алматы
5. www.nationalbank.kz

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр Тоқтарова М.А.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАНК МАРКЕТИНГІН ДАМУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қосымбаева М.Н.

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті

Бүгінгі таңда Қазақстан жағдайында банктік маркетингтің тиімділігі үлкен күмән тудырады. Ал басты мәселе - белгілі бір өнімді ерекшелейтін қасиеттердің жетіспеушілігі, технология мен біліктіліктің жетіспеушілігі.

Маркетинг саласындағы мамандардың айтуынша, қазіргі жағдайда тауарды сату үшін үлкен бизнес-күш жұмсалады. Сондықтан, бүгінде Қазақстанда маркетингті пайдаланбай -ақ тиімді сату бар. Адамдар арасындағы қарым-қатынас «адамнан адамға» қағидаты бойынша құрылады және мұндай жағдайда маркетинг жұмыс істемейді[1, 12 б.].

Бизнес басшылары маркетинг қызметіне сенбейді, өйткені тұтынушының өзі көбіне жетілмеген. Тұтынушы әрдайым маркетинг факторларына жауап бермейді, өкінішке орай, қазіргі тұтынушы да маркетингке сенбейді.

Сондықтан, бүгінгі таңда өте маңызды проблема - бұл компания ішіндегі маркетингтің тиімділігі мәселесі. Кейде маркетинггерлерге компанияның акционерлері мен топ-менеджерлерін бюджетті тағы бір рет бөлу керек екеніне сендіру өте қиын.

Әрине, қазіргі заманғы маркетингтің басты мәселелерінің бірі - сандық компонент. Немесе сандық маркетинг деп аталады. Көбінесе шағын және орта бизнес әлі күнге дейін қызметін дәптермен жүргізеді. Әрине, мұндай шындықтарда басқарушылық немесе цифрлық бизнес-процестерді дамыту проблемасы туындайды. Шағын және орта бизнес өнімділіктің жоғарылауында үлкен әлеуетке ие, сондықтан сіз өз қызметіңізді дәптермен жүргізесіз немесе сандық режимге ауысасыз.

Осы проблемалардан басқа, компанияның бренд менеджері мен тұтынушы арасында белгілі бір алшақтық бар, ол кейіннен брендтің өзіне әсер етеді. Маркетингте бірнеше субъектілер бар, олардың арасында маңыздысы бренд менеджер мен тұтынушы. Марканы басқаратын субъект маркетинг саласындағы білім мен құзіреттерден басқа, тұтынушылардың қалауы туралы ақпаратқа ие болуы керек. Алайда, бұл ақпарат болмаған кезде, сіздің клиенттің қажеттіліктерін түсінбестен, сізге қажет емес тауарды сату немесе бюджетке өзгерістер енгізу қаупі бар.

Маркетинг, компанияның барлық құрылымдары бірігіп, жұмыс жасаған кезде ғана тиімді. Өзіңіздің мақсатты аудиторияңызды түсіну өте маңызды. Егер

компаниялар басқа компаниялардың модельдерін көшірсе, үлкен қателік болады. Сондықтан компанияға өзінің маркетингтік стратегияңызды құру өте маңызды. Бұл жеке маркетинг құралдарын жасау, бұл сәтті жоба үшін жақсы құрал бола алатындығына назар аудару керек.

Қазір көптеген компаниялар жаңа өнімді әзірлеуге көп қаржы бөлуде және бүгінгі таңда өнім сапасы бірінші орынға шығады. Бұл өз кезегінде маркетинг мамандарынан белгілі бір технологиялық дағдыларды қажет етеді. Қазір көптеген компаниялар маркетингтік техникалық білімсіз қабылдамауға тырысады және барлық сатушылар бағдарламашы ретінде қайта даярланады [2, 38 б.].

Банктердегі маркетингтің ерекшелігі банк өнімінің сипаттамасымен анықталады. Сұранысқа байланысты банктер нақты маркетингтік саясатты әзірлейді және өз қызметінде оны ұстанады. Банк даму стратегиясының негізгі бағытын жаңа банктік өнімдерді (немесе оларды модернизациялау) дамытуға бағыттайды, өйткені оларды тұрақтылығын, экономикалық өсу мен бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етудің маңызды құралы деп санайды. Онсыз қазіргі нарықта бәсекелес болу мүмкін емес [3, 88 б.].

Жаңа өнімді нарыққа сәтті енгізу үшін, ол келесі негізгі талаптарға сәйкес келуі керек:

- ең бастысы - кез-келген өнім түрі тұтынушылардың қажеттіліктеріне толық сәйкес келуі керек;

- өнім банктің немесе оның құрылымдық бөлімшелерінің күшті жақтарына негізделуі керек;

- несие мекемесінің өнімдері бәсекелестерінің ұсыныстарынан гөрі жақсырақ болатындай етіп жасалған;

- банк клиенттерге ұсынатын кез-келген жаңа өнімдерді оның басшылығы қолдауы керек;

- өндірілген өнімдер (қызметтер) сипатта белсенді (стратегиялық) болуы керек [4, 43 б.].

Коммерциялық банктер үшін іскерлік тәжірибеде жаңа өнімдерді енгізу - бұл жаңа нарықтарға шығу, оларды дамыту, жаңа клиенттердің қажеттіліктерін қанағаттандыру және осы негізде жаңа пайда алу мүмкіндігі. Әсіресе жоғары кірістер, әдетте, банк басқа банктер әлі пайдаланбаған және белгілі бір кезеңде монополистке айналған, мүлдем сапалы жаңа өніммен нарыққа кірген кезде пайда болады, бұл монополиялық тұрғыдан жоғары пайда алуға мүмкіндік береді. Бұл кезең әдетте кішкентай, өйткені басқа банктер өз клиенттеріне ұқсас қызметті тез алуға, дамытуға, дайындауға және ұсынуға тырысады. Бірақ қысқа мерзімде «үлкен ақша» жасауға, ең бастысы жаңа клиенттерді тартуға, клиенттік базаны едәуір толықтыруға болады [5, 123 б.].

Банктік өнімді (қызметті) дамыту немесе жетілдіру процесі идеядан басталады. Инновацияның объектісі банктік өнім (қызмет), оны жүзеге асыру технологиясы, бағдарламалық қамтамасыз ету, сондай-ақ бұрын белгілі болған банк өнімін (қызмет), технологияны және бағдарламалық қамтамасыз етуді жаңа мақсатта қолдануы мүмкін. Ұсыныстарды жинау, тіркеу, сондай-ақ

оларды орындау тәртібі туралы кеңестерді банктің тиісті бөлімшелерінің мамандары жүзеге асырады.

Нарықта банктік өнімді құру, енгізу және шығару процесіндегі келесі қадам - маркетингтік зерттеулер. Маркетингтік зерттеудің мақсаты - банктің белгілі бір нарықта немесе оның сегментінде бәсекелестік позицияны алу қабілеттілігін анықтау, өз өнімдерін клиенттердің сұранысы мен талаптарына сәйкестендіру. Маркетингтік зерттеулер өнімді нарықтың сұранысы мен талаптарына тиімді бейімдеуді қамтамасыз етуге бағытталған. Оның ең маңызды міндеттерінің бірі - нарықтағы банк өнімдеріне сұраныс пен ұсыныс арасындағы оңтайлы қатынасқа қол жеткізу жағдайларын анықтау, сонымен қатар нарықта әрекет ететін кәсіпорындардың қызметін, олардың ұстанымдарын, олардың іскерлік тәсілдерін, коммерциялық тәжірибелерін және нарықтық қатынастардың сипатын бағалау.

Мақсаттар мен міндеттерге байланысты маркетингтік зерттеулер екі топқа бөлінеді: бір реттік және тұрақты. Нақты мәселелерді шешу және жаңа банк өнімдерін (қызметтерін) дамыту бойынша стратегиялық шешімдер қабылдау үшін бір реттік зерттеулер жүргізілуде. Нарыққа кері байланыс беретін маркетингтік зерттеулер жалғасуда.

Маркетингтік зерттеулер жүргізу үшін ақпараттың негізгі көздері: статистикалық материалдар, тапсырыс берушілерден - кәсіпорындардан және жеке тұлғалардан алынған ақпарат, бұқаралық ақпарат құралдарынан алынған мәліметтер, бизнес туралы есептер және бәсекелестердің жарнамалық материалдары.

Маркетингтік зерттеудің маңызды құралдары: нарықты талдау; нарықты қадағалау; нарықты болжау. Нарықты талдау - нарықтық жағдайды нақтылау және қазіргі кезде маркетингтің мүмкіндігі. Оның негізгі міндеттері - банктің нарықтағы бәсекелестік позициясын және оның сегментін анықтау [6, 97 б.].

Осылайша, маркетингтік зерттеулер өнімнің маркетингтік бағдарламасын жасау үшін жан-жақты және ақылға қонымды платформаны қамтамасыз етуге арналған, ол бір жағынан банк өндіретін өнімдерге нарықтық талаптарды ескереді, ал екінші жағынан банктің мақсаттары мен жұмыс істеу стратегиясын, даму стратегиясын анықтауға негіз болады, ассортимент пен маркетинг саясатын әзірлеу. Жалпы, кешенді маркетингтік зерттеулердің барлық тізбегінде сатылым шешуші рөл атқарады, бұл бүкіл өндіріс циклінің соңғы сатысы болып табылады, бұл экономикалық талдаудың сенімділігі мен зерттеу тиімділігі туралы нақты ақпарат беріп, тұтынушы тарапынан сұраныс пен банк шығаратын өнімге қойылатын талаптарды ескереді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Валинуров. А.Т. Банковское дело в Республике Казахстан. Алматы, 2015г.
2. Банковский маркетинг. Банковское дело в России, IV том /Под общ. ред. А.В. Фалько, сост. АО "Московское Финансовое Объединение"/. М.: АОЗТ "Вече" - 2010г.
3. Ситнин А.В. Управление банком. М.: АО «Менатеп-Информ», 2013г.
4. Голубков Е.П. Маркетинг: выбор лучшего решения. М.: Экономика. 2016г.
5. Уайтинг Д.П. Осваиваем банковское дело. М., 2016г.

6. Коробов Ю.И. Банковский маркетинг. Саратов: Издат. центр Саратов. экон. Академии, 2014г.

Ғылыми жетекші: доцент Нурмаганбетова М.С.

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ДАМУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қуаныш Р.Ә.

rustem.545@mail.ru

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қоғамның дамуымен бірге экономикалық ой дамып, жетілдірілуде. Әр түрлі әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін экономикалық ғылымның бірі бухгалтерлік есеп болып табылады.

Бухгалтерлік есеп - барлық шаруашылық операцияларды жаппай, үздіксіз және құжаттамалық есепке алу жолымен ұйым мүлкінің, міндеттемелерінің жай-күйі және олардың өзгерістері туралы ақшалай түрдегі ақпаратты жинау, тіркеу және жинақтаудың реттелген жүйесі.

Бухгалтерлік есепті дамытудағы проблемалық мәселелер ғалымдардың түрлі еңбектерінде көрініс табады, соның арқасында қазіргі уақытта түрлі ғылыми бағыттар бар. Әр түрлі тәсілдердің болуы әр жағынан бар мәселелерді қарауға көмектеседі, бірақ кейбір қорытындылардың қарама- қайшылығына байланысты бухгалтердің кәсіби пайымдауын қалыптастыру мен дамыту үшін кейбір кедергілер тудырады.

Бұл мақалада қазіргі кезеңдегі бухгалтерлік есептің дамуы қарастырылады. Бухгалтерлік есеп теориясы мен практикасы арасындағы өзара байланыс мәселесі, сондай-ақ бухгалтердің біліктілігі бойынша негізгі талаптар зерттеледі.

Бухгалтер бухгалтерлік есептің міндеттерін шешуге кірісе отырып, әдетте оқу орнында оқу процесінде және өзін-өзі оқыту процесінде алған бухгалтерлік есептің теориясы саласындағы өз білімдеріне сүйенеді. Бірақ тек бухгалтерлік есептің теориялық білімі жеткіліксіз, оларды тәжірибеде сауатты қолдану маңызды.

Білім, дағдылар және тәжірибе бүгінгі күні бухгалтерлік есепті дамытуда маңызды рөл атқарады. Кез келген жұмыс істейтін кәсіпорын тиісті білімі, өз саласында нормативтік құжаттарды білуі, белгілі бір бағдарламалық өнімдерді білуі және жұмыс тәжірибесінің болуы бар бухгалтерді өз қолына алғысы келеді. Және көптеген жағдайларда соңғысы негізгі болып табылады.

Есепке алу теориясы мен тәжірибесінің дамуы оның күрделенуімен және практикада орын алған тәуекелдермен тығыз байланысты. Бұл ұйымда бухгалтердің бухгалтерлік, салықтық және басқару есебін білмеу және кейіннен дұрыс қоюмен байланысты тәуекелдер болуы мүмкін.

Мектеп бітірушілердің алғашқы жұмысын іздеуде қиналғанын көруге болады, себебі, әдетте, кәсіпорындар осындай тәуекелге ұшырағысы келмейді.

Оқу бітіргеннен кейін түлектер өз мамандығы бойынша тек теориялық білімдерге ие екені бәріне түсінікті. Диплом - бұл жұмысқа орналасу кепілі емес, тек бухгалтердің жұмысын іздеуге «лицензия» деген қорытынды жасауға болады.

Жеткілікті ұзақ уақыт бойы қалыптасқан есепке алу әдіснамасы өзгеріссіз қалады және қолданылады деп есептеледі. Бұл шындыққа сәйкес келмейтін жағдай. Осылайша, тіпті тәжірибелік бухгалтерге есепке алу даму процесінде болып жатқан өзгерістерге байланысты бейімделу қажет. Тіпті жұмыс тәжірибесінің болуы кейде жеткіліксіз. Бухгалтер өз жұмысы барысында өз білімдерінің, іскерліктері мен дағдыларының деңгейін үнемі жетілдіруге, біліктілігін арттыруға және кәсіби өсуге ұмтылуға міндетті, бұл оның кәсіби пайымдауының қалыптасуы мен дамуына әсер етеді. Дәл осы себептен бухгалтерлердің біліктілігін әр түрлі тәсілдермен арттыруға көп көңіл бөлінеді. Мысал ретінде батыста тексерілген және халықаралық танылған диплом немесе бухгалтер сертификатын алу болып табылатын жоғары сенімді тәсіл келтіруге болады. Мысалы:

- CPA (Certified Public Accountant);
- ACCA DipIFR (Diploma in International Financial Reporting);
- CMA (Certified Management Accountant);
- CIA (Certified International Auditor).

Батыста мұндай сертификаттар мен дипломдардың болуы бухгалтер ретінде жұмыс істеу үшін көптен бері талап етуде.

Мұндай сертификаттарды алу үшін бухгалтерлерден бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктің барлық тиісті стандарттарын білу талап етіледі.

Жоғарыда аталғандардың барлығымен қатар, бухгалтерге ұқыптылық, жауапкершілік, орындаушылық, ұйымшылдық, ұқыптылық және басқа да қасиеттер сияқты жеке және кәсіби қасиеттер мен қабілеттер қажет екенін атап өткен жөн.

«Кәсіби пікір» - бұл бухгалтерлік есептегі есепке алу объектісін тану және бағалау туралы жауапты қызметкердің қорытындысы.

Кәсіби пікірді қажет ететін, біріншіден, объектіні пайда мен шығыстар туралы есепке әлде бухгалтерлік балансқа енгізу туралы сұрақты шешу кезінде. Кәсіби пікірді қалыптастыру барысында объект экономикалық пайда көзі бола алатындығын, олардың келу немесе кету ықтималдығы қандай, объектінің құнын қандай сенімділік дәрежесімен өлшеуге болатыны шешіледі.

Кәсіби пікір объектінің пайдалы қызмет ету мерзімі, құқықтық нысан мен экономикалық мазмұнның арақатынасы, объект арқылы жасалған экономикалық пайданы тұтыну процесінің ұзақтығы, күмәнді дебиторлық берешекті өтеудің нақтылығы, объектінің ескіру мүмкіндігі, Компанияның міндеттемелері бойынша сот органдарына жүгіну ықтималдығы және талқылаулардың ықтимал қорытындысы, егер компания онда тартылса және басқа нақты оқиғаларды немесе фактілерді бағалау кезінде де талап етіледі.

Бухгалтермен бірінші практикалық тәжірибе алған кезде қоршаған орта маңызды рөл атқарады. Шағын ұйымда бухгалтер қаржы және салық есебінің барлық учаскелеріне тап болады. Мұндай кәсіпорындарда бухгалтерияны

көбінесе бір бухгалтер жүргізеді, сондықтан мұнда бухгалтердің барлық есеп учаскелері бойынша практикалық тәжірибе алуы үшін мүмкіндіктер көп. Ірі компанияларда бухгалтер, негізінен, бір жұмысты орындайды, ол қызметкермен автоматизмге дейін жеткізіледі. Мұнда жан - жақты практикалық тәжірибе алу мүмкіндігі жоқ.

Бухгалтерлік есеп ғылым ретінде осы саладағы кәсіби білімі мен практикалық дағдылары бар зерттеушілердің үлесі арқасында дамып, жетілдіріледі.

Егер бухгалтер зерттеу қызметімен айналысса, онда ол әрдайым өзінің кәсіби пікірін айтады және есептің теориясы мен практикасын дамытуға өз үлесін қосады. Есепке алу теориясы тәжірибелік қызмет экономикалық негіздеуді, қоюды, есепке алу объектісін анықтауды және оның уақыт қозғалысын талап ететін жаңа міндеттер қойғанда дамиды.

Бухгалтерлік есепті ғылым ретінде одан әрі дамыту үшін бухгалтерлік есепте білім мен тәжірибе алмасу мақсатында барлық ғылыми қоғамдастыққа бухгалтерлік есептің теориясы мен тәжірибесінде жүргізілген зерттеулердің нәтижелерін ұсыну өзекті және маңызды болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы N 234 Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000234>
2. Шевелев А.Е., Шевелева Е.В. Риски в бухгалтерском учете: учебное пособие. — М.: КНОРУС, 2007. — 280 с.
3. Гульпенко К.В., Тумашик Н. В. Теоретические аспекты развития учета // Проблемы современной экономики. — 2009. — № 4 (32). — С. 177-181.
4. Бухгалтерский учет: учеб. / Под ред. Я.В. Соколова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. — 776 с.

РИТОРИКА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩЕГО ЮРИСТА

Латып А.

alualat@mail.ru

Актюбинский региональный государственный университет им.К.Жубанова

Место, роль риторики в деятельности юриста многоплановы и полиаспектны. Отметим, что риторика развивает и формирует общую культуру юриста, ориентируют и требуют от него максимального развития и использования своих психофизиологических возможностей. Риторика взаимодействует с логикой, психологией, языкознанием, философией, правоведением.

Изучение риторики, развитие красноречия у студентов юридических факультетов предполагает изучение и использование ими знаний по общей психологии и социальной психологии в частности. Психология позволяет оценить и описать многие ситуации, в которых может оказаться юрист.

Говоря о роли или функции риторики в деятельности юристов, следует отметить, что их невозможно полностью выделить или описать. Знание риторики, владение красноречием расширяет мировоззрение, формирует методологическую культуру мышления и практического действия юриста, развивает чувство уверенности, психологическую устойчивость, позволяет раскрыть сущность описываемых процессов и явлений, прививает умение интерпретировать, доступно, ясно, четко, эмоционально объяснить слушателям [1, с. 19].

Считаю, что наиболее полно и всесторонне роль красноречия, риторики проявляется в судебных заседаниях. Это обусловлено множеством факторов и прежде всего целью речи на суде представителей любой из сторон, участвующих в судебном заседании: государственного обвинения, защиты, судей, свидетелей, экспертов. Следовательно, речь тех, кто выступает в суде, ориентирована в первую очередь на понимание предмета речи всеми, кто участвует в судебном заседании. Она должна быть понята тем, к кому она обращена, и тем, кто будет принимать решение по конкретному рассматриваемому делу. Более того, речь юриста должна ясно, четко и однозначно отразить событие, явление, процесс с выделением сущностных признаков предмета речи. Слушатели должны понимать представленную выступающим мысль без усилий, трактовать предмет мысли так же, как трактует его выступающий. Добиться такого эффекта юристу поможет владение знаниями, умениями, навыками красноречия, которое раскрывает риторика [2, с. 76].

Изучение риторики позволяет студентам и специалистам развивать у себя чистоту и точность слога, формирует правильное мышление, знание и использование языка в контексте изучения юридических дисциплин и их применения на практике. Более того, развитие и формирование у будущего юриста необходимых ему для эффективной практической работы умений и навыков красноречия реально возможно в процессе изучения риторики в вузе, в ходе лекционных и практических занятий. Это один из немногих изучаемых в вузе предметов, который позволяет студентам формировать себя как профессионального специалиста уже на стадии обучения.

Также обращаем внимание и на такой аспект значения риторики для студентов специальности «Юриспруденция», как лингвистический. Изучение риторики раскрывает перед студентами богатство языка, развивает умения и навыки свободного пользования лексикой, в том числе и специальными понятиями и категориями.

Риторика значима в деятельности юриста потому, что она формирует и развивает у него простоту и изящество речи, в которой заключена сила воздействия на сознание и поведение слушателей с помощью использования наглядного сравнения, параллели, выразительного эпитета [3, с. 103].

Можно утверждать, что красноречие в суде требует не только знания, интерпретации совершенного подсудимым деяния, но и глубокого понимания и интерпретации законов Казахстана. Изучение риторики, использование красноречия юристами в их практической деятельности обязывает их не только

к непрерывной работе с текстами законов, но и к проникновению в их смысл, их трактовку и объяснение. Если юрист будет владеть искусством риторики, то он будет высококвалифицированным специалистом, нравственно зрелой личностью.

Следовательно, развитие красноречия предполагает использование не только точности слова, но и сформированного правильного мышления будущего юриста, так как ясность, конкретность речи связана с мыслительными процессами. Развитое, глубокое, полиаспектное мышление является основой красноречия. Так без логических представлений специалист-юрист не будет способен познать элементарные закономерности бытия природы, общества, человека; выразить их в речи.

Роль риторики в деятельности состоит и в том, что овладение ею позволяет понять соотношение и связь коммуникативных качеств речи; взаимодействие языка и сознания, речи и поведения людей; позволяет выявить воздействие речи на психику [4, с. 123].

Таким образом, приходим к выводу, что риторика занимает важное место в работе правоведа, так как она придает речевой деятельности юристов эффективность и результативность.

Использованная литература:

1. Зарецкая Е.Н. Риторика и теория речевой коммуникации. Изд. 2-е. - М.: Дело, 1999.
2. Ключев Е.В. Речевая коммуникация. Коммуникативные стратегии. Коммуникативные тактики. Успешность речевого взаимодействия. Учебное пособие. – М.: Приор, 1998.
3. Романова Н.Н., Филиппов А.В. Русский язык в профессиональном общении. – М.: РГУТиС, 2008.
4. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация. Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2006.

ВОПРОСЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ВУЗОВ И ЕЕ ОЦЕНКА

Мерген Л., Таңжарбаева А., Сейтова Г.
Казахско-Русский Международный университет

Инвестиционная деятельность в высшем образовании тесно связана с инновационной деятельностью, которая определяет особенности его развития в современной экономике. В настоящее время все ВУЗы активно участвуют в конкурентной борьбе за абитуриентов, за государственные и частные заказы, и финансирование, привлекают лучших специалистов, известных ученых, преподавателей-практиков. Это показывает необходимость применения инновационных технологий и управленческих решений.

Государство рассматривает Университеты в качестве агентов социальных и экономических изменений. Бизнес взаимодействует с университетами, ориентируясь на его научный и образовательный потенциал, на возможность выступить партнером в создании и реализации инновационных проектов.

Вопросы инвестиционной привлекательности ВУЗов и ее оценка играют большую роль в улучшении материального состояния ВУЗов.

Инвестиционная привлекательность - комплекс объективных и субъективных факторов, которые способствуют или препятствуют капитальным вложениям на макро - и микроуровне[1, с.75].

Казахско-Русский Международный университет – первый международный негосударственный вуз западного региона Казахстана. 23 февраля 2019 года университету исполнилось 25-лет. Успешные международные связи, совместные образовательные программы с ведущими европейскими и российскими вузами, сотрудничество с известными учеными легли в основу и начало успеха КРМУ как Международного ВУЗа. Авторитетные преподаватели, успешные ученые, опытные преподаватели-практики положили начало современной экономической науке в регионе, внесли неоценимую лепту в формирование компетентных специалистов, профессионалов своего дела. Имена выпускников, их профессиональный рост, личностные качества, научные интересы всегда были главной ценностью вуза.

В настоящее время университет активно сотрудничает со многими ВУЗами России, СНГ и Европы: Европейский университет (Швейцария); Университет Еврорегиональной экономики им.Альчиде де Гаспери (Польша); Линкольн университет (Великобритания), Московский государственный институт международных отношений (Россия); Московский педагогический государственный университет (Россия); Московский институт экономики, политики и права (Россия); Оренбургский государственный университет (Россия) и др.

Казахско-Русский Международный университет по итогам Национального рейтинга Независимого агентства аккредитации и рейтинга вошел в TOP – 20 лучших ВУЗов Казахстана в 2018 году. В 2018 году в КРМУ были успешно проведены институциональные и специализированные аккредитации Образовательных программ НААР.

Казахско-Русский Международный университет предоставляет образовательные услуги по 23 специальностям бакалавриата, 6 специальностям магистратуры, 5 специальностям докторантуры.

Научно-инновационная среда Казахско-Русского Международного университета представлена структурными подразделениями, в которых проводятся научные исследования по направлениям кафедр, научно-исследовательскими лабораториями, где осуществляется подготовка молодых специалистов, проводится апробация результатов НИР. Для поощрения самых талантливых сотрудников, ученых, преподавателей и обучающихся руководство ВУЗа учредило следующие награды: высший почетный знак «Алтын қанат»; Орден «Алтын қанат»; Золотая медаль «За доблесть в труде»; Золотая медаль «За доблесть в учебе»; ежегодные именные стипендии ректора ВУЗа и др.

В целях повышения качества подготовки конкурентоспособных специалистов, создания условий для проведения научных исследований в КРМУ постоянно ведется работа по оснащению современным учебным

оборудованием кабинетов и лабораторий. За последние годы для этих целей приобретено большое количество компьютерной, аудио-, видеотехники и другого оборудования, а также программного обеспечения. Современный уровень оснащения оборудованием и приборами позволяет проводить учебные занятия на высоком уровне, ориентируясь на расширение технологических возможностей с выходом на практикоориентированное обучение.

КРМУ обеспечен мощной материально-технической базой: 5 учебных корпусов; 2 общежития; библиотечный комплекс, типография; парк оздоровительных технологий (с сауной, бассейном); студенческая поликлиника; спортивные залы. Лабораторная база представлена 30 лабораториями; 1 НИИ; 7 научно-методическими центрами; Научно-образовательный центр «Экономикс»; Зал для проведения видеоконференций; Электронный центр обслуживания студентов; Электронная кросс-платформа научной информации студентов; Кабинет синхронного перевода; Лекционные аудитории, аудитории для практических занятий [2, с. 3].

При подготовке материалов исследования, нами был проведен SWOT – анализ внешней и внутренней среды университета (табл. 1).

Таблица 1. SWOT – анализ внешней и внутренней среды вуза

S (Strenght) - сильные стороны (потенциально-позитивные внутренние факторы)	W (weakness) – слабые стороны (потенциально негативные внутренние факторы)
<ul style="list-style-type: none"> - соответствие миссии целей и задач приоритетам экономических реформ Казахстана во всех областях и сферах деятельности; - наличие образовательного, научного и социально-культурного потенциала; - мощная материальная база (обеспеченность компьютерами и доступом в Интернет, оборудование аудиторий и лабораторий, обновление библиотечного фонда); - высококвалифицированный ППС. 	<ul style="list-style-type: none"> - недостаточная реализация программы академической мобильности ППС и обучающихся; - недостаточная активность участия ППС в финансируемых международных программах, грантовых проектах.
O (oppportunity) – благоприятные возможности (потенциально позитивные внешние факторы)	T (treat) – угрозы (потенциально-негативные внешние факторы)
<ul style="list-style-type: none"> - реформы по обеспечению соответствия уровня образования в РК мировым стандартам и требованиям; - реализация индустриально- 	<ul style="list-style-type: none"> - изменения в нормативной документации, которая регламентирует образовательную деятельность вузов;

<p>инновационной стратегии РК и Актюбинского региона;</p> <ul style="list-style-type: none"> - заинтересованность предприятий региона в сотрудничестве; - созданы условия для повышения образовательного и интеллектуального уровня студентов (библиотечный фонд, различные организационные мероприятия и др.); - признание университета общественностью, как центра подготовки кадров. 	<ul style="list-style-type: none"> - высокий уровень конкуренции на рынке образовательных услуг Актюбинской области; - нестабильность доходов населения, промышленных предприятий, которые выступают заказчиками квалифицированных кадров; - негативное влияние демографической ситуации в РК на показатели количественных и качественных сторон набора студентов; - высокий уровень потребности промышленных предприятий в кадрах, имеющих рабочие специальности.
--	--

В Стратегическом плане КРМУ на 2017-2021 годы определены следующие направления развития вуза:

Обеспечение качественных образовательных услуг и конкурентоспособной профессиональной подготовки специалистов, научных кадров; развитие научно-инновационной деятельности и продвижение университета в научно-образовательном пространстве; модернизация и развитие инфраструктуры и информационных ресурсов университета; развитие и внедрение исследовательской инновационно-предпринимательской среды в университете; развитие цифрового университетского образования и дистанционных образовательных технологий; развитие интернационализации, академической мобильности и двудипломного образования [3, с.9].

Подводя итоги исследования, можно отметить, что инвестиционная привлекательность КРМУ очень высокая, университет предоставляет высококачественные образовательные услуги, предоставляет условия творческого и научного развития обучающимся, в университете созданы все условия для первоклассного обучения и творческой самореализации обучающихся, отличная материально-техническая база, в университете работает высококвалифицированный профессорско-преподавательский состав.

Использованные источники:

1. Крылов Э. И., Власова В. М., Егорова М. Г., Журавкова И. В. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности предприятия: Учеб. пособие для вузов - М. : Финансы и статистика, 2013.—с.175.
2. www.krmu.kz/Материально-техническая база КРМУ – 2019.
3. Стратегический план развития Казахско-Русского Международного университета на 2017-2021 гг. – Актюбе - 2017г. – с.11.

Научный руководитель: ДВА, доцент Нурмаганбетова М.С

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ НА МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Мурзабекова Л.Е.

laurka207@mail.ru

Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова

Наличие развитого сектора малого бизнеса является обязательным условием успешного функционирования национальной экономики. В экономически развитых странах малые предприятия выполняют ряд важнейших социально-экономических функций, таких, как обеспечение занятости, формирования конкурентной среды, поддержание социальной стабильности.[1]

Для начала, разберемся, что такое малое предпринимательство. Малое предпринимательство (малый бизнес) — предпринимательство, опирающееся на деятельность небольших фирм, малых предприятий, формально не входящих в объединения.

Для нормального функционирования малых предприятий необходима всесторонняя, объективная, оперативно поступающая информация. Важнейшим источником информации об экономической деятельности организаций, в том числе и малых предприятий, являются данные, содержащиеся в бухгалтерском учете.

Бухгалтерский учет формирует информацию о работе предприятий малого бизнеса. Он фиксирует все изменения, происходящие в производственной, снабженческой и сбытовой деятельности, т.е. дает необходимые сведения о кругообороте средств малого предприятия. Бухгалтерский учет не бесстрастный регистратор фактов и событий; здесь систематизируются и обобщаются полученные данные. Все изменения, происходящие в хозяйственной деятельности, регистрируются в бухгалтерском учете с целью активного воздействия на улучшение работы малого предприятия через принятие правильных управленческих решений.

Поэтому бухгалтерский учет на предприятиях малого бизнеса является составной частью системы управления производством. Он необходим, прежде всего, для информационного обеспечения системы управления, причем на всех ее уровнях. В общем, объеме экономической информации в малом бизнесе учетная информация занимает свыше 80 %, т.е. данная информация составляет основу информационного обеспечения системы управления малым бизнесом.[2]

Как установлено в законодательстве Республики Казахстан "О бухгалтерском учете и финансовой отчетности" ответственность за организацию бухгалтерского учета субъектов малого бизнеса возлагается на руководителя предприятия.

Бухгалтерская отчетность субъектов малого предпринимательства представляется в порядке, предусматривающем упрощенные процедуры и формы отчетности, согласно действующему налоговому законодательству Республики Казахстан.

Субъекты малого предпринимательства, применяющие упрощенную систему определения налоговой базы, отражают свои хозяйственные операции в регистре (по форме, устанавливаемой налоговым органом) без применения способа двойной записи, типового плана счетов бухгалтерского учета и иных требований, предусмотренных ранее КСБУ (Казахстанский стандарт бухгалтерского учета) и ныне МСФО (международные стандарты финансовой отчетности).[3]

Для оформления хозяйственных операции применяются первичные учетные документы, которые свойственны для всех организационно-правовых форм. Это значит, что первичный учет аналогичен с учетом в крупных организациях в части оформления документации.

Субъекты составляют и представляют финансовую отчетность в соответствии со НСФО №2 и она состоит из бухгалтерского баланса, отчета о прибылях и убытках и пояснительной записки и примечание.

Формы финансовой отчетности для субъектов крупного предпринимательства шире и включают в себя:

- бухгалтерского баланса;
- отчета о прибылях и убытках;
- отчета о движении денежных средств;
- отчета об изменениях в капитале.

Как видно, представленных данных малые организации представляют сокращенный вариант финансовой отчетности. При этом улучшения качества бухгалтерской информации необходимой для пользователей по собственному усмотрению могут составлять и другие формы финансовой отчетности.

В целом, ведение бухгалтерского учета и составление финансовой отчетности как и в субъектов крупного предпринимательства должно основываться на таких принципах как начисление и непрерывность, а также в основу должны быть взяты качественные характеристики финансовой отчетности.

В финансовых отчетах отражаются сведения за предыдущий период. Это необходимо для корректировок ошибок, если таковые обнаружены в текущем периоде.

Для малых организации также свойственно отражаются операции в учете на основе двойной записи.

При определении дохода и расхода используется метод начисления. В соответствии НСФО №2 доход измеряется по справедливой стоимости полученного или подлежащего к получению возмещения с учетом суммы любых торговых и оптовых скидок, предоставленных субъектом. Для отражения общих сведений об финансовых результатах за отчетный период используется таблица расчета финансовых результатов. Данная таблица служит основой для заполнения отчета о прибылях и убытках.

Основные средства отражаются в бухгалтерском учете в соответствии с правилами, установленными в учетной политике, и первоначально измеряются по фактической стоимости приобретения.

Для малых организаций не предусмотрено выбора метода оценки запасов как принято для крупных организации, а возможна оценка по методу средневзвешенной стоимости. Себестоимость реализуемых запасов признается как расход в тот отчетный период, в котором признается связанный с ним расход. В финансовой отчетности запасы отражаются по себестоимости.

Расходы субъектов малого предпринимательства признаются в отчете о прибылях и убытках. К ним относятся расходы периода и расходы будущих периодов. Расходы относятся к тому отчетному периоду, в котором были произведены. Расходы также включают и расходы по корпоративному подоходному налогу. Налоговый платеж по корпоративному налогу, представленный в финансовой отчетности, соответствует корпоративному подоходному налогу, заявленному в налоговых целях.

Таким образом, учет в субъектах малого предпринимательства имеет главной особенностью построение в зависимости от масштабов деятельности, направлен на упрощение работы бухгалтерской службы, базируется на международных стандартах финансовой отчетности. Взаимосвязь бухгалтерского учета малых и крупных субъектов предпринимательства достигается на основе единых объектов, методов и принципов учета. [4]

Использованные источники:

1. Шаповал Е.В. Банковское кредитование малого бизнеса: состояние, тенденции, проблемы, государственная поддержка, статья В сборнике: Актуальные проблемы экономики, управления, права. РИО НОУ «ИНЭП», 2009. С. 182-191.
2. Большакова Л. Г., преподаватель бухгалтерского учета, анализа и аудита Российской международной академии туризма, курс лекций.2007
3. Закон «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 г.
4. Международные стандарты бухгалтерского учета и отчетности на 01.01.2008 г.

Научный руководитель: магистр, старший преподаватель Ажаипова И.Ш.

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫ-ШАРУАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мурзагалиева Б.Г.

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті

Табысты ұйымдар өздерінің әріптестерінен ерекшеленеді, олардың жақсы, білікті және білімді әлеуеті бар. Лидердің өнері әсіресе қызметкерлердің іскерлік шешімдерге қатысуын ынталандыру қабілетінде айқын көрінеді, бұл ұйымның зияткерлік әлеуетін арттыра алады және жеке тұлғаның өзін-өзі көрсетуге және оның жұмысының нәтижелерін тануға деген терең қажеттілігін қанағаттандыра алады.

Көшбасшылық мәселелері ұйымдастырушылық тиімділікке жетудің кілті болып табылады. Кәсіпорынның қаржылық нәтижелері (пайда, залал) өнімдерді (жұмыстарды, қызметтерді), негізгі құралдарды, тауарлық-материалдық

құндылықтарды, материалдық емес және басқа активтерді сату, сондай-ақ жұмыс істемейтін кірістер мен шығыстарды қалыптастыру процесінде қалыптасады. Өз қызметінің нәтижесінде кез-келген кәсіпорын кез-келген шаруашылық операцияларын жүзеге асырады, белгілі бір шешімдер қабылдайды. Мұндай іс-әрекеттердің барлығы дерлік бухгалтерлік есепте көрінеді [1, 82 б.].

Қаржылық есеп - бұл бухгалтерлік есеп мәліметтерінен және бухгалтерлік есептің басқа түрлерінен алынған, есепті кезеңдегі кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелерін сипаттайтын мәліметтер жиынтығы. Бұл кәсіпорынды басқарудың құралы және сонымен бірге экономикалық қызмет туралы ақпаратты жинақтау және ұсыну әдісі.

Есеп беру экономикалық ақпарат жүйесінде маңызды функционалды рөл атқарады. Ол бухгалтерлік есептің барлық түрлерінің ақпаратын біріктіреді және шаруашылық жүргізуші субъектілердің ақпаратты қабылдауы үшін ыңғайлы кесте түрінде ұсынылады.

Есеп беру әдіснамалық және ұйымдастырушылық тұрғыдан алғанда бүкіл бухгалтерлік жүйенің ажырамас элементі болып табылады және бастапқы құжаттамамен және бухгалтерлік регистрлермен бірге қалыптасқан көрсеткіштердің органикалық бірлігін анықтайтын есеп процесінің соңғы сатысы ретінде әрекет етеді.

Шаруашылық жүргізуші субъект белгілі бір уақыт аралығында жасаған шаруашылық операциялары туралы ақпарат тиісті бухгалтерлік есеп регистрлерінде жинақталады және олар топтастырылған түрде қаржылық есептілікке жіберіледі. Бухгалтерлік ақпаратты жинақтаудың мұндай процедурасы, ең алдымен, кәсіпорынның өзі үшін қажет және нақты кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметінің болашақтағы бағыттарын нақтылау қажеттілігімен байланысты.

Осылайша, қаржылық есептілікте пайдаланушылардың мүліктің жай-күйі, қаржылық жағдайы, пайдасы мен шығыны туралы ақпаратты бағалауына әсер етуі мүмкін кез келген фактілер анықталуы керек.

Мұндай ақпаратты пайдаланушылар менеджерлер, құрылтайшылар, кәсіпорынның меншік иелері болып табылады.

Кәсіпорын қызметі, мүліктік жағдайы және қаржылық тұрақтылық туралы есеп берудің мазмұны капиталды инвестициялауға мүдделі әлеуетті инвесторларды қызықтырады.

Кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін талдау кәсіпорын жұмысының әр түрлі жақтарын сипаттайтын кең ақпаратпен байланысты. Көбінесе бұл ақпарат қаржылық есептілік құжаттарында, аудиторлық есептерде, операциялық есепте және басқа көздерде шоғырланған.

Баланс - қаржылық есептіліктің негізгі нысаны. Онда кәсіпорын активтерінің жағдайы және олардың белгілі бір күнге қалыптасу көздері көрсетілген [2, 124 б.].

Ақшалай қаражаттың қозғалысы туралы есепте операциялық қызметтен түскен ақша қаражаттарының қозғалысы, инвестициялық қызметтен түскен

ақша қаражаттарының қозғалысы және қаржылық қызметтен түскен ақша қаражаттарының қозғалысы туралы ақпарат болады

Кірістер мен шығыстар туралы есеп жыл басындағы ақша қалдығын, жыл ішіндегі кірістер мен шығыстарды, жылдың аяғындағы қалдықты көрсетеді.

Капиталдағы өзгерістер туралы есепте бас ұйымның меншікті капиталы, шығарылған капитал, резервтік капитал, бөлінбеген пайда, жиынтық) және азшылықтың үлесі, сондай-ақ жиынтық капитал туралы ақпарат болады[3, 48 б.].

Аудиторлық есептерді сыртқы аудиторлар (тәуелсіз лицензиялық ұйымдар) және ішкі аудиторлар (тексеру комиссиялары, кәсіпорын жұмысшылары немесе акционерлер арасынан сайлайды). 1-кестеде көрсетілгендей, кәсіпорынның басқару қызметі әр категорияға әр түрлі талаптарға сәйкес келетін ақпаратты ұсынуы керек[4, 97 б.].

1-кесте. Басқарушылық қызметтің әртүрлі санаттарының ақпараттық қажеттіліктері

Ақпарат сипаттамасы	Жедел бақылау	Басқарушылық бақылау	Стратегиялық жоспарлау
Ақпарат көзі	Негізгі	Оң	Сыртқы
Шекара	Дәл анықталған	Оң	Кең көлемде
Біріктіру деңгейі	Толық	Оң	Біріктірілген
Уақыт шеңбері	Өткен кезеңдегі	Оң	Болашақ
Жаңалығы	Ағымдағы	Оң	Бұрыңғы
Қажетті дәлдігі	Жоғары	Оң	Төмен
Пайдалану жиілігі	Өте жиі	Оң	Сирек

Бұдан шығатыны, ақпараттық база басшыларға шешім қабылдау үшін қажетті ақпарат беретін ресми база болып табылады. Тиімді ақпарат басқару деңгейлері, іс-әрекет аймағы, сондай-ақ сыртқы жағдайлар арасындағы айырмашылықтарды ескереді, әр менеджерге тек өзіне қажет түрде және сапа туралы ақпарат береді.

Ақпараттық база клиенттерге әсер ету байланысы сияқты аспектілерді қамтиды:

1. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы жарнама (теледидарда, радиода, жергілікті және аймақтық мерзімді басылымдарда және мүмкін болса, кинотеатрларда).

2. Сатып алушыға жедел әрекет етуді ұсынатын жергілікті жарнама (каталогтар, теледидар, интернет, брошюралар).

3. Жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған немесе пошта арқылы жеткізілетін бөлшек сауда дүкендеріне арналған талондар.

4. Жергілікті сыртқы жарнама (билбордтар, плакаттар, белгілер).

5. Тауарларды сөрелерде және дүкен терезелерінде көрсету.

6. Арнайы бағамен көрсету.
7. Дүкен сөрелеріндегі үлестірімелер.
8. Дүкендерде түрлі іс-шаралар өткізу.
9. Жергілікті деңгейде демеушілік.
10. Бөлшек саудагерлердің жеке сауда белгілері.
11. Буклеттер мен прайс парақтары[5, 138 б.].

Сондықтан ақпарат өнімді сатудан және сатып алудан бастап тауар сатумен аяқталғанға дейін кәсіпорынның барлық аспектілерінде тікелей болуы керек.

Басқарушылық қызметті енгізу және жетілдіру басқару жүйесін зерттеу нәтижелерін және оны жақсарту үшін қабылданған шараларды анықтауды қажет етеді. Кәсіпорындағы менеджментті зерттеу жүйесінің тиімділігі - бұл басқару қызметінің тиімділігі, материалдық, қаржылық, еңбек және адам ресурстарын пайдаланудың оңтайлы деңгейі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Абрютин М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: Учебное пособие. – 2-е изд. – М.: "Дело и Сервис", 2015. – 236с.
2. Бланк В.Р., Бланк С.В., Тараскина А.В. Финансовый анализ: Учебное пособие. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2006. – 344с.
3. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. – М.: "Финансы и статистика", 2012. - 286с.
4. Большаков С.В. Финансы предприятий: теория и практика. Учебник – М.: Книжный мир, 2016. – 617с.
5. Барышников Н.П. Организация и методика проведения общего аудита. – 4-е изд. – М.: "Филин", 2014. - 242с.

Ғылыми жетекші: доцент Нурмаганбетова М.С.

ПОНЯТИЕ КОРРУПЦИИ, ВИДЫ И ФОРМЫ ЕЕ ПРОЯВЛЕНИЯ

Мусаипов А.С.

Восточно-Казахстанский государственный университет
им. С. Аманжолова

Среди множества острейших социально-экономических и политических проблем любого государства проблема коррупции занимает далеко не последнее место. Существует несколько причин ее чрезвычайной актуальности. Во-первых, скандалы и разоблачения в злоупотреблении властью в корыстных целях на фоне углубляющегося неравенства разных слоев населения подрывают авторитет власти, дискредитируют демократию, создают опасность поворота к диктатуре, одним из лозунгов которой может быть борьба с коррупцией. Во-вторых, коррупция, экономическое содержание которой состоит в деформации процесса распределения ресурсов, негативно влияет на эффективность экономики в целом. В-третьих, коррупция, как и многие другие социальные явления, создает условия собственного воспроизводства; она

влияет на будущий экономический, социальный и политический порядок, причем, чем продолжительнее период масштабной коррупции, тем сложнее предстоит борьба с ней и устранение ее последствий, даже если некоторые из ее причин и будут ликвидированы. В-четвертых, что очень существенно в настоящее время, репутация страны с масштабной коррупцией является не только политическим, но и важным экономическим фактором, влияющим на условия предоставления займов, масштабы иностранных инвестиций и т.д., как и любая репутация, она с трудом поддается исправлению.

В Казахстане о коррупции как об особо опасном явлении стали говорить с 90-х годов прошлого столетия. Во всех законодательных и нормативных актах подчеркивается, что взяточничество и коррупция в корне противоречит интересам нашего общества и государства.

В Казахстане создана законодательная база для борьбы с коррупционными преступлениями. По мнению правоведов, среди стран СНГ Казахстан занимает лидирующее положение в разработке законодательной базы и системы противодействия коррупции. Так, например на сегодняшний день действуют Закон РК от 18 ноября 2015 года «О противодействии коррупции» [1], Закон РК «О государственной службе в Республике Казахстан» от 23 ноября 2015 года [2].

Как у всякого сложного социального явления, у коррупции не существует единственного канонического определения, что обуславливает многообразие подходов к ее исследованию. Исторически первые определения коррупции относятся к области права. С юридической точки зрения коррупцией является то, что называется таковой в уголовном кодексе той или иной страны или что запрещают кодексы профессиональной этики.

Этимологически термин «коррупция» происходит от лат. «corruptio», означающего «порча, подкуп». Эти два слова определяют понятие коррупции.

Так, в Юридической энциклопедии термин коррупция определяется как «преступная деятельность в сфере политики или государственного управления, заключающаяся в использовании должностными лицами доверенных им прав и властных возможностей в целях личного обогащения»[3].

Аналогичное определение коррупции содержится в отчете Всемирного банка, посвященном роли государства в современном мире: коррупция - это «злоупотребление государственной властью ради личной выгоды»[4].

Наиболее глубоко и всесторонне понятие коррупции разрабатывалось учеными США. Американские исследователи проблемы коррупции определяют это явление как уклонение политических деятелей, сотрудников госаппарата, бизнесменов и других лиц от выполнения ими своих официальных обязанностей и государственных функций ради личных, семейных или групповых интересов в целях обогащения и повышения своего социального статуса[5].

Юридический энциклопедический словарь Дж. Бэллентайна слово «коррумпированный» толкует, как «извращающий назначение органов государства в целях извлечения личной выгоды, препятствующий процессу

отправления правосудия». Другой авторитетный юридический словарь Г. Блэка определяет коррупцию как:

- деяние, совершаемое с намерением предоставить некое преимущество, несовместимое с официальными обязанностями должностного лица и правами других лиц;

- деяние должностного лица, которое незаконно и неправомерно использует свое положение или статус для извлечения какого-либо преимущества для себя или другого лица в целях, противоположных обязанностям и правам других лиц.

Известные американские исследователи проблемы коррупции М. Джонстон и Дж. С. Наем определяют ее, как «...поведение, отклоняющееся от того, которое предписано должностному лицу имеющимися правилами, и обусловленное желанием получить материальные или статусные преимущества для себя, своей семьи или связанной с собой узкой группы лиц, а также нарушающие ограничения на вмешательство по личным мотивам в отправление должностных функций»[6].

Правильно отмечает д.ю.н., профессор А.Н. Агыбаев, что «...практически редко можно встретить человека, полностью удовлетворенного своим положением в обществе» [7]. Так и государственный служащий, являясь звеном цепи исполнения государственной функции, в случае неудовлетворения своим положением может навредить всей цепочке, из которой складывается государственная деятельность, то есть пойти в разрез с законом. Чтобы этого не допустить, нужно создать условия, побуждающие государственного чиновника добросовестно исполнять возложенные на него обязанности, а не наоборот.

Яркую характеристику коррупции дает ученый-адвокат А.И. Кирпичников: «Коррупция - это коррозия власти. Как ржавчина разъедает металл, так коррупция разрушает государственный аппарат и разъедает нравственные устои общества. Уровень коррупции - своеобразный термометр общества, показатель его нравственного состояния и способности государственного аппарата решать задачи не в собственных интересах, а в интересах общества. Подобно тому, как для металла коррозионная усталость означает понижение предела его выносливости, так для общества усталость от коррупции означает понижение его сопротивляемости»[8].

Проанализировав все вышеперечисленные определения коррупции, необходимо указать, что в целом коррупции присущи следующие признаки:

1) это, прежде всего, социальное явление, не имеющее точного юридического определения; в конечном счете оно приводит к разложению всего гражданского общества и государства, когда коррупционные деяния становятся повседневной нормой жизни общества;

2) имеется определенный круг субъектов данного правонарушения (это, прежде всего, государственные служащие, лица, уполномоченные на выполнение государственных функций, а также лица, уполномоченные на выполнение управленческих функций в частном секторе);

3) использование указанными субъектами (путем действия или бездействия) своего служебного положения, своего правового статуса и

авторитета занимаемой должности (причем авторитета не своего собственного как гражданина, а именно авторитета должности) вопреки интересам службы (т.е. государственной службы и службы в организациях частного сектора) и установленным нормам права и морали;

4) деятельность вышеназванных субъектов как в целях личного обогащения, так и в интересах других лиц либо корпоративных интересах.

Таким образом, коррупция - это социальное явление, заключающееся в разложении общества и государства, когда государственные служащие, лица, уполномоченные на выполнение государственных и иных управленческих функций, в том числе и в частном секторе, используют свое служебное положение, статус и авторитет занимаемой должности вопреки интересам службы и установленным нормам права и морали в целях личного обогащения или в групповых интересах.

Использованные источники:

1. Закон РК «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>
2. Закон РК «О государственной службе в Республике Казахстан» от 23 ноября 2015 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2020 г.) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=36786682
3. Юридическая энциклопедия. 2-ое изд. перераб. – М.: Зерцало, 2003.
4. Отчет Всемирного банка о мировом развитии / Под общ. ред. Д. Тушунова. Пер. с англ. Н. Сухова. – М.: Прайм-Тасс, 1997.
5. Михайлов Л.В. Борьба с коррупцией в США (80-е годы) // Вопросы истории. - 1994. - № 5.
6. Джонстон М. Поиск определений: качество политической жизни и проблема коррупции // Международное жюри социальных наук. – Париж, - 1997. - № 16.
7. Агыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией. – Алматы: Жеті Жарғы, 2003.
8. Кирпичников А. Это модное слово «коррупция» // Российская провинция. – Набережные Челны, - 1995. - №5.

Научный руководитель: к.ю.н., доцент Рамазанова А.С.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Наурзбекова М.

anilimmirova@gmail.com

Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

На сегодняшний день Казахстан признан более чем 120 государствами, почти со всеми установлены дипломатические отношения. Казахстан вступил в июле 1992 г. в Международный валютный фонд и во Всемирный банк, Казахстан участвует в деятельности ОБСЕ, ООН, ЮНЕСКО и др. Становлению современного Казахстана способствовало интенсивное развитие сферы малого и среднего предпринимательства, которое является базой экономической и социально-экономической стабильности общества и по оценкам различных

аналитических агентств должно занимать в экономике страны не менее 40-50%, так, например, в Великобритании доля среднего и малого бизнеса в экономике объединенного королевства занимает не менее 64%, в Германии – 58%, а в Голландии – около 51,5%. [1]

Предпринимательство как одна из конкретных форм проявления общественных отношений способствует повышению материального и духовного потенциала общества, создает благоприятную почву для практической реализации способностей и талантов каждого индивида, ведет к единению нации, сохранению ее национального духа и национальной гордости.

При характеристике предпринимательства как экономической категории центральной проблемой становится установление его субъектов и объектов. Субъектами предпринимательства могут быть, прежде всего, частные лица (организаторы единоличного, семейного, а также более крупного производства). Деятельность таких предпринимателей осуществляется как на основе собственного труда, так и с привлечением наемного. Предпринимательская деятельность может осуществляться также группой лиц, связанных между собой договорными отношениями и экономическим интересом. Субъектами коллективного предпринимательства выступают акционерные общества, арендные коллективы, кооперативы. В отдельных случаях к субъектам предпринимательства относят и государство в лице его соответствующих органов. Таким образом, в рыночной экономике существуют три формы предпринимательской деятельности: государственная, коллективная, частная, каждая из которых находит свои «ниши» в хозяйственной системе.

Объектом предпринимательства является осуществление наиболее эффективной комбинации факторов производства с целью максимизации дохода. Всевозможные новые способы комбинации экономических ресурсов, по мнению И. Шумпетера, являются главным делом предпринимателя и отличают его от обычного хозяйственника. Предприниматели комбинируют ресурсы с целью изготовления нового, неизвестного потребителям блага; открытия новых способов производства (технологий) и коммерческого использования уже существующего товара; освоения нового рынка сбыта; освоения нового источника сырья; проведения реорганизации в отрасли для создания своей монополии или подрыва чужой

В Республике Казахстан интенсивно создаются все условия для развития предпринимательской деятельности, в частности, осуществлена большая работа по приватизации собственности, ставшей прочной экономической основой для развития предпринимательства. В стране применяются широкомасштабные меры по государственной поддержке предпринимательства, малого и среднего бизнеса. Условия, которые необходимы для развития предпринимательства и бизнеса:

Экономические:

- частная собственность (индивидуальная, ассоциированная) как господствующая форма собственности;

- свобода выбора материальных и финансовых ресурсов и свобода распределения продукта и чистой прибыли;
- свободный доступ к информации, ее достоверность.

Политические:

- политическая стабильность;
- экономическая политика, направленная на развитие рыночных отношений.

Юридические:

- правовое регулирование предпринимательства;
- правовая грамотность и культура (знание законов и нормативов, обязательность исполнения для всех субъектов общества).[2]

Малый и средний бизнес является сегодня ядром устойчивого экономического и политического развития. Развитие малого бизнеса имеет ряд преимуществ в сравнении с крупным производством, которые выражаются в активизации структурной перестройки экономики. Проблемы малого и среднего предпринимательства в настоящее время обусловлены разными факторами такими, как:

Во-первых, менталитет граждан, занимающихся малым и средним предпринимательством. Как правило, у населения еще не сформировалось правильное отношение к предпринимательской деятельности. Большинство воспринимает предпринимательство, как предмет улучшения своего финансового положения, не видя перспектив в развитии своего дела. Это оказывает влияние на то, что многие граждане из числа представителей сферы малого и среднего предпринимательства не развивают свой бизнес в выбранном направлении согласно требованиям современности, а это является необходимым условием для предпринимательской успешности.

Во-вторых, отсутствие культуры предпринимательства, специального образования у людей, занимающихся малым и средним предпринимательством. Несмотря на то, что современная система образования предусматривает разные формы обучения населения предпринимательской культуре, навыкам ведения бизнеса, большинство представителей малого и среднего бизнеса предпочитают не повышать свой культурный уровень в данной сфере, не считая это фактором успешности.

В-третьих, нестабильность в отечественной экономике, обусловленной внутренними и внешними факторами, влиянием мировых экономических тенденций, кризисными явлениями. Как правило, большинство объектов малого и среднего бизнеса не могут противостоять негативным тенденциям мирового экономического кризиса в силу своей нестабильности и неразвитости. [3]

Предприятия среднего и малого предпринимательства играют ключевую роль в экономическом развитии страны. В настоящее время в Республике Казахстан в этой сфере занято около 1 млн. человек. Предприятия малого и среднего предпринимательства формируют 11 % бюджета страны, их доля в ВВП составляет 17%, устойчиво и увеличивается объем инвестированных в в

них средств. По доле в ВВП малое и среднее предпринимательство занимает 2 место, после нефтяного сектора. [4]

Достигнутый уровень формирования малого и среднего предпринимательства по-прежнему требует изучения проблем его становления и роста: разработки эффективных и гибких методов оценки, анализа, управления и прогнозирования перспектив развития.

Развитие малого и среднего предпринимательства позволяет активизировать процесс инновационного производства, который направлен на внедрение нового технологического оборудования, передовой технологии, позволяющей повысить конкурентоспособность производства и пополнить потребительский рынок широким ассортиментом качественных товаров и услуг.

Использованные источники:

1. Мамыров Н.К. Экономика Казахстана на пороге XXI века. - Алматы. Экономика. 1999, 412 с.
2. Грядов С.И., Подгорбунских П.Е. Организация предпринимательской деятельности. - М: Колос, – 416 с.
3. Жарылкасынова А. К. Разработка экономической стратегии Казахстана. Вступление в ВТО - интеграция в мировую экономику // Вестник КАСУ. — 2015. - № 3. - С. 28–33.
4. Ширшова Л.В. Анализ развития малого и среднего предпринимательства в РК // Вестник. Серия экономическая- 2011- № 2- С. 116-123
5. Предпринимательство: учебник./ Горфинкель В.Я., Поляк В.Б., Швандар В.А. – М: ЮНИТИ-ДАНА, 2012
6. Frederick, H., O Connor, A.&Kuratko, D.F. (2013). *Entrepreneurship: Theory, Process, Practice 3rd Edition*. Cengage Learning. (University Otago, New Zealand)
7. *Entrepreneurship Reading: Financing Entrepreneurial Ventures, Review Questions*. William R. Kerr; Ramana Nanda; James McQuade. Published Nov 17, 2014 (Harvard Business School)

Научный руководитель: ст.преподаватель, магистр менеджмента Тасмаганбетова С.Ж.

**КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНК ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН
БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ**

Нурманалиева Г.А.

nur.naz82@mail.ru

М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

Қазақстанның алдыңғы қатарлы коммерциялық банктері өзінің табыс базасын кеңейту үшін, табыстылықты және бәсекелік қабілеттілігін жоғарлату үшін өзінің клиенттеріне кең ауқымды операциялар мен қызметтер көрсетуге ұмтылатыны белгілі. Бұл жерде есте ұстайтын жағдай, банк қызметінің дамуы клиенттер және банктің өзі үшін минималды шығындармен банк қызметтерін

көрсетуді, клиенттерге қажетті қызметтерге қолайлы бағаларды пайдалануды білдіреді.

Коммерциялық банктер өз клиенттерінің ақшаларын сақтауға қолайлы әртүрлі депозиттерді ұсынады, бұл бір жағынан өтімділікке деген клиенттерінің қажеттілігін қанағаттандырады. Көптеген клиенттер үшін облигациялар немесе акциялар жұмсағанға қарағанда, мұндай ақшаны сақтау формасы тиімді болып табылады.

Банк операцияларының тиімді, икемді жүйесі кең ауқымды клиенттерімен ішкі жинақтарды шоғырландыруға жағдай жасау керек. Осыған байланысты өзгермелі экономиканың қалыптасып келе жатқан қажеттілігіне жауап бере алатын икемді банктік қызмет көрсету мәселесі ерекше мәнге ие болып отыр.

Қазіргі дамып жатқан ақпараттық технологиялар заманында өз шаруашылығын жалғастыру үшін, қызмет ауқымын кеңейтіп, жоғары пайдаға қол жеткізу үшін көптеген кәсіпорындар тауардың жаңа түрін шығаруға, жаңа қызметтерді ұсынуға ұмтылуда. Осыған орай банктер де жаңа қызметтерді ендіруге және бұрынғы қызметтерді жетілдіруге үлкен назарын аударып отыр.

Жаңа қызметтерге пластикалық карточкалар, банкаралық электрондық есеп-айырысулар, әлемдік Интернет байланыс жүйесіндегі қаржы нарығының құрылуы жатады.

Біздің еліміздегі қазіргі банктік институттар аталған жаңа қызметтерді атқара бастады. Клиенттің заказы бойынша маркетингтік зерттеуді, валюталық операцияларды, басқа да қызметтерді, соның ішінде, трасталық, ақпараттық-анықтамалық консультациялық, қор және т.б. жүргізеді.

Халыққа қызмет көрсетіп жүрген банктер ролін жандандырудың мәні мынада: шығынды азайта отырып, барынша жоғары нәтижеге қол жеткізуге, банктік қызмет көрсетуінде клиенттер қажеттіліктерін толықтай қанағаттандыруға, жеке тұлғаларға банктік қызмет көрсету сапасын жақсартуға, банктік қызметтер спектрін кеңейтуге және олардың өзіндік құнын төмендетуге жағдай жасау.

Кеңес беру қызметі. Коммерциялық банктер өздерінің клиенттеріне банктік мекеменің ерекшеліктеріне байланысты, экономика және қаржы, инвестициялау, несиелеу, есеп айырысу, есеп жүргізу және есеп беруге байланысты кеңес беру қызметін көрсетеді. Бұл қызмет көрсетулер банктер тарапынан пайда табу мақсатында ғана емес, сондай-ақ клиенттерге банк ісінің қырларын білу үшін, жаңа қызмет түрлеріне қатысты толық түсіндірмелер беру арқылы жаңа клиенттерді тартуға да байланысты көрсетіледі.[1. 516-519 б]

Ақпараттық қызмет көрсету. Қазіргі кездегі телекоммуникациялар, компьютерлік байланыстарды игере отырып, банктер жеткілікті түрде коммерциялық немесе коммерциялық емес ақпараттарды да иеленеді. Сонымен қатар, банктер клиенттерге әр түрлі қызметтер көрсете отырып, олардан түрлі мәліметтер алады. Ақпарат алудың басты көзі басқа банктермен және ірі ақпараттық агенттіктермен өзара ақпараттар алысу болып табылады.

Жоғарыда аталған көптеген мәселелердің шешу жолдарын табу үшін оған терең үніліп, барлық тақырыпшаларға жеке - жеке тоқталып, ашатындай етіп, кешенді түрде қарастыру қажет. Банктік қызметтердің дамуы мен

перспективалары - біздің еліміздегі арнайы ғылыми түрде аз зерттелген мәселе болса да, банк саласында қызмет атқарып жүрген көптеген экономисттердің көкейінде жүрген маңызды сұрақтардың бірі.

Коммерциялық банктер негізінен өз клиенттерінің шауашылық қызметтеріне қызмет көрсетумен байланысты несиелік есеп айырысу және қаржылық операциялардың барлық түрлерімен айналысады.

«Қазақстан Республикасындағы банктер мен банктік қызметтер туралы» Заңға сәйкес банктер мынадай операцияларды орындай алады:

- ақылы негізде депозиттерді тарату;
- клиенттер менбанк корреспонденттердің шоттарын жүргізу және оларға кассалық қызмет көрсету;
- қайтарымдылық, мерзімдік және төлемділік шарттарымен заңды және жеке тұлғаларға қысқа мерзімді несиелер беру;
- инвестицияланатын қаражаттар иелерінің немесе иемденушілердің тапсырмалары бойынша капиталдық жұмсалымдарды қаржыландыру;
- заңда көрсетілген тәртіппен өз бағалы қағаздарын шығару (чектерді, вексельдерді, аккредитивтерді, депозиттік сертификаттарды, акцияларды және басқа да қаржылық міндеттемелерді);
- төлем құжаттарын сатып алу, сату және сақтандыру, олармен басқа да операцияларды жүргізу;
- банктік операциялар бойынша брокерлік қызметтерді көрсету, клиенттердің тәуекелі бойынша оларды агенттері ретінде әрекет ету;
- клиенттердің тапсырмалары бойынша сенімдік операцияларды (қаражаттарды қарау және орналастыру, бағалы қағаздарды басқару);
- банктік қызметпен байланысты кеңес беру қызметін көрсету;
- лизингтік операцияларды жүзеге асыру. [2. 467-468 б]

Қазақстанның замануи жағдайында коммерциялық банктердің қызметі екінші деңгейлі банктік деңгейде яғни банктік жүйеде өз орны бар.

Банктік заңнамаға сәйкес, коммерциялық банктер – бұл несиелік ұйым, ол өзіне жеке және заңды тұлғалардың ақша қаражаттарын тартуға құқылы, және де өз атына осы қаражаттарды сақтап, орналастырып және қайтарымдылық, төлемділік, жеделділік операцияларын клиенттің тапсырысы бойынша жүргізе алады. Соған сәйкес коммерциялық банктер клиенттерге кешендік қызмет көрсете алады, ол оны басқа несиелік банктік емес ұйымдардан, бірақ та сондай қаржылық қызметпен операцияларды жүргізе алатын ұйымдардан ерекшелігін көрсетеді.

Қазіргі таңда мемлекетіміздегі жүріп жатқан экономикалық процесстердің барлығы өмір сүрудің барлық сферасын қамтиды, соның ішінде банктік сфераны да. Соған байланысты коммерциялық банктердің қызметінің тиімді жұмыс жасауы мен олардың қаржылық тұрақтылығына деген сұраныстың ұлғаюына алып келеді.

Қаржылық жүйенің тез дамуы қаржылық тұрақтылықты бағалауға деген тәсілдер мен әдістердің тез арада ескіруіне алып келеді. Соған байланысты қазіргі уақыттағы өзекті болып, қаржылық тұрақтылықты анықтаудың әдіс

тәсілдері жалпы банктік жүйеде ғана емес, сонымен қатар коммерциялық банктерді қоса алғанда да маңызды болып отыр.

Талдаудың объектісі болып коммерциялық банктердің қаржылық жағдайы тұр, оның ішкі және сыртқы факторларға қарсы тұра алатындай жағдайы.

Коммерциялық банктердің қызметін бағалаудың негізгі тәсілдерін қарастырайық:

- CAMEL тәсілі;
- В. Кромонувтәсілі.

CAMEL тәсілінің маңызы несие ұйымдары бағалаудың рейтингтік жүйесімен қорытындыланады. Ол коммерциялық банктердің қызметінің негізгі көрсеткіштерінің сапасын анықтауға бағытталған, олар: капитал, активтері, менеджмент, табыстылығы, өтімділігі және нарықтық тәуекелдерге сезімталдығы.

В. Кромонов тәсілі еліміздегі несиелік ұйымдардың қаржылық бағалауын жүргізуде кең көлемді қолданысқа ие болды.

Есептеулер үшін қажетті ақпарат болып банктердің балансы табылады, ол ақпараттар экономикалық бір типті топтарға топтастырылады, мысалға: жарғылық капитал, меншікті капитал, міндеттемелер, міндетті резервтер қоры, өтімді активтер, жұмыс жасаушы активтер, капиталды сақтау. [3. 276-277 б]

Қолданылған әдебиеттер:

1. Молдабекова А.Ш., Қаржы, ақша айналымы және несие: Оқу құралы.-Алматы: «Үш Қиян» 2012.
2. Мақыш С.Б., Банк ісі: Оқулық.- Алматы: «ИздатМаркет» 2007.
3. Мақыш С.Б. Ақша айналысы және несие. Оқу құралы /Жалпы редакциясын басқарған ҚР ҰҒА-ның академигі Сейітқасымов Ғ.С., 2-ші басылым, байта өңделген және толықтырылған. – Алматы: ИздатМаркет, 2010.

МАФИЯ КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

Пшеничная А.

Таврический государственный агротехнологический университет
имени Дмитрия Моторного

На данный момент не существует единого подхода к трактовке дефиниции «мафия». Итальянские корни идентифицируют «мафиозо» как бахвала, человека дерзкого и заносчивого, относящегося к отбросам общества, который опирается на грубое насилие. Арабские корни наделяют слово «мафия» такими трактовками, как защита, убежище и тайник. В целом существует великое множество точек зрения, откуда произошло данное слово и что оно обозначает. По одной из них, «мафия» является аббревиатурой лозунга «Смерть Франции, вздохни, Италия», который использовали восставшие 13-м веке итальянцы против господства Франции. Рассматривая процесс становления американской мафии, следует отметить, что, хотя она и имеет итальянские корни, все же обладает специфическими особенностями становления (табл.1).

Таблица 1
Этапы становления американской мафии*

Этап	Общая характеристика	Социально-экономическая ситуация	Позиция государства	Особенности экономической деятельности
Конец 19 века – 30-е годы 20 века	Становление мафии в США	Высокий уровень безработицы, низкий уровень доходов основной части населения	Противодействие в сфере особо тяжких преступлений против личности	Рэкет, грабеж, азартные игры, ростовщичество
30-е – 40-е годы 20 века	Эпоха «сухого закона»			Незаконная продажа алкогольных напитков
40-60-е годы 20 века	Диверсификация капитала	Восстановление экономики, рост доходов	Периоды противодействия, игнорирования, сотрудничества	Строительство, управление отходами, грузоперевозки, швейная промышленность
60-е годы 20 века – наши дни	Окончательная институционализация и интеграция в социально-культурную систему	Рост доходов населения, повышение социальных стандартов	Активное противостояние	Профсоюзная деятельность, шоу-бизнес

*Источник: обобщения автора на основе [1]

Анализ информации, приведенной в таблице 1, дает основания сделать следующие выводы: процесс развития мафиозных структур продолжается, и этот вид преступного сообщества не уничтожен, несмотря на периодические задержания его лидеров; государство далеко не всегда активно боролось с мафией как с преступным явлением, а порой шло на контакт; экономическая самореализация представителей мафиозного сообщества прошла длительный эволюционный путь от рэкета до профсоюзной деятельности и шоу-бизнеса.

Анализируя данное образование согласно наличия характерных институциональных признаков, следует отметить, что мафия обладает всеми чертами любого общественного института, а именно: имеет культурные символы, нормы поведения, идеологию (табл.2).

Таблица 2

Анализ американской мафии по институциональному признаку*

Наименование признака	Примеры для иных институтов	Мафия
Установки и образцы поведения	для института семьи — привязанность, уважение, доверие; для института образования — стремление к знанию	Уважение к главе клана «дону», четкое выполнение приказов, возможность игнорирования норм и правил, сформулированных государством
Культурные символы	для семьи — обручальные кольца, брачный ритуал; для государства — гимн, герб, флаг; для бизнеса — фирменная марка, патентный знак, для религии — иконы, кресты, Коран	Ритуал посвящения, форма и манера взаимоотношений между равными и неравными по статусу членами преступного сообщества
Утилитарные культурные черты	для семьи — дом, квартира, мебель; для образования — классы, библиотека; для бизнеса — магазин, фабрика, оборудование	Объекты контроля: законный и незаконный бизнес, персонифицированные политические и культурные контакты
Устные и письменные кодексы поведения	для государства — конституция, законы; для бизнеса — контракты, лицензии	Кодекс мафии, «Омерта» (кодекс молчания)
Идеология	для семьи — романтическая любовь, совместимость; для бизнеса — свобода торговли, расширение дела; для религии — православие, католицизм, ислам, буддизм	Защита интересов «семьи», ее членов, соблюдающих кодексы поведения

*Источник: исследования автора

Более того, в системе современной институциональной экономики, когда государственные институты не способны в полном объеме удовлетворять потребности в общественных благах (в первую очередь, потребность в безопасности), возникают объективные предпосылки для развития альтернативных (в т.ч. и незаконных) форм оказания подобных услуг.

Подытоживая результаты исследования, необходимо сделать следующие выводы:

– американская мафия как одна из форм организованной преступности обладает рядом специфических характерных черт, обусловленных как своей изначальной природой, так и процессом становления и развития;

– характер взаимоотношений между государственными институтами и мафиозными кланами во многом определялся политической ситуацией и степенью адекватности преступных лидеров;

– американская мафия обладает всеми характеристиками, которые присущи социальному институту, а современные социально-экономические тренды в европейском обществе дают возможность для ее успешного функционирования.

Использованные источники:

1. Иванов Р. Мафия в США. — М.: РАН, 1996. .
2. Признаки и элементы социальных институтов. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/priznaki-socialnyh-institutov.html>

Научный руководитель: д.э.н., профессор Кальченко С.В.

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ КОРРУПЦИОННЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ

Сматлаев А.Б.

Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова

Долгое время было принято считать, что коррупционная преступность -это явление, которое существует в капиталистических странах. Явление коррупции считалось нетипичным для советского общества, и любые его проявления рассматривались исключительно с позиции нарушения социалистической законности отдельными чиновниками правоохранительных органов. Данная позиция руководства страны привела к отсутствию сколько-нибудь серьезных научных исследований проблем, связанных с коррупционной преступностью. Не удивляет и тот факт, что термина «коррупция» нет и во многих энциклопедических словарях советского периода. Вместе с тем, в стране существовали политическая нестабильность, неразвитость и несовершенство законодательства, неэффективность институтов власти, слабость институтов гражданского общества и отсутствие прочных демократических традиций, которые способствовали коррупции [1].

Изложенное свидетельствует о том, что правовые меры борьбы с преступностью были направлены, прежде всего, против преступности, которая была связана с покушением на собственность. И хотя традиционная преступность остается серьезной проблемой сегодняшнего дня, в центре внимания государства появились и более опасные формы преступности, в первую очередь коррупционная. Она, по сравнению с другими видами преступности, наносит громадный ущерб и приводит к опасным последствиям

не только отдельных граждан и общества, но и подрывает государственные интересы. Коррупционные преступления негативно влияют на процессы, происходящие в экономической, правовой, социальной, политической сферах жизни общества.

Так, коррупция была и остается одной из глобальных проблем, стоящих перед современными государствами. В современный период коррупцию можно обнаружить практически в любой стране мира и даже во многих международных организациях. Ни одна страна не обходится без коррупции. Имеются лишь различия в степени проникновения коррупционных связей в политическую систему [2]. Коррупция является достоянием не только бедных стран, но и таких развитых государств, как США, Япония, Китай, страны ЕС. Поэтому на протяжении ряда лет Совет Европы, активно выступает против коррупции, осознавая ость укрепления международного сотрудничества в данной сфере [3].

В настоящее время существует множество причин возникновения коррупции и все они разнообразны. Особенно выделяются теории о причинах возникновения коррупции. К ним относятся экономика, рынок, политика, право, мораль, культура и т.д.

Если полагать, что причиной коррупции в Республики Казахстан является только экономика, то можно прийти к следующему выводу. Мнение о том, что корнем проблемы является бедность, не обоснована и она является отнюдь не единственной причиной. В противном случае трудно было бы объяснить, почему благополучные страны постоянно сотрясают скандалы, а их действующие лица далеко не всегда могут быть отнесены к категории «бедных» или «нуждающихся». Если принять такую точку зрения, то пришлось бы поставить знак равенства между понятиями бедность и нечестность, а подобная концепция не выдерживает критики. Истоком коррупции в равной степени могут служить как богатство, так и нищета. Это значит, что ни бедность, ни нищета как крайнее ее выражение сами по себе не являются корнем коррупции.

Однако сильно развитая низовая коррупция в правоохранительных органах Республики Казахстан говорит нам об обратном. Низкая заработная плата, социальная и материальная необеспеченность со стороны государства в большинстве случаев подталкивают рядовых сотрудников на совершение коррупционных преступлений.

Другой немаловажной причиной является сращенность коррупции и рынка. Существующее утверждение, что взяточничество есть лишь реализация рыночных принципов в деятельности государственных и местных структур, и что к взяткам следует относиться терпимо, пока они не затрагивают эффективности рынка в целом, может иметь под собой некоторые основания. Чиновники предоставляют дефицитные товары и услуги покупателю, предложившему наивысшую цену. К тому же, возможности для получения вознаграждения за услуги могут сподвигнуть чиновников к созданию искусственного дефицита и бюрократических проволочек.

Политика как одна из причинная теория коррупции тоже имеет свое место.

Так, в истории человечества можно найти немало подтверждений тому, что между стремлением к власти и получением преимуществ от обладания ею существует объективная связь. Отсутствие какой бы то ни было личной заинтересованности у восходящего на Олимп представляется почти невероятным. А относительно скромно живущий правитель кажется богом. Универсальность этой формулы, к сожалению, распространяется и на диктатуры, и на демократии. Любая форма управления делами государства не способна полностью обойтись без отчуждения большей или меньшей части населения от власти, в частности, от управления имуществом, правотворчества и применения законов.

Коррупция и переход к демократии. Коррупция процветает в таких системах, где жесткость сочетается с множеством «узких» мест и источников монопольной власти внутри системы управления. Плановая экономика, поддерживающая цены на уровне ниже рыночных, порождает стимулы для взяточничества как средства получения дефицитных товаров и услуг.

Падение авторитарных режимов и полный либо частичный отказ от административных методов управления экономикой, как оказалось, не способны автоматически снизить уровень коррупции.

Во время переходного периода, если позволить ценам вырасти до рыночного уровня, исчезнет необходимость платить взятки за приобретение товаров и услуг. Однако если элементы государственного регулирования сохраняются, они могут превратиться в своеобразные центры притяжения для взяток и иного рода незаконных вознаграждений.

Таким образом, основным источником коррупции становится не жесткость системы, а ее неопределенность. На переходном этапе общество характеризуется слабостью, как правовой базы, так и институтов государства, что проистекает от слабости и неразвитости всей административной и политической системы.

Правоприменитель всевластен везде, где у него есть выбор меры применимости нормы. Сегодня казахстанский суд без каких-либо однозначно причин может назначить за получение взятки в крупном размере наказание в виде лишения свободы и на семь, и на двенадцать лет. Даже меры борьбы с коррупцией могут быть коррупциогенны.

Неопределенность преобладающей части правовой системы усугубляется тем, что казахстанский законодатель обычно уклоняется от аутентичного толкования им же принятых законов, нередко ссылаясь на беспрецедентность такого толкования в нашей стране. Очень трудно бороться с коррупцией в обществе, где законодатель почти всегда вынужден быть праведнее избирателя, объявляя преступлениями то, что стало социальной нормой. За завышенными карательными притязаниями значительной части населения, относящимися к коррупции, нередко скрывается нежелание увидеть коррупцию в самом себе.

В атмосфере постоянной готовности к подкупу правовые запреты мертвы. Заговор подкупающего и подкупаемого предопределяет высокий уровень неуязвимости коррупции. Экономически необоснованные привилегии становятся своеобразным наркотиком, без которого они уже не могут

нормально функционировать. А получить такие привилегии можно лишь за взятку. И в этот момент и происходит привыкание к использованию коррупционных действий.

Рассматривая вышеуказанные причинные теории возникновения коррупции можно отметить, что какая-либо одна сфера не может быть основанием возникновения коррупции, именно совокупность данных сфер и дает такой негативный результат, как всепоглощающее распространение коррупции.

Использованные источники:

1. Коннов А.Ю. Коррупция в органах государственной власти: теория, практика и механизмы антикоррупционной политики (на материалах РТ): авто-реф.дисс. ... канд.соц.наук. - Казань, 2005. - 21 с.
2. Петраченко А.Е. Коррупция в политической системе современной России: автореф. дисс. ...канд.полит.наук. - СПб., 2009. - 18 с.
3. Куракин А. Конвенция о гражданско-правовой ответственности за коррупцию: общая характеристика // Российская юстиция. - М.: Юридическая литература, 2003. - №3. - 80 с.

Научный руководитель: к.ю.н., профессор Толеген М.А.

ИНКЛЮЗИВТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРГЕ ҚОЛЖЕТІМДІЛІКТІ ДАМУ

Сыдықова Д.А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Мемлекеттік қызметтерді көрсету үшін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану табысы төмен және дамушы елдерде керемет нәтижелерге қол жеткізген көптеген мысалдар бар. Мұндай мысалдар ақпараттық-коммуникациялық технологияларды мемлекеттік қызметтерді көрсетуге қалай әсер ететіндігін көрсетеді. Дамушы елдерде, атап айтқанда, дәстүрлі пошта бөлімшелері, байланыс орталықтары, жеке бару орталығы, теледидар мен радио сияқты қызметтерді көрсетуге арналған сандық емес арналар өзекті болып қала береді. Бірақ оларды сандық арна қосу арқылы едәуір жақсартуға болады, мысалы, спутниктік хабар тарату, оқытушыларды, студенттерді және қоғамдастықтарды байланыстыратын көпканалды білім беру қызметтерін ұсынатын Интернет-орталықтар. Қызмет көрсетушілердің «операциялық бөлімдері» цифрландырылуы және қосылуы мүмкін, осылайша олар дәстүрлі арналар арқылы қызмет көрсетуді жақсарту үшін инновациялық шешімдерді қолданады. Адамдармен тікелей байланыс денсаулық сақтау, қамқорлық, білім беру, жеке және сенім қатынастарын диалог пен эмпатия арқылы қамтамасыз ету үшін қажет болады. Сонымен қатар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар фронт қызметкерлері үшін маңызды қолдау құралы бола алады. Айта кету керек, ақпараттық-коммуникациялық

технологиялар стандартты емес тәсілмен, уақыт пен орналасқан жеріне қарамастан, үлкен аудандар мен қашықтықтарға шалғай және қол жетімді емес жерлерде адамдарға жедел қол жетімділікті қамтамасыз етеді. Мемлекеттік қызметтерге қол жетімділік пен ақпаратқа қатысты Гана үкіметінің жаңа бастамасы шалғайдағы ауылдық елді мекендерде Wi-Fi желісіне қол жеткізуді қарастырады.[1]

2018 жылдың басында Данияның ақпараттық-коммуникациялық технологиялар компаниясы Ганадағы Байланыс министрлігімен бірлесе отырып, «жоқ жерде байланыс орнатуға» қол жетімді және өміршең жобаны іске қосты. Оны бүкіл елге таратпас бұрын, жоба Гананың батысындағы төрт ауылдық қауымдастықта жүзеге асырылды. Біріншіден, күн энергиясынан қуат алатын базалық станция орнатылды. Онда бір шақырымға дейінгі Wi-Fi кіру нүктесі орналасқан.

Кіру нүктесі Интернетке бұрыннан бар инфрақұрылымды, яғни микротолқынды байланыс желілері мен оптикалық талшықты, спутниктерді, әуе шарларын немесе ұшқышсыз ұшу аппараттарын пайдаланып, әлемнің ең шалғай аудандарымен байланыс орнатты.

Жоба Wi-Fi қолдануға негізделгендіктен, кез-келген смартфонды, планшетті немесе ноутбукті қолдана отырып, интернетті шолып, біреумен байланыса алады немесе білім беру бағдарламаларына қатыса алады. Базалық станцияның жергілікті бұлты электрондық оқытуға, электрондық денсаулыққа және электрондық үкіметке жылдам және оңай қол жетімділікті қамтамасыз етеді және азаматтарға денсаулық сақтау және ауыл шаруашылығы туралы ақпарат алмасуға, сонымен қатар Интернетте мемлекеттік органдармен байланыс орнатуға мүмкіндік береді. Фермерлер өз жерлерін тиімді пайдалану және егіндерін қолайлы бағамен сату үшін жаттығу бейнелерін көре алады.

Жергілікті дәрігерлер маңызды ақпаратқа қол жеткізе алады және т.б. Кіру нүктелері сонымен қатар мемлекеттік мекемелерде, мысалы, мектептер, ауруханалар, банктер, полиция бекеттері мен базарларда қолданылады.

Әдетте, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар және дәстүрлі байланыс құралдарының әртүрлі тіркесімдерінен тұратын көп арналы тәсілді қолдана отырып нақты қажеттіліктерді қанағаттандыруға болады. Салыстырмалы түрде арзан ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, мысалы, ұялы телефондарды, теледидар, радио және газеттер сияқты дәстүрлі БАҚ-тарды қолдану кедей және әлеуметтік топтарға қатысты болған кезде өте тиімді. Егер сіз бизнес-модельді дұрыс құрсаңыз, мұндай тәсілдер керемет нәтиже әкелуі мүмкін. Мысал ретінде АҚШ-тағы жас және болашақ аналарға бағытталған Text4Baby қызметін алуға болады.[2] Олардың көпшілігі нашар қамтылған отбасылардан шыққан және оларда қандай да бір себептермен Интернетке қол жеткізе алмайды. Text4Baby болашақ аналарға жүктілік кезінде және өмірінің бірінші жылында өзіне және баласына қалай қарау керектігі туралы ақпарат береді. Тәуекелге душар болған әйелдер әдетте жұмыс істемейтін отбасылардан шыққан, сондықтан Интернетке қол жетімділігі шектеулі. Бірақ олардың ұялы телефонға кіру мүмкіндігі бар, сондықтан аптасына бір рет бағдарлама тиісті мәтіндік хабарларды ағылшын немесе испан

тілдерінде жібереді. Нәтижелер қызметке қанағаттанудың өте жоғары деңгейін көрсетеді. Сонымен қатар, қолданушылар денсаулық туралы білімдерін кеңейтуде. Осының арқасында олар медициналық қызметтермен өзара әрекеттесуге, рецепттер мен вакцинацияларды қатаң сақтауға дайын, және бұл денсаулық сақтау ресурстарына қол жетімділікті кеңейтеді. Text4Baby - АҚШ үкіметі мен бірқатар коммерциялық емес және басқа үкіметтік емес ұйымдар арасындағы сәтті ынтымақтастықтың нәтижесі. Жобаға барлығы 700-ден астам серіктес қатысты. Бұл мақсатты топқа бағытталған қарапайым, бірақ тиімділігі жоғары технологиялар керемет нәтиже беретін мемлекеттік және азаматтық сектор арасындағы серіктестіктің жақсы мысалы.[3]

Мұндай кең таралған және арзан ақпараттық-коммуникациялық технологиялар денсаулық сақтау саласына айтарлықтай әсер ете алатындығының басқа мысалдары бар. MPedigree коммерциялық емес ұйымынан шыққан африкалық бизнес компаниясы мобильді операторлармен және фармацевтикалық өндірушілермен бірге Гана, Кения және Нигериядағы сауда нүктелерінде жалған есірткі мәселесін шешу үшін ұялы телефонға негізделген тексеру жүйесін ұсынуда. MPedigree қызметі пайдаланушылар үшін ақысыз және SMS арқылы бірегей кодты жіберу арқылы препараттың шын немесе жалған екенін бірден тексеруге мүмкіндік береді. Осыдан кейін жіберуші тиісті тілде автоматты түрде жауап алады. Қызмет құндылықтар тізбегіндегі әр түрлі серіктестер арқылы ұсынылады. Жаңа клиенттер оны оңай орналастыра алады және оған соңғы пайдаланушы оңай қол жеткізе алады.[4]

Бұл мысалдар ақпараттық-коммуникациялық технологиялар тұрақты дамуға қол жеткізуге қалай көмектесетінін көрсетеді. Сумен жабдықтау және сантехника адамдардың денсаулығы мен өмір сүру сапасы үшін өте маңызды, және бұл физикалық жүйелер болғанымен, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар оларға қол жетімділікті және басқаруды жақсартуда маңызды рөл атқара алады. Су, атап айтқанда, сұраныс пен ластану мен климаттың өзгеруінің жоғарылауымен тапшы ресурсқа айналуда. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар жабдықтаушыларға су көздерін табуға, алуға және қалпына келтіруге, сондай-ақ тиімді қол жетімділік пен пайдалануды қамтамасыз етуге көмектеседі. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар сонымен қатар мобильді төлемдер арқылы пайдаланушыларға, әсіресе кедейлерге тарату және төлем жүйесін жетілдіре алады.

Сапалы суға қол жеткізу дамушы елдерде mWater мобильді бағдарламасы сияқты ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануға болады. Бұл Сенегал, Мали, Бенин және Нигер сияқты шағын қалалардағы 252 сумен жабдықтау жүйесін бақылауға және реттеуге арналған мобильді және веб-платформа, олар әдетте жеке компаниялар басқаратын құбыр жүйелерінен қол сорғыларын пайдаланады.[5] Әдетте, жеткізушілер тиімсіз жұмыс істейді. Оларға құбырларға техникалық қызмет көрсету және ресурстардың деңгейі туралы мәліметтер жетіспейді, бұл судың жоғары тарифтеріне және нашар қамтуға әкелуі мүмкін. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану арқасында деректер ұялы телефондар арқылы жиналады, бұл

жеткізушілерге тиімді жұмыс істеуге мүмкіндік береді, ал реттеушілер бағдарламаның жұмысын бақылауға мүмкіндік береді.

Мобильді құрылғылар қолайлы жағдайдағы су ресурстарын табуға және пайдалануға көмектеседі, нақты жағдайды сол жерде көрсетеді. Жиналған мәліметтер тұрақты және сапалы сумен қамтамасыз етуге бағытталған шешімдер қабылдау үшін қолданылады. Руанда мен Эфиопиядағы су көздеріне (КТДИВ) қол жеткізу нүктелерін картаға түсіру мобильді деректерді қолдану арқасында өте сәтті болды. Ал Найробидегі MajiVoice азаматтарды сумен жабдықтауға қатысты белсенді қатысушыға айналдырады. Бағдарлама тұтынушыларға шағымдар жіберуге, ал су компанияларына қызметтерді жаңартуға, сондай-ақ, мысалы, мамандардың фотосуреттерін жіберу арқылы мәселелердің шешілгенін дәлелдеуге мүмкіндік береді.[6] MajiVoice енгізілген сәттен бастап, ағып жатқан есептер саны есе ұлғайтылды, бұл жауапкершіліктің жоғарылауымен қызмет тиімділігін арттырды. Сондай-ақ, бағдарлама кеңсеге бару қажеттілігін жояды және қызметкерлерге шағымдарды жылдам қарауға, сол арқылы басқару мен бақылауды жақсартуға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Bluetown. The Bluetown Base Station: Technology where it matters the most.(2018)
2. Text4Baby. Ссылка: <https://www.text4baby.org>
3. Madigan K. Innovate4Health: mPedigree Battles Counterfeit Drugs Through Innovative Verification System. (2017).
4. SIWI World Water Week ICT to improve water governance: World Water Week in Stockholm (2013)
5. MajiVoice. Ссылка:<http://www.majivoice.com>
6. Millard J. Open governance systems: Doing more with more. *Government Information Quarterly*.(2015)re

ОПЕРАЦИОНДЫҚ АУДИТ ЖӘНЕ БИЗНЕСТІ ТАЛДАУ

Токтарова М.А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Бұл мақалада операциялық аудит тексеруші ретінде ұйымдастырылу құрылымы, өндіріс жағдайы, жабдықтау, маркетинг және әртүрлі экономикалық жүйелер қызметін бағалау істері туралы тұжырымдамалар салыстырылады.

Операциялық аудит АҚШ, Жапония және Батыс Еуропаның бірқатар елдерінде жақсы дамып келеді. Ал, ТМД елдерінде операциялық аудит ұйымдарына жеткілікті дәрежеде көңіл бөлінбей отыр. Оны жүзеге асырудың әзірленген тұжырымдамасы, әдістемелік тәсілдемесі және нормативті-әдістік базасы әлі жоқ.

Осыған орай, бүгінгі таңда зерттеудің өте көкейкесті бағыттарына табыстарды алудың циклдерінің, жабдықтаудың, өнім, жұмыс және қызметті өндіру мен өткізудің кешенді операциялық аудиті мен қаржылық-

экономикалық талдауын ұйымдастыру мәселесі жатады. Мұнда шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаражат қозғалысы мен операциялары туралы ақпараттың толық болуы мен шындыққа жанасымдылығын, экономикалық бақылау процедураларын, есептік жүйесін, сыртқы ортасының жағдайын мұқият зерделеу қажет.

Көптеген авторлар «операциондық аудит» терминінің орнына «басқарушылық аудит» немесе «шаруашылық қызмет аудиті» терминдерін қолдануды қолайлы көреді.

А.А.Ветровтың пайымдауынша, есеп саясатының өнімділігі қойылған мақсаттарға жетуді, ал тиімдірек – белгілі бір нәтижелікке жету үшін қолданылатын ресурстар немесе қаржылық құралдар ретінде көрсетеді.

Компанияның есеп саясатының операциондық аудиті дебиторлық және кредиторлық борышты немесе ақшаның жалпы жетпеуін айқындап қана қоймай, жаңалықты енгізу жөнінде ұсыныстар беруі тиіс.

Аудитор іштей және сырттай пайдаланатын аудиттің түпнұсқасы парадигмалық типіне операциондық аудит жатады.

Аудит теориясы мен практика саласындағы атақты америкалық маман, профессор Дж.К.Робертсонның айтуынша, операциондық аудит - аудит тиімді жолмен мақсаттарға қол жеткізу, компанияның жұмысын жүргізу және ресурстарды тиімді әрі үнемді пайдалану бойынша ұсыныстарды беру мақсатында компания операцияларын зерделейді. [1]

Э.А.Аренс және Дж.К.Лоббек өз еңбектерінде операциондық аудит пен қаржылық есептемесі аудит арасындағы үш негізгі айырмашылықты келтіреді: аудитті тағайындау, қорытындыларды ұсыну және қаржылық емес салалардағы операциондық аудит саласына қосылу.

Операциондық аудит тек бухгалтерлік ақпаратпен ғана шектелмейді, өйткені оның аясында ішкі бақылау, ұйымдастырушылық құрылым, жабдықтау, компанияның өндірісі мен қаржылық өткізушілік қызметі жағдайын бағалау жасалады. Іс-тәжірибе бизнестің операциондық аудиті шаруашылық операцияларын бухгалтерлік есеп ережелері мен стандарттарына сәйкестігін бағалау процедураларына қарағанда, әлдеқайда күрделі екендігін көрсетті. Операциондық аудит пен контроллингтің байланысы анығырақ көрінеді, өйткені контроллинг көбінесе компания іс-қызметінің түпкілікті нәтижелеріне тәсілдерінің арнайы кешенді, яғни оның табыстылығын басқару жүйесі ретінде белгіленеді. [2]

Операциондық аудитті жүргізгенде есеп саясатын жүзеге асырудың және компанияның іс-қызметін басқарудың қолданыстағы жүйесінің дұрыстығын бағалауға көп көңіл бөлінеді. Операциондық аудиттің негізгі мақсаттары тұрғысынан, нақтылай айтқанда, тиімділік пен өнімділікті зерттеу көзқарасында есеп саясатының да, шаруашылық жүргізуші субъектінің ішкі бақылау жүйесінің де әсері мен тиімділігін ажырату қажеттілігі туындайды.

Жалпы жағдайда бизнестің қаржы-экономикалық тұрақтылығы операциондық аудит әдістемесінің маңызды элементтері болып төменде келтірілгендер бола алады:

- 1) Клиенттің бизнесімен танысу мен оның іс-әрекетінің негізгі көрсеткіштері деңгейін алдын ала шолу;
- 2) Іс-қызмет процестері мен циклдеріне операциялық тексеріс жүргізудің бағдарламасы мен күтілетін жұмыс жоспарын әзірлеу;
- 3) Аудиторлық тәуекелділіктің елеулігі мен деңгейін бағалау;
- 4) Бизнесінің жағдайы жайлы ақпараттың анық сенімділігін тексеру мен жинау, өңдеу;
- 5) Бухгалтерлік есеп пен субъектінің іс-қызметін ішкі бақылау жүйелеріндегі болуы ықтимал «күрделі нүктені» бағалау;
- 6) Бизнесі басқару жүйесінің оңтайлы ұйымдастыру аудиті;
- 7) Жабдықтау, өндірістік және қаржы-өткізу іс-қызметінің функционалды аудиті;
- 8) Жабдықтау, өнім, жұмыс және көрсетілетін қызмет өндірісі мен өткізу процестерін ұйымдастырудың тиімділігіне факторлық талдау;
- 9) Өнімді өткізу, кіріс алу, ресурстарды алу мен жұмсау, циклдеріне арнайы аудит;
- 10) Тексеру нәтижелерін жинақтап қорыту, тұжырымдарды қисындастыру, резервтердің жиынтық бағасы мен бизнесінің тиімділігін арттыру жөніндегі ұсыныстарды әзірлеу.

Операциондық аудиттің әрбір элементі мен кезеңінің өз әдістемелік және ақпараттық қамтамасыз етілуі, бағдарламасы мен процедуралардың міндетті тізбесі болады. [3]

Операциондық аудиттің функционалды ұйымдастырушылық және арнайы сияқты ерекше түрлерін қолдану қосымша талдау мен аудиторлық тестілеуге тиісті ықтимал проблемалар саласын терең зерттеу мен ұқсастандыруға мүмкіндік береді.

Операциондық аудит пен бизнесінің жағдайын талдау үшін ең мол ақпаратты форма кәсіпорынның бухгалтерлік балансы болып табылады. Ол субъектілердің бар активін, меншікті капиталы мен міндеттемелерін көрсетеді, олар бизнесі тиімді жүргізуді анықтауға тікелей байланысты маңызды элементтер ретінде қызмет етеді.

Ұсынылатын операциондық аудит пен бизнес-ұйымдардың қызметін қаржы-экономикалық талдау әдістемесінде мыналардың маңызы зор:

Біріншіден, бизнес-ұйымдардың активтеріне салынған қаражаттың жалпы жиынтығындағы негізгі капиталдың үлес салмағын анықтау, өйткені бұл көрсеткіш оның кәсіпкерлік іс-қызмет ауқымын бағалауда маңызды бағдар беруші қызметін атқарады;

Екіншіден, негізгі капиталға салынған қаржының босатылу интенсивтілігін айғақтайтын ұзақ мерзімді активтердің бастапқы құнына тиісті амортизация есебін шығаруға соманың қатынасы;

Үшіншіден, таза икемді қаржының айналма қаржының жалпы шамасына қатынасы, бұл икемді қаржы құрылымының, яғни бизнес-ұйымдарының ағымдағы қызметі барысындағы ең жиі өзгерістерге ұшырауға бейім баланс активі бөлігінің тұрақтылығын сипаттайды.

Операциондық бақылаудың кез келген басқа аудит типтері сияқты дұрыс жоспарлануы керек. Жан-жақты ойластырылып жасалған жоспар аудиторлық тексерулердің әлдеқайда тиімді әдістері мен процедуралары пайдаланылып жүргені туралы атқарушылар мен клиенттердің бойында сенімділік тудырады.

Аудитор тексерулердің негізгі аспектілері мен нақты мақсаттарын келісімшарт саласын дәл анықтап алуы қажет. Осының негізінде бизнеске операциондық аудитті жүргізу бойынша жұмыс бағдарламалары мен әдістері жасалады. [4]

Қорынтындылай келе, операциондық аудит талдау қорытындылары бойынша уақытылы шешім қабылдау, өндірісті материалдық және қаржылық ресурстармен қамтамасыз етуде олқылық пен іркіліске, нормативтен тыс қалдықтардың жиналуына жол берген басшылармен жекелеген қызметкерлерге айыптық санкциялар қолдану арқылы оларды басқару қызметінің едәуір жақсаруына мүмкіндік береді. Бизнес тиімділігінің артуына өндірістік ресурстарды ұтымды пайдаланғаны үшін шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметкерлерін материалдық және моральдық ынталандыру жүйесін енгізу себеп болуы тиіс.

Жүйелік операциондық аудитті кеңінен енгізу мен дамыту, коммерциялық тәуекелділіктің, тиімді деңгейінің арасында кәсіби балансты, шаруашылық жүргізуші субъектінің жоғары табысы мен өтемпіздықты сақтау – бизнесті басқарудың стратегиялық мақсаттарға ақшалай түсімді, өніммен жабдықтауды және басқа ресурстарды басқаруды оңтайландырудың арқасында жетуге болады, бұл олардың айналымдылығын едәуір жылдамдатады деп сенім білдіреміз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ржаницына В.С. Аудиторское заключение: требования новых стандартов // "Электронный журнал «Финансовые и бухгалтерские консультации», «Аудит» 2020. N 1.
2. Панков В.В. Международные стандарты аудита. М.: Юрист, 2007.
3. Ержанов М.С, Даулетбеков Г.Б Аудит-1, Алматы, Бастау 2005
4. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V ҚРЗ.

ПОНЯТИЕ И ЦЕЛИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Тынышказинов Н.М., Рамазанова А.С.

Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова

Прежде чем рассматривать специфику уголовной ответственности несовершеннолетних, необходимо обратиться к общему понятию уголовной ответственности, ее сущности и содержанию.

Уголовная ответственность – это обязанность лица, совершившего преступление понести наказание, заключающееся в лишении личного или

имущественного характера, имеющего своей целью его исправление, а также предупреждения совершения новых преступлений. Принципиальное значение имеет для определения понятия уголовной ответственности положения статьи 3 Уголовного Кодекса Республики Казахстан: единственным основанием уголовной ответственности является совершение преступления, то есть деяния содержащего все признаки состава преступления, предусмотренного настоящим кодексом. Проблема уголовной ответственности решается в уголовном праве на базе философского учения о свободе воли и обусловленности человеческих поступков, в том числе «антиобщественных поступков»[1].

Существует извечный вопрос философии – свободен ли человек в выборе того или иного поведения. Понятие свободы в философской науке следует рассматривать её в органической связи с категорией необходимости. Существуют фаталистические концепции, признающие абсолютную необходимость. Подобное представление не выходит за пределы теологического взгляда на природу. Следует признать, что свобода воли человека существует, однако способность человека совершать действие движимое, его волей, представляет собой только один из вариантов поведения и неотделим от него. Свободу воли следует рассматривать в неразрывном единстве с мотивами индивидуума с учетом воздействия не него окружающей среды и т.д. Людьюми ничего не делается без сознательного намерения, без желаемой цели. Воля определяется страстью или осмыслением. Те рычаги, которыми в свою очередь определяются страсть или размышление, бывают разнообразного характера. Это могут быть внешние обстоятельства, отчасти – идеальные побуждения: честолюбие, личная ненависть или даже чисто личные прихоти разного проявления.

Именно признание детерминированности человеческих поступков дает возможность строгой и правильной оценки действий человека. Детерминизм предполагает возможность выбора человеком образа своего поведения, не допуская его фатальной неизбежности. Велико качественное отличие человека как существа, наделенного интеллектом, познающим, использующим закономерности объективного мира. Человек есть часть природы и как эта часть подчинен всем её законам, в том числе и закону детерминированности. Но сознание как продукт высоко организованной материи позволяет ему активно вмешиваться в происходящий вокруг него мировой процесс, сообразно действуя с законами природы. В этом смысле человек социальное начало[2].

Правовая наука в целом и наука уголовного права как её отрасль отрицают концепцию предопределенности поступков вменяемого лица, совершающего общественно опасные действия.

Ученые юристы, касающиеся вопроса о философском обосновании уголовной ответственности, подчеркивают, что активная роль человеческого сознания исключает предопределённость преступления, ибо вменяемое лицо наделено возможностью выбора и если оно совершило преступление, то оно несет за содеянное уголовную ответственность [3].

Коллектив авторов учебника под редакцией И.И. Рогова, С.М. Рахметова считает, что уголовные правоотношения и уголовная ответственность не являются тождественными понятиями. Уголовная ответственность - это элемент (составная часть) уголовного правоотношения, возникающего в связи с совершением преступления. Уголовное правоотношение имеет место и в тех случаях, когда у правоохранительных органов отсутствует информация о совершенном преступлении, а также, когда по факту совершенного преступления возбуждено уголовное дело, но лицо, виновное в совершении этого преступления, не установлено, то есть когда отсутствует субъект, которого следует привлечь к уголовной ответственности [4].

Противоположная позиция предлагает понимать под уголовной ответственностью все уголовно-правовое отношение в целом, то есть урегулированное уголовным законом отношение между лицом, совершившим преступление и государством в лице правоохранительных органов.

Так, И.Я. Козаченко считает, что «уголовная ответственность – это возникающее с момента совершения преступления правоотношение, в пределах которого государство правомочно ограничить правовой статус лица, совершившего преступление, с целью его исправления и перевоспитания, общего и специального предупреждения, а виновный обязан при наличии возможности претерпеть лишения личного, имущественного или иного характера, вытекающие из осуждения его от имени государства и применения к нему в необходимых случаях только предусмотренного уголовным законом наказания за совершенное преступление» [5].

Более обоснованной является утверждение о том, что уголовная ответственность - это уголовно-правовое отношение в целом, при этом уголовная ответственность не всегда реализуется.

Уголовная ответственность и уголовные правоотношения возникают одновременно, юридическим фактом является совершенное преступление. Именно с этого момента субъекты (государство и виновное лицо) наделяются взаимными права и обязанностями. В случае, если преступление нераскрыто или преступник скрылся, нельзя утверждать о том, что один из субъектов отсутствует. В любом случае, при совершении преступления виновное лицо имеется и у этого лица (в силу совершенного преступления) возникает обязанность подвергнуться принудительному воздействию уголовного закона, а у государства возникает право применить такое воздействие, независимо от наличия или отсутствия информации о совершенном преступлении. Уголовная ответственность не всегда реализуется, но она возникает, как и уголовно-правовое отношение, с момента совершения преступления.

Основанием применения уголовной ответственности является совершение общественно опасного деяния, которое содержит все признаки состава преступления, предусмотренного Уголовного Кодекса РК.

По своему содержанию уголовная ответственность включает государственное порицание лица и совершенного им деяния, ибо приговор выносится от имени государства, а при назначении наказания – и

государственное принуждение, а также связанные с ним правовые ограничения в связи с исполнением наказания и судимостью.

Уголовная ответственность возлагается только судом, другие виды ответственности могут возлагаться другими органами государственной власти.

При рассмотрении круга субъектов, на которых возлагается ответственность, необходимо отметить, что уголовная ответственность носит личный характер, то есть возлагается только на физическое лицо, виновное в совершении преступления, в отличие, например, от административной или гражданской правовой ответственности, которые могут быть возложены и на юридические лица.

Таким образом, в результате рассмотрения понятия и правовой природы уголовной ответственности можно сделать вывод о том, что уголовная ответственность, как правоотношение, возникает с момента совершения преступления, и в случае ее реализации в полном объеме прекращается с момента погашения или снятия судимости. Уголовная ответственность и наказание – понятия не тождественные. Наказание является одним из элементов уголовной ответственности, и уголовная ответственность не сводится только к наказанию.

Отсутствие законодательного определения уголовной ответственности и наличие, в связи с этим, различных точек зрения, раскрывающих содержание уголовной ответственности, требуют совершенствования уголовного закона, поскольку институт уголовной ответственности выступает важнейшим средством борьбы с преступностью.

Использованные источники:

1. Поленов Г.Ф. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: учебное пособие. - Алматы, 1997. – 184 с.
2. Ткачевский Ю.М. Советское уголовное право. Общая часть. - М., 1988. – 367 с.
3. Понятие уголовной ответственности, онлайн учебник «Уголовное право» // <https://ibrain.kz/ugolovnoe-pravo/ponyatie-ugolovnoy-otvetstvennosti>
4. Уголовное право Республики Казахстан (Общая часть). Учебник для вузов / под ред. И.И. Рогова, С.М. Рахметова. - Алматы, 1998.- С.37
5. Козаченко И.Я. Санкция за преступления против жизни и здоровья. - Томск, 1987. - С.45.

Научный руководитель: к.ю.н., доцент Рамазанова А.С.

THE CALCULATION OF KAZAKHSTAN EMPLOYEES' SALARIES IN 2020

Tyutkov V.S.

K. Zhubanov Aktobe Regional State University

The article provides an analysis of payroll in Kazakhstan. Payroll in Kazakhstan has changed in accordance with the requirements of legislative norms in 2020. These changes are associated with deductions to the OSMI system. The system of

compulsory social health insurance (OSMI) which has been operating in the Republic of Kazakhstan since 2017 [1].

The purpose of writing this article is to study the dynamics of deductions to the OSMI system, as well as its impact on the social sphere.

According to the OSMI system, in 2017, payments by employers began to occur under the OSMI system. This system implied deductions at the expense of employers in favor of employees at established rates within the established limits. At the same time, the annual property of rates and forms is noted. Since 2020, deductions should be made at the expense of workers, physical. persons under GPC, IP contracts in their favor and others - all these categories begin to pay medical fees, which affects the procedure for calculating wages [2].

Let's look at changes in the rate of deductions for OSMI (see diagram 1)

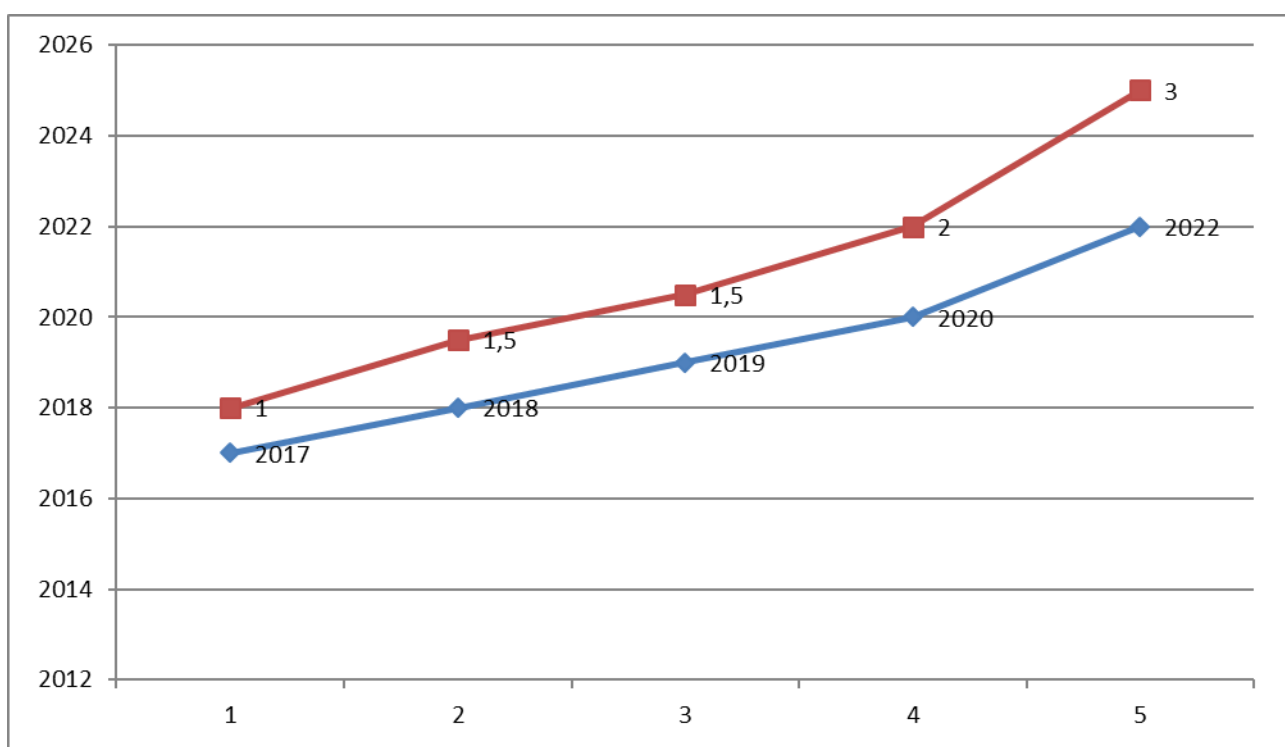

Figure 1. Dynamics of deductions on OSMI

As Figure 1 shows, the dynamics of changes in deductions to the OSMI is steadily growing, so when the system was introduced in 2017, the rate was 1%, then in 2018 the rate increased by 0.5% and became at the level of 1.5%. This level lasted until the end of 2019, then in 2020 there was an increase of 0.5% and the rate became 2%. All changes in deductions to the compulsory medical insurance system were provided for in advance in article 27 of the Law «On Compulsory Social Health Insurance» dated November 16, 2015 No. 405-V.

But the changes for 2020 are not the last and by 2022 it is planned to increase the deduction rate by 3% or raise by 1%. The object of calculating deductions for OSMI is the expenses of employers paid to employees in the form of income. Thus, the calculation of deductions for OSMI in 2020 occurs according to the formula: $COSMI \text{ in } 2020 = \text{Object of calculation} * 2\%$.

The main change in the calculation of wages is considered to be the introduction of contributions to the OSMI (COSMI). Employees must pay contributions at their own expense and in their favor, while the employer is responsible for calculating and transferring contributions. For 2020, the contribution rate is set at 1%. The object of calculation of contributions is the income accrued by the employer, with the exception of those income that are exempt from the payment of OSMI. For the object of calculation of contributions, an upper limit of 10 MW is established (in 2020, 425,000 tenge). There is no lower limit [3 p 15-20].

Calculation of contributions to OSMI in 2020 is carried out according to the formula:

$\text{COSMI in 2020} = \text{Object of calculation} * 1\%$

Thus, the calculation of wages in Kazakhstan has changed and now has the following structure:

The earned salary is deducted pension contributions in the amount of 10% of the salary on the basis of Art. 25 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On pension provision in the Republic of Kazakhstan».

Individual income tax (PIT) is also 10% (according to Article 320 of the Tax Code of the Republic of Kazakhstan) Contributions to the OSMI system 1% This calculation is intended for employees whose accrued income exceeds 25 times the monthly calculation index established by the law on the republican budget and effective on January 1 of the corresponding financial year.

In the conclusion of the article, we can conclude that the accrual structure and contributions burst from employees may vary depending on the requirements of the time.

References:

1. <https://pro1c.kz/articles/trud-zarplata-kadry/kak-izmenilsya-raschet-zarabotnoy-platy-v-2020-godu/>
2. https://egov.kz/cms/ru/articles/employment_relations/calculate_net_income
3. Тулеметова А.С. Оплата труда: Учебное пособие/ А.С. Тулеметова. - Алматы: Экономика, 2008. - 171 с
4. Мотивация и оплата труда: инструменты, методики, практикаИздательство: Альпина Бизнес Букс Год: 2007
5. Нормирование и оплата труда. Издательство: ООО "Профессиональное издательство". 2006
6. Трудовой кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗРК, 47-51

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ НЕДВИЖИМОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РК

Искиндирова И.И.
АРГУ имени К.Жубанова

В Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года утвержденный Указом Президента Республики Казахстан от 24

августа 2009 года обозначено, что - «гражданское право Казахстана прошло несколько этапов своего развития. Нынешний Гражданский кодекс, являясь крупнейшим кодифицированным актом Республики, заложил основные принципы регулирования товарно-денежных отношений: равенство форм собственности и ее неприкосновенность, свобода договора, равенство субъектов гражданского оборота» [1]. Указанные принципы, несомненно, тесно связаны с таким понятием как «недвижимость». Недвижимость занимает особое место в гражданском обороте, т.к. является имущественной основой положений субъектов гражданского права. Как пишут М.К.Сулейменов и Ю.Г.Басин – «для прав на недвижимое имущество установлены более строгие правила их возникновения, существования, передачи и прекращения в связи с тем, что недвижимое имущество, как правило, имеет большую общественную значимость и стоимость» [2]. Соглашаясь с данным утверждением, нужно отметить, что с позиции науки гражданского права «недвижимость» до сегодняшнего дня представляет значительный интерес для ученых-цивилистов, а также имеет важнейшее значение и с позиций правового регулирования, т.к. в современных рыночных условиях имеет место большое количество сделок связанных с недвижимостью. Также до сегодняшнего дня термин «недвижимость» не имеет понятийного аппарата на законодательном уровне, т.е. гражданское законодательство до сих пор не содержит понятие недвижимости, лишь перечисляя объекты недвижимости и некоторых признаков отнесения таких объектов к недвижимости.

Так что же представляет собой понятие «недвижимое имущество (недвижимые вещи, недвижимость) в сегодняшних условиях?

В силу п.1 ст.117 ГК РК к недвижимому имуществу (недвижимые вещи, недвижимость) относятся: земельные участки, здания, сооружения, многолетние насаждения и иное имущество, прочно связанное с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно.

Кроме того, в указанной норме законодатель использует такие взаимозаменяемые дефиниции как «недвижимая вещь», «недвижимое имущество», «недвижимость», среди которых тождественными следует воспринимать только понятия «недвижимая вещь» и «недвижимость», в связи с тем, что к имуществу могут быть отнесены и имущественные права. Перечисляя объекты недвижимого имущества, ст.117 ГК РК поясняет о невозможности перемещения этих объектов без несоразмерного ущерба их назначению.

Таким образом, признаками недвижимости, перечисленные в гражданском кодексе, являются «прочная связь с землей» и «невозможность перемещения без несоразмерного ущерба».

Также нужно отметить, что правовое значение деления вещей на движимые и недвижимые гражданское законодательство связывает с установлением для них различного правового режима. Так в частности, в соответствии с п.1 ст.118 ГК РК возникновение, изменение и прекращение прав (обременений прав) на недвижимое имущество подлежат государственной

регистрации в случаях, предусмотренных ГК РК и Законом Республики Казахстан «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество». В п.5 ст. 1 Закона РК «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» дано определение понятия «недвижимое имущество (недвижимость)», но опять таки там идет перечисление этих объектов, а именно земельные участки, здания, сооружения и иное имущество, прочно связанное с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно.

К недвижимым вещам законодатель также относит подлежащие государственной регистрации воздушные и морские суда, суда внутреннего водного плавания, суда плавания «река-море», космические объекты, линейная часть магистральных трубопроводов. Законодательными актами к недвижимым вещам может быть отнесено и иное имущество. Из этого следует, что наш законодатель подразделяет недвижимое имущество на два вида: недвижимые вещи в силу их природы и вещи, отнесенные к недвижимым в силу закона, т.е. вещи, признаваемые таковым законом. Недвижимые вещи в силу их природы в свою очередь, можно подразделить на следующие категории: 1) земельные участки; 2) недра, которые образуют единое целое с землей; 3) объекты недвижимости, неразрывно связанные с землей, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно, т.е. здания, сооружения, многолетние насаждения.

Как справедливо отмечает ученый В.В.Витрянский, что с точки зрения гражданского законодательства понятие «недвижимая вещь» (недвижимое имущество на самом деле говорит не о едином объекте недвижимости, а о четырех категориях недвижимого имущества, а именно:

- недвижимые вещи по своим природным свойствам, т.е. земельные участки и участки недр;
- недвижимость по признаку неразрывной физической и юридической связи с землей, к которым относятся здания, сооружения и другие объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно;
- недвижимость по закону: воздушные и морские суда, суда внутреннего плавания, космические объекты;
- иная недвижимость, отнесенные законом к таковым: предприятия, имущественные комплексы, используемые в предпринимательской деятельности, которые включают как движимое, так и недвижимое имущество, использование которого подчинено единой хозяйственной деятельности; жилые помещения; кондоминиумы; объекты незавершенного строительства [3].

Правовые режимы вышеуказанных видов недвижимого имущества характеризуются значительным количеством особенностей. Так, согласно ст.61 Земельного кодекса РК собственник недвижимости, находящейся на общем земельном участке, имеет право владеть, пользоваться и распоряжаться этой недвижимостью по своему усмотрению, в том числе сносить соответствующие здания (строения, сооружения), если это не противоречит условиям пользования общим земельным участком, установленным законодательным актом Республики Казахстан или договором. При переходе права

собственности на недвижимость, находящуюся на общем земельном участке, к другому лицу оно, если иное не установлено настоящим Кодексом, приобретает право на земельный участок в том же объеме, что и прежний собственник недвижимости [4]. При этом необходимо отметить, что в соответствии с п.21 ст. 12 Земельного кодекса РК под земельным участком понимается выделенная в замкнутых границах часть земли, закрепляемая в установленном Земельным кодексом порядке за субъектами земельных отношений. В данном случае законодатель дает определение понятие земельный участок.

Анализируя гражданское законодательство, полагаем необходимо остановиться на определении понятий «нежилое помещение» и «жилое помещение». Так, квартиры и иные жилые помещения, а также нежилые помещения, находящиеся в составе объекта кондоминиума, признаются самостоятельными объектами (видами) недвижимости, если они находятся в индивидуальной (раздельной) собственности (ст.117 ГК РК). Законодатель дает определение «нежилого помещения», но в научной среде идет споры относительно отнесения «нежилого помещения» к недвижимости. Как пишет В.В.Витрянский – «единственным вариантом его формирования является систематический анализ норм законодательства. Нежилое помещение – это помещение, не используемое для жилья, т.е. не являющееся жилым и не отнесенное к таковому. Жилое помещение, как это следует из Жилищного законодательства, предназначено для проживания граждан; нежилые же помещения – это помещения, используемые для производства, хозяйственной деятельности и т.д. [5]. Таким образом, соглашаясь с данным утверждением и законодателем, полагаем, что «нежилые помещения» относятся к объектам недвижимости.

Определение «нежилого помещения» и «жилого помещения» содержится в Законе РК «О жилищных отношениях». «Нежилое помещение - отдельное помещение, используемое для иных, чем постоянное проживание, целей (магазин, кафе, мастерская, контора и тому подобное), за исключением частей жилого дома (жилого здания), являющихся общим имуществом». «Жилое помещение (квартира) - отдельное помещение, предназначенное и используемое для постоянного проживания, включающее как жилую площадь, так и нежилую площадь жилища» [6].

До сегодняшнего дня идет большой спор среди научной среды и практиков относительно незавершенного строительства. Сразу оговоримся, в соседней Российской Федерации объект незавершенного строительства до 1 января 2005 года не относился к недвижимому имуществу, и только после указанной даты законодатель начал относить к таковым. На практике часто идут споры, касающийся по оценке для налогообложения объекта, не завершенного строительства, в большинстве случаев частного дома. Допустим, многие приобретая участки земли для индивидуального жилищного строительства, построив дома, не торопятся вводить в эксплуатацию (по разным причинам). В данном случае, незавершенное строительство будет ли объектом налогообложения? Многие ученые и практики сходятся во мнении, что объекты незавершенного строительства без акта ввода в эксплуатацию и

без фактического проживания, относится к движимым имуществом и налог на имущество не оплачивается. Таким образом, возникает еще один вопрос, объект незавершенного строительства относится к недвижимым имуществом или к движимому имуществу, и как будет оцениваться?

Ссылаясь на закон, дадим определение понятию «незавершенное строительство». Согласно подпункту б) статьи 1 Закона Республики Казахстан «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан» незавершенное строительство - объект строительства, не принятый в установленном порядке заказчиком для ввода в эксплуатацию и не используемый по назначению (проживание, оказание услуг, выпуск продукции, получение прибыли и другие виды эксплуатации) [7]. Также, в соответствии с п. 4 статьи 236 ГК РК, до завершения создания недвижимого имущества, а в соответствующих случаях - его государственной регистрации, к имуществу применяются правила о праве собственности на материалы и другое имущество, из которого недвижимое имущество создается. Из вышеуказанных норм законодательства следует, что объект является объектом незавершенного строительства и соответственно не должно относиться к недвижимому имуществу. Вместе с тем, в соответствии со ст. 528 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» объектом обложения налогом на имущество физических лиц являются находящиеся на территории Республики Казахстан жилища, здания, дачные постройки, гаражи и иные строения, сооружения, помещения, принадлежащие им на праве собственности [8]. Исходя из изложенного, полагаем, что недвижимое имущество, на которое не зарегистрированы права, а также объекты незавершенного строительства без фактического проживания и без ввода в эксплуатацию не подлежат налогообложению. Более того, объект незавершенного строительства тем самым не будет являться недвижимым имуществом.

Предприятие как объект недвижимого имущества не упоминается в ст.117 ГК РК, а определено в ст. 119 ГК РК, где как объектом прав, признается имущественный комплекс, используемый для осуществления предпринимательской деятельности. Законодатель определяет состав предприятия в целях его введения в гражданский оборот как единый имущественный комплекс, используемый для предпринимательской деятельности. Поэтому в его состав включено не только недвижимое и движимое имущество, но и имущественные права требования, долги, комплекс исключительных прав и т.д. Использование предприятия в предпринимательской деятельности позволяет сделать вывод, что имущественный комплекс для признания его предприятием должно использоваться только для предпринимательских целей, т.е. приносить прибыль.

К недвижимым вещам, признаваемые законодательством также относятся воздушные и морские суда, суда внутреннего водного плавания, суда плавания «река-море», космические объекты, линейная часть магистральных трубопроводов. Необходимо отметить, что эти объекты недвижимости

многообразны и, в дальнейшем досконально будут исследованы в моей диссертационной работе, а контексте настоящей научной статьи в качестве примера остановимся на воздушном судне и линейной части магистральных трубопроводов.

Важной особенностью отнесения этих объектов к недвижимым вещам является их государственная регистрация, а также сделок с ними.

Деятельность воздушных судов РК регулируется Законом РК «Об использовании воздушного пространства Республики Казахстан и деятельности авиации», где под воздушным судном понимается аппарат, поддерживаемый в атмосфере за счет его взаимодействия с воздухом, исключая взаимодействие с воздухом, отраженным от земной (водной) поверхности. Государственные воздушные суда подлежат государственной регистрации в Реестре воздушных судов государственной авиации Республики Казахстан в соответствии с Правилами регистрации воздушных судов государственной авиации Республики Казахстан. Собственнику государственного воздушного судна уполномоченный орган в сфере государственной авиации выдает уведомление о государственной регистрации воздушного судна в Реестре воздушных судов государственной авиации [9].

Определение линейной части магистрального трубопровода содержится в п.8 ст.1 Закона РК «О магистральном трубопроводе». «Линейная часть магистрального трубопровода – подземные, подводные, наземные, надземные трубопроводы, по которым осуществляется непосредственная транспортировка продукции» [10].

Необходимо отметить, что в указанных законах отсутствует норма, об отнесении воздушного судна и линейной части магистрального трубопровода к недвижимому имуществу.

Резюмируя, можно сделать вывод, что до настоящего времени правовые режимы различных объектов недвижимого имущества не усовершенствовано, в процессе соприкосновения с другими институтами права могут возникнуть существенные противоречия, для решения которого необходимо комплексная разработка и применение принципиально нового механизма правового регулирования правовых режимов недвижимости с учетом тенденций развития науки гражданского права.

Список использованной литературы

1. О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 (с изменениями и дополнениями от 16.01.2014 г.) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858> - официальный сайт и информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» (дата обращения 01.09.2019 г.)
2. Гражданское право Республики Казахстан. Том I. Учебник для вузов (академический курс). Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. Алматы. 2000. С. 301.
3. *Витрянский В.В.* Реформа российского гражданского законодательства: промежуточные итоги. Монография. М.: Статут 2016. С.431 <https://www.litmir.me/bd/?b=634879>

4. Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442 (с последними изменениями и дополнениями от 11.04.2019 г) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K030000442> - официальный сайт и информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» (дата обращения 01.09.2019 г.)
5. *Витрянский В.В.* Указ.соч.
6. «О жилищных отношениях» Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94 (с последними измен. и доп. от 06.05.2019 г) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094> - официальный сайт и информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» (дата обращения 01.09.2019 г.)
7. «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан» Закон Республики Казахстан от 16 июля 2001 года № 242 (с последними измен. и доп. от 19.04.2019 г) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000242> - официальный сайт и информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» (дата обращения 01.09.2019 г.)
8. «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI ЗРК (с последними измен. и доп. от 01.08.2019 г) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120> - официальный сайт и информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» (дата обращения 01.09.2019 г.)
9. «Об использовании воздушного пространства Республики Казахстан и деятельности авиации» Закон Республики Казахстан от 15 июля 2010 года № 339-IV (с последними измен. и доп. от 01.08.2019 г) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000339> - официальный сайт и информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» (дата обращения 01.09.2019 г.)
10. «О магистральном трубопроводе». Закон Республики Казахстан от 22 июня 2012 года № 20-V (с последними измен. и доп. от 11.04.2019 г) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000020> - официальный сайт и информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» (дата обращения 01.09.2019 г.)

АЗАМАТТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ӘР ДӘУІРДЕ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНУЫНДА БИЛЕР СОТЫНЫҢ РОЛІ

Айтекеев А.

Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ

Қазіргі қазақ атанған көшпелі халықтың әдет заңдары қоғамдық дамудың ұзақ үрдісінде біртіндеп қалыптасып, ұрпақтан – ұрпаққа жалғасып, заман талабына сай жетілдіріліп отырды. Көшпелілер қоғамы бытыраңқы, әрі үнемі өзгерісте болғандықтан, адамдар құқын тану, ру мүддесін қорғау, рулық қауымдағы қатынасты реттеу қажеттігінен әрекет нормалары толығы келе көшпелілер тіршілік еткен даланың тыныс – тіршілігі, өзгерісі, дамуы барысында қоғамдық қатынасты ретке салатын әдет заңдарына айналды. Ал тіршілік, өмір қажеттілігі әдет заңдарының мазмұнын молайтты, рөлін күшейтті, толықтырды, жетілдірді, салалады. Өзіне тән ерекшелігі бар әдет заңдары тарих беттерінен көрініс тауып халықтың санасына әбден сіңген әдет - ғұрыпқа айналды. Шаруашылық салалары айқындалып, жіктеліп,

шаруашылық мүліктері дамыған сайын, адамдардың қатынастары күрделіне келе қоғам әлеуметтік топтарға бөлініп, жеке меншік қалыптаса түсті. Таптық қоғаммен таптардың өзара қайшылығы пайда болуға байланысты бұрынғы ақсақалдар мен көсемдердің беделі енді адамдар арасындағы барлық қатынасты реттеуге мүмкіндігі жетпеді. Әдет – ғұрып алғашқы формасын сақтағанмен, оның мазмұны, мағынасы өзгеріп ауқымы кеңее түсті. Мемлекеттің пайда болуына байланысты басқару органдарының заңдары пайда бола бастады. Бірақ олар алғашқы әрекеттерінде және ұзақ мерзімде әдет құқығын басшылыққа алып отырды. Әдет құқы – ұзақ жылдар бойы қалыптасқан қоғамдық қатынасты реттеу нормасы есебінде қолданысқа енеді. Бірақ әдет – ғұрып нормалары заң нормасынан аспаған. Ол тек мемлекеттік билігі бар қоғамның мүддесіне сай заң нормасына айналған және заңды күші бар саяси өкімет жол берген әдет – ғұрыптар ғана құқықтық әдет – ғұрыпқа айналған. Осындай әдет - ғұрыптардың және соларға негізделген құқық заңдарының қоғамдағы реттеуші факторлар арасында беделі басым болуы сол қоғамда әдет – ғұрыпқа негізделген заңдар жинағын қабылдауға негіз болған және бұл заңдар әр елде, әртүрлі деңгейде құқықтық күшке ие болып бірі адамзат баласының мүддесін жан-жақты қорғауға бағытталса, ал кейбіреулері керісінше сол қоғамның даму саясаты, экономикалық, әлеуметтік жағдайына қарауда қаталдығымен көзге түсті. Міне сол кездерден бізге дейін жеткен құқықтық ескерткіштерді саралайтын болсақ, олардың ұстанған бағыты, қамтитын саласы әр түрлі болғандығын байқаймыз, дегенмен қоғамдық өмірдің барлық жағын қамти алмағандығын да көреміз. Алайда әдет - ғұрыптың негізгі реттеуші аймағы сол қоғамдағы адамдар арасындағы, жеке адамдар мен басқарушы мемлекет арасындағы ара қатынасты реттеуші норма түрінде қолданылады. Себебі алғашқы қоғамдық құрылыстың қойнауында пайда болып, қалыптасқан, жеке меншікті қорғау, оны пайдалану, оған билік ету күші бар нормалар жиынтығын реттестіріп қоғам мүшелеріне мойындату қажеттігі туды. Міне осылайша қоғамдық қатынастар жүйесінде жеке меншіктің пайда болуы қоғамның даму сатыларының ерте бастауының өзінде – ақ аса маңызды орынға ие болып қоғамдағы адамдар арасындағы қатынастың қалыптасуы, жіктелуі, салаға бөлінуіне әсер етті. Солардың негізінде қазіргі азаматтық қатынастың жеке институттары: меншікке ие болу, міндеткерлік, мұрагерлік, неке – отбасы қатынастарын реттеу институттары қалыптасты. Осылайша әдет – құқы ұзақ жылдар бойы қалыптасқан қоғамдық қатынасты реттеу нормасы есебінде мемлекеттік биліктен қолдау тауып, заңды норма есебінде оның орындалуын күш қолдану арқылы жүзеге асыруды қамтамасыз ететін заңдардың пайда болуына негіз болды.

Нәтижесінде осылайша біздің дәуірімізге дейінгі адамдар арасындағы қатынасты реттеуші жеке институттар қалыптасып, олар мыңдаған жылдармен өлшенетін дәуірлерден өтіп, түрлі қоғамдық құрылыстарды бастан кешіріп әлі күнге дейін өз мәнін жойған жоқ. Себебі сол қоғамның талабына сай қалыптасып, ол өмірмен біте қайнасып жатырған, қоғамдық институттар еді. Қазіргі таңда бұл институттар егеменді еліміздің қайта жаңғырған құқықтық

институттарының бірі ретінде қайта түлеп, мемлекетіміздің құқықтық қорын қорландыра түсуге өз үлесін қосуда. Қазақ қоғамындағы әдет – ғұрып негізінде пайда болған заңдар өзінің демократиялық даму қалпымен ғасырлар екшесінен өткен құқықтық нормаларға айналды. Сол құқықтық нормаларды жүзеге асырушы қазақ қоғамындағы бірегей билер институты болды.

Қазақ халқы тәуелсіз ел болған кезеңнен бастап ерте кездегі мемлекетті басқару тәжірибелеріне аса көңіл бөле бастады. Әрине, ата-бабаларымыздың елді басқарудағы және құқықтық қатынастардағы дау-дамайларды шешуде ұрпақтарына деп қалдырып кеткен үлгі-өнеге, тәжірибелеріне аса көңіл бөліп, оны жандандыруға деген ұмтылыс бірден-бір дұрыс жол болып табылады. Өйткені, қазіргі кезде елімізді өркениетті елдер қатарына қосу жолында және шынайы құқықтық мемлекет болуда, өзіміздің ұлттық болмысымыз бен ұлттық құқықтық мәдениетіміздің, салт-дәстүрлеріміздің ізгі көріністерін ескергеніміз абзал.

Құқықтық тарихымызды саралар болсақ, қазақ жері Ресей өкіметінің отарлау саясатының құрсауына түскенге дейін хан мен сұлтандар, билер тек қана қоғамдық қатынастардағы дау-дамай, жанжалды ғана емес, сонымен қатар елдік, рулық, азаматтық мәні бар мәселелерді кең көлемде шешіп, әділ билік айтып отырғанын аңғарамыз.

Қазақ қоғамындағы құқықтық қатынастарда яғни, сот мәселесінде, жер дауы, құн дауы, жесір дауы және т.б. дауларды қарауда негізінен хан мен билер өз басымдылығын көрсетіп отырды. Ол жөнінде белгілі заңгер ғалым Т.М.Культелеев: «... специальным органом разбиравшим уголовные и гражданские дела всех основных категорий, был так называемый суд биев», [1, 62] - десе, сол сияқты бір топ заңгер зерттеушілер осы пікірді қолдай келе: «... суд биев являлся основной судебной властью», [2, 80] - деген тұжырым айтады.

Қазақ қоғамында негізінде істің қаралуы бірнеше сатыға бөлінген: біріншіден, екі дауласқан жақ дауға төрағалық етушіге билердің істі қарауына дейін, өзара келісіп дауды шешуге әрекет жасаған. Яғни, келісім немесе бітімге келуге тырысқан. Азаматтық істерді шешуде барлық келісім, мәміле, шарттардың негізі болып, айырбас, сатып алу, сату туралы сөз жүзіндегі шарт түрінде қолданылған, азаматтардың өзіндік мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған әрекеттері жатқан. Ал бітімге келу екі жақтың өзара келісімі арқылы сөз жүзінде даудың аяқталуы еді, яғни бітімнен кейін билерге істі қарауға құқық берілмейді. Бітімді, өзара келісімді бір жақты бұзу сөзде, сертте тұрмау қатты айыпталып ар-ожданнан жоқтығының белгісі ретінде бағаланды. Билердің араласуыменен даулы істерді шешуде уақыттың өтуін есептеп, ағайын-туыс, ауыл арасының татулығын сақтау мақсатында екі дауласқан жақты бітістіру үшін бір-біріне талап қоюдан бас тартып, кешірім беруге шақырған келісімнің бір түрі «салауат» деп аталған. Салауатпен біткендер кейін дауды қайта көтеруге немесе айып даулауға билердің құқы болмағандығын білеміз.

Қазақ қоғамында даулы мәселе деп қаралған рулар арасындағы жер дауы, жесір дауы, құн дауын шешуді билердің алқалық құрамында қарауды «жүгініс» деп атаған. Бұл институт қауымдық демократияның бір нышаны ретінде

танылған. Оның тәртібі бойынша екі жақтың келісімен, дауға ешқандай қатысы жоқ, өзінің әділдігімен халықтың көңілінен шығып, елдің көзіне түскен парасаты мен беделі жоғары билерге жүгінген. Істің барлық мәнін алқалық құрамдағы билерге баяндап, негізгі мақсаты екі жақты бітімге келтіру болған. Бітімге келе алмаған жағдайда дау бойынша төрағалық етушінің басымдылығы байқалған. Яғни дауласқан, араздасқан жақтарды жұрт алдында келістіріп, бітістіру қазақ қоғамындағы әдет заңдарының «дау мұраты - бітім», - деген қағидасын басшылыққа алып отырғандығын көреміз. Кесілген «ала-жіпті» аттамау сол қоғамдағы өздері мойындаған билер сотының шешіміне құрмет, сенім еді. Ол қазақ билерінің өткірлігі, данағойлығын, тәуелсіздігін, өз істерін терең меңгерген, халқына шын мәнінде жаны ашып солардың өзара татулығын қорғаған, өз ісіне адал жандар екендігін көрсетеді.

Билер институты өзінің даму тарихында бірнеше кезеңдерден өтті. Өзінің шарықтау шегіне жетіп, құлдырау кезеңінде бастан кешіргендігін білеміз. Әсіресе, билердің беделі қазақ елінің Ресей империясының құрамына кіргеннен кейін құлдырай түсті. Өз кезегінде патша өкіметінің, Ресей әкімшілігінің алдында дәрменсіздігінен, тәуелдігінен көрінді. Себебі ендігі жерде кезінде өзінің даналығымен, парасатымен, ақыл-ойымен, даралығымен сайын дала халқына әділ шешім айтып, ауыз бірлікте ұстаған билердің шығарған шешімдерін ендігі жерде - патша әкімшілігі бекітсе ғана орындалды. Ол билердің қоғамдағы алатын орнының айырықша екенін Ресей өкіметінің тез арада түсініп, билердің қоғамдық қатынастарда рөлін төмендету саясатын жүргізуге үшін қолданған шараларының бірі еді. Себебі, қазақ даласын зерттеушілердің пікірінше, қазақ елін түгелдей Ресейге бағынышты ету үшін әуелі басқару жүйесін өзгертіп, сосын билер институтының түп тамырына балта шабуды ойлады. Сол үшін 1822 ж. «Сібір қырғыздарының Уставын» қабылдап басқару жүйесіне өзгеріс енгізсе, 1854 жылдың 19 мамырында «Положение Сибирского комитета о распространении на киргизов Сибирского ведомства общих законов Российской империи» деген заң қабылдады. Бұл заң бойынша би лауазымын алуға жаңа шектеулер қойылды. Би атағы бұрыннан барларда ғана сақталып, кейін дәрежесі бар сұлтандар мен патшаға «адал» қызмет еткендерге қалдырылды. Ал жергілікті жердегі сот, жергілікті патша әкімшілігінің бақылауында болды. Осылайша данагөй билердің беделін қанша түсіруге тырысқанменде қазақ-әдет заңдары қағидаларының кейбір тұстарын мойындағандығын Төтенше билер съездерінің шешімдерінен көреміз.

Кеңес өкіметі орнағаннан кейін Халық комиссарлар Кеңесінің сот жүйесін реформалаған «Сот туралы декреті» қабылданғанына қарамастан Кеңес үкіметінің алғашқы он жылдығында әдет-ғұрып құқығы қолданыста болды, әдет-ғұрып құқығының нормалары жоғары және жергілікті басқару органдарында, кейін сотта ескеріліп отырды. Кейін Кеңес өкіметі күш алып жана заңдар мен Декреттер қабылдау арқылы әдет нормаларына қарсы күрес басталды. Сол кезде қазақ билер сотының дәрежесі жоғары бірегей сот инстанциясы екенін дәлелдеген белгілі қазақтың қоғам қайраткерлері мен заңгерлері Жақып Ақпаев, Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов т.б. ұлт зиялыларының ұсыныстары қазақ қоғамына тән құқықтық жүйе мен сот

құрылымын сақтау қажеттігі туралы ойларын мемлекет ескермеді. А.Байтұрсынов көтерген маңызды мәселенің бірі – жалпы ұлттық мемлекеттік парламенттері шығарған заңдардың мазмұны мен мағынасының жергілікті ұлт өкілдерінің ұлттық психологиясының этникалық ерекшеліктерін, олардың шаруашылық ұйымдастыру факторларын ескеріп қабылдауды жан-тәнімен талап етті. Оның ойынша, ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрыптарды жоққа шығарып, қабылдаған заңдардың қоғамдық қатынастарды реттеудегі мүмкіндігі шамалы, халыққа керексіз болады деп есептеді.

Ол, демократиялық құқықтық мемлекеттерде заңның мәні, мазмұны қоғам мүшелерінің еркін білдіруге тиісті деп есептеп «Хүкімет қолайлаған жоба халыққа да қолайлы бола ма? Болмай ма? Оны халық айтуы тиіс» - деп көрсетеді. [3] Сондай-ақ қазақ көсемінің бірі деп есептеуге тұрарлық, зиялы азамат А. Байтұрсынов құқықтық мемлекетте сот және оның атқаратын функциялары туралы айтқан биліктің жеке, үшінші билік тармағы ретінде атқарушы өкіметтен тәуелсіз болуын қалаған еді. Соған сәйкес тәуелсіз судьяларды қамтамасыз ету механизмдеріне біріншіден, судьялардың «Сайлаусыз болуы мүмкін емес», екіншіден, «Жеке бидің жанында ... сиез билері инабаттырақ екенін...», үшіншіден, сот билігінің жоғары болуы үшін судьялардың кәсіптік деңгейі мен рухани парасат сапасы жоғары талаптарға сай келіп, ұлттық дәстүр, әдет – ғұрыптар мен салттық болмысқа қанық болу шарт деп есептеген, төртіншіден, судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз етудің ең басты негізгі олардың материалдық жағдайларының жоғары дережеде болуы – ол әділсот ісін жүргізу барысында парақорлықтың, заңсыз бұрмалаушылықтың болмауының кепілі екені сөзсіз деп бағалаған «судьялар шаруасын тастап, қызмет атқарғандағы көретін зиянды осы күнге алатын ақыларын ақтай алмайды. Сондықтан олар сол зиянды жолдан тысқары жөнмен өтуге кіріседі. Сөйтіп, билікті малдың шығатын бұлағы сияқты көрсетіп, жаман үйренеді. Екі жағын ымыраластырып, бітіріп, ол үшін артық еңбекақы алуға қалыптандырады. Билік пара алудың орны сияқты, би мен даугер арасында сауда сияқты болады» - деп көрсетеді. [3, 313]

Қазақстан Республикасы бүгінгі таңда өз алдына тәуелсіз, егеменді ел болғандықтан жағдай түбегейлі өзгерді. Халқымыз қазір қолда барын саралай отырып, болашағына үніліп, өткен тарихына да жаңа көз қараспен қарап, тарихтан кеткен ақтаңдақтарды қалпына келтіру жолдарын іздестіруде. Солардың бірі ұлттық құқықтық болмысымыздың қол жеткен өркениеттерінің бір тармағы ретінде бірегей билер сотын қайта жандандыруға талпыныс жасалуда. Ол қоғамдық өмірдің, уақыттың, ұлт ерекшелігінің өзіне тән белгілі бір талаптарынан туындап отырған болар. Себебі, қоғамдағы қабылданған заңдардың орындалуы тиісті нәтиже бермесе, оның орындалу жолдарын шешу, іздестіру заңдылық емес пе. Солардың бірі ретінде «Ақсақалдар Кеңесі» деген атпен әр түрлі аймақтарда ашылып жатқан қоғамдық ұйымдардың ішкі табиғаты қоғамда әділдікті қалыптастыру жолдарын іздестіру болса, республикада аса күрделі істерді қарауда әділдікті жоғары дережеде қамтамасыз ету идеясымен енгізілген сот алқасы «Билер алқасы» атала бастауы құптарлық жағдай. Ол рухани дүниемен тығыз байланысты қазақтың

тарихында өзінің пәктігімен, жағымдылығымен санамызға сіңген дала демократиясының көріністері еді. Әрине, билер сотының қайта жандануын көпшілік үлкен қуанышпен қолдап жатса, оған қарсы пікір айтушыларда бар. Ол түсінбестік, ұлттық құқық жүйеміздің тиімді тұстарын бағалай алмау деп есептейміз.

Біздің пікірімізше, билер сотына мемлекеттік деңгейдегі мәртебе беруге негіз бар. Өйткені, Қазақстан Республикасының Конституциясының өзінде: «Мемлекеттік биліктің бірден бір бастауы - халық» - деп көрсетілген. [4,4] Ал билердің өзі кезінде халық қалаулысы болған. Билер соты қайта жаңғырып, қадамын нық басып келе жатқан Қазақстан елінің құқықтық жүйесінің нығаюына өз үлесін қосып, ұлттық құқықтық болмысымызды дамытуға ықпал етері ақиқат.

Әрине, бұл мәселе еліміз егемендігі мен тәуелсіздігін алғаннан бергі уақытта талай алқалы топта, Республикалық, міне бүгін Халықаралық деңгейдегі конференцияларда талқыланып отырған келелі мәселе. Билер сотын енгізуден күтілетін нәтиже де ауқымды:

- соның ішінде азаматтарды сот төрелігінің орындалуын жүзеге асыруға қатыстыру арқылы, жұртшылықтың құқықтық сауатын ашып, құқықтық санасын тәрбиелей отырып, құқықтық мәдениетін қалыптастыруға ықпал ету;
- қазақ қоғамында адам құқын қорғауға ерекше көңіл бөлген. Әдет-ғұрып нормаларындағы қарастырылған қылмыстық-түзету шараларын қолданбай, оларға айып төлету, көпшілік жұрт алдында ұялту, кешірім сұрату, көпшілік талқысына салу жолдарымен дауларды бітімгершілікпен шешу жолдарын қарастыруға көңіл бөлу. Барлық даулар және ең күрделі қақтығыстар азаматтық - құқықтық сипатқа ие болып, әр жазаның өзара бітімге келу шарттары сақталуға тиіс;
- қазақ қоғамының қойнауында қалыптасқан туысқандық, ағайын – жекжаттық, сыйластық, дін мен дәстүр ортақтығы кінәліні жазалауда оң нәтиже беретін шешім қабылдауға әсер етсе, қайта жаңғырса;
- мемлекеттік органдардың қабылдаған заңдарының орындалуына жауапкершілікпен қарау, бірақ мемлекеттің қоғамдық пікірге қысым жасауына жол бермей, сонымен қатар заң бұзған адамдарға әсер ететін моральдық, этикалық және адамгершілік нормаларды күшейту жолдарын қарастыру.

Билер соты шешімінің орындалуын күшпен мәжбүрлеп орындату емес, көпшілікке салу, ықпал ету арқылы орындату жолдары жүзеге асар деген үміттеміз. Әрине билер институтының жұмысын жүзеге асыру үшін жергілікті жерлердегі халыққа еңбегі сіңген, сөзі өтімді, өзінің ақыл парасатымен орынды шешім қабылдай алатын, адал азаматтарды халықтың өзі табады. Олардың саны мен сайланатын уақытын айқындаған дұрыс.

Кеңес дәуірінен бері қолданылып келген қоғамдық тәртіпті қорғау үшін ұжымдарда құрылатын сарбаздар тобымен бірлесіп жұмыс істеу, жергілікті жердегі халықтың тыныштығын сақтап, оларды бұзақылар мен ұры - қарылардан қорғар еді. Отбасы даулары, әр түрлі мүліктік қатынастардың

бұзылуын реттестіріп, төрелігін беріп отырар еді. Қазіргі таңда жылжитын және жылжымайтын мүлік көздерінің көбеюі мұрагерлік мәселеге де салқынып сала бастады.

Қазақ халқындағы мұра мен мұрагерлік мемлекет заңдарынан түзілген құқықтық жүйеден өзгеше құбылыс, оның негізін әдет-ғұрып құқығының тарихи контексінен, әлеуметтік-саяси астарынан, өмірнамалық құндылықтарынан іздегеніміз жөн. Қазақ халқының мұрагерлік құқыққа байланысты адамгершілікке, ізгілікке, қайырымдылыққа негізделген, халықтық, құқықтық нормаларын қазіргі заңдарымызға енгізуден қоғамымыз ұтпаса, ұтылмайды деп есептейміз.

Мұра мен мұрагерлік заңдарының қоғам дамуына ықпалы мол. Адамгершіліктен туындаған қағидалар, туысқандар арасына жік салмай, өзара тіл табыса алуға бейімдеген, ар-ождан, ата шаңырағын өзгеден биік қойған дүниелер, «малым – жаным садағасы, жаным – арым садағасы» деген принцип қазақ болмысынан терең орын алып, әке дүниесіне таласу өрескел қылық ретінде қаралған. «Әке дүниесі балаға дүние болмайды» деген қағида оның артында қалған мұраға таласуға болмайтынына үндейді. Осындай ұлттық психологиямызды аялай сақтап, оны ана сүтімен сәбилер діліне сіңіргеннен ұтылмаймыз, сондықтан адамдық құндылықтардың бағыт-бағдарын, ерекшеліктерін ашып бергеніміз дұрыс деп есептейміз. Ол үшін мұра мен мұрагерліктің мәдени астарын, оның құрамдас бөліктерін жіктеп, олардың жеке-жеке орнын, өзара байланыстарын, қарым-қатынастарын сарапқа салып түсіне білуіміз қажет. Кезінде осындай іргелі істі халық санасына жеткізе білген осы дана билеріміз еді.

Жеке меншік ұғымының кеңеюі мұрагерліктің қазіргі таңда қайта жаңғыруына әкелді, оның дәстүрлі құқықтық мәдениетпен тарихи сабақтастығына мән бере отырып, оны бүгінгі күн талаптарына сай сараптама жасап, әдет-ғұрып құқығының ұтымды тұстарын қазіргі неке және отбасы қатынастарындағы мұрагерлік мәселені шешу және Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің мұрагерлік бөліміне толықтырулар енгізіп, кемелдендіру қажеттігін түсінуге тиіспіз.

Қазіргі заң талаптары әсерінен мұра мен мұрагерлік институттары өзара қандас ағайындар арасында дау-дамайлар туғызып, жазылмайтын жараға, өшпенділік пен дұшпандыққа соғуы ықтимал. Сондықтан да ата-бабаларымыздың әдемі де терең ойластырған мұра мен мұрагерлік жайлы заңдарының оңтайлы механизмдерін мұра мен мұрагерлік заңымызға енгізу, тіпті кейбір тұстарын түгелдей сақтауды қалар едік. Қазіргі міндет мұра мен мұрагерлік мәселені шешудегі қабылданып жатырған нормативті актілерде мұрагерлік институттың реттеушілік, қорғаушылық, адамгершілік, әділдік жағына көбірек көңіл бөлсек. Себебі, мұрагерлік институт ол ежелден қалыптасқан *мәңгілік*, біз оған тек ұлттық сипат берсек дейміз. Нәтижесінде, ұлттық қасиеттерімізді байытып, ұлттық санамызды арттыруға айтарлықтай үлес қосылады деп санай аламыз.

Әлемдегі болып жатқан оқиғалар, жаһандану кезеңі әрбір халық немесе ұлт өзін-өзі қорғап, сақтануға мәжбүр етуде. Сақтанудың бірден-бір жолы әрбір

халық өзінің рухани құндылықтарынан нәр алып, тарихи жүйесін, рухани дәстүрін, мәдениетін, тілін, дінін сақтау. Бұлардың бірінен ажырау орны толмас келеңсіздіктерге алып келетіндігі баршамызға аян.

Қазақ халқының ғасырлар бойы жасаған рухани құндылықтарынан қол үздіруі, халықты әдет-ғұрып, салт-дәстүрінен, дінінен алшақтатып, адамгершілік, имандылық танымдарына нұқсан келтіреді. Өйткені мұрагерлік өте маңызды да күрделі мәселе. Қоғамдағы даулы мәселелерді шешуде ата-бабаларымыздың рухани байлықтарының ерекшеліктері, жеткен биіктері мен мұраттарын, демократияға толы қағида-принциптерін өз контексінде пайдалана отырып, халық санасына енгізсек бұл ұрпақ тәрбиесіне қосқан зор үлес болады деп есептейміз. Қазақ әдет-ғұрып заңдарының қай қоғамда болса да, өз орнын табар өміршеңдігін көреміз. Сол құндылықтарды бізге дейін жеткізген осы данагөй билеріміз еді. Қазіргі күні сот жүйесін қазақ бірегей билдер сотының негізінде құру керектігін сөз ете отырып қазақ қоғамының ғасырлар бойы қолданған сот жүйесінің тәжірибесінен алар үлгі, өнегеге негіздеу қажеттігі көрініп отыр. Бұл мәселені көтеруде көрші Қырғызстан Республикасынан тәжірибе жинақтауға мүмкіндік бар. Олар Қырғызстан Республикасының Конституциясы арқылы қолданысқа енгізе отырып бүгінгі күні қолданып отырғандығын көреміз.

Сонымен ойымызды қорытындылай келе айтарымыз, құқықтық мемлекетімізде демократияны құру жолында еліміздің ғасырлар талқысынан өткен әділ шешімдерін қоғам қажеті үшін қайта жаңғырту уақыт талабы екендігін ескере отырып, академик С.З.Зимановтың: «Сот жүйесін қазақтың билер сотының бірегей негізінде құру керек, бабалар тағылымынан біз тәлім алар тұс көп», - деген ұсынысын көпшілік, халық, мемлекет болып қолдап іске асыру қажет деп есептейміз [5, 3]. Ұлттық құқық тарихындағы бірегей билеріміздің әділдік, теңдік, адамгершілік туралы айтқан дана ойлары мен тұжырымдарын қолданысқа алып елді басқаруда басты қағида ретінде қолдансақ, одан біздің ұтарымыз көп болар еді деп ойлаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Культелеев М.Т. Уголовное обычное право казахов. А- 1995
2. Материалы по казахскому обычному праву. // Сост. Т.М. Культелеев; М.Г.Масевич; Г.Б. Шакаев. Алма-Ата, 1948г. Сб. 1, 80с.
3. А. Байтұрсынов. «Ақ жол» Алматы, 2011 ж.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы -1995 // Айқын. 16 сәуір 2019ж. 3 бет.

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Смағұлова А.С.

ҚАЗАҚ ӘДЕТ-ҒҰРЫП ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ БІТІМГЕРШІЛІК ИНСТИТУТЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ МЕДИАЦИЯ

Айтекеев А.

Қ.Жұбанов атындағы АӨМУ

Қазақ әдет-ғұрып құқығындағы билер институтының ғасырлар бойы ұстанымы болған бітімгершілік қағидасы бүгінгі күні қайта жаңғырып, қоғамның қажетін қанағаттандырып отырғаны өте құптарлық мәселе.

Медиация ағылшын тілінен аударғанда mediation – делдал болу дегенді білдіреді. Бүгінде бүкіләлемдік тәжірибеде медиация ірі бизнестерден бастап, ажырасу мен дүниені бөлісу деген сияқты мәселелерге дейін кеңінен қолданылады. Халықаралық статистикаға жүгінетін болсақ, бүкіл келіспеушіліктердің 30-40 пайызы мадиация арқылы өткізіледі, ойдағыдай нәтижеге оның 85 пайызы ие болады екен. Кеңестік дәуірден кейін медиацияны алғаш боп қылмыстық істерді шешу үшін Молдова мен Литва қолданған. Бұл елдердің соңғысы іс жүзінде мұндай тәжірибеден экономикалық тиімділікке қол жеткізген. Ал Қазақстанда билер сотының жүйесі осы медиацияның түптулғасы боп табылады.

Медиатордың судьядан айырмашылығы – медиатор жанжалға қатысушылармен болатын келіссөздерге белсенді қатыса алады, ал судья мұны жасай алмайды, ол араласпаушылық принципін ұстануға міндетті.

Медиация тарихы өз бастауын көне заманнан алады. Әр түрлі тарихи кезеңдерде даулы мәселелерді шешудің көптеген нысандары болды. Ол нысандар, тараптардың дауларын уақытша немесе түбегейлі жоя алатын және сол нақты тарихи қоғам үшін жарамды саналған көптеген шаралар мен шешімдердің кешенін қамтыды. Дауды шешудің татуластыру тәсілдері алғашқы қауымдық қоғамда да болған. Дуды шешуге үшінші бейтарап жақты қатыстыру қажеттілігі, бірінші кезекте, аман қалу қажеттілігінен туандады. Ежелгі дәуірде бұл рәсім ең алдымен сауда жақсы дамыған аймақтарда ерекше таралып дамыды. Тарихшылар медиацияның пайда болуын, негізі теңіз саудасы болған Финикия өркениетімен және Ежелгі Вавилонмен байланыстырып жатыр.

Делдал болу институтының одан әрі дамуы Ежелгі Грекияда орын алды, ондағы медиаторла *proxenetas* атауымен әйгілі болды. Ежелгі Римде, Юстиниан Дигесталарынан бастап, медиаторларды жағдайын заң жүзінде бекіту жүзеге асырыла басталды. Рим құқығында олар әр түрлі атауларға ие болды: *internunci*, *medium*, *intercessor*, *interpolator*, *conciliator*, *interlocutor*, *interpres* және сонымен қатар *mediator*. Орта ғасырларда Русьта да княздар арасындағы тартыстарды бейбіт жолмен шешу талпыныстары жасалды. Ол кездерде делдал-татуластырушылар ретінде көбінесе дін басылары шықты.

Медиация институты қазіргі түрде алғашқы рет XX ғасырдың ортасында АҚШ-та пайда болды. XX ғасырдың басына қарай америкалық эконмикада шиеленістердің жаңа түрі пайда болды ол – кәсіп одақтар мен жұмыс берушілер арасындағы текетірес еді. Сол кезде АҚШ өкіметі дауларға қатысушыларға

еңбек министірлігін бейтарап делдал ретінде пайдалануды ұсынды. 1947 жылы бұл міндетті орындау үшін арнайы федералдық орган – медиация және татуластырушы рәсімдер бойынша АҚШ федералдық қызметі (Federal Mediation Conciliation Service, FMCS) құрылды. Ол орган қазіргі таңда да қызмет етуде. Сол кезде алғашқы рет «медиация» термині қолданылды. Ол нысан дербес рәсім сипатында болмағанымен, дегенімен де, ол институттың әрі қарай дамуына негіз болды.

Медиация институтын қолдану қазақ әдет-ғұрып құқығының даму тарихында да көрініс тапты. Атап айтқанда, «Жеті жарғыда» құқық бұзушылықтың орнын құн және айып төлеу арқылы толтыру құқығы бекітілді. Медиаторлар рөлін билер атқарды. Билер сотының тарихи маңызы оның әділдіктің үлгісі ретінде болғандықта. Көшпенді демократияның қажетті шарты ретіндегі жариялылық, ежелгі дәстүрлер мен әдет-ғұрыптық құқықтың нормаларына сәйкес келетін қоғамдық пікір, сондай-ақ, кез келген заңнан жоғары тұратын, әділдік қағидасының берік бекітілуі, - осының барлығы, жұрттың барлығы сенім артқан билер сотын қамтамасыз етіп отырған кепілдіктер болып табылады.

Сот жарысы, адамдар даудың шешімін табу мақсатында келген жерде басталатын болды. Ал олар өздері сенген билерге ғана барды. Олар, халық даналығы мен руханилығының қоймасы саналған, халықтың нағыз беткеуістарлары болды.

Бітімгершілік және делдалдық Қазақстанда тарихи қалыптасқан институттар болып табылады. Қазақстандық зерттеушілер Зиманов С.З., Кенжалиев З.Ж., Алимжан К., Культелеев Т.М. және тағы басқалары қазақ қоғамында сот билігі ежелден, сол кездегі қоғамның даулы мәселелерді реттеуге қажеттіліктерін қанағаттандырған, билер сотымен жүзеге асырылғанын айтқан болатын. Сот төрелігі қазақтарда негізінен құқық қолдану институты емес, бітімгершілік институты ретінде көрініс тапқан болатын. Шешімді жүзеге асыру механизмінің болмауы да тараптардың арасында келісімнің орнауын қажет еткен болатын, себебі тек билікке ғана негізделген сот шешімі орындалмай қалуы мүмкін еді. Ру арасында туындаған дауларды шешуге ру аттарынан айыптаушы билер мен қорғаушы билер қатысатын болған, сотта іс қарау «кеңес» және «жүгініс» сияқты мекемелерде қабылданған қағидалардың негізінде жүзеге асырылды. Бірақ сотта істі қарау және іс бойынша дәлелдемелерді зерттеу басталғанша сот дәстүр бойынша келесі жағдайларды ұсынуға міндетті болды: 1) тараптарға бейбіт келісімнің шарттарын - «бітім», «береке»; 2) кешірім жасау, істі ұмыт қалдыруға, және сол арқылы істі сотта қараусыз бейбіт шешу мүмкіндігін – «мәжіліс». Л. Баллюзек келесідей айтқан болатын: «соттың алдында міндетті түрде басқалар, яғни дауласушылар үшін бейтарап және беделді тұлғалар арқылы сендіру болу керек, дауласушылар «қазақ» атты бір ұлттық отбасының ұлдары болғандықтан араларында айтыс-тартысқа жол бермеуі үшін...» [2, 165 б.]. Егер тараптар дауды бейбіт шешуге келіспесе онда кезек сотқа берілді. Кейінірек ресми билер соты өздерінің қызметінде қолданған татуластыру шаралары да кейбір авторлардың жоғары бағасын алды. И. Козлов билер соттарының «дауласушы

тараптардың ар-ұяттарына және бітімшілік рухына» үндеуі билердің әрбір істі қарауларында басшылыққа алатынын айтқан болатын [3, 306 б.]. Қазақтардың әдет-ғұрыптық іс жүргізу құқығы және ежелгінің беделді билерінің сот тәжірибесі, басты мақсаты тараптарды бітімнің қажеттігін түсінуге мәжбүрлеу, көндіру, сендіру болған, дауласушы тараптардың бейбіт келісімдерінің әр түрлері болған - «бітім», «жарасу», «тоқтам» сияқты әдіс-тәсілдерді белген. Оларға сонымен қатар билердің келесі амалдары мен тәсілдері жатады: 1) Көп жағдайларда маңызды емес істерде ғана емес, сонымен қатар үлкен дауларда: қылмыстық істер мен рулық даулар «қарындас» амалымен шешілген. Қарындас келісімінің басты мақсаты бір рулас және ағайын адамдарды сот алдына апармай татуластыру 2) Дауды шешудің тағы бір тәсілі «жартылай» немесе «жарып алу» - егер іс бойынша сенімді дәлелдер мен айғақтар болмаса қолданылған. 3) Егер би немес жауапкер жағынан ант берген адам жауапкердің кінәсіз екеніне сенімсіз болса және оның мүддесін қорғауға қажетті негіздерді таппаса, онда олар талапкерге (оның келісімі бойынша) «тарту» жасап істі бейбіт аяқтауға кеңес беруге құқылы болды .

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні бар» - яғни көп сөзді даулы мәселе қысқа шешіммен аяқталу керек. Бірақ ол шешім дәледі және сендіре алатындай болу керек, ол туралы биге келесі тезистер ескертіп отырған: «Тілмен түйгенді, тіспен шеше алмас». Билер стының қаулысы тек сондай болуы тиісті. Ең бастысы, қазақтардың ортағасырлық көшпенді қоғамының басты идеологиясы бойынша, билердің әділ сотының басты мақсаты, олардың қарым-қатынастарының күрдікшілігі мен шиеленіскендігіне қарамастан, сотқа қатысушы тараптардың татуласуы болды. «Даудың түбі біту» нұсқаушы нормасы болған.

Қазақ қоғамының құрылымы (билер соты, сұлтандар билігі) 1869 жылы Александр II – нің дала өлкесін басқару туралы «Уақытша ережелерге» қол қойып, ресейлік заңнаманың тарала бастағанға дейін, өзінің бұрынғы мәнін жоғалтқан жоқ еді. Ал ол ереже қабылданғаннан кейін билер сотының қарауына тек неке-отбасы істері, ұсақ талаптар мен даулар ғана жатты. Билер сотынан басқа Қазақстанда, қылмыстық-құқықтық және азаматтық-құқықтық деликттерге ажыратусыз, құқықтық даулар мен талап арыздарды шешудің дербес түрі ретінде аралық соттар да XVIII ғасырдың аяғынан XX ғасырдың басына дейін қызмет етті. Татуластыру рәсімдерінің тарихи-теориялық негіздері әдет-ғұрып құқығында орналасқан, және қазіргі таңда оларды, қазіргі таңдағы құқықтық материяға үйлесімді біріктіре отырып, жаңа сапалық деңгейде қолдануға уақыт келді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Медиация туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы
2. Баллюзек Л.Ф. Народные обычаи, имевшие, а отчасти и ныне имеющие в Малой Киргизской орде силу закона. Материалы по казахскому обычному праву. Сб.-Алма-Ата, 1948, с.228.
3. Козлов И.А. Обычное право киргизов. Материалы по казахскому обычному праву. Сб. Алма-Ата, 1948. с. 306.

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Смағұлова А.С.

ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ДВИЖЕНИЕМ ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ

Бекетай И.Н.

Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

Согласно международным стандартам перемещение между отдельными статьями денежных средств и их эквивалентов рассматривается не как движение денежных средств, а как способ управления ими. В связи с этим одно из основных направлений в финансовом менеджменте, наиболее близко взаимосвязанное с другими элементами управления предприятия, это система управления денежными потоками. В систему комплексного управления доходами и расходами по всем видам деятельности предприятия включается данный компонент как один из ключевых.

Управление денежными потоками подразумевает собою способ организации специальных знаний, связанных с использованием принципов и методов принятия решений управленческого характера, которые связаны с организацией денежного оборота на предприятии, направленных на обеспечение финансовой сбалансированности предприятия и достижения его устойчивого роста.

Процесс управления денежными потоками соподчиняется основной цели организации предприятия и направлена на достижение стабильного финансового равновесия предприятия. В ходе достижения цели управление денежными потоками предприятия выполняют следующие задачи[1]

В процессе управления денежными потоками предприятия в ходе достижения главной цели ряд поставленных задач необходимо оптимизировать в связи с их теснейшей взаимосвязью, хотя некоторые из них и носят разноплановый характер. Для этого необходимо ранжировать поставленные задачи управления денежными потоками, отталкиваясь из их приоритетности и значимости для развития предприятия и формирования финансовой стратегией развития.

Качество управления организацией можно квалифицировать как отличное тогда, когда по результатам отчетного периода полученное чистое сальдо движения денежных средств от операционной деятельности является положительным, а сальдо полученное от финансовой и инвестиционной деятельности показывает отрицательное значение. Качество управление как нормальное можно констатировать в тех случаях когда движение денежных средств полученных от операционной и финансовой деятельности имеет положительное значение, а отрицательным признается показатель в результате осуществления инвестиционной деятельности. Наиболее негативной считается ситуация, в результате которой движение денежных потоков от осуществления инвестиционной и финансовой деятельности имеет положительное значение, а итоги операционной – отрицательное. Это характеризует ситуацию как негативное- кризисное. Весь смысл соотношения такой структуры капитала говорит о том, что организация финансирует свои затраты операционной деятельности за счет притоков от инвестиционной и финансовой (полученные

кредиты, дополнительная эмиссия акций и т.п.) Подобная структура движения денежных средств применима исключительно для вновь образованных организаций, пребывающих на начальной стадии развития[2].

Далее рассмотрим основы управления денежными потоками. Очень важны, на наш взгляд, следующие моменты:

1 рассматривая денежный поток в широком смысле, целесообразно отразить его системный плановый характер движения, принципы подконтрольности и целенаправленности;

2 принцип информированной достоверности необходимо рассматривать более масштабно как единство денежного потока с информированным и материальными потоками.

Таким образом, из вышеизложенного видно, что система управления денежными потоками на сегодняшний день достаточно актуальна и для ее дальнейшего анализа необходима ее систематизация и углубленное исследование.

Применение концептуального подхода при управлении денежными потоками является основой для эффективной реализации его прикладного характера. Для достижения поставленной цели управления денежными потоками, а именно обеспечение баланса между объемами поступлениями и использования денежных средств, и достижения их синхронности во времени, – можно сформулировать основные требования к процедуре регулирования денежными потоками в организациях:

1 планировать объемы реализации товаров и материалов;

2 учитывать, как внутренние, так и внешние потоки денежных средств в разрезе видов продукции;

3 осуществлять постоянный контроль;

4 обеспечивать своевременный сбор денег при различных способах оплаты: бартер, отсрочка платежей;

5 минимизировать сроки оборачиваемости кредиторской задолженности не нанося ущерба дальнейшей деятельности компании и т.д. [3].

Указанные требования формирует ключевые способы, способствующие притоку денежных средств:

- рост объема продаж;

- поиск дополнительных источников денежных ресурсов в результате повышения эффективности использования основных средств;

- оптимизация затрат, связанных с производством;

- взыскание задолженности в целях ускорения оборачиваемости денежных средств;

- увеличение объемов поступления денежных средств за счет поиска заинтересованных финансовых источников;

- разграничение выплат по степени приоритетности для уменьшения оттока денежных средств;

- увеличение объемов поступающих денежных средств вследствие увеличения производительности предприятия.

На практике предприятия наряду с краткосрочными должны использовать и долгосрочные мероприятия по повышению поступления объема денежных средств.

Основа успешного управления денежными потоками базируется на следующих основных положениях:

- денежные потоки находятся во взаимосвязи и взаимозависимости с материальными и информационными потоками, и обслуживают хозяйственную деятельность практически во всех ее аспектах: текущей, финансовой, инвестиционной. Грамотно сформированные денежные потоки считаются определяющим фактором его финансового положения, основой для извлечения высоких конечных результатов деятельности компании;

- эффективное управление денежными потоками в ходе его стратегического развития гарантирует финансовую сбалансированность компании, где темпы развития, финансовая устойчивость и платежеспособность в основном определяются тем, в какой мере успешно синхронизированы денежные потоки от различных видов деятельности, как по объемам, так и по времени формирования. Высокий уровень синхронизации позволяет обеспечить ускоренную реализацию всех намеченных стратегических планов компаний;

- правильно функционирующие денежные потоки воздействуют на увеличение показателя ритмичности операционного процесса, что в свою очередь обеспечивает увеличение накопления капитала;

- грамотное управление денежными потоками снижает риск неплатежеспособности покупателя. Зачастую, в хозяйственной деятельности даже у финансово устойчивых компаний может возникнуть риск возникновения неплатежеспособности по своим обязательствам в результате несбалансированности во времени различных видов денежных потоков. Устранить данный факт позволит синхронизация притока и оттока денежных средств, которая достигается в ходе сбалансированного управления денежными потоками.

- активные виды и методы управления денежными потоками предприятия способствуют сгенерировать дополнительную прибыль, при этом основополагающим является возможность повышения эффективности использования временно свободных денежных средств на расчетном счете.

Общеизвестно, что денежные потоки непосредственно взаимосвязаны со всеми тремя сферами деятельности: текущей, финансовой и инвестиционной. В целях более эффективного управления потоками денежных средств, важно помнить, что о величине денежного потока в различные периоды времени, о структуре его основных элементов и из каких видов деятельности он формируется.

Одно из важных направлений анализа финансово-хозяйственной деятельности является анализ финансового состояния организации, характеризующееся системой показателей, которые отражают процесс эффективного формирования и использования ее финансовых ресурсов. Основной информационной базой для расчета показателей в ходе такого

анализа являются формы финансовой отчетности – баланс, отчет о расходах и доходах, приложение к балансу и все чаще отчет о движении денег.

Использованные источники:

1. Нурсеитов Э.О. МСФО в Казахстане: принципы перевода и применения/ Э.О. Нурсеитов, Д.Э. Нурсеитов. -Алматы: "LEM", 2011. -388 с.
2. Нургазина Ж.К. Управленческий учет : Учебник. - Алматы : Ассоциация вузов РК, 2014. - 411 с.
3. Основы бухгалтерского учета по МСФО : Учебное пособие/ С.Т.Миржакыпова, Г.Н.Аппакова, Ш.А.Иманкулова и др. -Алматы: Экономика, 2009. -198 с.
4. Пипко В.А. Бухгалтерский учет денежных средств и ценных бумаг. Учеб.пособие / В.А. Пипко, 1996. - 96 с

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ ОБЪЕКТІСІ МЕН ОБЪЕКТИВТІК ЖАҒЫ

Берикбайқызы А.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Пара алудың объективтік жағының мазмұнын анықтаудың теориялық және практикалық маңызы зор. Атап айтқанда бұл келесі жағдайда көрінеді:

а) қылмыстың объективтік жағы осы қылмыс пен оның белгілері ұғымын анықтау үшін қызмет етеді;

б) объективтік жақ қарастырылып отырылған қылмыстың ерекшелігін береді және оны басқа да ұқсас қылмыстардан ажырату белгілерін айқындайды;

в) көптеген жағдайларда қарастырылып отырылған қылмыс тәртіптік құқық бұзушылықтан объективтік жағының белгісі бойынша ерекшеленеді;

г) кейбір жағдайларда объективтік жақ іс-әрекетті саралауға ықпал етеді және сонымен қатар іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілігі дәрежесін бағалауға да ықпал етеді.

Объективтік жағы қылмыстың сырт жағын сипаттайтын белгілерін құрайды. “Қылмыстың объективтік жағы дегеніміз сырт жағынан уақиға мен құбылыстардың даму дәйектілігі тұрғысынан қаралатын заңмен қорғалған мүддеге қоғамдық қауіпті және заңсыз қол сұғу процесі болып табылады және бұл субъектінің қылмыстық әрекетінен басталып, қылмыстық нәтижеге жетумен аяқталады”[1; 9]. Демек, қылмыстың объективтік жағы келесі белгілерді қамтиды: іс-әрекет, қылмыстық салдар және қылмыс пен салдар арасындағы себепті байланыс. Парақорлық құрамының объективтік жағының міндетті белгісі оның қоғамдық қауіпті іс-әрекетінің болуы.

Осыған орай, зерттеліп отырылған қылмыстың, қылмыстық заң берген қоғамдық қауіпті іс-әрекет ерекшелігін анықтау қажеттілігі туады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 366-бабында мемлекеттік қызмет атқаруға өкілетті адамның не оған теңестірілген адамның өзі немесе делдал арқылы пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына жасаған іс-әрекеті (әрекетсіздігі) үшін ақша, бағалы қағаздар, өзге де мүлікке құқығы

немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде пара алу, егер мұндай іс-әрекет мемлекеттік қызметтер атқаруға өкілетті адамның не оған теңестірілген адамның қызметтік өкілеттілігіне кіретін болса не ол қызметтік жағдайына байланысты осындай іс-әрекетке (әрекетсіздікке) мүмкіндік жасаса, сол сияқты жалпы қамқоршылық немесе қызметі бойынша жол берсе пара алу болады делінген.

Пара алудың заңдық құрамы бұрынғы заңдарға қарағанда едәуір жетілген, бірақта оның кейбір мәселелері қылмыстық құқық теориясында, сот тәжірибесінде әлі күнге даулы болып табылады. Пара алу құрамының объективтік жағының бірнеше белгілерін бір жүйеге келтіру онша дау туғызбайды, соның бірі – параны адамның осы делдал арқылы алуы. Соның бірі парақор адамның өзі немесе делдал арқылы алу. Бұл екі жағдайда да “іс-әрекетте қылмыс құрамы орын алады. Сондай-ақ пара субъектісі болатын адамның пара үшін жасаған әрекеті немесе әрекетсіздігі деген ұғымда онша даулы емес, сот тәжірибелерінде бұл мәселеде көп қиындығы жоқ, яғни әрекет немесе әрекетсіздік деген ұғым лауазымды адамның пара алуға байланысты белсенді немесе енжарлық қимылын бейнелейтінін түсінеміз. Параны алудың ашық немесе көмескі түрлері де онша қиындық туғызбайды. Параны ашық алу деген бір қолдан екінші қолға пара затын тікелей өткізу, ал параның көмескі түріне сырттай қарағанда заңды болып көрінетін, бірақ пара алу субъектісінің көрсетілген қызметі үшін істеліп отырылған заңсыз іс-әрекеттер (мысалы, картадан өтірік ұтылу, жақсы демалыс ұйымдастыру, қайтарымсыз қарыз беру және т.б.).

Заңның лауазымды мемлекеттік қызметтер атқаруға уәкілетті адамның не оған теңестірілген адамның параны “пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына жасаған іс-әрекеті” ережесі де онша дау туғызбайды. Мұндай пара берушінің тікелей өз мүддесі, туыстары, таныстарының мүддесі сондай-ақ заңды тұлғалардың мүддесі туралы сөз болып отыр.

Пара алудың объективтік жағынан басқа белгілері туралы теорияда да, сот тәжірибесінде де біркелкі түсінік жоқ. Оның бәрі пара үшін жасалатын іс-әрекеттің немесе әрекетсіздіктің мәні мен мазмұнына байланысты болып отыр.

ҚР Қылмыстық Кодексінің 366-бабының 1 бөлігінің диспозициясында көрсетілгендей мемлекеттік қызметкер атқаруға уәкілетті адам немесе соған теңестірілген адам (пара алу субъектісі) параны өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып төмендегі жағдайларға байланысты алады:

а) пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына өзінің қызметтік өкілдігіне кіретін іс-әрекеттерді жасау;

б) пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына өзінен қызметтік өкілеттігіне кірмейтін іс-әрекеттерді өзінің лауазымдық жағдайын пайдалана отырып жүзеге асыру;

в) жалпы қамқоршылығы мен қызметі бойынша жол беру.

Қылмыстық құқық теориясында ұзақ жылдар бойы “қыз-меттік жағдайды пайдалану” деген түсінік жөнінде әр түрлі көзқарастар болғаны анық. Бұл заңдылық белгі туралы екі түрлі көзқарас болды. Оның біріншісі бұл түсінікке кең мағына беру, екіншісі тар мағынада түсіну туралы болды. Бірінші түсінікке

сәйкес қызметтік жағдайын пайдалану деп мемлекеттік қызметкердің немесе оған тексерілген адамның өзінің қызметтік өкілдігі шеңберінде, өзіне берілген құқық, жүктелген міндет аясында, оның шегінен шықпай іс-әрекет жасауды білдіреді [2; 116]. Көптеген криминалист ғалымдар бұл мәселеде басқа да көзқарасты білдірді. Бұлардың пікіріне қызметтік жағдайын пайдалануда қызметтік өкілдік шеңбері көлемінде емес, кең мағынада түсінуді ұсынады. Яғни қызметтік өкілдікті пайдалану деп тұлғаның қызметтік құқы мен міндеттерінен тыс, қызметтік жағдайын пайдалана отырып, өз беделін, мүмкіндіктерін, байланыстарын пайдалануды да жатқызады.

Қолданыстағы қылмыстық заң – бұл мәселені біраз шешті. ҚР ҚК-нің 366-бабы пара алушының пара алғаны үшін жауапкершілігі, “пара беруші немесе оның өкілі болған адамның пайдасына жасаған іс-әрекеті (әрекетсіздігі), жалпы қамқоршылығы немесе қызметі бойынша жол беру”, деп қарастырылады. Осылайша, жалпы қамқоршылық немесе қызметі бойынша жол берушілік үшін пара беруші пайдасына жасалатын әрекеті (әрекетсіздік) мазмұнынан аздап ерекше-ленген. Бұл қызмет жағдайын пайдаланудың жеке бөлек нысаны “Біраз авторлардың жалпы қамқоршылық” арқылы біреудің қызметінен жоғарылату, негізсіз сыйлық беру, кезексіз демалыс беру, сұранысы жоғары товарларды босатуды, ал қызметі бойынша жол беруге қарамағындағылардың заңсыз, қылмысты әрекетін, жұмысқа мас болып келгенін, өрескел тәртіп бұзғанына шара қолданбағандығын пара алуға жатқызу ұсынысымен келісуге болмайды.

Бұл жерде қамқоршылық немесе қызметі бойынша жол берушілік пара беруші пайдасына нақты әрекет жасау немесе жасамаумен теңестіріледі. Егер қамқоршылық немесе қызметі бойынша жол берушілік пара субъектісінің нақты әрекет жасауынан көрінсе, онда ол параны осы нақты әрекеті үшін алғанына жауап береді. Басқа жағдайда пара беруші пайдасына әрекеті (әрекетсіздігі) үшін пара алу қамқоршылығы мен қызметі бойынша жол бергендігі үшін пара алудың арасындағы айырмашылық жойылып, бұл заңның соңғы нұсқасында көрсетілгендей пара субъектісінің мінез-құлқын әрине, мағынасыз етеді.

Біздің пікіріміз бойынша, субъектінің пара беруші пайдасына қандай да болмасын нақты әрекет жасауы жайлы әңгімені тек олардың мүмкіндігі мен ықтималдығы тұрғысынан ғана айтуға болады. Мұндай әрекеттерді жасау туралы тараптар арнайы келісім жасамайды. Пара беруші тек қажет жағдайда, оны қызықтыратын мәселелерді шешу барысында, лауазым иесі оған пайдасы тиетін әрекет жасайды, немесе қажетсіз әрекет жасаудан бас тартады деп сенеді. Осындай жағдай пара алушының санасында қамтылуы тиіс.

Бұл жағдайда да мемлекеттік аппарат пен жергілікті өзін-өзі басқару аппаратының қалыпты жұмыс істеуіне қол сұғу орын алады. Одан басқа “осындай паракорлық жүйелі сипатқа ие болғандықтан, пара беруші әр кезде пара алушыға сыйлық беріп, өз мүддесі жайлы оның есіне салып отырады, ал бұл жағдайда пара алушы пара берушіге белгілі бір тәуелділікке енеді”. Бұл жерде біз параға тікелей сатып алудың ең қауіпті жағдайына кездесуіміз мүмкін.

Мұның мәні қызметті сатып алуда емес, ол пара алушыны пара беру арқылы, соңғының мүддесіне толық бағынышты етуінде болып отыр [19;15].

Осылайша, қамқорлық немесе қызметі бойынша жол берілгендігі үшін пара

алу төмендегі жағдайда айқын болады:

1) пара алушының пара беруші пайдасына немесе оның өкілдерінің мүддесіне қандай да болмасын әрекет жасауға немесе жасамауға мүмкіндігі болуы керек;

2) бұл мүмкіндік осы адамдар арасындағы бағыныштылық пен бақылаушылық қарым-қатынастарынан туындауы керек;

3) пара беруші параның “жәй әшейін” берілмейтін, пара алушы арқылы келешекте өзінің мүддесін немесе келешекте таныстырылатын басқа адамдар мүддесін қанағаттандыру мақсатында берілетінін түсіну керек.

Пара алушы лауазым иесінің белгілі әрекетінің қажеттілігінің пайда болуы немесе пайда болмауы мүмкін. Кез келген жағдайда параны "жалпы қамқоршылық немесе қызметі бойынша жол бергені үшін" алу қылмыс құрамы болады.

Өте маңызды және сонымен қатар теориялық тұрғыдан өте даулы мәселенің бірі, бұрынғыша, лауазым иесінің әрекетінің парамен шартталуы міндетті болып табыла ма, немесе парақорлық қылмыс құрамы үшін мұндай шарттың қажеті жоқ па? - деген мәселелерді сипаттап шешу болып табылады. Осыған байланысты “пара – сатып алу” мен “пара – сыйлықты” бірдей саралау дұрыс па деген мәселеде тиісті баға беруді қажет етеді. Бұл туралы қылмыстық құқық теориясында қарама-қайшы пікірлер айтылды, сот практикасындағы сипат та бірдей емес.

Әдебиеттер тізімі

1. ҚР Қылмыстық Кодексі, Алматы, «Жеті Жарғы», 2019 ж
2. Уголовное право РК. Общая часть ,под ред. проф. И.И. Рогова гл. гл.14,15. Алматы,"Жеті Жарғы" 1998 г.
3. Поленов Г.П. Уголовное право РК. Учебное пособие. Алматы, "Юрист" 2009. гл.13-14.
4. Қазақстан Республикасының "Салықтар және өзге де бюджетке төлейтін төлемдер туралы" Кодексі; 2020 ж.
5. Алауханов Е.О. Қылмыстық құқық. Алматы, «Жеті Жарғы», 2001жыл

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ӘКІМШІЛІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІНІҢ НЕГІЗДЕРІ

Берикбайұлы А.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қазақстанның мемлекеттік қызметшісінің, құқықтың кез келген субъектісі сияқты-ҚР-ның азаматы, Конституциямен және басқа бірнеше нормативтік құқықтық актілермен адам мен азамат үшін белгіленген құқықтары, бостандықтары мен міндеттері бар. Сонымен бірге, ол мемлекеттік қызметке орналасқан сәттен бастап мемлекеттік-қызметтік қатынастардың субъектісі болып табылады: оған ерекше құқықтар беріліп, міндеттер жүктеледі, міндеттерді орындау үшін жауапкершілік тартатын болады. Бұл жерде,

Біріншіден, нақты қызмет бойынша өкілеттіктерді айқындайтын лауазымдық құқықтар мен міндеттерді және, екіншіден, мемлекеттік қызметшілер үшін, олардың атқаратын мемлекеттік лауазымдарына қарамастан, белгіленген жалпы құқықтар мен міндеттерді айыру керек.

Лауазымдық құқықтар мен міндеттер мемлекеттік органның міндеттері мен функцияларынан туындайды және оның өкілеттігін білдіреді. Мемлекеттік қызметтің мемлекеттік әкімшілік лауазымдар тізілімдерінде лауазымдар санаттарының бірімізге салынған тізбелері бекітілген, ал әрбір лауазым үшін нақты құқықтар мен міндеттер тиісті нормативтік құқықтық актілермен белгіленеді. Бұл басшының, басқа лауазымды адамның немесе қатардағы мемлекеттік қызметшінің лауазымы болуы мүмкін.

Мысалы, басшының лауазымына мынадай өкілеттіктер тән:

- бағынышты құрылымдық бөлімшелердің немесе жеке қызметшілердің қызметіне басшылық жасау және оларға жүктелген міндеттердің орындалуы үшін дербес жауапкершілігі;
- бағынышты қызметкерлердің арасында міндеттерді бөлу және олардың өздерінің міндеттерін орындау үшін жауапкершілігінің дәрежесін белгілеу;
- бағынышты құрылымдық бөлімшелер мен қызметшілердің лауазымдық өкілеттіктерінің көлемін айқындайтын ережелер мен лауазымдық нұсқаулықтар бекіту;
- басшының құзыретіне жататын мәселелер бойынша нормативтік құқықтық актілер шығару туралы арнаулы құқықтары, бағыныштылардың жұмысын ұйымдастыру және үйлестіру;
- меншікке билік ету, еңбек шарттарын (контрактілер) жасау, қызметкерлерді қызметке тағайындау және қызметтен босату, оларды көтермелеу және тәртіптік жауапкершілікке тарту жөніндегі өкілеттіктері;
- өзге ұйымдармен қарым-қатынас жасау, жұмыстың ерекше нысандары мен әдістерін қолдану жөніндегі құқықтары.

Мемлекеттік қызметшілердің жалпы құқықтары мен міндеттері. «Мемлекеттік қызмет туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы Заңда белгіленген. Бұл құқықтар мен міндеттердің ерекшелігі сол, олар орналасқан лауазым туралы өкілеттіктерді емес, қызметшілердің мінез-құлықтары мен іс-қимылдарының жалпы Ережелерін, олардың лауазымдық қызметтері бойынша өкілеттіктерін іске асыруды қамтамасыз ететін ұйымдастыру сипаты бар жағдайлар мен шараларды білдіреді.

Әрбір мемлекеттік қызметшінің, өзінің атқарып отырған қызметі жөніндегі нақты өкілеттіктеріне қарамастан, мыналарға құқығы бар:

- Республиканың азаматтарына Конституциямен және заңдармен кепілдік берілетін құқықтар мен бостандықтарды пайдалану;
- өз өкілеттігі шегінде мәселелерді қарауға және олар бойынша шешімдер қабылдауға қатысуға, тиісті органдар мен лауазымды адамдардың оларды орындауын талап етуге;
- белгіленген тәртіппен лауазымдық міндеттерді орындау үшін қажетті ақпарат пен материалдар алуға;

- лауазымдық міндеттерді атқару үшін белгіленген тәртіппен ұйымдарда, олардың меншік нысанына қарамастан, болуға;
- басшыдан мемлекеттік қызметшінің атқаратын лауазымына сәйкес міндеттерін және қызметтік өкілеттіктерінің көлемін дәлдеп белгілеуді талап етеді.
- жеке басының қадір-қасиетінің құрметтелуіне, басшылық, өзге де лауазымды адамдар және азаматтар тарапынан өзіне әділ және құрметпен көзқарас жасалуына;
- өз атқаратын лауазымға, жұмыс сапасына, тәжірибесіне және «Мемлекеттік қызмет туралы» заңда белгіленген өзге де негіздерге қарай ынталандырылуына және еңбегіне ақы төленуіне;
- тиісті бюджет қаражаты есебінен қайта даярлануға (қайта мамандануға) және біліктілігін арттыруға;
- өзінің мемлекеттік қызмет өткеруіне қатысты материалдармен кедергісіз танысуға, қажет болған жағдайларда жеке түсініктеме беруге;
- біліктілігі мен қабілеті, өзінің қызметтік міндеттерін адал орындауы ескеріле отырып, қызметі бойынша жоғарылауға;
- қызметшінің пікірінше негізсіз айып тағылған жағдайда қызметтік тексеру жүргізілуін талап етуге;
- еңбегінің қорғалуына, денсаулығының сақталуына, қауіпсіз және жоғары жұмыс істеуі үшін қажетті еңбек жағдайына;
- әлеуметтік және құқықтық қорғалуға;
- мемлекеттік қызметтен өз қалауы бойынша шығуға;
- зейнетақымен және әлеуметтік қамсыздандырылуға;
- жоғары тұрған мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдарға мемлекеттік қызметті жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізуге.

Жоғарыда аталғандардың ішінен мемлекеттік қызметшінің қызмет бойынша жоғарылау құқығы ерекше көңіл аударуға тұрарлық. Бұл құқық (мансап құқығы) мемлекеттік қызмет туралы біздің заңнамаларымызда бірінші рет бекітіліп отыр.

Әрбір қызметшіде, ол мемлекеттік қызметте істеп тұрған кезде, қызмет бойынша көтерілу құқығы пайда болуы мүмкін. Бірақ мұндай құқықтың нақты болуы туралы тек сол кезде ғана айтуға болады, егер қызметші атқарып отырған қызметімен салыстырғанда жоғары лауазымға орналасу үшін қойылатын барлық талаптар бойынша тура келетін болса. Егер де, мысалы, оның жоғары лауазым бойынша қажетті білімі, сәйкес келетін лауазымдардағы өтілі болмаса немесе соңғы аттестацияда оның қызмет бойынша көтерілуге жеткілікті қабілеті жоқ делінген болса, онда оның бұған негіздемелері жоқ деп санау керек.

Әрбір қызметші атқарып отырған мемлекеттік қызметтің мемлекеттік лауазымы бойынша өкілеттіктеріне қарамастан мыналар жөнінде міндетті:

- Республиканың Конституциясы мен Заңдарын сақтауға;
- ҚР-сы Президенті бекіткен тәртіппен мемлекеттік қызметшінің антын беруге;

- азаматтар мен заңды тұлғалар құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын және қорғалуын қамтамасыз етуге, заңдарда белгіленген тәртіп пен мерзімде азаматтардың өтініштерін қарауға, олар бойынша қажетті шаралар қолдануға;
- өзіне берілген құқықтар шегінде және қызмет міндеттеріне сәйкес өкілеттігін жүзеге асыруға;
- мемлекеттік тәртіп пен еңбек тәртібін сақтауға;
- өзіне заңда белгіленген шектеулерді қабылдауға;
- заңдарда белгіленген қызметтік әдеп нормаларын сақтауға, басшылардың бұйрықтары мен өкімдерін, жоғары тұрған органдар мен лауазымды адамдардың өз өкілеттігі шегінде шығарған шешімдері мен нұсқауларын орындауға;
- мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияны сақтауға, оның ішінде мемлекеттік қызметті тоқтатқаннан кейін де, заңмен белгіленген белгілі бір уақыт ішінде, ол жөнінде қолхат бере отырып сақтауға;
- қызметтік міндеттерін атқару кезінде алған, азаматтардың жеке өмірін, ар-намысын және қадір-қасиетін қозғайтын мәліметтерді құпия сақтауға және олардан, заңдарда көзделген жағдайларды қоспағанда, мұндай ақпарат беруді талап етпеуге;
- мемлекеттік меншіктің сақталуын қамтамасыз етуге;
- мемлекеттік қызметшінің жеке мүдделері оның өкілеттігімен түйісетін немесе қайшы келетін жағдайларда, оларды тағайындауға құқығы бар лауазымды адамды дереу хабардар етуге;
- қызметтік міндеттерін тиімді атқару үшін өзінің кәсіби деңгейі мен біліктілігін арттыруға.

Мемлекеттік қызметшілердің «Мемлекеттік қызмет туралы» заңда белгіленген негізгі міндеттерінен туындайтын нақты міндеттері үлгі біліктілік талаптар негізінде айқындалады және тиісті мемлекеттік органдардың басшылары бекітетін мемлекеттік нұсқаулықтарда көрсетіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет – Алматы:ЮРИСТ, 2020.-152 б.
2. Баянов Е. Б. Мемлекеттік қызмет: Оқу құралы, – Алматы, 2005 ж. -40 бет.
3. Баянов Е. Б. Әкімшілік құқық: Оқулық, – Алматы, 2017 ж. -408 бет.
4. Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі
5. (Мемлекеттік қызметшілер қызмет этикасының қағидалары) , – Алматы: ЮРИСТ, 2020 ж. - 12 с.

ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛАРҒА ЫҚПАЛ ЕТУДІҢ БАСҚА ДА ҚҰРАЛДАРЫ АРАСЫНДАҒЫ ЖАЗА ОРНЫ

Бертілеуова В.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қылмыстық жаза мемлекеттің құқық бұзушылық жасаған тұлғаларға ықпал етуінің көптеген әдістерінің бірі ғана. Құқық бұзушылық үшін жауапкершілік жүйесі өте күрделі және көп аспектілі.

Бұл шаралардың барлығына неғұрлым толық жіктеуді әдебиетте Л.В.Багрий- Шахматов бере алды. Ол қылмыстық жауапкершілік кешенді құбылыс, сондықтан да оны жүзеге асыру шараларының толық бір жүйесі туралы айтқан жөн деп пайымдайды. Ал оның құрамына шаралардың келесі топтары жатқызылады:

- қатарына жаза, медициналық сипаттағы шаралар және тәрбиелік сипаттағы шаралар қосылатын, қылмыстық мәжбүрлеу шаралары;

- қылмыстық-іс жүргізушілік мәжбүрлеу шаралары, мысалы, тоқтату шаралары;

- қылмыстық-атқарушылық мәжбүрлеу шаралары, яғни, айыптау үкімін жүзеге асыру және жазаны орындау жөніндегі шаралар;

- әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу шаралары, атап айтар болсақ, бұрын сонды сотты болған тұлғаға әкімшілік қысымды белгілеуге байланысты көзделген мәжбүрлеу шаралары.

Қылмыстық жауапкершілік шаралары қатарына медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын жатқызу ә дегеннен-ақ қарсылық туындатады. Бірқатар жағдайларда олар қылмыстық жауапкершілікке тартылуға жатпайтын ақыл-есі ауысқандарға да қолданылады. Бұл жағдаятқа әдебиетте бірден назар аударылған болатын.

Қылмыстық заңда қылмыстық жауапкершілікті жүзеге асыруға байланысты бірқатар институттар бар. Міне осы орайда, медициналық сипаттағы ақыл-есі ауысқандарға қолданылатын мәжбүрлеу шараларын қолдануды, жасы кәмелетке толмағандарға, оларды қылмыстық жауапкершіліктен босата отырып, тәрбиелік әсері бар мәжбүрлеу шараларын қолдану. Ең алдымен қылмыстық-жауапкершілікті жүзеге асырудың шартты түрде соттау секілді түріне толық тоқтала кету қажет. Мұндай талдаудың қажеттілігі, көптеген авторлардың шартты түрдегі соттаудың құқықтық денін бағалай отырып, оны қылмыстық жазаның бір түрі деп түсінетіндігінен туындап отыр.

Аталмыш көзқарасты толық жақтаушылардың бірі Бажанов М.И. бұл жөнінде былай деп жазады: "Шартты түрде соттаудың құқықтық табиғатын анықтауда сотталған тұлғаны үкім бойынша белгіленген жазалаудан босату фактісіне ғана емес, шартты түрде сотталған тұлғаға қолданылып жатқан жазалық элементтердің мәжбүрлеу сипатына да негізделу қажет"[1;105]. Әрине, сынау мерзімі бойына сотталған тұлға бақылауда болады, оның мінез-құлқына белгілі бір талаптар қойылады, олар бұзылған жағдайда шартты түрдегі соттау өзгертілуі мүмкін, оған сот көптеген міндеттемелер жүктеуі

мүмкін. Бастапқы ретте белгіленген жазалаудан босату фактісі де бар. Сондықтан да, сынау мерзімі бойына бақылауда болуды жазалау деп түсінуге болатындығын айқындап алу қажет.

Бұған қарсы көптеген қарсылықтар бар. Мысалы, егер, сынау мерзімі ішінде сотталған тұлға кесілген мерзімді өтеуде болса, онда шартты түрде соттауды өзгертуде "бір ғана тәртіпсіздік үшін ешкім де екі рет жаза мерзімін өтеуге міндетті емес" деген құқықтық негіз салушы принциптерінің бірі бұзылады.

Бүгінгі таңда, шартты түрде мерзімінен бұрын босатуда босатылғандардың мінез-құлқына жазаның өтелмеген мерзімі ішінде де белгілі бір талаптар қойылатындығын айта кетелік. Ал бұл талаптар шартты түрде соттау туралы нормада көзделген талаптармен бірдей. Егер, шартты соттауды жазалар қатарына қосуды жақтаушылардың көзқарасын ұстанар болсақ, шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың жоқ екендігін мойындауға тура келеді. Жазаны неғұрлым жеңіл жазамен өзгерту ғана бар. Бірақ бұл қылмыстық құқықтың өзіндік бөлек институты болып табылады. Бұл айтылған пайымдау аяғы ауыр әйелдер мен сәбилері бар әйелдердің кесімді мерзімді өтеуін кейінге қалдыру секілді жаңа институтқа да қатысты.

Бұл шараны қолдану барысында сотталған әйелде бақылауда болады, оның мінез-құлқына белгілі бір талаптар қойылады, олар орындалмаған жағдайда мерзімді кейінге қалдыру өзгертіледі. Бұл талаптар әрине шартты түрде сотталғандарға қойылатын талаптардан өзгеше болады. Олар жалпы азаматтық міндеттемелерді адал орындауға келіп саяды.

Қылмыстық жауапкершілікті жүзеге асырудың барлық үш түрі үшін ортақ бірнеше сипатты атап өтуге болады, олар: жаза нақты түрде орындалмайды; сотталғандардың мінез-құлқына белгілі бір талаптар қойылады, олар орындалмаған жағдайда бұрын белгіленген жаза нақты түрде қолданылуы мүмкін; белгілі бір мерзім бойына сотталғандар құқықты мемлекеттік органдар бақылауында болады.

Арнайы әдебиеттерде әлеуметтік бақылау проблемалары жалпылама түрде тиянақты қарастырылған болатын. Мәселен, Р.А.Сәбитов оны келесі түрде анықтайды: "... Бұл субъектінің қызметін қабылданған ережелер шеңберінде ұйымдастыруға бағытталған ықпал ету жүйесі" [2;74].

Бақылаудың мәні мен мазмұнын мұндай ауқымды тұрғыдан көптеген авторлар талдады. Сотталғандардың қарастырылып отырған санатының мінез-құлқына бақылау жасаудың өзі әлеуметтік бақылаудың кең мағынадағы дербес жағдайы болып табылады. Бұл да әдебиеттерде айтылған болатын.

Бүгінгі таңда, біздің пікірімізше жазамен қатар қолданылатын қылмыстық жауапкершілік шараларын жүзеге асыру саласында қалыптасқан және негізгі мазмұны жазадағы секілді - жазалау емес, әлеуметтік бақылау болып табылатын шаралар жүйесі туралы айтқан орынды. Мұндай шараларды бір ғана ұғым - сынау деп атауға болады. Бұл шаралар жүйесі ұзақ уақыт бойында қалыптасты.

Біздің ойымызша қылмыстық заңда көзделмеген жаза мақсаттары туралы айту немесе заңда көзделгендер қатарынан жаза мақсаттарына ешқайсысын жатқызбау қажеттігін айқындап алу керек.

Көптеген зерттеушілер осы көзқарасты ұстанды. Осылайша, М.Д.Шаргородский жаза мақсаттарының қатарына қылмыскерлерді түзеу мен қайта тәрбиелеуді қоспады (олар, оның пікірінше, алдын- алу мақсатына жету құралдары болып табылады)[3;133]. А.А.Герцензон, керісінше жеке дара алдын алудың мақсаттарының дербес мағынасы жоқ деп есептеді. Ол түзеу мен қайта тәрбиелеу мақсатына қатысты алғанда "бағыныштылық" сипатта болады [4;19-20]. Бірақ, Бұл заңды шеңбердегі ғана әртүрлі мәтіндік түсінік. Бұл шеңберден ауытқу әрекеттері өте аз болды. Осылайша, жазаның жеке-дара мақсаты ретінде бұзылған әділеттілікті қалпына келтіру аталып жүрді. Алайда, Бұл ереже кең тарауға ие бола алмады және сынға ілікті.

Жаза мақсаттарын қолданыстағы заң шеңберінен тыс деңгейде қарастырудың аз жақтаушыларының бірі Б.С.Никифоров болатын. Қылмысты реттелінген қоғамдық қатынастарды бұзу ретінде, ал жазаны сәйкесінше мұндай бұзақылықты жою әдісі ретінде қарастыра отырып, ол ең басты жеке-дара мақсат ретінде бұзылған әлеуметтік-психологиялық тәртіпті қалпына келтіруді атады. Айта кететін нәрсе, Б.С.Никифоровтың бұл көзқарасын жалғастырушылар саны өте аз болды[5;67].

Одан едәуір кейін жазылған көптеген еңбектерде жаза мақсаттары проблемасы заң тұжырымдамаларын талдауға негізделетін дәстүрлі кесте бойынша қарастырылды.

Басқа мақсат ойлап шығару жөніндегі жекелеген әрекеттер сын көтермейді. Осылайша, С.В.Полубинская жазаның жеке бір мақсаты - сотталған азаматтың қылмыстық қызметті жалғастыруына кедергі жасау деп біледі[6;26]. Автор жан-жақты аргументация келтірмейді. Бұл мақсат арнайы алдын-алу мақсатымен араласып кетеді.

Практика заңның неғұрлым динамикалылығын дәлелдеп берді. Атап айтсақ, заңда әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру секілді жаза мақсаты пайда болды. Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру дегеніміз не? Бұл жерде, жаза мақсаттарының бірі – жазалау болатындығы жөніндегі проблемаға тоқталып өткен жөн.

Бұл проблема өз кезінде криминалистер арасында үлкен пікірталас тудырғаны белгілі.

Көптеген зерттеушілер жазалау қылмыскерді жазаға тартуды мақсат ететінін терістеп келеді. Ал зерттеушілердің тағы бір бөлігі сөз таласқа түспейақ жазалауды жаза мақсаттары қатарына енгізбейді. Авторлардың келесі бір тобы жазалау – жаза мақсаттарының бірі екендігін дәлелдеп бағуда.

Барлық жақтаушы және терістеуші дәлелдер таусылған секілді. Алайда, заңдағы өзгерістер, атап айтсақ, бір жағынан жаза түсінігі туралы норманың пайда болуы, екінші жағынан жазаның жеке-дара мақсаты ретінде әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруді қабылдау бұл пікірталастағы күштердің орналасуына елеулі өзгеріс әкелуі ықтимал.

Жазалау арқылы заң жаза түсінігін сипаттайтындықтан проблема қаралып болды деп қорытынды жасауға болады. Жазалау – жазаның мазмұны, бірақ оның мақсаты емес. Басқа жағынан, көптеген авторлар жазалауды жаза мақсаты деп қарастырады жазалаудың өзі жайында ештеңе айтпайды. Олардың

пайымдауынша жазалау, ең алдымен, азаматтардың әділеттілік сезімін қанағаттандыру шарасы іспеттес.

Пікірталас мәні жөнінде Н.А.Беляев былай деп жазады: "дау жаза мақсаты әділеттілік сезімін қанағаттандыру болып табылатындығын шешуге келіп тірелуде"[7;4]. Бұл көзқарасты толық әрі дәйекті түрде сынау көптеген еңбектерден орын алған, бұған орай, И.С.Ной өз пікірін былай деп білдіреді: "Жазаның басты элементі бола отырып, жазалау жазаның әділеттілігін өлшеуші болып танылуда, сондықтан да неғұрлым қауіпті қылмыс үшін соғұрлым қауіпті жаза белгіленеді. Жазаның әділеттілігі түзеу мен қайта тәрбиелеу мақсатына жету үшін де, жалпы превенцияны жүзеге асыру үшін де қажет". Мұндай пікірлер, заң мәтінінде әділеттілікті жазаның жеке-дара мақсаты ретінде тану туралы сөз қозғалмаған жағдайда, өте орынды болды. Бұл жерде негізінен жаза ауырлығы мен (нақты белгіленетін және белгіленуі ықтимал) қылмыс ауырлығының сәйкестігі жөнінде сөз қозғалып отыр.

Осыған орай, С.Г.Келина әділеттіліктің үш деңгейін атап көрсетті: белгіленген жаза, бап санкциялары, қылмыстық әрекеттер шеңбері (әрекеттерді қылмыс деп тану мен қылмыс деп танымау барысындағы әділеттілік және әділетсіздік жөніндегі түсініктерді есепке алу) [8;42-43].

Бірінші деңгей жөнінде айтар болсақ онда Н.А.Беляевтің көзқарасы мысалы, жаза әділеттілігі оның мақсаты емес, ажырамас бөлігі екендігі тұрғысынан сынға түсті. Дәлел есебінде, қылмыстық- іс жүргізу заңының үкімді жаза әділетсіз болған жағдайда өзгерту немесе алып тастау жөніндегі талаптары келтірілді.

Проблеманың күрделілігі әлеуметтік-әділеттілік және оны қалпына келтіру дегеніміздің не екендігін анықтауда болып отыр. Егер жаза қылмыскерге белгілі бір шектеулер келтіре отырып жекелеген адамдардың және жалпы қоғамның санасында қылмыскер жасаған зиянның орнын толтыру болса, онда Н.А.Беляевтың көзқарасы бүгінгі таңда дәлелдірек, орындырақ болып отыр. Түптеп келгенде, оның қарсыластары жаза әділетті болуы тиіс деген қарсы пікір білдірген жоқ. Ал әділеттілікті жазаның жеке, бөлек мақсаты ретінде қарастырмау проблемасы да өзіндік қарастыруды талап етеді.

Бұған да әдебиетте аз көңіл бөлінді. Әлеуметтік әділеттілікті мүлдем басқаша түсіну қажет. Аталмыш проблеманы шешудің Б.С.Никифоров ұсынған жолы өте перспективті болып табылады. Ол ұсынған жаза мақсаты - бұзылған әлеуметтік-психологиялық тәртіпті қайта қалпына келтіруге орала отырып келесі бір ұзақ дәйексөзді келтіре кеткен жөн деп санаймыз: "Жазаны қолдану нәтижесінде жасалған "бұзушылық" әлеуметтік тұрғыдан және қоғамдық сана тұрғысынан қалпына келтіріледі. Жағдай осылай қалыптасып отырғанын білу үшін басқа жағдайды қарастырған дұрыс. Онда әлеуметтік тәртіпті бұзушылық әлеуметтік санада орны толтырылмаған бос нәтижелер қалдыратын болса, осы арқылы қоғамдық қатынастар аясында қатерлі белгісіздік пен тұрақсыздық туындайды: пара алушылықта лауазымды тұлғаның қызметтік іс- әрекеті үшін жеке сыйлыққы алу фактісі де, оның іс- әрекеті де жойылмайды, ал мұндай тәжірибе күнделікті қызметтік іс болып саналып кетеді. Қоғамдық санада мұндай жағдай мемлекет беделін

шайқалтады, мемлекеттік билік пен оның нұсқауларына, оның қоғамдағы қалыпты өмір сүру алғышарты болып саналатын қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету қабілетіне деген сенімсіздік пайда болады".

Көріп отырғанымыздай мұнда азаматтардың қылмыскер өзі жасаған тәртіпсіздігінің ауырлығы мен күнәсінің деңгейіне сәйкес жазаланбағандығына ризасыздығының ықтималдығы жайында сөз қозғалмайды. Бірақ мұндай ризасыздық орын алуы мүмкін. Біздіңше жазаның заңда тұжырымдалған мақсаты – әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруді осы мағынада түсіну керек.

Айтылған пікірлер негізінде жаза мақсаты ретіндегі бұзылған құқықтық қатынастарды қалпына келтіру жөніндегі проблемаға қайта орала кетейік. Проблеманы бұлай қоюды көп зерттеушілер қабыл етпеді. Тек И.С.Ной мен М.Д.Шаргородский ғана өз еңбектерінде осы проблеманы қарастырып өткен. Екі автор да аталмыш проблеманы жәбірленушінің мүддесін қанағаттандыру тұрғысынан қарастырады және жаза жәбірленушіні қанағаттандыру немесе оған келтірілген зиянды өтеуді мақсат тұтпайтындығы жөнінде қорытынды жасайды.

Бұл авторлардың көзқарастарында да өзгешеліктер бар. Шаргородский материалдық зиянды өтеу проблемаларымен ғана шектеледі және бұл қылмыстық жаза мақсаттарына қатысы жоқ азаматтық құқықтың функциясы деген қорытындыға келген.

Сондықтан да қылмыскерге жаза тағайындау арқылы оны түзеу жазадан қорықса да қылмыс істемейтін, заң талаптарын қалт жібермей мүлтіксіз орындайтын адам етіп қалыптастыру болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Киев. 1980.
2. Сабитов Р.А. Предупреждение посткриминальных проступков //Уголовно-правовые и криминологические меры предупреждения преступности. Омск. 1986.
3. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. Л.:1973.-160 с.
4. Герцензон А.А. Основные положения Уголовного кодекса РСФСР 1960 года. М.: 1961. -с. 79.
5. Никифоров Б.С. Наказание и его цели //Советское государство и право. 1981. -№9. - с. 63-71.
6. Полубинская СВ. Цели уголовного наказания. М.: 1990. -140с.
7. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. Ленинград. 1963. -186 с.
8. Келина С.Г. Значение принципа справедливости для уголовной политики. М.: 1985. -210 с.

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ПОМОЩИ СОЦИАЛЬНО ОПРЕДЕЛЕННЫМ КАТЕГОРИЯМ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В КАЗАХСТАНЕ

Бисенбекова Н.

k.aigul_k@mail.ru

Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова

Социальное развитие Казахстана в последние годы, наряду с некоторыми позитивными тенденциями, проводимых различного рода реформ в социальной сфере характеризуется позитивным и своевременным развитием национального законодательства. Социальная политика требует от государства применения правовых средств. В свою очередь, социальная политика не только пользуется правовыми нормами как средством для реализации своих целей, но и способствует совершенствованию права. В ч. 1 ст. 28 Конституции Республики Казахстан провозглашается, что гражданину Республики Казахстан гарантируется минимальный размер заработной платы и пенсии, социальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца и по иным законным основаниям[1].

В 2014 г. Правительство Республики Казахстан одобрило «Концепцию социальной защиты населения Республики Казахстан»[3], в котором «социальная защита — это система, призванная обеспечивать определенный уровень доступа к жизненно необходимым благам и определенный уровень благосостояния граждан, которые в силу обстоятельств (старость, состояние здоровья, потеря кормильца или работы и иные законные основания) не могут быть экономически активными и обеспечивать себя доходами путем участия в достойно оплачиваемом труде»[2].

Социальная помощь предназначена для предоставления дополнительной защиты отдельным категориям граждан за счет средств бюджета Республики Казахстан. Предпринимаемые в этом направлении меры дополняются социальной услугой и социальной поддержкой. Объективная потребность такой поддержки связана с сохраняющейся в стране бедностью, которая состоит из следующих групп:

- 1) многодетные семьи;
- 2) сельскохозяйственные рабочие в отдельных регионах;
- 3) учащаяся молодежь;
- 4) работники с низким уровнем квалификации;
- 5) жители зон экологического бедствия;
- 6) одинокие пенсионеры;
- 7) работники бюджетных организаций.

Нормативно-правовая база Казахстана предусматривает социальную помощь гражданам, пострадавшим вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне, вследствие экологического бедствия в Приаралье, занятых на особо вредных и особо тяжелых видах работ, военнослужащих и членов их семей, участников

ВОВ. Адресная государственная социальная помощь предоставляется гражданам в денежной и натуральной форме, а также в виде предоставления оплачиваемых общественных работ.

В натуральной форме социальная помощь предоставляется только нетрудоспособным гражданам: детям, пенсионерам, инвалидам.

Трудоспособному населению социальная помощь оказывается также через финансирование общественных работ, программ переобучения и содействия в трудоустройстве. Предлагается развивать наряду с традиционными формами институциональной помощи, к которым относится, например, содержание домов-интернатов для престарелых и инвалидов, такие виды адресной институциональной помощи, как открытие домов для граждан без определенного места жительства, социальных гостиных, столовых для малообеспеченных и пр.

Назначение и выплата пособия семьям, воспитывающим и обучающим на дому детей-инвалидов, производится до достижения ими 18 лет. Пособие назначается и выплачивается независимо от получения других видов пособий, назначается по заявлению одного из родителей или лица, его заменяющего. Пособие назначается на один год с момента признания необходимости воспитания и обучения ребенка-инвалида на дому, указанного в справке, выданной Городской психолого-медико-педагогической комиссией Департамента образования, и выплачивается за весь указанный период.

Основным источником финансирования социального развития Казахстана является государственный бюджет.

В Казахстане чаще используется понятие социальной защиты, которое по смыслу шире понятия социального обеспечения. Система социальной защиты Казахстана включают в себя следующие элементы: 1) государственные пособия; 2) обязательное социальное страхование; 3) пенсионное обеспечение; 4) гарантированную обязательную медицинскую помощь; 5) защиту материнства и детства; 6) обеспечение доступа к бесплатному образованию (общего и профессионального); 7) социальную помощь.

Государственные пособия в Республике Казахстан предназначены для обеспечения всех граждан гарантированными выплатами на определенном уровне в случае наступления обстоятельств, подлежащих социальной защите. Все граждане Республики Казахстан, иностранцы и лица без гражданства, постоянно проживающие на территории Республики Казахстан, при наступлении рискованных случаев получают государственные пособия на одинаковом уровне вне зависимости от участия в трудовой деятельности и взноса, если иное не предусмотрено законами и международными договорами. Понятие пособий в законодательстве Казахстана объемно, под ними понимают выплаты по наступлению инвалидности, по случаю потери кормильца, по временной нетрудоспособности, по безработице и т.д.

Обязательное социальное страхование, финансируемое за счет отчислений работодателей и работников, предназначено для дополнительной защиты работников, которая зависит от уровня взносов плательщика.

Обязательное социальное обеспечение осуществляется на основании

социальных отчислений, уплачиваемых в Государственный фонд социального страхования и дает право участнику системы обязательного социального страхования в случае потери кормильца членам его семьи, состоявшим на его иждивении, получать социальные выплаты.

Плательщиком социальных отчислений является работодатель или самостоятельно занятое лицо, осуществляющее исчисление и уплату социальных отчислений в Фонд в порядке, установленном законом.

Получателем социальной выплаты является физическое лицо, за которое производились либо которое уплачивало социальные отчисления в Фонд, в отношении которого уполномоченным органом по назначению социальных выплат вынесено решение о назначении социальных выплат. В случае смерти лица, являющегося участником системы обязательного социального страхования, за которое производились социальные отчисления, выплаты получают члены семьи умершего (признанного судом безвестно отсутствующим или объявленного умершим) кормильца, состоявшие на его иждивении.

В целом законодательная база в сфере социального обеспечения в Республике Казахстан соответствует международным принципам и нормам. Однако правоприменительная практика, реализация принятых нормативных правовых актов еще требует дальнейшего реформирования.

Использованные источники:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) // <https://online.zakon.kz/document>
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 апреля 2014 года № 396 Об утверждении Концепции социального развития Республики Казахстан до 2030 года и Плана социальной модернизации на период до 2016 года // https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/hozy/
3. Социальная защита населения в республике Казахстан // <https://articlekz.com/article/18804>

АЗАМАТТЫҚ ҚАТЫНАСТАҒЫ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫНЫҢ НЫСАНДАРЫ, ОНЫ ИЕЛЕНУ ТӘСІЛДЕРІ

Ербатыр А.

Қ. Жұбанов атындағы АӨМУ

Егемендік алғаннан бері Қазақстан Республикасының экономикасы меншіктің алуан түрлі нысандарына негізделетіні белгілі болып отыр. Және Қазақстан Республикасының Конституциясының 191 - бабына сәйкес мемлекет олардың тең жағдайда қорғалуын қамтамасыз етеді. Бұл міндетті орындай отырып, азаматтық заңдылық меншіктің нығаюына ықпал жасайды, құқығын сенімді қорғауды қамтамасыз етеді. Меншікті қорғауды қамтамасыз етеді, азаматтық құқықтың басты принциптерінің бірі болып табылады.[1]

Меншік туралы мәселе кез келген өмірін қалаушы іргетастардың бірі болып табылады. Сондықтан меншік құқығын құқықтық институт ретінде тану үшін оған экономикалық санат ретінде қарау керек. Меншік құқығы түсінігінің астарында қоғамдық қатынастар бойынша материалдық игіліктерді – тарихи қоғамның табиғи және еңбек өнімдерін иелікке алу және иемдену қамтылады. Құқық нормаларымен реттелген меншіктің экономикалық қатынастары меншік құқығының нысанына енеді. Континентальды құқықтық доктрина және құқықтық ғылым меншікті мынадай түрлерде бөліп көрсетеді: 1) Объективті мағынадағы меншік құқығы; 2) Субъективті мағынадағы меншік құқығы. Меншік құқығын объективті деп, егер материалдық игіліктерді иелену, пайдалану және билік ету арқылы қоғамдық заңдар, нормативті актілер жөнінде айтылатын болса және бұлар меншік құқықтық институтын құрайтын нормалар жиынтығы болып табылады. Ал, субъективті мағынадағы меншік құқығы дегеніміз – нақты бір тұлғаның белгілі бір заңды фактілер (мысалы, сату, сатып алу, жалға беру т.б.) туындаған жағдайда объективті меншік құқығы нормалары негізінде өзіне тиесілі мүлікті өз қалауынша иелену, пайдалану және билік ету құқықтарына ие болуы. Меншік құқығының иемдену, пайдалану және билік етуден басқа құрамдас бөлігі болып заңды құжаттармен қорғау белгісі табылады. Бұл құқық өзгенің құқығына тәуелді емес меншік иесі кез-келген тұлғаға өз мүлкіне байланысты қандай әрекет етуде болмасын шектеу қоя алады. Яғни оның затын қорғау, сақтау және бұл құқық бұзылған жағдайда талап ету, қайтару немесе келтірілген залалдың орнын толтыруды талап етуге толық құқығы бар. Меншік иесінің іс-әрекеті оқиға немесе әрекет етуші заңдардың күші арқылы болуы мүмкін. Мүлікке меншік құқығы Азаматтық кодексте көзделген негіздер бойынша ғана ықтиярсыз тоқтатылуы мүмкін. Меншік құқығының мазмұнын меншік иесіне тиесілі иемдену, пайдалану және билік ету құқықтары құрайды. Бұл құқықтардың әрқайсысы меншік құқығының қажетті элементтері болып табылады және үшеуі бірігіп осы құқықтың мазмұнын сипаттайды. Иелік ету құқығы мүлікті иемдену мүмкіндігін заңды түрде жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Ол меншік иесіне затқа билік етудің нақты мүмкіндігін береді және осыған орай затты пайдаланудың маңызды алғы шартын құрайды. Заң бойынша иелік ету: заңды (құқыққа сай), заңсыз (құқыққа сай емес) және адал ниетті, арам ниетті болып бөлінеді. Иілік ету заңды болып табылады, егер ол заңға сәйкес жүзеге асырылса, яғни мүлік құқықтық негізге сай иелікке алынған болса. Ал, заңсыз иелік ету дейміз, егер иелік ету жасырын, күш көрсету арқылы немесе мүлікті заңсыз иегер уақытында қайтармаса. Сондай-ақ адал ниетті иеленуші дегеніміз - өз иелігіндегі заттың заңсыз жолмен алғандығын білмеген және білуге тиіс болмаған адам. Арам ниетті алушы – мүліктің заңсыз жолмен келгендігін білген немесе білуге тиіс болған адам.[2] Иелік етудің ескіру мерзіміне қатысты ерекше белгілері мыналар: а) иелігіндегі мүлікке нақты үстемдік ету; б) осы тұлғаның затқа адал ниетте, ашық және ұдайы нақты түрде үстемдік етуі. Сондай-ақ, бұл иелік ету құқығы басқа тұлғаларға берілсе де затты беруші тұлға меншік иесі болып қала беретіндігімен де ерекшеленеді (мысалы, кепіл шарты бойынша). Пайдалану құқық қабілеттілігі – мүліктен оның барлық

пайдалы табиғи қасиеттерін алудың және одан пайда көрудің заң жүзінде қамтамасыз етілуі болып табылады. Ол пайда, табыс, өсім, жеміс, төл алу және басқа да нысандарда болуы мүмкін. Пайдалану құқық қабілеттілігінен жай пайдалану құқығын ажырата білу керек. Пайдалану құқық қабілеттілігі – бұл затты пайдалану мүмкіндігі құқығымен қамтамасыз етілген меншік құқығының субъективті құқық қабілеттілігі. Ал, пайдалану – бұл осы құқықтың жүзеге асырылуы, затты нақты түрде пайдалану және соңына дейін заттан нақты пайда табу. Меншік иесі өзінің пайдалану құқық қабілеттілігін қандай шектерде жүзеге асыратындығын өзі шешуі тиіс. Алайда, Конституцияның меншіктің қоғам иелігіне қарсы қолданылмау қажеттігін міндеттейтін 6-бабын да ұмытпаған жөн. Демек, барлық қоғам үшін маңызы бар объектілерге меншік иесі өз құқықтарын жүзеге асыруда тек өз мүддесін ғана емес, сонымен қатар қоғамдық мүдденің де сақталуын қадағалауы тиіс. Мысалы, қазақ өнерінің әйгілі шығармаларының авторы, яғни иесі олардың бұзылуына немесе жоғалып кетуіне жол бермеу керек. Меншік иесі басқа тұлғаларға пайдалану құқық қабілеттілігін жүзеге асыруға беруге құқылы (мәселен, жалға беруге және т.б.) жүзеге асырады (мысалы, заттарды нақты пайдалану арқылы түскен өнімді иеленеді). Бұл жағдайда иесі өзінің пайдалану құқық қабілеттілігін табысты иеленудің қосымша жолы арқылы жүзеге асырады (мысалы, берген затына қойылған пайыз және т.б. арқылы). Заң немесе өзге де құқықтық негіздерде меншік иесі құқық қабілеттілігінен айрылуы немесе оған шектеу қойылуы мүмкін. Демек, тұрғын жайды пайдалану немесе оның тұрғын бөліктерін тағайындау заңмен көзделген шекте ғана рұқсат етіледі. Билік ету құқығы мүліктің заң жүзіндегі тағдырын белгілеудің заңмен қамтамасыз етілуін білдіреді [2]. Билік ету құқық қабілеттілігі – бұл меншік құқығы объектісіне қатысты заңды мәмлелерді орындаушы құқық қабілеттілігі. Мысалы, меншік иесі өзінің меншік құқығын басқаға табыс еткенде, яғни келіп құқығын орнатқанда немесе затын жалға берген кезінде ол өзінің билік ету құқық қабілеттілігін жүзеге асырады. Заңды мәмлелер бекіту жолдарымен билік ету құқық қабілеттілігін пайдалану арқылы меншік иесінің меншік құқығына қатысты толықтай немесе жекелеген құқық қабілеттіліктері жүзеге асырылады (мысалы, жалға алушыға иелену, пайдалану, билік ету құқықтары беріледі). Осы жағдайда меншік иесінің құқық қабілеттіліктері басқа тұлғаға ауысады. Билік ету құқық қабілеттілігінің жүзеге асырылу мақсаттары меншік нысанының әртүрлігіне байланысты түрліше болып келеді. Негізінен, меншік иесі бұл құқығын әр уақытта қолдануға міндетті емес және оны заңда көзделген ретте қай уақытта жүзеге асырамын десе де құқылы. Бірақ кейбір жағдайларда қоғам мүддесі үшін қажет болғанда немесе заң міндеттейтін болса, меншік иесін өзінің билік ету құқығын жүзеге асыруға мәжбүр етуге болады. Сонымен қатар заңды негіздерде көзделген ретте оған шектеу қойылады. Сондай-ақ, белгілі бір нақты жағдайларда меншік иесінің билік ету құқық қабілеттілігін тек мемлекет келісімі арқылы ғана жүзеге асырылады. Меншік иесі өз мүлкінен тек игілік көріп қана қоймай (мүлікті иелене отырып, одан пайда табу, қажеттілігін қанағаттандыру), мүлікті күтіп ұстау ауыртпалығын да көтереді (күрделі жөндеу, сақтандыру және т.б.). Егер бұл заң құжаттарында немесе

шартта өзгеше көзделмесе меншік иесі мұндай ауыртпалықты біржақты тәртіппен көтереді және үшінші жақтарда болса, олардың бөтен адамның мүлкін күтіп ұстауға жұмсаған шығындарын, егер шартта өзгеше көзделмесе, меншік иесі өтеуге тиіс (мәселен, қараусыз қалған малды немесе қаңғып жүрген малды иеленуде және т.б.). Шарт бойынша өзге де жағдайлар қарастырылуы мүмкін. Демек, мүлікті басқа адамға уақытша пайдалануға беру кезінде оның ауыртпалығы қолданушыға жүктеледі. Затты күтімсіз және заңсыз ұстаған адамға мүлікті күтіп ұстауға жұмсаған шығындары өтелмейді [2].

Мүліктің кездейсоқ бүлінуі немесе кездейсоқ жойылу қаупін артуда ауыртпалық жағдайы болып табылады. Иеліктен айырылған заттардың кездейсоқ жойылу немесе бүліну қаупі, егер заң құжаттарында немесе шартта өзгеше белгіленбесе, сатып алушыда меншік құқығы пайда болумен бір мезгілде соған көшеді [2]. Алайда, меншік иесінің тәуелділікті алып жүру туралы ережесі деспозитивті болып табылады және бұл тәуелділіктің иеленушіге ауысуы заңмен немесе шарт арқылы басқа уақытқа ауыстырылуы мүмкін. Мысалы, шарт жасаушы жақтар меншік құқығы сатып алушыға ауысқанға дейін сол сатылушы заттың кездейсоқ жойылуы жағдайларын қарастырып қоюы мүмкін (мәселен, сату-сатып алу ұзартылуы болып табылады. Демек, егер иеліктен айырушы адам заттарды беру мерзімінің өткізіліп жіберілуіне кінәлі болса немесе сатып алушы оларды қабылдау мерзімінің өткізіліп жіберілуіне кінәлі болса, кездейсоқ жойылу немесе кездейсоқ бүліну қаупін мерзімін өткізіп жіберген тарап көтереді. Қазақстан Республикасының Конституциясының 6-бабында: «ҚР-да мемлекеттік және жеке меншік танылады және бірдей қорғалады» делінген. Азаматтық Кодексте меншіктің екі нысанын қарастырады: жеке меншік және мемлекеттік меншік [2]. Өзінің меншігіндегі мүлік негізінде мемлекет азаматтық қарым-қатынасқа түсе алады және барлық субъектілермен бірдей теңдікке ие болады. Мемлекеттік меншік құқығы Қазақстан халқының мүддесін ескере отырып, өзінің қалауы бойынша жүзеге асырылатын мүлікке ие болу, пайдалану және билік ету мемлекетке тиісті құқықтың мазмұнын құрайды. Қазақстан Республикасы мемлекеттік меншіктің құқық субъектісі болып табылады. Ал, Республиканың арнайы тапсырмасы бойынша басқа мемлекеттік органдар, заңды ұйымдар және азаматтар мемлекеттік меншікке билік жүргізе алады. Қазақстан Республикасының Үкіметі мемлекеттік меншікті басқару жұмысын жүргізеді. Сонымен қатар мемлекеттік мүлікті басқарудағы маңызды орган мемлекеттік мүлік және жекешелендіру Комитеті болып табылады. Ол мемлекеттік меншіктің бірден бір сатушысы және мүліктерді жекешелендіру қызметін атқарады. Азаматтық кодекстің 199-бабына сәйкес мемлекеттік меншік республикалық және коммуналдық меншік түрінде көрінеді. Осыған орай, мемлекеттік кәсіпорындар жөніндегі жарлық бойынша кәсіпорындар республиканың меншігіндегі, сондай-ақ коммуналдық меншіктегі кәсіпорындарға бөлінеді. Республикалық мемлекеттік кәсіпорындарға қатысты мемлекеттік меншік субъектісінің қызметтерін мыналар атқарады: мемлекеттік Комитеттер, Ведомстволар, Департаменттер, Жергілікті органдар және т.б. өкілетті органдар. Республикалық мемлекеттік кәсіпорындар және

коммуналдық меншіктегі кәсіпорындардың тізімдері жергілікті әкімшілікпен бекітіледі. Сонымен республикалық меншік республикалық қазынадан және заң құжаттарына сәйкес мемлекеттік заңды тұлғаларға бекітіліп берілген мүліктен тұрады. Республикалық бюджет қаражаты, алтын-валюта қорымен алмас қоры тек қана мемлекеттік меншік объектілері мен заңды тұлғаларға берілмеген өзге де мемлекеттік мүлік Қазақстан Республикасының мемлекеттік қазынасын құрайды. Ал, коммуналды меншік жергілікті қазынадан және заң құжаттарына сәйкес коммуналды заңды тұлғаларға бекітіліп, берілген мүліктен тұрады. Жергілікті бюджет қаражаты мен мемлекеттік заңды тұлғаларға бекітіліп берілмеген өзге де коммуналдық мүлік жергілікті қазынаны құрайды. Осы мемлекеттік меншіктегі мүлік мемлекеттік заңды тұлғаларға шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығы мен бекітіліп берілуі мүмкін. АҚ-тің 193-бабымен тек қана мемлекеттік болып табылатын меншік объектілері көрсетілген: жер, оның қойнауы, су, өсімдіктер мен жануар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар. Бұл жерге және басқа да табиғи ресурстарға меншік құқығын жүзеге асыру ерекшеліктері осы Кодекспен, жер туралы заңмен және өзге де нормативтік актілер мен белгіленеді. Мемлекеттік меншік құқығы объектілеріне сонымен қатар қозғалатын және қозғалмайтын мүлік, ақша, шетел валюталарды, құнды қағаздар және заттық құқықтар мен міндеттер жатады. Бұл құқық объектілері өз жеке тұлғалардың меншігі болады. Азаматтардың жеке меншік пайда болуының екі нысаны белгілі: жеке және ұжымдық. Яғни, экономикалық іс – әрекеттер негізінде өзінің қажеттілігін қанағаттандыру мақсатында белгілі бір табыс немесе пайда көру, кіріс келтіру жолымен жеке меншік пайда болды. Ал, үлкен бірнеше адамдардың бірігу нәтижесінде келтірілген табыс ұжымдық меншіктің пайда болуына әкелді. Азаматтардың жеке меншігі кәсіпкерлік іс-әрекеттермен байланысты. Жеке кәсіпкерлік жөніндегі түсінік бірінші рет ҚР-ның 1992 жылы қабылданған «Жеке кәсіпкерлерді қолдау және қорғау» туралы Заңы[3] жөніндегі заңда берілген осы заңның негізінде Азаматтық кодексте азаматтардың, заңды тұлғалардың жеке кәсіпкерлік іс-әрекеттері бекітілген. Жеке кәсіпкерлік дегеніміз – азаматтардың жеке меншігіне негізделген және тауарларға сұранысты қанағаттандыру жолымен кірістер мен табыстарды алуға бағытталған азаматтардың іс-әрекеті болып табылады. Жеке кәсіпкерлік екі нысанда қалыптасуы мүмкін: азаматтардың және мемлекеттік емес заңды ұйымдардың жеке кәсіпкерлігі. Азаматтардың меншігіндегі заттар олардың өз қалауы бойынша біріктірілуі де мүмкін. Мұндай жағдайда олардың заттары бірнеше адамға қатысты ортақ меншікке айналады. Азаматтардың жеке меншік құқығы заңды актілермен қорғалады және белгіленеді. Яғни, азаматтардың өз қарамағындағы ие болу, қолдану және билік ету құқығын белгілейді. Жеке меншік құқығының субъектісі кез келген жеке тұлға бола алады. Атап айтқанда, олар: жұмысшы, жеке кәсіпкер, заңды ұйымдар тұлғалары және т.б. Азаматтардың жеке меншік құқығының объектілері болып азаматтың жеке меншігіне тиісті барлық заттар, атап айтқанда: жер учаскелері, жылжымайтын мүліктер және барлық жылжитын мүліктер. Азаматтардың жеке меншігіндегі ең маңызды объектілердің бірі – жер. Жермен байланысты барлық қатынастар

ҚР-ның жер туралы заңының баптарымен және ҚР-сы Үкіметінің «Азаматтарға және заңды ұйымдарға берілетін жер учаскелерінің нормасын бекіту жөніндегі» қаулысымен, сондай-ақ, табиғат ресурстарын реттейтін орман, су кодекстерімен реттеледі. Тағы бір маңызды объектілердің бірі – азаматтардың тұрғын үйі немесе кондоминиум меншігі болып табылады. Кондоминиум ұжымдық меншігі деген ұғымның жоқ екенін атап кеткен жөн. Жылжымайтын мүлікке меншік кондоминиум нысанында мүмкін, оның бір бөлігі азаматтардың және заңды тұлғалардың меншігінде болса, қалған бөлігі үлестік меншік құқығына ие меншік иелеріне тиесілі болып табылады. «Тұрғын үй қатынастары жөніндегі» заңға сәйкес азамат өзінің тұрғылықты жеріне байланысты, ҚР-ның территориясындағы заңды түрде алынған тұрғын іс-әрекет немесе іс-әрекет жүйесі) қолданылмайды. Меншік құқығы оның пайда болуымен байланысты заңды фактілер негізінде қалыптасады. Бұл заңды фактілер негіздер деп аталынған. Меншік құқығын иеленудің алғашқы және туынды негіздерін шектеу критерийлеріне тоқталсақ, олар бостандық критерийі және қабылдау критерийі деп ажыратылады. Алғашқы тәсілдер немесе негіздер деп отырғанымыз – меншік құқық бірінші рет туындап отырған және затқа меншік құқығының оның иесінің құқығынан тәуелсіз пайда болуы. Содықтан АҚ алғашқы негіздерге мыналарды жатқызады: жаңадан жасалып жатқан қозғалмайтын мүлікке меншік құқығының пайда болуы ; өңдеу; иелену мерзімі; иесіз заттар; өз бетімен салынған құрылыс; олжа ; қараусыз жануарлар және т.б. Меншік құқығын иелену әрекет етуші меншік иесінің құқығына байланысты туынды негіздермен де сипатталады. Осыған орай, жаңа меншік иесі құқығының пайда болуымен қатар бұрынғы әрекет етуші құқығы тоқтатылады. Меншік құқығының пайда болуының туынды негіздері болып, көбінесе шарттар (сату, сатып алу, несие алу, т.б.), мұрагерлік (заң және өсиет бойынша) табылады. Туынды негіздерге сонымен қатар, мүлікті мемлекет қармағына алу, яғни реквизициялау мен тәркілеуді; жер айыру; күтімсіз ұсталған мәдени немесе тарихи қазыналар сатып алынған реттер және заңда көзделген басқа да негіздерді жатқызуға болады. Жаңа меншік иесіне тек затқа қатысты ғана меншік құқығы емес, сол затқа байланысты барлық құқықтар мен міндеттер кешені беріледі. Мысалы, құрылыс орнын сатып алушы тұлға үшін осы сатушы тұлғамен алдын ала жасалынған қарыз немесе кепіл шартын алу міндетті болып табылады. Ал, мұрагер мұра алынған мүліктің құны шегінде мұра қалдрушының қарыздары бойынша жауапты болып табылады. Сәйкесінше, меншік құқығын иеленудің туынды негізіне құқықтың ауысу қатынастары да тән болады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы - 1995.
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі. Алматы - 2018.
3. «Жеке кәсіпкерлерді қолдау және қорғау» туралы ҚР заңы - 1992.

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Смагулова А.С.

ӘДЕТ ЗАҢДАРЫНДАҒЫ МЕНШІК ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУ

Ербатыр А.

Қ. Жұбанов атындағы АӨМУ

Меншіктік қарым-қатынастар кез келген қоғамдағы экономикалық қарым-қатынастардың негізі болып табылады.

Меншік құқығы материалдық игіліктерді–табиғат өнімдері мен еңбектен пайда болатын игіліктерді иеленуді реттейді. Ол тарихи қоғамның ішкі айқындалуы арқылы пайда болады. Міне осы, меншік институты көшпелі дала халқының өмірінде де мәңгілік мүдде болып есептелді. Ол жеке отбасынан ел билігіне дейінгі әлеуметтік, экономикалық өзгерістерді тудыратын тетік болып есептелді. Одан туындаған түсініспестік, һар арасында дау-дамай тудыратын, ал ушыққанда ел мен елді дауластыратын күшке айналды. Яғни, меншік көшпелі өмірдің де жинақталған бейнесі, негізгі ретінде орнығып, біржолата қалыптасты. Жер бетіндегі тіршіліктің негізі жермен байланысты екендігі белгілі. Ол әр халықта әр түрлі жолмен иелікке айналғанымен оның негізі сонау алғашқы қауымдық құрылыстың ыдырау дәуірінен басталғандығын Ф.Энгельстің мына бір еңбегінен кездестіреміз: «Общее владение землей. Последнее всегда существовало в первобытную эпоху, с тех пор как землю племени начали делить. Среди латинских племен мы находили землю частью во владении племени, частью во владении рода, частью же во владении домашних хозяйств, которыми тогда вряд ли являлись отдельные семьи», – деп. [1,6] Ежелден-ақ жерді иеленудің негізінде меншік ұғымы қалыптасып, сол жерді толық игерудің негізінде ғана байлық қорланып, меншік институты қалыптасқанын көреміз.

Міне көшпелі халықтардың негізін қалаған ежелгі тайпалар меншік қатынастарын бұрыннан жалғасып келе жатқан әдет заңдарымен үйлестіріп келді. Яғни олардағы жайылымның рудікі болуы мен малдың жекенікі болуы меншік ұғымының аясына сыйып келді. Меншік көзқарасының қалыптасуы меншік қатынасының өзгеруін малға деген мұқтаждық белгіледі. Көшпелі дала өмірінде мал басты байлық болып есептелді. Мал басының көбеюі үшін жайылым жерді кеңейту қажет болды. Ал жайылымның кеңеюі қолда бар билікке арқа артады. Қоғамның ілгері дамуы, болып жатырған өзгерістер адамдардың меншік көзқарастарын жаңғыртты, меншікке деген түсінікті кеңейтті. Бұл жаңалықтар үйсін, қаңлы сияқты ежелгі тайпалар өмірінде сілкіне тудырды. «Отбасы, ру және Күнби меншіктері арасындағы шекараны айқындап, жауапкершілікті тұрақтандыру керек болды. Бұл осы үш меншік мүддесін қорғап, дамытудағы қажеттілік еді» – деп көрсетеді зерттеу еңбектерде. [2,90]

Мал басын көбейтіп, өсіру үшін жайылым жер көшпелі тайпалардың ең негізгі құралы болып есептелді. Оны иелену, пайдалану қоғамдағы ең негізгі байлық болғанымен, сол жайылым билік иелерінің қанағатсыз иемдену мен халықтың шектеулі пайдалануы арасында қайшылық пайда бола бастады. Осы саяси өмірдегі қайшылық реттелмесе, үйсін, ғұн елдерінде үйлестірілмеген

мүдделер арасында қақтығыстар болуы, тіпті келе-келе мемлекет билігін шайқалтатын күшке айналатынын түсінген ел билеушілері оны реттеу құқығын мемлекет билігінің құзырына алған. Енді бұл құқықтық деңгей әдет заңының деңгейінен жоғары, орындалуын мемлекет билігі қамтамасыз ететін жаңа құқық нормалары өмірге келгендігі туралы зерттеу еңбектерде Үйсін мемлекетінің ел билеушісінің бүкіл елге бітім жариялап: «Өріске оймақ, табынға тұяқ қосылмасын», – деген заңы өмірге жолдама алғандығы туралы айтады. Бұл мемлекет заңы ретінде, өзінің жаңалығымен, күшімен, нормативтігімен дараланған.

Бұл биліктің «Өріске оймақ қосылмасын» дегені, иеліктегі көктеу, жайлау, күзеуге өзгелердің қол салуына иемденуіне тыйым салып, әркім өз жерінде болсын, өзгенің өрісіне мал бақпасын, яғни әркімнің иелік бүтіндігі сақталсын дегенді білдіріп, меншік қатынастарын реттейтін заңның пайда болғанын көреміз. Ал «табынға тұяқ қосылмасын» деген жарлықта әркім өз малына ие болып, мал басының саны анық, адамдардың өзінің, өзгенің меншігіне, мүлкіне жауапкершілігі күшті болсын әрі тағы мал басының ауысуы кейін мемлекет басшысының жинайтын алым-салығына да кері әсері болмауды да көздеп отыр. Соған қарағанда көшпелі халықтың өмірінде маңызды орын алып отырған мал, жайылым жер мемлекетте маңызды орынға ие болып, меншік деңгейінде мемлекет басшысының ұдайы назарында болуы, меншік түсінігінің халықтың да мойындаған ортақ танымға жеткендігін көрсетеді. Бұл кейін елдің қонысы ретінде мал өрісі, су көздері түгелімен сол елдің, сол отбасының иеліктері ретінде әкеден балаға мәртебе боп, мұраға қалды, ол көшпелі ғұн, үйсін кейін түркі тайпаларында меншік институтының жақсы орныққанын дәлелдей түседі. Әрине иелік бар жерде шекара болатыны да даусыз. Сондықтан көшпелі ежелгі тайпалар әдет бойынша жер шекараларын көршілерімен табиғи белгілер: тау асулары, өзен-сулар, қоныстар маңындағы баба молалары, рудың таңба белгілерін салған жартастармен айыра білген. Бұл да меншіктің айқындала түскендігін көрсетеді. Ежелгі тайпалардың дәуірлеген заманында меншікті ұлғайтудың бір жолы көршілес тайпалардың жерін, малын тартып алу үшін болатын соғыстар еді. Егер соғыста жеңсе, меншіктің мал, жермен қатар тағы бір түрі тұтқындар, яғни құлдар пайда болды. Құлдың меншікке айналуы дәулеттің артуына орасан зор ықпалын тигізді, ал құлдардың бір бөлігі соғыс тұтқындары болса, екінші бөлігі қарызын өтей алмағандар, берешегін бере алмай құлға, біреудің меншігіне айналғандар, үшінші бір түрі жаңа отбасына шаңыраққа мініп келген құлдар, төртінші бір түрі жұттан кедейленгендер немесе жетімдер мен жесірлерден тұратын құлдар болды. Құлдың қай түрі болса да шығыны аз, пайдасы көп, өсімшең де табиғи жанды тауарлар, арзанқол еңбек күші болды. Құлдардың ауыр да бейнетті еңбек күшімен мал бағылды, пішен шабылды, байлық көбейіп, қорланды. Құлдар біреудің қозғалмалы меншігі ретінде оны қарызға беруге, төлемге салуға, кепілге қоюға, жалдауға, соғысқа айдауға, тіпті өлген адамның көр жолдасы етуге болатын меншік түрі болды. Яғни көшпелі тайпаларда ел билеушілерінің қолында меншік жер, ел билігі, мал мен құлдар болды. Мұндай меншік түрлері біздің дәуірімізге дейін осы көшпелі тайпалармен қатар өмір сүрген халықтардың бірі Вавилонда

Хаммурапи патша өмір сүрген біздің дәуірімізге дейінгі 1792-1750 жж. Заң қабылданып, жеке меншік жақсы дамығандығы туралы мына бір деректерде: «Во время правления Хаммурапи частная собственность достигла полного развития. В Вавилоне существовали различные виды земельной собственности, были земли царские, храмовые, общинные, частные», – деп көрсетіледі [3,51]. Міне сол кездің өзінде шығыс елдерінің заңының құқықтық күші болғандығын мына бір деректерден көреміз: «В законах Хаммурапи имеется ряд статей, регулирующих аренду земли, игравшую, очевидно, большую роль в земельных отношениях того времени. Кроме аренды поля, сада Законы Хаммурапи упоминают о различных видах имущественного найма: помещения, домашних животных, судов, повозок, рабов. Законы устанавливают не только плату за наем вещей, но и ответственность в случае потери или гибели нанятого имущества», – деп отырықшы шаруашылық түрлерімен айналысқан елдер заңы біршама жетілгендігін де көрсетіп отыр. Ал, осы заңның құлдарды біреудің меншігі ретінде қорғалғандығын дәлелдейтіндігін мына бір баптардан көреміз: «15. Если человек выведет за городские ворота раба дворца, или рабыню дворца, или раба мушкенума или рабыню мушкенума, то его должно убить», – деп біреудің меншігі ретінде құлдың да қатты қорғалатындығын дәлелдей түседі. [2,11] Міне зерттеу еңбектерден байқағанымыздай, көшпелі және отырықшы халықтардың меншікке ие болу құқығында және оны пайдалануда иемденуде қорғау құқығында біршама ұқсастық пен өзіндік айырмашылықтар бар екенін көреміз. Меншіктің мәнін көрсететін ежелгі көшпелі халықтың иеліктерінде шекара болса, малдарында ен болған, сол енге сүйеніп, өз малдарына иелік етіп келді. Осылайша малдың да ертеден-ақ меншікке қарауы, оны басқаға қарызға беруге, төлем төлеуге енші бөліп беруге болатын ыңғайлы «жылжымалы мүлікке айналдыруды оны археологиялық қазба деректер ғұндар, үйсіндер, қаңлыларда және түркілерде меншік болғандығын дәлелдейді. Яғни олардың моласынан шыққан жылқы және қой сүйектері өлген адамның тірі кезіндегі қоғамдық орнын меңзейді» Міне осындай деректерге сүйеніп, біз көшпелі дала халқының ежелден-ақ жер, мал, құл және олардан туындаған материалдық мүдделерден тұратын меншік болған, бұл үрдіс көшпелілер қоғамында орныққан, маңызды рөл атқарған деп тұжырым жасауға болады деп есептейміз. Сол меншікті қорғайтын көне түріктерде белгілі бір заңдары да болғандығын саралаған оны жеті бапқа бөледі, соның «VII статьясында ұрланған жылқы, өзге де құнды мүлік үшін он есе артық айып төлеттірілсін», – деп оны халық арасында алауыздық, өшпенділік тудырмас үшін қылмыс деп есептемей, материалдық шығын мен есептеп, бірнеше есе айып төлету арқылы ескерту жасаған, тәрбиелік мәні бар заңдарының болғандығын көрсетеді. Міне осылай рулық-тайпалық құрылысты ұзақ дәуірлер бойы сақтап келгендердің бірегейі – біздің қазақ халқының рулық тәртіп жүйелері қазақ қоғамы мүшелерінің барлығына да ыңғайлы, қажетін қанағаттандыра алатын әділ, адамгершілік, теңдік, бостандық идеялары аясында құрылған қағида-ережелер заңдық күшке ие болып, оны орындау әрбір қоғам мүшелеріне парыз деп саналған. Дәстүрлі қазақ қоғамы қолданған қазақ (әдет) құқығының меншік деп есептеген мал-мүлік, жайлы толғаныстары көшпелі өркениет шеңберінде

толысып, пісіліп жетілді. Көшпелі тұрмыстың терең философиялық ой-толғамына сүйенген жеке меншік ұғымы үлкен мәнге ие болған.

Бірақ қазақ қоғамында байлық, мүліктік ауқаттылық басты құндылық деп есептелмеген. Бұдан әрине көшпелілер меншікті қорғауға көңіл бөлмеген деген ұғым тумаса керек, қайта қазақ құқығы біреудің мүддесін, ар-намысын, меншігін қорғауға ерекше көңіл бөлген. Ол үшін адам құқығын тану, рулық қатынасты реттеу, тәртіптілік қажет болды. Ал тіршілік олардың мазмұнын молайтты, рөлін күшейтті, толықтыра түсіп, жетілдірілді, қолданылды. Ежелгі қазақ қоғамы көшпелі тұрмыспен күнелтіп, мал шаруашылығымен айналысқандықтан жеке мүлікке мал, үй, оның жиһаздары, құрал-саймандары ғана сағалып, ал мал жайылатын жайылым жерлер жеке меншікке жатқызылмады. Сөйтіп, жылжымалы мал-мүлік қана дәулет деп саналып, азаматтық айналымда жүрген. Оны сыйлауға, біреуге тегін беруге, мұраға қалдыру үшін өсиет етуге болатын еді.

Көшпелі қазақ қоғамында жерге жекеменшік болған жоқ, жер бүкіл халыққа ортақ болғандығы туралы халық мақалында «құдайдың қара жері» деп оның халыққа ортақ меншік екендігін көрсетеді. Дегенмен меншік құқығы қазақтардың құқықтық ұғымында негізінен өсірген малы, еккен бағы, қазған арығы мен құдығы, үйдегі дүние мүлкіне ғана жүретін болған. Ал меншік иесі әрине отағасы болды. Отағасы, енші алмаған балаларының меншікке тек пайдалану құқы болмаса, оған билік ету құқы берілмеген. Әйел ажырасқан жағдайда сол үйден ешбір зат алуға құқы жоқ, рұқсатсыз алса, ұрлық деп есептелген. Бірақ баласыз әйел қайтыс болған жағдайда оның ата-анасына үйден келген жасауы, тоны, киімі, сәукелесі, көйлек-орамалы, мініп келген ат пен түйесі қайтарылған. Отағасы меншік иесі болғанмен оның да құқы біршама шектелген, оған себеп, рулық қауымның басымдығы болар. Әкесі, нағашысы енші алған ұл мен жиендерінің малын қажет жағдайда рұқсатсыз-ақ алса, оған қажетті жерде еселеп қайтарып берген.

Адамдар арасында азаматтық қатынасты реттейтін келісімшарттар, саудасаттық келісімдері, қарыз беру, жалға алу, сауда керуендерінің тасымалдау келісімі, өзара сый-сыралғы келісімдері қоғамда ежелден қалыптасқан әдет-ғұрып жолымен шешіліп отырды. Жеке меншікті реттеуге бұл айтылғандардың бәрі де қатысты болды.

Сол қоғамдағы қалыптасқан жылу, жұртшылық, үме немесе асар секілді жанаша мазмұндағы өзара көмек институттары мүлікке қатысы бар дәстүр-салттар ретінде бой көтерді. Олардың пайдалы, ізгілік жағы басым болып меншіктің жоғалған, түрін қалпына келтіру немесе асар не үме арқылы көпшілік күшін біріктіріп жаңа меншік түрінің пайда болуына, қора салу, шеген құдық қазу, егін ору, жүн қырку сияқты көпшіліктің күшімен бітетін меншік түрлерін қалыптастыруға ықпал еткен – қоғамдағы қалыптасқан жағдайға қарай, уақыт өткен сайын жинақталған мүліктерден меншік объектілері құралды. Меншікті қорғау үшін мүліктік жауапкершілік жүйесі қазақ әдет-ғұрпында құн, айып институттары секілді жауапкершілік институттарын қалыптастырған. Қазақтардың көне меншік түрлерінің бірі қозғалмайтын мүлік жер меншігіне байланысты өте күрделі, даулы мәселелерді қазақтар өз

ерекшеліктерін сақтай отырып, реттеп, шешкен. Қазақтарда жер қоғамдық деп есептелгенімен, ал шын мәнінде оның көптеген сипаттары айқын көрініп қыстау, жайлау, арық-су көздері жеке меншікті болып есептелді. Тіпті баба моласы жатқан жерді, өзге рулар меншіктеніп, қоныстана алмады, себебі ол ежелден-ақ сол бабалар тірі болған кезде сол рудың меншігінде болғандығын дәлелдеп тұр. «Құдайдың қара жері» ортақ болғанымен әр рудың белгілі қастауы, жайлауы, көш-қон жолы болған. Сондықтан, ғұлама ғалым С.З.Зиманов көшпелі тұрмыста қазақтарда феодалдық қатынастың негізі ретінде жер (жайылым) феодалдық меншіктің объектісі болған деп тұжырым жасайды.

Рулық қауымның жайылым жері, көшуге бөлінген жас, мал айдайтын жол, құдық көздері баршаға пайдалануға тиесілі меншік болса мал, құрлыс, бау-бақша, өзің қазған құдық арық, тағы басқа жеке мүліктік құқықтың болғандығын байқаймыз. Оған салған үйің баққан моалң, қосымша ретінде аңшылық, балық аулау құралдарың, тіпті малыңа салатын ен-таңбаң жатқызылған. Иесі табылмаған олжа да біреудің меншігінен өтіп, екінші адамның меншігіне айналған. Меншік құқығы бұзылғанда қазақ әдет-ғұрып заң нормалары келтірілген шығындарды толтыруға рұқсат еткен. Оны зерттеушілер еңбегінде «жекеменшікке қол сұғу ең ауыр қылмыстардан саналып, ондай іс-әрекет жасаушылар аяусыз жазаланған. Біреудің мал-мүлкін тартып алып пайдалану – арам. Адам баласы өзін тек адал еңбегімен асырап-бағу қажет», – деп есептейді [3, 20].

Міне осындай жекеменшікке қолсұғушылыққа байланысты шыққан шығынды қалпына келтіру үшін қолданылатын жазалардың бірі туралы: «малымен тартатын жазаға: құн, айып – қиып, т,б, жатады», – деп көрсетеді. Қазақ құқық жүйесінде меншікке жататын мал-мүліктің бір адамнан екінші адамға өтуі үшін негіз болатын келісімшарттар, (шарттардың) түрлері ертеден-ақ қалыптасып, сату- сатып алу, айырбас, қарыз беру, сыйға тарту, өсиет айту, тауып алу, олжа, соғыстан түскен олжа, жалдану немесе жалға беру, кепіл, сүйінші, соғым, сыбаға, жылу, жұртшылық асар, мұраға қалдыру сияқты азаматтық қатынас айналымында кеңінен орын алған, құқықтық жағынан әдет заңдарымен реттеліп отыратын, демократиялық сипаттармен безендірілген тек қана ізгілікті көздейтін қатынастар қоғамның даму сатысына қарай өзгеріп, толысып, бірақ халықтың қажетін қанағаттандырып отырды: ол өзінің бастауларын сол қазақтың әдет құқығынан алды, соған сүйенді, соған бағынды. Ал заңгер ғалым С.Зиманов «Қазақ құқығы – ұланғайыр «еркін» аймақта орналасқан, түркі тілді көшпелі өркениеттің төл туындысы, әрі мәдени жемісі, әрі мұрасы», – деп өте жоғары бағалайды [3, 2].

Сонымен, өз ойымызды қорытындылай келе, айтарымыз меншік институты көшпелі дала халқының өмірінде мәңгілік мүдде болып есептелді. Ол жеке отбасынан ел билігіне дейінгі әлеуметтік, экономикалық өзгерістерді тудыратын тетік болды. Меншік ұғымы қоғамның даму эволюциясына сәйкес әртүрлі мағынаға ие болып, түрлі заң, қағида, ережелер арқылы реттеліп отырды. Көшпелі қазақ қоғамында жерге жеке меншік болған жоқ. Жер рудың меншігі деп есептелді. Жеке меншіктің шектелуі – жердің билігінің қоғамдық,

рулық, тайпалық, мемлекеттік, жалпы алғанда халықтық меншік қағидасын қатаң сақтауынан көрінді. Оның өзі қазақтардың әдет заңдарына негізделген, көшпелі өмір, рулық тұрмыс, шалқыған кең даладағы мал шаруашылығы мен қауымдық жерді өндеу, қазақ қоғамының өзіне тән мәдениеті, қоғамдық, саяси құрылысының қалыптасуы мен дамуына әсер етті. Меншік ұғымы қазақтардың құқықтық ұғымында негізінен өсірген малы, еккен бағы, қазған арығы мен құдығы, үйдегі дүние-мүлкіне ғана жүретін болған. Меншікті қорғау үшін мүліктік жауапкершілік жүйесі қазақ әдет-ғұрпында құн, айып институты секілді жауапкершілік институттарын қалыптастырған. Яғни, меншік құқығының мазмұны, меншік құқығы субъектісінің заң арқылы танылатын және қорғалатын өзіне тиесілі мүлікті өз қалауынша иелену, пайдалану және оған билік ету құқығы болып есептеледі. Сонымен қатар бұл тарауда меншікке ие болудың жолдары қарастырылып, меншік құқығын қорғаудың қазіргі кездегі заңнамалардағы көрінісі мен салыстырмалы түрде қарастырылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Ф.Энгельс. «Происхождение семьи, частной собственности и государства» повторное издание. М: 2012.
2. А. Ғаббасов. «Ғұндардың меншік заңы» 2019.
3. А.К.Мұхтарова. «Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы» 1994.

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Смагулова А.С.

АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫ ЖЕТІЛДІРУ ТЕТІГІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нургалиев Е.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Адамның құқықтары мен бостандықтары туралы халықаралық-құқықтық құжаттар жекелеген мемлекеттердің заңдарына ықпалын тигізіп отырады. Халықаралық құқық қорғау ұйымдарына мүше болып кірген ел халықаралық құқық нормаларын өз аумағында бұлжыт-пай орындап отыруға міндетті. Қазақстан Республикасы Біріккен Ұлттар Ұйымына, Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастықты сақтау ұйымына мүше болып кіргендіктен, осы ұйымдардың адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жақындағы құжаттарын мойындайды және оларда қойылатын талаптарды орындап отырады. Қазақстан Республикасында адам құқықтары мен бостандықтарын айқындайтын құқықтық нормалар мен ережелер халықаралық құқықтың құрамдас бөлігі болып табылады[1,42-43б]. БҰҰ-ның Жарғысында «Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сөзсіз сақтау және тану әрбір мемлекеттің күүметті борышы мен міндеті болып табылады» деп жарияланған. Осы Жарғыға сәйкес әрбір мемлекет өз аумағында тұратын барлық адамдардың құқықтары мен бостандықтарының жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге, адамды кемсітушілікке жол бермеуге тиіс. Халықаралық құқықтың актілер Қазақстан Республикасындағы заң шығарудың қайнар көзі болып табылады.

Қазақстан Республикасы халықаралық құқық қағидалары мен нормаларын құрметтейді және олардың негізгі қағидаларын іс жүзінде басшылыққа алады. Қазақстан Республикасының Конституциясы біздің мемлекетіміздің құқықтық жүйесін алықаралық құқықтық жүйенің құрамдас бөлігі деп таниды. «Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясы». БҰҰ-ның Бас ассамблеясы 1948 жылы «Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясын» қабылдаған болатын. Қазір бұл құжат өркениетті адамзат түгел мойындаған, адам атаулының бәріне бірдей, дүние жүзінің прогресшіл күштері түгел таныған, адам құқықтары туралы негізгі құжат болып табылады.

Декларация мәтінінен орын алған адам құқықтарын сипатына қарай үш топқа жіктеуге болады. Бірінші топқа адамдардың табиғи және тумысынан жазылған құқықтары жатады. Адамның өмір сүру құқығы, оның жеке басының бостандығы, құлдықтан азат болу құқықтары осының мысалдары. Әр адамның туылғаннан пешенесіне жазылған, қасиетті және қастерлі құқықтарына ешкімнің қол сұғуға қақысы жоқ. Адамды азапқа салуға, оған өрескел қаталдық көрсетуге немесе оның намысын қорлайтын шаралар қолдануға, оның жеке өміріне қол сұғуға тыйым салынады. Адамның арына, абыройына тиетін әрекеттерге, оның тұрғын орнына басып кіруге, мүлкіне қол сұғуға жол берілмеуі тиіс.

Екінші топқа азаматтыққа байланысты құқықтар мен бостандықтар жатады. Бұлар — адамның азаматтық алу, еркін жүру, тұрғылықты жерін таңдап алу, некеге отыру, отбасын құру, баспана иесі болу, ұждан бостандығы; шерулерге қатысу; мемлекет істерін басқаруға қатысу құқықтары. Үшінші топқа — экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жатады. Бұлар — адамның еңбек ету, өз қалауы бойынша жұмыс таңдау, еңбегіне сай ақы алу, меншік иесі болу, кәсіптік одақтарға бірігу, қоғамдық бірлестіктердің жұмысына қатысу, демалу, білім алу, адамға лайық тұрмыс құру құқықтары. 1966 жылы БҰҰ Бас ассамблеясы экономикалық, саяси және мәдени құқықтар туралы шарттар қабылдады. Бұл шарттар «Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясының» ережелері негізінде қабылданды. Оларды жүзеге асырудың кепілдіктерін қарастыратын, адам құқықтарының сақталуын бақылап отыратын арнайы комитет құрылды. Бұл комитетке шартқа қосылған мемлекеттердің өкілдері сайланатын болды. Оған қатысушылар мемлекет ішінде адам құқықтарының қорғалуы жайында комитетке ұдайы баяндап отырады. Сонымен бірге комитет шартқа қосылған мемлекеттердегі адам құқығының қорғалуы жайын өз тарапынан тексеріп отырады. Конституцияда, басқа да заңдарда аталған азаматтардың құқықтары мен бостандықтары оларға заңды мүмкіндіктер береді. Ол мүмкіндіктерді жүзеге асыру үшін кепілдіктер қажет. Кепілдіктер мемлекет тарапынан жасалып, оның қадағалауында, бақылауында болады. Соның негізінде әр азамат заңда көрсетілген құқықтарын өзінің, халқының игілігіне пайдалана алады. Азаматтарда сот арқылы қорғайтын құқық пен бостандықтан басқа да құқық пен бостандықтар бар. Оларға еңбек ету, білім алу, әлеуметтік қамсыздандыру, денсаулық сақтау құқығы мен бостандығы жатады. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына ең негізгі кепілдік — оның құқықтары мен бостандықтарына шек қоюшылықты

болдырмау[2,16-б]. Құқық пен бостандыққа шек қою немесе олардан айыру жағдайлары тек қана конституцияда көрсетіледі. Конституция бойынша адамды құқығы мен бостандығынан айыру немесе шектеу төтенше жағдайда және уақытша ғана қолданылады. Азаматтардың құқығы мен бостандығына негізгі кепілдік беретіндер — өздеріне осындай міндеттер жүктелген және оны іс жүзіне асыратын мемлекеттік органдар, ұйымдар, лауазымды адамдар болып табылады. Барлық мемлекеттік органдар азаматтардың құқығы мен бостандығын пайдалануына жағдай жасау үшін құрылған. Олардың негізгі мұратының өзі сол — азаматтардың заңды құқықтарын қорғау үшін қызмет ету. Жеке және қоғамдық мүдделердің үйлесімді болуы мүмкіндігі туралы және адамның ішкі өмірінің құндылықтары мен қоғамдық игіліктермен келісу мүмкіндігі туралы барлық уақыттағы ең маңызды философиялық және саяси сұраққа біз оң жауап береміз. Жеке адамның өмір сүру құқығын қамтамасыз ету, оның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғау, азаматтардың бостандығы мен әл-ауқатын қамтамасыз ету арқылы, мемлекеттік билік адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын және өз елінің әлеуметтік өркениетінің ілгерілеуін қамтамасыз етудің екі еселенген міндетін орындай отырып, жалпыадамзаттық құндылықтарды жүзеге асырады. Адамның құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру оларды қамтамасыз етуді ғана емес (кепілдіктер жүйесін), сонымен бірге адамдардың заңдылықты іске асыру жөніндегі әрекеттері мен жүйелерін қамтиды. Атап айтқанда, құқықтарды жүзеге асырудың келесі түрлері қарастырылады: тыйымдарды сақтау; құқықтарды жүзеге асыру; міндеттерді орындау; бұзылған құқықтарды қорғау үшін заңды мемлекеттік органдардың, сондай-ақ олардың лауазымды тұлғаларының стандарттарды қолдануы. Адам құқықтары мен бостандықтары кез-келген өркениетті қоғам мәдениетінің ажырамас бөлігі, оның моральдық құндылықтарының жоғары көрінісі болып табылады. Қазіргі әлемдегі адам құқықтарының рөлі мен орнын талдай отырып, осы жалпыадамзаттық құндылықтардың қоғамдағы қатынастарға да, халықтар, нәсілдер мен мемлекеттердің өзара іс-қимылына әсері сөзсіз туындайды. Адамзат өркениетінің тарихын адам құқығын қорғау үшін күрес ретінде дұрыс қарастырудың маңыздылығы өте маңызды. Сонымен қатар, күрестің басты мақсаты мемлекеттің мәнін өзгерту, оны адам құқығын растайтын құралға айналдыру болды[3,42-б]. Талдауды қорытындылай келе, елімізде бір жағынан, заңда азаматтардың өз құқықтарын қорғау бойынша тәуелсіз іс-әрекеті мүмкіндігі қарастырылған, ал екінші жағынан, адамның өз құқықтарын өзін-өзі қорғауға байланысты кейбір мәселелердің толық құқықтық реттелмеуі мүмкін деген қорытынды жасауға болады. Бұл өзін-өзі қорғауға, өршіл заң проблемаларына жүгінген адам үшін негіз болады. Мемлекет азаматтарға бостандықтар мен бостандықтарды қорғауға мүмкіндік берген жағдайда, заң нормалары осындай қорғауға байланысты әрекеттердің (әрекетсіздіктің) лимиттерін анық және дәл белгілеуі қажет. Қоғамдық қатынастардың осы саласын реттейтін Қазақстан заңнамасы сөзсіз қайта қарауды және сындарлы өзгерістерді енгізуді талап етеді, бірақ бұл мәселеде шетелдік тәжірибеге жүгіну күтілген нәтижелерге әкелмеуі мүмкін[4,17-б]. Адамның құқықтары

мен бостандықтарының кепілдіктерін қамтамасыз ету проблемасы адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтау мәселесіндегі өткір мәселелердің бірі болып табылады. Халықаралық құқыққа сәйкес адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету тұжырымдамасы халықаралық шарттар мен басқа да нормаларды жасау арқылы мемлекеттердің адам құқықтары мен бостандықтары саласындағы халықаралық міндеттемелерін сақтау және орындау үшін қажетті жағдай жасау процесін қамтиды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М. Бейбитов Құқықтық мемлекеттегі адамның құқықтары мен бостандықтарының абсолютілігі «Тураби» №4. - 2002 42-43 б.б.
2. Д. Булгакова Мемлекет және құқық теориясы. - Алматы. -2015. -16 б.
3. Т.К. Әуелғазина. «Тәуелсіз Қазақстандағы жеке тұлғаны қалыптастыру үрдістері» //Вестник Каз.Ну. Серия юридическая. №3. -2006. - 42 б.
4. Қ.Айтқожин., Қ.Қанағатова Адам және азаматтық құқықтары мен бостандықтары мен қоюдың Конституциясының негіздері. //Заң. №6.-2001.17 б.

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к. доц. Исибаева Е.И.

**ҰРЛЫҚ ЖАСАУШЫ ҚЫЛМЫСКЕРДІҢ ЖЕКЕ БАСЫНЫҢ
КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ**

Ержанов К.С.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Көптеген жылдар бойы қылмыскердің тұлғасы криминологияның орталық мәселелерінің бірі болды және болып қала береді. Кез келген қылмыс адам мінез-құлқының актісі болып табылады. Адам қызметінің уәждемесі негізінде жатқан жеке тұлғалық сипаттамалар қылмыстық мінез-құлқтың барлық тетігінің негізгі және маңызды буыны болып табылады. Қылмыс жасау себептерінің кінәлінің жеке ерекшеліктерімен өзара байланысы жеке тұлғаның сипаттамасын ықпал етуді ескертудің тікелей объектісімен жасайды.

Л.В. Багрий-Шахматов та қылмыскердің жеке тұлғасы — бұл маңызды фактор, оны білмей және есепке алмай қылмыстық саясаттың мақсаттарына қол жеткізу мүмкін емес екенін атап өтті[1;22].

Қылмыскердің жеке басын терең криминологиялық зерттемей, оның әлеуметтік-демографиялық, психологиялық және адамгершілік сипаттарын егжей-тегжейлі талдаусыз тиімді қылмыстың алдын алу, оларды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою мүмкін емес.

Криминологиялық ғылымда қылмыскердің жеке мәселелері — «қылмыскер тұлғасы» түсінігі, қылмыскер тұлғасындағы әлеуметтік және биологиялық мәселелер, қылмыскердің жіктелуі мен типологиясы, қылмыскер санының криминологиялық сипаттамасы, оның құрылымы туралы бірқатар негізгі мәселелерді атап көрсетуге болады.

Криминологиялық әдебиетте «қылмыскердің тұлғасы» ұғымының мазмұны туралы әртүрлі көзқарастар айтылады.

Г.А.Аванесовтың пікірінше, «қылмыскердің жеке басы заңмен тыйым салынған қоғамға қауіпті әрекет жасаған адамның жеке басы ретінде анықталады» [2;13].

П.С. Дагель қылмыстық-құқықтық мағынада қылмыскердің жеке басын ашып, «бұл қылмыстық-құқықтық мәні бар қылмыс жасаған адамның әлеуметтік саяси, психикалық және физикалық белгілерінің жиынтығы» деп көрсеткен.

Ю.М.Антонян қылмыскердің жеке басы — бұл «адам психикасының басқа адамдармен әр түрлі және жүйелі өзара іс-қимыл жасау үрдісінде пайда болған психологиялық әлеуметтік маңызды жағымсыз қасиеттерінің жиынтығы» деп есептейді [3;153].

Біз В.Д.Малковпен келісеміз, «қылмыскердің жеке басы» ұғымын оның жалпы әлеуметтік және заңды мазмұнының бірлігінде қарастыру керек.

Аталған ұғымның жалпы әлеуметтанулық мазмұны қоғаммен өзара іс-қимыл нәтижесінде оның саналы өмірінде қалыптасатын және нәтижесінде оны қоғамға қауіпті және құқыққа қарсы мінез-құлыққа итермелейтін қылмыскердің адамгершілік-психологиялық сипаттары мен қасиеттерін құрайды. «Қылмыскердің жеке тұлғасы – басқа адамдармен әр түрлі және жүйелі өзара іс-қимыл жасау үрдісінде пайда болған әлеуметтік маңызды жағымсыз қасиеттердің жиынтығы».

Заң тұрғысынан қылмыс — қылмыстық заңнамада жаза қауіпін төндіріп тыйым салынған, қоғамдық қауіпті әрекет жасаған адам қылмыскер болып табылады.

Жалпы әлеуметтанулық және заңдық (қылмыстық-құқықтық) белгілердің жиынтығы қылмыскердің жеке басын құрайды — «...қылмыс жасаған адам, оның қоғамға қарсы бағыты көрінген, қылмыстық мінез-құлық сипатына сыртқы жағдайлармен және мән-жайлармен ұштастыра әсер ететін теріс әлеуметтік мәні бар қасиеттердің жиынтығын көрсететін адам» [4;82].

Қылмыскердің жеке басының құрылымы қылмыс жасаған адамды сипаттайтын биологиялық, физиологиялық, әлеуметтік белгілердің жиынтығын қамтиды. Алайда заң әдебиетінде оларды жүйелеу критерийлеріне қатысты бірыңғай пікір жоқ.

А.И.Долгованың пікірінше, қылмыскердің жеке басының құрылымында белгілердің алты тобын бөліп көрсету керек: 1) әлеуметтік-демографиялық белгілер; 2) қылмыстық-құқықтық белгілер; 3) тіршілік әрекетінің түрлі салаларындағы әлеуметтік көріністер немесе кейде әлеуметтік байланыстар туралы айтады; 4) адамгершілік қасиеттері; 5) психологиялық белгілері; 6) физикалық (биологиялық) сипаттамалары.

В.Д.Малков қылмыскердің жеке тұлғасына мынадай кіші құрылымдарды (белгілерді) кіргізеді: биофизиологиялық, әлеуметтік-демографиялық және әлеуметтік-рөлдік, адамгершілік-психологиялық, қылмыстық-құқықтық және криминологиялық.

Біз неғұрлым кең тараған деп танылған және мынадай белгілер топтарын қамтитын қылмыскер тұлғасының үш негізгі құрылымына тоқталатын боламыз: 1) әлеуметтік-демографиялық белгілер; 2) қылмыстық-құқықтық белгілер; 3) адамгершілік қасиеттері мен психикалық-логикалық ерекшеліктері.

Әлеуметтік-демографиялық белгілерге жасы, жынысы, білімі, әлеуметтік жағдайы, отбасы жағдайы, материалдық қамтамасыз етілу деңгейі сияқты тұлға сипаттамалары жатады.

Адамгершілік-психологиялық белгілер көзқарастар мен нанымдарды, өмірлік ұмтылыстарды, құндылық бағдарларды, мораль нормаларына көзқарасты қамтиды. Көбінесе олар психиканың ақауларын, мүмкін болатын зардаптарға жауапкершілікті елемеуді, өз іс-қимылдарын бақылауды жоғалтуды, дұрыс шешім қабылдау қабілетсіздігін көрсетеді. Мұның себептері, әдетте, алкогольдік және есірткілік мас болу; болып жатқан оқиғаларға барабар реакцияның болмауы; психоневрологиялық жағдайлар; қауіптіліктің гипертрофиялық сезімі болып табылады [5;309].

Қылмыс жасаған адамдардың қылмыстық-құқықтық белгілері мен қасиеттеріне көптеген авторлар: бағыттылығын, бағдарын, уәждемесін, тәсілдерін, рөлдік қатысуын, қылмыстық іс-әрекеттің ұзақтығын, сондай-ақ соттылықтың болуын не болмауын жатқызады.

Қылмыстық-құқықтық белгілер қылмыскердің жеке тұлғасын тұлғаның деформация дәрежесін, оның ерекше қасиеттерін көрсете отырып сипаттауда аса маңызды болып табылады. Көрсетілген белгілердің қатарына мыналар жатады: жасалған қылмыстың сипаты, қылмыс жасаған кездегі рөлі, бұрынғы қылмыстық іс-әрекеттер туралы деректер, қылмыстық іс-әрекеттердің бағыты мен уәждемесі, қылмыстық іс-әрекеттің ұзақтығы мен қарқындылығы, қылмысқа дайындық дәрежесі, қылмыстық салдарларға көзқарасы, соттылықтың болуы. Сотталғандығы туралы деректер қылмысты қайталап жасауда неғұрлым белсенді көрінетін мінез-құлықтың, көзқарастың, дағдылардың, әдеттердің қоғамға қарсы бағыттылығының тұрақтылығын сипаттай алады.

Жоғарыда айтылғандай, жасалған қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесі едәуір дәрежеде оны жасаған адамның жеке сипаттамаларына негізделеді. Бұл ретте ұқсас қылмыс жасаған қылмыскерлердің жеке басының құрылымы жалпы ұқсас белгілермен сипатталады, «...қылмыскерлердің белгілі бір топтарына тән белгілер туралы айтуға болады, мысалы, бұзақы, тонаушы, алыпсатарлық және т. б. жеке басының белгілері туралы» [6;28].

Аталған белгілерді зерделеу қаралып отырған санаттағы қылмыскерлердің типтік белгілері туралы түсінік алу үшін қажет.

Соңғы бес жыл ішінде ұрлық ең көп таралған қылмыс болып қала беруде. Ұрлыққа қарсы іс-қимыл қылмыстық саясаттың маңызды бағыттарының бірі және криминологиялық теория мен тәжірибенің басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Ұрлық жасаған адамдар туралы статистикалық деректерді зерделеу қылмыстық мінез-құлықтың жалпы заңдылықтарын анықтауға, ұрлық жасауға

бейім адамдарға тән белгілерді анықтауға және қылмыстың осы түріне қарсы іс-қимыл шараларын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтік-демографиялық белгілер. Статистика мәліметтеріне сәйкес, Қазақстан Республикасындағы ұрлықтың басым бөлігін ер адамдар жасайды

Көрсетілген кезеңде ұрлық жасаған 311 772 адамның 85,4% - ы ерлер, 14,6%-ы әйелдер. Алайда, әйелдер жасаған қылмыстардың жалпы массасында ұрлық ең көп таралған қылмыс болып табылады — ұрлық жасаған әйелдердің үлес салмағы 47,4% құрайды.

Жас ерекшелік деректерін талдау көрсеткендей, ұрлық жасаған адамдардың негізгі массасы 21-ден 29 жасқа (34,7%) және 30-дан 39 жасқа

Ұрлық жасаған 14 пен 17 жас аралығындағы кәмелетке толмағандардың үлесі 5,1% - ды құрайды. Сонымен бірге, кәмелетке толмаған ұрылар санының азаю үрдісі тұрақты: 2010 — 6,82%, 2011 — 6,3%, 2012 — 5,7%, 2013 — 5,9%, 2014 — 4,4%, 2015 — 4%, 2016— 3%.

Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық істерді зерделеу нәтижелері және оларды қарау тәжірибесі ұрлық субъектілерінің қылмыстық іс-әрекеттері көбінесе олардың бала жасынан жеке басын қалыптастырудың қолайсыз жағдайларына байланысты екенін көрсетеді, бұл жерде ата-аналардың рөлі бірінші дәрежелі мәнге ие.

Көбіне, бұл ата-аналар спирттік ішімдікке салынған толық емес немесе қолайсыз отбасылар және мұндай отбасындағы ата-аналар балаларды қажетті қамтамасыз етуге тырыспай, олардың тәрбиесіне қатыспайды, олардың мінез-құлқына немқұрайлы қарайды, жұртшылықтың ескертулеріне құлақ аспайды.

Мұндай отбасылардағы жасөспірімдер өз еркіне беріліп, ішімдік ішуді, есірткі заттарын сынап көруді ерте бастайды, мектептегі сабақтарына бармайды, полиция учаскелеріне алып келулері бар.

Олардың мінез-құлқы ата-аналардың теріс үлгісімен ғана емес, сонымен қатар олардың әлеуметтік жағдайының төмендігінен немесе өзге де себептерге байланысты құрдастарымен өз орталарына қабылдамауынан туындайды, олар өздерін қоғамның заңға бағынушы бөлігіне қарсы қоюға ұмтылады.

Тұлғаны сипаттайтын маңызды белгі *білім деңгейі* болып табылады. Әрине, білім деңгейі өздігінен криминогендік фактор емес. Алайда ол мораль, мүдделер мен қажеттіліктерді, құндылықты бағдарларды, қызметтің мақсаттары мен уәждерін қалыптастыруға тікелей әсер етеді. Білім беру тұлғаның интеллектімен, ерік қасиеттерімен тығыз байланысты.

Жекелеген санаттағы сотталған адамдардың жеке басын криминологиялық зерттеулерде қылмыс жасаған адамдардың білім деңгейі әлеуметтік тұрғыдан мақұлданған мінез-құлқы бар осы жастағы азаматтардан төмен екені атап өтіледі. Статистика көрсеткендей, ұрлық жасаған адамдардың басым көпшілігінде ол шынымен төмен.

Ұрлық жасаған адамдардың жалпы санынан жоғары білімі бар — 2,7%, орта немесе орта арнаулы білімі бар-84,5%.

Білім деңгейі әлеуметтік жағдай мен қызмет түріне тікелей байланысты. Адамның еңбек қызметіне дайындығы, мамандық алу мүмкіндігі және кейіннен жұмысқа орналасуы білім деңгейіне байланысты.

Қылмыскерлердің қаралып отырған санатының арасында жұмыссыздардың жоғары пайызы әбден негізделген. Қолайсыз экономикалық факторлар және олармен байланысты азаматтардың әл-ауқатының нашарлауы жасалатын пайдакүнемдік қылмыстар санының, бірінші кезекте ұрлық санының артуына тікелей әсер етеді.

Тұрақты табыс көзінің болмауы адамды қаржы және материалдық мәселелерді шешу тәсілі ретінде қылмыс жасауға итермелейді.

Қылмыстық-құқықтық белгілер. Қылмыскердің жеке басының маңызды қылмыстық-құқықтық белгісі бұрын жасалған қылмысы үшін соттылықтың болуы болып табылады. Төменде ұрлық жасаған, бұрын қылмыс жасаған адамдардың саны туралы статистикалық деректер берілген

Адамгершіліктік-психологиялық белгілері. Ұрлықтың пайдакүнемдік бағыты құқық бұзушылық ретінде ұрлық жасаған адамдардың криминологиялық кескінінің негізгі белгілерін анықтайды. Әдетте, бұл тұлғасы девиантты мінез-құлық бар микроортада қалыптасқан, алкогольге немесе есірткіге тәуелді, жұмыс істемейтін және қандай да бір қоғамдық пайдалы еңбекпен айналыспайтын, бұрын қылмыстық жауапкершілікке тартылған, паразиттік өмір салтын жүргізетін адамдар.

Көп жағдайда мұндай тұлға мәдениеттің төмен деңгейімен, өресіз қызығушылықтармен, құндылықтық бағдарлардың және өмірлік жоспарлардың болмауымен, азаматтық міндеттерге теріс немесе немқұрайлы қараумен сипатталады.

Ұрлық жасайтын адамдардың басым бөлігі әлеуметтік бейімделген және көпшіл, бірақ өтірікші және жылпос, олар жасаған қылмыстарға парықсыз, өзіндік сынсыз қарайды.

Сауалнама нәтижелері бойынша сотталғандардың 74,1% - ы жасалған құқық бұзушылыққа теріс көзқараста, бейтарап — 23,4% - ы, оң көзқараста — 2,3% - ы, сонымен қатар олардың 47,6% - ның сотталуы бірінші рет емес.

Ұрлық жасаған адамның жеке басының әлеуметтік-демографиялық, қылмыстық-құқықтық және адамгершіліктік-психологиялық белгілеріне жүргізілген зерттеу қорытындылары осы қылмыскерлердің топтамасына жинақтама сипаттама беруге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасында ұрлық жасаған адамның орташа статистикалық кескіні былайша көрінеді.

Бұл 21-ден 39 жасқа дейінгі жас немесе орта жастағы, орта немесе орта арнаулы білімі бар, әлеуметтік жағдайы төмен, үйленбеген, жұмыссыз, материалдық және қаржылық жағдайы төмен ер адам. Оның тұлғасы девиантты мінез-құлықпен құрылған, соның салдарынан оның қандай да бір қоғамдық пайдалы еңбекпен айналысуға ұмтылысы жоқ.

Демек, қылмыстық мінез-құлықтың алдын алу, ұрлық жасаудың себептері мен жағдайларын жою жоспарында аталған адамдар тобына ерекше назар аударылуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1. Бағрий-Шахматов Л.В. Система наказаний по советскому уголовному праву, их классификация и правовое регулирование исполнения: Автореф. дисс. ...докт. юрид. наук: 12.00.08. — Минск, 2009.— С. 22–23
2. Личность преступника. — М.: Юрид. лит., 2005. — С.13
3. Антонян Ю.М. Личность преступника. Криминология: учебник / Под ред. В.Н.Кудрявцева, В.Е.Эминова. 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, 2009. — С.153.
4. Криминология: Учебник для вузов / Под ред. В.Д.Малкова.— М., 2006. — С.82.
5. Цеева С.К. Личность преступника: понятие, структура и типология // Вестник АГУ, 2015. — №2. — С.309.
6. Волков Б.С. Личность преступника как предмет уголовно-правового и криминологического исследования. — Казань, 2002. — С. 28.

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНСТИТУТА АДМИНИСТРАТИВНОГО КОРРУПЦИОННОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Жанабай А.Ұ., Курманова А.К.

k.aigul_k@mail.ru

Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова

Коррупционные действия нарушают конституционные права и интересы человека и гражданина, сводят на нет все демократические начинания и преобразования, усиливают недоверие общественности к государству, государственному аппарату, к власти. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» определяет деяния, способствующие коррупции, в связи с которыми применяется дисциплинарная, административная и уголовная ответственность [1]. Необходимо разделять коррупционное административное правонарушение и коррупционное уголовное правонарушение, разделяемое по степени тяжести последствий. Применения мер административного взыскания являются более эффективными в связи тем, что не требуют особых затрат и усилий со стороны государственного органа, а также проявляется соответствие основному принципу карательно-воспитательной функции применения ответственности: эффективное наказание требует его быстрого применения. Также увеличение времени применения механизма наказания поднимает вопрос о возможности его избежания [2, ст.47–52].

Восстановление нарушенных прав, профилактика возникновения разногласий и споров среди населения являются важнейшими целями административного законодательства. Концепция правовой политики Республики Казахстан, определенный на период 2010 – 2020 годы устанавливает развитие административно-деликтного права в рамках административного права, в основе которого приоритет конституционных прав и свобод человека и гражданина [3]. Поэтому для определения различий между административно-правовыми и уголовно-правовыми санкциями возникает необходимость установления соответствия степени общественной опасности и

характера правонарушения, и это становится актуальным, когда в правоприменительной практике административные санкции могут быть больше уголовных, превосходить их.

Согласно Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях, вступившего в силу 1 января 2015 года, административная ответственность применяется тогда, когда правонарушение по характеру не влечет уголовную [2, ст.2]. При этом привлечение к административной ответственности осуществляется в отношении вменяемых физических лиц, имеющих шестнадцатилетний возраст к моменту совершения правонарушения, и юридические лица [2, ст. 28]. Согласно Закона Республики Казахстан «О государственной службе» иностранные граждане, лица без гражданства не могут относиться к категории государственных служащих [4, п.12 ст.1]. Данный кодекс определяет ряд коррупционных правонарушений, влекущих административную ответственность.

Административное правонарушение – это установленное Кодексом об административных правонарушениях противоправное действие или бездействие физического или юридического лица, влекущее административную ответственность [2, ч. 1 ст. 25]. При этом коррупционное правонарушение отличается от иных административных правонарушений умыслом. То есть административное коррупционное правонарушение выражает собой умышленное деяние лица, выполняющего государственные функции, которое выражается получением определенных благ в свою пользу, а также умышленное деяние физического лица по предоставлению данных благ, если эти действия не подпадают под признаки уголовно-наказуемого деяния [2, ст. 47–52].

Согласно пункту 12 статьи 1 Закона Республики Казахстан «О государственной службе», государственный служащий признается лицом, имеющим гражданство Республики Казахстан, занимающий должность в государственном органе, чей труд оплачивается из государственного бюджета, и имеющий полномочия в соответствии со своей должностью [4].

Список субъектов можно продолжить также наличием физических и юридических лиц, предоставляющие незаконное материальное вознаграждение, блага и преимущества. [4, п. 4 ст. 3]. При этом субъект – физическое лицо – лицо, имеющее шестнадцатилетний возраст; а также субъект – юридическое лицо – руководитель исполнительного органа данного лица или представитель данного юридического лица. При этом невменяемость физического лица при совершении коррупционного правонарушения является обстоятельством, освобождающим от административной ответственности [2, ст.29]. При этом данное обстоятельство должно быть основано на заключении судебно-психиатрической экспертизы. При этом при признании данного обстоятельства административное производство не должно быть начато, либо должно быть прекращено за отсутствием состава правонарушения.

В дополнение к Кодексу Республики Казахстан об административных правонарушениях иные нормативные правовые акты могут устанавливать ограничения по отношению к отдельным категориям государственных

служащих. К лицам, установленным Законом Республики Казахстан «О противодействии коррупции», применяются положения Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях [5, ст.3]. По отношению к депутатам Парламента Республики Казахстан, к иным политическим государственным служащим, судьям применяются положения Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях, но на основании специальных процедур по законодательным актам о правовом положении данных субъектов.

В отношении совершения административного коррупционного правонарушения применяется одна мера административного воздействия – административный штраф с точным указанием количества месячных расчетных показателей на время совершения правонарушения. При этом не определена какая-либо вероятность применения основных, дополнительных видов административного наказания. Данная сумма может быть снижена на не более тридцати процентов при наличии смягчающих ответственность физического лица обстоятельств и отсутствии отягчающих обстоятельств [2, ч. 2 ст. 819]. К правонарушителю – юридическому лицу - данное положение не применяется. Административное наказание в виде административного штрафа может быть исполнен виновным лицом добровольно либо в принудительном порядке посредством удержания у источника дохода или обращения взыскания на принадлежащее виновному имущество на праве собственности. Срок давности в отношении длящихся или продолжаемых административных правонарушений не применяется к административным коррупционным правонарушениям.

Признак повторности совершения административного коррупционного правонарушения означает совершение правонарушения в течение одного года со дня наложения административного наказания за ранее совершенное деяние. Именно день вынесения постановления суда о привлечении к административной ответственности за совершение административного коррупционного правонарушения, а не день вступления в законную силу данного судебного акта, является важным фактором в отношении назначения административного наказания.

Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях предусматривает в качестве дополнительной меры наказания – конфискацию как имущества, явившегося средством совершения административного правонарушения, так и имущества, добытого в результате его совершения, при условии указания на применение данной меры санкцией соответствующей статьи [2, пп. 3) ч. 1 ст. 41, ст. 45]. Но в отношении административных коррупционных правонарушений подобная мера не предусмотрена.

Использованные источники:

1. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.) // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=33478302
2. Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V «Об административных правонарушениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.05.2019 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=317399

3. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 год» // http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_.
4. Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года № 453 «О государственной службе»// https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z990000453_
5. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.) // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=33478302

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НЕЗАКОННУЮ МЕДИЦИНСКУЮ И ФАРМАЦЕВТИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Исхакова Р.А.

Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова

В условиях рыночных отношений, развития демократических институтов в Республике Казахстан приоритетным направлением деятельности государства является обеспечение основных прав человека, в том числе и права на охрану здоровье. На сегодняшний день проблема регулирования отношений в области реализации права на охрану здоровья неотъемлема от реализации естественных прав человека в целом и рассматривается через призму соблюдения и гарантирования основных прав граждан, а регламентация медицинской и фармацевтической деятельности является необходимостью в общем механизме правового регулирования общественных отношений.

Систему медицинского законодательства, в настоящее время, составляет ряд нормативных правовых актов, регулирующих различные области медицинской и фармацевтической деятельности. Вместе с тем, наличие комплекса законодательных актов, регламентирующих данную сферу, к сожалению, не всегда является эффективным.

Ситуация в социальной сфере на современном этапе характеризуется исключительной сложностью и противоречивостью. Деформации в данной области негативно отразились на состоянии общественного здоровья, которое, в свою очередь, во многом характеризует степень цивилизованности страны, активно влияя на ее социально-экономический потенциал. Выступая в качестве интегральной характеристики развития здравоохранения, уровень и качество здоровья населения выражает меру социальной ответственности государства перед своими гражданами за их физическое, психическое и социальное благополучие.

Известно, что переход к рыночным экономическим отношениям, как в нашей стране, так и в остальных постсоветских государствах, характеризовался заменой старых стереотипов при отсутствии новых, адекватных правоотношений, знаний в области управления различными социальными, экономическими, политическими областями жизнедеятельности, и, в частности, здравоохранения. Как следствие, произошел перенос акцентов с охраны здоровья населения на получение максимальной прибыли с минимальными издержками.

Система здравоохранения, испытывающая внутренний кризис, оказалась не в состоянии быстро и гибко реагировать на изменившиеся социально-экономические условия и удовлетворять трансформировавшиеся потребности общества, что выразилось в ограничении доступности медицинской помощи, снижении ее качества, неудовлетворительном сервисном обслуживании, нравственных деформациях и других деструктивных явлениях.

Происходящие базисные изменения в обществе, реформирование и совершенствование социальной сферы общественной и государственной деятельности, появление новейших технологий в медицине и фармации, а также негосударственного сектора здравоохранения обусловили необходимость совершенствования правового регулирования медицинской и фармацевтической деятельности.

Медицина, вбирая в себя все новейшие достижения науки и техники, создала высокоэффективные и, в то же время, довольно агрессивные лекарственные препараты, методики диагностирования и лечения, и поэтому, несмотря на достигнутые грандиозные успехи в познании и расшифровке тончайших процессов жизнедеятельности человеческого организма и его лечении, значительно возросла опасность причинения вреда пациенту в процессе оказания медицинской помощи.

На данном фоне также значительно повысилась опасность причинения вреда здоровью граждан путем производства и распространения фальсифицированных лекарственных средств, незаконной выдачи либо подделки документов, дающих право на получение наркотических средств и психотропных веществ и иной незаконной медицинской и фармацевтической деятельности. Как известно, любая лекарственная субстанция несет в себе потенциальную угрозу, так как ее неправильное назначение и использование может повлечь тяжкие последствия.

По имеющимся сведениям, в результате осложнений, вызванных бесконтрольным применением лекарственных средств, ежегодно в мире умирают сотни тысяч людей. Только в США эта цифра достигает 200 тысяч человек. Что касается ущерба стране, он исчисляется не одним миллиардом долларов США [1,12].

Вместе с тем реальные масштабы рынка контрафактной продукции, и тем более причиненного вреда, сегодня представить практически невозможно. Так, по оценкам Всемирной организации здравоохранения, примерно 10% (около 21 миллиарда долларов США) мирового оборота фармацевтической промышленности приходится на фальсифицированные препараты. Данный «черный» бизнес по доходности уступает лишь рынку оружия и наркотиков [2, 191-192].

Незаконная медицинская и фармацевтическая деятельность обладают значительной степенью общественной опасности и наносят огромный ущерб не только всей системе здравоохранения, но и генофонду страны в целом.

В структуре преступности данные общественно опасные деяния имеют сравнительно небольшой удельный вес. Статистические данные свидетельствуют о том, что тенденция зарегистрированных преступлений, предусмотренных статьей 266 УК Республики Казахстан, имеет колебательный характер. Так,

в 2017 г. не было зарегистрировано ни одного преступления. В 2018 г. было зарегистрировано 1 преступление, аналогичная картина и в 2019 г.

Относительно небольшое число зарегистрированных преступлений отнюдь не отражает реальной картины происходящего, что подтверждается эмпирическими данными: справками-отчетами, аналитическими справками о деятельности больничных организаций различных регионов страны. Как показывает практика, преобладающая часть указанных деяний находится в сфере действия факторов латентизации криминальных проявлений, в том числе искусственной ее разновидности.

Особенно отрицательно сказывается на общей социально-психологической атмосфере наличие в структуре правонарушений отсутствие надлежащего учета и невыявление всех случаев правонарушений, а также недостаточная информированность населения о раскрытых преступлениях и о наказании виновных. Чем выше удельный вес латентной, по тем или иным основаниям, преступности в общей массе совершаемых правонарушений, тем сильнее становится отрицательная психологическая атмосфера в определенных социальных группах населения [3, 278].

По справедливому утверждению ученых, преступность в сфере медицинского обслуживания населения обладает высоким уровнем латентности. [4, 28].

Вместе с тем, органы здравоохранения, располагающие фактами правонарушений действий врачей, часто не ставят в известность соответствующие органы, боясь огласки. Данное обстоятельство свидетельствует о непрофессионализме работников правоохранительных органов, недостаточностью либо отсутствием специальных знаний в области медицины и фармации, опыта. Кроме того, простым нежеланием раскрывать, расследовать данный вид преступлений.

В этой связи, хотелось бы подчеркнуть, что в целом проблема незаконной медицинской и фармацевтической деятельности для настоящего исследователя представляет большую сложность. Причины сложившегося положения, на наш взгляд, заключаются в следующем:

- незаконная медицинская и фармацевтическая деятельность, представляя собой, видовое проявление преступности в сфере медицинского обслуживания, не может быть исследована глубоко и полно, в условиях отрыва от своей научной основы, в качестве которой выступает научная дисциплина - медицинское право, которая, в свою очередь, является на стадии формирования; социально-правовое исследование любого социально-негативного явления должно преследовать цель по снижению его отрицательного воздействия во всех проявлениях. В этой связи забвение, а, в некоторых случаях пренебрежение устоявшимися формами и методами непосредственно-прикладного значения в области профилактики преступности, выступают в качестве препятствий к достижению устойчивых результатов в борьбе с данным явлением.

В настоящее время население тратит на лечение огромные суммы денег, при этом нет гарантии качественного лечения. При наличии выбора между государственной и частной медицинской клиникой, на сегодня, имеется возможность получить более качественную медицинскую помощь. Нежели, при отсутствии выбора, население вынуждено было обращаться в больницы, возможно, к

одному и тому же врачу, который не всегда был квалифицированным грамотным специалистом.

При этом негативным аспектом формирования частных медицинских учреждений является то, что к оказываемым медицинским услугам изменилось отношение у самих врачей. Они стали относиться к ним как к товару, который ими предлагается, порой забывая о качестве предоставляемых медицинских услуг, о святом долге врача, о клятве Гиппократата.

Как известно, в Республике Казахстан существует два звена системы здравоохранения: государственное и частное.

К государственной системе здравоохранения относятся государственные организации в области здравоохранения, организации здравоохранения, научные организации и организации образования в области здравоохранения, основанные на праве государственной собственности.

Негосударственный сектор представлен организациями здравоохранения, научными организациями, организациями образования в области здравоохранения, основанные на праве частной собственности, а также физическими лицами, занимающимися частной медицинской практикой (ст. 4 Закона Республики Казахстан «О системе здравоохранения» от 4 июня 2019 г. № 430-11).

Здравоохранение является такой специфичной отраслью государственного управления, функцией которой является охрана здоровья населения, в этой связи ученые нередко задаются вопросом: является ли система частного здравоохранения элементом государственного? По мнению Г.К. Утибаева негосударственная система здравоохранения является объектом государственно-управляющего воздействия лишь в определенной степени. Не вмешиваясь во внутриуправленческую деятельность негосударственных структур в области здравоохранения, государство, тем не менее, определяет основные параметры их правового статуса, осуществляет контроль, надзор и учетно-регистрационные действия.

Мы солидарны с Г.Р. Рустемовой относительно того, что здравоохранение есть система социальных, экономических и медицинских мероприятий, целью которых является сохранение и повышение уровня здоровья каждого отдельного человека и населения страны в целом.

На наш взгляд, спорную точку зрения высказал относительно деятельности государства по охране здоровья Г.К. Утибаев. Так, по его мнению, правильнее было бы говорить об охране здоровья народа, как части социальной функции государства, которая включает в себя охрану прав и свобод всего населения. По нашему мнению, охрана здоровья каждого человека является составляющей здоровья населения в целом.

Особую значимость среди всех систем жизнеобеспечения приобретает система здравоохранения, призванная оградить население от неблагоприятного влияния ставшей агрессивной внешней среды.

Основным назначением здравоохранения является удовлетворение потребностей населения в медицинских услугах, которые имеют как материальное, так и не материальное (духовное).

Как известно, система здравоохранения с начала 90-х годов XX века испытывала глубокий внутренний кризис, не позволявший ей адекватно реагировать на изменившуюся общественно-экономическую ситуацию. Отчасти это было вызвано тем, что здравоохранение Казахстана вошло в переходный период со значительным перегрузом больших и малых проблем, накапливаемых десятилетиями. Ориентация в течение длительного времени на преимущественное наращивание медицинских кадров, больничных коек, амбулаторно-поликлинических посещений, уровней госпитализации, чрезмерной специализации и других количественных показателей не только окончательно не решала проблемы удовлетворения потребностей населения в лечебно-профилактической помощи. Но и в то же время стала тупиковым вариантом развития здравоохранения, отвергнутым по причине организационной и экономической нецелесообразности всеми экономически развитыми странами.

В систему здравоохранения была внесена идеология маркетинга, направленная на подчинение в значительной степени, чем ранее всей деятельности отрасли общественным потребностям. Однако неразработанность ее основных параметров (потребитель и производитель медицинских услуг, рынок медицинских услуг, удовлетворение и оптимизация спроса, поведение и мотивы потребителя и др.), затрудняют деятельность системы здравоохранения в условиях рыночной экономики.

Список использованной литературы

1. Салпынов Л.Н. Главное - не навреди //Казахстанский фармацевтический вестник - №1 - 2018. - С. 12.
2. Рязанцева И.Б. Совершенствование законодательства об обороте лекарственных средств //Организованная преступность, терроризм, коррупция в их проявлениях и борьба с ними / Под ред. проф. А.И. Долговой. - М.: Российская криминологическая ассоциация, 2015.
3. Глушков В.А. Проблемы уголовной ответственности за общественно опасные деяния в сфере медицинского обслуживания. Киев, 2012г. С.28.
4. Камалиев М.А., Бигалиева Р.К., Хабиева Т.Х. История народной медицины и общественного здравоохранения Казахстана. - Алматы, 2014 г.

ОСНОВНЫЕ ИМПЕРАТИВЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА КАЗАХСТАНА

Курманов А.С.

Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

В последние годы в Казахстане был принят ряд законодательных актов, направленных на создание более лучших условий для предпринимателей, ликвидации административных препятствий, снижение операционных и финансовых издержек предпринимательства.

В современных социально-экономических условиях развития Республики Казахстан малый бизнес активно способствует качественному экономическому развитию страны, создает новые рабочие места, мобилизует и фондирует финансово-инвестиционные ресурсы.

Для увеличения доступности финансирования бизнеса Министерством Национальной Экономики РК прорабатывается несколько мер.

На сегодня потребность бизнеса в субсидировании - 12,7 млрд тенге. Это уже те заявки, которые наработанные. Для решения этих вопросов Министерством Национальной Экономики РК проработано 2 пути: софинансирование из местных бюджетов, и второе - недостающую сумму заложить в республиканском бюджете при уточнении. Данные мероприятия будут реализованы совместно с акиматами, поскольку у акиматов прямая заинтересованность в развитии региональной экономики. Это региональная экономика, это налоги местного бюджета, это занятость на местах. В конце концов, это прямая заинтересованность местных органов (рисунок 1)

РИСУНОК 1. Меры по увеличению доступности финансированию

По данным МНЭ, в настоящее время предпринимается ряд мер по расширению доступа к финансированию для бизнеса.

1) заключается в пересмотре кредитного коэффициента между «простой экономикой экономики» и оборотным капиталом;

2) - внедрение гарантийного инструмента для «экономики обычного вещества» через «ДКБ-2020»;

3), увеличение финансирования ДКБ-2020. Ежегодно заявки на субсидии и гарантии для ДКБ-2020 будут увеличиваться. С учетом ранее принятых обязательств 12,7 млрд. тенге.

Основная причина дефицита средств является увеличение количества доходов и рост кредитного портфеля. Если в 2015 году объем субсидий, выплачиваемых по трем направлениям, составит около 26 миллиардов тенге, то в 2018 году около 40,6 миллиардов тенге.

Недостаток средств прослеживается уже третий год. Из-за того, что средства для субсидирования создаются в рамках общих трансфертов в течение следующих трех лет, сегодня наблюдается дефицит активов бизнеса

Начиная с 2018 года Атамекен работает над автоматизацией мер государственной поддержки. Для расширения доступа к «Сервисам Атамекен» был запущен проект «единого окна» для предоставления бизнес-услуг. За 10 месяцев экспертные консультации получили 18,9 тыс. Предпринимателей. С марта 2019 года в рамках программы Business Advisor была внедрена система онлайн-обучения.

Согласно отчета МНЭ РК о реализации достижения стратегических целей Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2021 года стратегической целью является достижение доли МСБ в ВВП к 2021 году до 10%.

В рамках программы ДКБ 2020, предусмотрено ряд мероприятий направленных на содействие развитию МСП функционирующих в сельских населенных пунктах, малых городах посредством заключения кредитных договоров.

Ниже представлены задачи, решение которых поможет повышению продуктивной занятости и способствует увеличению массового предпринимательства в государстве.

- обучение участников Программы основам предпринимательства по проекту "Бастау Бизнес";

- поддержка предпринимательских инициатив на селе и в городах.

Одной из задач программы обучение участников Программы основам предпринимательства по проекту "Бастау Бизнес".

Одной из проблемой малого бизнеса, является низкая доступность рынков сбыта.

Субъекты малого бизнеса не могут на индивидуальном уровне ликвидировать проблемы доступа к внешним рынкам, например, уменьшить административные, таможенно-тарифные и нетарифные барьеры.

На сегодняшний день в республике пока нет четкой системы для обеспечения этого процесса. Малому и среднему предприятию зачастую невозможно провести маркетинг внешних рынков из-за отсутствия как специалистов, так и финансовых средств.

В настоящее время в полном объеме не задействованы необходимые инструменты государственной внешнеторговой политики, нет четкой линии по ориентации на экспорт. Существует немалое количество проблем при сбыте продукции, на внутреннем рынке республики, например:

1. неразвитость дистрибьюторских и розничных сетей, сетей представительств отечественных товаропроизводителей;

2. между потребителями, посредниками и производителями отсутствует информационный обмен;

3. в регионах наблюдается нехватка инфраструктуры для транспортировки, отгрузки, длительного хранения и сбыта продукции;

4. ограниченный доступ в торговые сети и супермаркеты городов.

Пути решения проблем

1. Ориентация государственной политики на экспорт

Следует работать в направлении создания транспортной инфраструктуры по экспортным направлениям в рамках выполнения программы «Нурлы жол», через комплекс мер по таможенно-тарифному и техническому регулированию, ликвидации административных и бюрократических барьеров как внутри республики, так и на внешних рынках сбыта, упростить торговые операции.

2. Внедрить систему предквалификации товаропроизводителей, поставщиков работ и услуг.

3. Развивать местное содержание.

Установить «приоритет закупа товаров, работ, услуг казахстанского происхождения в случаях, не противоречащих международным договорам».

4. Развивать образование на рынке сбытовых хабов, агентов оптовых продаж. Стимулировать систему агрохабов, логистических центров по хранению, переработке и фасовке сельхозпродукции.

5. Стимулировать повышение производительности предприятий

6. Стимулировать торговые сети к продаже казахстанской продукции.

Рост доступности и качества человеческого капитала это основная задача в наращивании производительности труда до стандартов развивающихся стран. В современных условиях недостаток квалифицированных кадров — одна из важных проблем бизнеса.

Осуществлять финансирование и развитие дуального образования через отраслевые ассоциации НПП «Атамекен» предлагает рассмотреть возможность концентрирования функций по развитию дуального образования в отраслевых ассоциациях.

Предусмотреть фискальное стимулирование для предприятий, обучающих свой персонал. Проводить популяризацию предпринимательства.

Использованные источники:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от « 13 » апреля 2010 года № 301 Программа «Дорожная карта бизнеса 2020»
2. Бирюкова М. Г., Парамонов А. А. Государственная поддержка как условие обеспечения экономической безопасности малых предприятий.
3. Храмова О.В. Развитие малого предпринимательства в Казахстане. //Республиканский научный журнал «Вестник Казахстанско-Американского Свободного Университета». 148
4. Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан 2013-2018 Статистический сборник. Астана 2018

Научный руководитель -к.э.н., доцент Таскарина Б.М.

СЕНІП ТАПСЫРЫЛҒАН БӨТЕННІҢ МҮЛКІН ИЕЛЕНГЕНДІГІ ЖӘНЕ ЫСЫРАП ЕТУ АРҚЫЛЫ ТАЛАН-ТАРАЖҒА САЛУ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ОБЪЕКТИСІ

Қанат А.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Қылмыстық заңда қол сұғушылықтан қорғалатын неғұрлым маңызды қоғамдық қатынастардың мазмұны толығымен қарастырылған, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 2-бабында: "Осы кодекстің міндеттері адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығын, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау, бейбітшілік пен адамзаттың қауіпсіздігін қорғау, сондай-ақ қылмыстардың алдын-алу болып табылады" - деп айтылған.

Қылмыстық құқық теориясында, жалпыға мәлім болғандай, қылмыс объектісін жете білу үшін оның маңызын және атқаратын ролін, қызметін түгел ашу мақсатымен қылмыстың объектілерін болу қалыптасқан. Қылмыстың жалпы объектісі барлық қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастардың жиынтығын құрайды. Қылмыстық заңда керсетілген қылмыстық іс- әрекеттің кез келгенінің барлық уақытта да қоғамдық қатынастардың белгілі бір түріне қиянат келтіруінің өзі қоғамдық қатынастардың барлық қылмыстардың жалпы объектісі екендігін көрсетеді. Қылмыстың жалпы объектісі қылмыстық құқықтың әлеуметтік саяси мазмұнын, жалпы қылмыс қатарына жатқызылуының негізгі қағидасын, сонымен бірге қылмысты басқа құқық бұзушылықтан ажыратуға толық мүмкіндік береді.

Бірақ жалпы объектінің түсінігі біртектес нақты іс- әрекеттердің ерекшелігін бейнелеуде жеткіліксіз болып табылады. Осыған байланысты қылмыстық ғылым теориясы қылмыстық қол сұғушылықтың тектік және тікелей объектілерін бөліп, қарастырған.

Қылмыстың топтық (родовой) объектісі белгілі бір қылмыстар қоғамдық қатынастардың арнайы түрлері немесе саласының қайсысына қарсы екенін (жеке адам мүдделеріне қарсылығын, меншікке қарсылығын, сот әділдігіне қарсылығын және т. б.) көрсетеді. Алайда объектінің қоғамдық қатынас ретіндегі ұғымын оның барлық түрлеріне тану түсініксіз болып шығады.

Мәселе мынада, "қоғамдық қатынас ретіндегі жалпы категорияны "тікелей" объектіге қолдану бірқатар түсініспеушіліктерді туғызады. Барлық оқулықтар мен қылмыстық құқық курстарында "тікелей" объект ретінде "жеке әрбір қылмыс нақты бір қоғамдық қатынасқа" қарсы бағытталған деп тану қалыптасқан. "Тікелей" объектінің өзге де ұғымы кездеседі: бұл - "бір немесе бірнеше қылмыс төте немесе тікелей бағытталған заңмен қорғалатын нақты қоғамдық қатынастар". Сонда, "тікелей" объектіге нақты бір қоғамдық

қатынас емес, қоғамдық қатынастардың жиынтығы болып шығады. Бұл жерде еріксіз мынадай сауал туады: топтық (родовой) немесе арнайы объектінің "тікелей" объектіден айырмашылығы неде?

"Тікелей" объектінің мұндай түсіндірілуі әлі күнге дейін ғылыми және оқу әдебиеттерінің беттерінде көрініс тауып келе жатыр. Бұл философиялық қағиданың, атап айтқанда жалпы, ерекше, жеке (біртекті) санаттарын қолданудағы әдістемелік көзқарасты түсініп, оны дұрыс пайдаланбағандықтан. Ең басты қателік "тікелей" объект ретінде көптеген авторлар жекені көргісі келеді, сол тұста өздері бөлек (отдельный) санатын қолданады. Дұрыс ұғынған адамға бөлек (отдельный), ол жеке (единичный) емес. Соңғысы - жеке әрқашан нақты жағдайда анықталатын бөлектің шынайы көрінуі, ол нақты жағдай бойынша анықталады.

Бұл түсінбеушіліктер қылмыс объектілерін болу барысында қоғамдық қатынастардың нақты көріністерін - мүдде категориясын пайдаланғанда түсінікті болады. Мүдде де қоғамдық қатынас, бірақ оның нақты және мазмұнды көрінуі. Мәселе мынада, мүдде мен мүдделердің арасындағы қатынастарсыз ешқандай қоғамдық қатынас болуы мүмкін емес. Қоғамдық қатынастар қоғамдағы адамдар арасындағы әртүрлі байланыстардың жиынтығын көрсетеді. Бұл байланыстардың материалдық (өндірістік), жағымдық, эстетикалық, құқықтық және өзге де таптардың, әлеуметтік топтардың немесе белгілі бір адамдардың мүдделерін білдіретін сипаттары болуы мүмкін.

Сеніп тапсырылған бөтеннің мүлкін иеленіп алу және ысырап еткені үшін қылмыстық жауаптылық Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 176-бабында қарастырылған.

Қылмыстық заң жүйесін талдай отырып, иеленіп алу мен ысырап етудің топтық объектісі дау туғызбайтын меншік қатынастары деп есептеуге болады.

Тікелей объект туралы қылмыстық құқық теориясында пікірталастар да аз емес. Осыдан келіп иеленіп алу және ысырап ету жолымен талан-таражға салудың тікелей объектісі белгілі бір субъектінің, яғни, заңды немесе жеке тұлғалардың материалдық (мүліктік) мүддесі болып табылады.

Қосымша тікелей объект қылмыстық заң бойынша қорғалып, негізгі объектіге зиян келтірілгенде немесе зиян келтіру қаупі болғанда жол-жөнекей оған да қауіп туатын, тағдыры негізгі тікелей объектімен байланысты объектіні айтамыз.

Бөтеннің мүлкін иеленіп алу немесе ысырап ету қылмысы затының міндетті қасиетіне алдын-ала адамға сеніп тапсыру, ол адам қалыптасқан жағдайды пайдалана отырып, кейіннен, сол бөтен мүлікті талан-тараждайды.

Мынадай көзқараспен келісу қажет, сеніп тапсырылған мүлік деп, өзге адамның заңды иеленуіне көшетін, сол мүлікке қатысты ол адамда белгілі бір заңды өкілеттіліктер пайда болатын мүлікті есептеу керек.

Сонымен, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 176-бабы бойынша сараланатын иеленіп алудың немесе ысырап етудің затына мына белгілер тән:

- заттық;
- экономикалық;
- заңдық;
- айыпты адамға мүліктің сеніп тапсырылуы.

Заттың белгілері болып, иеленіп алу мен ысырап етудің заты әрқашанда материалдық нәрсе болып табылады. Сондықтан да мүліктік қылмыс ретінде, бұл іс- әрекеттің заты адамның идеясы, пікірі бола алмайды.

Қол сұғушылықтың заты-бөтен біреудің иелігінде уақытша болатын заттар, ақшалар, облигациялар, лоторей билеттері, тұрмыстық тауарлар, сондай-ақ азаматтық айналымнан алынбаған басқа да қозғалмалы немесе қозғалмайтын мүліктер жатады. Чектер, жинақтаушы кітапшалар және өзге де осы сияқты құжаттар аяқталған талан-таражға салудың заты бола алмайды, өйткені оларды алу ұйым қорынан немесе бөтеннің мүлкін азайтумен байланысты емес. Тек егер қылмыскер сол құжаттар арқылы бөтен мүлікті иелене алса, ол талан-таражға салу болып табылады. Сол құжаттар арқылы иеленудің дайындық кезеңі болып табылады. Талан-тараж заты әрқашан ақшалай бағаланатын адам еңбегінің нәтижесі (мысалы, жиналған өнім). Бірақ осы аталған мүліктерді заңды иелену тергеу мен сотта әртүрлі дәрежеленеді.

Бөтеннің мүлкін иеленіп алу және ысырап ету арқылы талан-тараждың затына кінәлінің заңды иелігіндегі мүлік жатады. Кінәлі өзінің қызметтік міндеттеріне, келісімдік қатынастарына немесе қоғамдық ұйымдардың арнайы тапсыруына байланысты сол мүлікті басқаруға, жұмсауға, тасымалдауға немесе сақтауға қатысты белгілі бір өкілеттіктерді жүзеге асыра алады. Мемлекеттік немесе қоғамдық мүлікті талан таражға салу, егер қызметтік жағдайын асыра пайдалану жолымен жасалса онда қол сұғу заты кінәлінің иелігіндегі емес, оның қол астындағылардың мүлкі болып табылады.

Материалдық жауапты немесе сенім артушы адамның қолына кездейсоқ түскен мүлік, мысалы, сол кезеңде кінәліде ақша қаражатын өз пайдасына жұмсау мақсаты болмағанымен (ол кейін пайда болады), кассадан алынып қойған ақша қарастырып отырған қылмыстың заты бола алмайды, өйткені мұндай жолмен түскен мүлікті оған ешкім шаруашылық- экономикалық міндеттерді атқару үшін сеніп тапсырған жоқ.

б) Иеленіп алу мен ысырап етудің объективтік жағы

Қылмыс құрамының объективтік жағы қылмыстық заңда көрсетілген қылмыстық әрекеттердің сыртқы белгілерінің жиынтығын құрайды.

Қолданылып жүрген қылмыстық заңға сәйкес қылмыстық заң қорғайтын қоғамдық қатынастарға қиянатпен қол сұғатын және қол сұғу қауіпін тудыратын қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік). Адамның мінез-құлығының кез-келген актісі ішкі және сыртқы белгілердің жиынтығынан тұрады. Нақты қоғамдық қауіпті қатынастар әрқашан жекеше болып тұрады және де бұл жерде адамның жай ғана дене қозғалысы емес оның саналық қызметіне мән беруіміз керек. Мұндай қызмет қылмыстық

заңның белгілі бір нормасына тек адамның ойы, сезімі немесе көңіл-күйі емес, тек әрекеттері болса ғана сай келеді.

Нақты бір қылмыс құрамының объективтік жағы, оны қоғамдық қауіптілік және құқыққа қайшылық белгілерінен және өзге ұқсас қылмыс құрамдарынан ажырататын белгілерінің жиынтығынан тұрады.

Қылмыс құрамының объективтік жағына: белгілі бір объектіге қол сұғатын әрекет немесе ерекетсіздік, қоғамға қауіпті зардаптар, әрекет немесе ерекетсіздік пен зардап арасындағы себепті байланыс, қоғамдық қауіпті нәтиже, қылмысты жасау уақыты, орны, жағдайы, әдістері, қарулары мен құралдары жатады.

Қылмыстық іс-әрекет (әрекет немесе ерекетсіздік) кез келген қылмыстың объективтік жағының міндетті белгісі, өйткені ол объективтік жағының негізі, өзегі ретінде танылады. Әрекет немесе ерекетсіздік қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің әртүрлі нысанында және белгілі бір жағдайларда, уақытта және орында жасалуы мүмкін. Қылмыстық құқықтық мағынада іс-әрекеттің құқықтық белгілері бар, олар қоғамға қауіптілік және құқыққа қайшылық. Іс-әрекеттің қоғамға қауіпті белгісі, яғни, қылмыс болып табылатын іс-әрекет қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға қол сұғады және елеулі зиян келтіреді немесе осындай зиян келтіру қауіпін туғызады.

Әдебиеттер тізімі

1. ҚР қылмыстық кодексі. 2020 жыл
2. Никифоров Б.С. Объект преступления по уголовному праву. - М.: Юриздат, 2016. - 227 с.
3. Трайнин А.Н. Состав преступления по уголовному праву. -М.: Юрид. лит., 2011.
4. Пионтковский А.А., Меншагин В.Д., Чхиквадзе В.М. Курс уголовного права РФ. В 2 т. - М., 2009. - 391 с.
5. Поленов Г.Ф. Ответственность за преступления против порядка управления. - М., 2006. - 59 с.

БИЛІК ӨКІЛІНЕ ҚАТЫСТЫ КҮШ ҚОЛДАНУ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ОБЪЕКТИСІ

Құдайбергенов М.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Жалпыға белгілі қылмыс құрамының маңызы қылмыстық жауаптылыққа істеген іс-әрекетінде қылмыс құрамы анықталған адам тартылуы мүмкін.

Мұндай құрамның түсінігі Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бабында көрсетілген қылмыстық жауаптылықтың негізінен шығады - қылмыс жасау, яғни қылмыстық Кодексте көзделген қылмыс құрамының барлық белгілері бар әрекет қылмыстық жауаптылықтың бірден-бір негізі болып табылады. Бір қылмыс үшін ешкімді де қайталап қылмыстық жауапқа тартуға болмайды делінген.

Қылмыс құрамының элементтердің мазмұнын және жасалған іс-әрекеттің мәнін ашуда, оны дұрыс дәрежелелеуде және соттың заңға сәйкес әділетті жаза тағайындауында теориялық және практикалық маңызы бар.

Заң әдебиеттерінде көп тараған көзқарастардың бірі қылмыс құрамы - бұл элементтердің механикалық жиынтығы емес керісінше тұрақты және диалектикалық жиынтық.

Қылмыс құрамының элементтерінің диалектикалық бірлестігінің маңыздылығы қылмыстық жауаптылықтың шарты олардың әрқайсының маңызы өз алдына бөлек, олардың барлығы өзара байланыста болады деген көптеген авторлардың көзқарасымен қосыламыз.

Қылмыс құрамының бір элементінің болмауы қылмыс құрамының басқа элементтерін жоққа шығарады.

Қылмыс құрамының элементтерін дұрыс анықтамау осы элементке ғана емес, сонымен қатар қылмыс құрамына толық әсерін тигізеді.

Біздің ойымызша, Билік өкіліне қатысты күш қолдану қылмыс құрамының объектісін анықтау үшін міндетті түрде қылмыстық құқықта қылмыс объектісінің негізгі оқу ережелерін анықтау қажет.

Қылмыстық құқық ғылымында күрделі және ерекше маңызды проблемалардың бірі қылмыс объектісі. Істелінген іс-әрекеттің қоғамға қауіптілік сипатын және тереңдік деңгейін, оның дұрыс дәрежелеге себін тигізетін және әкімшілік, тәртіптік және азаматтық құқық бұзушылықты анықтайтын элемент «объект» болып саналады.

Мысалы, әрекетті дұрыс дәрежелемеудің көзі болып көптеген жғдайларда қылмыс объектісі туралы сұрақтарды дұрыс шешілмеуі негіз болады деп Б.С. Никифоров атап өткен [1, б. 5]. Әлеуметтік салада қалыптасқан және қылмыстық заңмен қорғалатын белгілі қоғамдық қатынастың шеңбері қылмыстық қол сұғушылықтың объектісі болады деген көзқарас заңгер ғалымдар арасында жалпы танымал.

Бірақ Б.С. Никифоров қылмыстық заң текқана ең маңызды деген қоғамдық қатынастарды құқықтық қорғауға алады деп атап көрсеткен [1, б. 27].

Оның негізін белгілі қоғамның, мемлекеттің және жеке тұлғаның мүддесі құрады. Бұдан шығатын, объектінің теориялық және практикалық мәнінің маңыздылығы заңшығарушы мен соттың қылмысқа заңдық баға беруінде объектінің әлеуметтік құндылығынан тұрады.

Билік өкіліне қатысты күш қолдану объектісін зерттеу проблемасын қазіргі кездегі объектінің санаттары негізінде жеке дара қарауды талап етеді.

Қылмыстық-құқықта жалпы танылған, яғни В.Д. Меншагин ұсынған объектіні «үш топқа» бөлу қалыптасқан [2, б. 27].

Осы топтауға сәйкес қылмыстың объектісі жалпы, тектік (топтық) және тікелей болып бөлінеді.

Жалпы қабылданған көзқарас бойынша қылмыстың жалпы объектісін қылмыстың заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастың жиынтығын түсінеміз.

Жалпы объект қылмыстық-жазаланушылық іс-әрекеттің барлығына бірдей болады, яғни кез келген қылмыс нақты немесе басқа да қоғамдық қатынастарға қол сұғады.

Жалпы объект Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 2-бабында көрсетілгендей адамның және азаматтардың заңды мүддесі, құқықтары, бостандығы, меншігі, ұйымдардың заңды мүддесі мен құқықтары, қоғамдық тәртіп және қауіпсіздік, қоршаған орта, Қазақстан Республикасының Конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығы, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделері, адамзаттың қауіпсіздігі және бейбітшілік болып табылады.

Біздің ойымызша Билік өкіліне қатысты күш қолдану заңының құрамына сәйкес қазіргі күші бар қылмыстық заң бойынша қылмыстың жалпы объектісі болып қылмыстық іс-әрекеттен қорғалатын барлық құқықтық тәртіп қоғамдық қатынас болады.

Билік өкіліне қатысты күш қолдану қылмысын саралай отырып атайтынымыз қазіргі күші бар кодекстің Ерекше бөлімі қылмыстың тектік объектілері негізінде құрылған.

«Басқару тәртібіне қарсы қылмыстар» тарауында орналасқан барлық қоғамға қауіпті іс-әрекеттер бір тектік объектіге қол сұғады. Билік өкіліне қатысты күш қолдану құрамы да осы тарауға орналасқан. Демек, Билік өкіліне қатысты күш қолдану қылмысының тектік объектісі болып Билік өкілдерінің басқару тәртібі саласын қамтамасыз етудегі қоғамдық қатынас.

Жоғарыда көрсетілген көзқарастарды сынауға және басқару тәртібіне қарсы қылмыстардың тектік объектісінің тәндік ерекшелігін көрсетуге талпынған Г.Ф. Поленов, ол басқару органдарының қызметін дұрыс атқаруын мойындап, келесі қорытындыға келді, яғни лауазымды қылмыстардың объектісі басқару тәртібіне қарсы қылмыстардың объектісіне қарағанда кең, ол басқару саласындағы қоғамдық қатынастың шектелген шеңберінен шығады [3, б. 8]. Лауазымды қылмыстарда басқару қоғамдық қатынасы тектік объектінің құрамдас бөлігі ретінде шығады, яғни мемлекеттік аппараттың дұрыс қызметінің бөлігі. Лауазымды қылмыстар жасалған кезде залал басқару саласына кіретін қоғамдық қатынасқа тиеді, бұл жағдайда олар басқару тәртібіне қарсы қылмыстардан ажыратылады, себебі қылмыс жай адаммен емес лауазымды адамдармен жасалады. Басқаша айтқанда лауазымды қылмыстардың объектісі Г.Ф. Поленовтың көзқарасы бойынша басқару тәртібіне қарсы қылмыстардың объектілерімен бүтіннің бір бөлігі ретінде өзара қатысты, нәтижесінде осы екі объектілер сапалы және өзіндігінен арылған.

Заң әдебиеттерінде басқару тәртібіне қарсы қылмыстардың тектік объектілері «мемлекет абыройы», «мемлекет аппараттарының дұрыс, қалыпты, заңды қызметі» деген көзқарастар айтылған.

Осыған байланысты, басқару тәртібіне қарсы қылмыстардың тектік объектісі қоғамның мүддесіне жауап беретін мемлекеттік аппараттардың қалыпты қызметі делінген.

Біздің ойымызша, осы жоғарыда аталған анықтамада басқарудың мәні мен белгілері толық ашылып көрсетілген және осы қатынастың объектісі мен субъектілері анықталған.

Билік өкіліне қатысты күш қолдану қылмысының тектік объектісі басқару тәртібі болады. Бізге мәлім, қылмыстық құқық ғылымы тектік объектімен қатар тікелей объектіні де ажыратады.

Егер, тектік объект жалпы танылған көзқарас бойынша, өз мәнісінде біртектік қоғамдық қатынасты білдірсе, ал қылмыстың тікелей объектісі - қылмыс жасалған кезде қоғамдық қауіпті өзгерістерге ұшырайтын қылмыстық заңмен қорғалатын нақты қоғамдық қатынас.

Қылмыстың тікелей объектісін дұрыс анықтаудың теориялық және практикалық ерекше маңызы бар, демек қылмыс объектісі қылмыс құрамының басқа элементтерімен қатар, әрбір қылмыстардың өзіне тән ерекшеліктерін көптеген жағдайларда анықтайды немесе оның соңында тұрған нақты қоғамдық қатынастарды, іс-әрекеттің сипатын, оларға тигізетін залалдың, объективтік жағынан және басқа ұқсас құрамдарды ажыратуда негізгі және объективті шешуші рол атқарады.

Әдебиеттер тізімі

1. ҚР қылмыстық кодексі. 2020 жыл
2. Никифоров Б.С. Объект преступления по уголовному праву. - М.: Юриздат, 2016. - 227 с.
3. Трайнин А.Н. Состав преступления по уголовному праву. -М.: Юрид. лит., 2011.
4. Пионтковский А.А., Меншагин В.Д., Чхиквадзе В.М. Курс уголовного права РФ. В 2 т. - М., 2009. - 391 с.
5. Поленов Г.Ф. Ответственность за преступления против порядка управления. - М., 2006. - 59 с.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫ ЖЕҢІЛДЕТЕТІН МӘН-ЖАЙЛАРДЫ ТОПТАСТЫРУ

Құрбанбай А.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Заң талаптарына сәйкес кінәлі адамға жаза тағайындау кезінде соттар қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін жағдайларды ескереді. Оларды ескеру соттарға жасаған қылмысы үшін кінәлі адамға жазаны жеке даралауға мүмкіндік береді және үкімнің жаза тағайындауға қатысты бөлігі бойынша заңдылықтың сақталғанын көрсетіп, сот сатысының қызметін жеңілдетеді.

Жауаптылықты жеңілдететін жағдайлардың тізімі Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53 - бабында көрсетілген. Бұл баптағы тізімді талдау арқылы қарастырылап отырған жағдайлардың жасалған қылмысқа ғана емес, сонымен бірге кінәлінің жеке басына қатысты екенін және оны әртүрлі тұрғыдан сипаттайтынын көреміз. Қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін жағдайларға - қылмыстық әрекетке, қылмыскердің жеке басына тікелей немесе жанама қатысты қоғамға қауіптілікті азайтатан және соған сәйкес жауаптылық пен жазаға ықпал ететін қылмыс құрамының шегіндегі және оның шегінен тыс жағдайлар жатады.

Заңда қарастырылған жауаптылықты жеңілдететін жағдайлар арнаулы әдебиеттерде әртүрлі негіздерге сүйеніп бірнеше түрлерге бөлінеді. И.И. Карпец қарастырылып отырған жағдайларды қылмыстың құрамының элементтеріне қарай болса [1; 25 б.], ал Н.Ф.Кузнецова., Б.А. Куринов және Л.А. Долиненко оларды: [2; 80 б.]

1. қылмыстық әрекетті сипаттайтын, яғни оның объективтік және субъективтік қасиеттерін сипаттайтын жағдайлар;

2. қылмыскердің жеке басының сипатына қатысты жағдайлар, - деп екі топқа бөледі.

Кейбір авторлар жауаптылықты жеңілдететін жағдайларды қылмысты жасаудың себептері мен жағдайларына байланысты бөледі. Л.Л. Кругликов қарастырылып отырған жағдайларды жасалған қылмыстың және қылмыскердің жеке басының қоғамға қауіптілік дәрежесін сипаттайтын жағдайларға және тек қылмыскердің жеке басын ғана сипаттайтын жағдайларға бөледі [3; 7 б.].

Осы жоғарыда айтылған қылмыстың зиянды әрекеттері кінәлінің еркінен тыс, тергеу, сот арқылы одан күшпен өндірілген жағдайда бұлар жауаптылықты жеңілдететін жағдайлар болып саналмайды. Сондықтан да соттар іс қарау барысында осы жағдайларды ескеруі тиіс. Өйткені, келтірілген зиянның орнын толтырудың жауаптылықты жеңілдететін жағдай ретінде есептелуі үшін оны кінәлі адамның өзі ерікті түрде жасауы міндетті. Бұл жағдайлар, әсіресе мүлкіктік зиян келтіретін қылмыстар бойынша жаза тағайындау кезінде ерекше ескерілуі керек.

Осы аталған жағдайлардың болуы, бір жағынан, кінәлінің өз әрекетін түсінуімен қылмыскердің жеке басының қоғамға қауіптілігін азайтатын оның жағымсыз бағасының дәрежесін көрсетсе, екінші жағынан, қылмыстан келтірілген зардаптардың орнын толық немесе ішінара толтыру, оларды орнын толтыру жолымен жою арқылы қылмыстық қоғамға қауіптілік дәрежесін азайтады. Міне, сондықтан да заңшығарушы аталған жағдайды жеңілдететін жағдайлар ретінде көрсеткен.

Қарастырылған жауаптылықты жеңілдететін жағдайлардың жауаптылыққа әсер ету дәрежесі туралы сөз болғанда, екі маңызды факторды есте ұстау қажет.

1. Біріншісі, қоғамға қауіпті зардаптың басталуын алдын алу, зардаптың орнын толтыру немесе келтірілген зиянды жоюды шешу кезінде қылмыскердің басшылыққа алатын ниеттері.

Әрине, жазаны анықтау барысында өз әрекетін мойындап отырған, жәбірленушіні немесе оның жақындарына ауыр жағдайда көмек көрсетуге шын жүректен ынта білдірген адамға сот адамгершілік қағидасын басшылыққа ала отырып жаза тағайындауы тиіс. Соттың шешімімен елеулі материалдық зиянның орнын толтырудан құтылу ойымен және катал жазадан қашу ниетімен жасалған әрекеттер аз ғана кешірім жасауға тұрарлық.

2. Кінәлінің жауаптылығына әсер ететін екінші фактор, бұл - келтірілген зиянның орнын толтырудың және жоюдың жеткіліктілігі мен оның дәрежесі.

Бұл арада қылмыстық зиянды зардаптарының жойылмауына және келтірілген зиянның орнын толық толтырылмауына нендей жағдайлар себеп болды, соны мұқият талдап отыру қажет.

4. Қылмыстық кодекстің 53 бабының «и» тармағы жауаптылықты жеңілдететін жағдайға - қылмыс жасау үшін түрткі болған жәбірленушінің заңға қайшы немесе адамгершілікке жатпайтын қылығы салдарынан жан күйзелу үстінде қылмыс жасауды жатқызады.

Аталған мән - жайларды жеңілдететін белгілері болып, жәбірленушінің заңға қайшы немесе адамгершілікке жатпайтын қылығының салдарынан қылмыстың жасалуына себеп болуы. Мысалы, өзінің алдыңғы қызметіне сот нәтижесінде қайта оралған адамға (яғни, бастығына қол жұмсап жеңіл дене жаракат салғандығы үшін) бастығының кедергі жасауы, несие көңіл жасауы. Бұл арада адамгершілікке жатпайтын қылық дегеніміз - заң нормалары емес, керісінше мораль нормаларының бұзылуы. Мысалы, жұбайлар арасындағы айырбастаушылық. Егер аталған қылық себебі болып танылса, мұндай мән - жай кінәлі адамның жауаптылығын жеңілдететін негіз болып табылады.

О.А. Мясников төмендегідей пікірге келеді. Кейде жәбірленушінің заңға қайшы немесе адамгершілікке жатпайтын қылығы қылмысты арандатуға әкеліп соғады, ал кей жағдайларда кінәлінің жан күйзелісін тудырып, осы себепті ол ашумен қылмыс жасайды [55; 16-25 бб.]. М.М. Бабаев: бірақ жан күйзелу жауаптылықты жеңілдететін жағдайға жатқызу үшін ол біріншіден, жәбірленушінің заңсыз әрекеттері салдарынан (күш көрсету, қатты қорлау не болмаса басқа да заңсыз әрекеттерінен) екіншіден, жан күйзелу физиологиялық аффекті жағдайында жасалуы керек [35; 5 б.]. Қылмыстық заңда жәбірленушінің күш қолдануынан, қорлауынан немесе өзге де заңға қарсы әрекеттерінен кенет пайда болған жан күйзелісі жағдайында қасақана адам өлтіру (98 бап), денеге қасақана ауыр немесе орташа ауырлықтағы зиян келтіру (108 бап) әрекеттері үшін арнайы жауаптылықтар қарастырылған.

Мысалы, жәбірленушінің күш қолдануынан, қорлауынан немесе ауыр балағаттауынан өзге де заңға қарсы немесе моральға жат іс - әрекетінен (әрекетсіздігінен) болған кенет пайда болған жан күйзелісі (аффект) жағдайында, сол сияқты жәбірленушінің жүйелі түрдегі заңға қарсы немесе моральға жат мінез - құлқына байланысты туындаған ұзаққа созылған психиканы бұзатын жай - күй жеңілдетілген мән - жай болып табылады, ал физиологиялық аффект нәтижесінде эмоциялық жарылыс болады, адам психикасы қалыпты жағдайдан ауытқиды, саналы да байсалды қызмет нашарлайды, ішкі психологиялық процестер қайнап сыртқа шығады, адам өз әрекетіне ие бола алмайды. Аффектінің сыртқы көрінісі адам психикасының ерекшеліктеріне, басқа да жағдайларға байланысты әр түрлі сипатта болады. Мәселен, физиологиялық аффекті адам өлтіру үшін жауаптылықты жеңілдететін мән - жай деп тану үшін, ол жәбірленушінің заңға қайшы қылығына сәйкес табан асты туындауы қажет. Табан асты қатты жан күйзелісі болатынын кінәлінің өзі де күтпейді.

Қатты жан күйзелісі адамдар әр түрлі жағдайларда туындауы мүмкін. Жәбірленуші көрсеткен заңға қайшы мінез - құлықтың салдарынан ғана

көрініс тапқан физиологиялық аффект жағдайын заң қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін мән - жай деп таниды.

5. Қылмыстық кодекстің 53 бабының «е» тармағы жауаптылықты жеңілдететін жағдай ретінде - жеке басындық, отбасылық немесе өзге де ауыр мән - жайлардың тоғысуының салдарынан не жаны ашығандық себебімен қылмыс жасауды қарастырады. Кейбір кездерде ұстамсыз мінезді адамдар үшін осындай жағдайлар қылмыс жасауға жеткілікті себеп болады. Жеке басына, отбасына және басқа да себептермен қылмыс жасау әртүрлі жағдайларда жүзеге асырылуы мүмкін. Олар кінәлінің өзінің, туысының ауыр науқаспен ауыруы, материалдық жетіспеушілікке, жұмысындағы, отбасындағы ауыр жағдайларға, отбасы мүшелерінің биморальдық тәртібіне, тұрғын үйдегі қолайсыз жағдайларға байланысты болуы мүмкін.

Жеке басына, отбасына және басқа ауыр жағдайлардың кездесуіне байланысты қылмыс жасау - кінәлінің қылмысты мінез - құлқының пайда болуын қоздырса немесе себепші болса ғана жеңілдететін жағдайға жатады.

Қорытындылай айта кетсек, қылмыстың құрамын сипаттайтын белгілерге байланысты жоғарыда аталған барлық жауаптылықты жеңілдететін жағдайларды мынадай түрлерге белуге болады: Қылмыстың объектісін сипаттайтын жағдайлар немесе бұл топты «жәбірленушінің тәртібінің сипаттамасы» деп аталатын топқа біріктіруге болады. Мұнда жәбірленушінің құқыққа қарсы әрекеті мен оның теріс мінез - құлықты тәртібі сияқты факторлар есепке алынады. Қылмыстың объективтік жағына жататын жағдайлар жатады. Мұнда қылмысты жасау тәсілімен байланысты, сонымен бірге қылмыстың зардабымен байланысты факторлар есепке алынады. Қылмыстың субъектісін сипаттайтын жағдайлар. Мұнда айыпкердің денсаулық жағдайы, жасы, оның сот органдарына қылмысты ашуға көмектесу әрекеттері есепке алынады. Қылмыстың субъективтік жағын сипаттайтын жағдайлар, яғни жәбірленушінің тәртібіне айыпкердің реакциясын көрсететін факторлар құрауы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасы Конституциясы,. - Алматы, 2019 ж. -98 б.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. - Алматы, 2019 ж. - 144
3. Дулатбеков Н.О. Қылмыстық жаза тағайындау (теория және практика мәселері). - Астана, 2002. - 464 б.
4. Қайыржанов Е.І. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть. -Алматы, 1998.-254 с.

ДӘСТҮРЛІ ҚҰҚЫҚТЫ ҚАЙТА ЖАҢҒЫРТУ КӨРІНІСТЕРІ

Мапуадинова А.

Қ. Жұбанов атындағы АӨМУ

Қазақстанда әр түрлі этностар мен өркениеттердің құқық нормалары және кейбір аспектілерінің араласуы мен тұрақты ауысуы байқалады. Соңғы кездері зерттеушілер әр түрлі ғасырларда пайда болған діни, сонымен қатар діни емес сипатқа ие түркі халықтарының заңдық ескерткіштерін тауып, оларды қазіргі тілге аударуда. Олардың ауқымы кең: билеушілердің заңды актілерінен бастап шаруалардың қолхатына дейін. Қазақ елінің мемлекеттік құрылымы мен құқық терминологиясының еуропалық әдет-ғұрыпқа сәйкес келмеуі, түркі халқында мемлекет және құқық болған жоқ деген сөз емес. Олар өзіндік мемлекет және соған сәйкес құқықтық жүйе құрды, олар қазіргі уақытқа дейін тарихи ғана емес, тәжірибе жүзінде де қызығушылыққа ие.

Біздің еліміздің және бірқатар өзге мемлекеттердің мамандары түріктердің мемлекет және құқығының пайда болуын айқындайтын қайнар көздерді жүйелі түрде зерттеп, аударуда, олардың ішінде ежелгі жазба ескерткіштер (жылнама, дипломатиялық хаттар, жазбалар, эпитафиялар және т.б.), мемлекеттік-құқықтық және әлеуметтік өмірдің барлық аспектілері көрініс табатын халықтың ауызша шығармашылығы бар. Осылардың және жақында жарыққа шыққан, қазақ ғалымдары А.А.Гаркавец және Г.С.Сапарғалиев аударған қыпшақ-армян ескерткіштерінің мазмұны түркі халықтарында құқықтың жоғары дамығандығын толық растайды. А.И.Левшин XVIII жүзжылдықтың басындағы Тәуке ханның Жарғысын зерттей отырып, біздің заңдастырылған жарғылар мен ерте кездегі еуропа халықтарының жарғыларының ұқсастығын байқамау мүмкін еместігін айтады [1,371] және гректерді, римдіктерді, арабтарды, германдықтарды, еврейлерді, скандинавтықтарды және славяндарды атап кетеді. Бұл қазақ құқығының пайда болуына септігін тигізген ежелгі халықаралық байланыстардың куәсі болып табылады.

IX-XII ғасырларда Орталық Азия және Еуропа халықтарына араб өркениеті үлкен әсер етті. Б.д. VII ғасырында Исламның жария етілу уақытынан бастап жаңа дін VIII-X ғасырларда Орта Азияға тарады. Мұсылмандық мораль мен құқықтың әсері айтарлықтай тұрақты болды. Ежелгі діни сенімдер және Исламмен қатар б.д. VI-IX ғасырларында Орталық Азияның түркі халықтарының арасында, оның артынан Орта Азия мен Қазақстанда өзге өркениеттер қалыптастырған діни жүйелер тарала бастады: буддизм, манихейство, христиан және иудаизм. Идеологиялық, мәдени және құқықтық қарсылық және араласу бүкіл орталық еуразиялық кеңістікте байқалды. Олардың ядросы ұлы қыпшақ даласы және ежелгі Русь болды. Сөйтіп X ғасырдың соңында грек епископтары Жаңа Русьте римдік-византиялық үлгі бойынша қарақшыларды өлтіріп, жазалайтын юстицияны енгізу туралы кеңес берді. Князь Владимир олардың кеңесін қабылдамай, қылмыстарды ақшалай айыппұлмен –вирамен жазалауды жалғастырды [2,210]. “Вира” Русь жеріне X-XI ғасырларда нормандық «wahr – geld» өлім үшін төлем сөзінен енген.

Қазақ әдет-ғұрыптық құқығы да кісі өлтіру және қылмыстардың басқа да ауыр түрлері үшін төлем төлеу нормаларын қамтиды. Қылмыстардың материалдық өтемі ерте кезден сақталған. Орын толтыру заңымен қатар өмір сүрді. Қылмыстар үшін материалдық өтемақы мүмкіндіктерінің құқықта бекітілуіне (күн, айыппұл) Құран талаптары әсер етті. «Бақара» 2-сүресінің 173(178) аяттарында: «О, сенімге келгендер! Сендерге кісі өлімі үшін жаза жазылған:ерікті үшін-ерікті, құл үшін-құл, әйел үшін-әйел.Ал кімге ол бауырымен кешірілсе, әдет-ғұрыпқа сәйкес және оның пайдасына орын толтырылады» (Құран, 45б.) Құранда қылмыс үшін жазаның бір түрі қарастырылған: «ол – Құдайдан қайырымдылық. Ал кім бұдан аттап кетсе, оның жазасы өте ауыр» (2-сүресінің 174 аяты). Ежелгі Рим құқығы өзінің дамуы барысында қылмыс үшін жазаның бір түрін ғана талап еткен: «Nemo debet bis puniri, pro uno delicto»[3].

Бұл қазақ әдет-ғұрыптық құқығы нормаларының алғашқы қайнар көздерін анықтау мүмкін емес жағдайдағы мысалдардың біреуі ғана. Олар ежелгі қазақ халқының бүкіл мәдениеті сияқты антикалық және араб әлемінің классикалық өркениеттерін байланыстырған кеңістікке қалыптасқан. Бұл норма кез-келген мысалдан жасалған және тәуелсіз болуы мүмкін еді және әділ жазаның қолайлы шешімі ретінде де, руаралық қарым-қатынасқа түскен норма, яғни халықаралық-құқықтық әдет-ғұрып болуы да мүмкін еді.

Қазақ әдет-ғұрыптық құқығында сот өндірісі қарапайым болды. Дауласушылар таңдаған би адам өліміне дейін барлық істер бойынша реттеу және шешім шығару құқығына ие болды. Аса маңызды істерді 2 жақтан 6 судьядан 12 судья қараған, бірақ әдетте 1-2 немесе одан да көп судьялар қарады. Әр тарап 1 немесе бірнеше адвокат жалдауға құқылы болды. Судьялар куәларды тыңдады. Егер куәлар жоқ болса, онда тараптар ант беру арқылы айғақ беретін танымал әрі мәртебелі адамдарды ұсынған.

Қазіргі кездегі алқа билер соты сот өндірісінің қазақ ұлттық әдет-ғұрыптарына сәйкес келеді. Ол тараптардың шешендік өнерді қолдана алатын ашық сот талқылауына мүмкіндік береді. Бұл әдіс 1-ші немесе 2-ші тараптың дұрыстығына судьяның ішкі сенімін қалыптастыратын бірден бір құрал болып табылады. Бұл пікір шындыққа жанасады, себебі Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабына сәйкес, заңда көзделген жағдайда қылмыстық сот өндірісі алқа билердің қатысуымен жүзеге асады. 2000 жылы 25-желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының сот өндірісі және судьялардың құқықтық мәртебесі туралы» конституциялық Заңның 1-бабы Қазақстан Республикасының сот билігі тек тұрақты судьялар түріндегі сотқа, сонымен қатар заңда көзделген жағдайлар мен тәртіпке сәйкес, қылмыстық сот өндірісіне қатысатын алқа билерге ғана тиесілі.

2000 жылы 5-шілдедегі Қазақстан Республикасының «Қылмыстық іске қатысушыларды мемлекеттік қорғау туралы» заңында қылмыстық іс жүргізуге қатысушы тұлғалардың, олардың отбасы және жақын туыстарының өмірін, денсаулығын, мүлкін, заңды мүдделерін және құқықтарын мемлекеттік қорғау шараларының жүйесі және қылмыстық істі жүргізуге заңсыз араласудың алдын алу мақсатында олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету бекітілген. 3-бапта

мемлекеттік қорғаудағы тұлғалардың қатарына судьялардан кейін алқабилер, прокурорлар, тергеушілер және т.б. жатқызылған. Көпшілік халық қатысатын, оның транспаренттілігі қамтамасыз етілген соттың шын мәнінде қызмет етуі, оның халықаралық құқықтың жалпыға танымал нормаларына сәйкес келетіндігін, сонымен қатар, XVIII-XIX ғасырларда Қазақстанда қолданылған нормалар рецепциясын (қалпына келтіру, бір мемлекеттің аумағында бұрын болған мемлекет құрылымының немесе құқықтық жүйесінің жоғалған қасиеттерін қайта қалыптастыру) көрсетеді. Қазіргі ғалымдарды ойландырып жүрген «бітімге келтіру әділсот» идеясы құқықтық дауды дауласушылардың өздері делдалдарды (отбасы, көрші, қауым, құқық қорғау ұйымдары) қатыстыра отырып шешу мен сезіну процедурасын қамтиды. Бұл идеяның мақсаты болып жәбірленуші мен құқық бұзушы қатар отырып, залалдардың орнын толтыруға, жәбірленушіге көмек көрсетуге, өзін-өзі өзгерту және дамытуға бағытталған бітімге келу әдістерін жасап шығару табылады. Сөйтіп іс сәтті шешілген жағдайда, айыпталушы жауапкершілікке тартылмайды, ол делдалдың және биліктің бақылауында болып, бітімге келу жоспарын жүзеге асыра бастайды [4,78].

Қазақ жерінде бұрынғы кезде үлкен құрметке лайықты мәмілегерлер болған («мәміле»-келісім). Оларға дауларды билер сотына жеткізбей шешу туралы өтінішпен жүгінген. Сондықтан мәмілегерлер сұрақтарды дауға қатысы бар барлық тараптардың мүдделерін қарастыра отырып шешкен. 2005 жылы ақпан айында Қазақстанда алғаш рет кәсіби медиаторларды (дауларды және жанжалдарды сотқа дейін шешу істерімен айналысатын адам) шығару жүзеге асырылды. Ерекше «бітімгерлерді» даярлау жобасы ҚР Президент әкімшілігінің қолдауына ие болғаны ғажап емес, ал олардың бас қаржылай көмек көрсетушілері – Еуразия өндірістік ассоциациясы болды. Медиатор-мәмілегерлер кәсіби ар-намыс кодексін қабылдады, дауларды мемлекет ішінде, сонымен қатар халықаралық деңгейде шешуге рұқсат етілген мамандыққа ие болу туралы куәлік алды. Түлектердің арасында Қорғаныс Министрлігінің, Ішкі Істер Министрлігінің, Қарағанды, Оңтүстік Қазақстан және Алматы облыстары әкімдіктерінің, үкіметтік емес ұйымдардың, кәсіподақтардың және Еуразия өндірістік ассоциациясының өкілдері бар. Қазақстан Республикасының Еңбек конфедерация және үкіметтік емес ұйымдар конфедерациялары Санкт-Петербург университетінің ғалым-практиктерімен бірге бұл мамандықтың сұранысқа ие болатынына және медиация негіздерін оқыту жоғары деңгейде жалғасатынына сенімді [5]. 1993 жылдан бастап Қырғызстанда заңға қайшы келмейтін, әдеттегі құқық негізінде қызмет атқаратын, оның нормаларын қолданатын, сот мекемелерінің жеке түрі әдеттегі құқық соттары (ақсақалдар соты) қайта қалпына келтірілді. Ақсақалдар соты атақ және құрметке ие ақсақалдар немесе басқа азаматтар арасынан ауыл, қала аумағында тұрғылықты жер азаматтарының немесе үкіметтік жергілікті өзін-өзі басқару органдарының шешімі бойынша құрылуы мүмкін. Өз қызметінде ақсақалдар соты Республика Конституциясын, 2002 жылы 5-шілдеде қабылданған Ақсақалдар соты туралы заңын және басқа да нормативтік құқықтық актілерді басшылыққа алады. Ақсақалдар соты қызметінің өзегі ар-ұят, өзіндік сенім, қырғыз халқының

тарихи әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрінен қалыптасқан мораль және өнегелілік нормалары болып табылады. Ақсақалдар соты кәсіби заңгерлер жоқ, құқықтық ақпаратқа қол жеткізе алмайтын алыс ауылдарда халық омбудсмендері ретінде қызмет ете алады. Ақсақалдар соты азаматтар арасындағы мүліктік мәселелер туралы даулар, ата-аналардың бала тәрбиесіне қатысты міндеттемелерін орындамау туралы, сонымен қатар жер учаскелеріне байланысты даулар, жерді заңсыз пайдалану, әкімшілік құқықбұзушылық туралы іс материалдарымен айналыса алады. Алайда дұрыс ниетпен құрылған ақсақалдар соты институты ары қарай мемлекет тарапынан қолдауға ие болмады[1,23]. Ресейде сот талқылауына дейін қаралатын істер бойынша бітімгерлік әрекетін жүзеге асыратын бейбіт судьялар институты қайта құрылды. Олардың іс жүргізу қызметінің осы жағы болашақта бірінші орынға шығуы тиіс. Келісімге келу әрекетінің мәртебесі дәстүрлімен салыстырғанда қалаған нәтижені дайындау және таңдауда деформализацияға, іздеудің дұрыс бағыттылығына, сот талқылауында жағымсыз әсердің жоқ болуына, жоғары демократизацияға, тараптардың белсенді қатысуының жоғарғы деңгейіне ие. Қазақтың әдет ғұрыптық құқығының басты идеясы - айыпталушыны түрмеге (қазақтарда бұрын соңды болмаған) қамамай-ақ әділдікті қалпына келтіру. Қазақ құқығында келісімге келу нәтижесінің бірі - айыпталушының жәбірленушіге келтірген материалдық және моральдық залалы үшін, жасаған қылмысы үшін жаза ретінде «айып» төлеуі.

Мысалы, ұрлық үшін келтірілген шығын жиырма жеті есе айыппұлмен өтелетін. Бұл өте кең тараған және жан жақты нақтыланған жаза түрі болатын, тіпті кісі өлтіру қылмысына да қолданылатын. Кісі өлтіргені үшін жәбірленуші жақтың келісімімен «күн» төленетін, күн көлемі шамамен 500-ден 1000-ға дейін қой (қазіргімен 50-100 мың АҚШ доллары көлемінде) болатын. Бұл тәжірибенің кейбір элементтерін біздің өмірімізге рецепциялау неғұрлым ізгілік (түрмеге қамау) және қоғам үшін тиімділік әкелетінін айтуымыз керек. Және сыбайлас жемқорлықтың болу мүмкіндігін жою маңызды нәтижелердің бірі болар еді. Айыпталушы (сотталушы) қылмыстық жауапкершіліктен құтылып, заңмен анықталған айыппұл сомасын жәбірленушіге және белгілі бір бөлігін мемлекетке ресми төлер еді. З.Ж.Кенжалиевтің айтуынша, қазақтардың әдет ғұрыптық құқығы Кеңестік Қазақстанда алдымен құқықтың қайнар көзі ретінде ресми түрде, кейін бейресми түрде 15-17 жыл шамасында болды да, кейін күшпен жойылды.

Қазақстанға кеңестік құқықтық жүйе трансплантацияланды, дегенмен, ежелгі қазақ құқығы мен сот өндірісі туралы тарихи естеліктер, дәстүрлер мен идеялар мүлдем жоғалған жоқ. Қазір жергілікті жерлерде билер сотын құру идеясы дайындалуда. Біздің ойымызша, қазіргі соттарда билер сотының басты қағидасын қолдануға болады: судьяларды азаматтық істер бойынша дауласушылар тұрғылықты жеріне қарамастан өздері таңдайды. Сонда әділ сотқа адамдар бара бастайды. Бұл судьялардың көрсеткіші және рейтингісі болады, сонымен бірге, адал, парасыз қызмет етуге талпыныс болады. Мысалы, XIX ғасырда Абай Құнанбайұлына танымал би ретінде Семейден мыңдаған шақырым алыста тұратындардың өзі жүгінуге келген. Әділдік, шындық,

судьяға сырттан қандай бір қысым жасаудың жоқтығы, судья шешімін орындау үшін мәжбүрлеу аппаратының жоқтығы, би шешімдерін орындау туралы дауласушылардың ерікті келісімі халықаралық құқықтың әрекет ету механизмін еске түсіреді.

Сонымен, бұрынғы кеңестік республикалардың, соның ішінде Қазақстан Республикасы қазіргі құқығының өзіндік түп тамыры, құрылымы, мирасқорлығы бар. Мұны ТМД қазіргі ғалымдары да, шетелдік ғалымдар да мойындайды. Ал біз қазақтың әдет ғұрыптық құқығының да, бүкіл әлем таныған қазіргі халықаралық құқықтың да өздеріне ғана тән ерекшеліктерді сақтай отырып, ортақ тұстары бар екендігіне назар аударамыз. Себебі, екі құқық жүйесінің де шығу тегі «руаралық» яғни, халықаралық болып табылады. Сонымен бірге, екеуі де егеменді субъектілердің, яғни, рулардың, тайпалардың немесе мемлекеттердің ерік білдіруі нәтижесінде пайда болады. Әдет ғұрыптық құқық пен халықаралық құқықтың қызмет етуінде басты рөлді соттар атқарады. Мысалы, БҰҰ Халықаралық Сотының шешімдері Статуттың 38 бабына сәйкес «құқықтық нормаларды анықтау үшін көмекші құрал» болып табылады және халықаралық әдет ғұрыптық құқықтың бар немесе жоқ екендігі туралы қорытынды шығаруға критерий болады. Ал ұлттық құқықта құқық нормаларының қалыптасуы мен қызмет етуінде сот прецеденттері маңызды рөл атқарады. Екі құқық жүйесінің негізі жалпы қағидаларға негізделген: тараптардың барлығын қанағаттандыратын өзара тиімді шешімдерді іздеу, сот шешімдерін орныдау еріктілігі, жариялылық және т.б.

Осы қысқа талдау қазақ халқының әдет ғұрыптық құқығының даму тарихы кез келген ұлттық құқықтық мәдениеттің маңызды мәнін куәландыратындығы туралы, қазақ халқының әлемдік өркениеттің дамуына белсенді қатысқаны туралы, әдет ғұрыптық, мемлекеттік және халықаралық құқықтың пайда болу генезисі, тәсілдері мен мақсаттары ортақ екендігі туралы, әдет ғұрыптық құқықтың кейбір институттары мен нормаларын рецепциялаудың пайдалылығы туралы қорытынды жасауға негіз болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. – Алматы: Санат, 1996.
2. Аверинцев С. Византия и Русь: два типа духовности // Новый мир. – 2018. – №7.
3. Смагулов А.А. Шариат заңдарындағы адам құқықтары мен бостандықтары және олардың дәстүрлі қазақ қоғамындағы іске асу ерекшеліктері. Заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дис. автореф.: 12.00.01-құқық және мемлекет теориясы мен тарихы.. - [б. м.] : [б. и.], 2009. - 32 бет.
4. Розин В. Проблемы современного правопонимания // Материалы Международного круглого стола «Проблемы современного правопонимания» // Научные труды «Әділет». – 2019. – №1 (7). – С. 78.

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Смагулова А.С.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ РЕГИСТРАЦИЯ ПРАВ НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПОНЯТИЕ, ПРИНЦИПЫ И ПОРЯДОК

Искиндирова И.И.
АРГУ имени К.Жубанова

Конституция Республики Казахстан гласит, что граждане Республики Казахстан могут иметь в частной собственности любое законно приобретенное имущество. Собственность, в том числе право наследования, гарантируется законом [1]. На сегодняшний день в связи с увеличением рынка недвижимого имущества вопросы государственной регистрации прав на недвижимое имущество приобретает особую значимость, т.к. оно является обязательной процедурой, которая подтверждает право на имущество. Вопросы, связанные с государственной регистрацией прав на недвижимое имущество широко не освещены в научных кругах Казахстана, и в данной статье попытаемся рассмотреть проблемы, возникающие в указанной сфере. Такие договора как купля-продажа, мена, дарение и иные сделки с недвижимым имуществом не подтверждают право субъекта на недвижимость, но является основанием для ее государственной регистрации и получения прав на недвижимость. В своих трудах казахстанские ученые М.К.Сулейменов и Ю.Г.Басин отмечают, что – «для прав на недвижимое имущество установлены более строгие правила их возникновения, существования, передачи и прекращения в связи с тем, что недвижимое имущество, как правило, имеет большую общественную значимость и стоимость» [2].

В Республике Казахстан все сделки связанные с недвижимым имуществом подлежат обязательной государственной регистрации, т.к. она призвана гарантировать стабильность прав на недвижимое имущество. Основопологающим источником в указанной сфере является Закон Республики Казахстан «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» принятый 26 июля 2007 года, где под **государственной регистрацией прав на недвижимое имущество** понимается обязательная процедура признания и подтверждения государством возникновения, изменения или прекращения прав (обременении прав) на недвижимое имущество и иных объектов государственной регистрации в правовом кадастре в порядке и сроки, установленные настоящим Законом и иными законами. Тем самым государство берет под свою защиту целый комплекс правоотношений и в лице регистратора прав на недвижимое имущество легализует соответствующие вещные права путем фиксации в правовом кадастре. Необходимо отметить, что **правовой кадастр** это единый государственный реестр зарегистрированных прав на недвижимое имущество, сведений о зарегистрированных правах на гражданские воздушные суда, морские суда, суда внутреннего водного плавания, суда плавания «река-море». Правовой кадастр ведется регистрирующими органами и содержит информацию о существующих и прекращенных правах на недвижимое имущество и иных объектах

регистрации, идентификационных характеристиках недвижимого имущества, сведения о правообладателях, информацию об имеющихся запросах сведений из правового кадастра. Государственной регистрации в правовом кадастре подлежат следующие права на недвижимое имущество: 1) право собственности; 2) право хозяйственного ведения; 3) право оперативного управления; 4) право землепользования на срок не менее одного года; 5) сервитут в пользу господствующего земельного участка или иного объекта недвижимости на срок не менее одного года.

Также, государственной регистрации в правовом кадастре подлежат следующие обременения прав на недвижимое имущество: 1) право пользования на срок не менее одного года, в том числе аренда, безвозмездное пользование, сервитуты, право пожизненного содержания с иждивением, рента; 2) право доверительного управления, в том числе при опеке, попечительстве, в наследственных правоотношениях, банкротстве и другие; 3) залог; 4) арест; 5) ограничения (запрещения) на пользование, распоряжение недвижимым имуществом или на выполнение определенных работ, налагаемые государственными органами в пределах их компетенции; 6) иные обременения прав на недвижимое имущество, предусмотренные законами Республики Казахстан, за исключением преимущественных интересов [3].

В соответствии с данным законодательным актом, всем зарегистрированным объектам недвижимого имущества уполномоченный орган присваивает кадастровый номер, т.е. индивидуальный, не повторяющийся на территории Республики Казахстан, номер объекта недвижимости.

Объективности ради, нужно отметить, что многие ученые-цивилисты (в частности ученые России, т.к. данная дефиниция в законодательствах РК и РФ идентичны) не воспринимают положительно легитимное определение государственной регистрации прав на недвижимое имущество. Например, И.А. Емелькина считает, что данная формулировка не придает государственной регистрации правоустанавливающего характера, значит, на ее основании можно установить, что права на жилые и нежилые помещения могут возникнуть и до государственной регистрации, а последняя только признает и подтверждает их возникновение. И.А. Емелькина предлагает понимать государственную регистрацию как основание возникновения, ограничения (обременения), перехода и прекращения прав на недвижимость, если иное не установлено законом [4].

В данном случае, во-первых, следует иметь в виду, что иногда момент возникновения прав может по времени не совпадать с их государственной регистрацией или вовсе не связываться с ней. Во-вторых, с таким определением вряд ли можно согласиться, поскольку здесь подчеркивается лишь правоустанавливающее значение государственной регистрации, но совершенно упускается из виду ее право подтверждающее значение.

Более того, государственную регистрацию можно рассматривать и как правоотношение между регистрирующим органом (т.е. Государственной корпорации «Правительство для граждан», осуществляющая государственную регистрацию по месту нахождения недвижимого имущества) и заявителем (т.е.

правообладатель, приобретатель и иные лица, в интересах которых осуществляется государственная регистрация) по поводу регистрации прав на недвижимость, и как процесс осуществления юридически значимых действий, связанных с приемом документов на государственную регистрацию. Таким образом, если следовать принципу, предложенному И.А. Емелькиной, необходимо отразить в определении все эти аспекты государственной регистрации, что, в принципе, невозможно, да и вряд ли нужно.

Также следует сказать еще об одной функции государственной регистрации: с одной стороны, принципы и требования, положенные в ее основу, позволяют утверждать, что государственная регистрация - это один из способов охраны прав на недвижимость. С другой стороны, оспаривание государственной регистрации в случае выявившихся нарушений прав на недвижимость является способом защиты этих прав. На это указывает в своих трудах М.Г. Масевич, отмечая, что задача государственной регистрации - охранять права собственников и гарантировать достоверную информацию о недвижимом имуществе [5].

В свою очередь российская ученая В.В. Долинская предлагает назвать государственную регистрацию в качестве меры охраны гражданского права, определяя в качестве одной из сущностных ее характеристик «контроль за законностью действий, придание факту законности, учет, объединение информации, охрану прав заинтересованных лиц» [6].

Мы склоняемся к высказыванию цивилиста О.М. Козырь, которая определяя цели и задачи государственной регистрации, полагает, что для субъектов права на недвижимость такая регистрация имеет правоустанавливающее значение и обеспечивает приоритет их прав. Что касается заинтересованных лиц, включая как приобретателя, так и третьих лиц, государственная регистрация защищает их интерес [7].

Указанная точка зрения лишь обозначают проблему, которая до сих пор не обсуждалась в гражданской научной среде. Мы полагаем, что происходящие изменения в законодательстве, необходимость определиться с правом собственности добросовестного приобретателя заставляют нас взглянуть на государственную регистрацию под другим углом.

Более того, следует отметить, что научная цивилистическая среда акцентирует на охранительную функцию государственной регистрации. Это очевидно, потому что в своем традиционном понимании охрана является как совокупность мер, обеспечивающий и содействующий нормальному свободному прогрессу имеющихся общественных отношений, позволяющих при этом предусмотреть возможность нарушения прав собственника недвижимости. Поэтому совершенно ясно, что государственная регистрация является именно той движущей силой государственного регулирования, с помощью которого гарантируется соблюдение имущественных прав и законных интересов субъектов гражданского оборота.

Кроме того принимая во внимание, что сфера государственной регистрации содержит важный элемент общедоступности, обусловленный

присутствием административно-правовых норм в его регулировании, допустимым является наличие элемента принуждения.

Хотя принуждение в гражданском праве отличается от того же способа, свойственного нормам публичного права: оно исходит из уже имеющихся в наличии гражданско-правовых отношений, то есть оно не принуждает субъектов вступать в эти отношения. Как пишут в своих трудах многие ученые-цивилисты, государство не указывает лицу вступить в гражданско-правовые отношения, это прерогатива самого лица, но государство обязан охранять то правоотношение, которое установлено волей лица. Охрана правоотношений, установленных частной волей, - это область применения гражданско-правового принуждения, то есть органы принуждения не могут самостоятельно создавать права, а могут лишь придать им юридическую силу.

С другой точки зрения, принуждение это ограничение прав, т.е. ограничиваются те права, которые охраняются законом. Так, ограничение прав собственности на объекты недвижимости посредством государственной регистрации заключается в том, что, несмотря на наличие гражданско-правовых отношений для возникновения этих прав, они не могут возникнуть без их признания со стороны государства. Особенностью принуждения в гражданском праве является то, что установленные гражданским кодексом и иными законодательными актами Республики Казахстан права граждан и юридических лиц не могут ограничиваться актами органов государственного управления и местных представительных и исполнительных органов. Такие акты являются недействительными с момента их принятия и не должны применяться. [8].

И, наконец, еще одно демонстрацией принуждения является существование определенной законом процедуры регистрации, которую субъекты гражданского оборота не могут изменить по своей воле.

Таким образом, субъекты гражданского права самостоятельно, по своей воле, на согласованных между ними условиях вступают в гражданские правоотношения по поводу объектов недвижимости. Государство в силу важности объекта данных отношений берет их под охрану, принуждая субъектов к государственной регистрации прав, наделяя регистрационные органы правом либо придать им юридическую силу, либо отказать в регистрации.

Согласно Закону РК «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» государственная регистрация прав на недвижимое имущество проводится в следующем порядке:

- 1) прием документов, предусмотренных статьей 21 «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» для государственной регистрации;

- 2) проверка документов, представленных на государственную регистрацию, включая проверку законности совершаемой сделки и (или) иных юридических фактов (юридических составов), являющихся основаниями возникновения, изменения, прекращения прав (обременении прав) на недвижимое имущество или иных объектов государственной регистрации на соответствие действующему законодательству. Сведения о технических и

идентификационных характеристиках объекта недвижимости, необходимые для государственной регистрации прав на недвижимое имущество, регистрирующий орган получает из соответствующей государственной информационной системы;

3) внесение записей в регистрационный лист о произведенной регистрации либо отказ или приостановление государственной регистрации в случаях, предусмотренных Законом РК «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество»;

4) совершение надписи на правоустанавливающем документе о произведенной государственной регистрации;

5) выдача правоустанавливающего документа с отметкой о произведенной регистрации, либо документа об отказе или приостановлении государственной регистрации по основаниям, предусмотренным настоящим Законом, а также выдача свидетельства о государственной регистрации в случаях, предусмотренных законодательными актами Республики Казахстан.

Законодательными актами РК в сфере государственной регистрации прав на недвижимое имущество предусмотрена электронная регистрация. Так, электронная регистрация осуществляется в случаях, когда права (обременения прав) возникают, изменяются или прекращаются на основании сделки, удостоверенной в нотариальном порядке, свидетельства о праве на наследство, свидетельства о праве собственности, а также в иных случаях.

В последнее время в научных кругах, а также среди практикующих юристов идет дискуссия по поводу роли нотариата при удостоверении сделок связанных с недвижимостью. Многие полагают, упразднить роль нотариуса в данном процессе, и передать их функции в специализированные центры по обслуживанию населения, т.е. система государственной регистрации прав на недвижимость делает ненужным нотариальное удостоверение сделок как дублирующее ее, и о том, что государственная регистрация сама по себе является достаточно надежным способом охраны прав на недвижимость.

Другие полагают, что в сфере недвижимости нужна обязательно нотариальная форма сделки, т.к. нотариус в силу своей квалификации и специфики служебной деятельности грамотно проводит правовую экспертизу представленных сторонами документов, проверяет обстоятельства, влияющие на действительность правоотношений (правоспособность и дееспособность участников сделки, соответствие их воли и волеизъявления, законность совершаемой сделки и т.д.).

Впрочем, нам кажется невозможно заменить государственную регистрацию сделки ее нотариальным удостоверением. При регистрации перехода права на недвижимость по нотариально удостоверенному договору регистрирующий орган обязан вновь проверить все указанные обстоятельства, иначе государство не сможет гарантировать титул. Ведь с момента нотариального удостоверения сделки могут измениться обстоятельства, что повлияет на ее действительность (на имущество, являющееся предметом сделки, может быть наложен арест, может измениться дееспособность участников и т.д.). Так, проверка документов осуществляется в целях

установления соответствия представленных на регистрацию документов, а также субъектов и объектов правоотношений, вида права или обременения права на недвижимое имущество, оснований их возникновения, изменения, прекращения требованиям законодательства. По результатам проверки регистрирующий орган принимает решение о государственной регистрации, приостановлении либо отказе в государственной регистрации и делает соответствующую отметку на заявлении с указанием фамилии, имени (отчества) ответственного работника регистрирующего органа, проводившего проверку, а также даты ее проведения.

Таким образом, рассмотренные нами понятие и принципы государственной регистрации прав на недвижимость свидетельствуют о том, что данный институт выполняет функцию охраны прав на недвижимость, требующая точного и неукоснительного соблюдения всех требований законодательных актов.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Казахстан. Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. (с изменениями и дополнениями от 23.03.2019 г.) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> - официальный сайт информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» (дата обращения 01.12.2019 г.)
2. Гражданское право Республики Казахстан. Том I. Учебник для вузов (академический курс). Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. Алматы. 2000. С. 301.
3. О государственной регистрации прав на недвижимое имущество. Закон Республики Казахстан от 26 июля 2007 года № 310 (с последними изменениями и дополнениями от 25.11.2019 г) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000310> - официальный сайт информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» (дата обращения 01.12.2019 г.)
4. Емелькина И.А. Вещные права на жилые и нежилые помещения: приобретение и защита. М.: Юристъ, 2003. С. 95. <https://www.twirpx.com/file/1292190/>
5. Жариков Ю.Г., Масевич М.Г. Недвижимое имущество: правовое регулирование. Научно-практическое пособие. М.: БЕК, 1997. С. 7. <http://lawlibrary.ru/izdanie25831.html> - юридическая научная библиотека «Спарк».
6. Долинская В.В. Понятие, порядок и проблемы государственной регистрации // Закон. 2006. № 2. С. 5. <http://lawlibrary.ru/article1200272.html> - юридическая научная библиотека «Спарк».
7. Козырь О.М. Актуальные проблемы регистрации недвижимости в Российской Федерации // Юридический мир. 1997. № 9. С. 46.
8. Гражданский кодекс Республики Казахстан. Общая часть. Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ (с последними изменениями и дополнениями от 28.10.2019 г) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> - официальный сайт информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» (дата обращения 01.12.2019 г.)

ОЦЕНКА РИСКОВ И УПРАВЛЕНИЕ НАДЕЖНОСТЬЮ КОММЕРЧЕСКИМ БАНКОМ

Нурлина Г.К.

Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

Финансовый кризис, разрушающий модели либеральной экономики, выявил системные риски, ухудшающиеся развитием банковского сектора. Чтобы обеспечить эффективность финансового регулирования, необходимо разработать механизм управления корпоративными банковскими рисками для разработки стабильного финансового рынка для привлечения отечественных и зарубежных инвесторов. Основными целями банков в посткризисной среде являются проблемы поиска инструментов и методов повышения капитала. Если учесть надежность банков в глобальном масштабе, то конкурентная стратегия определяется наличием банка-образ долгосрочных действий в борьбе с конкурентами, основанных на повышении качества обслуживания, снижении затрат, сохранении и расширении определенного сегмента на финансовом рынке, улучшении инфраструктуры, повышении капиталовложений и снижении стоимости предоставляемых услуг.

Поэтому при наличии конкурентного преимущества (абсолютного и относительного) банки помогают повысить надежность и финансовую стабильность в стране, что приводит к росту макроэкономических показателей. С точки зрения финансовой глобализации участникам финансового рынка требуется национальная стратегия ориентации, основанная на развитии бизнеса в соответствии с планами и интересами государства, с целью ограничения капитала и создания интегрированной системы управления рисками.

Таким образом, ключевым компонентом стратегии развития коммерческих банков является диверсификация портфелей и инструментов, позволяющая свести к минимуму потери, связанные с применением рисков. Чтобы обеспечить эффективность финансового регулирования, необходимо разработать механизм управления корпоративным банковским риском для развития устойчивого финансового рынка, привлекательного для отечественных и зарубежных инвесторов[3].

Независимо от того, какой уровень централизованного регулирования и саморегулирования зависит от того, на какой стадии и уровня развития банковской системы, роль регуляторной и нормативной безопасности банков велика: банковское дело помогает обеспечить высокий уровень банковской организации управления рисками

Основными задачами для коммерческих банков в настоящее время является проблема поиска надежных инструментов, технологий и методов привлечения капитала.

На сегодняшний день ни один эксперт абсолютно не может сказать, является ли это следующей волной кризиса. Учитывая сложность прогнозов кризиса, разумно изменить подходы к управлению рисками, учитывая следующее:

- согласно современной системе управления рисками, предпосылкой эффективного выявления возможных событий является определение целей;

для достижения этих целей и принятия необходимых мер управления рисками необходимо сформулировать цели, прежде чем выявлять и оценивать риски.

На сегодняшний день основным документом, связанным с управлением рисками в банках второго уровня, является решение Совета директоров Агентства № 359 от 30 сентября 2005 года «о подтверждении Инструкции о требованиях к наличию систем управления рисками внутреннего контроля в банках второго уровня.» Цель инструкции - определить требования к адекватному управлению рисками и созданию системы внутреннего контроля в банках, обеспечить использование методов контроля рисков банков, эффективно определять, оценивать и ограничивать риски банка, учитывая тип и объем торгов.

Существует много типов рисков в литературе. Одним из основных документов, управляемых менеджерами рисков, являются контрольные органы в практической деятельности, используемой для создания банковской системы риска, документы, разработанные Базельским комитетом по банковскому надзору.

Помимо повышенных требований к эффективному управлению рисками и созданию систем внутреннего контроля, компетентным органом планируется рассмотреть подходы к оценке кредитного риска и риска ликвидности в банках второго уровня.

Как показывает практика, отсутствие надлежащего корпоративного управления в банках второго уровня, проблемы внутреннего контроля и управления рисками часто приводят к негативным последствиям, угроза финансовой стабильности отдельных банков и банковского сектора.

В современных условиях интенсивное развитие банковского бизнеса, проблемы управления рисками являются одним из самых серьезных факторов, которые могут негативно повлиять на состояние всей финансовой системы.

Для повышения надежности с точки зрения глобализации банки вынуждены использовать антикризисные методы хеджирования, связанные с растущей периодической ликвидностью и платежеспособностью, в дополнение к известным методам стратегического планирования, диверсификации, расширения, распределения рисков для структурных подразделений, происходящих не только в своей стране, но и на развитых рынках капитала.

Эффективность работы банков во многом зависит от способности управлять рисками. Управление рисками предполагает, что бухгалтерский учет, как информационная система, в процессе управления, не только дают представление заинтересованным пользователям о рисках, связанных с банком, а также позволяет анализировать возможное влияние на деятельность банка.

Однако одним из недостатков учетно-аналитического обеспечения риск-менеджмента является то, что в системе бухгалтерского учета формируется информация о рисках и их влиянии на экономическое положение банка путем обеспечения принятия эффективных управленческих решений.

Кризис еще раз показал, что казахстанская экономика и финансы работают в области высокой неопределенности и системных рисков, которые указывают на чрезмерную волатильность, которая является одной из самых высоких в мире волатильности.

Улучшение практики корпоративного управления и управления рисками в коммерческих банках должно быть одной из приоритетных операций любого банка. Тем не менее, вы должны учитывать, что некоторые из крупномасштабных рисков должны принимать финансовые органы, которые недостаточно используют возможности для взаимодействия с центральными банками других стран.

Банк позволит корпоративным улучшениям снизить бизнес-риски – организовать межбанковские займы на рынке, консолидацию кредитных бюро, развитие синдицированного займа.

Развитие стратегии развития национального банковского сектора означает, что впоследствии НБ РК будет разрабатывать механизмы, которые ограничивают спекулятивные операции с производными и дочерними компаниями банков.

В рамках оценки стабильной работы финансовой системы, управления ликвидностью системы и системы управления кризисом эксперты МВФ отметили следующие факторы, снижающие эффективность управления ликвидностью системы в Казахстане:

- ограниченные инструменты управления ликвидностью и ограниченное использование рефинансирующих кредитов и кредитных аукционов приводит к увеличению волатильности на денежном рынке;

- слабое развитие и сегментация межбанковского рынка, в том числе отсутствие долгосрочного доверия между банками;

- увеличение использования валютного рынка для распределения ликвидности тенге среди банков усиливает спекулятивное давление и затрудняет задачу управления системной ликвидностью и обменными курсами НБ РК;

- плохое внутреннее управление тенговой ликвидностью на уровне банка, несмотря на сезонный характер спроса тенге в течение трехмесячного налогового периода, ряд банков не создает достаточных резервов тенге, которые оказывают побочный эффект на финансовый рынок.

Использованные источники:

1. Шевриновский, В.Н. Развитие систем банковского мониторинга: анализируя мировой опыт / Шевриновский В.Н. // Банковские технологии. – 2009. – № 5.
2. Постановление Правления Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций от 30 сентября 2005 года №358 "Об утверждении Инструкции о нормативных значениях и методике расчетов пруденциальных нормативов для банков второго уровня"
3. Токтагазина Айман/ Базель III в РК. Реформа мировой банковской системы http://www.nauka.kz/page.php?article_id=53&lang=1&page_id=75
4. Смоляков О. // Интервью с директором департамента финансовой стабильности Национального банка Казахстана // <http://www.interfax.kz>

5. Концепция по гармонизации внутренних и международных подходов по собственному капиталу Агентство финансового надзора

Научный руководитель: к.э.н., ст.преподаватель Нурманов А.О.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МИКРОФИНАНСОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Исмагулова А.Т., Шалгинбаева А.Е.

ismagulovaalbina@mail.ru, shalginbayeva00@mail.ru

Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

В Республике Казахстан в 2012 года принят Закон РК «О микрофинансовой деятельности», который регулирует микрофинансовых организаций(МФО), которые активно начали создаваться на начальном этапе свое развития. Объективной основой для их деятельности способствовало развитие малого бизнеса, занятости казахстанцев и формированию среднего класса, что делает наше современное общество стабильным в социальном плане способствует то, что микрокредитование в нашей стране находится на государственном уровне. Здесь можно прийти к выводам, что для дальнейшего развития микрофинансирования и кредитования в РК необходимо снизить процентные ставки и увеличить срок кредитования.

Микрофинансирование зародилось в юго-восточной Азии из микрокредитования, начало которому заложил профессор экономики Мухаммед Юнус, основавший банк «Грамин» (англ. «Grameen Bank»), который занимался выдачей микрокредитов бедным бангладешцам. Этот же год следует считать годом рождения микрофинансирования. МФО при выдаче кредита не нуждаются в массе документов, принимают скорые решения и выдают деньги сразу после подписания договора. Микрокредитные организации доверяют своим клиентам в вопросе предоставления кредитов.

К микрофинансовой деятельности относится: деятельность кредитных товариществ по предоставлению микрокредитов своим участникам; деятельность ломбардов по предоставлению микрокредитов физическим лицам под залог движимого имущества, предназначенного для личного пользования, на срок до одного года в размере, не превышающем восьмидесятикратного размера месячного расчетного показателя, установленного на соответствующий финансовый год законом о республиканском бюджете; деятельность микрофинансовых организаций по предоставлению микрокредитов физическим и (или) юридическим лицам с обеспечением либо без обеспечения в размере, не превышающем двадцатитысячекратного размера месячного расчетного показателя, установленного на соответствующий финансовый год законом о республиканском бюджете[1].

Юридическое лицо, имеющее намерение осуществлять деятельность по предоставлению микрокредитов, подлежит учетной регистрации в течение шести месяцев со дня его государственной регистрации (перерегистрации) в

Государственной корпорации "Правительство для граждан" в качестве микрофинансовой организации, кредитного товарищества, ломбарда.

Среди преимуществ экспресс кредитования следует выделить: скорость рассмотрения заявки, гибкость способов возврата, мгновенное зачисление средств на карту, отсутствие необходимости в большом пакете документов, возможность получить заем студентам и даже официально нетрудоустроенным.

На данном этапе увеличение суммы микрокредитования может привести к привлечению физических и юридических лиц среднего и крупного бизнеса.

Предприятия, занимающиеся в сфере микрофинансовой деятельности могут не только предоставлять микрокредиты а также могут дополнительно заниматься инвестированием своих активов в ценные бумаги и инструменты относящиеся к финансовой деятельности; осуществлять микрокредиты в электронном формате; заниматься по принципу акционерного общества; издательство облигаций, ценных бумаг, а также заниматься переводом микрокредита третьему лицу, если заемщик написал заявление; также микрофинансовые организации занимаются залогами акций или долей юридических лиц, состоящих в уставном капитале. Данные новшества дадут МФО возможность выйти на высококачественный уровень.

Основанием для такого нового качественного уровня послужило рост и постепенное повышение минимального размера уставного капитала до 100 млн тг. до 1 июля 2022 года[2]. Так как, не менее 60% МФО на данный период имеют уставный капитал до 50 млн тг, такое заявление могло спровоцировать стремительное уменьшение МФО, сократятся участники микрокредитного рынка, либо произойдет их слияние, в связи с тем, чтобы соблюдать новые правила регулятора.

Для того, чтобы граждане РК были освобождены от долга Национальным Банком, внедрен коэффициент долговой нагрузки (КДН) заемщиков, связанный с микрофинансовыми предприятиями. КДН наивысшей степени составляет 50%, следуя из этого долговая нагрузка не должна составлять больше 50% от дохода заемщика. В начале пути обсуждения коэффициента долговой нагрузки планировалось охватить все займы без исключения, также это направление касалось предпринимательских целей. Наблюдая за деятельностью заемщиков МФО, можно сделать вывод, что данное ограничение принесло бы угрозу в существование микрокредитования, а также развитие малого и среднего бизнеса, так как в основном кредитный портфель МФО состоит из займов предпринимателей. Сейчас, на данном этапе, коэффициент долговой нагрузки имеет преимущество только на без залоговых потребительских займов. Следуя из этого, Национальный Банк сделал ряд запретов в получении займа лицам, у которых доход составляет ниже прожиточного минимума, посредством деления расчета коэффициента долговой нагрузки на две стадии: анализ кредитоспособности должника и расчет коэффициента долговой нагрузки.

Также был введен новый способ расчета годовой эффективной ставки вознаграждения, но эта ставка в ограничении по предельному размеру до 55% не изменилась.

Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка в целях обеспечения защиты прав и законных интересов потребителей услуг по предоставлению микрокредитов осуществляет регулирование, контроль и надзор за деятельностью организаций, осуществляющих микрофинансовую деятельность.

Юридические лица, осуществлявшие деятельность по предоставлению займов гражданам до 01 января 2020 года, подлежат государственной перерегистрации в качестве микрофинансовой организации в срок до 1 июля 2020 года.

Юридические лица, осуществлявшие деятельность по предоставлению займов гражданам до 01 января 2020 года, прошедшие государственную регистрацию в качестве микрофинансовых организаций, кредитных товариществ и ломбардов и не включенные в реестр организаций, осуществляющих микрофинансовую деятельность, подлежат учетной регистрации в срок до 1 июля 2020 года.

Все данные изменения в основном положили курс на защиту и безопасность прав потребителей, а также данная деятельность была направлена на создание транспарантного и регулируемого рынка. Цель этой деятельности в большей степени направлена на увеличение доступности физических лиц к микрофинансовым услугам. Проведенный анализ данных представленных Агентством Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка показывает, что в РК, начиная с 2013 года по сегодняшний день, зарегистрировалось 239 МФО, из них наибольшее количество новых МФО приходится на 2015, 2016, 2019 годы - соответственно 56, 69 и 48 новых МФО. В 2020 году появилось 2 МФО по данным агентства на 20.03.2020 г. За этот же анализируемый период 33 МФО самостоятельно закрыли свою деятельность. По городу Актобе функционирует 3 МФО: с 2015 года - ТОО «Микрофинансовая организация «Болашақ»; с 2016г. - ТОО «МФО «Актобе ауыл микрокредит»; с 2019 г.- ТОО «Казахстанская микрофинансовая организация» Qazcredit»[3].

Исходя из этого, можно сделать вывод, что деятельность финансовой отрасли в сфере микрокредитования не потерпит каких-либо ожесточений и будет иметь тенденцию к развитию.

Использованные источники:

1. Закон Республики Казахстан «О микрофинансовой деятельности» от 26 ноября 2012 года № 56-V.
2. Об утверждении пруденциальных нормативов и иных обязательных к соблюдению организацией, осуществляющей микрофинансовую деятельность, норм и лимитов, методики их расчетов. Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 14 ноября 2019 года № 192. Зарегистрировано в Министерстве юстиции Республики Казахстан 21 ноября 2019 года № 19629.
3. <http://finreg.kz>

Научный руководитель: к.э.н., доцент Кусаинова Л.И.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОВЕРШЕНИЯ СДЕЛКИ НА ФОНДОВОМ РЫНКЕ КАЗАХСТАНА

Рахманова А.Н.

Актюбинский региональный государственный университет им. К.Жубанова

Принимая решение о покупке ценных бумаг, инвестор должен определить, какие именно ценные бумаги он хотел бы купить. Дело в том, что облигации можно приобрести только на фондовой бирже, в то время как акции компании можно купить как на биржевом, так и на внебиржевом рынках[1].

Биржевой рынок – это торговая площадка Казахстанской фондовой биржи (KASE), внебиржевой рынок – это пространство за пределами KASE, где сделки с ценными бумагами осуществляются без соблюдения требований биржи.

Внебиржевой рынок характеризуется следующими особенностями: множеством продавцов ценных бумаг (торговля может осуществляться любым физическим или юридическим лицом); отсутствием единой цены у ценных бумаг, выпущенных одним и тем же эмитентом (цена определяется в ходе переговоров между продавцом и покупателем). Торговля осуществляется в удобное для сторон сделки время в различных точках города (в офисах, квартирах, кафе), не существует единого организующего центра.

Примером заключения сделок на внебиржевом рынке может служить ситуация, когда инвестор покупает акции непосредственно у акционера. Договориться о сделке они могут в любом удобном для них месте. Затем они отправляются к регистратору для переоформления прав собственности на купленные акции. Так как внебиржевой рынок не регулируется, ответственность за удачно или неудачно заключенные сделки лежит на самом инвесторе. Чтобы не только купить акции, но и грамотно оформить эту сделку, инвестору необходимо определенное знание соответствующих норм законодательства. В противном случае инвестор рискует остаться без денег и заветных акций.

Наиболее гарантирована покупка ценных бумаг через профессиональных участников фондового рынка - брокеров-дилеров.

С приобретением ценных бумаг у инвестора возникает проблема их хранения. По казахстанскому законодательству ценные бумаги выпускаются в бездокументарной форме, то есть они существуют в виде электронных записей на счетах их владельцев[1]. Понятно, что такой счет невозможно унести домой и спрятать в сейф. Поэтому после покупки акции могут оставаться депонированными в Центральном депозитарии на счету у брокера-дилера (в этот счет будет входить лицевой счет инвестора) либо могут быть переведены в реестр акционеров у независимого регистратора. Таким образом, у покупателя ценных бумаг возникает вопрос: либо состоять в реестре акционеров у регистратора, либо держать ценные бумаги в номинальном держании у брокера-дилера.

Если инвестор не планирует играть на бирже, то есть извлекать курсовой доход от покупки/продажи своих акций, ему экономически выгоднее перевести свои бумаги назад в реестр к регистратору, так как услуги депонирования в Центральном депозитарии обойдутся ему дороже, нежели услуги регистратора. То же самое касается и корпоративных облигаций. Если же инвестор стремится активно продавать и покупать ценные бумаги, то ему лучше для удобства и экономии времени перевести их в номинальное держание.

Когда биржевая торговая система заключает сделку, система автоматически отправляет соответствующее уведомление в депозитарий с целью проверить наличие денег у покупателя и бумаг у продавца. После получения положительного отзыва, биржа фиксирует сделку и выдает на нее биржевое свидетельство брокерам-дилерам, заключившим ее. Теперь всеми расчетами занимается депозитарий. Учитывая, что все счета находятся в одном депозитарии, обработка информации происходит в автоматическом режиме, что ускоряет процесс операции и сокращает их издержки. Депозитарий переводит бумаги с текущего клиентского счета продавца на текущий счет покупателя. Одновременно он производит оплату купленных ценных бумаг, переводя необходимую сумму денег со счета покупателя на счет продавца. Денежные счета так же находятся в депозитарии, так как Центральный депозитарий имеет право осуществлять функции платежного агента. Таким образом, Центральный депозитарий не только гарантирует исполнение сделок, но и быстро, в течении одного рабочего дня, регистрирует ее.

Законодательством этот термин трактуется как «учет и подтверждение прав по ценным бумагам, регистрация сделок с ними»[1]. Номинальное держание придумано специально для удобства инвесторов. Храня бумаги на счетах брокеров-дилеров, инвестор перекладывает бремя забот о них на брокерскую компанию. Именно она осуществляет их учет, обеспечивает владельца бумаг всей необходимой информацией, касающейся этих бумаг.

В частности, договора об оказании брокерских услуг, а именно, к брокерскому договору применяются нормы договора поручения или комиссии, установленные Гражданским кодексом Республики Казахстан[2].

Нормы договора поручения применяются в части предоставления услуг номинального держания, а нормы договора комиссии - в части оказания брокерских услуг на организованном рынке ценных бумаг. Брокерские услуги на неорганизованном рынке ценных бумаг предоставляются на основании договора поручения или комиссии по соглашению сторон брокерского договора.

При заключении брокерского договора клиентом представляются брокеру и (или) дилеру документы в соответствии с Правилами регистрации профессиональными участниками рынка ценных бумаг[3], оказывающими услуги номинального держания, сделок с ценными бумагами, оформления и выдачи ими выписки с лицевого счета держателя ценных бумаг и раскрытия информации номинальным держателем. Нерезиденты Республики Казахстан имеют право заключать сделки на казахстанской фондовой бирже при условии представления документов, легализованными или апостилированными, в

соответствии с требованиями законодательства Республики Казахстан, с нотариально засвидетельствованным переводом на государственный и (или) русский языки.

Брокерские компании на рынке ценных бумаг Республики Казахстан имеют право заключать на международных (иностраных) рынках ценных бумаг сделки по купле-продаже финансовых инструментов казахстанских и иностранных эмитентов.

Таким образом, специфика рынка ценных бумаг в Республике Казахстан состоит в том, что модель преобразования отношений собственности в рамках Национальной программы разгосударствления и приватизации основывалась на широком привлечении в процесс индивидуальных инвесторов, а также граждан через механизмы малой и массовой приватизации. Как свидетельствует мировой опыт, деятельность банков на рынке ценных бумаг неизбежно ведет к монополизации рынка, превращая рынки ценных бумаг в сферу деятельности небольшого количества финансовых компаний, преимущественно банков.

Ценные бумаги – один из основных инструментов, обеспечивающих работу этого механизма. В практике рыночной экономики это ведет к тому, что капитал размещается в тех производствах, которые необходимы и пользуются спросом у общества. В результате возникает оптимальная структура общественного производства и создается сбалансированная экономика как общественное производство в основном соответствует общественному спросу.

На казахстанском рынке долгое время не будет достаточного количество организации, которые своими активами могли бы гарантировать собственные долговые обязательства или же при больших объемах привлекаемых денежных средств, необходимые для инвестиции в производственную сферу. В то же время инвестиции в акции предполагает возможность участие в управлениях предприятием, а также массовая приватизация государственной собственности позволит уже в ближайшее время использовать этот механизм для привлечения инвестиции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан "О рынке ценных бумаг" от 2 июля 2003 г. по состоянию на 02.01.2020г.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан
3. Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ. По состоянию на 10.01.2020г.
4. Закон Республики Казахстан "Об акционерных обществах" от 13 мая 2003г. по состоянию на 02.01.2020г.

Научный руководитель: к.э.н., доцент Кусайнова Л.И.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА КАЗАХСТАНА ПОСРЕДСТВОМ ОКАЗАНИЯ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ

Сержанова А.М.

Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

В современных социально-экономических условиях развития Республики Казахстан малый бизнес активно способствует качественному экономическому развитию страны, создает новые рабочие места, мобилизует и фондирует финансово-инвестиционные ресурсы.

По состоянию на 1 января 2020 года в Казахстане зарегистрировано 446,7 тысяч юридических лиц. За последний год их количество увеличилось на более чем 12,9 тыс. единиц. По сравнению с началом 2010 года их общее количество выросло в полтора раза (с 298 тыс.).

Более 98% из них – это малый бизнес, доля которого растет вместе с количеством регистраций. Только в 2019 году количество субъектов выросло на 13,2 тыс. единиц, практически достигнув 438 тысяч. Зато средний бизнес становится редкостью. На 1 января 2015 года в республике было зарегистрировано почти 15 тыс. подобных юрлиц. На протяжении четырех из пяти последующих лет их количество сокращалось. Как итог: в 2020 год Казахстан входит менее, чем с 6,3 тыс. предприятиями среднего бизнеса. Только в 2019 году их количество снизилось на 193 единицы. (рис1)

Рисунок 1. Количество МСБ в Казахстане в период с 2015 по 2019 гг.

По итогам 2019 года количество зарегистрированных юридических лиц, осуществляющих деятельность в области финансовой и страховой деятельности, снизилось на 25 единиц. Почти втрое больший отток произошел в сфере государственного управления и обороны, а также обязательного соцобеспечения – количество юридических лиц всех размерностей в 2019 году тут снизилось на 70 единиц. Впрочем, дефицита это не вызвало – осталось около 9,9 тыс. единиц. [1]

Структура предпринимательства в экономической сфере является важным показателем качественного развития предпринимательского сектора и экономики в целом. Промышленные предприятия обрабатывающей

промышленности обеспечивают диверсифицированное экономическое развитие. [2]

Данные о количестве зарегистрированных предприятий в иностранной или иностранной собственности показывают, что наибольшая концентрация таких МСП принадлежит городам Алматы и Нур-Султан.

Среди пяти регионов с благоприятным деловым климатом для иностранных инвесторов - Павлодарская (8,4%), Карагандинская (7,4%), Мангистауская (6,8%) области. Анализ численности занятых в МСП характеризует важность казахстанского предпринимательства в решении вопросов занятости. Доля населения в МСП активна, составив 31% от общего числа занятых в экономике в 2018 году.

Несмотря на то, что малый и средний бизнес в Казахстане по сравнению с развитыми странами составляет более 90% казахстанских МСП, ВВП Казахстана отстает и его вклад в занятость. Например, в развитых странах доля годового объема продукции МСП колеблется от 43 % (Канада) до 57 % (Германия) к ВВП, а его доля в Казахстане примерно в три раза ниже и составляет 20 %.

С точки зрения занятости в секторе МСП, общий уровень занятости в Казахстане намного ниже, чем в развитых странах: в последние годы этот показатель составляет 31% в развитых странах, 47% в развитых странах (Канада) - 69%.

По состоянию на 1 января 2020 года количество действующих субъектов МСП по сравнению с соответствующей датой предыдущего года увеличилось на 7,2%. В общем количестве субъектов МСП доля индивидуальных предпринимателей составила 64,3%, юридических лиц малого предпринимательства – 19,4%, крестьянских или фермерских хозяйств – 16,1%, юридических лиц среднего предпринимательства – 0,2%.

С 2017 года наблюдается активный рост кредитования МСБ, а с 2016 года количество выданных банками кредитов увеличилось в 2,3 раза. Несмотря на то, что малый и средний бизнес в Казахстане по сравнению с развитыми странами составляет более 90% казахстанских МСП, ВВП Казахстана отстает и его вклад в занятость. Например, в развитых странах доля годового объема продукции МСП колеблется от 43 процентов (Канада) до 57 процентов (Германия) к ВВП, а его доля в Казахстане примерно в три раза ниже и составляет 20 процентов (рисунок 2).

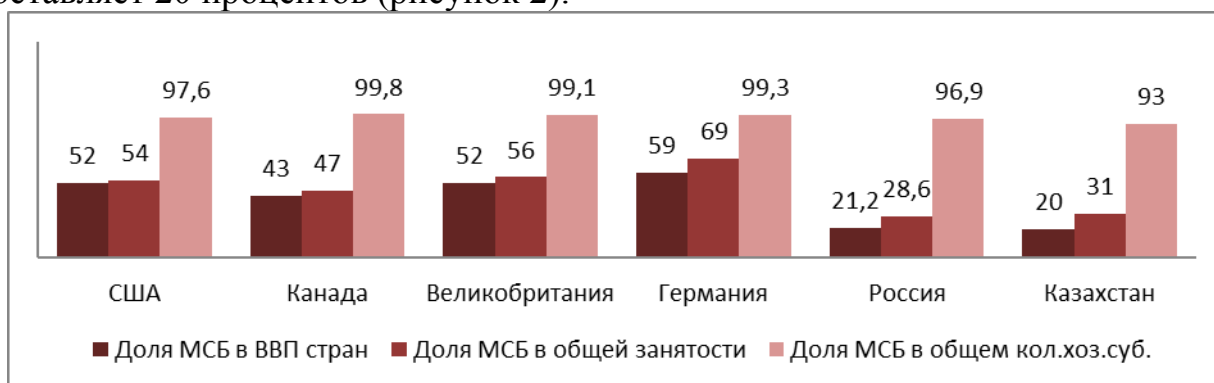

Рисунок 2. Вклад МСБ в ВВП в разных стран, 2019г.

Согласно отраслевой структуре, сектор МСБ Казахстана имеет существенные различия с зарубежными партнерами. Нынешняя структура сектора МСП в Казахстане не оказывает существенного влияния на диверсификацию экономики страны; 41,1% занимаются торговлей; доля торговли в развитых странах составляет 18% (Канада), 16,4% (Норвегия).

Мясное животноводство — приоритетное направление АПК страны, которому в государственной программе развития АПК на 2017–2021 годы уделяется особое внимание. Для развития отрасли ежегодно выделяется порядка 116 миллиардов тенге, в том числе на развитие племенного животноводства — 60 млрд тенге, на производство продукции животноводства — 56 млрд тенге.

По данным Минсельхоза, в 2019 году 840 семейных ферм получили кредиты на приобретение 82,2 тыс. голов КРС.

Казахстан занимает последнее место в новостях по продуктам МСБ (GEM Survey, 147 стран). Только 2,9% предпринимателей предлагают своим клиентам новые продукты или услуги. Количество начинающих предпринимателей, кроме их конкурентов, составляет 5,5%, а новые технологии (не более одного года) используют только 5,3%. Для сравнения, известный бизнес, который работает более 3,5 лет, использует почти в пять раз меньше технологий. В Казахстане активно развивается малый бизнес, но качество развития отстает от мирового. МСП составляют 25,6% ВВП Казахстана (средний мировой показатель составляет 63%).

Популярность предпринимательства в Казахстане растет в национальной экономике, но уровень предпринимательской активности в Казахстане очень низок - половина среднемирового показателя (63% ВВП).

Малый бизнес в стране развивается год от года. Так, к январю 2020 года на рынке РК действовало уже 1327742 малых предприятий. Средний бизнес, напротив, не спешит расти — количество компаний за год практически не изменилось. Впрочем, практически все эти компании (97,3%) активно работают на рынке РК.

Национальный банк РК выделяет средства для банков второго уровня. Последние эту сумму и дополнительно собственные средства предоставляют по ставке 15 процентов, из которых 9 и 10 процентов субсидирует государство. В итоге предприниматель получает кредиты по ставке 5 и 6 процентов годовых. По сумме кредитования нет никаких ограничений, плюс фонд «Даму» в случае нехватки залогового обеспечения до трех миллиардов тенге может предоставить свою гарантию в размере 50 процентов от суммы кредита.

Анализ показал, что принятые меры государственной поддержки весьма эффективны. В 2020 году для поддержки малого и среднего бизнеса Актюбинской области предусмотрено выделить 35 млрд тенге и поддержать не менее 2 тысяч субъектов бизнеса. правительство поставило задачу – довести долю малого и среднего бизнеса до 25% от валового внутреннего продукта к 2025 году.

Использованные источники:

1. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34547624
2. Горелова И.И. Основы и организация малого бизнеса. 2010 год – РМЭБ
3. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК
4. Кодекс Республики Казахстан "О налогах и других обязательных платежах в бюджет" (Налоговый кодекс)
5. <http://www.palata.kz>
6. Маринчук А.С. Финансовое обеспечение малого и среднего бизнеса в Казахстане: анализ современного состояния и перспективы развития // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. №3 2015 г., 54-57
<http://publikacia.net/archive/2015/3/3/15>

«KASPI BANK» АҚ-НЫҢ НЕГІЗГІ ҚАРЖЫЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ

Қабидашова А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

ЕДБ-дің бірі "Kaspi Bank" АҚ өз қызметін 1991 жылы бастады. Банк өз қызметінің ауқымы мен сапасы жөнінен халық арасында үздік деп танылады. 1,5 миллионнан астам адам бүгінде «Каспий банктің» клиенті, соның ішінде 10 мыңнан астамы орта және шағын компаниялар.

«Kaspi Bank» АҚ-ның 2019 жылдың 9 айында 2018 жылдың 9 айымен салыстырғанда компания көрсеткіштері келесі мәндерге жетті: кірістер 34% - ға өсіп, 363,2 млрд теңгеге жетті; таза пайда 61,4% - ға өсіп, 134,8 млрд теңгеге жетті; таза пайда бойынша рентабельділік 30,8% - дан 37,1-ге дейін артты%; мобильді қосымшаны белсенді пайдаланушылар саны Kaspi.kz 30 Қыркүйек 2018 жылдан бастап 3 млн-ға өсіп, 5,4 млн-ға жетті. Сондай-ақ 2019 жылдың 6 айының қорытындысы бойынша Қазақстан банктері арасында активтер көлемі бойынша үшінші орынға иеленді[1].

«Kaspi bank» АҚ қазіргі таңда қазақстандық жетекші банкілердің бірі болып табылады және банкілік қызмет көрсету нарығында көп уақыт жемісті еңбек етіп келеді. Банктің ағымдағы жылдағы негізгі қаржылық көрсеткіштері төмендегі кестеде көрініс тапқан (1 кесте).

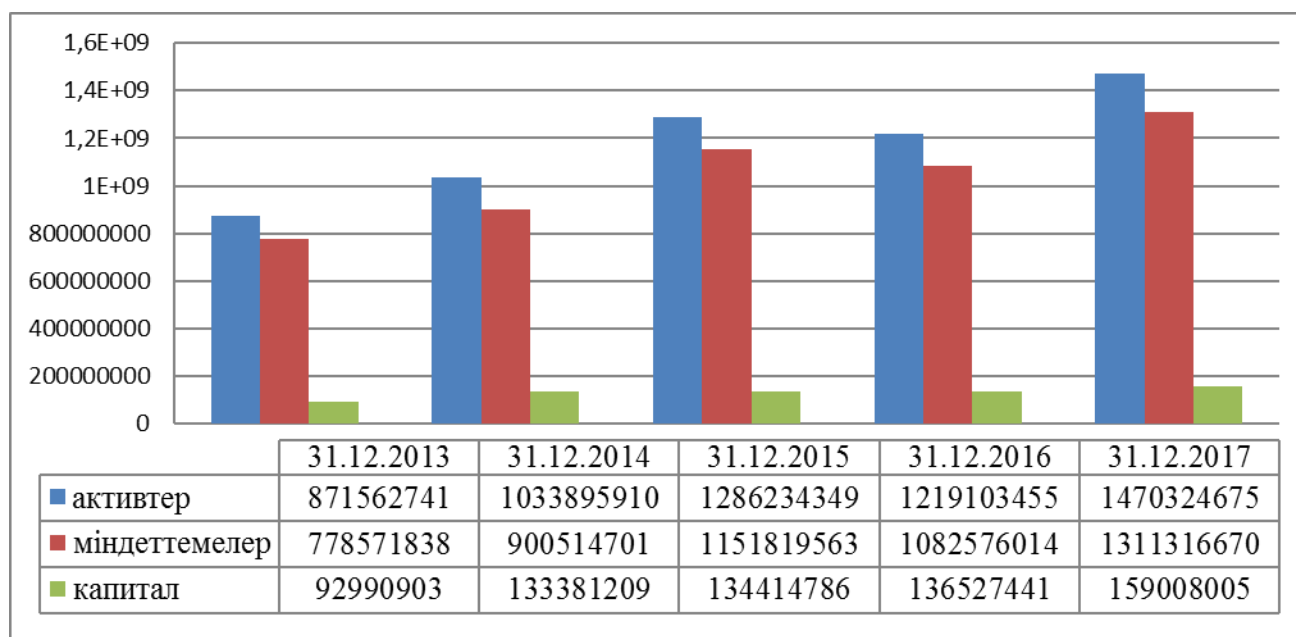
Кесте 1. «Kaspi bank» АҚ – ның 01.01.2018 жылдағы жағдай бойынша негізгі қаржылық көрсеткіштері

Жарғылық капитал	8 509 097,00 мың. теңге
Меншік капитал	169 226 293,00 мың. теңге
Жиынтық активтері	1 472 073 177,00 мың. теңге
Жиынтық міндеттемелері	1 302 846 884,00 мың. теңге
Таза пайда	69 213 694,00 мың. теңге
Жай акцияның баланстық құны	8 905,00 тг
Артықшылығы бар акциялардың баланстық құны	-385,00 тг
ROA	4,70%

ROE	40,90%
Мәлімет көзі: www.kaspi bank.kz	

«Kaspi bank» АҚ қызметінің қаржылық есептілік формаларын қолдана отырып, толығырақ талдау жүргізейік. ҚР-ның заңына сәйкес, Қазақстанның кез келген коммерциялық банкі секілді «Kaspi bank» АҚ да жыл сайын ХҚЕС сәйкес қаржылық есептілікті жүргізеді. Бұл қаржылық есептілікке сәйкес банктің нақты қаржылық жағдайы туралы мағлұматтар алынады. «Kaspi bank» АҚ-ның қаржылық жағдайына талдау банктің шоғырландырылған қаржылық есептілік формалары негізінде жасалды. «Kaspi bank» АҚ-ның қаржылық көрсеткіштеріне назар аударсақ.

1-суретте банк бухгалтерлік балансының негізгі көрсеткіштері: активтері, міндеттемелер мен капиталдың жылдық өзгерістері берілген. Диаграммадан байқағанымыздай, жалпы банктің барлық қаржылық көрсеткіштерінен (активтері, міндеттемелері, капиталы) 2013 және 2017 жылдар аралығында ауытқушылық арту есебінен болып отырғанын дәлелдейді. Атап айтсақ, банктің активтері 5 жыл ішінде 69 %-ға артқан, міндеттемелері 68%-ға артса, ал капитал жиынтығы 71%-ға артқан (Сурет 1).

Сурет 1. «Kaspi bank» АҚ -ның негізгі көрсеткіштері, мың теңге

Ескерту – [2] мәліметтері негізінде құрастырған.

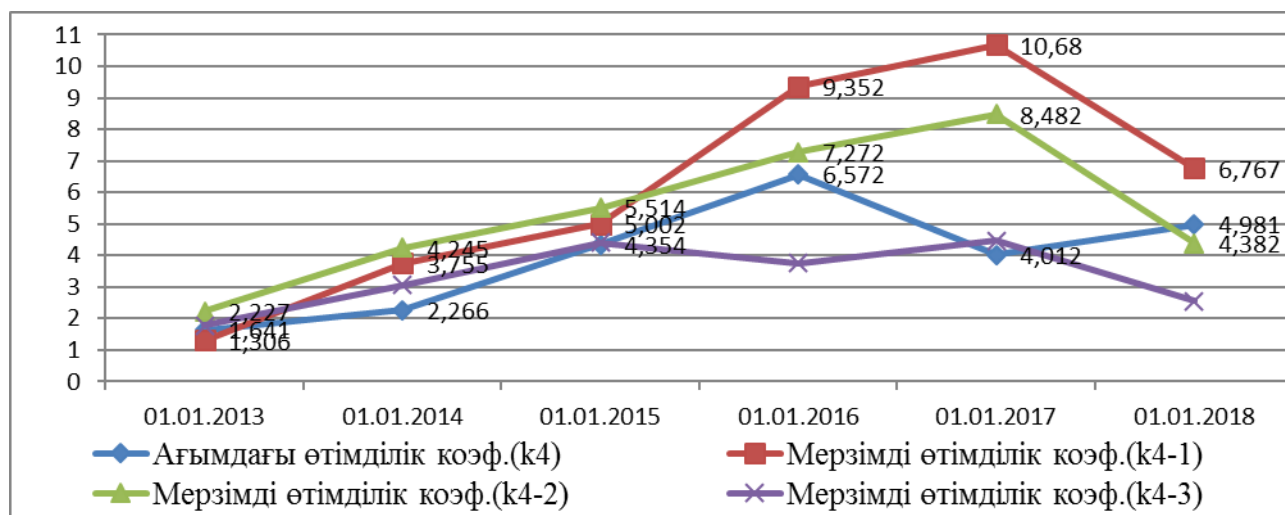
Банк балансынан көріп отырғанымыздай 2013 жылы активтердің көлемі 3871562741 мың теңгені құраса, 2017 жылдың соңында ол 1470324675 мың теңгеге дейін жетті. Активтердің өсімі 2014 жылы 19,0%-ға, 2015 жылы 2014 жылмен салыстырғанда 24%-ға өсті. Ал, 2016 жылы 2015 жылмен салыстырғанда 11%-ға кеміген, бұл активтердің құрамдас элементтеріндегі белгілі бір көрсеткіштердің төмендеуімен байланысты. 2017 жылы активтердің өсу қарқыны 21%-ға артқаны байқалады.

Міндеттемелерге келетін болсақ, 2013 жылдың аяғындағы міндеттемелердің көлемі 778571838 мың теңгені құрап, 2014 жылы ол 16%-ға немесе 900514701 мың теңгеге артқан, ал 2015 жылы бұл көрсеткіш 28 %-ға өсті. 2016 жылдың аяғында міндеттемелер 6%-ға кеміген. Мұның себебі міндеттемелердің құрамындағы банк қаражаттарының, клиент қаражаттарының және де шығарылған қарыздық бағалы қағаздардың төмендеуімен байланысты болды. Ал 2017 жылы банк міндеттемелері 21%-ға өсу қарқынымен сипатталып отыр

Жалпы активтер мен міндеттемелерді қарастырғанда, мынадай қорытынды жасауға болады, яғни банктегі активтер әр жылда міндеттемелерді жабады. Ол банктің төлемқабілеттілігінің айғағы болып саналады. Сонымен қатар олардың көлемі жылдан-жылға ұлғаюда. Біздің жағдайымызда активтердің өсуі де, міндеттемелердің өсуі де жағымды жағдай болып табылады. Себебі міндеттемелердің қомақты үлесін құрап жатқан клиенттер қаржысы банкке деген сенімділік деңгейін көрсетеді.

Келесі кезекте ЕДБ-тің меншік капиталы – банктің қаржылық ресурстарын құрудың негізгі көзі болып табылады. Банктің капиталының жылдан-жылға артып отыр. 2013 жылы 92990903 мың теңгені құраса, 2014 жылы 43%-ға өсіп 133381209 мың теңгені құрады. Ал 2015 және 2016 жылдардың қорытындысы бойынша айтарлықтай өспегенімен, 2017 жылдың қазан айындағы жағдайы бойынша 17%-ға өскенін көрсетеді. Бұл өзгерістер көп жағдайда бөлінбеген пайданың өзгерісімен байланысты.

Енді біз назарымызды банктің өтімділігіне тоқталсақ. Банк мәліметтерін талдай келе, банктің ағымдағы өтімділігі өзінің төменгі шегі 0,3-тен, әлдеқайда жоғары болды. Мерзімді өтімділік коэффициенттері де өзінің төменгі деңгейінен біршама асады. Оны келесі графиктен айқын байқауға болады.

Сурет 2. «Kaspi bank» АҚ өтімділік коэффициенттері өзгеру динамикасы
Ескерту – [2] мәліметтері негізінде құрастырған.

Сонымен, аталмыш мақаламызда біз «Kaspi bank» АҚ-ның тек қаржылық көрсеткіштерін талдап қана қоймай, сонымен қатар ҚР ҰБҚКК белгіленген нормативті көрсеткіштерге сәйкестігі де анықталды. Банк қандай параметр болмасын ел банктерінің ішінде алғышқылардың бірі. Жалпы «Kaspi bank» АҚ-нің қаржылық жағдайы жақсы деп қорытынды жасауға болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. https://finance.kz/news/kaspi_kz_opublikoval_itogi_2019_goda-1351
2. Консолидированная финансовая отчетность и Аудиторское заключение независимых аудиторов АО «Kaspi bank» за годы, закончившиеся 31 декабря 2017, 2016, 2015 и 2014 гг
3. www.national.kz

Ғылыми жетекші: Э.Ғ.К. Ахметова Г.И.

**PROBLEMS OF COUNTERING LEGALIZATION (LAUNDERING)
CRIMINAL INCOME IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Mirova D.

K.Zhubanov Aktobe regional state university

Now, the Republic of Kazakhstan has formed a regulatory framework, created an institutional structure to combat money laundering and the financing of terrorism, and criminal and criminal procedural legislation is constantly being improved.

At the 24th plenary meeting of the EAG in June 2016, following a review of the fourth progress report of the Republic of Kazakhstan, it was concluded that the Republic of Kazakhstan has achieved Significant progress in addressing existing weaknesses in basic and key recommendations. Given these circumstances, it was decided to remove the country from the EAG monitoring procedure [1].

At the same time, problematic issues in the area of combating money laundering can be highlighted.

First of all, there is a lack of consistency and orderliness in the application of Article 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) “Legalization (laundering) of money and (or) other property obtained by criminal means”.

According to the FATF’s 3 recommendations, “Countries should consider money laundering as a crime under the Vienna Convention and the Palermo Convention. Countries should apply the concept of the crime of money laundering to all serious crimes in order to cover the widest possible range of predicate offenses”.

Therefore, based on the provisions of international acts ratified by the Republic of Kazakhstan and the FATF recommendations, Article 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan should be applied in cases of committing crimes related to obtaining criminal income.

A study of law enforcement practice shows that Article 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is mainly charged to persons who have committed economic crimes, and that, by no means in all cases. So, according to the Review of the results of the activities of the Economic Investigation Service of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan on combating the legalization (laundering) of money and (or) other property obtained by criminal means, only 45 criminal cases were pending in 12 months of 2017, out of of which 23 cases belonged to the category of serious crimes, completed the production of 37 criminal cases [2].

A study of statistics and court sentences shows that Art. 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is practically not applied for crimes related to drug trafficking, crimes against property, crimes committed by an organized group (criminal organization, criminal community, transnational organized group), and rarely - corruption crimes.

In opinion, the following reasons can be distinguished.

1. The uncertainty of the categories of crimes for which the imputation of Art. 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is mandatory. In fact, the imputation of Art. 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan depends on the discretion of the person conducting the pre-trial investigation.

If approach formally, then, based on the disposition of Art. 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, any person who has committed a crime, as a result of which such income is obtained, should be prosecuted for laundering criminal proceeds. Definition of predicate offense and clear criteria for the application of Art. 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are absent in the law.

Until April 2016, the criminal law provided for liability for the legalization of criminal proceeds, committed in a significant amount.

However, according to the results of the Third EAG report on the implementation of recommendations by the EAG in 2015.

Mutual assessment of the EAG as a drawback was the introduction of a threshold approach for criminal prosecution. Subject to this comment, the Law of the Republic of Kazakhstan dated 08.04.16, No. 489-V "On Amendments and Additions to Some Legislative

Acts of the Republic of Kazakhstan on issues of arbitration "in part 1 of article 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan were amended.

In the law or in the regulations it is necessary to determine the categories of crimes for which it is imperative to establish the fact of legalization of funds obtained by criminal means.

2. The set of reasons due to:

- the difficulty of proving the criminal nature of the acquired property;
- Lack of skills to investigate crimes related to money laundering and sufficient judicial practice in these crimes;
- leniency of punishment provided for by the sanction of Art. 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Investigation of crimes related to laundering of criminal proceeds requires knowledge and skills in the field of economics and finance. The difficulty is the proof

of the criminal nature of the origin of the property and the facts of the person's use of criminal income. The establishment of these circumstances requires the implementation of operational - search measures, the appointment and conduct of special examinations, significant time costs, while the investigator is limited by the procedural time.

It is not a fact that the criminal case in terms of qualifications under Art. 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan will have a judicial perspective. The court may consider the fact of money laundering unproven.

As an example, Convicted S., held the position of director of a state institution, then - a responsible public position. The investigation found that in the period from October 2009 to December 2014, he received bribes from various individuals in an especially large amount for total amount of 178 826 055 tenge. The court found S. guilty of committing criminal offenses under Article. 366 h. 4 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, using h. 2 p. 3) Art. 55 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan on the basis of which he was sentenced to imprisonment for a term of 10 (ten) years with life deprivation of the right to occupy posts in the public service, etc [3].

Apparently, Art. 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in this case was not charged. Moreover, the court did not appoint S. the confiscation of property, since there is no information about the criminal nature of the origin of the property. The pre-trial proceedings authorities did not reveal the property obtained by criminal means or acquired with funds obtained by criminal means from the defendant.

But even in cases of imputation to the perpetrator of Art. 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, his conviction under this article is as follows. The maximum penalty stipulated by the sanction of part 3 of article 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is 7 years. Considering that Article 218 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is applied in conjunction with more serious crimes requiring a more severe punishment, the final punishment is appointed by absorbing a less severe punishment with a more severe one.

Under a procedural agreement or taking into account extenuating circumstances, a convict shall be assigned a punishment not related to deprivation of liberty, or a conditional conviction shall be applied [4].

In conclusion, it can be summarized that the Republic of Kazakhstan has achieved significant results in the formation of a system of combating money laundering. Existing problems need to be resolved, and we are confident that they will be resolved. In this case, the best practices of foreign countries should be used.

Used sources:

1. International standards for combating money laundering, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction. FATF Recommendations. - Internet sources.
2. International standards for combating money laundering, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction. FATF Recommendations. - Internet sources.

3. A review of the results of the activities of the Economic Investigation Service of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan on the legalization (laundering) of money and (or) other property obtained by criminal means - materials of the Academy.
4. Bank of judicial acts. 7298-17-00-1 / 6 Criminal proceedings. // (<http://sud.gov.kz/rus/content/bank-sudebnyh-aktov>) - Internet sources.

Scientific director: ph.d.e., docent Kusainova L.I.

ХАЛЫҚТЫҢ ӨМІР СҮРУ ДЕҢГЕЙІН АРТТЫРУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТЫНЫҢ РӨЛІ

Таванов Ж.У.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Өмір сүру сапасы маңызды мемлекеттік басымдық және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының перспективалық бағыттарының бірі болып табылады. Халықтың өмір сүру сапасын басқару процесі елдің дамуын сипаттайтын жетекші фактор болып табылады. Бұл ретте халықтың өмір сүру сапасын арттыру үдерістерін басқару мәселелері бірінші кезекке қойылып отыр.

Әлеуметтік саясаттың негізгі міндеті және оның тиімділігінің басты өлшемі халықтың өмір сүру деңгейін арттыру және кедейлік ауқымын қысқарту болып табылады. Әлеуметтік саясаттың басымдылығы, әсіресе жаһандану жағдайында адамның дамуы, бірінші кезекте оның денсаулығы мен білімі, ал соңында - адамдардың өмір сүру сапасы болып табылады.

Тұрақтандыру және экономикалық өсу жағдайында әлеуметтік қорғау жүйесін реформалау еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі заңнаманы құруға және іске асыруға, жұмыспен қамтуға белсенді жәрдемдесуге, әлеуметтік қамсыздандырудың көп деңгейлі жүйесіне көшуге және атаулы көмек көрсетуге бағытталған. Нәтижесінде Қазақстанда әлеуметтік мемлекеттің қағидаттарына толық сәйкес келетін әлеуметтік қатарлардың алдын алуға, әл-ауқатты арттыруға және адами капиталды дамытуға бағытталған халықты әлеуметтік қорғаудың ұлттық моделі құрылды.

Экономика секторлары-аграрлық және тау - кен өндіру (мұнай, түсті металдар) бойынша ел өңірлерінің қазіргі айқын білінетін мамандануы өңірлер арасындағы кірістерде едәуір кеңістіктік теңсіздікті туындатады. Қазіргі жағдайда әлеуметтік саясатты дамыту халыққа қажетті арнаулы әлеуметтік қызметтер кешенін көрсетуге негізделген оны іске асырудың жаңа құралдарын жасауды талап етеді.

Мемлекеттің әлеуметтік саясатының негізгі міндеті және оның тиімділігінің басты өлшемі халықтың өмір сүру сапасын ұдайы арттыру болып табылады.

Әлеуметтік саясатты әзірлеу және іске асыру функциясын орындай отырып, мемлекет:

а) ел азаматтарын әлеуметтік игіліктермен қамтамасыз етудің ең төменгі нормативтерін заң жүзінде белгілейді;

б) әлеуметтік салалардың (денсаулық сақтау, білім беру, коммуналдық шаруашылық және т.б.) дамуы мен шығындарын қаржыландыруды жүзеге асырады; в) еңбекке ақы төлеудің, зейнетақылардың, жұмыссыздық бойынша жәрдемақылардың, стипендиялардың ең төменгі мөлшерін белгілейді [1].

Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде өңірлердің дамуын басқару үшін әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси жағдайлар мен әлеуметтік процестерді сапалы және үздіксіз талдау мен болжауды қамтамасыз ету қажет. Қазақстан Республикасын дамытудың негізгі бағыттары инновациялық экономикалық және әлеуметтік принциптерде іске асырылады және экономиканы әртараптандыруды, адам капиталының сапасын арттыруды, демографиялық жағдайды жақсартуды, халықты тұрақты жұмыспен қамту саясатын қамтиды.

Қазақстан үшін адам капиталының сапасын арттыру стратегиялық маңызға ие. Адами даму индексі бойынша елдердің рейтингісіне сәйкес, "Қазақстан 2018 жылы 189-дан 50 — ші орынға ие болып, адам дамуының деңгейі өте жоғары елдер тобына енді", - делінген БҰҰДБ хабарламасында. 2017 жылы Адами даму индексі бойынша елдердің рейтингінде Қазақстан 58-ші орынды иеленді.

1990 жылдан бастап 2018 жылға дейінгі кезеңде Қазақстандағы ИАҚ көрсеткіші 18,5% — ға, ал халықтың жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табысы 61,8% - ға артты. 28 жыл ішінде Қазақстанда туылған кезде өмір сүру ұзақтығы 6,5 жылға ұлғайды, оқытудың орташа ұзақтығы 3,7 жылға ұлғайды, ал күтілетін оқу ұзақтығы 2,9 жылға ұлғайды. БҰҰДБ-ның 2019 жылғы Адам дамуы туралы баяндамасында, онда 2018 жылғы ИКР деректері келтіріледі, Қазақстанды қоса алғанда, Еуропа мен Орталық Азиядағы орташа табыс деңгейі бар елдер "бұрын-сонды болмаған жоғары өмір деңгейіне қол жеткізді".

Адам капиталын одан әрі дамыту үшін барлық әсер ететін факторларға әсер ететін кешенді тәсіл қажет. Осыған байланысты Қазақстан әлеуметтік жаңғыртуға бағыт алды, ол өмір бойы денсаулық жағдайын, балалардың ерте дамуын, сапалы білім беруді, кәсіби дағдыларды қамтиды.

Қазіргі жағдайда, елдердің экономикалық дамуына ресурстар идеологиясы емес, адами фактор қойылса, әлеуметтік капитал экономикасы бойынша жұмыстар саны өсуде.

Әлеуметтік капитал жалпы мағынада қоғамдық сана, билік пен институттар элементтерінің жиынтығы болып табылады, қоғамдық пайдалы сипатқа ие және адамдарды, ұйымдарды, жеке, басқа да субъектілердің, топтық және (немесе) қоғамдық ұйымдардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін пайдаланылатын жария-күқықтық білім[4]. Әлеуметтік капитал ерекше өзектілікке ие болады, ол адамдардың бастамашылық білдіру, күш салу, өзара іс-қимылдың жаңа нысандарын құру ниетінен қалыптасады. [2].

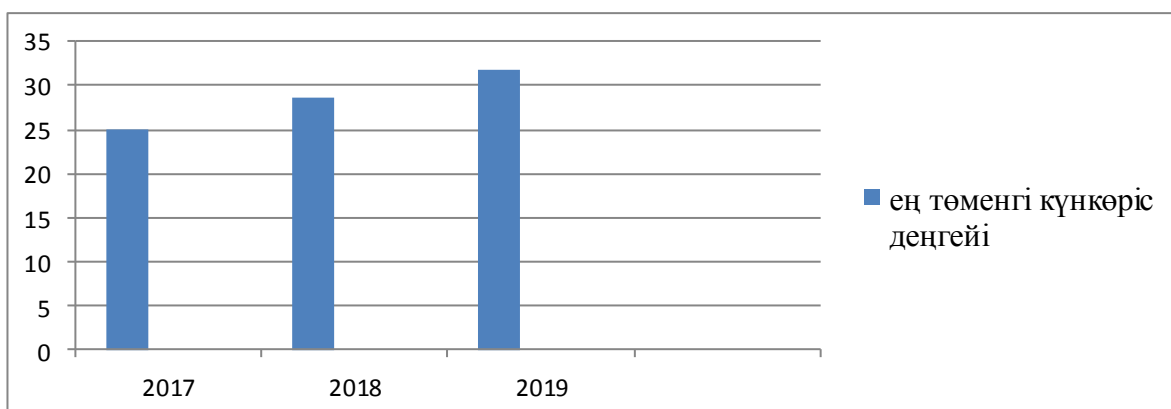
Қазақстан әлеуметтік даму тұрғысынан әлем елдерінің жетістіктерін өлшейтін the Social Progress Imperative халықаралық зерттеу жобасымен құрылған әлеуметтік прогресс-2018 индексіне 146 елдің ішінен 71-ші орында

тұр. Рейтинг үш топқа біріктірілген 50-ден астам көрсеткіштер негізінде жасалды: адамның негізгі қажеттіліктері, адамның әл-ауқатының негіздері, адамның даму мүмкіндіктері.

Жобаны зерттеушілердің пікірінше, Қазақстанның әлеуметтік саладағы мықты жақтары азық-түлікпен қамтамасыз ету, ана өлімінің төмендігі, электрлендіру, санитарияның базалық құралдарына қол жеткізу, халықтың сауаттылық деңгейі, интернеттеу, сапалы денсаулық сақтауға қол жеткізу болып табылады.

Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың ұлттық моделі бастапқыда халықтың әл-ауқатын арттыру үшін тұрақты экономикалық өсудің артықшылықтары мен мүмкіндіктерін пайдалануға бағытталған. Кез келген мемлекеттің өмір сүру деңгейін көтерудің басты мақсаты кедейлікті төмендету болып табылады.

Қазақстан мен Қырғызстанда күнкөріс минимумының және шығындардың өсу қарқыны сәйкесінше 9,2 және 13,7% құрады. Әзірбайжан мен Украинада күнкөріс деңгейінің өсу қарқыны сәйкесінше 7,8 және 10% құрады. 2018 жылы Әзірбайжан, Беларусь, Қырғызстан, Ресей және Украинада есептелген жалақының орташа мөлшері еңбекке қабілетті тұрғындардың өмір сүру құнынан 3-5 есе, Қазақстанда 7 есе көп болды.

Сурет 1. Күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы, мың теңге

2019 жылғы қыркүйекте күн көрістің ең төменгі деңгейінің шамасы 31,8 мың теңгені құрады – бір жыл бұрын (28,7 мың теңге) 10,7% артық.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясатының мазмұны мен шектері Президенттің жолдауларымен, сондай-ақ оның «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» бағдарламалық мақаласында айқындалған, ол жан-жақты әлеуметтік модернизацияның негізгі бағыттарын көрсетеді. Олар қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылық пен келісімді қамтамасыз ететін күшті әлеуметтік саясаттың мазмұны мен бағытын айқындайтын «Қазақстан-2030» және «Қазақстан-2050» бағдарламаларының ережелерін толықтырады және дамытады.

Әлеуметтік қорғау саласында Президенттің тапсырмалары Қазақстан Республикасы халықтарын әлеуметтік қорғау тұжырымдамасына негізделген. Сонымен қатар, әлеуметтік қорғау саясатын іске асырудың басты қағидаты -

бұл мемлекеттік реттеу, сонымен қатар мемлекет реформалау кезеңінде әлеуметтік қорғау жүйесін қаржыландырудың негізгі көзі болып қала береді.

Ел экономикасының өсуіне халықаралық тәжірибе дәлел бола отырып, мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін үш бағытта кеңейтуге болады:

- әлеуметтік қорғалатын топтардың құрамын кеңейту
- әлеуметтік қызметтердің саны мен деңгейін арттыру.
- әлеуметтік қамсыздандыру аясын

Осылайша, әлеуметтік саясатты іске асырудағы үкіметтің шаралары адами капитал мен халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Абдыкаликова Г. Совершенствование системы социальной защиты населения // Труд в Казахстане, 2004, №4, с. 9-10
2. Айзинова И.М. Социальные гарантии: методологический аспект //Проблемы прогнозирования, 1995, №1, с.104-116.
3. Назарбаев Н.А. Новое десятилетие – Новый экономический подъем – Новые возможности Казахстана. Послание Президента народу Казахстана // <http://www.akorda.kz>
4. О совершенствовании пенсионного обеспечения казахстанцев, о создании им достойного уровня жизни // Интернет-газета Zona.kz, 5.<http://www.zonakz.net>, 2018.
5. 6.<http://www.inform.kz>, 2019.

Ғылыми жетекші - э.ғ.к., профессор Жунусов Б.А.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЗАКУПКИ УСЛУГ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Унгаров Н.Ш.

Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

На нынешнем этапе развития казахстанской экономики, учитывая общественные, финансовые факторы и предпосылки необходимости внедрения и применения действенных инструментов обеспечения потребностей в услугах всех институциональных единиц экономической системы, особенно необходимой является диагностика проблем совершенствование механизма государственных закупок.

Равновесие и стабильность национальной экономики обеспечивает макроэкономическая регуляция, которую можно определить как механизм, с помощью которого в национальной экономике достигается равновесие при полной занятости. В истории экономической мысли существуют разные школы, направления и течения, каждая из которых по-своему трактует роль государства в экономической жизни общества. Такая ситуация объясняется существованием разных экономических моделей, особенностей национальных экономик и экономических культур.

Из позиции макроэкономического анализа можно утверждать, что рост государственных расходов увеличивает объем ВВП и есть составляющей совокупного спроса на товары и услуги. Более того, рост государственных расходов приводит к значительному увеличению дохода в сравнении с предыдущим уровнем в результате действия эффекта мультипликатора.

Поскольку рост государственных расходов увеличивает доход, это повышает уровень потребления, что, в свою очередь, способствует последующему росту доходов и повышению уровня потребления и тому подобное. Поэтому рост государственных расходов приводит, в конце концов, к большему росту доходов. Основной целью осуществления государственных расходов является увеличение эффективного спроса со стороны государства и создания благоприятных условий для частных инвестиций.

При осуществлении государственных закупок предусматривается выполнение государством разнообразных функций, ориентированных на повышение управляемости, предотвращения не-, контролируемому росту расходов, сокращения расходов государственного бюджета, управления материальными потоками, при условии соответствия их рыночным отношениям. Путем заключения государственных договоров о закупке раскрывает социально-экономические проблемы, обеспечивают проведение научных исследований, создания и внедрения новейших технологий и разработок.

В экономической литературе государственные закупки рассматриваются как денежные расходы правительства на приобретение выработанных в определенном году товаров и услуг, инструмент прямого действия, которое применяется в фискальной политике, а также как средство обеспечения материального наполнения мероприятий, направленных на решения общегосударственных межотраслевых и социальных проблем.

В англоязычных странах для идентификации механизма закупок употребляется термин "procurement" (закупки), который можно определить как совокупность методов, которые дают возможность максимально эффективно удовлетворять потребности заказчика в товарах, работах, услугах. Кроме этого, закупке также можно определить как совокупность практических методов и приемов, которые помогают максимально обеспечить интересы заказчика при проведении закупочной кампании с помощью конкурсных торгов.

Государственные закупки осуществляются путем проведения тендеров, то есть торгов, во время которых заказчик объявляет конкурс для продавцов и определяет технические и экономические характеристики товаров, работ и услуг. От того, как осуществляются государственные закупки, зависит экономическое положение страны. Для достижения максимальной эффективности использования средств государственные закупки должны осуществляться с учетом интересов бизнеса, а также удовлетворять правовым нормам.

Сфера государственных закупок является очень сложной и многосторонней системой взаимоотношений и в бюджетном процессе играет немаловажную роль.

Казахстан активно развивает современную систему государственных закупок на принципах эффективного использования бюджетных средств, прозрачности и соблюдения правил добросовестной конкуренции.

Осуществление государственных закупок в нашем государстве осуществляется в рамках Закона Республики Казахстан О государственных закупках от 4 декабря 2015 года № 434-V ЗРК.

Закон имеет целью обеспечение эффективного, прозрачного и качественного осуществления государственных закупок, предотвращения проявлений коррупции, развитие конкурентной среды и добросовестной конкуренции, в сфере государственных закупок в Казахстане. Документ содержит ряд нововведений, которые будут способствовать повышению эффективности закупок, внедрению персональной ответственности за нарушение законодательства в сфере закупок, усовершенствованию механизма обжалования тендеров, гармонизации, с международными стандартами.

Государственные закупки осуществляются согласно следующим принципам: добросовестная конкуренция среди участников; максимальная экономия и эффективность. Государственное регулирование и контроль в сфере закупок осуществляют Министерство финансов Казахстана и другие органы в соответствии с их компетенциями.

На нынешнем этапе развития казахстанской экономики, учитывая общественные, финансовые факторы и предпосылки необходимости внедрения и применения действенных инструментов обеспечения потребностей в услугах всех институциональных единиц экономической системы, особенно необходимой является диагностика проблем и совершенствование системы государственных закупок услуг - как одного из важных инструментов государственного регулирования экономики, развития конкурентной среды сферы услуг и выполнения социальных заданий.

Согласно Закону Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года «О государственном аудите и финансовом контроле» уполномоченным органом по внутреннему государственному аудиту за соблюдением законодательства о государственных закупках является Департамент внутреннего государственного аудита по г. Алматы Комитета внутреннего государственного аудита Министерства финансов Республики Казахстан. Правилами проведения камерального контроля, утвержденными приказом Министра финансов Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года № 598, определен порядок проведения камерального контроля, целью которого является своевременное пресечение и недопущение нарушений, предоставление объекту государственного аудита права самостоятельного устранения нарушений, выявленных по результатам камерального контроля, и снижение административной нагрузки на объекты государственного аудита.

Хочется отметить, что с введением мероприятий по камеральному контролю и принятием незамедлительных мер реагирования уполномоченного

органа, снизились факты нарушений, допускаемых заказчиками/организаторами по государственным закупкам, так как периодическое допущение нарушений приводит к несвоевременному освоению денежных средств, а неисполнение в установленный срок уведомления об устранении нарушений, выявленных по результатам камерального контроля, влечет приостановление расходных операций по кодам и счетам объектов государственного аудита, открытых в органах казначейства, банковским счетам (за исключением корреспондентских) объектов государственного аудита, а также административную ответственность должностных лиц в соответствии с законодательством Республики Казахстан об административных правонарушениях.

Министерством финансов в области госзакупок проводятся большие реформы: функционирует единый портал, все первичные документы по принятию актива связаны с бухгалтерским учетом.

Использованные источники:

1. Н.Андреева Л.В. Закупки товаров для федеральных государственных нужд: правовое регулирование. — М.-Волтерс Клувер, -2009.
2. Андрианова Н. В., Машихина JT. Г. Управление государственными закупками : учебное пособие. Хабаровск : РИЦ ХГАЭП, 2000. - 108 с.
3. Андрианова Н. В., Машихина JI. Г. Открытый конкурс на закупку продукции для государственных нужд без предварительного квалификационного отбора участников. Деловая игра: учебно-методическое пособие. Хабаровск : РИЦ ХГАЭП, -2000. - 82 с.

Научный руководитель - д.э.н., профессор Кусаинов Х.Х.

ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛИЗАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Інірбаева А.Б.

Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

В настоящих рыночных условиях и нарастающих потребностей человека, с каждым днем приходится искать наиболее альтернативные варианты исчерпывающихся ресурсов. Каждый участник рынка всегда преследует определенную цель. И эта цель – получение максимально возможной прибыли от своей деятельности. Но, не так легко удержаться при жестких рыночных условиях на плаву. Данное условие требует очень больших усилий как со стороны производителя, так и со стороны потребителя.

Важной задачей, стоящей перед фирмой в рыночных условиях, является изучение потребителей спроса. Спрос своего рода является одним из основных факторов двигателем рынка. Анализ различных факторов помогает фирме минимизировать свои расходы и повышать рентабельность[1].

При понижении цен на продукцию, увеличивается спрос на нее. Но, нужно учитывать, что существуют конкуренты, влияющие на ценовую политику компании. В то же время с ростом доходов населения фирма может

рассчитывать на расширение покупательского спроса и соответственно увеличение сбыта предлагаемой продукции. Участник рынка, будь то продавец или покупатель, преследует одну цель – максимизации прибыли. И если он не информирован и нынешнем состоянии рынка, о его перспективах, на данный момент, то его деятельность обречена на провал в любом случае. Анализ рыночного сегмента дает предприятию обобщенную информацию о конъюнктуре рынка, о его динамике на настоящий момент. Располагая информацией о конкурентах, о посредниках, о вкусах потребителя, информированный производитель имеет большие возможности минимизировать убытки, подняться на высокий уровень в свое рыночном сегменте и получить максимальную прибыль.

Предприятию для ведения финансово-экономической работы и обеспечения исполнения своих обязательств необходимы денежные ресурсы. Данная способность индуцировать эти потоки - главный индикатор устойчивости предприятия.

Процедура улучшения эффективности использования денежных средств подразумевает формирование системы анализа и управления ликвидностью предприятия[2].

В практике присутствуют ряд компании, которые не обладают свободными денежными ресурсами: у таких предприятий все денежные средства находятся в обороте. Однако на рынке присутствуют и такие компании, которые предпочитают не задействовать денежные средства в основной деятельности.

Свободная наличность в большинстве случаев формируется в краткосрочном периоде, на срок от одного дня до нескольких недель. Что суживает вероятность выбора для предприятий, так как значительное количество предлагаемых финансовых инструментов, применяемых для инвестирования средств, нацелены на более продолжительные сроки.

Главная проблема при подборе финансового инструмента, сопряжена с тем, что компании стремятся скорее извлечь прибыль и инвестировать в производственный цикл.

Осуществление контроля за уровнем кредиторской задолженности на предприятии - неотъемлемая часть в управлении компанией в целом. Так при умелом руководстве такая задолженность может выступить в роли дешевого источника финансирования оборотного капитала. В связи с этим от того, как формируются отношения с клиентами и контрагентами, каким образом обговариваются условия сделок, как проводится работа по мониторингу сроки наступления оплаты, в значительной степени зависит результативность использования денежных средств. Однако, руководство компании должно уметь сопоставлять выгоды от использования такого рода источников формирования денежных ресурсов с расходами возникающими по их обслуживанию[3].

От правильного умения выбора правильных ориентиров и способности достигать поставленных целей, создавать максимальные условия развития для предприятия в кризисных условиях зависит выбранная успешная стратегия развития предприятия. Для достижения данной цели необходимо провести ряд

мероприятий по осуществлении оценки вероятностей развития предприятия, сценарий развития его финансового состояния на будущий период, которые базируются на исследовании текущей и прогнозной бухгалтерской (финансовой) отчетности.

Основным фактором успешного взаимоотношений предприятия с потенциальными инвесторами является грамотное прогнозирование денежных потоков на предприятии. Однозначно, что совершенной синхронизации финансовых потоков достичь невозможно, в связи с чем на каждом предприятии необходим страховой запас денег, в том числе и на заемной основе. Общеизвестно, что ряд показателей спрогнозировать с большей вероятностью достаточно сложно, поскольку составляя прогноз бюджета движения денежных средств на перспективу за основу берутся показатели составляющие основные элементы движения денежного потока, таких как объем производства и реализации продукции, общий вес наличной выручки, динамика изменения кредиторской задолженности и др.

В случае, когда предприятие не может выйти на запланированный темп прироста объема реализации продукции, ему необходимо внести коррективы в свою стратегию финансового оздоровления. Следовательно, модель устойчивого экономического роста может использоваться как регулятор оптимальных темпов развития операционной деятельности предприятия (прироста объема реализации продукции) и основных параметров его финансового развития. Она позволяет закрепить финансовое равновесие предприятия в долгосрочной перспективе его экономического развития. При этом важны следующие моменты:

- длительность бескризисного развития предприятия определяется периодом соответствия темпов прироста объема реализации продукции значениям, рассчитанным по модели устойчивого экономического роста. Отклонения от этих значений приводят к потере предприятием состояния финансового равновесия;

- устойчивый экономический рост предприятия определяется рентабельностью реализации продукции; капитализацией чистой прибыли; формированием рациональной структуры капитала и источников финансирования активов; оборачиваемостью активов; эффективностью инвестиционной деятельности предприятия. Изменяя данные параметры стратегии финансового оздоровления, можно обеспечить приемлемые темпы экономического развития в условиях финансового равновесия;

- параметры модели устойчивого экономического роста необходимо периодически корректировать с учетом внутренних условий развития предприятия и изменения факторов внешней среды. Следовательно, параметры финансовой стратегии предприятия в процессе антикризисного управления должны также изменяться ввиду корректировки темпов прироста объемов реализации продукции[4].

Корпоративная стратегия и институциональные меры по обеспечению финансового оздоровления призваны повысить рыночную стоимость в долгосрочной перспективе за счет ускорения темпов устойчивого

экономического роста. Выбор механизма финансового оздоровления компании и конкретных мер зависит от ее реструктуризации активов, увеличения капитала, технологических изменений или модернизации производства, а также устранения задолженности.

При выборе мер по улучшению финансового положения компании рекомендуется предпринять следующие действия с учетом ее дальнейшего инновационного развития:

- определить бизнес и выявить наиболее серьезные финансовые проблемы;
- определить приемлемые решения проблем финансового оздоровления и выбрать ключевые меры для повышения финансовой устойчивости;
- оценить альтернативы финансовому оздоровлению по различным критериям;
- анализ возможных последствий осуществления определенных видов деятельности в разных условиях;
- Разработка корпоративной стратегии и планов финансового оздоровления;
- Разработать корпоративную стратегию для инноваций и развития.

Анализ выхода из кризиса некоторых казахстанских компаний показывает, что они обычно сосредоточены на реализации краткосрочных мер по восстановлению бюджета. Используемая ими стратегия финансового оздоровления относительно невелика, поскольку в условиях кризиса макроэкономические условия корпоративной деятельности неблагоприятны, поэтому из-за недостаточных инвестиций в реализацию долгосрочных мер возможность избавления от этой ситуации значительно снижается.

Однако даже в неблагоприятных экономических условиях компании, стремящиеся принять эффективные инвестиционные меры, могут наилучшим образом решить проблему финансового оздоровления.

Использованные источники:

1. Абдрасимова Ж.К. Бухгалтерский учет. Учебно-практическое пособие, Караганда, 2015 г.
2. Макыш, С.Б., Бекбауов, Б. Финансовый контроль и аудит. - Алматы: КазНТУ, 2009. - 10с.
3. Мишин Ю.А. Управленческий учет: управление затратами и результатами производственной деятельности : Монография/ Ю.А. Мишин. -М.: Дело и Сервис, 2002. -176 с.;
4. Международные стандарты финансовой отчетности: теория и практика : Справочное руководство/ Сост.: Э.О.Нурсеитов, Д.Э.Нурсеитов. -Алматы: "LEM", 2007. -568 с.

№8 СЕКЦИЯ
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МАМАНДЫҚТАРДЫҢ ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ:
ҚАЗІРГІ УАҚЫТ ЖӘНЕ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

СЕКЦИЯ №8
ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ:
НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

SECTION №8
DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF THE CREATIVE SPECIALTIES:
PRESENT AND FUTURE

ХАЙ-ТЕК В АРХИТЕКТУРЕ И ДИЗАЙНЕ

Абенова И.А.

Актюбинский региональный государственный университет им.К.Жубанова

Происхождение: США, Великобритания

Основные сведения: хай-тек (от англ. – высокая технология)-направление в архитектуре и дизайне, возникло в начале 1970-х годов,

Хай-тек – одно из популярнейших современных течений в дизайне интерьера и архитектуре. Он сформировался в результате объединения минимализма, конструктивизма и поп-арта.

Хай-тек объединил в себе самые яркие признаки сочетаемых стилей – практичность, высокую технологичность, функциональность и эффектный внешний вид.

Исторические стили интерьера:

Для обустройства интерьера в одном из исторических стилей вовсе не обязательно быть строгим приверженцем классических ценностей – достаточно обладать тонким вкусом, а также – чувством меры, не позволяющим превратить жилое помещение в застывшую музейную экспозицию. Единственное условие, выдвигаемое историческими стилями интерьеров, – большие площади. Романтическую роскошь, респектабельную строгость любимых вами эпох вполне реально воссоздать в современном загородном особняке, в просторном ресторане или в большой квартире.

Ампир

Респектабельность и пышность присутствуют в повседневном быте людей, выбирающих стиль ампир в интерьере. Для реализации замыслов в этом стиле нужны большие площади. Согласитесь, массивные кресла с накладками из позолоты либо бронзы, шкафы, украшенные резьбой в виде скрещенных мечей и стулья с ножками в виде лап льва или грифона, собранные на небольшом пространстве, будут напоминать лавку древностей, но никак не помпезную столовую либо гостиную.

Арт-деко

Стиль Арт-Деко в интерьере – это стиль "звезд", блистательная изюминка красоты и культа мира, зародившаяся в двадцатилетие между двумя мировыми войнами. Его предтечей можно полагать модерн, восхищающийся пышностью прошлого – и стремящийся пройти по нему современным резцом.

Барокко

«Склонность к излишествам» – переводится с итальянского слово барокко (испанское «baruesso» – «жемчужина неправильной формы» – так же имеет право на жизнь, ведь криволинейность в интерьере доминирует). На практике стиль барокко в интерьере означает богатство мелкого декора – инкрустаций, золотого шитья, миниатюрнейшей ковки, а также множественные отделки на самых функциональных вещах. Барокко – многослойная пышность, призванная подчеркнуть атмосферу праздности и неги. Стиль, пришедший из дворцов монархов, не может быть иным. Загородный дом – наиболее подходящая для его воссоздания площадь.

Национальный центр искусства и культуры Жоржа Помпиду

Дата открытия: 31 января 1977 года

Местоположение: Париж, Франция

Описание: Здание представляет собой стеклянный параллелепипед очень больших для центра Парижа размеров: оно имеет длину 166 м, ширину 60 м и высоту 42 м^[9]. Оригинальная идея архитекторов была в расположении всех технических конструкций (арматурные соединения, все трубопроводы, лифты и эскалаторы) снаружи здания, что позволило высвободить максимум полезной площади в 40 тыс. м². Арматурные соединения выкрашены белым цветом, вентиляционные трубы — синим, водопроводные — зелёным, электропроводка — жёлтым, а эскалаторы и лифты — красным⁴

Хан Шатыр – в Астане — крупный торгово-развлекательный центр в столице Казахстана Астане. Открыт 6 июля 2010 года. Является самым большим шатром в мире (арх. Н. Фостер, открыт в 2010 году).

Большинство людей мыслят стандартно готовыми шаблонами. Но эволюцию делает меньшинство. Остальные подтягиваются со временем, хорошо поучившись на чужих ошибках. Так что хай-тек,- это не кабина космического корабля из «Звездных войн». Это движение науки навстречу природе.

Использованные источники:

1. Аронов В. Р. Дизайн в культуре XX века. 1945-1990. — М., 2013.
2. Бхаскаран Л. Дизайн и время. — СПб.: Арт-родник, 2009.
3. Власов В. Г. Теоретико-методологические концепции искусства и терминология дизайна. — СПб.: СПГУТД, 2009.
4. Воронов Н. В. Суть дизайна. 56 тезисов русской версии понимания дизайна. — М.:Издательство Грантъ, 2002.
5. Глазычев В. Л. О дизайне. Очерки по теории и практике дизайна на Западе. — М.: Искусство, 1970. — 191 с.6.Глазычев В. Л. Дизайн как он есть. — М.: Европа, 2006. — 340 с. — ISBN 5-9739-0066-5

7. Лаврентьев А. Н. История дизайна. — М.: Гардарики, 2007. — 303 с. — ISBN 5-8297-0262-2.
8. Норман Д. А. Дизайн привычных вещей = The Design of Everyday Things. — М.: «Вильямс», 2006. — С. 384. — ISBN 0-465-06710-7.
9. Розенсон И. А. Основы теории дизайна. — СПб.: Питер, 2006. — 224 с. — ISBN 5-469-01143-7.
10. Дизайн. Иллюстрированный словарь-справочник / Минервин Г. Б., Шимко В. Т.. — М.: Архитектура-С, 2004. — 288 с. — ISBN 5-9647-0021-7.

Научный руководитель: Магистр искусствование, член евразийского союза дизайнеров Казахстана Калмен С.М.

КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ ТӘСІЛДЕРІ

Берекет Н.С.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Бүгінгі таңда еліміздегі білім саласында жүргізіліп жатқан реформаның басты мақсаты - ой-өрісі жаңашыл, шығармашылық деңгейде қызмет атқара алатын, дүние танымы жоғары, жан -жақты қалыптасқан жеке тұлға тәрбиелеу. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Біздің ендігі міндет –қазақстандықтардың, бірінші кезекте жастардың білімділікке, интеллектіге, Отан мен халыққа қызмет етуге деген көзқарастарын өзгерту. Сондықтан қазіргі заманға білім берудің перспективалық міндеті -ол, сындарлы ойлау білетін және ақпараттар ағынында бағдар ала білуге қабілетті адамдарды даярлау», - деп атап өтуі мақсатқа жетудің жолдарын шешуге берген бағытындай.

«Инновация» сөзі латын тілінен аударғанда «жаңалықты енгізу» деген мағынаны білдіреді. Ал инновациялық оқыту дегеніміз –жаңалықты ашу, оны игеру және өмірге енгізу. «Технология» деген сөз грек тілінен аударғанда «техне» -өнер, кәсіп, ғылым; «логос» -ұғым, оқу деген түсінікті білдіреді. Инновациялық технологияларды қолдана отырып оқыту -таным әрекеттерін ұйымдастыру, оқу үрдісінің өнімділігін арттырып, оқып үйрену, меңгеру өмірге ендіру, дамыту кезеңдері арқылы іске асыруға болады. Инновациялық оқыту білімді тереңдетумен қатар, оқушының оқуға деген ынтасын оятады.

Білім беруді ізгілендірудің технологиялық мақсаты -баланың жеке қасиетін аша отырып, азамат етіп тәрбиелеу білімін кеңейту, тереңдету. Бүгінге дейін білім беру үрдісі: мақсат - мазмұн -форма -әдіс -оқыту көрнекілігі болса, бүгінде жаңа технология бойынша оқып үйрену -меңгеру -өмірге ендіру - дамыту болып өзгерген. Қазіргі заманғы білім беру мазмұнындағы осы өзгерістердің барлығы - оқытудың негізгі мақсаты оқушылардың танымдық ой белсенділігін қалыптастыруда ойын сабақтарын өткізу, оқушыларды өз бетінше ізденуге, ойлау қабілетін арттыруға, тапқырлыққа баулиды.

Кәсіптік білім салаларында маман даярлауда сапалы біліммен қатар, оқушының өз мамандығына қызығушылығын арттыру, жұмысқа орналастыру,

білімді тәжірбиемен ұштастыру өзекті мәселелердің бірі. Мамандарды даярлауда сапалы білім беру ісімен ғылымды ұштастыру маңызды іс болып табылады. Инновациялық білім беру - іскерліктің жаңа түрі. Инновациялық қызмет - оқу жұмысын дамытуға, оқушының пәнге деген қызығушылығын арттыруға, шығармашылық жұмыстарын жүргізуге бағытталған, осыған байланысты кәсіптік білім саласында өзекті мәселелердің бірі жаңа инновациялық технологияларды дамыту болып табылады [1,2,3].

Қазақстанда ең алғаш «инновация» ұғымын қазақ тілінде анықтаған ғалым, профессор Н.Нұрахметов. Ол: «Инновация, инновациялық үдеріс деп отырғанымыз білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызмет» деп көрсетеді [4.5]. Н.Нұрахметов “Инновация” білімнің мазмұнында, әдістемеді, технологияда, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады деп қарастырып, өзінің жіктелмесінде инновацияны, қайта жаңарту кеңістігін бірнеше түрге бөледі: жеке түрі (жеке – дара, бір-бірімен байланыспаған); модульдік түрі (жеке – дара кешені, бір-бірімен байланысқан).

Қоғамның барлық салаларында инновациялық технологиялардың тереңінен енгізудің қолданыс аймағы уақыт өткен сайын артып, оларды ЖОО жүйесінің білім беру үдерісінде пайдалану, орта кәсіби мамандарды сапалы даярлаудың маңыздылығы артып отыр. Осындай шарттардың барлығы жоғарғы оқу орнындағы оқыту мазмұнына сапа және деңгей бойынша қойылатын талаптарға ықпалын тигізеді.

Сонымен, зерттеу барысында қол жеткізген нәтижелер мынадай қорытындылар жасауға мүмкіндік берді.

1. Тақырып бойынша зерттеу нәтижелерінің дәлдігі мен негізділігі талапқа сай теориялық және әдіснамалық қағидалармен, зерттеу тақырыбына сәйкес әдістерді қолданумен, тәжірибелік-педагогикалық зерттеу бағдарламаларының педагогикалық мақсатқа сәйкестілігімен, бастапқы және соңғы көрсеткіштердің нәтижелерін қорытындылаумен, ұсынылған әдістеменің тиімділігімен, оқу тәрбие үдерісіне ендірілуімен қамтамасыз етілді.

2. Бұл жұмыста студенттерде жалпы техникалық пәндерді оқытудың инновациялық технологияларын енгізу жан-жақты қарастырылып, оларды сабақтарда пайдалану жолдары айқындалды.

3. Заманауи инновациялық технологиялардың жіктелмесін жасалып, олардың жүйесіндегі ролі айқындалды.

4. Жалпы техникалық пәндерді оқытудың инновациялық технологияларын енгізіп, тиімді қолдану әдістемесі жасалынды.

5. Жалпы техникалық пәндерді оқытудың инновациялық технологияларын қолданудың әдістемелік жүйесі анықталса, онда белгілі, бірізді жүйеге қарама-қайшы, жеке шығармашыл, ізденімпаздықпен жұмыс істей алатын білім алушының тұлғасын қалыптастыруға болады, ғылыми болжам тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында дәлелденді және жүргізілген зерттеу жұмысымыздың мақсаты мен міндеттеріне сәйкес нәтижелер алынды.

6. Зерттеу барысында алынған нәтижелер болашақ мамандарды кәсіби даярлау жүйесінде, сонымен қатар білімі мен біліктілігін арттыруға жасалған жүйе мен қолданылған әдістердің оңтайлығын дәлелдеді.

7. Жоғарғы оқу орнында жалпы техникалық пәндерді оқытудың инновациялық технологияларын енгізуде білім алушылардың инновациялық технологияларды меңгеру деңгейлері мен олардың білім сапасының негізгі көрсеткіштері анықталды.

8. Білім алушылардың бойына инновацияларды жүзеге асыруға қажетті білім мен қабілет қалыптасты, инновациялық іс-әрекетке қатысып, жаңалық жасауға және өзгерістер енгізуге деген ынтасы артты.

Жоғарғы оқу орнында жалпы техникалық пәндерді енгізуде білім беру үдерісінде оқытудың инновациялық технологияларын жан-жақты зерттеуді қажет ететін өзекті мәселе екендігін айту орынды.

Қарастырылған «Инновациялық технологиялар мен 3D технологияның әдіс-тәсілдерін студенттерге үйрету» тақырыбы бойынша зерттеу жұмыстары келешекте қоғам талабын, теориялық-практикалық жаңашылдықтарды есепке ала отыра, пән мазмұндарының интеграциясында жалғасын табуы мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан – 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты //Ел Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жыл 14-желтоқсандағы Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы баптары бойынша түсіндірмелері және оны жүзеге асыру жөніндегі негізгі құжаттар. - Астана, 2007, 08.07.
3. Қазақстан Республикасында Техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2008 - 2012 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана.- 2008. – 20 б.
4. Нұрахметов Н.Н. Новое направление развития казахстанской школы // Школа Казахстана. – 1996. - №2. –С.11-15.
5. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы баптары бойынша түсіндірмелері және оны жүзеге асыру жөніндегі негізгі құжаттар. - Астана, 2007. 08.07.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к Кургамбеков М.С

Қ.ЖҰБАНОВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ Өңірлік МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ТАРИХЫ

Бисеналина К.А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

1920 жылдары Республикада оқу мерзімі екі аптадан-бір жылға дейігі уақытша және тұрақты педагогикалық курстар жұмыс істей бастады. Бұл курстардың мақсаты мұғалімдердің білімдік деңгейі мен соған көзқарасын қалыптастыру, елдегі сауатсыздықты жою болып табылады.

1922 жылдың қарашасында Ақтөбе қаласында алғашқы педагогикалық курс ашылды. Бұл курста 125 оқушылар оқып, даярланып шықты. Ақтөбе

қаласындағы бұл курс Қазақ АССР-індегі ең алғашқы тіркелген халыққа білім беру орны болып табылады.

1923 жылы педкурс негізінде екі жылдық оқу мерзімімен педагогикалық техникум ашылды.

Техникумды Қазан мұғалімдер семинариясының түлегі, бұған дейін 1910-1917 жылдары Ақтөбедегі екіклассты орыс қазақ училищесінің директоры болып істеген, тәжірибесі бар А.Афанасьев басқарды. Техникумның алғашқы оқушылар контингенті 120 адамнан тұрды (36 қазақ, 84 орыс). Оқу процесін 10 оқытушы қамтамасыз етті: Снежицкий И.А. – МГУ түлегі, математика пәні, Суслов А.Г. – Ленинград университетінің түлегі, гигиена пәні, Харитонов П.Е. МГУ түлегі, экономика пәні және т.б. Қаражаттың болмауына байланысты Ақтөбе педагогикалық техникумы 1925 жылғы қантардың алғашқы күндерінде жабылды.

Ақтөбе өңірінің мектептеріне мұғалім кадрларының қажеттілігіне сәйкес, сол жылғы қарашада педагогикалық техникум қайта ашылды. Қазақ тілінен білім беретін алғашқы арнаулы оқу орны болды. Педтехникум жанынан мұғалімдерді қайта даярлайтын педкурстарда жұмыс жасай бастады. Сол курстан 148 мұғалім өз білімдерін жетілдірді. Бұл сол кездегі облыстағы мұғалімдердің 45% еді.

Техникумның материалдық-техникалық базасы нығайтылып, жастармен жан-жақты тәрбие жұмыстары жүргізілді. «Кеңес үгітшісі» және «Жаңа мәдениет» тақырыбындағы жар газеттері жүйелі шығарылып тұрды. 1920-1930 жылдары Ақтөбе губерниясында қазақтардан кейінгі көп ұлттың бірі украиндар болды. Олардың басымдылық жағдайы ескеріліп, 1931 жылы педагогикалық техникумның жанынан украин тілінде оқытылатын бөлім ашылды. 1932 жылғы 18 наурызда Ақтөбе облысының құрылуына және әкімшілік территориялық құрылымдық өзгерістерге сәйкес украин тілінде оқытылатын бөлім Ақбұлақ педтехникумына берілді. Ал қазақ бөлімінің негізінде Темір педагогикалық техникумы құрылды.

1930 жылдардың ортасында Ақтөбе педагогикалық техникумының негізінде Ақтөбенің орыс қазақ педагогикалық училищесі құрылды. Педучилищесі құрылды. Педучилищенің оқу корпусы жетіспегендіктен қаланың №6, 8, 14, мектептерінде сабақтар жүргізілді. Ақтөбе облыстық партия комитеті мен облыстық атқару комитетінің 1936 жылғы «Педагогикалық кадрларды даярлау және қайта даярлау туралы» қаулысына сәйкес облыста 3 айлық курстар – 35, Қостанай орыс педтехникумы мен Орынбор қазақ орта мектебінде -70 тыңдаушылар оқыды. 1937 жылы қаңтарда Ақтөбе қаласының №7 орталау мектебінің жанынан педтехникумның кешкі бөлімі ашылды. Бұл да мұғалім кадрларға деген үлкен сұраныстарды шешу жолдарының бірі еді. Ақтөбе қаласында тұратын мұғалімдер үшін жұмыстан қол үзбей арнаулы орта білім алудың жолдары болды. Күшті педтехникумда алғашында 90 мұғалім оқыды. Осы уақытта сырттай оқудың жүйесіде жетіле түсті. Қызылорда, Орал, Гурьев облыстары үшін 300-дей мұғалімдер даярланды.

Бұл кездері Қ.Жұбанов Ақтөбедегі губерниялық оқу бөлімінің инспекторы болып жұмыс жасайтын. Қ.Жұбанов тек қоғамдық пәндерді ғана

емес математика, физика, химия секілді ғылымдардан хабардар болатын. Кезінде Ақтөбе педагогикалық техникумында Құдайберген Жұбанов математикалық пәндерден сабақ берген.

XX ғасырдың 20-30 жылдарында Ақтөбе облысында алғашқы Кеңестік педагог кадрлары қалыптаса бастады. Ақтөбе педагогикалық техникумының түлектері облыстың білім беру, мәдени ағарту жұмыстарына белсене араласа бастады. Академик А.Жұбанов, Қазақстан Республикасына еңбек сіңірген мұғалімдер Құбайдолла Ақтаев, Мұхтар Жанғожин, Өзақстан Республикасының білім беру үздігі Емберген Терекөв т.б. – Ақтөбе педтехникумының түлектері.

Алғашқы мұғалімдер институты. Облыс басшылары Ақтөбеде жоғары оқу орын ашуға Мәскеуден рұқсат алып, нақтылы іске кіріседі. 1934 жылы облыстық атқару комитетінің президиумы қаулысымен 1935 жылдың 1 қаңтарынан бастап физика, математика және тарих бөлімдері бар, екі жылдық 70 адам қабылданатын жоспармен мұғалімдер институты ашылды. Бұл институт 1947 жылға дейін жұмыс жасады.

Институттың алғашқы директоры болып Залиев Нұғман (1889-1938) тағайындалды.

Мұғалімдер институтының алғашқы оқу корпусы Красноармейская көшесі №14 үйде орналасты (қазіргі №6 қазақ орта мектебі мен Орталық базар арасындағы ұзындығы 30 метрдей қызыл қыштан салынған болатын). Жатақханалар үшін мекемелерге арналған үйлер белгіленіп, бөлінді, бірақ та студенттердің негізгі жатақханасы Сталин көшесі №7 үйдегі ғимарат болып саналды.

1941 жылы Ақтөбеге көшірілген шағы әскери зауытқа институт корпусының берілуіне байланысты, институт жатақхана үшін салынған Сталин көшесі №7 үйге орналасады.

Кейінгі жылдары институттың директоры болып: Шейнессон С.Г., Оспанов Қ., Кантемиров Д.С., Пак Н.Ф. істеді.

1945 жылдың тамыз айындағы облыс атқару комитетінің шешімімен Дзержинский (қазіргі Қобыландин) көшесі, №2 Ақтөбе педучилищесінің оқу корпусы институтқа беріледі.

1945 жылы қарашада Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесі Президиумының шешімімен институтқа Қазақ ССР-не еңбек сіңірген Мәдениет қайраткері, жерлес ақынымыз Н.Байғаниннің есімі берілді. Н.Байғанин атындағы Қазақ Қыздар Мұғалімдер институты (Женский учительский институт им. Н.Байганина, қазан 1947 – тамыз 1954, 2 жылдық)

Соғыстан кейінгі жылдары да Қазақ ССР Үкіметі қазақ жастарының арасынан, әсіресе қазақ қыздарынан, мұғалімдер даярлаудың жоспарларын жасады. «Қазақ ССР-інде арнаулы және жоғары білім беруді дамыту туралы» СССР Министрлер Кеңесінің 16.11.1948 жылғы №3801 қаулысына сәйкес Ақтөбе мұғалімдер институты Н.Байғанин атындағы қыздар педагогикалық институты болып қайта құрылды. Бұл республикадағы қазақ қыздарына жоғары педагогикалық білім беретін екінші жоғары оқу орны болды. Бұған дейін 1944 жылы Алматыда мемлекеттік қыздар институты ашылған болатын.

Н.Байғанин атындағы Қазақ Қыздар мұғалімдер институтының директорлары болып әр жылдары Ж.А.Алимбаев, З.М.Баймұхамедова, Х.Ж.Науанов, Қ.Б.Алиниязова қызмет атқарды. Жаңадан ашылған институтқа Қазақстан Үкіметі ерекше көңіл бөліп, оқу ғимаратын жоспарлап, салып беруді жүзеге асырды. Ол ғимарат 1956 жылы пайдалануға берілді. Жаңа ғимарат оқу кабинеттері, 120 орындық жатақхана және асханамен жабдықталды. Жаңа ғимараттың салынуына З.М.Баймұхамедова ерекше үлес қосты. Оқу ғимаратының құрылысының жобалық-қаржылық құжаттарын әзірлеуде Одақ, Республика және облыс басшыларының алдына дәйекті түрде дер кезінде мәселе қойып, оның жүзеге асырылуына зор еңбек сіңірген Зияда Мырзагелдіқызы болатын.

1948-1949 оқу жылында оқытушылар құрамы жасақталып, Қазақ ССР Ағарту Министрлігінің жолдамасымен іргелі оқу орындарын бітірген білікті жастармен толықтырылды. Институттың 3 факультеті (тарих, тіл және әдебиет, физика – математика) алғашқы оқу жылында 267 студент қабылдады.

Н.Байғанин атындағы Ақтөбе педагогика институты

1950 жылдары Кеңес Одағының және Қазақстанның қарқынды дамуына байланысты және елде міндетті орта білім беру санатына көшуіне сәйкес орта мектердерде жұмыс жасайтын мұғалімдерді даярлау қажеттілігі туындады.

1954 жылы 20 тамыздағы Қазақ ССР Ағарту Министрлігінің №102 бұйрығына сәйкес Н.Байғанин атындағы қыздар педагогикалық институты Н.Байғанин атындағы Ақтөбе педагогика институты болып қайтадан құрылды. Оқу мерзімі 4 жыл, толық жоғары білім беретін педагогикалық институт 1954 жылғы 1 қыркүйектен бастап жұмыс жасады.

Институттың директоры болып Ғ.А.Абуханов тағайындалды. Ғ.А.Абуханов Орал педагогика институтының түлегі, филология ғылымының кандидаты. 1950 жылы С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінде оқыған.

Алғашқы жылы институтқа 350 студент 1-ші курсқа қабылданды. Оның 175-і қазақ мектептері үшін орыс тілі мен әдебиеті факультетіне, 175-і физика-математика факультетіне қабылданды.

Қыздар институтының атымен өаса оқытушылар құрамы, материалдық базасы өзгерістерге енді. Институтта 8 кафедра және шет тілдер курсы 2 факультетке біріктірілді. Тіл – әдебиет факультеті деканы – Серова(Богдан)Зоя Яковлевна, физика – математика факультеті деканы – Оразалиев Бақытжан Нығметұлы.

Н.Байғанин атындағы педагогика институтын 1958 жылы алғаш рет 147 түлегі орта мектептің мұғалімдері мамандығын алып, бітіріп шықты. Оның ішінде мамандықтары бойынша: орыс мектептеріндегі тіл мен әдебиеті – 48, қазақ мектептеріндегі тіл мен әдебиет – 27, физика математика – 72. Бұған дейін 1957 жылы бұрынғы Қыздар институтының 1-ші курсына 1953 жылы қабылданғандар бітірген болатын. Дегенмен де жоғары білімді мұғалімдерге қажеттілік болып тұрса да Ақтөбе облыстық партия Комитеті мен облыстық атқыру комитетінің басшыларының институтты сақтап қалу туралы ұсыныстарына қарамастан Республиканың жоғарғы органдары 1958 жылы педагогикалық институт жабылды.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Университет тарихы 1966 жылы ашылған Ақтөбе педагогика институтының тарихынан бастау алады. Ақтөбе педагогикалық институты (1966-1983)

1958 жылы Н.Байғанин атындағы Ақтөбе педагогикалық институты жабылғаннан кейін, көп кешікпей – ақ облыс мектептерінде мұғалімдер кадрының жетіспеушілігі байқалды. Мұндай жетіспеушілік аудандарды былай қойғанда Ақтөбе қаласының өзінде де айқын сезілді. Мұның негізгі себептері Ақтөбе қаласындағы өндіріс орындарының өсіп дамуы (ферросплав, рентген, ауылшаруашылық машиналарын жасау, хром қосындылары, силикат, т.б. заводтары) соған орай қала халқының тез өсуі. Екі жоғары оқу орнын қатар ұстау мүмкіндінен айырылған облыс басшылары қайтадан педагогика институтын ашу туралы мәселені көтеріп, оны республика басшылығының алдына қойды.

1964-1965 жылдары Ақтөбе облыстарының мектептерінде математика мен физикадан жоғары білімді дипломы бар мамандар жетіспеді. Ақтөбе облыстық партия комитеті мен еңбекшілер депутаттарының облыстық кеңесінің Қазақ ССР Министрлер Кеңесіне берген ұсынысында педагогикалық институтты тез арада ашуды сұрайды.

1969-1970 жылдары орта мектептердегі математика мен физика пәндерінің мұғалімдеріне деген сұраныс 110 адамға дейін жетпейтіндігі көрсетілген.

Қазақстан Коммунистік Партиясының Орталық Комитеті және Қазақ ССР Министрлер Кеңесінің 1966 жылғы 15 сәуірдегі №261 қаулысы бойынша Ақтөбе педагогикалық институты ашылды.

Педагогика институтының алғашқы ректоры болып Шымкент педагогика институтының орыс тіл кафедрасының меңгерушісі, бұрынғы Н.Байғанин атындағы педагогика институтында қызмет жасаған, филология ғылымдарының кандидаты, доцент Павел Степанович Щетинин тағайындалды. Бұл қызметті П.С.Щетинин 1983 жылға дейін атқарды.

Оқу және ғылыми жұмыстар жөніндегі проректор болып физика – математика ғылымдарының кандидаты – Мырзағали Отарұлы Төлегенов бекітілді. М.О.Төлегенов бұған дейін С.М.Киров атындағы Қазақ Мемлекеттік университетінде математикалық анализ кафедрасының доценті болып қызмет атқарған. М.О.Төлегенов проректорлық қызметті 1972 жылға дейін атқарып, кейін жаңадан ашылған Арқалық педагогика институтының ректоры болып тағайындалып, бұл қызметті өмірінің соңына дейін атқарды.

Студенттер оқудың алғашқы үш айында №1 орта мектепте оқыды. Қабылдау емтихандары да осы мектепте өтті. 1966 жылы желтоқсан айының ортасында институт М.Горький көшесіндегі №124 жаңадан салынып жатқан 960 орындық мектепке көшірілді. Жаңа ғимаратта 28 аудитория, 500 орындық мәжіліс залы, 300 шаршы метр спорт залы, пән кабинеттері және физика пәні бойынша үш лаборатория, ал үшінші қабатына студенттердің жатақханасы орналасты. Аудиториялар мен арнаулы кабинеттері жетіспеді. Сондықтан 1967 жылы институтқа 844 шаршы метр көлемдегі педагогикалық училищесінің ғимараты беріліп, оған филология факультетінің студенттері көшірілді. Келесі жылы Жилстрой мекемесінің жатақханасынан 100 орын, медицина институтының

жатақханасынан 50 орын берілгеннен кейін студенттердің әлеуметтік – тұрмыстық жағдайлары жақсара түсті.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Парасат биігінде» кітабы «Жебе» Баспаханасы

Ғылыми жетекшісі: ө.ғ.магистрі,
Еуразиялық дизайнерлер одағының мүшесі Калмен С.М.

ҒИМАРАТТЫҢ ӘРТҮРЛІ ЭВОЛЮЦИЯЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ

Имашева А.С.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Сәулеттің негізі. Құрылыс адам қызметінің ең көне түрлеріне жатады, бұл көп мыңжылдықтар бұрын архитектураның одан әрі дамуының барлық негіздері қаланды деген сөз. Кез келген қалаға келгенде біз сарайлар, ратуштар, жеке коттедждер, әртүрлі сәулет стилінде салынған. Дәл осы стильдер бойынша біз олардың құрылыс дәуірін, елдің әлеуметтік-экономикалық деңгейін, белгілі бір халықтың әдет-ғұрпы, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын, оның мәдениетін, тарихын, ұлттық және рухани мұраларын, тіпті осы ел адамдарының темпераменттері мен мінез-құлқын анықтаймыз.

Қоғамдық сәулет құрылыстар. Егер бір түрге тоқталсақ, көлемді құрылыстардың архитектурасы туралы айтуға болады. Қазіргі сәулет нысандары әртүрлі. Біз көшелерде әртүрлі ғимараттарды көре аламыз, бұл техниканың заманауи деңгейі, жаңа материалдар мен конструкциялардың пайда болуы арқасында мүмкін болды. Бірақ Витрувия формуласы бүгінгі күні сәулетшілер үшін негіз болып табылады.

Егер көлемді ғимараттардың архитектурасына тоқталсақ, ол тұрғын үйлерді, қоғамдық ғимараттарды (мектептер, театрлар дүкендер, стадиондар), өнеркәсіптік ғимараттарды (зауыттар, электр станциялары және т.б.) қамтиды.

Әлемдегі ең ұзын құрылыс. Қоғамның ең ұзақ құрылыс құрылысы-атақты Қытай қабырғасы, ұзындығы 8851,8 километр. Ол III жылы құрылды. біздің дәуірге дейін, сондай-ақ жылжымайтын іргетаста анықталған екі қызыл-қоңыр қабырғаларды ойлайды. Кез келген екі жүз метр арқылы қабырғаның тұтас ұзындығына сәйкес дозорлы мұнаралар салынған. Кірпіш қабырғалардың арасындағы арақашықтық жүйенің тозығы 6 метр, бірақ жоғарғы жағында айтарлықтай тұрақтылыққа кепілдік беру үшін олар жарты метрге туылады. Қабырғалардың арасында өте тығыз қапталған саздақ орналасқан.

Ұлы Қытай қабырғасы негізінен сабанмен араластырылған саздан жасалған керамикалық кірпіштен салынған. Бұл массаны нығыздап, қолмен қалыптастырды. Содан кейін кірпіш күнге кептіріліп, күйдірілді. Бұл өте қарапайым болды - кірпіш барлық жағынан сабанмен қапталған, содан кейін күйдірілген. Мұндай қарапайым технологияға қарамастан, бұл кірпіш қазіргі заманғы ғалымдарды өз мықтылығымен таң қалдырады.

Ең үлкен кірпіш күмбезі.Ең ұзын құрылыс туралы айқанымен, ең үлкен күмбездің құрылымы айтпай кету мүмкін емес. Бірақ сенімділік-балшық кірпіштің бір ғана артықшылығы емес. Рим империясында ол осындай қиын құрылыс жүйелерін қалыптастыру мақсатында кең қолданылған. Осы кезеңнен бастап Италияның сәулетшілігінде кірпіштің маңызы зор. Одан қарапайым әлеуметтік құрылыстардан, сондай-ақ үлкен ғибадатханаларға дейінгі құрылыстың барлық түрлерін дерлік салды. Кірпіштен жасалған ең үлкен жиынтық тікелей Италияда жасалғаны қисынды.

Бұл Санта-Мария дель Фьоре соборының күмбезі туралы. Ғимараттың құрылысы Флоренцияда 1296 жылы басталды, алайда кафедралық собордың үстінде күмбезді қою 100 жылдан артық емес. Сондай-ақ тапсырыс берушілер уақытпен тексерілген конструктивтік элементтерден бас тартты: Солтүстік көршілермен жиі пайдаланылатын дайын атыс аркалар, контрфорстер және аркбутандар.

Тек 1420 жылда сәулетші Брунелески арнайы комиссияның сотына 1:8 масштабтағы кірпіш күмбезінің үлгісін ұсынды, оны ұзақ дау-дамайлардан кейін мақұлдады және кейіннен табиғи шамаға жүзеге асырды.

Бұл конструкцияның құпиясы әлі күнге дейін шешілмеген. Сәулетші қабырғалардың дәл бүгілуін таба алды, ол құрылыс материалының үлкен көлемін ұстап тұрады, соның нәтижесінде қабырғалардың өте берік доғасы 60 градус бұрышына шыдайды. Сонымен қатар, Брунелески өз жұмысында Рим империясының заманынан бері белгілі қалаудың ерекше түрін қолданды және кірпіштерді оның замандастары қалай жасағанын көлденең орналастырмай, ішке еңкейтеді. Осының бәрі ішкі ыдырауды әлсіретуге және негізге түсетін жүктемені азайтуға көмектесті. Күмбездің құрылысы 1434 жылға дейін аяқталды, содан бері ештеңе салынған жоқ.

Гаудидің сүйікті материалы.Заман өте тек бейненің ғана емес, сондай-ақ тікелей пайдаланылған материал алуан түрлі болады. Осының салдарынан кірпіштің жүйемен эксперимент жүргізуге, сондай-ақ оның жаңа пішіндерін қалыптастыруға мүмкіндік бергендігі, бұл пайдаланылған материал өзінің қайталанбас стилімен өткен каталандық сәулетші Антонио Гаудидің күйген аспаптарынан бастады. Өз еңбектерінде бірдеңе жағы ғана емес, сонымен қатар конструкциялардың жаңа қабілеттерін үнемі іздеген.

Атап айтқанда, Бальо үйін қайта құру кезінде, Гауди кірпіштен салынған параболикалық аркалардың есебінен салмақты бөлу бойынша өте қызықты жүйені ойлап тапты. Мұндай жүйе үлкен тұрақтылыққа ие және оны үлкен жүктемеге төзімді алып жануардың қаңқасымен салыстыруға болады. Бұл Арка жүйесі тікелей интерьерде болғандықтан, тапсырыс берушінің қалауы бойынша ол сылақпен жабылған және ақ түске боялған. Кірпішті пайдалану Гаудиге оның жобаларын қайталанбас жасауға көмектесті, Тапсырыс беруші сәулетшінің қиялын ұшуын шектеген кезде де, киелі Тереза ордені колледжін құрғанда да. Бұл жерде дін қызметкерлері ғимараттың қасбетін қандай архитектуралық және сәндік элементтерді безендіруді шешті. Бірақ ғимараттың тістерінде көптеген кірпіш аркалары мен сәндік композицияларға қарсы осындай қатаң тапсырыс берушілер де тұра алмады.

Әлемдегі ең үлкен кірпіш Виадук

Кірпіштен тұрғын үй, қорғаныс, діни немесе сауда құрылыстары ғана емес, көпірлер де салынды. Әлемдегі ең үлкен кірпіштен жасалған виадук Германияда салынған және Гельшталльбрюкке деп аталады. Осы темір жол көпірін салу кезінде 1846-1851 жылдар аралығында 26 миллионнан астам кірпіш пайдаланылды. Бұл құрылыс материалдары сол уақытта кең тараған жоқ, дегенмен жұмысты басқару жөніндегі комиссияның төрағасы Иоганн Андреас Шуберт өз тәжірибесі мен есептерін басшылыққа ала отырып, оны таңдады. Мен тарих көрсеткендей, емес. Кірпішті пайдаланудың пайдасына негізгі дәлелдердің бірі, оның беріктігінен басқа, құрылыс орны саз кен орындарына бай болды, бұл құрылыс материалдарына шығындарды төмендетті және оларды жеткізуді жеңілдетеді. Жобаға бірнеше рет өзгерістер енгізілді, олардың ішіндегі ең маңыздысы - конструкция ортасындағы симметриялы аркаларды бір массивті аркаға ауыстыру. Бұл дизайн неғұрлым эстетикалық көрініс беру үшін ғана емес,, өйткені топырақ ерекшеліктері, ол болжанғандай қатты емес болып шықты.

Бүгінгі таңда бұл көпір-Дрезден мен Нюрнбергті қосатын қолданыстағы жылдамдық магистралінің бөлігі. Оның биіктігі 78 метр, ұзындығы-574 метр, ал ені - 23 метр.

Кірпіш өндірісінің жаңа заманауи технологияларының арқасында бұл құрылыс материалы қайтадан танымал болды және сәулетшілер түпнұсқалық формаларды жасау үшін жиі пайдаланады. Иранның Хамадан қаласында орналасқан Termeh Commercial Office Building кеңсе ғимаратында кірпіштен жасалған, қасбеттері сол қызыл кірпішпен қапталған құрылыстың ерекше келбетін қалыптастыратын толқынды шатыр жасалған. Ғимарат жерден өседі және тротуардың жалғасы болып табылады. Кірпіш өз жұмыстарында Фрэнк Гери сияқты түпнұсқа және экспериментатор пайдаланады. Дәл осы материал

сәулетшіге неміс Херфордындағы қазіргі заманғы MARTa өнер мұражайының мүлдем ассиметриялық құрылымын қоршаған ортаға жазуға көмектесті. Қасбетті қаптаудың дәстүрлі материалы-түрлі формадағы және биіктіктегі ерекше металл қақпақтармен үйлескен классикалық қызыл кірпіш ұрпақтардың сабақтастығын және сонымен қатар өнердегі тұрақты дамуды бейнелейді. Осы үрдісті және дәстүрлер мен қазіргі заманның органикалық үйлесімін, кірпішті сәулетте пайдалану арқасында Herzog & de Meuron жобаланған Тейт галереясының жақында салынған корпусында да көруге болады. Мұнда қасбеті Гери сияқты тегіс емес, Кристалл қырының пішініне ұқсайды, бірақ бұл түпнұсқа пішіні кірпішпен қапталған. Ал Марракеште Ива Сен-Лоран мұражайының архитектурасында кірпіш басқа рөл атқарады. Үлкен шаршы кірпіштен жиналған қасбет, түпнұсқа кірпіштің арқасында қиын емес, керісінше, матадағы жіптердің өрімі сияқты өрнектегі жеңіл шілтерлерді еске салады.

Жалпы, сәулетшінің ойы қандай болса да, оны сәтті жүзеге асыруға сауатты таңдалған материал көмектеседі. Керамикалық кірпіш, өзінің қасиеттерінің арқасында, кез келген конструкцияға органикалық түрде ғана емес, сонымен қатар жаңа түпнұсқалық формаларды жасауға мүмкіндік береді. Бұған көп жағдайда жаңа жетілдірілген жабдықтар мен өндіріс технологиялары ықпал етеді. Біздің елімізде керамикалық бұйымдарды өндіру бойынша танымал көшбасшылардың бірі БРАЕР ҚК болып табылады. Өз зертханасында әзірленген инновациялардың, сапалы шикізаттың, өндірістің толық автоматтандырылған процесінің, заманауи еуропалық жабдықтың арқасында компания зауыттарында сәулетшілерге өз идеяларын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жоғары сапалы өнім өндіріледі.

Сәулет барлық жерде, сондай-ақ бүкіл өмір бойы: бұл тұрғын үй, сондай-ақ ойын-сауық қызметінің рөлі. Бұл орта, индивид ретінде бар, бірақ табиғи түрде қарсы күресетін табиғи емес сала, бірақ бұл жағдайда кезең үнемі айналадағы орынмен ұштасады. Құрылым адамның нақты істерін орындауға міндетті, бірақ ол да "эстетикалық толқуды" туындатуы, сондай-ақ таңқалдыруы мүмкін. Бұл сәулет өнері қызықты.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Архитектура гражданских и промышленных зданий», М.: Высш. школа, 1975
2. Гнедич П. П. Всемирная история искусств. - М., 1996.
3. Емохонова Л. Г. Мировая художественная культура. - М., 2000.
4. Архитектурные конструкции : [учебник] / [Зураб Александрович Казбек-Казиев и др.] ; под ред. З. А. Казбек-Казиева. – [Стер. изд.] – Москва : Архитектура-С, 2006. – 341, [1] с. : ил., табл. – (Специальность «Архитектура»). – Библиогр.: с. 336.
5. Prada Transformer Сеул изображения / информация от OMA 230409

6. Стройиндустрия и архитектура-99//Строительные материалы №11. 1999. С. 32-33
7. 2013 «ВЕСТНИК САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА» Сер. 15 Вып. 2
8. ГОСТ Р 56891.6-2017 Сохранение объектов культурного наследия. Термины и определения. Часть 6. Каменное зодчество п. 89
9. https://architime.ru/specarch/rem_koolhaas/prada_transformer.htm#18.jpg
10. <https://anobti.ru/types-of-architecture-are-voluminous-structures-see-what-architecture-in-other-dictionaries-is.html>

Ғылыми жетекшісі: ө.ғ.магистрі,
Еуразиялық дизайнерлер одағының мүшесі Калмен С.М.

ВОЗХОЖДЕНИЙ ИЛЛЮСТРАЦИИ

Құсайн А.А.

Актюбинский региональный государственный университет им.К.Жубанова

Парейдолические иллюзии или парейдолии (от греч. para — около и eidoles — образ) — зрительные иллюзии, возникающие при рассматривании конфигураций линий (узоров), теней, расцветок различных объектов или поверхностей, в которых эти реальные объекты претерпевают причудливо-фантастическую трансформацию: в рисунках обоев, бликах света на стенах, облаках на небе больные начинают видеть необычные, подчас экзотические растения, животных, людей, сцены различного содержания. Иногда эти образы как бы оживают, начинают трансформироваться, что воспринимается как их движение или развитие некоего сюжета (больные, прежде переносившие подобные состояния, столкнувшись с ними вновь, называют их "мультиками").

Парейдолии возникают непроизвольно (помимо воли), обычно они мало связаны с каким-либо аффектом и не исчезают, когда внимание сосредотачивается на восприятии тех объектов (узоров и пр.), на основе которых они развиваются.

Сокращение от Picture Element - элемент рисунка. Пиксел - отдельная точка в графическом изображении. Графический монитор отображает рисунок, разделяя экран дисплея на тысячи (или миллионы) пикселей, размещаемых по строкам и колонкам. Иллюстрация (от лат. illustratio — освещение, наглядное изображение) — рисунок, фотография, гравюра или другое изображение, поясняющее текст.

Происхождение слова "иллюстрация" - от позднего среднего английского (в смысле "просветление; духовное или интеллектуальное просветление"): через старый французский от латинского illustratio, от глагола illustrate.

Иллюстрации служат передаче эмоциональной атмосферы художественного произведения, визуализации героев повествования, демонстрации объектов, описываемых в книге (ботаническая иллюстрация), отображения пошаговых инструкций в технической документации (техническая иллюстрация).

Использованные источники:

1. Иллюстрация / Сидоров А. А. // Излучение плазмы — Исламский фронт спасения [Электронный ресурс]. — 2008. — (Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов ; 2004—2017, т. 11). — ISBN 978-5-85270-342-2.
2. Иллюстрация // Издательский словарь-справочник: [электрон. изд.] / А. Э. Мильчин. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: ОЛМА-Пресс, 2006.
3. Кузьминский К. С. Русская реалистическая иллюстрация XVIII и XIX веков. — М., 1937.
4. Чегодаев А. Д. Пути развития русской советской книжной графики. М., 1955.
5. Чегодаев А. Д. Русская графика. Рисунок. Эстамп. Книга. 1928—1940. М., 1971.
6. Дмитриева Н. А. Изображение и слово. М., 1962.
7. Сидоров А. А. История оформления русской книги. 2-изд. М., 1964
8. Гончаров А. Д. Художник и книга. М., 1964.
9. Блинов В. Русская детская книжка-картинка 1900—1941. М., 2005.
10. <http://www.psy.msu.ru/illusion/pareidolia.html>

*Научный руководитель: Магистр искусствоведения,
член евразийского союза дизайнеров Казахстана Калмен С.М.*

ГРАФИКАНЫҢ ДИЗАЙНДАҒЫ ДЕРБЕС ОРНЫ

Мұхаммед-Рахым Ә. Е.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

«Графика» термині-грек тілінен «graphein» тырнау, жазу деген мағынаны білдіреді. Өнердің графика түрі тырнайтын, жазатын, грифель құралының көмегімен сызылып пайда болатындықтан, графика өнері каллиграфиямен, жазбамен тығыз байланысты.

Графика сөзінің жаңа бағытын XIX ғасыр аяғы мен XX ғасыр басында кең бастауын алып, графика дербес жеке өнер ретінде қалыптасты.

Графика (грек.graphike, grapho-жазамын, сызамын, саламын)-бейнелеу өнерінің бір түрі, яғни жазықтықта сурет салумен байланысты.

Графиканың заманауи түрлері:

- Графикалық дизайн
- Компьютерлік графика

Компьютерлік графика – әр түрлі кескіндерді (суреттерді, сызбаларды, мультипликацияларды) компьютердің көмегімен алуды қарастыратын информатиканың маңызды саласы.

Компьютерлік графика қолданылу әдісі бойынша мынадай негізгі салаларға бөлінеді:

- ✓ Ғылыми графика
- ✓ Іскерлік графика
- ✓ Көркемдік графика
- ✓ Конструкторлық графика
- ✓ Иллюстративтік графика
- ✓ Жарнамалық графика

Ғылыми графика-ең бірінші пайда болған бағыт. Оның міндеті – объектілерді көрнекі бейнелеу. Ғылыми және инженерлік қызметте ғылыми графика ғылыми зерттеулер мен сынаулар жүргізгенде, есептеу нәтижесін графиктік өңдеу үшін, есептеу, эксперимент жүргізгенде және олардың нәтижесін графиктік өңдеу үшін, есептеу, эксперимент жүргізгенде және олардың нәтижесін көрнекі түрде көрсету үшін қолданылады. Медициналық қызметте ғылыми графика кардиограмма, рентгенограмма және т.с.с. түрінде қолданылады. Қазіргі заманғы ғылыми компьютерлік графика әр түрлі есептеу тәжірибелерін жүргізіп, олардың нәтижесін көрнекі түрде көрсетуге мүмкіндік береді.

Іскерлік графика- Компьютерлік графиканың бұл саласы әр түрлі мекемелер жұмысында жиі қолданылатын иллюстрация жасауға арналған. Жоспар көрсеткішін, есеп беру құжаттарын,

статистикалық мәліметтерді – осы объектілер үшін іскерлік графиканың көмегімен иллюстрациялық материалдар /график, диаграмма/ жасалады. Қандай да бір мекеме жұмысының көрсеткіштерін көрнекі түрде ұсыну үшін қолданылатын компьютерлік графиканың маңызды саласы. Іскерлік графиканың көмегімен жоспар көрсеткіштерін, есеп құжаттарын, статистикалық есептерді және т.б. объектілерді көрнекі түрде ұсынуға болады.

Көркемдік графика- графикалық кескін жасау және редакциялау үшін, мысалы, баспа өнімдерін, фотосуреттерді бояу және өңдеу, мультфильмдер, бейне сабақтар, компьютерлік ойындар жасау үшін қолданылады. Көркемдік графика деп компьютер экранында ерікті түрде сурет салу мен сызуды айтады.

Конструкторлық графика-графикалық кескін жасау және редакциялау үшін, мысалы, баспа өнімдерін, фотосуреттерді бояу және өңдеу, мультфильмдер, бейне сабақтар, компьютерлік ойындар жасау үшін қолданылады. Инженер-конструкторлардың, архитекторлардың, жаңа техниканы ойлап шығарушы өнер тапқыштардың жұмысында қолданылады.

Иллюстративтік графика-бағдарламалық құралдары адамға қарындаш, бояу, циркульдер, сызбалар және басқа аспаптардың көмегімен қағазда салғандай кез келген суретті салуға, сызуға компьютерді қолдануға мүмкіндік береді. Иллюстративтік графиканың қарапайым бағдарламалық құралдары графикалық редакторлар деп аталады.

Жарнамалық графика- Жарнамалық графиканың басты ерекшелігі шыншыл кескіндер мен “қозғалатын суреттерді” жасау мүмкіндігін айтады. Осы мақсатта қолданылатын компьютерлердің жады мен жұмыс істеу жылдамдығына үлкен талап қойылады.

Растрлық графика дегеніміз – түрлі түсті нүктелердің (пиксельдердің) жиынтығы. Олардың саны бейненің өлшемі мен шешімі арқылы анықталады. Растрлық графикада кескіндер түрлі-түсті нүктелердің жиынтығынан тұрады. Растрлық кескінді құрайтын әрбір пиксельдің өз орны мен түсі болады және әр пиксельге компьютер жадында бір ұяшық қажет.

Растрлық кескіннің сапасы сол кескіннің өлшеміне (тігінен және көлденең орналасқан пиксельдердің саны) және әр пиксельді бояуға қажетті түстердің санына тәуелді болады. Өңдеу редакторлары: Adobe Photoshop, Corel PhotoPaint

Растрлық кескіннің артықшылығы- растрлық кескінді түзетуге, әдемілей түсуге, яғни оның кез-келген бөлігін өзгертуге болады;

нүктелерді қажет болмаса ішінара алып тастауға немесе қоюлатуға; кескіннің әр нүктесін ақ-қара немесе басқа кез келген түске өзгертуге болады.

Растрлық кескіннің кемшілігі:

Растрлық кескін өлшемінің масштабын өзгерткенде (бір немесе бірнеше бағытта созу немесе сығу) кескіннің сапасын жоғалтатыны. Мысалы, кескінді үлкейткенде, оның көрінісі дөрекіленіп кетсе, кішірейткенде – кескін сапасы өте нашарлап кетеді (нүктелерін жоғалтқандықтан). Файлдар өлшемдерінің өте үлкендігінде (түстері неғұрлым көп және сапасы жоғары болған сайын, олар соғұрлым үлкен болады).

Векторлық графика-векторлық кескіндер, бұл - сызық, доға, шеңбер және тікбұрыш сияқты геометриялық объектілер жинағынан тұратын кескіндер. Бұл жерде вектор дегеніміз - осы объектілерді сипаттайтын мәліметтер жиынтығы. Векторлық графиканың басты артықшылығы оған кескін сапасын жоғалтпай өзгеріс енгізуге, оңай кішірейтуге және үлкейтуге болатындығы. Векторлық кескіндер CorelDRAW, Adobe illustrator секілді векторлық графикалық редакторларда жасалады.

Растрлық графиканы векторлық графикамен салыстыру

Фракталдық графика- Фракталды графиканың жасалу әдісі сурет салуға немесе безендіруге емес, програмалауға негізделеді. Егер растрлық графикада растр (пиксель), ал векторлық графикада сызық базалық элемент болып табылса, фракталдық графикада математикалық формуланың өзі базалық элемент болып табылады, бұл компьютердің жадында ешқандай объект сақталмайды, кескін тек қана теңдік бойынша салынады деген сөз.

Үш өлшемді графика-компьютердің шығару құрылғыларында көлемді суреттерді көруге мүмкіндік беретін технология аталады. Үшөлшемді графикамен жұмыс істеуге арналған бағдарламалар үшөлшемді модельдеу бағдарламалары деп аталады. Бұл бағдарламалар фотосуреттерді ұқсас жоғары сапалы суреттерді құруға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақ тілі. Энциклопедия. Алматы: Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998 жыл, 509 бет. ISBN 5-7667-2616-3
2. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі — Алматы. «Сөздік-Словарь», 2005 жыл. ISBN 9965-409-88-9
3. Орысша-қазақша түсіндірме жалпы сөздік: Көлік / профессор Е. Арын — Павлодар : «ЭКО» ҒӨФ. 2006

Ғылыми жетекшісі: ө.ғ.магистрі,
Еуразиялық дизайнерлер одағының мүшесі Калмен С.М.

ДИЗАЙННЫҢ СТИЛЬДІК БАҒЫТТАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨЗГЕРІСТЕРІ

Мұхтазарқызы А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Дизайн – көркемсурет және сәулет өнерінің өнеркәсіп бұйымдарының ең үздік үлгілерін жасау және заттық ортаны үйлестіру шараларын қамтитын бағытының атауы. Дизайн қызметінің ерекшелігі – әсем әрі көркем жасалған тұтыну заттары мен бұйымдардың қоршаған ортаға лайық үйлесімін жүзеге асырып, ұдайы олардың жаңа үлгілерін ойлап табу. Дизайн - 1928 жылы АҚШ-та пайда болды. Терминдік атауы жаңа болғанымен, оның негізі ерте замандарда-ақ қалыптасқан. Безендіру өнерінде де дизайнның әдіс-тәсілдері мен тәжірибесі кең қолданылады. Дизайн өнері заман талабына орай үнемі өзгеріп, дамып отырады. Дизайн өнері қазіргі тұрмыстық жағдайлар мен талап-сұраныстарға байланысты жаңа сипаттарға ие болуда. Жарнама, плакаттар, кітап безендіру, өндіріс бұйымдарын жасау, жиһаз бұйымдарының жаңа үлгілерін өмірге әкелу, т.б. қазіргі заманғы кәсіптердің дамып-жетілуі дизайн өнерімен тығыз байланысты. Ұлттық этнодизайн да өзіндік қолтаңбасы бар өнер ретінде заман талабына сай даму үстінде.

Модерннің негізгі принциптері – қоғамға сай ғимараттар тұрғызу, өнер арқылы дүниені өзгертуге талпыныс жасау. Модерн ХХ ғасырда архитектураның дамуына елеулі ықпал жасады. Ол сәулет өнеріне:

- ✓ конструкциялықты,
- ✓ көркемдік бірлікке,
- ✓ функциялыққа негізделген еркін жобалауды,
- ✓ жаңа құрылыс материалдарын (темір, бетон, шыны, табиғи тас, жылтыр кірпіш, жұқа тақтай, кенеп) жан-жақты пайдалануды әкелді.

Барокко (итальяндық багоссо — әлеміш) — 17 ғасырдың аяғы мен 18 ғасырдың 1-

жартысында Батыс Еуропада дамыған архитектуралық стиль.

Барокко Қайта өркендеу дәуірінен кейін пайда болып, Еуропа архитектурасы ауқымынан асқан бірінші әлемдік стиль.

Готика стилі — Еуропа (әсіресе, Батыс Еуропа) елдерінің сәулет өнерінде 12 ғ-дың 2-жартысында пайда болып, 16 ғ-да кең өріс алған стиль.

Шартты түрде герман тайпалары - готтардың есімімен аталып кеткен. Готиканы орта ғасырлардағы қалалық және сарайлық мәдениет тудырады. Ол роман стилінің орнын басты. Готика стилі шіркеу сәулет өнерінде кең қолданылды. Сондай-ақ, ақсүйектер қауымы құрылыстарын (ратушалар, сауда орындары), қамалдар, тұрғын үйлер салуда да маңызды орын алды.

Бірқатар Готикалық маңызды ескерткіштер Чехияда, Словакияда, Польшада, Венгрия мен Хорватияда, Словенияда, т.б. жерлерде сақталған.

Жапон стилі – жапон стилі дизайнерлердің айтуынша, қазір ең сұранысқа ие этно – стиль. Бұл минималисттік – сәндік стиль, онда ештеңеге назар аудармайды, кеңістік тыныш және түсініксіз құрылымдалған. Үй-жайлардың ішкі құрылымы жиһазды және үйдің басқа да әдеттегі атрибуттарын азайтады.

Тұрғын үйдің негізгі бөлігі – қонақжай аймағын, ашық ас үй, шай подиумын, асхана мен жұмыс орнын қамтитын ашық кеңістік. Аймақ шекаралары дәстүрлі жапон қағаз перделерін стилистикалық еске түсіретін күңгірт шыныдан жасалған қалқалармен, сондай-ақ еден деңгейінің ауытқуымен белгіленген.

Конструктивизм (лат. constructio - құру) - адамды қоршаған материалдық ортаны жобалаудың жаңа әлеуметтік-функционалдық міндеттерін айқындайтын кеңес өнерінің 1920 - 30 жылдарындағы бағыт. Конструктивизмнің басты принциптері:

- ✓ жоспарланған шешімдері мен конструкциялардың көзделген мақсатқа барынша сәйкестігі,
- ✓ салынатын құрылыстың тиімділігі,
- ✓ жаңа әлеуметтік тұрмысқа үйлесетін, әрі жергілікті жағдайлар мен ұлттық дәстүрлерді жете бағаламайтын тұрпайы формаларды асыра әдемілеу.

Конструктивизм ерекшелігі құрылыстардың стилистикалық ішкі және сыртқы кескіш қарапайым, біркелкі болуы. Архитекторлар қабырға мен терезе ойықтарының көптеген қажетсіз элементтерін алып тастады. Конструктивизм архитектуралық ғимараттарының композициялық құрылысы асимметриялы болып келеді. Қазақстанда конструктивизм үлгісі 1926 жылдан бастап орнықты. Алматы қалысындағы Үкімет үйі (қазіргі Қазақ Ұлттық өнер академиясы, 1928 – 31 салынды, архитектур М.Я. Гинзбург), Байланыс үйі (архитектур. Г.Г. Герасимов 1934), т.б. конструктивизм әдісімен салынған.

Классицизм (фр. classicisme, лат. classicus-үлгілі) - XVII-XIX ғғ. еуропалық мәдениеттегі көркемдік стиль және эстетикалық бағыт

Классицизм негізінде Декарттың философиясындағы жарқын көрініс тапқан антикалық идеялар жатыр. Көркем шығарма, классицизм тұрғысынан, қатаң канондар негізінде құрылуы тиіс, сол арқылы әлемнің өзінің үйлесімдігі мен логикалығын анықтайды.

Архитектурадағы классицизм стилінің басты ерекшеліктері:

- ✓ қарапайым және геометриялық формалар мен көлемдер;
- ✓ көлденең және тік сызықтардың кезектесуі;
- ✓ үй-жайды теңдестіріп жоспарлау;
- ✓ ұстамды пропорциялар;
- ✓ үйді симметриялы әрлеу;
- ✓ монументальды арка және тікбұрышты құрылымдар.

Минимализм (ағылш. лат. minimalism. minimus — ең аз) - композицияның қарапайымдылығымен, дәлдігімен және айқындығымен сипатталатын дизайндағы стиль. Шығармашылықтың классикалық тәсілдерін және дәстүрлі көркем материалдарды қабылдамай, минималистер қарапайым геометриялық пішіндердің, бейтарап түстердің (қара, сұр) және шағын көлемдердің өнеркәсіптік және табиғи материалдарын пайдаланады. Минимализмнің бастауы конструктивизм мен функционализмде жатыр.

Поп-арт (ағылш. pop art - көпшілік өнер) - 20 ғасырдың 50 жылдары ортасында пайда болған ағылшын-американдық өнердің бір бағыты. Бірқатар сыншылар Поп-артты абстракционизмге реакция ретінде қарастырады. Поп-арт

теоретиктері әрбір бұйым белгілі бір контексте өнер туындысына айналады, өзінің алғашқы мағынасынан ажырап, көркемдік сапаға ие болады деп санайды. Заттық дүниені эстетизациялау Поп-арттың ұстанымына айналған. Поп-арт - бұл тұрмыстық бұйымдардың композициясы. Кейде олар муляжбен (заттың бітімін дәл беретін бедер) немесе мүсінмен ұштасуы (бірлесіп бейнеленуі) мүмкін. Оның теориялық негізі прагматизм эстетикасы болып табылады. Көркем бағыт ретінде Поп-арттың көптеген түрлері бар:

- ✓ Поп-арт (көркем ұйымдастырылған оптикалық әсерлер, геометрияландырылған тұзу сызықтар мен дақтардың комбинациясы);
- ✓ Эл-арт (электромотор көмегімен қозғалатын бұйымдар мен конструкциялар);

Поп-арт терминін 1965 жылы ағылшын көркемөнер сыншысы Ф.Элоуэл енгізді. Бұл бағыт сәуегейлік мәдениеттің ең көп таралған құбылыстарының бірі. Поп-арт ағымының өкілдері: П.Блейк, Р.Смит, Р.Раушенберг, Э.Уорнхолл, Д.Сигал, т.б.

Постмодернизм (ағылш. postmodernism) — әуелде сәулет өнері саласында қолданылған атау болып табылады. Тіке мағынасы — "модерннен кейінгі", яғни "осы заманнан кейінгі", "соңғы", "жаңа заман" дегенді білдіреді. Бұл сөздің қазақша баламасы тұрақтанбаған, кейбіреулер оны "соңғы осы заманшылдық" деп те атап жүр.

Ренессанс стилі - (Қайта өркендеу дәуірі итал. Rinascimento, ол итал. гі – «қайта» және итал. nasci – «туылу» сөздерінен құралған тұрақты термин) — XIV-XVII ғасырларға аралығындағы еуропалық жаңа мәдениет қозғалысы. Ол орта ғасырдың соңында Италияның орталық өңіріндегі қалалар – Флоренция, Милан қалаларынан басталып, еуропаның өзге елдеріне кеңейген. Ренессанс сөзі бұл күндері ауыспалы мағынада "Өркендеу, гүлдену, жаңару, көркею, қайта Ренессанс стилінің негізгі басты материалы - мәрмәр. Ренессанс дәуірінде олар барлық дерлік: едендер, қабырғалар, есіктерде болды. Мәрмәрден басқа ағаштың қымбат тұқымдары, тас, құмтас, піл сүйегі қолданылды. Футуризм (лат. futurum — болашақ) — 20 ғасырдың басындағы Еуропа елдеріндегі негізгі авангардтық ағымдардың бірі. Әсіресе, Италия мен Ресейде кеңінен тарады. Ең әуелі кеңістік өнерінде өріс алған Футуризм идеясы кейіннен әдебиет, театр, музыка, кинематография және өнертану мен әдебиеттану ғылымдарында жалғасын тапты. Ф. Футуризмнің эстетикалық негізін қалаушылар суретшілер У.Боччони мен Дж. Северини болды.

Хай – тек стилі – Британияда XX ғасырдың 70-жылдары пайда болды. Техниканың соңғы жетістіктерін қолдануға негізделген жобалау стилі. Конструкциялардың шығыңқы элементтерінің және инженерлік жабдықтардың болуы айрықша ерекшелік болып табылады. Хромдалған құбырлар, металл беттер, қосылыстардың оқшауланған бөгеттері, бұрандамалар-ғарыш кемелері туралы ойлану мен қазіргі заманғы түсініктерді куәландырады. Металл құрылымдар мен шыныны, сондай-ақ инженерлік жабдықтар элементтерін эстетикалық игеруге бағытталған. Ұстағыштардың сұлулығын, жарығын, бекітпелерді бөліп көрсету маңызды. Индустриалды эстетика элементтері тұрғын үй-жайға көшті, онда одан әрі дамыды.

Хай-тек – материалдың эстетикасын насихаттайтын жоғары технологиялардың стилі.

Хай – тек стилінің негізгі ерекшеліктері:

- ✓ Гимараттар мен құрылыстарды жобалауда, құрылыста және инженерияда жоғары технологияларды пайдалану.
- ✓ Түзу сызықтар мен формаларды пайдалану.
- ✓ Шыны, пластик, металлды кеңінен қолдану.
- ✓ Функционалдық элементтерді пайдалану: лифтілер, сатылар, желдету жүйелері
- ✓ Кең, жақсы, үйлесімді жарықтандыру.
- ✓ Күміс, металл түстерін кеңінен пайдалану
- ✓ Кеңістікті жоспарлаудағы жоғары прагматизм.
- ✓ Конструктивизм және кубизм элементтеріне жиі қолдану

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Дизайн помещений. Стили интерьера на примерах» – В. Макарова 2011жыл
2. «Стили интерьера в дизайне типовых квартир» – В. Ахремко 2014жыл
3. «Очерки истории архитектурных стилей» - И. А. Бартнев, В. Н. Батажкова 1983жыл
4. «Элементы дизайна. Развитие дизайна и элементов стиля от ренессанса до постмодернизма» - Ноэл Райли. 2004 жыл
5. «Элементы стиля. Энциклопедия архитектурных деталей» - Стефан Кэлоуэй. 2006 жыл
6. «Архитектурные стили» - М. Згурская 2013 жыл

Интернет-ресурс:

1. <https://all4decor.ru/article/osnovnye-stili-interera-harakteristika-i-foto/>
2. http://rosdesign.com/design_materials5/stili-v-dizaine.htm
3. <http://www.psdом.ru/catalog/stili-dizayna-ot-do-ya>
4. <https://www.wikistroy.ru/wiki/dizain-interera-i-arhitektura/o-stilyah-v-dizaine>
5. http://www.mosarchinform.ru/architecture/p2_articleid/12286

*Ғылыми жетекшісі: ө.ғ.магистрі,
Еуразиялық дизайнерлер одағының мүшесі Калмен С.М.*

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНАУИ МҮСІНДЕРІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Орманова С.А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Мүсін – ең ежелгі өнер. Біз бұдан мыңдаған жылдар бұрын Мысыр, Үнді, Грек шеберлерінің қолынан шыққан тамаша туындыларды білеміз. Мүсіндеме – бейнелеу өнерінің бір түрі. Оның ерекшелігі көп жағдайда жасау техникасы мен пайдаланылатын материалдарына байланысты болып келеді. Біздің елде өнердің осы түрі жаңа қанат жаюда. Мүсінші мамандығы ең күрделі мамандықтардың бірі болғандықтан, мұнда екінші бірі келе бермейді. Мүсін тастан, ағаштан, саз балшықтан жасалады. Ағаштан мүсін

шығару үшін оны алдымен қараңғы жерде кептіріп алады. Содан мүсін жасауға дайын болғаннан кейін ғана жұмысты жалғастырады. Өнер туындысын шығару оңай шаруа емес. Арнайы мамандар жұмысының басым бөлігіне саз балшық, гипс және ағаш қолданады [1].

Өзім осы өнер саласына бала кезден қызығып, іздене бастадым. Мектеп жасымнан Қазақстандық танымал мүсіншілер Еркін Мергенов, Хәкімжан Наурызбаев, Төлеген Досмағамбетов, Ескен Сергебаевтардан тәлім-тәрбие алып, білім көкжиегін кеңейтуім өнердің алғашқы, маңызды баспалдағы болғаны сөзсіз. Уақыт өте осы тың өнерге қызығушылығым артып, заманауи мүсін өнерлерімен таныса бастадым. Шындығын айту керек, Қазақстанда бұл өнер саласы енді дамып келе жатырғандықтан, екінің бірінде скульптура жасауға деген қызығушылығы бола бермейді. Менің осы жолдағы негізгі мақсатым, осы саланы заманауи тұрғыда зерттеп, қазақ халқына жеңіл, түсінікті жолмен жеткізу, насихаттау.

Сіздерге қазіргі таңда хоббиімнен табыс көзіне айналған қағаздан жасалатын скульптура – «Papercraft»-пен таныстырмақшымын. (Сурет- 1.)

Паперкрафт - заманауи өнердің жаңа түрі, сонымен қатар отбасы немесе достар ортасында қызықты уақыт өткізуге таптырмас өнер саласы. Қағаздан үлгілеудің мәні - дайын схеманы алу, бөлшектерді кесу және сызбаға сәйкес оларды өзара желімдеу. Идея Азия елдерінде, әсіресе Жапонияда, көптеген еуропалық елдерде кеңінен таралып, адамдардың түрлі буынын біріктіретін нағыз отбасылық хоббиге айналды [2].

Сурет- 1. Заманауи паперкрафт үлгілері

Алғашқы қағаз үлгілері Францияда XV ғасырда дамыған. Дәл сол кезде қағаз басып шығару технологиясы пайда болды және де қағаз бұйымдары адамдар үшін қолжетімді болған кез. Сонымен қатар, модельдеуге суретшілер де қызығушылық таныта бастады. Шамамен сол уақыттары қағаздан арнайы технологияларды пайдалана отырып, тұтас портреттерді кесе бастайды. Бұл саланы бұйымдарды мырыштау деп атаған және оларды жаңадан бастаған жас суретшілер ғана емес, көптеген танымал суретшілер де жасаған. Және де басты ерекшелігі, барлығына тиімді болды [3, с. 22-25].

Бірте-бірте қағаздан әр түрлі үлгілер жасай бастады: адамдардың, машиналардың, ғимараттардың, жануарлардың фигуралары. Өткен ғасырдың 40-шы жылдары фигуралар Англияның ірі қалаларында жиналған, ал схемалар түрлі журналдар мен газеттерде басып шығарған. Кейінірек, индустрияның

дамуымен пластиктен және басқа да қазіргі заманғы материалдардан мүсіндер пайда болды. Бұл қағаз үлгілеу саласының құлдырауына әкелді. Бақытымызға орай, қазір 3D моделдеу ретінде қайта дамуды бастан кешуде. Модельдеудің танымалдығы бірнеше себептермен түсіндіріледі:

1. Үлкендер үшін өте жақсы сабақ – демалуға, тыныштықта бірнеше сағат өткізуге, көңіл-күйден демалуға болады.

2. Балалар модельдерді жинай отырып, қолдың ұсақ моторикасын, шыдамдылықты және бөлшектерге назар аударуды дамытады.

3. Отбасы үшін тамаша нұсқа. Ата-аналар мен балалар уақытты пайдалы өткізеді, өзара сөйлеседі.

4. Нәтижесінде интерьер стильді элементі шығады.

5. Жануарлардың басы түріндегі модельдерді кештер мен мерекелерге арналған маска ретінде пайдалануға болады [4].

Кейде хоббидің бұл түрі оригами шатастырады, алайда олардың арасында жасау техникасы жағынан да, сыртқы жағынан да айтарлықтай айырмашылық бар. Оригами жасау үшін паперкрафт техникасына қарағанда желім мен схемаларды қолданбайды.

Мүсіндеудің екінші түрі – гипстан жасалған 3д Слепок. (Сурет -

Сурет – 2. Мүсіндеу түрі 3д Слепок

Біз білетін мүсіндеуден ерекшелігі көп. Бұл скульптураны жасауға өнер де, қабілет те қажет емес. Әрбір адамның қолынан келеді. Тек ниет пен 20 минут уақыт табылса болғаны. Кез-келген заттың, құралдың, дене мүшесінің мүсінін 97% дәлдікпен ала-аласыз [5, с. 7-8].

Мысалға өзіңіздің қолыңыздың скульптурасын жасау үшін бар болғаны медицинада қолданылатын альгинат ұнтағы, гипс, су қажет.

1. Терең ыдыс алып, альгинат ұнтағын сумен араластырамыз. Дайын болған сұйықтыққа қолыңызды батырып, 7-8 минут ұстап тұрамыз.

2. Гипс ұнтағын сумен араластырып, қолыңызды батырған формаға жәйлап гипсты құямыз. 20 минутқа қатқанша қалдырамыз.

3. Ыдыстан форманы бөліп алып, сыртындағы альгинатты алып тастаймыз. Осылай өз қолыңыздың скульптурасы дайын болады.

Елімізде мүсіндеу саласына көңіл енді бөлініп жатыр. Мектеп оқушыларының, жасөспірімдердің бұл салаға қызығушылығын осындай жолмен бастап арттырсақ келешек ұрпақтың саналы, өнерлі, шығармашылыққа жақын танымал мүсіншілерін тәрбиелеріміз сөзсіз. Өзім университет қабырғансында тәлім алып жатырған 2-курс студенті болсам да, осы өнерді әрі қарай жалғастырып, әлемге әйгілі, тарихта ерекше мүсінші ретінде атымды қалдырғым келеді. Осы жолда қазірден еңбектенудемін. [6]

Қолданылған әдебиеттер:

1. [Kazgazeta.kz]
2. [qazaqstan.tv]
3. Мроз, Е. Демут Малиновский / Е. Мроз. - М.: Искусство, 2015. - 549 с.
4. [bilimdiler.kz]
5. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005 [ISBN 9965-26-095-8](#)
6. [kopilkaurokov.ru]

Ғылыми жетекшісі: магистр., Жайкенова Ә.Р.

ЭКОМОДА: ТРЕНДТЫҚ БҰЙЫМДАРДЫ ФЕЛТИНГ ТЕХНИКАСЫНДА ДАЙЫНДАУ

Отарбаева Ж., Түбетбаева С.

Қ.Жұбанов ат. Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Көшпелі халықтардың мәдени материалы - киіз, бүгінде ең өзекті және заманауи сипатқа ие болды. Ол кез-келген ортаға өте жақсы сәйкес келеді. Бұл экологиялық таза, қарапайым, пластикалық, көп функционалды. Одан заттар қолмен жасалады және қолдың жылуын көтереді [1, 97-82].

Киіз басу тарихы ғасырлар бойы дамып келеді. Мүмкін, ежелгі адамдар жабайы жануарлардың жүнінен киіз басып бастағанда, алайда мұндай жүннің талшықтарының өрілу және илену, тығыздалу қабілеті төмен болған. Сондықтан киізді кеңінен дайындау және пайдалану адамдар өздері қой өсіре бастаған кезде басталды.

Көптеген халықтарда, әсіресе көшпенді халықтарда киіз тоқыманың басты түрлерінің бірі болды, оның көмегімен көптеген ыңғайлы және қажетті заттар: киіз үйлер, түрлі кілемдер, сөмкелер, киім заттары, аяқ киім және басқа да үй тұрмысындағы заттар жасалды [2, 45].

Киімнің жаңа ассортиментін жасау үшін киізді пайдаланудың перспективасы жүн материалдарының жақсы тұтынушылық қасиеттерімен, бірінші кезекте жоғары гигиеналық көрсеткіштермен - ауа өткізгіштігімен және ылғал сыйымдылығымен, сондай-ақ пайдалану - тозуға және пиллингерлікке төзімділігімен байланысты.

Сурет 1. Жүннен композиция

Киіз бұйымдарының артықшылықтары мыналар болып табылады: тігіссіз пішінге тұрақты көлемді бөлшектерді дайындау мүмкіндігі; пайдаланылатын қолданбалы материалдардың қалыңдығы мен санын азайту кезінде берілген қасиеттері бар материалдар пакетін қалыптастыру; дайындаудың материал сыйымдылығы мен еңбек сыйымдылығын төмендету. Бұл экологиялық таза материалдардан киім жасаудың алғышарттарын білдіреді [3].

Экокиім пестицидтер, инсектицидтер және денсаулыққа зиянды басқа да компоненттерсіз өсірілген табиғи және экологиялық таза шикізаттан ғана жасалады. Эко-киім biodegradable ұғымына жауап беруге міндетті, яғни планетаны бітемеу үшін ыдырау (шіру) керек. Сондай-ақ, планетаның ластану деңгейін төмендету үшін өңделген материалдардан жасалған киім-кешек пен аксессуарлар қажет (бұл өңдеу және синтетиктер болуы мүмкін).

Эко-маталар өте тартымды «пайдалы қасиеттерге» ие, алайда, бірінші қатарда гипоаллергендік сияқты жалпы пайдалы қасиеттерді атап өткіміз келеді. Отандық эко-киім ісі қымбат: бізде эко-матаның ірі өндірістері жоқ, өйткені оның өндірісі - шығынды және еңбекті қажет ететін іс. Эко-матаны өндіру кезінде оларға тоқу конвейерін үнемі жуып отыруға, улы емес бояғыштар қолдануға, эко-сертификаттар алу үшін мерзімді аттестаттаудан өтуге және басқа да бірқатар шарттарды орындауға тура келеді. Мұның бәрі, әрине, органикалық тіндердің құнын арттырады.

Жүн талшықтары мен олардың жартылай фабрикаттарының жоғары қалыптылық қабілеті есебінен қамтамасыз етілетін киіздің технологиялығы белгілі, қалыпталған киіз бас киімдер мен аяқ киімдерді өнеркәсіптік дайындау тәжірибесі бар [4, с. 32-36]. Алайда, қазіргі уақытқа дейін киізден жасалған көлемді нысанды киімдерді өнеркәсіптік өндіру проблемасы зерттелмеген. Өйткені киізге арналған бірде-бір елеулі ғылыми еңбек жоқ. Фельтингті сәндік-қолданбалы өнердің түрі ретінде қарастыратын оқулықтар да жоқ.

Фельтинг, әдетте, сәндік-қолданбалы өнердің және халық шығармашылығы бойынша шолу басылымдарына кіретін шағын мақалалар немесе тараулар түрінде халықтардың тарихи құрамдас бөлігі ретінде қарастырылды. Осы өнердің қалыптасуының тарихи процесін және фельтингтің қазіргі жағдайын қарастыратын ғылыми әдебиет жоқ. Бұл дерек көздерінің жетіспеушілігі және бұл зерттеудің өзектілігі туралы айтуға мүмкіндік береді.

Көптеген халықтар үшін өмір сүретін қолөнерді, сәндік-қолданбалы өнердің түрін, орындау тәсілдері мен техникаларының кең базасы бар және киімнің өнеркәсіптік өндірісін дамытудың перспективасы мол қолөнерді тиісті назардан тыс қалдыруға болмайды.

Сондықтан эко-сәнде ерекше орын тапсырысқа дайындалған киім алады, өйткені ол неғұрлым сапалы болып саналады, сондықтан тұтынушы жана заттарды сатып алу қажеттілігін төмендетіп, оны ұзағырақ ұстайды.

Эксперименттік және теориялық зерттеулер "Көркем еңбек және дизайн" кафедрасының оқу шеберханасында жүргізілді. Зерттеу барысында келесі міндеттер шешілді: фелтинг тарихын ұсыну, киізден жасалған бұйымдарды жасау мен сәндеудің дәстүрлі тәсілдерімен таныстыру; тігін бұйымдарының ассортиментін кеңейтуге ықпал ететін тренд бұйымдарын жасау үшін киізден жасалған бұйымдарды дайындаудың қазіргі әдістерін және оларды жетілдіру бағыттарын

талдау; технологиялардың динамикалық дамуын көрсету, қолдану аясын кеңейту, бейнелеу беталысын анықтау.

Зерттеу әдістері: зерттеу контекстіндегі жарияланымдар мен басқа да ақпарат көздерін талдау, материалды жинақтау және жүйелеу, кәсіби суретшілер мен фелтинг әуесқойларының практикалық қызметін талдау. Сонымен қатар эмпирикалық әдіс қолданылды, ол зерттелетін тақырыппен толық танысуға және зерттелетін технологияның кең көркем мүмкіндіктері туралы қорытындыларды растауға мүмкіндік берді. Жеке тапсырмаларды шешу үшін Microsoft Word, Photoshop, "CorelDRAW" бағдарламалары қолданылды.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы - фелтинг техникасының пайда болуы мен даму тарихын зерттеу; нуновойлок құру технологиясының мәнін анықтау; киізден жасалған киім бөлшектерін жобалау әдістерін, олардың қасиеттері мен дайындау процесіндегі геометриялық параметрлерінің өзгеруін ескере отырып сынау.

Алынған нәтижелердің практикалық маңыздылығы көлемді форманың түпнұсқасымен және жоғары формаға төзімділігімен ерекшеленетін киіз-киіз материалдардан жасалған киімнің жаңа ассортиментін жасау; жіксіз жұмсақ бұйымдар жасау; жүн мен шифон үйлесімі нәтижесінде көлемді текстуралар жасау болып табылады [5, с. 26-28].

Зерттеу жұмысының қорытындысында адам мен табиғат арасындағы үйлесімділікті, экология мен денсаулықты қорғаудың маңыздылығын, тігін бұйымдарының таза экологиялық жүн талшығынан дайындау технологиясын зерттеу; студенттерді танымдық белсенділікке ынталандыру, сәндік-қолданбалы өнерге деген қызығушылығын арттыру, материалдық құндылықтарға экологиялық ұқыптылықпен қарауға, табиғи материалдарды эстетикалық көзқараста қабылдай білуге тәрбиелеу [6]; таза экологиялық

талшықтардан жасалатын бұйымның адам денсаулығы мен қоршаған ортаға пайдасын зерттеу нәтижесі шығарылды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Таштобаева Б.Э., Бообекова Ж.А. Виды и способы художественного оформления войлока и войлочных изделий// Наука и новые ехнологии - № 2. –Бишкек, 2006. – С. 97-82.
2. Кузеев Р.Г., Бикбулатов Н.В., Шитова С.Н. Декоративное творчество башкирского народа. Уфа, 1979.
3. Бернюкова А.С. Применение технологий войлоковалания в изготовлении современной одежды // Международный студенческий научный вестник. – 2017. – № 6. - URL: <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=17936> (дата обращения: 10.12.2019).
4. Таштобаева Б.Э., Маслянова Ф.И. Особенности технологической обработки войлочной одежды. Индустрия дизайна и моды. - № 2. – Алматы, 2009. – С. 32-36.
5. Таштобаева Б.Э. Свойства войлока, влияющие на технологическую обработку деталей одежды // Вестник науки и образования. - № 8 (20), 2016. – С. 26-28.
6. <https://odezhda.guru/populyarnaya/210-valyanie-iz-shersti>

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Сибгатова Г.Қ.

ПАУЭРЛИФТИНГТІҢ СПОРТШЫНЫҢ АҒЗАСЫНА ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ КҮШ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ДАМУЫ

Тенелов Т.Е., Низамадинов Ж.Е.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті.

Зерттеудің өзектілігі: оқу-жаттығу процесіне спортшының тірек-қозғалыс аппаратына шекті жүктемелер тән, бұл көбінесе микротравмалармен сүйемелденеді, олардың салдары қалыптасатын ағзада жинақталып, орта мерзімді болашақта денсаулықтың едәуір нашарлауына әкеліп соғады.

Пауэрлифтинг халықтың қалың жігі үшін өзінің жалпыға қол жетімділігіне байланысты әртүрлі физикалық қасиеттерді дамытудың, Денсаулық деңгейін арттыру мен нығайтудың тиімді құралдарының бірі болып табылады. Спорт түрі және спорттық дайындық жүйесі ретінде ол 1950-ші жылдардың аяғында АҚШ-та құрылды. 1960-шы жылдардың ортасында жарыс ережелері бекітіліп, ұлттық чемпионаттар жүйелі түрде өткізіле бастады. Қазіргі уақытта АҚШ-та пауэрлифтинг-бұқаралық ұлттық спорт түрі. Пауэрлифтинг көптеген елдерде танымал болды ,пауэрлифтинг халықаралық пауэрлифтинг федерациясын (IPF) құрған бірнеше ондаған ұлттық пауэрлифтинг қауымдастықтары ұйымдастырылды. Қазіргі уақытта пауэрлифтинг, мүмкін, ең танымал күш спорт түрлерінің бірі. Танымал ол қол жетімді, оңай және оның көмегімен тез нәтижелерге қол жеткізуге болады, сондай-ақ ол спортшының денсаулығына жағымды әсер етеді. Бұл спорт түрі буындар мен байламдардың нығаюына, бұлшық ет күшінің ұлғаюына ықпал етеді, икемділік, шыдамдылық қалыптастыруға көмектеседі, өз күштеріне ерік-

жігер мен сенімділікті тәрбиелейді, сондай-ақ бүкіл ағзаның жұмысқа қабілеттілігін арттырады [1; 4; 6].

Пауэрлифтинг (күштік үшсайыс) - бұл күштік спорт түрі. Күштік үшсайыс жарыс ретінде оған 3 базалық жаттығу кіреді:

- арқадағы штангасы бар отырып тұру (жауырынның жоғарғы бөлігі);

- штанганы орындыққа жатып сығу;

- штанганы тарту.

Осының барлығы пауэрлифтер спортшының біліктілігін анықтайды.

Бұл спорт түріндегі жоғары нәтижелерге қол жеткізу дене шынықтыру дайындығын, дене бітімінің дамуына және ерік-жігерлік қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған жүйелі сабақтарды талап етеді, сондай-ақ жаттығуларды орындау техникасын үнемі жетілдіруге ұмтылу қажет. Пауэрлифтингпен айналысу кез-келген адамға әсер етеді, өйткені бүкіл дене бұлшық еті үйлесімді дамиды, бірнеше айдан кейін спортшының келбеті жақсарады [6].

Спортшыларға сауалнама жүргізу нәтижесінде пауэрлифтерлердің күштік көрсеткіштері деңгейіне әсер ететін факторлар төменде теориялық анықтамасы берілді. Кәсіби спортта жаттығу процесінің негізінде барынша жоғары нәтижелерге қол жеткізу мақсатында спорттық шеберлікті арттыруға үнемі ұмтылу жатыр. Алайда, жоғары спорттық жетістіктер спортшылардың дене мүмкіндіктері деңгейінің артуының нәтижесі емес. Басқару процесінің тиімділігі көп жағдайда жоспарланған қозғалыс жүктемесінің орындалуынан туындаған барлық базалық жарыс жаттығулары бойынша спортшылардың функционалдық жағдайының өзгеруі туралы қажетті ақпараттың барлық кешенін алуға мүмкіндік беретін әдістерге, яғни Кері байланыс жүйесінің жұмысына байланысты. Пауэрлифтерді дайындауды басқару оқу-жаттығу процесінің бағдарламасын әзірлеу негізінде белгіленген (жоспарланған) нәтижеге қол жеткізу үшін спортшының жаттықтыру процесіне жүйелі түрде жүзеге асырылатын, мақсатты әсер ету; атлет дайындығының деңгейі мен жай-күйін және жоспарланған бағдарламаның орындалуын жедел бақылау жүйесін әзірлеу; зерттеу нәтижелерін модельдік сипаттамалармен және бағдарламалық бақылау нормативтерімен салыстыру; дайындық процесін қажетті түзетуді қамтамасыз ету ретінде түсіндіріледі. [б. 61; 9].

В. А. Таймазов, Д. Д. Дальский, Э. В. Науменко, А. А. Хадарцев және басқа да авторлар спорттың қазіргі заманғы даму деңгейінде, атап айтқанда пауэрлифтинг, жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізу тиісті техникалық дайындықсыз және атлеттің функционалдық жағдайына байланысты күш көрсеткіштерінсіз мүмкін емес деп мәлімдейді [4]. б. 6; 8. б. 203].

А. И. Стеценконың, А. А. Бондаренконың және басқа авторлардың пікірінше, пауэрлифтингпен айналысатын спортшылар үшін физикалық сапада жетекші күш болып табылады [1; 7]. Авторлар күш қабілетіне әсер ететін көптеген факторлардың болуын көрсетеді, бұл олардың даму құралдары мен әдістерін анықтайды [7]. Ю. В. Верхошанский және А. С. Медведев күштік құралдар-бұл бұлшық ет кернеуінің деңгейін арттыруға мақсатты түрде ынталандыратын ауырлықпен жаттығулар екенін дәлелдейді.

Л. С. Дворкиннің пікірінше, Н. И. Младинова, Б. И. Шейко, бұл факторлар шартты түрде негізгі және қосымша (көмекші) болып бөлінеді, түсіну ыңғайлы болу үшін оны графикалық түрде көрсетеміз (сурет) [5; 10].

Бір-бірінен аз әсер ететін интерпретацияларда ауырлығы бар жаттығулардың ұқсас жіктелуін басқа авторларда кездестіруге болады.

Б. И. Шейконың пікірінше, пауэрлифтингтегі күштік жаттығуларды жіктеу негізінде жатқан фактор-бұл жарыс жаттығуларына сәйкестік. Осыған орай, барлық жаттығулар үш топқа бөлінеді:

- жарыс;
- арнайы-дайындық;
- қосымша (қосымша) [10. б. 14].

Атлеттің ауыруы бар жаттығулардың арқасында сүйек-байлам аппараты нығаяды, бұлшық ет көлемі артады және рельефтік пайда болады, сондай-ақ адам дұрыс арқа алады. Бұлшықет қызметінің салдары ішкі органдардың жұмысын жақсарту болып табылады [1; 3]. Штангамен және әртүрлі ауырлықпен жұмыс ағзалар мен тіндердің қан айналымын жақсартуға әкелетін, сондай-ақ айналысатын адамның орталық жүйке жүйесіне оң әсер ететін физикалық қызметтің неғұрлым қарқынды және еңбекті қажет ететін түріне жатады. Спортшылардың өз пікірлері бойынша әлеуетті көрсеткіштер деңгейіне әсер ететін факторлардың рейтингі жоғары. Пауэрлифтингтегі күштің даму құралдарының жіктелуі. Пауэрлифтингтегі дайындық жүйесі дайындық кезеңінен басталады және арықтау салмағын бірқалыпты арттыру міндетін алға қояды, бұл өз кезегінде спортшының күшін арттыруға әкеледі [7]. Бұлшықеттердің максималды күші-қысқа уақыт ішінде барынша қысқару қабілеті. Бұлшықет күші спорттың көптеген түрлерінде (ауыр атлетика, пауэрлифтинг, қысқа қашықтыққа жүгіру және т.б.) маңызды, онда жылдам күш күші қажет.

Бұлшықет күшін дамытудың 4 негізгі әдісі бар:

1) миометриялық (еңсеру) әдіс; қозғалыстың оң фазасында ең жоғары жүктемені еңсеру арқылы бұлшық ет күшінің дамуына негізделген (жимада — Кеудеден көтеру, отырып — төменгі қалыптан көтеру). Бұл әдіс пауэрлифтингте негізгі болып табылады;

2) полиометриялық (кему) әдіс; теріс жүктемеге кедергі арқылы бұлшық ет күшінің дамуына негізделген. Мысалы, өте үлкен жұмыс салмағын пайдалана отырып, жатып жатырдағы штанганың баяу түсуі алдыңғы әдіспен салыстырғанда бұлшықеттердің кернеуін айтарлықтай (10-13% - ға) арттыруға мүмкіндік береді, себебі бұлшықеттердің теріс күші оң;

3) изометриялық (статикалық) әдіс; оның негізінде статикалық жаттығулардың көмегімен бұлшық ет күшінің дамуы жатады. Мысалы, ауыр гир, гантель немесе штанганы ұзақ ұстап тұру арқылы аяқ күшін жаттықтыру;

4) аралас әдіс; жоғарыда аталған барлық әдістердің сипаттамасын қамтиды. Пауэрлифтерлердің ең танымал әдісі [1-5].

Әдістердің оңтайлы үйлесімі: жаттығу уақытының 75% — жеңу әдісі, 15 % — кему әдісі және 10% - статикалық әдіс.

Жалпы күштік мүмкіндіктерді тәрбиелеу және бұлшық ет массасын арттыру үшін орта және нұсқалы қарқынмен жаттығулар қолданылады, және де жаттығулар айқын шаршағанға дейін орындалады. Жаңадан бастағандар үшін арық мөлшері максимумның 40-60% шегінде алынады, дайындалғандар үшін — 70-80 %. Ауырлау тәсілде қайталаудың саны берілген жағдайдан асып түсуіне қарай артады.

Бұлшықеттердің әртүрлі топтарын дамытуға арналған жаттығулар саны жаңадан бастағандар үшін 2-3, одан да дайындалғандар үшін 4-7 аспауы тиіс. Қайталанулар арасындағы демалыс аралықтары ординарлық, яғни 2-ден 5 минутқа дейін жақын және қозғалыс ауырлау көлеміне, ұзақтығы мен жылдамдығына байланысты (мұндай жағдайда демалу сипаты белсенді-пассивті болады).

Жаттығуларға мұндай тәсілдің артықшылықтары:

1. Үлкен жалпы асқын кернеуге жол бермеу және үлкен жұмыс көлемінің арқасында трофикалық процестерді жақсартуды қамтамасыз ету. Сонымен қатар, мүмкін болатын жарақатсыз бұлшық еттерде өзгерістер орын алады.

2. Төмендеу азаяды. Жаңадан келушілерді оқыту кезінде міндетті түрде жүргізілетін жаттығуларды қолдану керек, яғни үйренілетін жаттығудың жеке бөліктеріне үйлестіру бойынша жақын жаттығулар, бірақ айтарлықтай жеңілдетілген. Орындалатын жаттығулардың мөлшері мен қарқындылығын қадағалау маңызды.

Бұлшық ет жұмысының бағыты мен көлеміне байланысты шаршаудың бірнеше сатысы бөлінеді:

1) Аз бұлшық ет жұмысының салдарынан шаршау жоқ; жаттығулар өте оңай және іс жүзінде кернеу жоқ;

2) жаттығулар рахатпен орындалатын шағын шаршау, қозғалыс жігерлі;

3) қалыпты шаршау; бұлшық ет жұмысының өспелі ерік кернеуімен орындалуымен және қозғалыс энергиялылығының төмендеуімен сипатталады;

4) қатты шаршау; қозғалыс жеңілдігін жоғалтады, жаттығулар қиын орындалады, қозғалыс кезінде қателер пайда болады, себебі олардың дұрыс орындалуы жоғары шоғырлануды талап етеді;

5) шаршау; бұл жағдайда координацияның бұзылуы және жұмысты атқарғысы келмейді [4,-5бет].

Пауэрлифтингпен айналысудан басқа кемшіліктер де бар. Жүрек-қантамыр жүйесі ауруы бар және миопияның әртүрлі дәрежесі бар адамдарға керу бойынша жаттығуларды орындауға болмайды. Себебі, күш салу нәтижесінде елеулі кедергіні еңсерумен байланысты елеулі жүктеме кезінде, сондай-ақ жаттығу процесін дұрыс құрмаған кезде жүрек-тамыр жүйесінің қызметі нашарлайды. Көптеген пауэрлифтерлер "отырғызылған жүрек" сияқты проблемаға тап болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бондаренко, А. А. Пути повышения силовой подготовки атлетов / А. А. Бондаренко // Пауэрлифтинг. — 2009. — № 6. — С. 5-7.

2. Верхошанский, Ю. В. Основы методики специальной силовой подготовки тяжелоатлетов : метод. разработки для слушателей ВШТ и студентов акад. / Ю. В. Верхошанский, А. С. Медведев. — М. : РГАФК, 1997. — 35 с.
3. Воробьев, А. И. О структуре силовой подготовки / А. И. Воробьев // Пауэрлифтинг Украины. — 1999. — № 1. — С. 7.
4. Дальский, Д. Д. Физиологический пауэрлифтинг / Д. Д. Дальский, В. Д. Зверев, Э. В. Науменко. — Тула : Тул. полиграфист, 2013. — 120 с.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Мухтаров С.М.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КҮШ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫҒА ПАУЭРЛИФТИНГ СПОРТЫНЫҢ ӘСЕРІ

Тенелов Т.Е., Низамадинов Ж.Е.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Адамның сыртқы қарсылықты жеңу немесе бұлшық ет күшінен оған қарсы тұру қабілеті күш деп түсініледі. Күштік қабілеттер-бұл адамның белгілі бір қозғалу іс-әрекетінде әртүрлі көріністерінің кешені, олардың негізінде "күш" ұғымы жатыр.

Күш қабілеті өздігінен емес, қандай да бір қимыл-қозғалыс қызметі арқылы көрінеді. Бұл ретте күш қабілеттерінің көрінуіне әр түрлі факторлар әсер етеді, олардың үлесі әрбір нақты жағдайда нақты қимыл-қозғалыс әрекеттеріне және оларды жүзеге асыру жағдайларына, күш қабілеттерінің түріне, адамның жас, жыныстық және жеке ерекшеліктеріне байланысты өзгеріп отырады. Олардың ішінде: 1) бұлшық ет; 2) орталық-жүйке; 3) тұлғалық-психикалық; 4) биомеханикалық; 5) биохимиялық; 6) қозғалыс қызметі жүзеге асырылатын физиологиялық факторлар, сондай-ақ сыртқы ортаның әртүрлі жағдайлары. Бұлшықет күшін анықтайтын ең маңызды сәттердің бірі – бұлшықеттердің жұмыс режимі. Бұлшықеттердің тітіркенуге тек екі реакциясы болған кезде-ұзындығы мен изометриялық кернеудің азаюымен қысқарту, бұлшықеттердің қандай режимде жұмыс істейтіндігіне байланысты пайда болған күштің нәтижелері әртүрлі болады. Спорттық немесе кәсіби тәсілдер мен іс-қимылдарды орындау барысында адам ауыр жүктерді көтере, түсіре немесе ұстай алады. Бұл қимылдарды қамтамасыз ететін бұлшықеттер әр түрлі режимдерде жұмыс істейді. Егер қандай да бір кедергіні еңсере отырып, бұлшық еттер қысқарады немесе қысқарады, онда мұндай жұмыс еңсеру (концентрациялық) деп аталады. Қандай да бір кедергіге қарсы әрекет ететін бұлшықеттер кернеуде және созылуы мүмкін, мысалы, өте ауыр жүкті ұстап тұру. Бұл жағдайда олардың жұмысы Кемер деп аталады (эксцентрикалық). Бұлшықеттердің жұмыс режимдерін жеңу және кему динамикалық атауымен біріктіріледі. Соңғы жылдары әлемдік тәжірибеде арнайы конструкциялардың тренажерлері әзірленді және кеңінен қолданылады, оларда жұмыс кезінде ауырлау шамасы емес, дене буындарының қозғалу жылдамдығы беріледі. Әртүрлі ауырлықтағы күш пен жылдамдықтың ықтимал мәндері изометриялық

жағдайларда пайда болатын ең жоғары күш мөлшеріне байланысты болуы да маңызды болып табылады. Бұлшықет кез-келген ауырлықсыз және қарсыласусыз ең жоғары жылдамдықпен қысқартылады. Егер бірте-бірте созылу немесе қарсылық көлемін арттырса, онда алдымен күш белгілі бір сәтке дейін өседі. Алайда, араздықты одан әрі арттыру әрекеттері Күшін ұлғайтпайды. Қазіргі уақытта күштік спорт түрлерін дамыту, соның ішінде пауэрлифтинг, көрінбейтін жара алды. Жүздеген мың адам күш-жігер байқауларына қатысады, ондаған мың адам үнемі пауэрлифтинг, мәдениеттану және бодибилдингпен айналысады. Әрине, пауэрлифтингті халықтық спорт түрі деп атауға болмайды, бірақ Ресейде бірде-бір мереке болған жоқ. Олар үшін тақты сындыруға, арқасына ат қоюға, иығына бағана алуға және он адамнан карусельге сияқты сырғанауға ештеңе жоқ еді. Пауэрлифтингтің танымалдығы осы спорт түрінің қарапайымдылығымен, қол жетімділігімен, нәтижелердің жылдам өсуімен және спортшының денсаулығына пайдалы әсерімен түсіндіріледі. Пауэрлифтингпен айналысу бұлшықет күшін арттыруға, байламдар мен буындарды нығайтуға, төзімділікті, икемділікті және басқа да пайдалы қасиеттерді қалыптастыруға көмектеседі, ерік-жігер, өз күшіне сенімділік тәрбиелейді, барлық ағзаның жұмысқа қабілеттілігін арттырады. Осының барлығы пауэрлифтингті жоғары өнімді еңбекке және өз Отанының мүдделерін қорғауға дайын жан-жақты дамыған адамдарды тәрбиелеудің құнды және пайдалы құралдарының біріне айналдырады. Пауэрлифтингте спорттың кез-келген түрі сияқты жоғары спорттық көрсеткіштерге қол жеткізу жан-жақты дене бітімінің дамуына, ерік-жігер қасиеттерін жетілдіруге, әртүрлі жаттығуларды орындау техникасын үнемі жетілдіруге ұмтылуға бағытталған жүйелі сабақтар жағдайында ғана мүмкін болады. Егер сіз өз денсаулығыңызды нығайтуды ойласаңыз, кем дегенде сәл күштірек болғыңыз келсе, онда пауэрлифтингпен достасыңыз. Бұл спорт түрімен айналысу кез-келген адамды өзгертеді. Арсеналда пауэрлифтингпен айналысатын культуристтермен және ауыр атлетшілермен қолданылатын жаттығулардың барлық жиынтығы бар, бүкіл дененің бұлшық еттерін үйлесімді дамытады. Бірнеше айдан кейін спортшының сыртқы келбеті жақсарып келеді. Созылу жаттығуларының арқасында, атлетте сүйек-байланыстырғыш аппарат нығайтылады, бұлшықеттер рельефті және әлдеқайда көлемді болады. Жас адам дұрыс арқа алады. Сонымен қатар, пауэрлифтингпен айналысу ішкі органдардың жұмысына ерекше әсер етеді. Бұл адам ағзасына қажетті бұлшықет қызметінің салдары. Штангамен және басқа да ауырлықпен жұмыс дене әрекетінің ең көп еңбекті қажет ететін және ең қарқынды түріне жатады. Бұл дегеніміз, емделушінің ағзалар мен тіндердің қан айналымы айтарлықтай жақсарады. Дозаланған дене жүктемелері спортшының орталық жүйке жүйесіне оң әсер етеді. Пауэрлифтингте дайындық кезеңінен бастап барлық дайындық жүйесі ауырлау салмағын бірқалыпты арттыру міндеті бар. Тақырыптың өзектілігі. Бір қарағанда, пауэрлифтинг ерекше техникалық дағдыларды талап етпейді. Үш жарыс қозғалысы қарапайым көрінеді және белгілі бір дене күші болған кезде айтарлықтай нәтиже көрсетуге болады. Алайда, кез келген басқа спорт түріндегі сияқты, пауэрлифтингте қандай да бір нәтижелер туралы айту мүмкін

емес деп санамай, көптеген нюанстар мен факторлар бар. Бірінші кезекте бұл техниканың жалпы негіздері, сондай-ақ жеке таңдалған техника мен жаттығудың әдістемесі, жасы, анатомиялық, биомеханикалық, психологиялық ерекшеліктері, оның дене дайындығы. Пауэрлифтингтегі барлық үш қозғалыс буын-қозғалыс аппараты мен жүрек-тамыр жүйесіне үлкен жүктемемен ұштасқан болғандықтан, халықаралық стандарттардың талаптарына жауап беретін жаттығу және жарыс жабдығы және атлетті жабдықтау соңғы рөл атқармайды. Үшсайыстың жасы туралы біз спорттың күштік түрлерімен айналысудың жалпы жас ерекшеліктері туралы айттым. Мамандандыру 14 жылдан ерте басталуы мүмкін, ал жоғарғы шегі іс жүзінде жоқ. Мақсатты тәрбие 17-18 жастан басталады. Бұл ретте әсер ету құралдарын дұрыс таңдау өте маңызды.

Күштік даму әдістемесін жетілдіру осы күнге дейін өзекті тақырып болып табылады.

Осы жұмыстың зерттеу объектісі 13-14 жас пауэрлифтерлерді дайындау процесі болып табылады.

Зерттеу пәні - жас пауэрлифтерлердің күш қабілеттерін дамыту .

Жұмыстың мақсаты-13-14 жас аралығындағы пауэрлифтерлердің күш қабілеттерін зерттеу.

Зерттеу міндеттері:

1. Пауэрлифтингтегі күш қабілеттер ұғымын зерттеу

2. 13-14 жас пауэрлифтерлердің анатомо-физиологиялық ерекшеліктерін қарастыру.

3. Пауэрлифтингте күш қабілеттерді дамыту әдістемесін қарастыру.

Жұмыста зерттеу әдістері ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау.

Осы және басқа да кемшіліктер мен қарама-қайшылықтар "пауэрлифтингпен айналысатын 13-14 жастағы жасөспірімдердің күштік қабілетін дамыту" атты бітіру жұмысының тақырыбын тұжырымдауға және мәселені белгілеуге мүмкіндік берді.

Зерттеу нысаны; орта сынып оқушыларының БЖСМ жаттығу процесі.

Зерттеу пәні. 13-14 жастағы пауэрлифтингпен шұғылданатын жасөспірімдердің күшін тәрбиелеу.

Әдебиетті, әдістемелік әдебиетті талдау және мамандардың тәжірибесін, өзінің спорттық тәжірибесін жинақтау негізінде Зерттеу гипотезасы тұжырымдалған.:

- 13-14 жастағы жасөспірімдердің күш пен қимыл дайындығы арасындағы тәуелділік болжанады;

- 13-14 жастағы жасөспірімдердің даму деңгейін арттыру және күш көрсету үшін пауэрлифтингпен жаттығуларда әртүрлі физикалық арнайы дене жаттығуларын қолдану көзделеді.

Гипотезаға сәйкес зерттеудің мақсаты мен міндеттері анықталды.

Зерттеудің мақсаты: 13-14 жас аралығындағы жасөспірімдерде пауэрлифтингпен жаттығуда күштің дамуының педагогикалық мүмкіндіктерін негіздеу.

Зерттеу міндеттері:

1. Пауэрлифтинг сабақтарында 13-14 жастағы жасөспірімдер күшін дамытуға арналған қол жетімді ғылыми-әдістемелік әдебиетте мәселенің даму дәрежесін талдау.

2. Пауэрлифтинг сабақтарында 13-14 жастағы жасөспірімдер күшін дамыту үшін әртүрлі арнайы дене жаттығуларының мазмұнының жасақталуын негіздеу.

3. Пауэрлифтинг сабақтарында күштің дамуына ұсынылған дене жаттығуларының тиімділігін эксперименталды тексеру.

Зерттеудің әдіснамалық негізін құрады:

- мектеп дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесіндегі мамандардың жұмысы (Ю. Ф. Курамшин, Л. П. Матвеев);

- оқушылардың физикалық қасиеттерін дамытудағы ғылыми ережелер (Г. П. Богданов, В. С. Зеленин, В. И. Лях);

- БЖСМ қазіргі тұжырымдамасы (2005 ж.).

Зерттеудің практикалық маңыздылығы:

1. Пауэрлифтингпен айналысатын 13-14 жастағы жасөспірімдерде Күштерді дамыту үшін әзірленген арнайы физикалық жаттығулар жалпы педагогикалық, арнайы, мазмұнды және нәтижелі мектеп дене тәрбиесі туралы ережелерге негізделген.

2. Пауэрлифтингпен шұғылданатын 13-14 жастағы жасөспірімдерде Күштерді дамыту үшін арнайы дене жаттығуларын қолдану оқу үрдісінде осы қабілеттердің өзгеру сипатын бағалауға мүмкіндік береді.

3. Жас маман ретінде маған зерттеу жұмысының алғашқы қадамдары және оның нәтижелері пауэрлифтинг бойынша жаттықтырушы-оқытушының кәсіби қызметіне сенімді түрде кірісуге мүмкіндік береді.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Ерекше физикалық жаттығулар пауэрлифтингпен шұғылданатын 13-14 жастағы жасөспірімдерде күш дамуының тиімді құралдарының бірі болып табылады.

2. 13-14 жастағы жасөспірімдерде күштің дамуының дәстүрлі тәсіліне қосымша, оған сәйкес қозғалыс сапаларының дамуы орын алады, біз ұсынған физикалық пауэрлифтинг сабақтарындағы қаражат шеңберін айтарлықтай кеңейтуді болжайды.

3. 13-14 жастағы жасөспірімдерде күшті дамыту үшін арнайы дене жаттығуларының тиімділігі пауэрлифтинг бойынша сабақтардың мазмұнында жалпы қабылданған дене жаттығуларымен қатар қамтамасыз етіледі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Глядя С. А., Старов М. А., Батыгин Ю. В. Стань сильным! Учебно-методическое пособие по основам пауэрлифтинга. М: 2008. – 51с.
2. Холодов Ж. К., Кузнецов В.С. Теория и методика Физического воспитания и спорта, М.: Академия, 2004. 169 с.
3. Бондаренко, А. А. Пути повышения силовой подготовки атлетов / А. А. Бондаренко // Пауэрлифтинг. — 2009. — № 6. — С. 5-7.
4. Минов, М. Ю. Влияние пауэрлифтинга на состояние здоровья студентов / М. Ю. Минов // Вестн. Краснояр. гос. аграр. ун-та. — 2011. — № 3. — С. 215-218.

5. Таймазов, В. А. Коррекция функционального состояния спортсменов суммированным индексом оперативного контроля / В. А. Таймазов, Д. Д. Дальский, Э. В. Науменко [и др.] // Вестн. новых мед. технологий. — 2012. — Т. 19, № 4. — С. 203-208.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Мухтаров С.М.

ТВОРЧЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ

Тукеева Г.Е.

Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

Проблема творчества стала в наши дни настолько актуальной, что по праву считается "проблемой века". Творчество далеко не новый предмет исследования. Оно всегда интересовало мыслителей всех эпох и вызывало стремление создать "теорию творчества".

Творчество трактуется как социально-историческое явление, возникающее и развивающееся в процессе взаимодействия субъекта и объекта на основе общественной практики. С позиции философии творчество - это деятельность людей, преобразующая природный и социальный мир в соответствии с целями и потребностями человека на основе объективных законов деятельности [1, с. 103].

Великий поэт казахского народа, философ – гуманист, композитор, ювелирный мастер художественного слова Абай Кунанбав в Книге слов в 7 слове отмечает: «Нам бы неустанно ширить круг своих интересов, множить знания, которые питают наши души. Нам бы понять, что блага души несравненно выше телесных, и подчинить плотские потребности велению души...» [2]. Таким образом, Абай дает свое понимание того, что у человека два начала, физическое и духовное. Сегодня, взрослые люди заиклены на физической части, в то время как основная часть человека душа, тяга к знаниям, свершениям, подвигам.

Виды творчества весьма различны по своей природе - это художественное, научное, техническое, педагогическое творчество. Следуя Л. С. Выготскому, определявшему "творчество социальных отношений", т.е. "творческие способности к быстрой и умелой социальной ориентировке" [3, с. 100], можно выделить коммуникативное и адаптивное творчество [4, с. 45].

Творчество - мышление в его высшей форме, выходящей за пределы известного, а также деятельность, порождающая нечто качественно новое. Последняя включает в себя постановку или выбор задачи, поиск условий и способа ее решения и в результате - создание нового.

Творчество может иметь место в любой сфере деятельности человека: научной, производственно - технической, художественной, политической и других.

Творчество представляет собой явление, относящееся, прежде всего к конкретным субъектам и связанное с особенностями человеческой психики, закономерностями высшей нервной деятельности, умственного труда [5, с. 64].

В психологическом же плане творчество является совокупностью тех компонентов деятельности субъекта, которые для этого субъекта являются носителями качественно новых идей.

Применительно к процессу обучения творчество следует определить как форму деятельности человека, направленную на созидание качественно новых для него ценностей, имеющих общественное значение, т.е. важных для формирования личности как общественного субъекта [6, с.95].

Под творческой деятельностью мы понимаем такую деятельность человека, в результате которой создается нечто новое - будь это предмет внешнего мира или построение мышления, приводящее к новым знаниям о мире, или чувство, отражающее новое отношение к действительности.

Это форма деятельности человека или коллектива - создание качественно нового, никогда ранее не существовавшего. Стимулом к творческой деятельности служит проблемная ситуация, которую невозможно разрешить традиционными способами. Оригинальный продукт деятельности получается в результате формулирования нестандартной гипотезы, усмотрения нетрадиционных взаимосвязей элементов проблемной ситуации и так далее.

Предпосылками творческой деятельности являются гибкость мышления, критичность, способность к сближению понятий, цельность восприятия и другие.

Творческая деятельность является инструментом развития творческих способностей, т.к. выполняя творческие задания в частности и осуществляя творческую деятельность вообще, субъект применяет свои способности для решения какой-либо проблемы и, следовательно, развивает их в ходе решения.

Исследуя природу творчества, ученые предложили называть способность соответствующую творческой деятельности, креативностью [7, с. 32].

Креативность (от лат. creatio - созидание) - общая способность к творчеству, характеризует личность в целом, проявляется в различных сферах активности, рассматривается как относительно независимый фактор одаренности.

Креативность - это интегративная способность, вбирающая в себя системы взаимосвязанных способностей - элементов. Например, креативными способностями является воображение, ассоциативность, фантазия, мечтательность [7, с. 32-].

Толчком для выделения креативности послужили данные об отсутствии связи между традиционными тестами интеллекта и успешностью решения проблемных ситуаций [8, с. 90].

Было признано, что последняя (креативность) зависит от способности поразному использовать данную в задачах информацию в быстром темпе. Эту способность назвали креативностью и стали изучать независимо от интеллекта - как способность, отражающую свойство индивида создавать новые понятия и

формировать новые навыки. Креативность связывают с творческими достижениями личности [8, с. 90].

С деятельностной точки зрения креативность может проявляться по-разному: как на уровне целостной личности (научное, художественное, педагогическое творчество), так и отдельных составляющих познавательной деятельности - в ходе решения творческих задач, участия в проектах и т.д. Но всегда можно обнаружить проявление способности устанавливать неожиданные на первый взгляд связи и соотношения, когда творческая личность самостоятельно выстраивает систему отношений с предметным и социальным окружением. И именно это нужно считать самым важным в творческом процессе, не отрицая, тем не менее, значимости итогового результата. Таким образом, в педагогическом плане главным в творчестве является то, что обучаемый в ходе познавательной творческой деятельности осознает свою значимость в качестве "преобразователя мира", открывателя нового, реализуя себя как личность. И там, где педагогу удалось этого добиться, можно говорить о формировании отрефлексированной установки на творчество, которая также подразумевает наличие собственной точки зрения, известную смелость и независимость в принятии решений [9, с. 45-46].

Творческое мышление - пластичное и оригинальное мышление, при котором субъект предполагает множество решений. В тех случаях, когда обычный человек может найти лишь одно или два, для творческого мышления не составляет труда перейти от одного аспекта проблемы к другому, не ограничиваясь одной-единственной точкой зрения, оно порождает неожиданные, небанальные, непривычные решения. Механизму творческого мышления присущи как интуиция, так и логика.

Таким образом, проанализировав рассмотренные выше подходы к раскрытию понятий "творчество", "творческие способности", "творческое мышление" и определению составляющих творческих способностей можно сделать вывод, что, несмотря на различие в их определении, исследователи единодушно выделяют творческое мышление и творческое воображение как обязательные компоненты творческих способностей, что говорит об их неразрывной связи. При работе над развитием творческих способностей нужно направлять деятельность учащихся и задействовать творческое воображение и мышление.

Использованные источники:

1. Педагогическое мастерство и педагогические технологии [Текст]: учебное пособие / под ред. Л.К. Гребенкиной, Л.А. Байковой. - 3-е изд., испр. и доп. - М.: Пед. о-во России, 2000. - 256 с.
2. <https://silkadv.com/en/content/45-slov-abaya>
3. Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте [Текст] / Л.С. Выготский. - М.: Просвещение, 1991. - 396 с.
4. Захарова, И.Г. Информационные технологии в образовании [Текст]: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И.Г. Захарова - М.: Академия, 2003. - 192 с.

5. Основы научных исследований: Учеб. для техн. ВУЗов [Текст] / В.И. Крутов, И.М. Грушко, В.В. Попов и др.; под ред. В.И. Крутова, В.В. Попова. - М.: Высш. шк., 1989. - 400 с.
6. Введение в научное исследование по педагогике [Текст] : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Ю.К. Бабанский, В.И. Журавлев, В.К. Розов и др.; под ред. В.И. Журавлева. - М.: Просвещение, 1988. - 239 с.
7. Хуторской А.В. Современная дидактика [Текст]: Учебник для ВУЗов / А.В. Хуторский - СПб: Питер, 2001 - 544 с.
8. Введение в психодиагностику [Текст]: учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений / М.К. Акимова, Е.М. Борисова, Е.И. Горбачева и др.; под ред. К.М. Гуревича, Е.М. Борисовой. - М.: Академия, 1997. - 192 с.
9. Захарова, И.Г. Информационные технологии в образовании [Текст]: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И.Г. Захарова - М.: Академия, 2003. - 192 с.

Научный руководитель - к.п.н., доцент Сагимбаев А.А.

ЖАРНАМАЛЫҚ ДИЗАЙН-ЖОБАЛАУ, ЖОГАРЫ ТАБЫС КӨЗІ

Утарбаева З.Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Дизайн – көркемсурет және сәулетөнерінің өнеркәсіп бұйымдарының ең үздік үлгілерін жасау және заттық ортаны үйлестіру шараларын қамтитын бағытының атауы. Дизайн қызметінің ерекшелігі – әсем әрі көркем жасалған тұтыну заттары мен бұйымдардың қоршаған ортаға лайық үйлесімін жүзеге асырып, ұдайы олардың жаңа үлгілерін ойлап табу. 1928 ж. АҚШ-та пайда болды.

Жарнама, реклама (франц. *reclame*, лат. *reclamo* — жар саламын) — тауарлардың, қызмет көрсетудің тұтынушылық қасиеті туралы ақпарат беру және оған деген сұранысты көбейту мақсатында таратылатын хабарлама; белгілі бір адамдар, ұйымдар, әдебиет пен өнер шығармалары туралы хабар таратып, оларды әйгілеу. Жарнама көпшілік ақпарат құралдары (теледидар, радио, газет, Интернет, проспектілер, плакаттар, т.б.) арқылы жүзеге асырылатын коммуникацияның ақылы түрі болып табылады. Кез келген Жарнама хабарламалық, болмаса назар аудартушылық сипатымен ерекшеленді.

Жобалау - кәсіпорынды, үймеретті, ғимаратты салу немесе оларды жаңғырту үшін қажетті техникалық-экономикалық негіздемеден, сызбалардан, түсіндірме жазбалар мен басқа да материалдардан тұратын техникалық құжаттама (жоба) кешенін әзірлеу.

Объект құрылысының (жаңғыртудың) Құнын айқындайтын смета — жобаның ажырамас бөлігі. Жобалау күрделі Құрылысты жүзеге асыруда ғылымды өндіріспен байланыстыратын буындардың бірі болып табылады.

Күрделі қаржы жұмсалымының тиімділігі, құрылыстың сметалық құны, оның жүзеге асырылу мерзімі көбінесе техникалық-экономикалық негіздеменің Сапасына және жобалық шешімдердің деңгейіне байланысты.

Жарнама дизайны дегеніміз не? Бұл көлемді түсінік дегеніміз - визуалды жарнама құралдарын әзірлеудегі маркетинг, психология, креатив және дизайн синтезі. Егер дизайн әдемі суретті жасау болса, жарнамалық дизайн-бұл оның иесіне ақша әкелетін әдемі суретті жасау. Жарнама жұмыс істеу үшін, "сауданы жылжыту" - оның негізінде дизайнерге және тапсырыс берушіге ұнайтын идея болуы тиіс, ең алдымен тапсырыс берушінің клиенттеріне әсер етеді. Және ол ойланған және жоспарланған сияқты әсер етеді. Дизайн "ұғымының этимологиясы" Дизайн (ағылш. design) - ой, ақыл, жоспар, мақсат, ниет, шығармашылық ой, жоба. сызба, есептеу, конструкция; эскиз, сурет, өрнек, композиция, композиция өнері, өнер туындысы. Дизайн-индустриялық өндіріс саласында көркем-пәндік шығармашылық пен ғылыми негізделген инженерлік практиканы біріктіретін жобалық қызметтің ерекше қатары. Дизайн-бұл шығармашылық әдіс, өнеркәсіп бұйымдарын, олардың кешендерін және жүйелерін көркем-техникалық жобалаудың процесі мен нәтижесі, құрылатын объектілер мен ортаның жалпы адамның мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне утилитарлы да, эстетикалық де толық сәйкестікке қол жеткізуге бағытталған. Сыртқы жарнама дизайны. Сыртқы жарнаманың міндеттері-бояулардың айқындығы, мәтіннің ақпараттылығының, түстердің және жарық әсерлерінің сәтті үйлесімі тұтынушылардың назарын аудару, алдын алу, оларды сізге фирмаға кіріп, сіздің өніміңізді сұрап, сатып алу. Алайда, бүгінгі таңда біздің қалаларымыздың, әсіресе астананың көшелері мен алаңдарын толтырған сыртқы жарнаманың басты міндеті - назар аудару болып табылады. Жарқын, таңбада, сол жарнаманың көптеген ортасында ол анық емес. Ол тұтынушы үшін ақпарат көзі болып табылады. Жарнаманың сапалы жағдайын жақсарту және жарнамалық форманың көркем мәнерлілігіне қол жеткізу есебінен оның тиімділігін арттыру қажет - пластика көлеммен, рельефпен, фактурамен, силуэтпен және тіпті жарықпен көрінуі мүмкін. Жарнамада және жақсы кәсіби дизайнда үнемдеп, сіз 100% қайтарымды аласыз!

Жарнама дизайны. Кейбіреулер жарнаманы-бұқаралық ақпарат құралдары арқылы сату деп, ал басқалары-бұл бұқаралық ақпарат құралдары арқылы сату деп есептейді. Жарнаманың басқа да көптеген анықтамалары бар, және олардың барлығы шындыққа қайшы келмейді, бірақ бірде-бір толық емес, өйткені жарнама қызметінің барлық саласын қамтымайды. Алайда, дизайн мәселелерін түсіну үшін жоғарыда келтірілген тұжырымдар жеткілікті. Нобай тақырыптардың, мәтіннің, фотосуреттердің, суреттердің және басқа да баспаханалық құралдардың орналасуын көрсететін сурет болып табылады. Ол болашақ жарнаманың жалпы түрін береді. Эскиз клиент және жарнама жасаушылар үшін жасалады: текстовиктер, суретшілер, баспахана қызметкерлері. Қысқаша айтқанда, эскиз-бұл конструктор немесе жарнама дизайнері ойларының материалдық көрінісі. Іс жүзінде дизайнмен қандай да бір жұмысты жоспарлап отырған барлық жарнама берушілер айналысады, бірақ бәрі мұны тиісті шеберлікпен жасамайды. Эскиз-жарнама жасау процесіндегі маңызды бөлігі және оны суретші-безендіруші немесе эскизші мамандар орындайды. Олар жарнаманы жақсы білуі керек, арнайы дағдылар туралы айтпағанда жан-жақты білімі болуы керек. Мінсіз эскизист келесі қасиеттерге

ие болуы керек: Клиентке түсінікті болу үшін эскизді дәл ресімдей білу. Қаріптерді меңгеру. Дизайнның барлық принциптерін еркін меңгеру, дұрыс және әдемі компонент жасау. Баспаханалық процестің ерекшелігін жақсы білу және аз шығындарда үлкен әсерге қол жеткізе білу. Жарнама берушінің мүдделерін жақсы білу. Осындай қасиеттерге ие Эскизист көркемдік-безендіру жұмыстарының жетекшісі болуға лайық. Ол дизайнер болмауы мүмкін, бірақ дизайнер эскизист болуы керек. Көркем-безендіру жұмыстары жетекшісінің міндеттерін анықтау қиын. Ол эскизист жасайтын барлық нәрсе жасайды, бірақ, сонымен қатар, ол иллюстраторлардың, фотографтардың, шрифтовиктердің, баспашылардың, граверлердің және жарнамаларды ресімдеуге және жасауға қатысы бар басқа да тұлғалардың жұмысын қадағалайды. Ол өте жиі және орын алатын барлық жұмыстарды өзі орындай алады. Ол ойға тиесілі, ол эскиз жасайды және т. б. д., яғни нақты бөлімі болып табылады жалғыз, поручая жекелеген жұмыстарды орындау штаттан тыс мамандарына. Егер ол таза басшылық рөлін атқаратын болса, оны директор деп атайды. Эскиз-жарнама жасау жұмыстарының басталуы мен жалғасуы, бұл-жоспар. Жарнама дизайнердің шығармашылығы Жарнамалық дизайн процесі оқырманның назарын аудара алатын және оны жарнама тұрғысынан қызықтыра алатын жаңа құралдарды үздіксіз іздеуден тұрады.

Дизайн-жобалау. Біз жеке және қоғамдық интерьерлердің дизайн-жобаларын әзірлеуді жүзеге асырамыз. Біз сіз бір бөлмелі пәтерді немесе қала сыртындағы үйді жөндеуді жоспарлап отырмыз, кәсіби тәсіл сізді артық шығындан, уақыт пен ақшадан құтқарады.

Сіздің жобаңызды іске асырудың негізгі кезеңдері. Тәжірибе бойынша, адамдардың көпшілігі жөндеу процесіне, әсіресе болашақ интерьерді таңдауда толық және толық қатысуды қалайды. Бірақ жиі визуализациясы, сметасы және әртүрлі жоспарлары бар дайын дизайн жобасы ғана емес, пәтерді Үстірт жаңарту немесе басқа жеке мәселеде кеңес қажет. Жөндеу немесе таңдау кезінде құлып пайда болады. Қайта құруларды аяқтауға маман кеңесі көмектесе алады.

Дизайнермен жеке кеңес беру Кеңес берудің мәні неде? Жобаның ұзақ жұмыс орнына сіз кәсіби дизайнердің бірнеше сағат ғана төлейсіз. Ол бағалайды, сіздің үй береді жалпы ұсынымдар бойынша таңбаның, әрлеу материалдары, жиһаз, және басқа сұрақтар туралы интерьерлік шешімдерді қабылдайды. Кеңес қорытындысы - сіз жағдайды және сіздің қалауыңызды ескере отырып, болашақ интерьерді декорациялау және жасау бойынша кәсіби ұсыныстарды аласыз. Объектіні жинақтау кәсіби салонда нысанды жинақтау сізді осындай міндеттерді шешуден босатады:

1. Кепілденген бюджет шеңберінен шығу
2. Үздік баға мен шарттарды іздеу
3. Жоба құрылған сәттен бастап сатып алынғанға дейін өндірістен алынғандардың орнына материалдар мен тауарларды іздеу
4. Жеткізу мерзімін қадағалау
5. Объектіге жеткізуді ұйымдастыру
6. Тауарды сапаға тексеру

7. Ақау болған жағдайда тауарларды ауыстыру бойынша рекламациялар және әрекеттер жасау

ОБЪЕКТІНІҢ ЖИНАҚТАЛУЫНА ТАПСЫРЫС БЕРУ. Авторлық қадағалауды кәсіби сәулетші-дизайнер жүргізеді. Жұмыс барысын бақылай отырып, маман жобаны іске асырудың барлық кезеңдерін бақылайды, негізгі жобаға жедел және сауатты түзетулер енгізеді. Дизайн-жобаны іске асыру 100% жағдайда қандай да бір түзетулерсіз жүзеге асырылмайды. Идеяны орындау жолында кездесетін барлық кедергілерді болжау мүмкін емес. Тіпті ұсақ-түйекке дейін ойластырылған дизайн-жоба форс-мажорлық жағдайлардың туындауынан немесе тапсырыс берушіде жағдайдың өзгеруінен сақтандырылмаған. Авторлық қадағалау процесінде дизайнер-сәулетші: объектіге барады; жұмыс құжаттамасына түзетулер енгізеді (сызбалар, жобаға қосымшалар)); құрылыс компаниясымен және әрлеу шеберлерімен байланысты жүзеге асырады; қажет болған жағдайда жобаны іске асыру үшін барлық қажетті ақпаратты береді; Тапсырыс берушіге жобаның іске асырылу барысы туралы және қандай түзетулер туындаатыны туралы хабарлайды.

Дизайн саласындағы бизнес идеялар. Графикалық дизайн саласындағы білім мен тәжірибе тек жағымды болады. Бірақ егер сіз жаңа болсаңыз, үміт артпаңыз: ыңғайлы Adobe Illustrator бағдарламасымен немесе көп қол жетімді Stencil және Visme. Графикалық дизайн негіздерін әр адамның күшімен меңгеру. Жұмыс қолдарының жұбы, қиял мен мотивация, және - сіз суреттерді жасау және өңдеу үшін төлеуге дайынсыз. Logaster logo creation опция арқылы сіз логотиптерді және басқа да графикалық өнімді Logaster сервисі арқылы жасай аласыз, содан кейін оны клиенттерге қайта сата аласыз. Веб-дизайнерлер заманауи технологиялармен жұмыс істейтін әрбір компанияда қажет. Бүгінгі күні веб-дизайн-бөгде өңдеу үшін ең танымал идеялардың бірі. Веб-дизайнның мақсаты - веб-сайтты немесе қосымшаны пайдалану процесін қарапайым және ыңғайлы ету. Кеңестер, практикалық мысалдар, пайдалы қызметтер-бір сөзбен айтқанда, өз стилін жасау үшін қажет нәрсе! Презентациялар дизайны, PowerPoint-те үйреншікті презентациямен жұмыс істеу кезінде адамға көмек немесе кеңес қажет болуы мүмкін, әсіресе, егер ол осы салада күшті болмаса.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қаржы-экономика сөздігі. — Алматы: ҚР Білім және ғылым министрлігінің Экономика институты, «Зияткер» ЖШС, 2007.
2. "Қазақ Энциклопедиясы"
3. Банк терминдері мен ұғымдарының қазақша-орысша сөздігі. / Ғ. Сейіткасымов, Б. Бейсенғалиев, Ж. Бекболатұлы — Алматы: Экономика, 2006.
4. Орысша-қазақша түсіндірме жалпы сөздік: Көлік/профессор Е. Арын — Павлодар : «ЭКО» ҒӨФ. 2006.
5. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005
6. Сұрақ және жауап. Энциклопедия

Ғылыми жетекшісі: ө.ғ.магистрі,
Еуразиялық дизайнерлер одағының мүшесі Калмен С.М.

ДИЗАЙННЫҢ ЗАМАНАУИ МАТЕРИАЛДАРЫ

Файзулла И.К.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Сызықтар. Сызықтар түзу, қисық, толық, жіңішке, жылтыр, бұдырлы, үзiктi, үзiксiз, көрiнетiн, көрiнбейтiн болып келедi. Рең. Тұтас қара немесе сұрғылт реңмен графикалық конструкция беттерi жабылады.

Түс. Түс басқа элементтерге қарағанда жарнамаға жақсы көңiл күй сыйлайды.

Текстура. Белгiлi бiр реңдегi боялған қағаз бетiне сурет түссе, дизайнердiң текстурамен iсi түскендiгiн бiлдiредi. Жарнама басып шығарылатын қағаздың өзi текстура болып табылады. Ол кейде бұдыр немесе жылтыр, бұдыр тегiс емес, жұмсақ тегiс, жұмсақ бұдыр болып әр түрлi жағдайда кездеседi.

Форма. Сынған немесе Сынған бүгiлген жазықтар мен сызықтарды араластыру, сонымен қатар жарнаманың жалпы өлшемдерi дизайн үшiн форманы кұрайды.

Өлшем. Жарнама өлшемдерi әртүрлi болуы мүмкiн, бiрақ үлкен өлшемдер элементтерi үлкен әсер қалдырды.

Бағыт. Сызықтар мен олардан кұралатын формалардың өзiндiк бағыты болады. Дизайнердiң мiндетi оларды жасау және бақылау. Бұл аталған ұстанымдар конструкцияның әрбiр элементiне немесе тұтастай элементтердi кұрастыруға болады.

Дизайнердiң қызметiнде жарнама өндiрiсi- маңызды орын алады. Жарнама өндiрiсi- бұл әскиздi баспа формасына айналдыру. Дизайнер баспа қызметiне арласпағанмен ол баспа ерекшелiктерiн бiлуi тиiс. Баспаның әрбiр үдерiсiнiң электрондық макетке байланысты өзiндiк ерекшелiктерi болады. Дизайнер жарнамамен жұмыс жасау барысында оның нақты талабын бiлуi тиiс.

Бүгiнгi таңда ұсынылатын жарнамалық кәдесый өнiмдерi.

Полиграфиялық жарнамалық кәдесый өнiмдерi— плакаттар, күнтiзбелер, блокноттар, тiзiмдемелер, бүктемелер және т.б. Қазiргi заманда өте дамыған және кең дамыған саланың бiр түрi.

Бұйымға басып шығару 200- ден аса түрi бар, оның iшiнде алуан түрлi кәдесыйлар бар: автоқалам, шақпақ, сағаттар, саптыаяқ, ыдыс жиынтықтары, кеңсе және компьютер аксессуарлары және ыдыс жиынтықтары, кеңсе және компьютер аксессуарлары және т.б. Бұл жарнамалық өнiмдi тұтынушылар ұзақ уақыт пайдаланады және бұл оның артықшылығы болып табылады.

Искери сыйлықтар немесе бизнес сыйлықтар клиенттерге, серiктестерге, қызметкерлерге сыйлау мақсатында пайдаланады. Искери сыйлықтар белгiлi тұтынушыларға есептелiнген, сондықтан олар әдетте қымбат тұрады.

Интерактивтiк сыртқы жарнама.

Қазiргi таңда сыртқы жарнама саласында интерактивтiлiк басым болып кеттi. Жарнамашыларды, жарнаманы көретiн қарапайым адамдарды жай бiр биллборттармен таңғалдыру мүмкiн емес екендiгi бәрiне мәлiм. Оған қоса сыртқы жарнамаларда күн сайын жаңа технологиялар ойлап табылып жатыр. Cadbury компаниясы қала iшiндегi аялдамаларда өз тауарларын сипаттайтын

жарнама ретінде кішігірім жеңіл ойыны бар интерактивті тақта орналастырды. Әдеттегідей жабыстырылып кеткен жарнамалардың орнына аялдама бетінде кәдімгі сенсорлық дисплейі бар ойын тақтасы тұрады. Әрине ол ойын брендтік бағытта болды. Сол арқылы бренд танымалдылығын арттырды. Осыан ұқсас Mc Donald's компаниясы Стокгольм көшелерінде сыртқы жарнама түрін орналастырды. Яғни бұл өте жеңіл құрастырма пазл ретінде жасалып, өткен адамдар оны жинаған сәтінде әйелдің келбетін көре алатын. Mc Donald's сол арқылы ерте таңда өзіне тез келу үшін көмектесетін кофелерін жарнамалаған болатын. Northland Professional компаниясы австриялық Граз қаласында өздерінің шығаратын тымақ және қолғаптарын 50 биллборттарға іліп қояды. Әр тақтада 20 заттан қойылатын. Бірақ Northland Professional компаниясының өзі де адамдардың тегін затқа қаншалықты құмар екендігін болжап білмеген болар. Қаланың қарапайым халқы компанияның тегін заттарын қолға түсіру үшін бар күшін салды. Тіпті баспалдақтар арқылы тырысқан адамдар аз болмады. Ал Northland Professional компаниясы осының бәрін бейнетаспаға түсіріп кейін интернетке желісіне түсіріп отырды. Шыққан шығыс 35 мың евро құрады. Ал бұл туралы хабар Австрияның барлық жеріне тарап қазіргі таңда бар әлемге де әйгілі болып кетті.

21- ғасырдың басында АҚШ- та пайда болған тағы да бір керемет әсерлі және тиімді интерактивтік технологиялардың бірі- Just Touch. Ол Touch Screen қоры негізінде жұмыс жасап, адамдардың қолдарының қимылдарын тез қабылдап алып сол арқылы арнайы тақтадағы бас мәзірмен қолдануға мүмкіндік береді. Құрылғы кез келген, тіпті қолдың ең ақырын қимылын ұстап жауап береді. Бұл ақпараттық тақтаның бетінде жабылған өте сезімталғыш үлдір арқылы жасалады. Тұтынушының өзі керекті тауарын тауып, не компания жайлы керекті мәліметтерді жинай алады. Сонымен қатар, жұмыс барысында әрдайым тұтынушы көзалдында көп жиірітіріп жібермейтін брендтің логотипі көрсетіліп тұрады. Сол арқылы брендтің таңбасын есте сақтап танымалдығын арттырады. Мұндай технология кез келген сауда орталықтарын жандандырып жібере алады.

Қазіргі әлемде графикалық ақпараттарды компьютерлік өндеусіз ойлау мүмкін емес. Бұл тек қана мультфильмдер мен арнаулы эффектілер, компьютерлік ойындар мен кітаптық көркемдіу жасайтын шеберлерге ғана тиесілі емес. Кеңседегі істік графика да бірте- бірте күнделікті үйреншікті жұмысқа айналуға.

Бүгінгі күні графикалық редакторлар фотосуреті бар кез келген баспа бейнелерді жасауға кеңінен қолданылады. Оларды моделдердің фото бейнесіндегі әжімдері өшіруге бұлыңғыр және жабыңқы күндер көрінестеріне ашық бояу беру және арнайы әсерлер арқылы жалпы көңіл-күйді өзгерту үшін қолданады.

Қазіргі кезде «орта дизайны» деп аталатын жобалау қызметінің жаңа түрі пайда болды. Орта дизайны дегеніміз- басқа мамандықтар дизайнерлерінің жетістіктері болып табылатын, жобаланатын жабдықтарды, заттық келбетті, сәндік графикалық шешім жүйесін және оның ішінде кеңістік жағдайларының функциональдық- көркемдік тұтастығын интеграциялық бірлікке біріктіру

танылады. Мұнан басқа тек қана «орта», ең соңында өнер синтезі бойынша жұмыстардың арены болып табылады. Қазіргі дизайнерлік жобалаудың ерекшеліктерін ХХ жүзжылдықтағы адамзат пен адамның өмірінде болған түбегейлі өзгерістермен байланыстырмай түсінуге болмайды. Мәдениет зерттеушілерінің жобалауына қарағанда, қазіргі әлем- бүгінгі адамның өмір сүру сферасы- өткен дәуірдің сипаттамасымен салыстырғанда күрт айырмашылығымен ерекшеленеді. «Қазіргі әдем» түсінігі өзгеріп тұратын, ұстатпайтын деп айтуға болады. Әлем тек қана көпқырлы ғана емес, ол қозғалыста және үздіксіз даму үстінде болады. Қазіргі дизайнер эргономика немесе техника дамуының тенденциясы сияқты білім салаларын айтпағанның өзінде экономика, өндіріс негіздері, әлеуметтану білімдерінсіз жұмыс істей алмайды. Бір жағынан алып қарағанда әр саланың ақпараттар көлемінің кеңдігі сондай, тіпті оның бәрін дизайнердің жеткілікті түрде меңгере алмайтындай дәрежеде даимығандығы болып табылады. Сондықтан ол әр түрлі бағдардағы мамандармен (конструкторлармен, технологтармен, эргономистермен, социологтармен) бірге жұмыс істеу барысында олардың кәсіптік тілі негіздерін білуі тиіс, сонда ғана, жобаланатын нысанның қоғамдық қажетті қасиеттерін гармониялық формада және тұтастық құрылымда, дизайнердің басты ұмтылатын жағдайында біріктіруге болады.

Графика техникасында кейбір жағдайда басты қара түспен қатар бір немесе екі- үш түс қолданылады және бұндай көркем тәсіл қолданылатын графика өнерінің түрі- «түсті графика» деп аталады. Графика туындыларында контурлық сызықтан басқа штрих пен дақтардың көптеген түрлерін графиканың қолдану негізі(фоны) ретінде қызмет атқаратын ақ қағазға із қалдырудың көркем тәсілдерін қолдану арқылы іске асырылады. Әрбір график-суретші өз қолтаңбасын шыңдауды және оның өзгелерден оқшау болуын көздейді. Ал, бұндай тәсіл әрбір графика өнерінің туындысының қандай шебердің қолынан шыққандығын ажыратпай табуға септігін тигізеді және осындай дәрежеге жету- қас шеберліктің белгісі болып табылады. Қазіргі кезеңдегі баспахана саласында түрлі компьютерлік бағдарламаларға, яғни графикалық редакторларды қолдану үйреншікті жағдайға айналды. Атап айтатын болсақ, офсеттік басылымдарда Adobe Photoshop (растрлық бейнелермен жұмыс істейтін редактор), CorelDraw, Adobe Illustrator (векторлық бейнелермен жұмыс істейтін редактор), Adobe InDesign және QuarkXPress (верст жасайтын редактор) кеңінен қолданылады.

Компьютерлік графика

Қазіргі кезеңде цифрлық технологиялардың дамуы мен шығармашылық және интеллектуалдық еңбек сферасындағы олардың алатын орнының ұлғаюына байланысты өнеркәсіпте осы технологияларды қолдануға негізделген жаңа кәсіптер пайда болуда. Бүгінгі күнде «Персоналды компьютермен жұмыс істей алуы міндетті» жұмысқа қабылдау хабарландырулары компьютерлік графиканың әдістерін білу керектігін нұсқайды.

Компьютерлік графика саласындағы жаңа информациялық технологиялар суретшілердің кәсіби деңгейінің өсуіне жаңа мүмкіншіліктер туғызады:

-шығармашылықтың жаңа әрі тиімді құралы ретінде қызмет атқару.

-әртүрлі кәсіби іскерліктерді иемденуге және қалыптастыруға мүмкіндік туғызу.

-оқытудың жаңа әдістері мен формаларын іске асыру.

Түстің ақпараттық қасиеті

түс бірнеше жазықтықта көрінеді: пленка, көлем, беткі пішін және т.б.;

түстің назар аудартқыш қасиетіне байланысты, оның айырылуын жеңіл түсіндіруге болады;

заттың текстурасын, бөлшектерін, домалақтығын, құрылысын сезінуге көмектеседі, түс реңіне байланысты жақын арнада орналасқан жалпағырақ болып, алыстағылар бұлдырап көрінеді;

ашықтық әсерлері және түсетін көлеңкелер бейненің пластикасын көрсетуге мүмкіндік береді;

толық бейнеленген, ортада тұрған бейненің перспективалық көрінісіне бағыттайды;

ал қағаз шетінде, бір жартысы ғана бейнеленген, екінші жартысы тасада тұрған, көлемі үлкендеу басқа бейне одан бері орналасқан, жақынырақ болып қабылданады.

таныс бейнелердің нақты көлемдерін білу арқылы кеңістіктегі позициясын тиімді орнатуға болады.

Қазіргі кезде Франция сәулетінде түстің ақпараттық қасиеті кеңінен қолданылады. Мәселен, «Этуаль», «Обер» метро станцияларында ұзын дәліздерді түстің, жарықтың көмегімен «қысқартады», тар қабырғаларды «кеңейтеді», бұрылыстарды анық көрсетеді, бұл жолаушылардың ортада тез бейімделуіне көмектеседі.

Дизайнердің ой жұмысы

Дизайнмен айналысатын суретші теориялық тұрғыдан алғанда төрт кезеңнен өтеді. Ол біріншіден алдында тұрған міндеттерді жоғары деңгейде орындауға дайындалу үшін, ол тапсырыс берушінің сұранысымен оның өнімімен, ақпарат мүмкіндіктерімен, аудиториямен және басқа проблемалармен танысады. Бұл кезеңді ағартушылық кезең деп атайды. Екіншіден, ол материалдарды қабылдау үшін, біршама уақыт қойылған міндеттерден аулақтай тұрады. Бұл кезеңді инкубациялық кезең деп атауға болады. Үшіншіден, суретші шешімді кездейсоқ табуы да мүмкін. Бұл кезеңді «шапақ ату» кезеңі деп атауға болады. Сонымен соңғы төртінші кезеңде суретші ой сана жұмысынан, қол жұмысына ауысып іске кіріседі. Бұл кезеңді орындау кезеңі немесе өнімдік кезең деп атауға болады. Алайда жұмыс барысында қалыптасқан шарттар суретшіге төрт кезеңді бірдей бірізділікпен өтуге мүмкіндік бере бермейді.

Дизайнер өзінің идеясын жүзеге асыру үшін ең мықты мүмкіндікті іздестіреді. Көптеген мамандардың пікірінше өнердегі жаңаны, дара шешімді табу өте қиын іс. Әрбір суретші басқа біреуден жақсыны үйренеді, ол жақсыны алып отыру шынжыр тәрізді шексіз жалғасып отырады. Бірақ әркім өз жұмысына шығармашылық деп аталатын ерекше бір нәрсе енгізеді. Жаңа ескінің негізінде өсіп шығады. Онан басқаша болуы мүмкін емес.

Шығармашылық күшті жинайтын жарық көзі оқу, байқау, зерттеу және тәжірибе арқылы жинақталады. Шығармашылық ой кең көлемдегі білімге

негізделетіндіктен көп оқу қажеттігі туындайды. Шығармашылық ең алдымен идеяны жасап шығаруға дұрыс дайыдық болып табылатын кең көлемді мәселелермен танысудан шығатын жаңа байланыстарды қабылдауға негізделеді. Оқып үйренудің тәжірибемен байланысы шығармашылық нақты базаны қамтамасыз етеді.

Дизайнер рөлі

Дизайн қызметінің ерекшелігі – әсем әрі көркем жасалған тұтыну заттары мен бұйымдардың қоршаған ортаға лайық үйлесімін жүзеге асырып, ұдайы олардың жаңа үлгілерін ойлап табу. Дизайнерлік өнер елімізге кеш келгеніне қарамастан тез таралған кәсіптердің бірі. Мұның өзі бірнеше салаларға бөлінеді: флорист (гүлмен әрлеуші), ландшафт дизайнері, декоратор-дизайнер, баспа ісінің дизайнері және зергер. Флористердің өзінің кәсіптері бірнешеге бөлінеді: кез келген маусымда гүлдер мен декоративті өсімдіктерді баптап өсіру; тірі және жасанды гүлдерден гүл шоқтарын құрастыру; гүл композицияларымен бөлмені, көшені, айналаны безендіру; мерекелік шараларға арналған көйлектер мен костюмдерді гүлдермен безендіру. Бұл өнерді үйрену үшін адамға алдымен нәзік талғам және теориялық білім қажет. Өсімдіктерге аллергияңыздың болмауы өте маңызды.

Ландшафт дизайнері болуды қалағандар жергілікті жердің климаттық ерекшелігін ескере отырып жерді өңдеуді; тыңайтқыштар қолдануды; ландшафты күзеу тәсілдерін, оны безендіруді; жолдарды, хауыздарды, гүлзарларды бір-бірімен үйлестіріп әрлеу технологиясын меңгеруі тиіс. Тапсырыс берушінің көңілінен шығып, далада ұзақ жұмыс істеуге шыдамды жандар ғана осы кәсіптің иесі бола алады.

Зергерлік адамдармен бірге жасасып келе жатқан ең көне әрі ешқашан сәннен қалмайтын кәсіптің бірі десем, қателесе қоймаспын. Зергер әшекейлерді күрделі жөндеу; балқытып, құю; асыл тастарды өңдеу; оларды металдарға орнату сияқты жұмыстарды атқарады. Жалпы дизайнерліктің қай саласы болса да, жоғары талғаммен бірге шығармашылық қабілетті, үлкен төзімділікті талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Аронов В. Р. Дизайн в культуре XX века. 1945-1990. — М., 2013.
2. Бхаскаран Л. Дизайн и время. — СПб.: Арт-родник, 2009.
3. Власов В. Г. Теоретико-методологические концепции искусства и терминология дизайна. — СПб.: СПГУТД, 2009.
4. Воронов Н. В. Суть дизайна. 56 тезисов русской версии понимания дизайна. — М.: Издательство Грантъ, 2002.
5. Глазычев В. Л. О дизайне. Очерки по теории и практике дизайна на Западе. — М.: Искусство, 1970. — 191 с. Глазычев В. Л. Дизайн как он есть. — М.: Европа, 2006. — 340 с. — ISBN 5-9739-0066-5
7. Лаврентьев А. Н. История дизайна. — М.: Гардарики, 2007. — 303 с. — ISBN 5-8297-0262-2.
8. Норман Д. А. Дизайн привычных вещей = The Design of Everyday Things. — М.: «Вильямс», 2006. — С. 384. — ISBN 0-465-06710-7.
9. Розенсон И. А. Основы теории дизайна. — СПб.: Питер, 2006. — 224 с. — ISBN 5-469-01143-7.

10. Дизайн. Иллюстрированный словарь-справочник / Минервин Г. Б., Шимко В. Т.. — М.: Архитектура-С, 2004. — 288 с. — ISBN 5-9647-0021-7.

Ғылыми жетекшісі: ө.ғ.магистрі,
еуразиялық дизайнерлер одағының мүшесі Калмен С.М.

МАЗМҰНЫ

№5 СЕКЦИЯ ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ОҚИТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

1.	Абдрахимова А.А. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру: қазақстандық білім беру жүйесіндегі мәселелер және оларды шешудің жолдары	444
2.	Абиляшева А.М. Жалпы білім беретін мектепті басқару формалары	446
3.	Айтбаева Ж.А. Студенттердің психикасына психотропты заттардың әсері	450
4.	Асауғалиева Г. Имидж және оның қоғам өміріндегі маңызы	453
5.	Амангалиева Р.К. Современные технологии в учебно-воспитательном процессе как средство повышения качества образования	455
6.	Айдаман М. Болашақ психолог маманның өзін-өзі дамыту мәселесінің негіздері	458
7.	Аманжолова А., Наримова Қ., Алдаберген К. Тұлғаның қалыптасуы мен дамуы факторлары	460
8.	Әбдібек С. Отбасындағы қарым-қатынас психологиясы	463
9.	Әліп Г.М. Психология сабағында жүргізілетін тренинг пен жаттығулардың маңызы	466
10.	Байырханова А.О. Тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға ойын терапиясын қолдану мүмкіндіктері	469
11.	Балғазиева Д.Ы. Педагогикадағы толерантылық мәселесі	472
12.	Боқатова Г. Педагогтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудағы имидждің ролі	475
13.	Бақтыбаева А.Ж. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру	477
14.	Болатбек Н.Ж. Жаңартылған білім беру бағдарламасы негізінде географиялық карталарды оқытудың педагогикалық ерекшеліктері	480
15.	Бекболатұлы Н. Баланың әлеуметтенуі	483
16.	Бекболатұлы Н. Кіші мектеп оқушыларының таным процестерінің дамуы ...	485
17.	Габдешова М.А. 1-курс студенттерінің өмірінде кездесетін емтихандық стресстің алдын –алу жолдары	488
18.	Дюсупова А.М. Әлеуметтік-психологиялық бейімделуді теориялық зерттеу	491
19.	Елібаева Г.Е. Жастар, ғылым және инновация	495
20.	Есенғалиқызы Д. Жаңартылған білім мазмұны – жаңашылдықтың бастауы	497
21.	Есенжанова А.Қ. СДВГ(НТСГ) және гипербелсенді балалармен психологиялық-педагогикалық жұмыс түрлері	500
22.	Ержанова Ж. Т. Использование стихов и песен для развития лексических навыков на среднем этапе обучения иностранному языку	503
23.	Жанкелдина М. Мұғалімнің өзін-өзі тану процесінің моральдық-психологиялық қатынасы мен мотивтері	506
24.	Жанкелдина М. Үздіксіз білім беру жүйесіндегі ұстаздың өзін-өзі бағалау талаптары	509
25.	Жанузақ Л. Мектеп алды даярлық тобында оқу тапсырмалары арқылы ойлау операцияларын дамыту	512
26.	Жеткерген А.А. Направления реализации компетенций учащихся в рамках обновленного содержания образования по предмету «физическая культура» в общеобразовательной школе	515
27.	Жолдыбайқызы А. Қазақстандағы білім беру реформаларының маңызы	517

28.	Жылхаман Г. Әлеуметтік педагогтың дарынды балалармен жұмысы	520
29.	Зубкова С.Н. Изучение гендерных особенностей готовности к браку современной молодежи	522
30.	Кадешова А.К. Құзыреттілікті қалыптастыру – білім беру саласының өзекті мәселесі	525
31.	Казахова А. Есту қабілеті бұзылған балалардың сөйлеу тілін дамыту	528
32.	Кайдаров А.Н. Тоғызқұмалақ ойынының жас спортшылардың ойлау қабілетіне әсері	531
33.	Карбозова А.С. Диагностика математических способностей младших школьников с нарушением слуха	533
34.	Кушнир Т.М. Проблемы внедрения компетентностного подхода в высшем образовании	536
35.	Қалабаева Ә.Б. Педагогикалық шеберліктің мәні мен маңызы	539
36.	Қалдыбай М.А. Түстердің адам ағзасына тигізетін әсері	543
37.	Мейірханова А.А. Абай идеясы мен халықтық педагогиканың үндестігі	546
38.	Moldakhmetova G.M. Efficiency use of knowledge of the english language in the transition to latin graphics	549
39.	Мұратов Қ. М. «Қарым-қатынас» және «коммуникация» ұғымдарының мән-мағынасы	552
40.	Мұратова С.Н. Сопоставительный анализ истории развития инклюзивного образования в кнр и казахстане	554
41.	Нұрлан М.Н. Психикалық дамуы тежелген балалармен жұмыс жасаудағы арт-терапияның (изотерапия) әсері	558
42.	Oktyabrova A.B. Technology innovations in teaching and learning	560
43.	Оңғарсынова А.М. Өзін-өзі танудың психологиялық негіздері	563
44.	Орынбасарова Ж.Ж. Оқытудың педагогикалық технологиялары және оқыту технологиясының ерекшеліктері	566
45.	Өміртаева Б.С. Абай шығармаларындағы адам болмысының педагогикалық - психологиялық аспектілері	569
46.	Рзағалиева Ж. А. Педагогтың тұлғалық сапасы және студенттермен психологиялық қарым-қатынасындағы ерекшеліктері	572
47.	Сабрадинова А.Қ. Жаңартылған білім мазмұны аясында болашақ мұғалімдердің кәсіби бағыттылығын педагогикалық технологиялардың көмегімен қалыптастыру	575
48.	Сағадат Ә.С. Мектепке дейінгі жастағы балалардың қазіргі қоғамда әлеуметтену ерекшеліктері	578
49.	Садуақасова А.Б. Даун синдромы бар балалардың әлеуметтік бейімделуі	583
50.	Сарсенбаева С.М. Мектепалды даярлық пен бірінші сынып сабақтастығын арттырудың педагогикалық мүмкіндіктері	586
51.	Смихан А.Е. Методы формирования познавательной деятельности учащихся с помощью элементов этнопедагогике	589
52.	Тагибергенова А.К. Профессиональное и психологическое здоровье педагогов средних образовательных школ (на примере учителей кгу «средняя школа №28» г.Актобе)	592
53.	Тағыбаргенова С.Қ. Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық математикалық сауаттылығын дамыту	594
54.	Таймурзина Л.С. Педагогические Условия Развития Исследовательской Деятельности Учащихся Начальных Классов	598
55.	Тасболат Ж.Қ. Оқу танымдық әрекетіндегі 1-курс студенттерінің ерік-жігер сапаларын қалыптастырудың кейбір аспектілері	601

56.	Тоғайбай А.С. Жоғары оқу орнындағы студенттердің коммуникативтік мәдениетінің ерекшеліктері	604
57.	Төлеген А. Әлеуметтік педагогтың кәметет жасқа толмаған балалармен жұмысының ерекшеліктері	606
58.	Төртеш Е. Шағын жинақты мектепте оқу үдерісін ұйымдастыру ерекшеліктері	609
59.	Тулешов Н. Жеке тұлғаның этнопсихологиялық ерекшеліктерін дамыту	611
60.	Түйтебай Ә. Тілдік плюрализм - білім берудегі бәсекеге қабілеттілігінің негізі	614
61.	Тұрғаналиев Б.Қ. Интернет – тәуелділіктің 1 - курс студенттер психологиясына кері әсері	617
62.	Швецова В.К., Шаяхметова Қ.Ж. Колледж будущего – это территория без конфликтов	620
63.	Шотыбаева А.К., Қуаныш Т. Дизартрия тіл кемшілігін түзетуде зонд массаждының ролі	622

№6. СЕКЦИЯ

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

1.	Алиев А.С. Ақтөбе облысы флорасындағы кальцефиттердің зерттелуі және маңызы	625
2.	Әутен А. Бұзаулардың асқазан-ішек ауруларына қарсы күрес шаралары	627
3.	Байбосынова А.Б. Географиялық өлкетанудағы мұғалімнің ғылыми-әдістемелік жұмыстары	630
4.	Бахаева М. Бидай линияларының табиғи және жасанды індет аясында қатты қарақүйе ауруына тиімді көздерін анықтау	633
5.	Бекмолда Н. Мойынқұм шөл аймағындағы сексеуілмен қоректенетін қабыршаққанатты (<i>insecta: lepidoptera</i>) зиянкестердің биологиялық ерекшеліктері	636
6.	Бөкенова Н.О. Ақтөбе қаласының су қоймаларын пайдалану, қорғау, сақтау мәселелері	638
7.	Бөкенова Н.О. Қобда ауданының киелі жерлері	642
8.	Қапаров О. Ақтөбе облысының кейбір топонимдерінің шығу төркіні	645
9.	Қибадуллаева Ә. Ақтөбе облысының туристік-географиялық объектілерінің рухани маңызын арттыру	648
10.	Күреңбаева Г. Құмшайшөбі (<i>helichrysumarenarium</i> (l.) Ценопопуляциясының жастық құрылымы	651
11.	Муратқалий Ә.М. Тотықтыру катализаторларының пероксидазды белсенділігін зерттеу	654
12.	Нұрберген А.А. Мұнай өнеркәсібінің қалдықтарын утилизациялау әдістерін талдау	657
13.	Өтеулиева Ә.Ж. Биологияны оқытудың электронды базасын оңтайластыру үшін мультимедиялық технологияларды қолдану	660
14.	Рашидқызы М. Жұмсақ бидай сорттары мен линияларының қоңыр татқа (<i>russina tritici erikss</i>) төзімділігі	662
15.	Сайлауова Г. Ксерофитті өсімдіктердегі су тапшылығының жағдайы	665
16.	Таубаева С. Б. Ақтөбе қаласының экологиялық жағдайын биоиндикациялық әдістермен бағалауға әдістемелік шолу	669

17. **Хожанепесова Ф.М.** Мұнай кәсіпорын қалдықтарын өңдеу: үйлесімді биосорбент әдісінің перспективасы 671

№7 СЕКЦИЯ

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА, БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

1. **Абдрахман А.А.** Историко – культурный потенциал региона как главный фактор развития туризма (на примере актюбинской области) 675
2. **Аманжол Ж.М.** Елімізде құқық қорғау органдарының заңдылықты нығайтудағы рөлі 678
3. **Амантурова Д.К.** Современное состояние рынка аудиторских услуг в Кыргызстане 680
4. **Байгамитов И.М., Рамазанова А.С.** Международный опыт предупреждения коррупционных преступлений 682
5. **Бекбагамбетов Б.А.** Особенности осуществления прокурорского надзора за предпринимательской деятельностью 685
6. **Gafurova S.A., Kairgali A.K.** Influential subordinate business in the power structure of a small russian city 688
7. **Джандаралова Г.К.** Роль подготовки специалистов в высших медицинских колледжах Казахстана в кадровом обеспечении экономики региона 691
8. **Есенгулов Д.С., Боль О.С.** История создания и развития антимонопольного регулирования 694
9. **Жанабай А.Ұ.** Некоторые вопросы совершенствования национального законодательства в области противодействия коррупции 697
10. **Жарасова М.Е.** Қазақстан Республикасының коммерциялық банктеріндегі депозиттерді сақтандыру жүйесінің даму келешегі 700
11. **Жумадилова А.М.** Екінші деңгейлі банктердің несие беру операцияларының мәселелері және оны жетілдіру жолдары 704
12. **Зарлықанова Р.Р.** Модернизация государственной службы: повышение эффективности в целях устойчивого развития 708
13. **Куттыбаев М.Р., Рамазанова А.С.** Проблемы взаимодействия государства и гражданского общества 711
14. **Қалдыбаева А.Н.** Мемлекеттік бюджет және бюджет жүйесінің жалпы сипаттамасы 714
15. **Қосымбаева М.Н.** Қазақстандағы банк маркетингін дамытудың өзекті мәселелері 717
16. **Қуаныш Р.Ә.** Қазіргі кезеңдегі бухгалтерлік есепті дамытудың өзекті мәселелері 720
17. **Латып А.** Риторика в деятельности будущего юриста 722
18. **Мерген Л., Таңжарбаева А., Сейтова Г.** Вопросы инвестиционной привлекательности вузов и ее оценка 724
19. **Мурзабекова Л.Е.** Бухгалтерский учет на малых предприятиях 728
20. **Мурзагалиева Б.Г.** Кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін талдаудың теориялық негіздері 730
21. **Мусаипов А.С.** Понятие коррупции, виды и формы ее проявления 733
22. **Наурызбекова М.,** Проблемы развития предпринимательства в Казахстане 736
23. **Нурманалиева Г.А.** Коммерциялық банк қызметінің тиімділігін бағалау әдістері 739
24. **Пшеничная А.** Мафия как социально-экономический институт 742
25. **Сматлаев А.Б.** Причины и условия коррупционных проявлений 745
26. **Сыдықова Д.А.** Инклюзивті мемлекеттік қызметкерлерге қолжетімділікті дамыту 748

27.	Токтарова М.А. Операциондық аудит және бизнесті талдау	751
28.	Тынышказинов Н.М., Рамазанова А.С. Понятие и цели уголовной ответственности несовершеннолетних	754
29.	Tyutkov V.S. The calculation of Kazakhstan employees' salaries in 2020	757
30.	Искиндинова И.И. Правовой режим недвижимости в гражданском законодательстве РК	759
31.	Айтекеев А. Азаматтық қатынастардың әр дәуірде трансформациялануында билер сотының ролі	765
32.	Айтекеев А. Қазақ әдет-ғұрып құқығындағы бітімгершілік институты және қазіргі медиация	773
33.	Бекетай І.Н. Основы управления движением денежных потоков.....	776
34.	Берикбайқызы А. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының объектісі мен объективтік жағы	779
35.	Берикбайұлы А. Мемлекеттік қызметшілердің әкімшілік-құқықтық мәртебесінің негіздері	782
36.	Бертілеуова В. Құқық бұзушыларға ықпал етудің басқа да құралдары арасындағы жаза орны	786
37.	Бисенбекова Н. Правовое обеспечение предоставления помощи социально определенным категориям физических лиц в казахстане	791
38.	Ербатыр А. Азаматтық қатынастағы меншік құқығының нысандары, оны иелену тәсілдері.....	793
39.	Ербатыр А. Әдет заңдарындағы меншік қатынастарын реттеу	799
40.	Нурғалиев Е. Адам құқығын қорғауды жетілдіру тетігінің мәселелері	804
41.	Ержанов К.С. Ұрлық жасаушы қылмыскердің жеке басының криминологиялық сипаттамасы	807
42.	Жанабай А.Ұ., Курманова А.К. Правовое обеспечение института административного коррупционного правонарушения.....	812
43.	Исхакова Р.А. Уголовная ответственность за незаконную медицинскую и фармацевтическую деятельность.....	815
44.	Курманов А.С. Основные императивы развития малого бизнеса казахстана .	819
45.	Қанат А. Сеніп тапсырылған бөтеннің мүлкін иеленгендігі және ысырап ету арқылы талан-таражға салу қылмысының объектісі.....	823
46.	Құдайбергенов М. Билік өкіліне қатысты күш қолдану қылмысының объектісі	826
47.	Құрбанбай А. Қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін мән-жайларды топтастыру	829
48.	Мапуадинова А. Дәстүрлі құқықты қайта жаңғырту көріністері	833
49.	Искиндинова И.И. Государственная регистрация прав на недвижимое имущество в республике казахстан: понятие, принципы и порядок	838
50.	Нурлина Г.К. Оценка рисков и управление надежностью коммерческим банком	844
51.	Исмагулова А.Т., Шалгинбаева А.Е. Правовое регулирование микрофинансовых организаций	846
52.	Рахманова А.Н. Правовое регулирование совершения сделки на фондовом рынке казахстана	850
53.	Сержанова А.М. Особенности развития малого бизнеса казахстана посредством оказания финансовых услуг	853
54.	Қабидашова А. «Kaspi bank» ақ-ның негізгі қаржылық көрсеткіштерін талдау	856
55.	Mirova D. Problems of countering legalization (laundering) criminal income in the republic of Kazakhstan.....	859
56.	Таванов Ж.У. Халықтың өмір сүру деңгейін арттырудағы мемлекеттің	

	элеуметтік саясатының рөлі	862
57.	Унгаров Н.Ш. Государственные закупки услуг в системе государственного регулирования экономики	865
58.	Інірбаева А.Б. Основы финансовой стабилизации предприятия.....	868
59.	Мұхтарқызы С. Қызметкерлердің интеллектуалды еңбегін ынталандыру жүйесі	872
60.	Тургаев Е.А. Точное земледелие как фактор повышения эффективности	875

№8 СЕКЦИЯ

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МАМАНДЫҚТАРДЫҢ ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ: ҚАЗІРГІ УАҚЫТ ЖӘНЕ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

1.	Абенова И.А. Хай-Тек в архитектуре и дизайне	880
2.	Берекет Н.С. Кәсіби білім беруде инновациялық технологияларды жетілдіру тәсілдері	882
3.	Бисеналина К.А. Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің тарихы	884
4.	Имашева А.С. Ғимараттың әртүрлі эволюциялық құрылымы	889
5.	Құсайн А.А. Возрождения иллюстрации	893
6.	Мұхаммед-Рахым Ә. Е. Графиканың дизайндағы дербес орны	894
7.	Мұхтазарқызы А. Дизайнның стильдік бағыттары және оның өзгерістері	897
8.	Орманова С.А. Қазақстанның қазіргі заманауи мүсіндерінің даму ерекшеліктері	900
9.	Отарбаева Ж., Түбетбаева С. Экомоды: трендтық бұйымдарды фелтинг техникасында дайындау	903
10.	Тенелов Т.Е., Низамудинов Ж.Е. Пауэрлифтингтің спортшының ағзасына тигізетін әсері және оның күш қабілеттерінің дамуы	906
11.	Тенелов Т.Е., Низамудинов Ж.Е. Жоғары сынып оқушыларының күш қабілеттерін дамытуға пауэрлифтинг спортының әсері	910
12.	Тукеева Г.Е. Творчество как социально-историческое явление	914
13.	Утарбаева З.Н. Жарнамалық дизайн-жобалау, жоғары табыс көзі	917
14.	Файзулла И.К. Дизайнның заманауи материалдары	921